

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№2(57) 2018 спецвыпуск

**ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ им. М. АУЭЗОВА**

20-летию

**ФАКУЛЬТЕТА ЮРИСПРУДЕНЦИИ
И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№2/3 (57) 2018

Бас редактор – Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2018

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы сот төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалєрова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., -а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының төрағасы, ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишиманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжигітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Ғ.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., MEATP акад.(Мәскеу)
Маткаримова Ғ.С., з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Мельник Ғ.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Ғ.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Think, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Асангазы О., общественный деятель
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишиманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектұрғанов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Қурманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсьинов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Asangazy O., public figure
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova. L.Ch., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz e-mail: nauka-zan@mail.ru

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна, 87013323407

Бүгінде кез келген мемлекеттің өсіп-өркендеуі үшін ең алдымен заңның үстемдігі қамтамасыз етіліп, оны қадағалап, жүзеге асыратын сот пен құқық қорғау органдарының қалтқысыз жұмыс істеуі қажет.

Тұтастай алғанда, Қазақстанда құқықтық мемлекеттің орнықтырылуы – біртұтас жаңғырту үдерісі аясында шешіліп жатқан мәселелер біздің конституциялық міндетіміз. Осы мақсат-міндеттерді жүзеге асыру арқылы ғана өзіміздің қазақстандық арманымыздың орындалуына және Қазақстанның өркендеуіне сенімді түрде қол жеткізетін боламыз!

Заң білімі- тәуелсіз Қазақстанның жаһандық құбылыстарға құқықтық-экономикалық тұрғыдан бейімделуінің ең қажетті элементі. М.Әуезов атындағы ОҚМУ-нің «Заңтану және халықаралық қатынастар факультеті» осы үдеріс барысында өзіндік орынға ие болып, үлесін қосады деп сенеміз!

М.Әуезов атындағы ОҚМУ ректоры
техника ғылымдарының докторы, профессор
Мырхалыков Жұмахан Үшкемпіріұлы

*«Заңтану және халықаралық қатынастар»
факультетінің деканы з.ғ.к., профессор
Орынтаев Жамбыл Қылуәтұлы*

70-жылдан астам тарихы бар М.Әуезов атындағы ОҚМУ-нің «Заңтану және халықаралық қатынастар» факультеті заң саласында мамандар даярлап келе жатқанына 20 жыл уақыт болды.

Мемлекеттің тұрақты дамуы, экономикалық өсімі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін стратегиялық маңызды ресурсы – ол ғылым.

Заң ғылымы, құқықтану – құқықты әлеуметтік нормалардың ерекше жүйесі ретінде зерделейтін және құқықты қолдану қызметінің алуан түрлі қырларын зерттейтін қоғамдық ғылым.

Адамзат қоғам мен мемлекеттің дамуын қамтамасыз етуде құқық сияқты, көпшілігінде оның көрінісі ретіндегі заң сияқты пәрменді құралды әлі ойлап тапқан жоқ. Құқық адамзат қоғамының қат-қабат күрделі қатынастарын реттеп, қатігездік пен жауыздыққа тыйым салып, ізгілік пен жасампаздықты қолдап, әділеттілік пен теңдікті, заңдылық пен тәртіпті ту етіп, адамзат қоғамын өркениет жолына жетелеп келеді.

Қазіргі таңда гуманитарлық ғылымдардың алдына үлкен міндеттер қойылып, оны жүзеге асыруды қолдаудың мемлекеттік тетіктері анықталып отыр. Бұл салада үлкен қозғалыстардың болары сөзсіз. Гуманитарлық ғылымдар ішіндегі ерекше орны бар заң ғылымдары үшін де жауапты кезең туғандай.

Заңгер-ғалымдар, заң саласы бойынша білім беруді жүзеге асыру жолында қажырлы еңбек етуі тиіс, ізденіс жасап, жаңғырудың жаңа жолдарын ұсынуымыз қажет деп ойлаймын. Бұл жағдайлар концептуалдық ойларды кешенді зерттеуді талап етеді.

Заңгер мамандары қоғамның кез-келген әлеуметтік, экономикалық, саяси және рухани-мәдени саласында қажетке жарайтын қызметкер болуы тиіс, оны заманның өзі талап етуде. Маманның құзыретті болуы деген арнайы бейіні болу дегенді білдіреді.

Қазіргі таңда «Заңтану және халықаралық қатынастар» факультеті инновациялық әдістерді қолдана отырып, классикалық заң білімін беруші, республика көлемінде, әсіресе миллионнан астам халқы бар оңтүстік өңірін заңгер мамандармен қамтамасыз етуші факультет болып отыр.

Бүгінде факультет құрамында алты кафедрада қызмет көрсетеді: «Қылмыстық құқық және криминология» кафедра меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, доцент Ақшатаева Ж.Б., «Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедра меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, доцент Сарықұлов Қ.Р., «Азаматтық құқық және азаматтық процесс» кафедра меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты Елікбай М.Ә., «Мемлекет және құқық теориясы» кафедра меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты Нуртазин Е.К., «Халықаралық қатынастар және кеден ісі» кафедра меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты Мамашарипова Г.А., «Философия және мәдениеттану» кафедра меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты Жумабеков М.У.

Факультет бакалавриат бағдарламасы негізінде 5В030100-Құқықтану, 5В020200-Халықаралық қатынастар, 5В030400-Кеден ісі, 5В011500-Құқық және экономика негіздері мамандықтар бойынша білікті мамандар даярлайды.

Факультет 6М030100-Заңтану, 6М020100-Философия, 6М050200-Саясаттану және 6М040200-Мәдениеттану мамандықтарының профильдік және ғылыми-педагогикалық бағыттары бойынша магистранттарды оқытады.

Факультет студенттерінің әскери кафедрада оқуға және академиялық ұтқырлық бағдарламасына қатыса отырып шет елдердің жоғарғы оқу орындарында бір семестрді оқып келуге мүмкіндіктері бар.

Факультетте Қазақстан Республикасының азаматтары мен қатар Өзбекстан, Түркменстан, Армения және Ресей азаматтары білім алуда.

«Заңтану жәнeхалықаралық қатынастар» факультеті тұрақты түрде республикалық, аймақтық, облыстық ғылыми теориялық, ғылыми-тәжірибелік конференциялар мен студенттік олимпиадалардың ұйымдастырушысы болып табылады.

Студенттерді ғылымға баулу, ізденіс аясын кеңейту мақсатында факультетте 6 ғылыми үйірме, 1 студенттік қоғам жұмыс жасап, олар тұрақты түрде пікірталастар өткізіп, университет, факультет атынан халықаралық, республикалық, аймақтық конференциялар мен пәндік олимпиадаларға қатысады.

Факультет іс-әрекетінің тиімділігі жыл сайынғы университетте өткізілетін мониторингтік бақылау нәтижесі бойынша 2016-2017 оқу жылының «Жылдың үздік факультеті» атануымен айқындала түсті.

Өзінің тарихында факультет 2007-2017 жылдар аралығында лицензияға қойылатын талаптарына сәйкестігін дәлелдеп үш мемлекеттік аттестациядан өтті. Қазіргі таңда факультеттің алдында білім беру сапасын көтеру бойынша жаңа міндеттер қойылған.

Елбасымыз айтқандай, Қазақстанның болашағы ЖОО-ның аудиторияларында қалыптасады. Болашақ күндерді нұрлы ету үшін ең алдымен ұлтымызды, дінімізді, тілімізді, жерімізді қастерлеп аялауымыз, жастарды болашаққа айқын қарай алатындай етіп сапалы білім беруіміз, болашаққа нақты жоспар құрып, алға басқан қадамымызды берік, әрі сенімді басуымыз керек.

Орынтаев Жамбыл Қылуәтұлы

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
М. Әуезов ағ. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Бекбосынов Ермек Туленович

Философия докторы (Ph.D, халықаралық құқық), доцент
М. Әуезов ағ. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, ermek_lawer@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ АЛДЫН АЛУ: КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада діни экстремизмге қарсы іс-қимыл мәселелерін, оның ішінде оны алдын алудың кешенді сипаттағы зерттеуді кейбір қырлары қарастырылды. Авторлар кешенді сипаттағы зерттеуді қандай мәселелерден бастау керектігі және қандай сұрақтарға жауап іздеудің қажеттілігі туралы өзіндік пікірлерін білдіреді. Бұл ретте, олар бірінші кезекте кешенді зерттеуге қатысушы мамандардың арасындағы пәнаралық тұрғыда негізгі мәселелерді қарастыра келе, кешенді зерделеуге өте алатындығын алға тартады. Авторлар өзіндік ғылыми-әдістемелік қорытындылар мен бірқатар ұсыныстарын жасайды.

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы противодействия религиозному экстремизму, в том числе некоторые аспекты профилактики его в комплексном характере. Авторы выражают свои мнения о том, что с каких проблем должна начать исследование и на какие вопросы необходима найти ответы. В этом случае, они продвигают такую мысль, что сперва участвующие специалисты в комплексном исследовании могут рассматривать вопросов междисциплинарного характера, и в конце могут прийти к комплексному изучению. Авторы предлагают своих научно-методических заключений и предложений.

Abstract. In this article questions of counteraction to religious extremism, including some aspects of its prophylaxis in complex character are considered. Authors express the opinions that with what problems has to begin a research and on what questions it is necessary to find answers. In this case, they advance such thought that at first the participating experts in a complex research can survey questions of cross-disciplinary character, and at the end can come to complex studying. Authors offer the scientific and methodical conclusions and offers.

Осы мақаланың мақсаты – кешенді ғылыми зерттеу негізінде Қазақстан Республикасындағы діни экстремизмнің алдын алудың өзекті мәселелерін зерттеу үшін ғылыми негізделген кейбір әдіснамалық қорытындылар мен

ұсыныстар беру, сондай-ақ тәжірибелік сипаты бар ұсынымдарды да беруге талпыныс жасау болып табылады.

Қазіргі таңда заң ғылымдарының жүйесінде «діни экстремизм» ұғымын зерделеу, оның негізгі белгілерін анықтау, оған ғылыми негізде анықтама беру бірінші кезектегі маңызды іс-шара болып табылады. Аталған ұғымға қатысты ғылыми зерделеуді негізінен қоғамдық және әлеуметтік ғылым салаларының нақты қарамағында (тарих, әлеуметтану, психология, теология, саясаттану, философия, конфликтология (қақтығыстану), дінтану, құқық, криминология, қылмыстық құқық және өзге де жеке ғылымдардың салалары аясында) қарастырылады.

Бірінші кезекте «діни экстремизм» ұғымына берілген заңнамалық анықтамаларға назар аударайық.

«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңының 1-бабында:

«экстремизм – мыналардың:

жеке және (немесе) заңды тұлғаның, белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдар атынан жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы;

жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің мынадай экстремистік мақсаттарды:

Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қолсұғылмаушылығын және бөлінбестігін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, билікті күшпен басып алуды немесе билікті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерлендірілген құралым құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді);

нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді);

діни өшпенділікті немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты өшпенділікті немесе алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» [1] делінген құқықтық анықтамалар да бекітілген. Олардың ішінде, «діни экстремизм» ұғымына анықтама берілген.

Отандық зерттеуші Е.Т. Бекбосынов «Бұл құбылыс десек те кешенді, объективті, жан-жақты зерттелу деңгейіне әлі жете қойған жоқ. Оның мынандай негізгі себептері мен күрделі мәселелері бар: біріншіден, әлі күнге дейін әртүрлі ғылым салаларының зерттеу жұмыстары кешенді түрде жүргізілмеуде; екіншіден, бұл

ұғымның мәнін түсінуде әртүрлі, кейде қарама-қайшы талқылау нық орын алып отыр; үшіншіден, «діни экстремизм»

ұғымына қатысты пікір-таластар негізінен теология мен жеке бір ғылым саласы арасында туындап жатқан жайы бар; төртіншіден, зерттеудің теориялық-әдістемелік және тәжірибелік аспектілері кешенді, бірыңғай түрде жүйеленбеуде; бесіншіден, ол осы құбылыстың халықаралық сипат алуымен түсіндіріледі» [2, 43 б.] деп қорытынды түйінін жасаған болатын.

Зерттеуші Е.Т. Бекбосынов өзінің зерттеу жұмысында: «экстремизм – Тараптар аумақтарында немесе олардың бірінде, осы тараптардың өкіметтерін немесе олардың бірін зорлықпен басып алуға немесе ұстап тұруға, конституциялық құрылыстарын заңсыз өзгертуге, халықаралық қатынастар пен қоғамдық қауіпсіздікті бұзуға, сондай-ақ халықаралық сипаттағы саяси, діни, ұлттық және қылмыстық экстремистік өшпенділік, араздық пен дұшпандықты қоздыруға бағытталған, заңсыз әскерлендірілген құралымдарды құру, ұйымдастыру немесе оларға қатысқандығы үшін Тараптардың ұлттық заңнамаларына сәйкес қылмыстық тәртіп жолымен қудаланатын халықаралық сипаттағы экстремистік іс-әрекеттер» деген редакцияда қайта бекітілуі қажет» [2, 58 б.] деп ұсыныс жасаған. Одан кейін автор «Діни экстремизм» – «экстремизм» ұғымының өте ерекше құрамдас бөлігі. Олар ортақ белгілерге тәуелді. Экстремизмнің шартты түрдегі «ортақ» белгісі экстремистік идеологиялық база болса, діни экстремизмнің тиісінше шынайы дінді бұрмалау арқылы жобаланған негізі бар. Экстремизм жалпы осы объективті бар құбылыс түрлерінің жиынтығын көрсететін, олардың негізгі белгілерін сипаттайтын, радикализмнің салдарынан туындап жалпы терроризм түрлеріне серіппелік саты болатын және халықаралық шарттар мен ұлттық заңнамада – қылмыстық кодекстердің нормаларымен реттелетін әрі жауапкершілікті қарастыратын қылмыстық іс-әрекеттер жүйесі. Діни экстремизм оның негізгі бір түрі болғандықтан осы жалпы түсініктік аппараттың «ажырамас» әрі құрамдас бөлімдерімен тығыз байланыста, бірақ тек өзіне ғана тән ерекшеліктері де бар. Демек, бұл екі ұғымның айырмашылығы мына түйіндеумен түсіндіруге болады: экстремизм – өз «негізін құрайтын» және одан «туындайтын» барлық түрлеріне жалпы, «ортақ» құбылыс болып қарастырылса, діни экстремизм – оның негізгі түрі ретінде өзіндік дербес қалыптасу мен даму ерекшеліктеріне ие» [2, 59 б.] деп қорытынды еткен.

Осы тұста, біз анықтамаға қатысты зерделеуді әрі қарай жалғастырудан гөрі, енді мақаланың негізгі мақсаты мен міндеттерін орындауға бет бұруды жөн көреміз. Ғылыми-әдістемелік тұрғыдан алып қарағанда, бірінші кезекте зерделеудің мәселелерін анықтап алған жөн болады. Бірінші мәселе – кешенді зерттеу жұмыстарын қалай ұйымдастыру керек деген сауал туындайды? Яғни зерделеу жұмыстарына қандай зерттеуші мамандар қатысуы қажет деген сұрақты шешу керек.

Кешенді зерттеу жұмысына бірінші кезекте теолог, дінтанушы, криминолог және қылмыстық құқық саласының мамандары кірісуі керек деп білеміз. Бұл ретте, әуелі діни экстремизмнің әлеуметтік-психологиялық және саяси-құқықтық тұрғыдан қарағанда негативті (жағымсыз) құбылыс ретінде, оның өзіндік мәнін, болмысын, құқықтық табиғатын жалпы бағалаудың нақты қажеттілігі бар екендігі жалпыға белгілі. Осы орайда, теолог мамандар (исламтанушы, христиантанушы және өзге діндерге қатысты құдайтанушы мамандар) зерттеу объектісін (діни экстремизмнің) зерделеуді аталмыш құбылыстың (діни экстремизмнің) генезисін (шығу тегін) нақты анықтаудан бастауы тиіс. Әлбетте, теолог мамандар бұл мәселені дінтанушылармен бірге «дін мен діни экстремизмнің мәні мен болмысы қандай?, олардың өзара арақатынасы бар ма?, бұл құбылыс қайдан пайда болады?, діни экстремистік іс-әрекеттерді кімдер жасайды» деген сұрақтарға жауап іздеуден бастау керек деп санаймыз. Бұл жерде, теологтар мен дінтанушылар филологтарды (әр түрлі тіл мамандарын) зерделеуге тиісті түрде қатыстыруы қажет. Себебі, зерттеу кезінде де, сондай-ақ қасиетті жазба кітаптарды талдау кезінде бұл мамандардың қажеттілігі бар. Басқашалай айтқанда, олар «дін» мен «діни экстремизм» деген ұғымдарды грамматикалық (филологиялық) талдау жасау кезінде көмегі тиеді деп білеміз. Мысалы, «дін» деген сөз зат есім, «діни» деген сөз сын есім деп талдап түсіндірілсе, онда бұл сөздердің арасында тіпті грамматикалық ерекшелік пен айырмашылықтың бар екендігін нақтырақ түсінуге болады. Осындай тиісті әдіс тәсілдер пайдалану, қолдану арқылы қасиетті жазба кітаптардағы (Тәурат, Забур, Інжіл және Құран) және оларға негізделген түрде жинақталып жазылған діни қайнар көздердегі ұғымдардың мағынасын қалайша бұрмалайтындығын немесе қателесіп түсінетіндігін дәл білуге болады. Осы ретте, бір мысалды айта кетер болсақ, көптеген адасқан діни ағымдардың бірінің бірқатар өкілдері Қасиетті Құрандағы «Мүшріктерді (Құдайға серік қосушылар) көрген жерінде өлтіріңдер» деген сөйлемді бұрыс түсіндіріп жүргендіктен, көптеген адамдар, оның ішінде қаншама жастар адасып діни экстремистік іс-әрекеттер жасап жүр деуге болады. Осы жерде исламтанушы, оның ішінде тәпсір ғылымының мамандарымен (яғни муфассирлер – Құран мен хадистерге нақты түсіндірмені бере алатын мамандар) бірге криминологтар, сондай-ақ қылмыстық құқық саласының мамандары салыстырмалы және біріккен түрде зерделеу жұмыстарын жүргізе алады деп санаймыз. Жоғарыда тілге тиек етілген сөйлемді тәпсір ғылымының әдіс тәсілдері арқылы түсіндіріп, сонымен бірге ол сөйлемді заң ғылымында және заңды түсіндіруде қолданатын тәсілдерді (грамматикалық, тарихи, логикалық, жүйелі және арнайы құқықтық талқылау) пайдалану арқылы түсіндірсе, онда жүйелі әрі қисынды ой қорытынды шығады.

Қорыта айтқанда, грамматикалық талқылау арқылы аталған сөйлемдегі екі кілт сөздердің (мүшрік, өлтіру) тілдік мағынасын, содан кейін шарғи (діни) мағынасын түсініп алуға болады. Тарихи талқылау арқылы осы сөйлемге қатысты пайғамбар, сахабалар, ғалымдар тобының нақты қорытынды пікірлерін, сонымен бірге аталған сөйлемнің тарихи себебін біле аламыз. Осыдан кейін логикалық (қисындылық) тәсіл арқылы сол сөйлемнің түпкілікті дұрыс мән-мағынасын түсіне аламыз. Ал енді жүйелі талқылау арқылы аталған сөйлемді

(«мүшріктерді көрген жерде өлтіріңдер») өзге сөйлемдермен («еш жазықсыз бір адамды өлтіру – бүкіл адамзатты өлтіргендей күнә табасың, бір адамды құтқарсаң – бүкіл адамзатты құтқарғандай сауап аласың», «ешбір адамды өлтірмендер тек қана ақиқатты үкімі болған кезде») өзара салыстырып, зерделеп талдаған кезде, аталмыш сөйлемдердің құқықтық мазмұнын түсініп құқықтық бағалауға мүмкіндік береді. Яғни арнаулы құқықтық талқылау арқылы қорытынды құқықтық тұжырымды шешімді жасауға болады.

Ендеше осы тұста, бір түйіндеп қорытындыласақ. Демек, жоғарыда зерделеніп жатқан сөйлемді (мүшріктерді көрген жерде өлтіріңдер) тікелей сөзбе сөз түсінген адамның діни экстермистік іс-әрекеттері оны түбі діни сипаттағы қателікке (дін негіздерімен айыпталатын күнәға), сондай-ақ кінәға (қылмыстық заңмен белгіленген қылмыстылық жауаптылыққа) ұрындырады. Өйткені, аталмыш сөйлемнің түпкі мағынасын қорытындылап айтар болсақ, тәпсір ғалымдардың нақты түсіндіруі бойынша «мүшріктерді көрген жерде өлтіріңдер» деген сөйлемнің (аяттың) нақты тарихи түсу себебіне орай, бұл аят мұсылмандар мен мүшріктердің арасында болған нақты қарулы қақтығыс кезінде түскен аят болып табылады. Яғни «тек қана нақты қарулы қақтығыс кезінде ғана өлтіріңдер» деген мағынаны білдіреді. Мұндай жағдай қазіргі кезде тек халықаралық құқық нормалары (яғни тек қарулы қақтығыстардың халықаралық құқығы, халықаралық гуманитарлық құқығы нормаларына сәйкес) аясында орын алған нақты қарулы қақтығыс кезінде ғана рұқсат етілуі мүмкін. Сондықтан бейбіт кезде мүшріктерді өлтіруге мүлдем қатаң тыйым салынады. Мұндай қатаң тыйымдар дәстүрлі діндердің негізгі қайнар көздерінде, сондай-ақ ұлттық заңнама жүйесінде (қылмыстық заңнама) және халықаралық құқық (халықаралық қылмыстық құқық) жүйесінде нақты түрде белгіленген. Осы тұста, айта кетер жайт, тарихи негізде орын алған қарулы қақтығыс екі әлеуметтік топтың, яғни Мекке мүшріктері (Меккеден Мәдина қаласына тек қана тікелей қасақана қарулы қақтығысты жасау үшін келген) мен мұсылмандардың (тек қана қажетті қорғану үшін қарулы қақтығысқа түсуге мәжбүр болған) арасында болды. Демек, «Сол себептен де ол кезде мұсылмандар тиісті қалыптасқан мемлекеттің тұрақты әскери күшіне қарсы соғысқан жоқ деп айтуға толық негіз бар. Бұл ретте, Аллаһ Тағаланың мұсылман қауымының тағдырына деген тікелей ықпалы мен көмегі болғандықтан, сондай-ақ Мұхаммед (с.а.у) пайғамбар мен оның барлық сахабаларының шынайы иманы мен шарият негіздеріне сәйкес іс-әрекеттерінің нәтижесінде әуелі мұсылман қауымын топтастырғандығын нақты білдіреді. Бұл мемлекет құрудың алғышарты болатын. Кейінен діни-құқықтық сипаттағы (халифат) мемлекетті құрды. Бір жағынан, сол кезеңде тиісті мемлекет құрудың объективті қажеттілігі туындады да, ол тікелей жүзеге асырылып, нақты түрде орындалды. Осы тұста, айта кетер жайт, Мұхаммед (с.а.у) пайғамбар және оның сахабалары қалыптасқан мемлекет ішінде өзге мемлекетті құрған жоқ, яғни оларда мемлекетті құру кезінде сепаратистік іс-әрекеттер болған жоқ. Ал енді сепаратизм дегеніміз белгілі бір қалыптасқан мемлекеттің тиісті аумағын заңсыз бөліп алып, онда мемлекет құруға ұмтылып қылмыстық іс-әрекеттерді жасау. Толығарак айтқанда, мемлекеттік билікті күштеп басып алу немесе ұстап тұру, мемлекеттік құрылысты құлату немесе оны күштеп өзгерту (саяси экстремизм) және мемлекеттің аумақтық тұтастығын бұзу (сепаратизм) мақсатында қарулы бүлік (фитна) сияқты іс-әрекеттерді олар жасаған емес. Осы орайда, ерекше айтар жайт, Мұхаммед (с.а.у) пайғамбар және оның сахабаларын «сепаратизм мен экстремизмнің өзге түрлерін жасады» деп тарихи тұрғыдан ешкім айыптай алмайды. Өйткені, олардың өмірінде ондай заң бұзушылық фактілер орын алған емес» [3] деп түйіндейміз. Сондықтан қазіргі Сирия елінде болып жатқан қарулы қақтығыстарға өкінішке орай, біздің елдің адамдары қатысты және қатысуда. Сол себептен де мемлекеттік органдар мен қоғамдық институттардың өкілдерінің ақпараттық түсіндіру жұмыстарын белсенді жүргізумен бірге, толыққанды түсіндіру (жеке, топтық, ұжымдық) және оналту жұмыстарын жетілдіру керек. Бұл ретте, тек діни тұрғыдан ғана емес, саяси-құқықтық сауаттылықтарын арттыру мақсатында ақпараттық түсіндіру жұмыстарын жүзеге асыру қажет. Бұл тәсіл қазіргі діни экстремизмнің алдын алудың ең тиімді тәсілі деп білеміз.

Сонымен, жоғарыда жасалған талдаудан белгілі болғандай, осындай түсіндірудің тәсілі ғылыми-әдістемелік тұрғыдан қисынды болып табылады. Демек, осындай, пәндік, пәнаралық зерделеу кешенді зерделеуге мүмкіндік береді. Бұл жағдай өз кезегінде діни экстремизмнің алдын алудың кешенді жүйесін қалыптастыруға түрткі болуға болады деп санаймыз.

Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасында діни экстремизмнің алдын алу негізгі өзекті мәселелерін анықтап зерделеу қажет. Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаның мазмұнында: «Сөйтіп, діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы ағымдағы жағдайды талдау арқылы осы саладағы мынадай күшті және әлсіз тұстар белгіленді:

2. Осал тұстары:

- 1) радикалдық діни идеология жолын ұстанушылар санының ұлғаю үрдісінің сақталуы;
- 2) ақпараттық-түсіндірушілік жұмыс тиімділігінің жетімсіздігі;
- 3) экстермистік және террористік мазмұндағы материалдардың, соның ішінде Интернет желісінде таралуына қарсы іс-қимыл жүйесінің жетілмегендігі;
- 4) отандық теологиялық білім беру жүйесі дамуының жеткіліксіз деңгейі мен бәсекелестікке қабілетсіздігі;
- 5) қазақстандық азаматтар шетелде болған кезеңде оларды радикалдық идеология уағыздаушыларынан оқшаулаудың тиімді шараларының болмауы;
- 6) азаматтық қоғам институттарының діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жасау жөніндегі жұмысқа тартылуының төмен деңгейі;
- 7) діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жасау жөніндегі жұмыста ғылыми-әдістемелік сүйемелдеудің жетімсіздігі;

8) діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар қызметкерлерінің кәсіби деңгейін одан әрі арттыру қажеттігі;

9) арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қазіргі заманғы техникамен, қару-жарақпен және діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жасау саласындағы басқа да жаңа әзірлемелермен әлсіз жарақтандырылуы;

10) террористік тұрғыдан осал объектілердің қорғалу деңгейінің жетімсіздігі;

11) радикалдық діни қауымдастықтардың қылмыстық құрылымдармен, әсіресе түзеу мекемелерінің жағдайларында біте қайнасуы;

12) экстремизм мен терроризмді қаржыландырудың көздері мен тәсілдерін анықтау тетіктерінің жетілмегендігі» [4]. Жоғарыда белгіленген мәселелерді зерделеу өте өзекті іс-шара болып табылады. Оның ішінде, діни экстремизмнің алдын алуды кешенді сипатта зерттеу жасауды қажет етеді. Сондықтан біздің ойымызша, бірінші кезекте ғылыми эстафетаны теолог, дінтанушы, криминолог мамандар бастауы керек. Бұл ретте, теолог дінтанушымен, сондай-ақ криминологпен бірге негізгі сұрақтарға (діни экстремистік іс-әрекеттерді жасау күнә ма әлде күнә емес пе?, «күнә» және «кінә» ұғымдарының ерекшеліктері туралы және т.б.). Екінші кезекте теолог, дінтанушы, психолог және криминолог мамандармен бірге мынадай арнаулы сипаттағы сұрақтарды (діни экстремистік топтар мен ұйымдардың «идеолог» арбаушылары қандай идеологиялық-психологиялық, нейролингвистикалық сипаттағы арбау әдіс-тәсілдерін қолданатындығы, қандай діни экстремистік идеология мен психологияны қалыптастыратындығы, «еріту, балқыту» (орысша, размораживание), «өзгерту» (изменение) және «қатырып тастау» (замораживание или зомбирование) деп аталған арбау кезеңдерін қалай жүргізеді және т.б.) зерделеу керек. Ал енді үшінші кезекте криминолог, қылмыстық құқық, халықаралық қылмыстық құқық және басқа да қажетті мамандар бірге діни экстремистік топтар мен ұйымдардың іс-әрекеттер жүйесін зерттеу (яғни оларды кімдер ұйымдастырады, қолдау көрсетеді, қаржыландырады?, елдегі діни экстремистік топтар мен ұйымдарға қандай шетелдік мемлекеттерде орналасқан ұйымдар мен лауазымды тұлғалар тиісті басшылық жасайды және т.б.) қажет.

Сонымен, қорыта келгенде, діни экстремизмнің алдын алу кешенді сипаттағы кейбір қырларын қарастыра келе, мынадай өзіндік қорытынды мен ұсыныстарды жасаймыз: біріншіден, отандық, сондай-ақ кейбір белгілі шет елдерде ғылыми-әдістемелік зерттеу жұмыстарын жүргізу керек; екіншіден, уәкілетті және құзыретті әрі мүдделі мемлекеттік органдар мен қоғамдық институттар, сондай-ақ сарапшылар қауымдастығымен біріге отырып пәндік, пәнаралық және кешенді зерттеу жұмыстарын үйлестіру керек деп санаймыз; үшіншіден, осындай жұмыстарға қаржыландыру тетіктерін қарастыру қажет деп есептейміз.

Әдебиеттер

1. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000031>.

2. Бекбосынов Е.Т. 1. Діни экстремизммен күресу мәселелерін халықаралық-құқықтық реттеу. 6D030200 – «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша философия докторы (Ph.D) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Астана, 2011. – 134 б.

3. Бекбосынов Е.Т. Шет елдердегі қарулы қақтығыстарға қатысушылардың қателіктері//<http://www.oinet.kz/news/qubyla/i2473>.

4. «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 24 қыркүйектегі № 648 Жарлығы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000648>.

Джумадилов Бакыт Джорабекович,
Заместитель декана факультета «Юриспруденция и международные отношения»
Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова,

Бекбосынов Ермек Туленович,
Заместитель декана факультета «Юриспруденция и международные отношения»
по НИР, Ph.D, доцент Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Андатпа. Бұл мақалада қазіргі таңда Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесін модернизациялау мақсатында өткізіліп жатқан реформалардың кейбір қырлары қарастырылған. Авторлар Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік заңнамасына енгізілген соңғы жаңалықтарды талдай отырып, модернизациялаудың келесі сатысында шешілу тиіс мәселерді зерттеген. Авторлар Қазақстан Республикасының «Жедел-іздістіру қызметі туралы» заңнамасын жетілдіру мақсатында бірқатар ұсыныстар жасайды.

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые аспекты реформы проводимые с целью модернизации правоохранительной системы Республики Казахстан. Авторы анализируя последние нововедения в уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан, исследуют следующие необходимые шаги модернизации. На основании исследования, авторы делают некоторые предложения направленные на совершенствование закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности».

Abstract. In this article some aspects the reforms undertaken for the purpose of modernization of law-enforcement system of the Republic of Kazakhstan are considered. The authors analyzing the last of new maintaining in the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan, investigates the following necessary steps of modernization. On the research bases, the authors does some offers directed to improvement of the law of the Republic of Kazakhstan "About operational search activity".

С момента начала модернизации правоохранительной системы Республики Казахстан проведены ряд важных реформ, которые направлены на укрепление государственности. Проведена переподготовка сотрудников правоохранительных органов, улучшена правовая база работы силовых структур, четко определены функции, исключено дублирование деятельности, идет гуманизация уголовной политики. В данном направлении реформы правоохранительных органов и спецслужб продолжается. Принимаются системные меры по повышению конкурентоспособности правовой системы Республики Казахстан во всех ее базовых отраслях как публичного, так и частного права.

В октябре 2017 года Главой государства Н.Назарбаевым внесен в Мажилис Парламента проект закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности», который предусматривает поправки в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, законы Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» и «О прокуратуре» [1].

В данном законопроекте определены такие ключевые направления как усиление уровня защиты прав человека; повышение состязательности сторон; расширение судебного контроля; упрощение процедуры расследования; исключение дублирования и четкое распределение полномочий между органами следствия, прокуратурой и судом.

Среди других нововведений законопроектом вносятся поправки в Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности». Согласно, действующего законодательства оперативно-розыскные мероприятия (далее ОРМ) проводимые в рамках оперативно-розыскной деятельности (далее ОРД) подразделяются на общие и специальные [2].

В Законе Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» даны следующие определения общим и специальным ОРМ «общее оперативно-розыскное мероприятие – совокупность связанных единым тактическим, стратегическим замыслом действий органов, осуществляющих ОРД, направленных на решение задач данной деятельности»; «специальное оперативно-розыскное мероприятие – ОРМ, непосредственно затрагивающее охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, тайну переписки, телефонных переговоров, телеграфных сообщений и почтовых отправлений, а также право на неприкосновенность жилища».

Из выше изложенных определений следует, что специальные ОРМ отличаются от общих ОРМ тем, что при их проведении непосредственно затрагиваются охраняемые законом права.

Тем временем, и общие и специальные ОРМ проводятся всеми органами, осуществляющими ОРД, в соответствии с возложенными на них задачами (ч.2 ст.12 закон РК «Об ОРД») и по всем видам преступления, даже по небольшой тяжести. Согласно нововведениям законопроекта теперь их перечень существенно ограничится. Останутся только тяжкие, особо тяжкие преступления и ряд дел средней тяжести [1]. На наш взгляд данные поправки в закон РК «Об ОРД» внесут определенный порядок в основаниях проведения специальных ОРМ и не затрагивают основания проведения общих ОРМ. Хотя среди них есть и такие ОРМ которые, на наш взгляд, требуют для проведения таких же оснований. Например, проведение таких общих ОРМ как: применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность; создание конспиративных предприятий и организаций; контролируемая поставка.

С целью выполнения «Плана нации - 100 Шагов» законопроектом предлагается также передача суду всех санкций в уголовном процессе. Упрощается и сам порядок санкционирования. Через прокурора в суд будут идти только 3 санкции – взятие под стражу, домашний и экстрадиционный аресты.

Другой момент, предлагаемый в законопроекте, – введение процедуры последующего уведомления органом досудебного расследования лица, в отношении которого проводились негласные следственные действия (далее НСД), без ознакомления с их результатами. Однако в случае, если разглашение информации о факте проведения НСД будет представлять угрозу интересам государства, общества либо безопасности третьих лиц, следственный судья по мотивированному ходатайству органа досудебного расследования может разрешить неуведомление лица о проведенных в отношении него НСД.

Введение механизма уведомления, на наш взгляд, позволит человеку защищать свои права и свободы, в случае, если они были нарушены, всеми предусмотренными в законодательстве способами. В частности, законопроектом предусматривается, что лицо, в отношении которого проводились НСД, в течение пятнадцати дней с момента его уведомления имеет право обратиться в суд с заявлением о признании проведения соответствующих НСД незаконными и возмещении причиненного ущерба (при наличии такового).

Следующей актуальной проблемой требующего своего решения является то, что специальные ОРМ проводятся исключительно с санкции прокурора (ст.12 Закона РК «Об ОРД»). Все предусмотренные законодательством Республики Казахстан санкции на проведение ОРМ можно разделить на две группы – прокурорские и ведомственные. Также законодательством предусмотрен ряд ОРМ не требующих ни прокурорской, ни ведомственной санкции на их проведение.

Сами оперативно-розыскные мероприятия также можно разделить на следующие группы в зависимости от типа требующихся на их проведение санкций: проводимые без санкции, проводимые по ведомственной санкции и требующие разрешения прокурора.

К первой группе оперативно-розыскных мероприятий, можно отнести мероприятия, не требующие соответствующих прокурорских или ведомственных санкций. Они могут проводиться по собственной инициативе сотрудниками оперативных подразделений. К таким оперативно-розыскным мероприятиям можно отнести: опрос лиц; наведение справок; получение образцов; применение служебно-розыскных собак; поиск и отождествление личности по приметам; обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное исследование; преследование лица, готовящего, совершающего или совершившего преступление, и его задержание; осуществление с участием понятых личного досмотра задержанных лиц, изъятия находящихся при них вещей и документов, могущих относиться к преступной деятельности, *и, при определенных условиях*, досмотра жилых помещений, рабочих и иных мест, досмотра транспортных средств.

Споры в юридической практике относительно правомерности и санкционирования оперативно-розыскных мероприятий данной группы не много.

Опрос лиц – сбор фактической информации, имеющей значение для решения задач оперативно-розыскной деятельности, со слов опрашиваемого лица, которое располагает или может располагать ею [2].

Для проведения опроса санкции на его проведение не требуется, но требуется добровольное согласие на беседу опрашиваемого гражданина.

Негласный опрос заключается в сохранении в тайне от окружающих факта опроса и собираемых при этом сведений. Проводя опрос, оперативные сотрудники, имеют право скрывать истинные цели этого мероприятия и свою профессиональную принадлежность. Результаты опроса могут быть оформлены объяснением, заявлением опрашиваемого либо справкой, рапортом сотрудника, его проводившего.

Наведение справок – получение фактической информации, имеющей значение для решения задач ОРД, путем направления официального запроса соответствующему физическому или юридическому лицу, располагающему или могущему располагать информацией, представляющей интерес [2]. Если запрашиваемая информация составляет служебную или коммерческую тайну, то на наш взгляд, здесь требуется санкция прокурора.

Получение образцов – изъятие и фиксация материальных носителей информации, отображающих свойства живого человека, трупа, животного, вещества, предмета, имеющих значение для решения задач ОРД [2]. Цель ее заключается в обнаружении, изъятии различных материалов для сравнения с имеющимися образцами и идентификации.

Поиск и отождествление личности по приметам – совокупность организационных и предметно-практических действий, направленных на обнаружение и идентификацию искомого лица по индивидуализирующим его статическим, динамическим и геномным признакам, а равно при помощи словесного портрета и других способов, позволяющих с достаточной степенью вероятности опознать человека [2]. Установление и идентификация личности проверяемого по различным признакам (внешности, походке, мимике, запаховым следам и иным следам, оставленным на месте происхождения). Мероприятие может проводиться в естественных условиях, например в месте нахождения вероятного объекта, но также и в искусственно созданных условиях, например, при вызове человека в правоохранительные органы.

Обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное исследование – выявление и извлечение из обращения или владения конкретного лица материальных объектов, сохранивших на себе следы преступления или явившихся орудием совершения преступления либо результатом преступной деятельности, и фиксация в установленных законом формах их характерных признаков и свойств [2].

Личный досмотр задержанных лиц, изъятия находящихся при них вещей и документов, могущих относиться к преступной деятельности, *и, при определенных условиях*, досмотр жилых помещений, рабочих и иных мест, досмотр транспортных средств осуществляются с участием понятых. В исключительных случаях, в ходе осуществления антитеррористической операции личный досмотр и досмотр вещей, находящихся при физическом лице, досмотр транспортных средств, в том числе с применением технических средств, могут производиться без участия понятых [2].

Досмотр помещений, зданий, сооружений, участков местности, транспортных средств — это оперативный осмотр перечисленных и иных объектов в целях поиска следов преступной деятельности, орудий преступления, разыскиваемых лиц, получения информации, необходимой для решения задач ОРД. Объектами досмотра могут быть жилые и нежилые помещения, здания, сооружения. Досматриваться могут любые земельные участки вне зависимости от формы собственности и назначения. Транспортные средства могут досматриваться снаружи, изнутри, в том числе салон автомобиля, кузов, днище, кабина и т.д.

Формы досмотра бывают следующие: гласная, зашифрованная и негласная. Гласный досмотр проводится с согласия владельца досматриваемого объекта и в его присутствии. При этом участники такого досмотра не скрывают от окружающих целей своих действий. При такой форме досмотра санкции на проведения мероприятия не требуется.

Таким образом, в зависимости от вида и объекта досмотра на проведение данного оперативно-розыскного мероприятия может требоваться либо не требоваться санкция.

Негласный досмотр нежилых помещений в тех случаях, когда требуется преодоление запирающих устройств, должно производиться с разрешения руководителя органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность.

В случае, если орган, занимающийся ОРД, намеревается досмотреть жилое помещение, он обязан обратиться в прокуратуру для получения соответствующего разрешения.

Вокруг порядка санкционирования таких общих ОРМ как контролируемая поставка и оперативный закуп возникает наибольшее количество споров.

Оперативный закуп – создание ситуации мнимой сделки, в которой с ведома органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, и под его контролем возмездно приобретаются без цели потребления или сбыта предметы у изучаемого лица в целях получения информации о вероятной преступной деятельности;

Контролируемая поставка – способ получения информации о признаках преступной деятельности путем установления контроля за поставкой, покупкой, продажей, перемещением предметов, веществ и продукции, свободная реализация которых запрещена либо оборот которых ограничен, а также являющихся объектами или орудиями преступных посягательств [2].

Поскольку сам по себе оперативный закуп не затрагивает конституционных прав граждан на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений, передаваемых по сетям электрической и почтовой связи, на неприкосновенность жилища, следовательно не требует от органов, осуществляющих соответствующее оперативно-розыскное мероприятие получения разрешения прокурора и осуществляется в соответствии с рапортом сотрудника оперативного подразделения.

Однако, оперативная закупка предметов, веществ и продукции, свободная продажа которых запрещена либо оборот которых ограничен, на наш взгляд, должно проводиться только на основе мотивированного постановления, утвержденного руководителем органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность. Эти же условия должны соблюдаться при проведении контролируемой поставки в связи с использованием предметов и веществ, оборот которых запрещен или ограничен законом.

При дальнейшем использовании результатов оперативной закупки в уголовном процессе может встать вопрос о провокации преступления с учетом фактических обстоятельств проведения данного мероприятия и данных, которые уже имелись на момент принятия решения о проведении ОРМ.

Наша позиция в данном вопросе, состоит в том, что для выдачи санкции на проведение оперативной закупки необходимы конкретные сведения о том, что лицо, в отношении которого проводится соответствующее оперативно-розыскное мероприятие уже занималось или занимается противоправной деятельностью.

Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ) в своих решениях по жалобам в отношении прав, предусмотренных пунктом 1 статьи 6 Конвенции неоднократно давал рекомендации о введении в законодательство особой санкции на проведении подобного оперативно-розыскного мероприятия. На сегодняшний день таких изменений в законодательство не внесено, а предлагаемые проекты широко не обсуждаются ни в обществе, ни в законодательном органе [3].

Отдельные оперативно-розыскные мероприятия ограничивают конституционные права граждан на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений, на неприкосновенность жилища. Данные мероприятия предполагают вторжение в частную жизнь граждан, что допускается законодательством в интересах борьбы с преступностью, и проводятся исключительно с санкции прокурора. К ним относятся: контроль почтово-телеграфных отправлений; оперативный поиск на сетях связи; негласное прослушивание и запись разговоров с использованием видео-, аудиотехники или иных специальных технических средств, прослушивание и запись переговоров, производящихся по телефонам и другим переговорным устройствам, а также получение сведений о произведенных телефонных переговорах; снятие информации с технических каналов связи, компьютерных систем и иных технических средств; оперативное проникновение.

Все эти специальные ОРМ являются еще и НСД. Из девяти НСД закрепленные в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан[4], пять – это те же специальные ОРМ [2], а согласно, нового законопроекта санкция на проведение всех НСД передается суду, то закономерно, что санкции на проведение не только специальных ОРМ но и на общих ОРМ тоже должно быть передано суду.

Кроме этого, по действующему законодательству, организация и тактика проведения и общих и специальных ОРМ, определяются нормативными правовыми актами первых руководителей органов, осуществляющих ОРД, по согласованию с Генеральным Прокурором Республики Казахстан (ст.11 Закона РК «Об ОРД»).

Для полного осуществления судебного контроля над ОРД, на наш взгляд необходимо организацию и тактику проведения и общих и специальных ОРМ, после согласования с Генеральным Прокурором РК, необходимо утвердить Председателем Верховного Суда РК. Это необходимо во избежание таких фактов, когда под одним ОРМ проводятся другие незаконные действия. Например, в место применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность проводится провокация на преступление и др.

Список литературы:

1. Проект закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35167041;
2. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158;
3. Брэйди Н., Использование результатов оперативно-розыскных мероприятий в уголовном процессе в свете решений ЕСПЧ по жалобам в отношении Российской Федерации // Журнал конституционного правосудия, 2013, №5;
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) . https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852.

«ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ» КАФЕДРАСЫ

«Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасы 2015 жылы 28 тамызда М. Әуезов атындағы ОҚМУ-н Ғылыми Кеңесінің шешіміне сәйкес «Қылмыстық құқық, іс жүргізу және криминалистика» кафедрасын екі кафедраға бөлу жолымен құрылған.

Кафедраны заң ғылымдарының кандидаты, доцент Ақшатаева Жанна Байбекқызы басқарады. 50-ден астам ғылыми мақалалар, бірнеше монография мен оқулықтар авторы.

Сонымен қатар 2015-2017 жылдарға арналған ғылыми гранттық конкурсқа қаржыландыру байқауына қатысып «Проблемы правового регулирования оборота генно-модифицированных организмов в условиях евразийской интеграции» тақырыбында жобаны жеңіп алған; 2015 жылы ҚазҰУ нің профессор оқытушылар құрамымен біріге отырып тапсырылған «Правовое регулирование сельскохозяйственного страхования в агропромышленном комплексе Казахстана в условиях Евразийской интеграции» тақырыбындағы жоба жеңіп шықты, аталған жобада жетекші ғылыми қызметкер ретінде мүшесі; 2018ж «Правовое регулирование земледелия и растениеводства в Республике Казахстан» атты мемлекеттік қаржыландырылатын ғылыми жобаның жетекшісі.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің мемлекеттік лицензиясына сәйкес, кафедра шет тілдерді меңгерген заманның өзгермелі жағдайларына тез және оң әрекет ететін жоғары білікті мамандарды даярлауды қамтамасыз етеді.

Кафедраның профессор-оқытушы құрамы: 1-заң ғылымының докторы, профессор, 5-заң ғылымдарының кандидаттарынан, 12-аға оқытушылардан, оның ішінде -8 құқық магистрі, 2-оқытушылардан құралған.

Кафедраның профессор оқытушылар құрамында ҚР Білім және Ғылым министрлігінің «Білім беру ісінің ерен еңбегі», «Парасат» ордені мен, ҚР Ішкі істер министрлігінің «Еңбегі сіңген қызметкер», «Еңбегі сіңген ардагер» медальдарымен марапатталған з.ғ.к., доцент Ажиметова З.А., з.ғ.к., доцент Жорабеков С.Ж. з.ғ.к. Имашев Б.Е. з.ғ.к. Мейркулова Г.Д. қызмет етеді.

Кафедраның негізгі мақсаты мен бағыты - қылмыстық құқық саласы бойынша мамандықта білім алып жатқан студенттерге құқықтық сала жүйесінің негізгі қағидаларын түсіндіру арқылы, әрбір азаматтың жеке құқықтары мен бостандықтарын сақтай отырып қылмыстарды алдын алу, оларды тез және толық ашу, қорғау ерекшелігін ашып көрсету, тиісті нормативтік құқықтық актілермен жұмыс істей білу және оны іс жүзінде, өмірде дұрыс қолдана білуге үйрету болып келеді.

Кафедрадағы профессор-оқытушылар құрамы заң саласы мамандықтары бойынша оқитын студенттерге сабақтар жүргізумен қатар, ғылыми-әдістемелік, ғылыми-зерттеу жұмыстарымен жан-жақты айналысады, халықаралық, республикалық және университет деңгейіндегі ғылыми конференцияларға, олимпиадаларға, мәдени және мерекелік іс-шараларға қатысып өз үлестерін қосуда.

Кафедра профессор-оқытушыларының басты мақсаты - Қазақстанның құқықтық мемлекет негізінің нығайтуға тек қана білікті маман ретінде өз үлесін қосумен қатар, білікті мамандар даярлау болып табылады.

Акшатаева Жанна Байбековна

к.ю.н., доцент, заведующая кафедрой «Уголовное право и криминология»
Южно-Казахстанского Государственного Университета им.М.Ауэзова,
e-mail: Akshataeva_J@mail.ru

Айгаринова Гульнар Тилеухадировна

к.ю.н., профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права»
Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
E-mail: Gulnar_80@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ГЕННО ИНЖЕНЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аңдатпа. Нақты мақалада ауыл шаруашылық табиғат пайдаланушылардың сатып алушыларды өздерінің өнімдері туралы таңбалау арқылы ақпараттандыруы керек. Олар хабарлау арқылы өз өнімдерін сатып алушылар реестрін жасап, генетикалық түрлендірілген өнімдер өндіретінін хабарлайды. Мемлекеттік органдар барлық генетикалық түрлендірілген азық-түліктерді таңбалаудың ортақ ережелерін таратады. Таңбалауға барлық генетикалық түрлендірілген ағзалардан алынған немесе жасалған азық-түлік өнімдері жатады. Таңбалаудың мақсаты тұтынушыларды азық-түлік өнімдерінің құрамы туралы және генетикалық қоспалардың, азық-түлік қауіпсіздігі туралы ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады.

Аннотация. В данной статье рассматривается сельскохозяйственные природопользователи которые посредством маркировки должны информировать покупателя их урожая, что он приобретает генетически модифицированный продукт, и вести реестр покупателей, которым они поставляют свою продукцию. Государственные органы распространяют существующие положения о маркировке на все генетически модифицированные пищевые продукты и корма. Маркировке подлежат все пищевые продукты и корма, содержащие или состоящие, или полученные из генетически модифицированных организмов. Целью маркировки является информирование потребителей о фактических свойствах продукта или корма.

Abstract. In this article examined agricultural природопользователи that by means of marking must inform the customer of their harvest, that he acquires a genetically modified product, and to conduct the register of customers that they supply to the products. Public organs distribute existent positions about marking on all genetically modified food foods and forage. All food foods and stern, containing or being, are subject marking, or got from genetically modified organisms. A marking aim is informing of consumers of actual properties of product or feed. To safety of food products, genetically modified, addition a genic-engineer.

Во многих странах мира сейчас производят генно-модифицированные продукты питания. Кроме того, сейчас принимается долгосрочная стратегия развития экономики Казахстана до 2020 года, где раздел о здравоохранении предусматривает как раз-таки вопросы безопасного питания. Речь идет о тех препаратах, которые имеют соответствующие добавки, БАДы и так далее. Они будут подвержены тщательному аналитическому, биохимическому и другим лабораторным исследованиям. Безопасность питания будет ставиться во главу угла». «Министерство здравоохранения и социального развития Республики Казахстан следующее. В целом, в основе регулирования ГМО в Европейском Союзе лежит «принцип предосторожности», в соответствии с которым ГМО не должны быть размещены на рынке до тех пор, пока не будет доказано, что они не оказывают неблагоприятного воздействия на здоровье человека и окружающую среду.

Принцип предосторожности, который характеризует подход ЕС к экологической политике, основан на представлении о том, что регулирование должно предотвращать ущерб от определенного действия, а не применяться тогда, когда ущерб уже нанесен. Данный принцип будет применяться и в Республике Казахстан. В Республике Казахстан оборот ГМО регулируется законодательством и нормативными правовыми актами. Так статьи 8, 9, 12, 13 и 17 Закона РК «О безопасности пищевой продукции» регламентируют государственный контроль безопасности пищевой продукции, маркировки и регистрации ГМО. В целях осуществления государственного контроля безопасности пищевой продукции государство обеспечивает организацию деятельности государственных лабораторий ветеринарно-санитарной и санитарно-эпидемиологической экспертизы, включая лаборатории для определения качественного и количественного составов содержания ГМО и уровня радиационного облучения, в соответствии с международными требованиями, предъявляемыми к их материально-технической базе и персоналу.

В Республике Казахстан производство (изготовление), ввоз (импорт) и реализация кормов и кормовых добавок, продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешаются только после их государственной регистрации, за исключением случаев производства (изготовления), ввоза (импорта) образцов, необходимых для проведения регистрационных испытаний. Государственной регистрации подлежат впервые производимые (изготавливаемые) и впервые ввозимые (импортируемые) на территорию Республики Казахстан корма и кормовые добавки, продукты детского питания, пищевые и биологически активные добавки к пище, ГМО, красители, материалы и изделия, контактирующие с водой и продуктами питания, химические вещества, отдельные виды продукции и веществ, оказывающие вредное воздействие на здоровье человека.

Государственная регистрация включает в себя: 1) экспертизу документов, представляемых субъектом и подтверждающих соответствие пищевой продукции требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, условиям поставок; 2) экспертизу результатов проводимых научных и лабораторных исследований;

3) внесение в государственные реестры кормов и кормовых добавок, продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешенных к производству (изготовлению), ввозу (импорту), применению и реализации на территории Республики Казахстан [1].

Пищевая продукция, подлежащая государственной регистрации, внесенная в государственные реестры кормов и кормовых добавок, продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, разрешается к применению в сроки, установленные уполномоченными органами. Перерегистрация и отзыв решения о государственной регистрации продуктов детского питания, пищевых и биологически активных добавок к пище, ГМО, красителей, материалов и изделий, контактирующих с водой и продуктами питания, химических веществ, отдельных видов продукции и веществ, оказывающих вредное воздействие на здоровье человека, осуществляются в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Оборот ГМО и биологически активных добавок к пище допускается только после научно обоснованного подтверждения их безопасности, проведение которого осуществляется в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, и проведения их государственной регистрации. Статья 13 регламентирует требования к безопасности пищевой продукции специального назначения.

К пищевой продукции специального назначения относятся: продукты детского питания, продукты диетического питания, продукты лечебно-профилактического питания.

Пищевая продукция специального назначения должна:

1) отвечать требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, предъявляемым к пищевой продукции специального назначения;

2) удовлетворять физиологические потребности соответствующих групп покупателей (потребителей);

3) соответствовать по пищевой, биологической и энергетической ценности информации, указанной на таре (упаковке).

Запрещается при производстве (изготовлении) продуктов специального назначения использовать искусственные пищевые добавки и продовольственное сырье, изготовленное с использованием кормов и кормовых добавок, стимуляторов роста животных (в том числе гормональных препаратов), отдельных видов лекарственных средств, пестицидов, агрохимикатов, ГМО, биологически активных добавок к пище. Глава 40. Экологического Кодекса Республики Казахстан регламентирует экологические требования при производстве и использовании потенциально опасных химических и биологических веществ, генетически модифицированных продуктов и организмов.

Экологические требования при производстве и использовании потенциально опасных химических веществ. В ходе операций по производству и использованию потенциально опасных химических веществ должны обеспечиваться: 1) выполнение установленных нормативов предельно допустимого воздействия на окружающую среду в процессе производства, хранения, транспортировки и использования; 2) выполнение мер по предупреждению вредных последствий их применения для здоровья населения и окружающей среды. Охрана окружающей среды от вредного и неконтролируемого биологического воздействия. В ходе операций по производству и использованию потенциально опасных биологических веществ, в том числе генетически модифицированных организмов и продуктов, должны обеспечиваться: 1) выполнение установленных нормативов предельно допустимого воздействия на окружающую среду в процессе производства, хранения, транспортировки и использования; 2) выполнение мер по предупреждению вредных последствий их применения для здоровья человека и окружающей среды; 3) использование генетически модифицированных продуктов только в рамках перечня, разрешенного к использованию уполномоченным органом в области охраны окружающей среды и государственным органом в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения. В ходе операций по производству и использованию генетически модифицированных продуктов и организмов должны соблюдаться следующие требования: 1) природопользователи должны обладать системами и процедурами определения, откуда и куда поступают генетически модифицированные продукты; 2) для генетически модифицированных организмов, предназначенных к намеренному выпуску в окружающую среду, природопользователи должны передать в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды и государственный орган санитарно-эпидемиологической службы подробную информацию об их особенностях; 3) для генетически модифицированных организмов, предназначенных в пищу, корм или переработку, природопользователи должны передавать в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды декларацию о том, что продукт должен использоваться только как пища, корм или для переработки с описанием особенностей генетически модифицированных организмов, которые продукт может содержать; 4) в отношении пищевых продуктов и кормов, получаемых из генетически модифицированных организмов, природопользователи должны информировать покупателей, что продукт получен из генетически модифицированных организмов; 5) природопользователи должны сохранять информацию о производстве и

использовании генетически модифицированных продуктов и организмов в течение пяти лет и предоставлять ее в уполномоченный орган в области охраны окружающей среды и государственный орган в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения по их требованиям. Сельскохозяйственные природопользователи должны посредством маркировки информировать покупателя их урожая, что он приобретает генетически модифицированный продукт, и вести реестр покупателей, которым они поставляют свою продукцию [2].

Государственные органы распространяют существующие положения о маркировке на все генетически модифицированные пищевые продукты и корма. Маркировке подлежат все пищевые продукты и корма, содержащие или состоящие, или полученные из генетически модифицированных организмов. Целью маркировки является информирование потребителей о фактических свойствах продукта или корма. Система маркировки генетически модифицированных продуктов основана на возможности обнаружить генетически модифицированные дезоксирибонуклеиды или белки в конечном пищевом продукте. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 16 апреля 2008 года № 346 утверждены Правила проведения работ по научно обоснованному подтверждению безопасности ГМО. Научно обоснованное подтверждение безопасности проводится субъектом с использованием оценки риска. Оценка риска ГМО осуществляется как комплексная оценка рисков в ходе лабораторного исследования и включает в себя следующее: оценка ГМО в отношении выраженных веществ (не нуклеиновые кислотные вещества) композиционного анализа ключевых компонентов, определения метаболитов, результатов технологии производства пищевых продуктов, пищевого изменения; оценка и при необходимости определение физико-химических свойств белков, входящих в состав ГМО (рН, растворимость, реологические свойства водных дисперсий, водоудерживающая и жирудерживающая способность, критическая концентрация гелеобразования, эмульсионная стабильность); оценка и при необходимости определение физико-химических свойств ГМО, ее пищевой и биологической ценности, а также гигиенических показателей безопасности пищевой продукции в соответствии с требованиями санитарных правил и норм, утвержденных уполномоченным органом в области здравоохранения; оценка и при необходимости определение медико-биологического воздействия ГМО на макроорганизм. Определение медико-биологического воздействия ГМО осуществляется на основании результатов опытов, проведенных на животных, которые предусматривают оценку токсичности, эмбриотоксического, гонадотропного, тератогенного, мутагенного эффектов, иммуномодулирующих, аллергенных свойств, влияния на микробиоценоз различных биотопов макроорганизма, проведение гематологических и биохимических исследований.

Для ГМО, предназначенных в пищевых целях, полученных из рекомбинантной дезоксирибонуклеиновой кислоты микроорганизмов (бактерия, дрожжи или волокнистые грибки), должна проводиться оценка безопасности возможной токсичности и других особенностей, связанных с патогенетикой выраженных веществ, иммунологических эффектов, жизнеспособности и наличия микроорганизмов в желудочно-кишечном тракте человека, антибиотикорезистентности и пересаживания ген. Выведение генетически модифицированных организмов в Республике Казахстан осуществляются при наличии положительных заключений государственных экологической и санитарно-эпидемиологической экспертиз. Использование указанных организмов и веществ, при отсутствии таких заключений запрещается. При производстве и использовании генетически модифицированных продуктов и организмов должны соблюдаться требования Экологического кодекса Республики Казахстан.

Оценка риска влияния ГМО на здоровье человека и окружающую среду в Республике Казахстан должна осуществляться в соответствии с международными стандартами и рекомендациями, другими методическими рекомендациями, в лабораториях и клинических базах, аккредитованных или аттестованных в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Результаты научно обоснованного подтверждения безопасности ГМО представляются субъектом в уполномоченный орган для регистрации ГМО в порядке, предусмотренном законодательством в области безопасности пищевой продукции. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 июня 2008 года № 630 утверждены Правила оборота генетически модифицированных объектов: оборот генетически модифицированных объектов допускается только после научно обоснованного подтверждения их безопасности, которое осуществляется в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, и проведения их государственной регистрации.

При обороте генетически модифицированных объектов должны соблюдаться требования, установленные законодательством Республики Казахстан в области безопасности пищевых продуктов и Экологическим кодексом Республики Казахстан. Ввоз (импорт) и реализация на территории Республики Казахстан ГМО разрешаются только после их государственной регистрации, за исключением случаев ввоза (импорта) образцов, необходимых для проведения регистрационных испытаний. Документ о государственной регистрации ГМО, выдаваемый в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, при ввозе (импорте) предъявляется должностным лицам, осуществляющим государственный санитарно-эпидемиологический надзор в пунктах пропуска через Государственную границу Республики Казахстан. Способы расфасовки и упаковки, а также упаковочные материалы, используемые при обороте ГМО должны обеспечивать их безопасность, в соответствии с требованиями, установленными законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции. Транспортные средства, используемые при обороте ГМО, должны иметь санитарный паспорт, оформленный в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. На документах, памятках (листах-вкладышах), этикетках, контрэтикетках, кольеретках, ярлыках, наклейках (стикерах), кроме информации, определенной законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, на

государственном и русском языках указываются сведения о наличии и количестве ГМО в пищевом продукте. Реализация ГМО осуществляется через объекты внутренней торговли, соответствующие требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции. На двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ постановлением № 27-9 от 16 ноября 2006 года принят модельный Закон «О безопасности деятельности, связанной с генетически модифицированными организмами», который регламентирует виды деятельности, связанные с получением, испытанием, производством, использованием и реализацией организмов, генетически модифицированных с применением методов современной биотехнологии». Перспективность генно-инженерной деятельности, гуманное стремление с ее помощью преобразить национальную продовольственную политику, накормить голодное население стран «третьего мира», улучшить физическое и репродуктивное здоровье человека с целью увеличения его долголетия не всегда дают возможность задуматься о негативных последствиях ее применения для будущих поколений, моральном и физическом здоровье населения, гармоничном развитии окружающей среды с ее биологическим разнообразием. Проблемы, связанные с правовым регулированием генно-инженерной деятельности, стали объектом научного анализа в конце XX - начале XXI века.

Список литературы

1. Экологический кодекс от 09.01.2007 года
2. Закон «О семеноводстве» от 08.02.2003 года.
3. Закон «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» от 08.07.2005 года
4. Закона «О защите прав потребителей»
5. Закон Республики Казахстан от 17 июня 2008 года N 43-IV «О ратифицировании Картахенский протокол по биобезопасности к Конвенции о биологическом разнообразии, подписанный в Монреале 29 января 2000 года»
6. Лякишева Ю.А. Некоторые аспекты технического регулирования в области генно-инженерной деятельности // Актуальные проблемы российского права. - 2008. - № 3(8). - С. 206 - 212.
7. Лякишева Ю.А. Проблемы лицензирования отдельных видов генно-инженерной деятельности // Актуальные проблемы российского права. - 2007. - №2(5). - С. 81 - 87.
8. Elikbai M.A., AkshataevaZh.B., Sarkulov K.R., Aigarinova G. T «Legal regulation of GMO introduction: problems and ways of their solution», №CE56A4AF25CBD4FA. В феврале 2015 года избранные труды конференции заявлены для включение в базу «Scopus».
9. Акшатаева Ж.Б. «Некоторые проблемы правового регулирования страхования сельскохозяйственной деятельности в Республике Казахстан». Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының хабарлары №3 2015 Серия общественных и гуманитарных наук

Акшатаева Жанна Байбековна

з.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Akshataeva_j@mail.ru

Ордаева Айгүл Жумабердиевна

Құқық магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Aygul.ordaeva@inbox.ru

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ-БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНЫҢ ЗАҢДЫ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ

Аннотация. В статье рассматривается правовое регулирование отношений собственности на землю в Республике Казахстан. Объект исследования формирование рыночной экономики в республике, связанный с условиями осуществления политики приватизации и реформирования законодательства, правового регулирования в отношении права частной собственности на землю, взаимосвязанный с землей и гражданско-правовыми отношениями.

Аңдатпа. Бұл мақалада неке отбасы құқықтарын жүзеге асыру және қорғауды құқықтық реттеу мәселелері. Зерттеу объектісі неке отбасы қатынастарын жүзеге асыру және қорғауды құқықтық реттеу мәселелері болып табылады. Отбасы құқықтарының мағынасын ашу, біздің заңдарымызға байланысты отбасылардың құқықтық түсінігін, басқада шетел заңдарында бекітілген отбасылардың құқықтық түсінігін және шетел мемлекеттерінің заңдарындағы отбасы құқықтарының алатын рөлін қарастыру.

Қазіргі кезде демократиялық нысандарымыз қалыптасу үстінде. Республикамыздың заңдары заман талабына сәйкестендіріліп, жаңадан жаңғыртылып, қоғамымыздың демократиялық жаңғыру жолымен алға басыуына мүмкіндіктер жасалуда.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 3 бабында көрсетілгендей мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы - халық. Азаматтарымыздың көгеріп, көркеюі - мемлекетіміздің басты мақсаты болып табылады. Адам құқығы мен бостандығына қатысты мәселелерді талдап қарайтын болсақ, мемлекетіміздің оған ерекше мән беріп келе жатқандығын байқаймыз. Оған аз уақыт ішінде еліміздің демократияға айқын бет бұрып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын конституциялық құрылыстың негізі етіп қаланғаны, ішкі және сыртқы саясатты қалыптастырғаны дәлел. Біздің Негізгі заңымызда адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, одан ешкім айыра алмайды деп жазылып, баға берілген.

Адамзат баласы ғасырлар бойы адам құқығы мәселесіне ерекше назар аударумен келеді. Талай-талай қақтығыстар, соғыстар, көтерілістер болғанда да әрбір жаңа ұрпақ адам құқықтарын қорғай отырып, адам құқықтары мен бостандықтарының субъектілердің кең шеңберіне таралуына ұмтылыстар жасады. Мемлекеттердің тарихи даму кезеңдері олардың қоғамдағы ерекше құбылыстарымен ерекшеленеді.

Қазіргі қоғам дамуының негізі адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының мәнінің өсуімен сипатталады. Адам құқығы алғаш идея ретінде қалыптасып, одан кейін теория негізінде тұжырымдалып, көптеген кезеңдерде өздерінің көріністерін тауып, қалыптасты. Қоғамның және жеке болмыстың әртүрлі аспектілерін қамтитын адамзат дамуының ең жоғары құндылығы — адам құқығы. Адам құқығын қорғау үшін бірінші кезекте адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын заң мазмұндарында көрсете отырып, оның қамтамасыз етілуі мемлекет тұрғысынан ғана емес, жалпы адамзат, халықаралық қауымдастық тұрғысынан ескерілуі, сол бағытта іс-әрекеттер жасалуы қажет.

Қоғамның ең басты негізі - жеке тұлғаның өмір сүру жағдайын қамтамасыз ететін маңызды құқықтар мен бостандықтар. Адам құқығын қорғау мәселесі бір ғана мемлекет шегінен шықты. Осыған байланысты адамның негізгі құқықтарын бекітетін әмбебап халықаралық-құқықтық стандарттарды құру қажет болды. Біріккен Ұлттар Ұйымы өзінің қызмет етуінің бірінші күндерінен бастап адам құқығына үлкен мән берді. Ол адам құқықтары төңірегінде 70-тен аса халықаралық құжаттарды қабылдады. Халықаралық құжаттардың барлық түрлері заңдық сипатына және жүзеге асырылуына байланысты өздерінің ерекшеліктеріне ие. БҰҰ-ның Бас хатшысы 1998 жылдың 10 желтоқсанындағы өзінің жолдауында: "Барлық адамзаттық құқықтарды толық қолдана алып, қинауға ұшырайтын ешбір ер, зорлауға ұшырайтын ешбір әйел, ар-намысы қорлауға ұшырайтын ешбір бала қалмағанға дейін адам құқықтарының шеңберін кеңейту үшін күресуде әрбір күнді маңызды етуге шақырады.

Адам құқығы-біздің кезеңіміздің өзекті мәселесі. Сондықтан да әрбір адам және қоғамның әрбір органы декларацияда көзделген құқықтар мен бостандықтардың құрметтелуіне, ұлттық және халықаралық дамушы шаралар арқылы қамтамасыз етілуіне, танылуына және жүзеге асуына ұмтылуы тиіс. Кез келген мемлекетте, қандай да бір қоғамда балалар ерекше қамқорлықта және қорғалуда болуы керек. Қолымыздағы барымыздың ең қымбаттысы-балалар, сондықтан да олардың өмірі қалай, қаншалықты қалыптасқандығына, мемлекет олар үшін қандай жағдайлар жасағандығына сәйкес еліміздің келешегі айқындалады. Осыған байланысты балаларды қорғау, олардың негізгі құқықтарын қорғау сұрақтары-кез келген мемлекеттің басты көкейтесті мәселесі болуы.

Қозғалған тақырыптың ерекшелігі оның көп қырлылығында: балалықты, кәмелетке толмағандардың заңды мүдделерін қорғауды құқықтық реттеу мәселелері экономикалық, саяси, рухани қондырмалары бар қоғамдағы қазіргі жағдаймен байланыстыра отырып қарастырылады. Балалардың тағдыры, олардың қиыншылықтары кез келген саналы, мейірбан адамды толғандырмай қоймайды. Қазақстан Республикасының азаматтары-мемлекеттік қызметкерлер, мұғалімдер, полиция қызметкерлері әрқаз балаларға көмектесуге тырысады.

Біздің қоғамымыз қазіргі кезде әлеуметтік өзгерістерді басынан кешіріп отыр. Балаларға және жастарға

қатысты заңнама да өзгеріп, жаңарды. Балалармен және жастармен жұмыс істейтін мемлекеттік органдар және қоғамдық ұйымдар қызметінің ұйымдастырылуы және мазмұны өзгерді. Мүлдем басқа жаңа мәселелер пайда болып, үлкендердің де, балалардың да өмірі едәуір өзгерістерге ұшырады. Болған өзгерістердің әсерімен жаңа өмірдің талабына жауап бермейтін жұмыстың нысандары мен әдістері қажетсіз болып қалды. Бірақ, өкінішке орай пайдалылығы дәлелденген балалықты қорғаудың көптеген түрлері мен бағыттары ұмытылып қалды. Балалар үшін барлық қажетті және мүмкін болатын шаралар жасалып отырған жоқ. Ал, бұл мәселенің балалықты қорғау аясындағы құқықтарды қолдануға, балалардың әртүрлі мүдделерін қорғауға тікелей тұрғыда қатысы бар.

Осы жағдайда балалардың мүдделерін және қоғам мүдделерін қорғауға бағытталған, яғни балалықты құқықтық қорғауға, әрекет ететін заңдардың қолдану тәжірибесінің сипатын ашуға және олардың балалықты қорғаумен байланысты өмірлік қиыншылықтарды шешу үшін қалай қолданылуы мүмкін болатындығын көрсетуге бағытталған заңнаманың жағдайын сипаттауға қажеттілік туындады. Жеке адамның қоғамдағы жағдайы мемлекет дамуының деңгейін сипаттайды. Адамның өміріне, жеке басының бостандығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғуға ешкімнің құқы жоқ. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясы, басқа да заңдары азаматтың жеке басының бостандығын қамтамасыз етуге айырықша назар аударады. Егер өміріне, денсаулығына, азаматтық қадір-қасиетіне қауіп төнсе, ер адам мемлекеттік органдардан көмек сұрауға, заңмен қорғалуға құқылы.

Ең маңыздысы-адамның табиғи, яғни өмір сүру құқығы. Қазақстан Республикасы Конституциясының 15 бабында: "Әркімнің өмір сүруге құқығы бар. Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ" деп жазылған.

Ал, Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы заңының 10 бабында әрбір баланың өмір сүруге, жеке басының бостандығына, қадір-қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауға құқығы бар екендігін, сонымен қатар, мемлекет баланың жеке басына ешкімнің тиіспеуін қамтамасыз ететіндігін, оның тәні мен жанын жәбірлеуден, адамдық қадір-қасиетін қатыгездіктен, дөрекілікпен қорлаудан, кемсітуден және оны адам мен азаматтың Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандықтарына қысым жасаудың өзге де түрлерінен қорғауды жүзеге асыратындығын көрсеткен.

БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы жариялаған Бала құқықтары декларациясында адамзаттың балаға қолда бардың ең жақсысын беруге міндетті екендігі айтылған. Бірақ, өкінішке орай, бұл тұста біз күннен-күнге ұлғайып бара жатқан балалардың өлімін және өсіп келе жатқан ұрпақтың әлсіз денсаулығын айтуға мәжбүр болып отырмыз.

Адамның өміріне қол сұғатын әртүрлі аспектілердегі қылмыстарды зерттеуге ерекше назар аударудың себебі алдымен қазіргі кезде олардың көп таралғандығымен емес, олардың қоғам үшін қауіптілігінің артуымен түсіндіріледі. Әрбір адамның өмірін сақтау маңыздылығы кісі өлтірудің түрлерімен, соның ішінде баланы өлтірумен күресу проблемаларына назар аударуды қажет ететіндігімен шартталады.

Сонымен бірге, баланың табиғи құқығына қол сұғатын көптеген басқа жәйттарды да байқауға болады. Қазіргі кезде ауыстырып салу не өзгедей мақсаттарда пайдалану үшін адамның, соның ішінде баланың мүшелерін немесе тінін алу жағдайлары көрініс табады. Бұл жәйт баланың өмір сүру құқығының бұзылуына әкелетіндігі сөзсіз. Адамның мүшелерін және тілін трансплантациялаудың көптеген құқықтық мәселелері анықталмаған. Әлемде мүшелер мен тәнді трансплантациялаудың әртүрлі аспектілеріне қатысты 200 -ден астам заңдар және заңға бағынышты актілер бар. Сөз болып отырғаны тірі адамнан немесе мәйіттен донорлықты құқықтық реттеу, өлімнің заңды түсінігі және оны констатациялаудың санаттары, донорлықтың еріктілігі және оның мүмкін болатын нәтижелерін жете түсінуі, кәмелетке толмағандардың, әрекетке қабілетсіздердің донор болуларына жол берілмеуі сияқты сұрақтар.

Бүкіл әлемде адамның мүшелерін трансплантациялаудың коммерциализациясы бойынша қауіп күннен-күнге өсуде. Соның ішінде балалардың мүшелерін пайдалану жағдайлары да көбейіп кеткені мәлім.

Адамзаттық генофонды сақтау және жақсарту адамгершілікке сай болу керек және адамның табиғи құқықтарын қозғамауы тиіс. Адамның генетикасына қатысты халықаралық келісімдерде адамның денесін, мүшелерін және жасушаларын тауарға, коммерцияның затына айналдыратын қандайда бір адамға тәжірибелер жүргізуге тыйым салуды қарастыру қажет.

Қазіргі кезде бала құқықтарын қамтамасыз етуге байланысты мәселелер бүкіл әлем қызығушылығын туғызып отыр. Бұл қоғамның өміршеңдігін кепілдік етудегі және оның келешек дамуын болжаудағы өсіп келе жатқан ұрпақтың анықталған рөлімен түсіндіріледі. Бірақ, әлемдегі бірде бір мемлекет бала құқықтарын сақтау жөнінен өзін үлгі етіп қоя алмайтындығын айтқан жөн. Демократиялық және экономикасы дамыған мемлекеттердің өзінен-ақ кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс санының өсуін, әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардың болуын, медициналық қызметтің жеткіліксіздігінен балалар өлімінің көбеюін, бақылаусыз балалар санының ұлғаюын көруге болады. Осы фактілердің барлығы бала мәселесін тек қана ұлттық тәсілдермен шешу мүмкін еместігін дәлелдейді.

Бүгінде бауырындағы баладан безіп, оған қамқорлық жасау мен тәрбие беруден қашатын ата-аналар саны көбеймесе, азаймай отыр. Жетім балалар үйінде ата-анасынан қапылыста айырылып қалған балаларға қарағанда, әлеуметтік себептерге байланысты тұл жетім атанғандар саны басым.

Қазіргі жағдай балалар құқығын бұрынғыдай формалды декларациямен шешуге жол бермейді. 1998 жылы Қазақстан Республикасының "Неке және отбасы" туралы заңы қабылданды. Бұл заң балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға негізделген. Бірақ заңда жіберілген кейбір олқылықтар көзге бірден түседі. Соның біріншісі, заңда қорғаншы және қамқоршы органдардың қызметтері анық көрсетілмеген. Яғни, бұның

салдарынан бала (қыз) асырап алу кезіндегі балалардың құқықтары бұзылатындығы ескерілмеген. Біздің пікірімізше, қорғаншы және қамқоршы органдардың қызметін былайша тұжырымдауға болады: 1) қорғаншы, қамқоршы және басқа да тұлғалардың, отбасы мүшелерінің неке отбасы заңдылықтарын сақтауын үнемі бақылап отыру; 2) кез келген тәрбиедегі кәмелетке толмағандардың, соның ішінде ақыл-есі кем, әрекет қабілеттілігі шектелген және ауру балалардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету және қорғау; 3) аталған тұлғалардың бұзылған құқықтары мен мүдделерін жоюға бағытталған шешімдер мен жедел шараларды қабылдау; 4) кәмелетке толмаған және әрекет қабілеттілігі жоқ немесе әрекет қабілеттілігі шектелген балаларға қатысты құқық бұзушылық жасаған тұлғаларды жауапкершілікке тарту. Олқылықтың екіншісі, заңда бала (қыз) асырап алушылар қатарына азаматтығы жоқ адамдар атауы кіргізілмеген.

Кейбір авторлар мұны азаматтығы жоқ адамдардың конституциялық құқықтарына шектеу қойылған деп есептейді. Сонымен қатар, "Неке және отбасы" заңы шетелге кеткен балалардың кейінгі құқықтық жағдайларын реттемеген. Үшінші олқылық, "Неке және отбасы" заңының 79-бабының 2-тармағында асырап алу балалардың мүдделеріне сай келмейтін жағдайларды қоспағанда, ағалы-інілілер мен апалы-сіңлілерді (қарындастарын) әр түрлі адамдардың асырауына жол берілетіндігі айтылған.

Бұл жерде заң шығарушы балалардың мүдделеріне сай келмейтін жағдайлардың түсінігін ашып көрсетпей отыр. Осы тақырыпты зерттеген Бауыржан Жандарбековтың: "Бірінші орынға балалардың бір-біріне қаншалықты бауыр басқандығын қою керек, басқа жағдайда ол балалардың психикасына зиян келтіруі мүмкін", -деген пікірмен толықтай келісеміз. Төртіншісі, "Неке және отбасы" заңының 89-бабының 1-тармағына сәйкес бала (қыз) асырап алудан бас тартқан жағдайда мүлікті қайтару міндеті бала (қыз) асырап алушыда болады делінген. Бұл нормаға терең талдау жасамай-ақ оның шикілігі көрініп тұр. Өйткені, біріншіден, бұл баланың кәмелетке толғандығы бойынша және бала (қыз) асырап алу жарамсыз деп танылған жағдайларда асырап алушының мүлікті қайтаруы қарастырылмаған. [2 35]

Екіншіден, осы аталған жағдайлардың барлығында асырап алушының мүлікпен бірге алынған өнімдерді, кірістерді қайтару міндеті көрсетілмеген. Келесі мәселе, "Неке және отбасы" заңының 62-бабының 2-тармағына сүйенсек, "Бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде оның, дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады" деп айтылған. Осы көрсетілген нормаға кеңірек талдау жасасақ, ол бізге, яғни, ата-аналары (асырап алушылар) кәмелетке толмаған балалардың мүлкіне қамқорлық жасауға міндетті деген қортынды жасауға итермелейді. Осыған орай, әдеттегі меншік иесінің мүлік ауыртпалығын көтеру деген түсінік көрсетілген жағдайларда (меншік иесі кәмелетке толмаған бала болса) кейбір трансформацияға ұшырайды. Асырап алушы сенімге берілген мүліктің есебінен немесе асырап алынған кәмелетке толмаған баланың сенімгерлікпен басқаруға берілген мүлкі есебінен қажетті шығындарын жабуға құқығы жоқ. Мұндай шешім мүлікті алаяқтықтан қорғауға мүмкіндік береді және бала (қыз) асырап алушының өз міндетін дұрыс қарауына міндеттейді. Бұдан шығатын қорытынды, асырап алушының мүлікті сенімгерлікпен басқаруын реттейтін нағыз құқықтық регламентация керек. Оған қоса, асырап алушыға сенімгерлікпен басқаруға берілген мүлікті пайдалану кезінде түскен кірістер есебінен өз шығындарын реттеуге мүмкіндік беруге болар еді. Егер асырап алушының өз қаражаты есебінен мүлікті ұстап тұруға мүмкіндігі болмаса, онда қамқоршы және қорғаншы органның рұқсатымен оған асырап алушының мүлкінен мүлікті ұстау үшін кеткен шығындарды жою мүмкіндігі берілуге тиіс[3].

Осы тақырыпты қозғағандағы бүгінгі түпкі мақсатымыз - бұл кеселдің көбейе түскен көлеңкесін, қасіретін кім көбірек тартады. Қазір кінәліні іздеуден гөрі нақты іске бел шеше кірісер кезең туды емес пе? Жастарымыз бүлдірген нәрсені үлкендеріміз иінін икемге келтіріп бүтіндеуі керек. Ол ақсақалдығымыздың бір көрінісі болар еді.

Ел алдында жұрт көңілінен шығатын сөз сөйлеп, жұрттың ойына түрткі салу бір басқа да, білек сыбанып, шалт қимыл жасап, қазақтың қазақтығын таныту бір басқа. Сөз түйінін өзіміз емес, ұлы тұлға Ахмет Байтұрсынұлы сүйектен өткізіп айтқан «Балам деген жұрт болмаса, жұртым деген бала қайдан шықсын! Балам деп бағып, оқытып адам қылғаннан кейін, жұртым деп намыстанбаса, сонда өкпелеу жөн ғой. Аталық міндетін атқарып отырған жұрт жоқ. Жұртқа борыштымын деп, жүрген қазақ баласы жоқ. Баланы ұлша тәрбиелесең, ұл болмақшы, құлша тәрбиелесең құл болмақшы» - деген сөзбен аяқтауды жөн көрдік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 30 тамыз 1995 жылы Республикалық Референдуммен қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясы, (2007жылғы өзгертулер мен толықтырулар).
- 2 Ғ.Сапарғалиев. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. А.,2002
- 3 Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыпшылық) және отбасы» туралы Кодексі 26.12.2011ж (2012ж 18.01. қолданысқа енгізілді)
- 4 Ақбергенов Б.Е.Шірінбаев Т.Б. Отбасы құқығы. Алматы, Жеті Жарғы, 2006ж.
- 5 Жанұялық құқық. Нормативтік актілер жиынтығы Алматы 2011ж

Ажиметова Закан Абдрақовна,

кандидат юридических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Имашев Ботабек Есенбекович,

кандидат юридических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Жарылқапова Гульзагира Парменбаевна

магистр права, ст преподаватель, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С МОШЕННИЧЕСТВОМ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ)

Аңдатпа. Бұл мақалада алаяқтық әрекеттердің санының өсуі нарықтық экономиканың даму жағдайында пайда болады. Бұл процесс арналған әлеуметтік-экономикалық, олардың ұйымдық-құқықтық, әлеуметтік-психологиялық және виктимологиялық факторлар. Бұл ретте қол сұғушылықтың демократиялық реформалар құрады, бұл 1998-2006 кезеңінде Қазақстан Республикасындағы біздің республикада жалпы мемлекеттің меншігі болып саналады және экономикалық қауіпсіздігіне нақты қатер түкпір-түкпірінен өсуі байқалады.

Abstract. Conditions of further development of market economy there is a growth of number of roguish acts. Social and economic, organizational and legal, social and psychological and viktimologicheskyy factors exert impact on this process. At the same time in the Republic of Kazakhstan during 1998-2006 growth of infringement of property is observed that with all evidence creates real threat to democratic reforms in our republic and economic security of the state in general.

Ключевые слова: мошенничество, борьба, преступление, собственность, хищение, имущество, обман,

Keywords: fraud, fight, crime, property, plunder, property, deception

В условиях дальнейшего развития рыночных отношений, движения Казахстана по пути экономического роста, модернизации политической системы и демократизации общества всё более остро встает проблема защиты собственности как основы благосостояния личности, общества и государства от преступных посягательств.

В ч.3 ст.26 Конституции Республики Казахстан неотчуждаемое право быть собственником сформулировано следующим образом: «Никто не может быть лишен своего имущества иначе, как по решению суда. Принудительное отчуждение имущества для государственных нужд в исключительных случаях, предусмотренных законом, может быть произведено при условии равноценного его возмещения» [1].

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана отмечается, что открытая рыночная экономика должна быть основана «на уважении и защите частной собственности...» [2].

В Концепции правовой политики Республики Казахстан отмечено: «В уголовном законодательстве следует исходить из признания первичности и неотъемлемости прав и свобод человека как высших социальных ценностей, охраняемых законом» [3, с. 45], а одним из неотъемлемых прав является право собственности.

Охрана прав собственника является непременной составляющей деятельности любого государства, которое обязано гарантировать стабильность отношений собственности, обеспечивая условия их защиты. Граждане Республики Казахстан должны быть уверены, что закон на их стороне. В Стратегии «Казахстан-2030» отмечено: «Мы должны установить абсолютное верховенство закона и защищать законопослушных граждан от преступности» [4, с. 24].

Следует отметить, что мошенничество – уникальный вид преступления, построенного по сценарию отношения мошенника к жертве. В этой связи возрастает актуальность изучения виктимологических признаков (свойств) мошенничества. Это необходимо учитывать при выработке системы профилактических мер для этого вида посягательства на чужую собственность. Кроме того, анализ судебно-следственной практики по делам о мошенничестве свидетельствует о том, что при квалификации данного преступления возникают некоторые трудности. Они, чаще всего, связаны с неправильным пониманием признаков не только объективной, но и субъективной стороны состава мошенничества. В этой связи необходимо определение понятий мошенничества, обмана и злоупотребления доверием, способов, характеризующих объективную сторону мошенничества.

В условиях дальнейшего развития рыночной экономики происходит рост числа мошеннических деяний. На этот процесс оказывают влияние социально-экономические, организационно-правовые, социально-психологические и виктимологические факторы. При этом в Республике Казахстан в период 1998–2006 г. наблюдается рост посягательств на собственность, что со всей очевидностью создает реальную угрозу демократическим реформам в нашей республике и экономической безопасности государства в целом.

В сфере борьбы с мошенничеством крайне необходимо выделять специфику детерминации мошеннических правонарушений, а также их совокупность. Основными детерминантами мошеннических действий в Республике Казахстан являются социально-экономические, организационно-правовые, специально-технические и социально-психологические факторы, такие, как: расслоение населения на богатых и бедных, несовершенство действующих уголовного, финансового, налогового и гражданского законодательства, эгоцентрические узкокорыстные установки индивидов и т.д.

Для предупреждения таких противоправных деяний, каким являются мошенничества, следует всесторонне проанализировать особенности личности преступника и его жертвы. Современный мошенник интеллектуален, обладает достаточно высоким социальным статусом и жизненным опытом, способностью к мимикрии и

другими свойствами. Жертвы мошенничества зачастую отличаются такими качествами, как легкомыслие и доверчивость, склонность к стяжательству и легкой наживе.

В нравственно-психологическом и криминологическом отношении феномен виктимности мошенничества находится в плоскости «потерпевший – преступник». Жертва сама создает криминогенную обстановку и облегчает наступление преступного результата. Определение данной связи помогает выявить большую группу мошеннических деяний. Это, в свою очередь, создает необходимые предпосылки для виктимологической профилактики на двух уровнях (общей и индивидуальной) среди потенциальных жертв мошенников.

Говоря о квалифицирующих признаках мошеннических посягательств, по убеждению автора, следует дополнить действующее уголовное законодательство Республики Казахстан путем более подробной и конкретной типологии мошеннических посягательств и детального описания мошенничества в диспозиции статьи. Это позволит усилить и дифференцировать уголовную ответственность за мошенничество.

Повсеместное внедрение компьютерной техники и сетевых технологий в числе, применяемых для мошеннических посягательств, средств всё больший удельный вес начинают занимать средства компьютерной техники и компьютерно-сетевые технологии. Повышенная опасность подобного рода деяний, обусловленная их большой вредоносностью, наличием дополнительного объекта посягательства, трудностями расследования и раскрытия, требует адекватного реагирования со стороны законодателя. Оптимальной формой его должно стать конструирование в статье об ответственности за мошенничество такого квалифицирующего признака, как совершение преступления с использованием средств компьютерной техники.

Кроме того, при организации предупреждения рассматриваемых деяний важно учитывать, что групповое мошенничество стало одной из наиболее распространенных форм.

Следует отметить, что рассмотрение криминологической характеристики мошенника поможет осветить следующую проблему – особенности личности жертвы мошенничества.

Однако в действующем УК Республики Казахстан общий объект уголовно-правовой охраны представлен понятием «охраняемый уголовным законом интерес». Как считают некоторые авторы, характеристика объекта преступления как правоохраняемого интереса (правового блага) недостаточна для уяснения его содержания, поскольку благом может быть любой феномен внешнего мира. Вещной (материальной) основой правоохраняемых интересов (правовых благ) является безопасность личности, общества и государства (национальная безопасность). Отсюда объект преступления – это охраняемая уголовным законом безопасность личности, общества и государства (национальная безопасность), которой причиняется или может быть причинен вред в результате преступления. Между тем это не что иное, как попытка одно неопределенное определить через другое неопределенное.

Наличие словосочетания «право на чужое имущество» в диспозиции ст.190 УК Республики Казахстан может привести к ошибочной квалификации действий преступников и при покушении на мошенничество, расценить его как оконченный состав мошенничества. К примеру, при похищении жетонов преступник уже как бы изъял право на чужое имущество, но не изъял еще саму вещь. Если предположить, что потерпевший, вовремя опомнившись, примет меры к пресечению преступных намерений, то налицо лишь покушение на совершение мошенничества. Если следовать существующей диспозиции, то налицо оконченный состав мошенничества. В связи с этим мы предлагаем ниже исключить из диспозиции ст.190 УК Республики Казахстан слова «право на чужое имущество» и более детализировать диспозицию статьи.

Следует отметить, что существует специфичность развития причинной связи при мошенничестве, совершаемом путем обмана. Она состоит в том, что в акте перехода имущества из владения потерпевшего к виновному непосредственное участие принимает сам потерпевший, введенный в заблуждение. При этом в любом случае мошенничества должно быть установлено, что заблуждение имело место в результате предшествующего по времени обмана со стороны виновного или, хотя и возникло вначале помимо действий виновного (при пассивном обмане), но было использовано им. Если же причина неадекватного восприятия потерпевшим соответствующей ситуации кроется в его болезненном состоянии и этим пользуется похититель, то содеянное им более соответствует краже. При мошенничестве имущество преступнику должно передавать дееспособное лицо, действия которого по распоряжению имуществом является юридически значимыми.

Объективная сторона данного состава образуется двумя взаимосвязанными актами: изъятием имущества или приобретением права на имущество (основное действие), а также обманом или злоупотреблением доверием (вспомогательное действие, обеспечивающее выполнение основного). Прибегая к обману или злоупотреблению доверием с целью безвозмездного обращения в свою пользу чужого имущества, преступник фальсифицирует сознание и волю владельца имущества. Он делает это так, что владелец, введенный в заблуждение, как бы добровольно отчуждает в пользу преступника собственное или вверенное ему имущество либо передает чужое имущество, которым он владеет в качестве субъекта ограниченного вещного права, полагая, что для этого имеются законные основания. Акт внешне добровольной передачи имущества означает не просто фактический переход имущества в руки виновного, но и получение им определенных возможностей по использованию имущества или распоряжению им.

Субъектом уголовной ответственности за мошенничество является исключительно физическое лицо. Мошенничество – преступление, общественная опасность которого очевидна для всякого вменяемого лица, достигшего возраста уголовной ответственности. Субъект сознает все фактические обстоятельства, соответствующие признакам объекта и объективной стороны мошенничества. Он сознает и общественно опасный характер своего деяния. В содержание умысла мошенника входит не только сознание общественно

опасного характера своих действий, но и предвидение развития причинной связи и наступления общественно опасных последствий в виде причинения потерпевшему реального имущественного ущерба. Преступник сознает, что он совершает обман путем искажения истины или умолчания о ней, предвидит, что тем самым он вводит потерпевшего в заблуждение, в результате которого потерпевший передаст ему имущество либо право на имущество. При мошенничестве путем злоупотребления доверием виновный сознает, что он злоупотребляет доверием потерпевшего и таким путем завладевает имуществом. Необходимым признаком мошенничества является отсутствие у виновного права на имущество, которым он завладевает, поэтому это обстоятельство также входит в содержание умысла. Совершая мошенничество, субъект сознает, что это имущество (право на имущество) ему не принадлежит. Отсутствие такого сознания исключает возможность квалификации деяния как мошенничества. Совершение квалифицированных видов мошенничества предполагает сознание виновным всех обстоятельств, квалифицирующих содеянное (неоднократность, групповое совершение мошенничества и т.д.). Достаточно, чтобы виновный сознавал фактические обстоятельства, имеющие значение для квалификации, но не требуется, чтобы он давал им правильную юридическую оценку.

Юридические лица, которые (или посредством которых) совершали мошенничество, подлежат ответственности на основании норм гражданского или административного законодательства.

По действующему уголовному законодательству при определении понятия мошеннического посягательства предусматривается ряд обстоятельств, при которых определенное деяние признается преступлением, обладающим повышенной общественной опасностью. На основании этих обстоятельств можно сделать вывод, что квалифицированные виды мошенничества преобладают над простым видом данного преступления.

Согласно ч. 2 ст.190 УК Республики Казахстан к квалифицированным видам мошеннического посягательства относятся мошенничества, совершенные: а) группой лиц по предварительному сговору; б) неоднократно; в) с использованием служебного положения.

Кроме того, ч. 3 ст.190 УК Республики Казахстан определяет особо квалифицированные обстоятельства мошенничества, которые совершаются: а) организованной группой; б) в крупном размере; в) лицом, ранее два и более раз судимым за хищение или вымогательство.

Анализ законодательных определений мошенничества по уголовным кодексам этих стран в сравнении с определением мошенничества, изложенным в ст.190 УК Республики Казахстан, показывает, что в УК этих стран дается более развернутое определение, раскрывающее содержание мошеннических способов незаконного завладения чужим имуществом.

Также предлагается выделить в качестве специального субъекта в ч.4 ст.190 УК Республики Казахстан, совершение мошенничества представителем власти. Именно поэтому адекватной реакцией может быть лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, чтобы предупредить совершение аналогичных деяний в будущем.

Хотя суд может и сам применять данный вид наказания в соответствии со ст. 41 УК Республики Казахстан, мы считаем, что данное изменение санкций статьи ограничит мошенников совершать однородные преступления бывшими представителями власти или с использованием служебного положения. Кроме того, данная мера ограничит трудоустройство мошенников на руководящие или материально-ответственные должности.

Следует отметить, что наиболее результативными специальными мерами по предупреждению мошеннических деяний должны стать усиление и специализация работы правоохранительных органов по предупреждению, выявлению, раскрытию и расследованию мошенничеств с использованием специальной базы данных. Рассматривая эту группу мер с учетом интервьюирования экспертов, предлагается создание специальных групп из сотрудников полиции общественной безопасности, криминальной полиции, подразделений по борьбе с организованной преступностью, а также сотрудников финансовой полиции, специализирующихся на выявлении и раскрытии мошенничеств. Те же группы должны стать центрами по координации деятельности полиции общественной безопасности, криминальной полиции, подразделений по борьбе с организованной преступностью и предупреждению мошеннических деяний.

Кроме того, в составе следственных подразделений правоохранительных органов и финансовой полиции необходимо выделить следователей, специализирующихся на расследовании квалифицированных и особо квалифицированных мошенничеств. Эти следователи должны постоянно сотрудничать со специальными группами сотрудников правоохранительных органов и финансовой полиции, созданных в интересах повышения эффективности предупреждения, выявления и раскрытия мошенничеств. При этом необходимым условием должна стать осведомленность о новых способах совершения мошенничеств не только в различных районах, областях, но и в других государствах. Это будет способствовать своевременному принятию мер по борьбе с мошенничеством и предупреждению предприятий и граждан о возможных способах его совершения в других регионах. Предложенная специализация и создание координационных центров по предупреждению мошеннических посягательств на собственность и в сфере экономической деятельности способны существенно повысить результативность борьбы с мошенничеством.

Второй группой наиболее эффективных, на наш взгляд, мер по предупреждению мошенничеств должен стать переход на расчет с населением посредством безналичных платежных средств, в том числе пластиковых карт. Это направление, бесспорно, весьма эффективно в предупреждении существующих приемов мошеннических деяний, и его следует всемерно развивать. Однако внедрение безналичных расчетных средств,

вытесняя традиционные приемы мошенничества, порождает новые с использованием безналичных расчетных средств.

Важной группой мер по предупреждению мошенничеств должны стать те, которые будут направлены на улучшение контактов правоохранительных органов и судов со средствами массовой информации. Сотрудничество правоохранительных органов со средствами массовой информации в деле предупреждения мошеннических деяний приносит весьма ощутимые результаты. Специализированные группы по предупреждению, выявлению и раскрытию мошенничеств совместно со следственными подразделениями правоохранительных органов должны разработать специальные программы по предупреждению мошенничеств, при этом следует использовать средства массовой информации. В программы необходимо включать вопросы предупреждения традиционных и новых видов мошенничеств.

К другим специальным мерам по предупреждению мошенничеств следует отнести: совершенствование уголовного законодательства об ответственности за мошенничество; информирование населения о наиболее распространенных приемах мошенничества; проведение правоохранительными органами специальных мероприятий по борьбе с мошенничеством; улучшение технической оснащенности правоохранительных органов.

Совершенствование уголовного законодательства об ответственности за мошенничество – важное направление по его предупреждению. В этой связи оно подробно рассмотрено в уголовно-правовом разделе диссертации.

Ощутимую пользу в деле предупреждения мошенничеств приносит информирование населения о наиболее распространенных мошеннических приемах. Это должно стать одним из важнейших направлений сотрудничества правоохранительных органов со средствами массовой информации.

Проведение правоохранительными органами специальных мероприятий по борьбе с мошенничеством – одно из основных направлений профилактики, выявления и пресечения мошеннических деяний. Предлагается постоянно проводить специализированные операции и иные мероприятия по предупреждению, выявлению и пресечению мошеннических посягательств на собственность и в сфере экономической деятельности.

Вопрос о технической оснащенности правоохранительных органов в борьбе с мошенничествами, особенно в кредитно-денежной области, остается острым на протяжении достаточно длительного времени из-за отсутствия необходимого финансирования. Его решение необходимо признать одним из приоритетов, чтобы изменить ситуацию к лучшему.

Литература:

1 Программа профилактики правонарушений и борьбы с преступностью в Республике Казахстан – Астана, 2004. – [http // www. zakon.kz](http://www.zakon.kz).

2 Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995 года. – Алматы: ТОО «Издательство «НОРМА-К», 2002. – 40с.

3 Назарбаев Н. А. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда. 1 марта 2015 года.

4 Концепция правовой политики Республики Казахстан. – Алматы: Жеті Жарғы, 2012. – 56 с.

5 Назарбаев Н. А. Казахстан-2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы: Білім, 2000. – 132 с.

6 Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда. 1 марта 2007 года.

7 К вопросу о субъекте мошенничества // Казахстанский журнал международного права. № 3(19). 2005. – С. 38–44.

Ажиметова Закан Абдрақовна,
заң ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,

Жарылқапова Гүлзағира Парменбаевна
Құқық магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,

Ордаева Айгүл Жумабердиевна
Құқық магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Aygul.ordaeva@inbox.ru

ӘСКЕРИ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРМЕН КҮРЕС ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация. В статье рассматривается понятие воинских уголовных правонарушений и общая характеристика. Воинские уголовные правонарушения, свидетельствующие о повышенной общественной безопасности является существенным фактором в таких смыкается преступлений, терроризма, организации незаконных вооруженных формирований, похищение человека и разбой, а также с некоторыми другими деяниями, посягающими на конституционный строй и государственную безопасность.

Аңдатпа. Бұл мақалада әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар түсінігі және жалпы сипаттамасы қарастырылған. Елеулі фактор туралы куәландыратын жоғары қоғамдық қауіпсіздік болып табылады әскери қылмыстық құқық бұзушылық смыкается осындай қылмыстарға терроризм, ұйымдастыру заңсыз қарулы құралымдардың, қарақшылық және адам ұрлау, сондай-ақ кейбір басқа да әрекеттермен, посягающими конституциялық құрылыс және мемлекеттік қауіпсіздік.

Abstract. There are considered concept of military criminal offences and general description in the article. Military criminal offences, testifying to enhanceable public safety is a substantial factor in such closes up crimes, terrorism, organization of the illegal armed forming, theft of man and robbery, and also with some other acts trenching upon a constitutional line-up and state security.

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері – ерекше орган емес, ол қоғамның қалыпты дамуының негізгі ажырамас бөлігі болып саналады. Әлеуметтік қарама-қайшылықтардан туындаған шиеленістердің ыдырап және құлдырау үрдістері әлемнің кез келген түкпірінде асқынып жатқан жағдайда, барлық мемлекеттерде әскерилер қызметінің беделі мен қадірі шұғыл төмендеп қазіргі кезеңде әскери қызметшілердің құқық бұзушылық жасау тенденциясы және динамикасы біршама үдеуде.

Қолданыстағы қылмыстық заңнама Қазақстан Республикасының Қарулы күштерін құрудағы жаңа үрдістерді және қазіргі жағдайда әскери құқық тәртібін нығайту қажеттілігін арттыту керектігін көрсетеді. Ол Қазақстан Республикасы Конституциясының әскери қызметті реттейтін ережелеріне Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің жалпы әскери Жарғыларына, мысалы ҚР 1993 жылғы 9 сәуірдегі Қорғаныс және Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері туралы заңына; Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 19 қаңтардағы II-1897 Жалпыға бірдей әскери міндет және әскери қызмет туралы заңына және ҚР 1993 жылғы 20 қаңтардағы Әскери қызметшілер және олардың отбасы мүшелерінің мәртебесі мен әлеуметтік қорғалуы туралы заңына және 2001 жылғы 20 наурыздағы Келісім-шарт бойынша әскери қызмет туралы заңына сәйкес келтірілген.

Жалпы алғанда, қылмыстық құқық пен әскери заңнаманы бөліп қарастыруға болмайды. Бұл ерекшелік әскери қылмыстық заңнамаға қылмыстық құқықтың міндеттері мен қағидалары туралы ережелердің, қылмыстық жауапкершілік негіздерінің толық қамтылатындығымен түсіндіруге болады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық кодексінде көзделген барлық қылмыс құрамдары бар іс әрекет қана қылмыстық жауапкершілікті туындатады. Қылмыстық заңда берілген қылмыс, кінә және оның нысандарының түсінігі, іс әрекеттің немесе әрекетсіздіктің қылмыстылығын жоққа шығаратын мән-жайлар, аяқталмаған қылмыс, қылмысқа сыбайлас қатысуы үшін жауапкершілік жағдайлары бүкіл қылмыстық заңнама үшін біртұтас болып келеді.

Қылмыстық және әскери қылмыстық заңнаманың біртұтастығы әскери қылмыс ұғымынан көрініс береді.

Қазақстан Республикасында әскери қызмет атқарудың тәртібі Қазақстан Республикасының Конституциясында, әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы заңда, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің арнайы Жарғыларында, басқа да нормативтік-құқықтық актілерінде бекітілген. Қолданыстағы қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің 16-тарауы әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға арналған.

Қылмыстық кодекстің 366-бабында әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың заңдылық ұғымы берілген. Онда: әскерге шақыру - не келісім-шарт бойынша Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құрамаларында әскери қызмет атқарушы, әскери қызметшілердің, сондай-ақ запастағы азаматтардың жиындардан өтуі кезінде әскери қызмет атқарудың белгіленген тәртібіне қарсы осы тарауда көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауы әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар деп танылады делінген[1, 30 б.].

Осыған орай әскери қызмет атқарудың белгіленген тәртібіне қолсұғушылықтар барысындағы қоғамдық қатынастарға залал келтіру осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі болып табылады.

Әскери қызметшілердің әскери қызмет атқарудың белгіленген тәртібімен байланысы жоқ басқадай қоғамға қауіпті және құқыққа қайшы іс-әрекеттері әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар болып табылмайды, олардың мұндай іс-әрекеттері жалпы қылмыстық құқықтық норма бойынша сараланып қаралады.

Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтың екінші бір өзіндік белгісі - қылмыстың арнаулы субъектісі болып табылады. Олар әскерге шақыру бойынша, не келісім-шарт бойынша Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құрамаларында әскери қызмет атқарушы әскери қызметшілер, сондай-ақ жиындардан өтуі кезінде әскери қызмет атқарушы запастағы азаматтар.

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштеріне Қорғаныс министрлігі және оған бағынышты құрылық әскерлері, ракеталық әскерлер, соғыс-теңіз флоты, соғыс-әуе күштері, әскери-ғарыштық күштер Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құрамалары, шекаралық әскерлер, қауіпсіздік қызметі әскерлері, үкіметтік байланыс әскерлері, азаматтық қорғаныс әскерлері, Ішкі істер министрлігінің ішкі әскерлері, т.б. жатады[2, 11 б.].

Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар тікелей объектілерінің ерекшеліктеріне байланысты мына төмендегідей бірнеше түрге бөлінеді:

1. Бағыныштылық тәртібіне және әскери қызметшілердің жарғылық ережелеріне сай қарым-қатынасына қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар: Бұйрыққа бағынбау немесе оны өзгедей орындамау (437-бап). Бастыққа қарсылық көрсету немесе оны қызметтік міндеттерін бұзуға мәжбүр ету (438-бап). Бастыққа қатысты күш қолдану іс-әрекеттері (439-бап).

2. Әскери қызметті өтеу тәртібіне қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтар: Бөлімді немесе қызмет орнын өз бетімен тастап кету (441-бап). Қашқындық (442-бап).

3. Әскери кезекшілікпен және басқа да арнаулы қызмет тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: Жауынгерлік кезекшілікті атқару қағидаларын бұзу (444-бап). Қарауыл (вахта) қызметін атқарудың жарғылық қағидаларын бұзу (446-бап). Ішкі қызмет атқарудың және гарнизонда патруль болудың жарғылық қағидаларын бұзу (447-бап). Қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қызмет атқарудың қағидаларын бұзу (449-бап) [3, 20 б.].

4. Қару-жарак, сондай-ақ заттар мен нәрселер, әскери мүліктерді, техниканы пайдалану мен оны сақтаудың ережелеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: Әскери мүлікті қасақана жою немесе бүлдіру (459-бап). Әскери мүлікті абайсызда жою немесе бүлдіру (460-бап). Әскери мүлікті жоғалту (461-бап). Машиналарды жүргізу немесе пайдалану қағидаларын бұзу (463-бап). Ұшу немесе оған даярлану қағидаларын бұзу (464-бап).

5. Белгіленген тәртіп пен әскери құпияны сақтауға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: әскери сипаттағы құпия мәліметтерді жария ету немесе әскери сипаттағы құпия мәліметтер жеткізгіштерді жоғалту (458-бап).

6. Әскери лауазымды қылмыстық құқық бұзушылықтар: Билікті теріс пайдалану(450-бап), биліктің асыра пайдалану(451-бап), биліктің әрекетсіздігі (452-бап). Қызметке салғырт қарау(452-бап).

Шайқас даласында және соғыс жүріп жатқан ауданда әскери қызметті атқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: Батып бара жатқан әскери кемеңі тастап кету (454-бап). Соғыс жүргізу құралдарын беру немесе қалдырып кету (455-бап). Тұтқынға өз еркімен берілу (456-бап). Мародерлік(457-бап).

7. Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар объективтік жағынан алғанда әрекет немесе әрекетсіздік арқылы жүзеге асырылады.

Қылмыс құрамдары формальдық та, материалдық та болып кездеседі. Оларға жеке құрамдарға талдау жасағанда толық көрсетеміз.

Субъективтік жағынан алғанда бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігі тікелей қасақаналықпен, біршамасы абайсыздықпен жасалады. Енді осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген тобына және түрлеріне талдау жасайық.

Қазақстан Республикасын қарулы агрессиядан қорғау - мемлекеттің ең маңызды функцияларына жатады және бүкілхалықтық іс болып келеді. Конституцияның 36-бабының 1-бөлігіне сай, Қазақстан Республикасын қорғау, ұлтына, әлеуметтік тегіне, тұрғылықты жеріне, мүліктік және лауазымды жағдайына, нәсіліне, тіліне, біліміне, дінге қатынасына, кәсібінің тегіне және мінезіне, саяси және өзге сенімдеріне, қоғамдық ұйымдар мен бірлестіктерге жатуына қарамастан, оның әр азаматының ардақты борышы және міндеті болып келеді.

Қазақстан Республикасының азаматтары әскери қызметті заңмен белгіленген тәртіпте және түрлерде атқарады (Конституцияның 36-бабының 2-бөлігі).

Қарулы Күштердің әскери жарғылары әскери бөлімдері, басқармалары, мекемелері және ұйымдарының әскери қызметшілері әскери қызметті атқаруының қатаң тәртібін тұралап анықтаған. Әскери тәртіпті бұзу, құқық бұзушылықтар жасағаны үшін әскери қызметшілері тәртіптік, материалдық, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке алып келеді.

Әскери қызметшілерінің қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жауапкершілік Қазақстан Республикасының ҚК 18-тарауында (әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар) анықталған.

Заңның мазмұнынан әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар болып, әскери қызметті атқару тәртібін реттейтін қатынастарға (әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың тектік объектісі) қиянат ететін қоғамдық қауіпті іс-әрекеттер болып табылады.

Әскери қызметшілерінің әскери қызметті атқарудың белгілі тәртібіне озбырлық жасамайтын құқыққа қайшы іс-қимылды жасауы, мысалы: қарақшылық, зорлау, бұзақылық және с.с. әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатпайды және жауапкершілікті ҚР қылмыстық кодексінің басқа тиісті тарауларының сәйкес баптары бойынша қарауға жатады.

Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі арнайы, яғни әскерге шақыру бойынша, не келісім шарт бойынша Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа әскерлері мен әскери құрамаларында әскери қызмет атқарушы адам, осымен қатар жиындарды өтіп жатқан азаматтар[4].

Өзге әскери құрылымдары ретінде шекаралық және ішкі әскерлер, Республикалық Ұлан, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің әскерлері, азаматтық қорғаныстың басқару органдары мен бөлімдері.

Қазақстан Республикасының ҚК Ерекше бөлімі қарастырған құқыққа қайшы әрекеттерден әскери қылмыстар екі ерекшеліктермен – қолсұғынушылықтың ерекше объектісімен және қылмыстық құқық бұзушылықтың арнайы субъектісімен ерекшеленеді.

Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарды соғыс уақытында немесе жауынгершілік жағдайда жасау айрықша бағалау жағдайы болып келеді және өлім жазасына дейін жоғары жауапкершілікті туындатады.

Сонымен жоғарыда көрсетілгендер негізінде мынадай қысқаша тұжырымдарға келеміз.

Қарулы Күштердің әскери жарғылары әскери бөлімдері, басқармалары, мекемелері және ұйымдарының әскери қызметшілері әскери қызметті атқаруының қатаң тәртібін тұралап анықтаған. Әскери тәртіпті бұзу, құқық бұзушылықтар жасау үшін әскери қызметшілері тәртіптік, материалдық, әкімшілік және қылмыс жауапкершілігін көтереді.

Әскери қызметшілерінің қылмыстарды жасағаны үшін жауапкершілік Қазақстан Республикасының ҚК 16-тарауында (әскери қылмыстар) анықталған[5].

Заңның мазмұнынан әскери қылмыстар болып, әскери қызметті атқару тәртібін реттейтін қатынастарға (әскери қылмыстардың тектік объектісі) қиянат ететін қоғамдық қауіпті іс-әрекеттер болып табылады.

Әскери қызметшілерінің әскери қызметті атқарудың белгілі тәртібіне озбырлық жасамайтын құқыққа қайшы іс-қимылды жасауы, мысалы: қарақшылық, зорлау, бұзақылық және с.с. әскери қылмыстарға жатпайды және жауапкершілікті Қылмыстық Кодекс басқа тиісті тарауларының баптары бойынша тудырады.

Әскери қылмыс ұғымы сонымен қатар әскери қылмыстылық заңнаманы жалпы қылмыстық заңнамаға кіргізілуіне де қарамастан салыстырмалы түрде дербес екенін көрсетеді. Сонымен бірге әскери қылмыстылықтар заңнама әскери қылмыстардың нақты құрамымен қатар өзінің ерекше жалпы бөлімі - әскери қылмыс түсінігін де қамтиды.

Өзіндік әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар қызмет жағдайына тән мысалы, қарауыл қызметін атқарудың жаорғылық ережелерін бұзу, өз бетімен бөлімді немесе қызмет орнын тастап кету, апатқа ұшыраған әскери кемені тастап кету және т.б.

Салыстырмалы әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар жалпы қылмыстық заңнамада көзделген қылмыстарға ұқсас қылмыстар, бірақ бұлар әскери құқық тәртібіне қол сұғушылық болатынымен сипатталады сол себепті еліміздің қарулы күштеріне ерекше қауіп төнеді. Егер арнаулы әскери қылмыстарды жіктеу аса қиын болмаса қылмыстар мен салыстырмалы ара жігін ажырату қажет болғанда бұл мәселе айтарлықтай күрделене түседі. Қылмыстық жауапкершілік туралы Қылмыстық құқықта ғалымдардың әртүрлі пікірлері бар. Қылмыстық жауапкершілікке әртүрлі түсінік берілген. Бұған себеп: қылмысты ашу, құрамның негізгі белгілері арқылы айыру (ұрлық, тонау, шабуыл жасап тонау, бұзақылық, т.б.) істеген әрекеттен (әрекетсіздіктен) Қылмыстық кодекстің нормаларына сәйкес құрамның белгілерін табу; қылмыстық жауапқа тарту немесе жауапкершіліктен босату; қылмыстық жауапкершілікті басқа жауапкершіліктен ауыстыру (әкімшілік, қоғамдық кепілдікке бері, т.б.). Ғылыми еңбектерде қылмыстық жауапкершіліктің түсінігі жазаның түсінігімен бірдей. Оларды айырып берудің қажеті жоқ деген пікірлер айтылады.

Қылмыстық жауапкершілік адамның қоғамға қауіпті жасаған іс-әрекеті туралы сол алдындағы міндеті деп айтылады. Қылмыстық жауапкершілік дегеніміз – айыпталған адамның өтейтін міндеті немесе қылмыс жасаған адамдардың қылмыстық жауапкершілігіне байланысты белгіленген жазаны өтеу. Қылмыстық жауапкершілік тек қана қылмыстық құқықта қаралады. Қылмыстық іс-әрекеттің қаншалықты дәрежеде қоғамға қауіпті екенін, адамның әрекетіндегі (әрекетсіздігіндегі) қылмыстық құрамның негізгі белгілерін, қылмыскердің жеке басындағы мән-жайларды анықтап кінәлі болса жауапты деп саналып, құқықтық нормада көрсетілген жаза тағайындалады.

Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға тағайындалатын жаза түрлері олардың қоғамдық қауіпін сипаты мен дәрежесіне, сондай-ақ жазаның тәрбиелееу мақсатына қарай белгіленген. Ал әскери қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі қол сұғу объектісіне қарай келтірілген зардаптарға жасалған әрекеттердің сипаты мен басқа да мән жайларға байланысты болып танылады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі әскери қылмыстарға арналған 18 тараудың әрекеті қоғамдық қауіптілігіне қарай ғана емес кінәлі адамның жеке басы ерекшеліктеріне, сондай-ақ жеңілдететін және ауырлататын мән жайларды барлық ескертуіне мүмкіндік беретін қылмыстық жазалау шаралары көзделгендігін атап өтуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл.
2. ҚР Қылмыстық кодексі. 3.07.2014 ж.
3. Молдабаев С. Әскери қылмыстар. Практикалық оқу құралы.-Алматы; Өркениет. 2003. 260 б.
4. Ашитов З.О., Ашитов Б.З., Воинские преступления, причины и иеры прудупреждение. – Алматы, 1998. 168 б.
5. ҚР Қылмыстық кодексіне түсінік. Норма К, Алматы 2015.
6. Уголовное право РК. Особенная часть. Учебник/ Под ред. И.Ш. Борчашвили и С.М. Рахметова. В 2-х частях.- Алматы: Институт Данекер, 2000.

Акшатаева Жанна Байбековна

к.ю.н., доцент, заведующая кафедрой «Уголовного права и криминологии»
Южно-Казахстанского Государственного Университета им.М.Ауэзова, e-mail: Akshataeva_J@mail.ru

Жорабеков Серик Жорабекович

к.ю.н., доцент, кафедры «Уголовного права и криминологии»
Южно-Казахстанского Государственного Университета им.М.Ауэзова

Ордаева Айгүл Жумабердиевна

Құқық магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Aygul.ordaeva@inbox.ru

КРИМИНАЛЬНАЯ ВИКТИМНОСТЬ, ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКА И СОСТОЯНИЕ

Андатпа Нақты мақалада күнделікті өмірдің түрлі салаларында ғылыми-техникалық прогресс дамуымен байланысты саяси-әлеуметтік, құқықтық қатынастар аясында кездесетін түрлі қауіптерге байланысты ұшырасатын жағдайлар қарастырылған. Қазіргі таңда қылмыстылық тек ұлттық қауіпсіздік пен материалдық құндылықтарға ғана емес жалпы адамзатқа қауіп төндіретін қатерге ие.

Аннотация. В данной статье рассматривается современное общество где повседневно сталкивается с разнообразными видами угроз, часто вызываемых как развитием научно-технического прогресса, так и процессами, происходящими в политической, социальной, правовой и других сферах жизнедеятельности. Преступность превращается в чуму, пожирающую огромные человеческие и материальные ресурсы, угрожающую не только национальной безопасности, но и вообще человеческому существованию.

Annotation. In this article modern society is examined where everyday runs into the various types of the threats, often caused by both development of scientific and technical progress and processes, what be going on in political, social, legal and other spheres of vital functions. Criminality grows into a plague, пожирающую enormous human and material capitals, threatening to not only national safety but also in general human.

Современное общество повседневно сталкивается с разнообразными видами угроз, часто вызываемых как развитием научно-технического прогресса, так и процессами, происходящими в политической, социальной, правовой и других сферах жизнедеятельности. Опасность угрожает человеку с разных сторон. Все чаще те или иные катастрофы, вызываемые деятельностью человека, влекут огромные материальные и человеческие потери. Преступное поведение, в основе которого лежат не только трансформация морали и правосознания, но и низкий культурный уровень, отсутствие элементарной ответственности и дисциплины, неосмотрительность и легкомыслие, приводит к огромным жертвам. Преступность превращается в чуму, пожирающую огромные человеческие и материальные ресурсы, угрожающую не только национальной безопасности, но и вообще человеческому существованию. «Человеческое сообщество в третьем тысячелетии вынуждено будет более интенсивно искать достойный выход из криминального капкана, в который оно себя загнало. На уровне сегодняшних представлений этот выход лежит в расширении и углублении социально-правового контроля над противоправным поведением, криминологического и уголовно-правового. У каждого народа такая преступность, насколько он исторически способен к самоконтролю, насколько он хочет себя контролировать, насколько он умеет себя контролировать, насколько он осознал диалектику свободы и необходимости».

Для современного общества неуважение к закону стало реальной повседневностью. Высокий уровень преступности держит в страхе многих людей. «...Тот же страх вынуждает человеческое общество к серьезному контролю, самоконтролю и самоограничению в целях более эффективного сдерживания преступности». При этом сложившуюся ситуацию ярко характеризует не только высокая степень криминальности общества, но и его криминальная виктимность [1].

Место криминальной виктимологии в криминологии. Приступая к исследованию проблемы виктимности, на наш взгляд, необходимо обратиться к основному понятийному аппарату виктимологии, а также показать ретроспективу ее становления и развития. Без теоретического осмысления философских и правовых воззрений прошлого по исследуемой нами тематике невозможно создать полноценную научную концепцию виктимности и процесса виктимизации жертв преступлений, лежащих в основе современной криминальной виктимологии.

Термин «виктимология», происходящий от латинского слова «victima» (жертва) и древнегреческого «logos» (учение), в переводе означает «подробно о жертве», или «учение о жертве». Жертва, являясь следствием социальных конфликтов, природных катаклизмов, техногенных катастроф, вызывает интерес и пристальное внимание ученых как феномен, требующий своего изучения. Жертвой может оказаться каждый человек: в большей степени в результате природных и техногенных катастроф, т.е. от обстоятельств некриминального характера, при которых появление жертвы случайно, непредсказуемо и, как правило, неизбежно и в меньшей степени - от совершения различных правонарушений и преступлений, т.е. от обстоятельств криминального характера. В последнем случае жертва иногда может способствовать, а нередко и напрямую провоцировать совершение в отношении нее преступления. Таким образом, жертва выступает как неизбежный элемент и следствие проявления этих процессов [2, 115].

В научной литературе выделяются отдельные направления некриминальной виктимологии, изучающие следующие аспекты появления жертв:

- травмальная виктимология, исследующая проблемы безопасности и виктимности при проведении различных спортивных, культурно-развлекательных и иных подобных мероприятий;
- виктимология чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера;
- техническая виктимология, исследующая проблемы виктимности, связанной с нарушением правил безопасности труда, пожарной безопасности и т.п.;
- виктимология быта, исследующая проблемы безопасного поведения на транспорте, воде, во время проведения отдыха и т.п.;
- деликтная виктимология, исследующая широкий спектр проблем виктимного поведения при совершении административных и гражданско-правовых нарушений и др.

Исследования некриминальных направлений виктимологии лишь обозначились и не получили глубокого и всестороннего развития.

Сфера проблем виктимности криминального характера разработана гораздо полнее. И, несмотря на объективное существование виктимного поведения жертв событий некриминального характера, все же общепринято и в научной литературе, и в практике понятие виктимности употреблять в связи с событиями криминального характера.

Отрасль криминологической науки, предметом которой являются жертвы различных преступлений, называют криминальной виктимологией.

Научные исследования в этой области убедительно показали, что знания о жертве преступлений являются не менее значимыми, чем знания о личности преступника, и более того, необходимы для объективного изучения причин и условий, способствующих совершению преступлений, определения степени вины его участников и выработки мер по их предупреждению [3, 201].

Совершение преступления - это динамический процесс, в ходе которого между правонарушителем и потерпевшим ещё в момент предпреступной ситуации могут складываться сложные связи, образующие целый комплекс отношений, приводящих в итоге к криминальному конфликту. При этом роль жертвы преступления зачастую не вписывается в точное понятие «жертва»; так как ее поведение порой отличается довольно активными провокационными и наступательными действиями, направленными против себя самой. Нередко и неосмотрительность жертвы, ее рискованность, легкомыслие или моральная распушенность оказываются опасными для нее же самой.

Виктимологическая идея, т.е. представление о жертве, которая своим поведением способствует совершению в отношении себя различных преступлений, не нова и возникла на основе множества наблюдений и обобщений в самых различных формах, в том числе художественной. Библейское описание жизни Адама и Евы в определенном смысле имеет и виктимологический подтекст. По сути своей они являются первыми жертвами, хотя и не преступления, но своего греха, основанного на неосмотрительности и беспечности, положившего начало греховному падению и всем последующим отрицательным поступкам человека, в том числе и совершению преступлений. Библейское повествование об убийстве Авеля его братом Каином характеризует легкомысленное отношение к собственной безопасности. С тех пор факт совершенного накладывает несмыслимый грех на все последующие убийства [4, 114].

Интерес к жертве преступления существует так же давно, как и интерес к самому преступлению; специальные же научные исследования, посвященные исследованию виктимного поведения жертв, стали проводиться лишь в 21 веке XIX в. Так, представители позитивной школы в криминологии (Ч. Ломброзо, Р. Гарофало, Э. Ферри) изучали феномен жертвы с точки зрения ее роли в совершении преступления и возмещении вреда. Ломброзо считал, что вспыльчивые люди совершают преступления под воздействием провоцирующего поведения потерпевшего. Гарофало, в свою очередь, обращал внимание на потерпевшего, спровоцировавшего преступные действия в отношении себя самого.

Интерес к проблеме жертв преступлений прослеживается в трудах как зарубежных, так и отечественных ученых в начале двадцатого столетия, и особенно после второй мировой войны.

Как видно, «первооткрывателя» виктимологии как такового в ее современном понимании обозначить затруднительно, однако принято считать, что это был немецкий криминолог, эмигрировавший в США, Ганс фон Хентиг (1888-1974), который в 1941 г. опубликовал статью под названием «Замечания по интеракции между преступником и жертвой». Он, по выражению американского криминолога Вольфгана, создал учение о жертве с такой полнотой, что ни один исследователь в этой области не может обойтись без интеллектуального заимствования его идей [5, 200].

Дальнейшее развитие виктимология получила в 1947 г. в Бухаресте на конференции психиатров, где Бенджамин Мендельсон выступил с докладом о новой отрасли биопсихосоциологических наук - «виктимологии» на тему: «Новые перспективы биопсихологии и социологии: Виктимология», в котором впервые в научный оборот было введено понятие «виктимология» и конкретизированы рамки новой отрасли научных исследований и ее предмет.

К сожалению, СНГ не присоединилась ко многим международным конвенциям и декларациям по виктимологии, поэтому указанная дата не отмечается в нашей стране. Более того, международные документы виктимологического характера известны лишь определенному кругу специалистов.

Таким образом, изначально возникнув из идеи изучения жертв преступлений, виктимология развивалась как направление в криминологии. Однако со временем представления о ней несколько изменились, возникли различные позиции относительно ее предмета и научного статуса, а именно:

- виктимология развивается в рамках криминологии, ее отрасль, частная теория;
- виктимология - междисциплинарная дисциплина, существует параллельно с криминологией, вспомогательная для уголовного права, уголовного процесса и криминалистики;
- виктимология - самостоятельная наука, имеющая предметом исследования жертву любого происхождения, как криминального, так и не связанного с преступлением.

Время ответит на вопрос о том, станет ли виктимология комплексной наукой о жертвах, виктимности и виктимизации во всем их спектре или параллельно сформируются научные дисциплины каждая со своим предметом (криминальными и некриминальными жертвами). За термином «виктимология» стоят отнюдь не мнимые, а реальные проблемы, изучение которых в интересах борьбы с преступностью, в целом защиты жертв, обеспечения их безопасности совершенно необходимо [2].

Такая позиция представляется оптимистичной и конструктивной, и мы ее полностью разделяем. Криминальная виктимология продолжает активно развиваться. В ней сформированы и представлены также новые направления как частные виктимологические теории: виктимология корыстных и корыстно-насильственных преступлений; виктимология насильственных преступлений; виктимология терроризма; виктимология воинских преступлений; пенитенциарная виктимология; виктимология преступности несовершеннолетних (ювенальная) и ряд других.

Научная основа эффективного осуществления виктимологической профилактики органами внутренних дел с использованием рекомендаций и предложений, выработанных криминальной виктимологией, закрепляется наличием тесных связей с другими науками (юридическими, экономическими, философскими, социологическими). Стержнем научных умозаключений и выводов криминальной виктимологии являются положения философии, общей теории государства и права, социологии, психологии и теории управления. В арсенале криминальной виктимологии наличествуют разнообразные юридические дисциплины: уголовное, уголовно-процессуальное, уголовноисполнительное и административное право, теория оперативно-розыскной деятельности, криминалистика, гражданское, трудовое и семейное право и др. В рамках исследования различных вопросов организации профилактической деятельности применяются научные познания теории социального управления и социологии. Особую роль в развитии криминальной виктимологии сыграли психология, педагогика и психиатрия - знания, применение которых лежит в основе коррекции виктимного поведения потерпевших от преступлений. С целью познания таких социальных явлений, как виктимность и виктимизация (эти понятия рассматриваются далее) используются возможности статистики. Для обработки сведений используются математические методы [3].

Криминальная виктимология в отличие от других наук принимает участие в разработке не только правовых, культурно-воспитательных, но и иных мер предупреждения преступности, имеющих конкретную виктимологиче-скую направленность: педагогико-психологических; реабилитационных; мер по возмещению ущерба и др.

Задача криминальной виктимологии состоит, прежде всего, в получении достоверных знаний обо всем, что составляет ее предмет, фиксации определенных фактов социальной действительности (так или иначе связанных с существованием виктимности), отражении их свойств и характеристики и их научном описании. Далее, вскрывая на основе эмпирических данных и теоретических положений сущность исследуемых объектов, в частности, устанавливая особенности и типологию жертв преступлений, виктимогенные факторы и ситуации, виктимология призвана вырабатывать научные меры предупреждения преступности. Нацеленность криминальной виктимологии на научное обоснование системы мер виктимологической профилактики преступлений позволяет говорить о ее практически преобразовательной функции.

Криминальная виктимология как самостоятельное научное направление криминологии использует для борьбы с преступностью достижения многих отраслей научных знаний, с которыми она тесно связана; не только создает научную основу деятельности органов внутренних дел по осуществлению виктимологической профилактики преступлений, но и выступает в качестве методологической базы этой деятельности.

Методологическую основу виктимологической профилактики преступлений составляет диалектический метод познания всего того, что составляет предмет криминальной виктимологии. Широко используя основные законы (познаваемость социальных явлений; единство и борьба противоположностей; переход количества в качество; отрицание отрицания) и основные философские категории (причины и следствия; общего, особенного и единичного; необходимого и случайного; возможности и действительности; содержания и формы; сущности и явления), криминальная виктимология выступает основой осуществления виктимологической профилактики. Примером диалектического подхода в познании явлений является проведенное нами исследование основных количественных и качественных показателей виктимности. Диалектика позволяет рассмотреть виктимологическое направление деятельности органов внутренних дел по профилактике преступлений путем комплексного анализа реальной действительности, условий, в которых она осуществляется.

В целом всеми исследователями отмечается, что виктимность любого человека может быть сведена к минимальной степени опасности, при которой в любой ситуации он будет способен выбрать наиболее правильный вариант своего поведения [3].

Исходя из сказанного, можно сделать вывод, что склонность, способность, предрасположенность или возможность стать жертвой преступления является несущественным свойством для человека. При наличии такого свойства нормальное существование человека вполне возможно (акциденция жертвы), если только совершенное преступление не носит летальный исход в отношении самой жертвы,

Индивиды, обладающие аналогичными, сходными или наоборот, различными морально-психологическими, биофизическими и социальными качествами, определяющими ту или иную степень уязвимости от преступлений, составляют массу, в которой отдельное лицо с его индивидуальной виктимной предрасположенностью выступает как элемент совокупности.

Таким образом, массовая виктимность - это объективно существующая реальность определенной части людей в силу своих субъективных качеств нести физический, моральный и материальный ущерб от преступлений.

Массовая виктимность рассматривается также как состояние и структура совокупности пострадавших от преступлений в результате их виктимной принадлежности.

Виктимность на массовом уровне — такое же объективно закономерное явление, как преступность, а на уровне индивидуальном — всего лишь потенциальная или реализованная предрасположенность конкретного индивида при определенных обстоятельствах становится жертвой отдельно взятого преступления. Как мы уже отмечали, конкретное лицо может оказаться жертвой преступления в силу различных обстоятельств, а может и избежать такового результата из-за того, что сам факт преступления не состоялся, либо преступление произошло, но лицу благодаря определенным обстоятельствам или простой случайности удалось избежать причинения вреда. Виктимность на индивидуальном уровне может проявиться и может не проявиться в зависимости от обстоятельств конкретного преступления и определенного поведения участвующих в нем сторон — преступника и потерпевшего. Однако при рассмотрении данных закономерностей (состоявшихся или не состоявшихся актов виктимности) на массовом уровне в их совокупности виктимность всегда предстает как реализованная объективная реальность [4].

Криминальная виктимность как социальное явление существует тогда, когда существует преступность, которая создает, реализовывает и воспроизводит виктимность. В известной степени, причины преступности и причины виктимности имеют общее происхождение, поэтому рассматривать индивидуальные акты правонарушений и индивидуальные акты виктимности можно как систему с иными качественными выводами, нежели при рассмотрении лишь одного количественного массива правонарушений и актов виктимности.

Рассматривая виктимность как социальное явление, производное от преступности, мы исследуем только одну сторону взаимосвязи между этими явлениями. Существует и другая, в которой преступность и виктимность в некоторых ее компонентах частично меняются местами, когда в отличие от нейтрального в содержательном плане, виктимное поведение может быть и негативным, имеющим свою специфику и рассматриваемым как один из типов социально отклоняющегося поведения.

Итак, мы отметили, что виктимность может быть индивидуальная и массовая. Дальнейшая классификация не имеет четких форм и различается у разных авторов.

В целом можно говорить о виктимности: а) видовой (объектно-видовой и субъектно-видовой); б) групповой; в) виновной и невиновной; г) умышленной и неосторожной; д) потенциальной и реальной (реализованной); е) рецидивной (однократной, многократной, общей, специальной); ж) латентной (естественной, искусственной, пограничной).

Все эти виды виктимности представлены в научной литературе, мы их лишь кратко обозначим.

Видовая виктимность как разновидность массовой и индивидуальной виктимности выражается в относительной «предрасположенности» отдельных людей становиться в силу ряда обстоятельств жертвами определенных видов преступлений, к примеру, потерпевшими главным образом от краж. Различают объектно-видовую виктимность, которая является предпосылкой и следствием различных видов преступлений, и субъектно-видовую, — которая является предпосылкой и следствием преступлений, совершаемых различными категориями преступников. Видовая виктимность позволяет наиболее полно выделить типичные черты потерпевших того или иного вида преступлений и осуществить типологию жертв данных преступлений [4].

Групповая виктимность - разновидность массовой виктимности, которая характерна для определенных групп населения, выделяемых по половому, профессиональному, социальному или иному признаку, и заключается в общей для отдельных категорий людей, обладающих сходными социальными, демографическими, психологическими, биофизическими либо другими качествами, повышенным риском при определенных условиях становиться жертвами преступлений. Например, сотрудники милиции, кассиры, инкассаторы и др. Такой вид виктимности можно назвать профессиональной виктимностью, или виктимностью профессий.

Виктимность делят на виновную и невиновную. К виновной виктимности обычно относят противоправное или безнравственное поведение лица, а также проявление им неосмотрительности, легкомыслия, неосторожности, в силу чего оно и становится жертвой преступлений. Указанная виктимность, хотя и имеет признаки вины, однако, виновность жертвы не имеет уголовно-правового значения. Подлинным виновником совершенного деяния является только лицо, совершившее преступление. Невиновная виктимность связана, как правило, со служебными и общественными обязанностями (те же сотрудники милиции и т.д.) или с психофизическими особенностями лица (дети, старики, инвалиды).

При рассмотрении виктимологических аспектов профилактики имущественных преступлений некоторыми учеными обосновывалось предложение о введении в научный оборот понятий «умышленная» и «неосторожная» виктимность. Обращалось внимание на исследование: 1) субъективной стороны виктимного поведения потерпевшего, а именно: а) характеристики его интеллектуального и волевого момента, той или иной формы вины (умысла или неосторожности); б) направленности различных видов умысла потерпевшего при наступлении негативных последствий преступления (прямого или косвенного); в) направленности

различных видов неосторожности (легкомыслие, небрежность); а также 2) объективной стороны такого поведения потерпевших: а) либо оно было активным в форме действия; б) либо — пассивным в форме бездействия [5].

Названные вопросы напрямую затрагивают проблему вины потерпевшего, его психического отношения к произошедшему преступлению и ответственности за свое виктимное поведение, способствовавшее совершению преступного деяния. Эта проблема дискутируется в науке давно и усложняется тем, что рассматривается с различных точек зрения (уголовно-правовой, криминологической, виктимологической). Единого мнения о толковании термина «вина потерпевшего» не выработано. Л.В. Франк обратил внимание на механизм «инверсии вины», так называемой инверсии ролей (преступника и потерпевшего) — ситуации, при которой потенциальная жертва преступления (реальный потерпевший) совершает преступление в отношении потенциального (реального) преступника, как это, например, имеет место при оскорблениях и конфликтах, завершающихся обоюдным причинением вреда.

Таким образом, виктимология рассматривает проблему «вины потерпевшего» не только как общеправовую или уголовно-правовую категорию, влекущую уголовную и иную юридическую ответственность, а «шире и глубже,... в плоскости социальной вины, социальной ответственности, социальных норм — регуляторах поведения как посягателя, так и жертвы».

Не менее сложной проблемой, лежащей в плоскости девиктимизации или аксикреации граждан, является виктимопогтеский рецидив — т.е. повторное совершение преступления в отношении лица, которое уже становилось потерпевшим от различного рода преступных деяний, независимо от его признания таковым в уголовно-процессуальном порядке. В таком случае можно говорить о наличии рецидивной виктимности — качестве (свойстве) определенных категорий граждан неоднократно становиться жертвами различных или однородных преступлений [5].

Характеристика виктимности была бы неполной без рассмотрения вопроса о латентности виктимности, так как наряду с другими причинами и условиями, она обеспечивает существование преступности. Латентная виктимность — виктимность, не получившая по тем или иным причинам очевидного характера, оставшаяся вне официального учета.

Латентными могут быть все виды виктимности, однако из них некоторые имеют специфические особенности. Нами установлено, что в связи с проблемами по сбору и учету данных о гражданах с виктимной предрасположенностью уровень неустановленных фактов потенциальной виктимности граждан достигает 85 - 90%, от общего числа таких граждан.

Реальная (т.е. реализованная в ходе преступного акта) виктимность, либо рецидивная виктимность, в силу очевидности совершения конкретных деяний, становится более известной и ее труднее «скрыть» от учета (точнее, сокрыть ее негативные последствия, особенно материальные и физические, в меньшей степени — моральные) [6].

В связи с этим, можно говорить о следующих видах латентной виктимности: а) естественной, являющейся результатом неполноты регистрации преступлений в силу объективных причин (не зарегистрировано по вине или инициативе жертвы); б) искусственной, являющейся следствием необоснованного уклонения или халатного отношения сотрудников правоохранительных органов к регистрации заявлений потерпевших о совершенных преступлениях; в) пограничной, являющейся следствием ошибочной или преднамеренно неправильной квалификации более тяжкого преступления как менее тяжкого, и, соответственно, неточного признания потерпевшими того или иного вида преступления.

В среднем по Казахстану около 60% опрошенных потерпевших от тяжких преступлений не обращались в правоохранительные органы, в том числе 25% - от квартирных краж, 12% - от грабежей и разбойных нападений. Уровень латентности разбоев и грабежей достаточно высок и превышает регистрируемую часть в 1,5 - 2 раза. Основными причинами необращения потерпевших в ОВД по факту совершенного преступления были сомнения в результативности деятельности правоохранительных органов (54%), нежелание быть втянутым в затяжной судебный процесс (26%), опасение неблагоприятных последствий (20%). К числу преступлений, со средним уровнем латентной виктимности, относят преступления, регистрация которых во многом зависит от позиции потерпевших (изнасилование, умышленное причинение вреда здоровью и др.). В то же время есть преступления, уровень латентной виктимности которых превышает 80-90%. Это, прежде всего корыстные и корыстно-насильственные преступления. Наименьшую латентную виктимность имеют потерпевшие, которые в силу определенных обстоятельств не могут влиять на процесс выявления и установления факта преступления органами внутренних дел. Обычно к таковым относят жертв убийств и других тяжких видов преступлений - против жизни и здоровья, хотя в последнее время латентность и этих преступлений возросла (прежде всего, из-за роста числа без вести пропавших и разыскиваемых людей, роста случаев обнаружения неопознанных трупов, которых захоранивают под номерами) [7].

Очевидно, что латентную виктимность, так же как и преступность вообще, нельзя измерить с исчерпывающей точностью и представить в строго фиксированных количественных показателях. Речь может идти лишь об оценочных суждениях, приблизительных расчетах с немалыми допущениями и оговорками, о выводах, основанных зачастую на косвенных данных. Более точные сведения о латентной виктимности можно получить при рассмотрении этого явления не в целом, а по отдельным видам и группам преступлений. Поэтому говорить о реальном состоянии виктимности сложно. Мы можем, в силу обозначенных факторов, лишь условно

допускать то, что рассматриваемые проблемы гораздо шире, значительнее и представляют еще большую распространенность, чем это видно из уголовной статистики.

Криминальная виктимология находится на стадии своего активного формирования и развития. Проводимые дискуссии носят конструктивный характер и заслуживают одобрения, так как уточняют предмет виктимологии и расширяют ее знания. При этом виктимологическая картина представляется в виде условного построения и последовательного рассмотрения следующих понятий: жертва преступления - потенциальная и реальная виктимность-индивидуальная виктимность - массовая (групповая, видовая) виктимность -виктимизация - виктимогенные факторы и ситуации - последствия.

Список использованных литератур

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.
2. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. - М.: Норма, 2002. - 243 с.
3. Маликов Б.З., Маковик Р.С., Бессараб Н.Р. Изоляция личности - правовая категория и форма государственного принуждения. Монография. - Самара: Юрист, 2007. - 286 с.
4. Зарва Г.Н. Рецидив преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2003. - 201 с.
5. Иншаков С.М. Криминология. - М.: Юрист, 2000. - 245 с.
6. Жеребин В.С., Морозов В.М., Меркурьев В.В; и др. Пенитенциарная преступность: сущность и актуальные проблемы предупреждения. Монография. - Владимир: Юрист, 2005. - 324 с.

Мейркулова Гульмира Даулетхановна
заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Adil. 96-96@mail.ru
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Ерболатұлы Сұлтанмахмуд
1-курс магистранты, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ЖОЛДАРЫН ҮЙЛЕСТІРУ

Аннотация В данной работе рассматриваются конкретные нормы законодательства общим предметом прокурорского надзора для всех надзорных функций (подфункций) является наблюдение за законностью решений должностных лиц органов государственной власти, хозяйствующих субъектов, объединений, если эти решения затрагивают права и законные интересы граждан, общества и государства; принятие предусмотренных законом мер к устранению нарушений законов и способствующих им обстоятельств, восстановление нарушенных прав и привлечению виновных к ответственности.

А так же следственные действия, оперативно-розыскные мероприятия и поручения следователя и прокурора также в праве следующие органы дознания и т.п.

Annotation. Crimes by children and adolescents radically changed, there are conditions created for the development of the younger generation, systems of minors, characteristic of juvenile justice and norms enshrined in criminal law and criminal procedural law, does not receive an appropriate reflection in criminology. This article discusses, examines many of the most important aspects that need to identify with the characteristics of computer crime: the subject of criminal infringements of data, methods of committing computer crimes and their classification

Қазақстан Республикасы өзінің егемендігін алынғанан кейін жалпы мемлекеттің құқықтық жүйесі мен оның құқықтық жүйесін қылмысқа қарсы іс-қимыл тұрғысында қарай отырып оны нығайту мен қатар дамытуды көздеді.

Мемлекеттің сонымен қатар Қазақстан Республикасы Президентінің тұрақты қамқорлықжасауы яғни, саясаттың нысанасының түбегейлі жолға қойылуы болып есептеледі.

Егенді мемлекетіміз Қазақстан Республикасын құқықтық мемлекет деп тану және оны бекітумен қатар, жалпы мемлекеттің оның ішіндегі органдары мен арнайы уәкілетті тұлғаларының нормативтік құқықтық, заңдылық пен құқықтық сана немесе қоғамдағы тәртібі. Сонымен қатар адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қарастырылға, және қылмысқа немесе басқада құқық бұзушылықтарға қарсы күресті тұрақты нақты қамтамасыз етуі қарастырылған.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы құқықтық реформа процесіне айтарлықтай серпін мен нақтылық берді және бұл тұста негізгі бағыттарының бірі ретінде құқық қорғау жүйесін жаңғыртудың арнаулы бағдарламасы негізінде құқық қорғау органдарын жүйелі түрде одан әрі реформалауды нығайтуды міндеті қарастырылды[1,9]

Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесін бүгінгі таңда заман талабына сай жаңғыртудың 2015-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама аясында оның ішінде қылмыстылықты алдын алуда адамдардың құқықтарын қорғау, қауіпсіздікті қадағалау, негізгі орын алатыны анық.

Дүниежүзілік яғни, әлемдік стандарттарға жауап беретіндей прокуратура қызметі сенімді құқық қорғау жүйесінің құқықтық негізін орнықтыра отырып нормативтік құқықтық актілерді сәйкестендіру қажеттілігі туындап отыр[2,5]. Сонымен Прокуратура заңдарын оның ішінде қылмыстылықпен күресудегі халықаралық заңнаманы ізгілендіру мен сәйкестеу Қазақстанның құқық қорғау жүйесін реформалауда бастапқыда негізгі іс-шаралардың бірі.

Қылмыстық істерді тергеу тәртібі прокуратура тарабынан оңтайландыру барысында яғни, құқық қорғаудың прокуратура бірқатар құқыққорғау тергеу қызметін үйлестіру қамтамасыз ету қарастырылған[3,11]

Құқық қорғау органдары құзыретінің аражігін айқындау барысында және оларды өздеріне тән емес нысандары мен олардың атқару функцияларды орындаудан нығайту мен нақтылау барысында жүргізілді және құқық қорғау органдарында қызмет өткерудің бірегей формасы яғни, стандарттары белгіленіп талқыланды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.А. Назарбаевтың тапсырмасы бойынша прокуратура мен құқық қорғау органдарының барлық немесе жеке әр маусым сайын немесе кезектен тысқайта аттестаттау жүзеге асырылуы орынды.

Халықаралық ынтымақтастық қарым-қатынастың арқасында жеткізілген табыстар өзінің дұрыс нәтижелердің барысында құқық қорғау органдарының ТМД мемлекеттерінің прокуратурасы мен құқық қорғау мекеме органдарымен сонымен қатар азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жасауда[4,9].

Сонымен Координациялық (үйлестіру орталықтарының) кеңестің негізгі мақсаттары:

- құқықтық реттеу мен оны жетілдіру, төменгі сатыдағы құқық қорғау құрылымының жұмысын үйлестіру болып табылады;

- жалпы мемлекет бойынша аса ауыр немесе ауыр қылмыстылықты алдын алуда кешенді іс-шараны жүзеге асыру, мемлекеттік органдар мен қоғамдық мекемелерді тартып, бірлесе отырып қылмыстарға талдау анализін жасау қылмыстылық пен күресудің оларды қылмысын ашу жауаптылыққа тарту стратегиясын ойластыру болып табылады;

- ұйымдасқан қылмыстық топтармен қауымдастықтардың қылмыстылығын, терроризм, есірткі бизнесі, сыбайлас жемқорлық, заңсыз қаржы жылыстату, экономикалық қылмыстылық тіптен заңсыз көші-қоны және аса қауіпті қылмыстардың алдын алу зардап зиянан қорғау мақсатта бірлесе келісе отырып алдын алуда іс-шараны әдіс-тәсілін ойластыру;

- қылмыстылықтағы жазаның бұлтартпастығы қағидасын қамтамасыз етуде, қылмыстық қудалаудағы мемлекеттің мүдесі, құқық қорғау органдарымен жасалатын талдау соның ішінде азаматтардық конституциялық құқықтарымен бостандықтарын қорғау мәселесі де қарастырылған;

- әдістемелік нұсқауларды әзірлеп дайындау және нұсқауды беру мен қатар ақпараттық хаттарды нақты өзкәті мәселелер бойынша немесе қандайда бағыттардағы заңсыздықтарды жою;

- заңдарды қолдануда немесе іс-тәжірибеде заңдарды қалыптастыру яғни, заңдылықты күшейту бұзушылықты алдын алуда Өкімет билігімен ҚР Президентінің нұсқауларын нақты қалыптастыру жолдаына қою[5,13]

Бұл дегеніміз Үйлестіру кеңесінің мақсат мүдделеріне жетудегі нәтижелі болуына ықтимал.

ТМД мемлекеттерінің қатысушы-мемлекеттерінің Үйлестіру Кеңесінің Бас прокуратураларының қылмыстың алдын алуда күресудегі нәтижелігін арттырудағы күрделі көкейтестілікті арттырып отыр, яғни Мемлекет аралық қауылыстарға сәйкес бағдарламалар негізінде жұмысты жүзеге асыру керектігі.

Прокуратураның Координациялық Кеңесі қауіпсіздіктің интеллектуалдық жүйелерін жақсарту мақсатта ТМД мемлекеттерімен байланысу, мемлекетте қылмыстылықты қашықтықтан электрондық бақылауды дамыту арқылы құқық бұзушылық алдын-алу мен профилактикасы жүргізу.

Қылмыстылықтың жолын кесу, алдын алудың жүйесін дамыту қазіргі кезде проблемаға айналып отыр.

Халықаралық деңгейде қылмыстылықпен күресуде ТМД мемлекеттерінің прокуратуралары мен арнайы мекемелері мен полиция жұмысы сонымен қатар құқық қорғау органдары қызметінің бағытын құқыққа қарсы әрекеттің салдарына ден қоюдан олардың алдын алуға және жолын кесуге, профилактикалық бастауларды бірінші кезекті міндеттер мен оның дәрежесіне көтереру қажеттілігі туындап отыр[6,22]

Прокуратура жұмысын үйлестіру бағытында барлық мемлекеттік органдар мен шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарын қайта бағдарлаудың кезек күттірмейтін орталықтар құру қажеттігі туындайды.

Құқық қорғау функцияларын бағалаудың нормативтік белгіленген критерийлерінің болмауы ТМД мемлекеттердің немесе қатысушы елдің нормативтік заңнамаларын сәйкестендіру де құқық қорғау қызметі рәсімдерінің құқық қорғау қызмет көрсетулерін ұсыну стандарттарының болмауының нәтижесі. Сонымен қатар, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл тиімділігінің жеткіліксіздігі мен Прокуратураның үйлестіру орталықтары жоғары ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалған қылмыстарға қарсы іс-қимыл бойынша тиімділіктің төмен болуы өз әсерін тигізіп отыр. Сонымен қатар, халықтың құқықтық сауаттылығының жеткіліксіз деңгейі; мемлекеттік қаржылық және банктік бақылау органдарымен өзара іс-қимылдағы төменгі деңгейін де ескеруіміз қажет.

Үйлестіру кеңесі қылмыстылықты оның ішінде ұйымдасқан қылмыс тарансұлтық қылмыстардың алдын-алу қылмыстық атқарушылық пен халықаралық дәрежеде іс жүргізу жүйесі қызметінің тиімсіздігі мен сараптау қызметі мен қылмыскерді қайтару, ұстап беру, экстрадициялау институтының жеткіліксіз дамуы.

Прокуратураның құқық қорғау органдарының жұмысын үйлестіру мақсаттағы жұмысын оның ішінде мемлекет экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз етуде және қолданыстағы заңнамаларды халықаралық стандарттардың деңгейіне дейін жетілдіру болып табылады.

Трансұлтық қылмыстылық халықаралық рейтингтерде Қазақстанның көрсеткіштерін арттыру мен қатар құқық қорғау органдарының құқықтық көмек шет ел полициясы және интерполмен ынтымақтастығын арттыру[7,11].

Халықаралық деңгейде құқық қорғау қызметтерін сәйкестендіру мақсатта мемлекеттегі облыстық прокуратура деңгейінде азаматтардың құқықтық санасын арттыру мен қатар халықты құқықтық мәдениетке тәрбиелеу сияқты полиция мен құқық қорғау жүйесінің құқықтық негіздерін жетілдіру мақсатта жаңа технологияларға қолжетімділікпен киберқылмыстылықтың алдын алуда құқық қорғау органдары қызметін бағалаудың ашық жүйесін қалыптастыру қажеттілігі туындап отырғаны белгілі.

Прокуратура жұмысын үйлестіру ол дегеніміз халықаралық ынтымақтастықтың тиімділігін арттыру оның ішінде құқық қорғау органы қызметкерлері банутік қызметт яғни операциялардың жүзеге асыруын қамтамасыз ететін оның егжей-тегжейін білікті кадрларды даярлау және қайта даярлау процестерін жетілдіру үшін прокуратураларда қайта даярлау немесе біліктілігін арттыру мақсатта дәріс беру[3,29].

Қазіргі кезде құқық қорғау жүйесінде ғылыми-зерттеу орталықтарымен бірлесе отырып және білім беру қызметін жаңғырту яғни киберқылмыстылықты ашы бүгінгі күннің талабына сай маман құқық қорғау органдарын жарактандыру жүйесін жетілдіріліп келеді. Сенімді халықаралық стандарттарға сай полиция құқық қорғау жүйесін қалыптастыруда көптеген заңнамаларды қайта толықтырып. Сонымен құқық қорғау жүйесіне халықаралық деңгейдегі қылмыстарды ашу қылмыскерді ұстап беру немесе қайтару мақсатта жасалатын келісі шарттар халықтың сенімі деңгейін арттыру[8,31].

Халықаралық деңгейдегі қылмыстылықпен күрес жүргізуші қызметкерлер мен прокурорлардың құқық қорғау органы қызметкерлерінің әлеуметтік құқықтық кепілдіктерін қамтамасыз ету мақсатта еңбек ресурстары мен біліктілік деңгейін пайдалану тиімділігі және құқық қорғау жүйесінің сенімділігі арттыру болып отыр.

Мемлекетаралық бірлесе отырып қылмыстылықты алдын алу шараларына қатысты бағдарламаларды сәйкестендіру кезеңі аса актуалды мәселеге айналып отыр ТМД мемлекет аралық құқықтық жүйенің мәселесіне

аса көңіл бөлінуде сонымен мемлекетаралық үйлестіру орталықтарының Бас прокуратура жұмыстарын жүйелеу мақсатта жұмыс жасау керектігі туындап отыр. Аймақтық координациялық үйлестіру орталықтары өз деңгейіне сәйкестенбеген қойылған талап міндеттерін арттыруда.

Құқық қорғау органы жеке құрамының кәсіби деңгейін арттыру мен қатар сапалы кәсіби мамандарды әзірлеуді оның тәртібін қалыптастыру құқық қорғау органының қызметін бағалау нәтижелері негізінде стандарттарға сай соның ішінде мемлекеттік тапсырыс барысында жүргізілетін халыққа әлеуметтік сауалнама жүргізу жолымен жүзеге асырылса. Құқық қорғау органдарының жұмысын арттыру мақсатта олардың мәртебесін көтеруде қандайда бір, ойындық және деректі фильмдер, бейнероликтер, телебағдарламалар, билбордтар шығару, ақпараттық-түсіндіру акцияларын өткізу және т.б. жолмен құқық қорғау органы қызметкерінің жағымды бейнесін қалыптастыруға бағытталған іс-шаралар жүргізіліп отыру қажеттілігі керек[5,17].

Қоғамдық қауіпсіздік пен азаматтық халықтың құндылықтарын қорғауда сонымен қатар азаматтардың өмірі мен денсаулығына, қоршаған ортаға, мемлекеттің жеке және заңды тұлғаларының заңды мүдделеріне төнген қатердің алдын алуға бағытталған талаптарын арттыру мақсатында бақылау қызметі мен әкімшілік практиканы реттеу саласындағы заңнаманың жекелеген нормалары жетілдіру керектігін айта келе.

Құқық қорғау органдарының үйлестіруде олардың жұмыстары яғни, қызметі саласында мемлекеттік қызмет көрсетулердің жоғары стандарттары жетілдіру жөніндегі жұмыстарды жандандыру мақсатта келесідей тұжырымға келдік. Халықаралық талаптарға сүйене отырып, прокуратура, полиция қызметкері қызметінің тиімділігін бағалау бірінші кезекте оның ұйымдасқан қылмыстылық трансұлттық қылмыстылық пен терроризм, экстремизмді алдын алуға проблемаларымен жұмыс істей білу қабілеті құқықтық тәртіпті қорғау процесіне тарта білуін ескеру керектігі. Қоғамдық қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті тиісінше қамтамасыз ету мақсатта прокуратура құқық қорғау органдары қызметіне үйлестіру қылмыстылық пен күресуді шет ел құқық қорғау органдарымен бірлесе отырып нығайту, құқық бұзушылықтар профилактикасының пәрменділігі барынша ішкі істер органдары қызметімен халықаралық деңгейдегі шарттар негізінде байланыса келе[9,21].

«ЭКСПО - 2017» халықаралық көрмесін өткізуді қамтамасыз ету мақсатында өрттен қорғау жүйесінің жай-күйін бақылаудың жаңа аспаптық әдістері әзірленіп, бақылау органдарының практикасына енгізілетін болады.

Құқық бұзушылыққа қарсы күреске және олардың профилактикасына халықты, азаматтық қоғам институттарын тарту нысандарын дамыту Құқық бұзушылық пен қылмысқа қарсы күреске қоғамды, әлеуметтік институттарды тарту нысандарын дамыту азаматтардың, қоғамдық ұйым өкілдерінің құқық қорғау органдары қызметін жетілдіруге бағытталған нормативтік өзге де құқықтары мен тергеу жүйелері енгізіліп, барлық құқық қорғау органдарына келушілерді электрондық есепке алу жүргізіледі[4,38].

Координациялық Кеңесті құру кезінде келесі тұстарды яғни аспектілерді ескерілді ол дегеніміз басқада мемлекеттердің басқада органдармен кең қарым-қатынаста іс-шаралар туралы мәліметтерді бұқаралық ақпарат құралдарында орналастыру арқылы қамтамасыз етіледі. Азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және құқық бұзушылықтар профилактикасы мен оның жолын кесу жүйесін дамыту үшін қауіпсіздіктің интеллектуалдық жүйесін жетілдіру мен қатар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатта, трансұлттық қылмыстылықты алдын алу мен күресуді қашықтан электрондық бақылау енгізілсе.

Сонымен қатар тұрғын халықаралық қылмыстар жөнінде талапқа сай киберқылмыстылық қазіргі заманғы электрондық бақылау озық құралдарымен жабдықтауға қойылатын талаптарды белгілейтін құрылыс нормативтік заңдарды өзгерту мәселелері қарастырылып пысықталуы тиіс.

Екі жақты шарттар негізінде өткізіліп отырған іс-шаралар кешені мемлекеттердің құқық қорғау органдарына қызметтерін 2020 жылы бағдарламаларға негіздеу керектігі.

Бүгінгі таңда прокуратура өз деңгейі қазіргі заманғы құқықтық мемлекеттің сапалық сипаттамасы мен қатар міндеттері нақты орындай алмай отыр, бұл дегеніміз құқық қорғау органдарының жалпы қарағанда қоғамның құқық қорғау жүйесіне сенімінің төмендеуіне әкеліп соғады.

Құқық қорғау орталықтарының жұмыстарын үйлестіру мен қатар прокурорлық қадағалау мен шараларымен өтініштер мен хабарлама бойынша іс жүргізу шешімін қабылдау туралы қылмыстық іс жүргізу заңнамасының талаптары қамтамасыз етілді сонымен қатар заңдылығын қадағалау барысында жұмысын жүзеге асырылады[10,17].

ТМД мемлекеттерімен екі жақты клісім шарт аясында қашықтықтан байланыс жасау түрлері де ықпалдасу арқылы қылмыстылықты алдын алу барсы бойынша жүзеге асырылады. Сонымен, құқық қорғау органдары шет елдік полиция қызметкерлерімен байланысқа шықпай-ақ, интернет желісі және мобильді байланыс арқылы электрондық қарым-қатынас арқылы ақпарат алуға мүмкүндіктері бар.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының кадр саясаты Тұжырымдамасы, Астана, 2013 жыл
2. Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғыртудың 2015-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама, Астана, 2015 жыл
3. Құқық қорғау қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы (2012.27.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 2010 жылғы 29 қаңтардағы
9. Прокуратура туралы ҚР-ның заңы. 21 желтоқсан 2015 ж.
10. Жедел-іздістіру қызметі туралы. ҚР-ның заңы. 15 қыркүйек 2015 ж.
11. ҚР-сы Қылмыстық іс жүргізу кодексі. 01.01.2015ж.

Ордаева Айгүл Жумабердиевна
Магистр право, Южно Казахстанский государственный университет им. М.Ауезова.
Шымкент Казахстан, Aygul.ordaeva@inbox.ru

Нурпейс Оразкул Ергалиқызы
Магистрант, Южно Казахстанский государственный университет им. М.Ауезова.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Аннотация. В статье рассматривается соотношение международного и внутригосударственного права: проблема формирования межсистемных образований. Объектом исследования являются международные транснациональные отношения, также тесно связанные с ними внутригосударственные и международные отношения. Объектом исследования являются международные транснациональные отношения, также тесно связанные с ними внутригосударственные и международные отношения.

Аңдатпа. Бұл мақалада мемлекеттің ішкі құқығы мен халықаралық құқықтың арақатынасы: интерконнект құрылымдар қалыптастыру мәселесі. Зерттеудің өзектілігі: халықаралық қатынастар және ұлттық құқық арақатынасының тиімділігін қамтамасыз ету. Жұмыстың зерттеу нысаны халықаралық трансұлттық қатынастар, сондай-ақ, отандық және халықаралық қатынаспен тығыз байланысы.

Abstract. There are considered the ratio of international and national law: the problem of forming intersystem formations. The object of the work is international transnational relation, domestic and international relations. The subject of the work is the theoretical basis of the emergence and development of international law, namely international private and administrative law, which are the constituent elements of intersystem formations aimed at resolving the international transnational relations, as the object and methods of legal regulation, the characteristics of their sources.

Основной вопрос взаимодействия и взаимовлияния международного и национального права выступает как актуальная научная проблема, которая имеет очень важное теоретическое и практическое значение как для общей теории права, так и для международно-правовой доктрины. Данная проблема является многоплановой в связи с тем, что данный процесс проходит не только в рамках собственно правовых, но и преобладает интенсивное влияние современных глобализационных процессов: экономических, политических, религиозных.

Согласно «Словарю русского языка» С. И. Ожегова такие слова как «взаимодействие», «взаимосвязь» употребляются в смысле «взаимная связь двух явлений», где первая часть сложных слов «взаимо...» употребляется в значении «взаимный», можно привести такой пример, как взаимовлияние, взаимозависимость. Следовательно, термин «соотношение», имеющий значение «взаимная связь между чем-нибудь, отношение» согласно этому же словарю, применяется в данной работе, как термин, характеризующий и взаимовлияние, и взаимозависимостьсоотношения международного и национального права. Данная взаимосвязь, соотношение имеет системный характер, а как уже доказано в науке, реально существующим фактором системы являются не предметы, а связи между ними [1].

По мнению ученого Абдул Карим Гуля, который защитил свою диссертацию кандидата юридических наук именно в области международного права касательно проблем соотношения международного и внутригосударственного права в практике стран Востока, соотношение внутригосударственного и международного права представляет собой взаимосвязь, взаимозависимость, а также взаимное влияние этих двух систем правовых норм, а также «соответствие или расхождение норм внутригосударственного права той или иной страны с нормами современного общедемократического международного права». Но, учитывая длительное развитие взаимовлияния двух правовых систем, можно сказать, что данное развитие в разное время было неравномерным, конкурирующим, стремящимся к приоритетности («преобладающему, главенствующему значению чего-л., примату»), одной правовой системы над другой. Следуя из этого, можно отметить, что в какое-то время то международное право обладало приоритетностью над национальным правом, то, наоборот, национальное право над международным. Во время существования Советского Союза и стран социалистического лагеря их конкуренция была в значительной мере уравновешена, следовательно, советская научная доктрина с уверенностью стояла на позициях признания их паритетности. Но в современный, постсоциалистический период, конкуренция этих двух прав вспыхнула с новой силой, и в некоторой степени международное право взяло свою позицию выше, что привело к тому, что зарубежные доктрины начали признавать международное право как «включенной» частью национального права, либо его как бы «внешний» приоритет. В обоих случаях допускается прямое применение международных норм, к тому же и изменение с их помощью юрисдикции государства в целом либо субъектов [2].

КХХ веку наука в вопросе соотношения международного и национального права выработала две основные теории. Это монистическая (теория примата национального права над международным и теория примата международного права над национальным) и дуалистическая, согласно которой два права представляют собой две взаимосвязанные специфические правовые системы. Одна из концепций носит название примата национального права над международным, которая была сформулирована немецкими юристами, следовавшим взглядам Гегеля. Гегель, характеризуя международное право как внешнегосударственное право, стремился подчеркнуть абсолютную неограниченность государства во внешней политике и прямую

зависимость международного права от внутригосударственного права, которые являются единой системой норм, определяемой только государством. Вышеуказанное предположение ученого было разработано еще в начале XIX века, во время триумфального шествия по всему миру идей Великой Французской революции конца XVIII века, сконцентрированных в Декларации прав человека и гражданина 1789 года, во времена начала широкого распространения Французского гражданского кодекса 1804 года, созданного под девизом «Свобода, Равенство, Собственность». Во Франции и многих других государствах до сих пор действуют основные положения данного кодекса. Это был действительно яркий пример влияния национального права одной страны на формирование национального законодательства других стран, что дало значительное воздействие так же и на появление обычных, а затем и закрепленных в договорах, норм международного, а точнее межгосударственного права. Тем самым французское законодательство, в частности, Конституция Франции оказала определенное влияние и на создание Конституции Республики Казахстан 1995 года, об этом не раз подчеркивал Президент Н. А. Назарбаев. В дальнейшем последующие юристы довели идею примата национального права до современного понимания. Такие немецкие ученые, как А. Цорн — в работе «Основы права народов (международного права)», Венцель — в работе «Основные проблемы юриспруденции», рассматривали международное право как «внешнегосударственное право», нормы которого являются юридическими лишь в той мере, в какой они включены в национальное право [3].

В современный период теория приоритетности национального права над международным правом, является опасным и дестабилизирующим фактором. Ярким примером может служить доктрина и практика Израиля, которые основаны на примате внутригосударственного права. Это страна на протяжении последних месяцев осуществляет различные акции не только против боевиков, но и против мирного населения, которое отстаивало свои законные права на свободу, самоопределение и собственную территорию в районе Западного берега реки Иордан, секторе Газа и Восточном Иерусалиме. В данном случае Израиль утверждает, что «осуществляемые им действия в этих районах являются его внутренним делом». По мнению Н. В. Миронова, если же взять во внимание влияние национального законодательства на создание новых международно-правовых норм, то оно состоит прежде всего в том, что в законодательстве государств провозглашаются новые принципы отношений между народами, которые затем в результате международной практики могут получить в процессе международно-правового нормообразования обязательный международно-правовой характер. К тому же эти новые принципы становятся нормой поведения для соответствующих национальных органов внешних сношений, становятся программой действий для них, определяют внешнеполитическую позицию данного государства и через его международную практику этим самым оказывают определенное воздействие на процесс международно-правового нормообразования. Кроме того, влияние внутреннего права на международное право осуществляется также через принципы внешней политики страны. Как отметила казахстанская исследовательница О. Н. Сафонова, внутригосударственные и международные отношения можно разделить только на бумаге, на практике же они представляют собой единую систему отношений, регулируемых как национальным, так и международным правом. Немецким ученым Трипелем на рубеже XIX-XX веков в работе «Право народов (международное право) и право страны» была сформулирована теория дуализма, согласно которой, международное и национальное право представляют собой самостоятельные правовые системы, не подчиняющиеся друг другу. Данная теория нашла огромное признание в мировой доктрине, в частности в Советском Союзе.

В период существования Советского Союза в науке было высказано достаточно различных мнений о степени и формах соотношения международного и внутригосударственного права. Довольно распространенным было мнение о том, что если национальное законодательство регулирует отношения внутри государства, то в свою очередь нормы международного права регламентируют отношения между государствами, т.е. носителями государственного суверенитета, а также другими субъектами международного права. Кроме этого учет исторического опыта их развития и соотношения помогают пониманию природы международной правовой системы и национальной правовой системы. В течение долгих лет их параллельного существования в связи с условиями изоляции СССР и «холодной войны» двух миров дали основание советским политикам и специалистам международного права отрицать приоритет международного права над внутригосударственным, тем самым не признавая их взаимозависимость, и поэтому поддерживались положения трудов иностранных международников о самостоятельности этих систем, о том, что внутригосударственные и международные нормы не являются производными друг от друга. К тому же отсылки первого ко второму рассматривались не более как применение отдельных международных норм в системе внутригосударственного права. Многие отмечали, что они не входят в состав внутригосударственного права [4].

Доктрина государственного суверенитета была щитом против внешнего давления. Как отмечает В. Г. Буткевич, в соотношении систем международного и внутригосударственного права центральное место принадлежит не свойствам и внутрисистемным связям каждой из них, а общим свойствам международного и внутригосударственного права, т.к. между ними возникают и развиваются межсистемные связи. На обособление международного и внутригосударственного права решающее воздействие оказывают специфические свойства и внутрисистемные связи каждой из систем. Поддерживая и развивая мнение В. Г. Буткевича, Р. А. Мюллерсон говорит об общих закономерностях, присущих соотношению международного и национального права: в период зарождения формации наблюдается тенденция к признанию примата национального права; затем, в период расцвета, существует примерное равенство международного и

национального права, чемусоответствует дуалистическая теория; в итоге в период кризиса и отмирания формации появляется теория примата международного права и предпринимаются попытки ее осуществления на практике. Согласно А. М. Васильеву, различия международно-правовой и национально-правовой систем значительные и особые, они проявляются прежде всего в праве как основном компоненте данных систем. В международно-правовой теории справедливо подчеркивается, что главное своеобразие в способах формирования и обеспечения международного права — в его волевом содержании [5].

С этим ученым соглашался В. М. Корецкий: «Международное и внутреннее право (каждое из них) имеют свои особые задачи, свои различные области применения. Границу между ними довольно легко очертить, если исходить из принципов суверенитета и независимости государств, охранять которые призвано международное право». Ученый Е. Т. Усенко в середине 1980-х гг. пришел к категорическому выводу о том, что само понятие права, которое было выработано советской наукой, не приложимо к международному праву, и «между фундаментальными категориями национального и международного права «нет или почти нет ничего общего». На что ученый, который известен своими трудами о соотношении международного и национального права, Г. В. Игнатенко возразил, он, в частности, подчеркнул, что вышеупомянутое мнение Е. Т. Усенко «вносит диссонанс в действительное соотношение общеправовых и присущих только одной правовой системе свойств, делает как бы беспредметным разговор о взаимодействии национального и международного права в качестве именно правовых систем» [18]. Также позицию Г. В. Игнатенко поддержал А. М. Васильев, отметив, что международные договоры и закрепленные в них нормы представляют собой для государств-участников не «инородную» правовую материю, не «постороннее» право, а такой продукт нормотворчества, в котором в той или иной степени воплощены государственные потребности. Учитывая вышесказанное, можно сказать, что рассматриваемые системы представляют две стороны в праве, но меру правового они оба сохраняют в равной степени. Следовательно, различия национального и международного права не могут полностью заслонить их родовой общности.

Очень четко была сформулирована мысль узбекским ученым А. Х. Саидовым о том, что право соединяет элементы общего, особенного и единичного и в этом смысле имеет как абстрактную, так и весьма конкретную, в частности, национальную природу. Право — явление общечеловеческой и национальной культуры, отражение тех или иных цивилизаций. А вот ученый А. А. Рубанов в работе «Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем» нередко использует термин «национальное право», «национальная правовая система», тем самым он хочет показать необходимость ограничить объект исследования, т.е. он рассматривает в своей работе не все отношения между правовыми системами, которые возникают на международной арене, а всего лишь отношения между правом различных стран. Применяют термин «национальное» или «внутреннее» право латиноамериканские исследователи, чьи мнения являются показателем зависимости или же самостоятельности юридической научной мысли страны, которая находится в самой тесной политической, географической, экономической, культурной связи с США, так же, как и Республика Казахстан связана с Российской Федерацией. По мнению многих современных ученых, ядро международно-правовой системы образует одно общее международное право, что является обязательным для всех государств. Кроме того, существуют и региональные международно-правовые комплексы, которые регулируют отношения между группами государств. Также есть и двусторонние отношения, которые регулируют огромное количество норм. В свою очередь данные региональные и двусторонние нормы должны соответствовать общему международному праву, и в совокупности они образуют одну общую глобальную международно-правовую систему. Но следует отметить, что все стратегические вопросы мирового правопорядка решаются на основе принципов международного права и многосторонними договорами, а вот тактические — двухсторонними (межгосударственными) договорами. Современный мир полон противоположных тенденций: с одной стороны, это появление во второй половине XX века новых независимых стран на политической арене, которые в свою очередь находятся на этапе строительства или же восстановления своей национальной государственности, что указывает на существование особой значимости для этих стран норм и принципов международного права, что может в значительной степени оберечь эти государства от негативных процессов извне. Вследствие этого многие молодые государства становятся последовательными сторонниками доминирующего положения международного права над внутринациональным, что в первую очередь сказывается на создании норм внутринационального права. И, наоборот, в сильнейших странах мира, с мощной и развитой экономикой сверхдержав, находятся идеологи, которые считают право своей страны наиболее совершенным, и примают его в качестве образца, на основе которого должно строиться внутрисоциальное право других стран и формироваться международное право. Конечно же, это современные сторонники теории примата национального права над международным. Основная часть стран мира на практике все же стараются сочетать основные принципы и нормы международного права с внутринациональными, тем самым подтверждают актуальность концепции дуализма. Объявление от 17 ноября 1989 года Генеральной Ассамблеей ООН последнего десятилетия XX века (1990-1999) Десятилетием международного права стремительно подняло его значимость в современном мире. Генеральная Ассамблея в резолюции 15/157 от 30 января 1997 года в связи с Десятилетием международного права обратилась с призывом ко всем государствам мира действовать в соответствии с международным правом, а именно Уставом ООН, содействовать принятию и уважению принципов международного права, присоединиться к уже существующим многосторонним договорам: к договорам в области прогрессивного развития международного права и кодификации. Учитывая вышеупомянутый факт, можно сказать, что международное право выдвигается на

первый план в системе ценностей сообщества и становится необходимым инструментом поддержания порядка в сложной системе международных отношений. Оно служит особо важным фактором, которое способствует глобальному развитию с учетом интересов международного сообщества. Этот момент не раз отмечался в ООН. Отмечался и тот случай, что идет непрерывное становление международно-правового сообщества, т. е. такого сообщества, которое основано на праве, обеспечивающего верховенство права, примат права в политике. Все это настолько очевидно, что Комиссия международного права в своем проекте — Декларации прав и обязанностей государств 1949 г. — объявила, что «государства мира образуют сообщество, управляемое международным правом». Данное положение было подтверждено резолюцией Генеральной Ассамблеи от 6 декабря 1949 г. Утверждение приоритета международного права для национального права невозможно без использования международных принципов, норм и понятий в национальном праве, оно обязательно должно сочетаться с механизмом участия государств в выработке международно-правовых норм и решений, ответственности за выполнение этих решений и с обеспечением суверенитета государств. А вот конфликтные ситуации требуют такого механизма, который не будет ущемлять права отдельных стран. И к тому же во избежание межнациональных конфликтов требуется еще более углубленное понимание граней соприкосновения международной и национальной правовых систем. Кроме того в свете постоянных изменений необходима тщательная безостановочная работа над совершенствованием национальной правовой системы, позволяющая обнаружить в ней как устаревшие нормы, противоречия, правовые пробелы, диспропорции в развитии отдельных блоков законодательства, так и целых его отраслей, также и перспективы ее развития, а самое главное эффективность перспективного взаимодействия с принципами и нормами международного права. Но при этом стоит четко представлять характер, формы и средства этого взаимодействия. Это особенно актуально именно сейчас, когда происходит интенсивное развитие международных связей, которые в свою очередь обогащаются все новыми видами отношений. К примеру, имеется Европейское региональное право, также взяло свое начало и право Содружества Независимых Государств различных региональных объединений, созданных внутри СНГ, все большую силу набирает глобализация, и права человека становятся приоритетом, и на их защиту направлены системы обоих прав. И в данном случае можно сказать, что в данном взаимодействии все же доминирующую роль играют общепризнанные нормы и принципы международного права.

Список использованной литературы

1. Договор о создании единой таможенной территории и формировании таможенного союза [Электронный ресурс] // Евразийская экономическая комиссия. — Режим доступа: <<http://www.eurasiancommission.org/docs/Download.aspx?IsDlg=0&ID=3039&print=1>>. — Дата доступа: 22.07.2014.
2. Конвенция ООН по морскому праву [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций. — Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml>. — Дата доступа: 22.07.2014.
3. Вишневский, А. Ф. Общая теория государства и права: курс лекций / А. Ф. Вишневский. — Минск: Тесей, 2012. — 232 с.
4. Мелехин, А. В. Теория государства и права: учебник / А. В. Мелехин. — М.: Маркет ДС, 2007. — 376 с.
5. Ушаков, Н. А. Международное право: учебник / Н. А. Ушаков. — М.: Юристъ, 2000. — 77 с.
6. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 года (с изменениями от 25 января 2006 г. и 6 октября 2007 г.) [Электронный ресурс] // Евразийское экономическое сообщество. — Режим доступа: <<http://www.evrazes.com/print/docs/3>>

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Резюме. После обретения независимости 16 декабря 1991 года Республика Казахстан объявила о стремлении к построению правового государства. Одним из признаков правового государства является наличие развитой правовой культуры. Под правовой культурой понимается качественное развитие всех правовых явлений, правовых институтов, правовых учреждений, а также правовое развитие человека как субъекта права.

Отметим, что на личностном уровне правовая культура означает, прежде всего, уважение к праву, знание права, положительную оценку права. Правовая культура общества проявляется в качественном уровне правотворческой, правоприменительной и правореализующей деятельности.

Abstract. After gaining independence on December 16th, 1991 the Republic of Kazakhstan announced of striving to build a legal state. One of the features of the legal state is developed legal culture. Legal culture is understood to be quality development of all legal phenomena, legal institutions, legal establishments, and legal development of a human and a law subject.

It is to be noted that the legal culture at the personality level is, first of all, respect to the law, knowledge of law, positive assessment of law. The legal culture of society appears in qualitative level of law-making, law-enforcement and law-exercising activity.

Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет деп жариялаған Конституция оның ең жоғарғы құндылығы адам, адам өмірі, құқығы мен бостандығы деп ерекше атап өтті. Мұның өзі қоғамдағы көп жақты, көп сатылы қарым-қатынастарды реттеудің негізгі құралы ретінде құқықтық сана мен құқықтық мәдениет маңызының арта түсуіне жол ашты. Қоғамдағы шынайлықтың объективті ақиқат қисынын тек зиялы, білімді қоғам өз қалыптасуының барысында, демократияның барлық мүмкіншіліктерін пайдалана отырып, жан-жақты аша түсетінін озық мемлекеттердің дамуы дәлелдеп отыр. Демократияның қанат жайып көркеюінің басты кепілі - құқықтық мәдениеттің жан-жақты дами түсуі [1]

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біз өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлерімізді осы әралуандығымен және ұлылығымен қосып қорғауымыз керек, мәдени игілігімізді бөлшектеп болса да жинастыруымыз керек» деп түйіндеп, басты бағыттарды айқындап берген болатын. Құқықтық мәдениет – адамзат мәдениетінің жалпы бөлігі. Ол өзінде жалпы мәдениетке тән белгілерді жинайды, және сонымен бірге басқа әлеуметтік құбылыстардан ажыратуға мүмкіндік беретін ерекше құрылымға ие.

Құқықтық мәдениеттің маңызды белгілері:

Құқықтық мәдениет:

- бұл ерекше құқықтық құбылыстардың бағасын көрсететін әлеуметтік құрылым, мәдениеттің құндылығы жағына және оның қаншалықты өмір сүруінің ие болған әлеуметтік түрлерін қамтамасыз етуге және нақты қоғамдық жүйенің қызмет істеуін, және өмір сүру ұзақтығын қамтамасыз етуге қабілетті.

- бұл тарихи даму барысында құрылған, анағұрлым алдыңғы прогрессивті идеялар және құндылықтарды қоғамдық тәжірибеде өзінің көрсетуі бойынша пайдалану көрсеткіші.

а) ертеңгі күнге адамның сеніммен қарауына мүмкіндік беретін, қоғамның тұрақты құқықтық жүйесі;

б) қоғамның барлық құқықтық институттарының демократиялануы, оның кез келген түрінің құлдырауынан адамды әлеуметтік қорғауға кепілдік беретін және мемлекеттік органдар жұмысына жеке тұлғаның қатысуына құқық береді:

- бұл жеке құқықтық сана және құқықтық қызмет арқылы құқықтық ақиқатқа қатысын көрсететін, жеке тұлғаның жеткілікті жоғарғы құқықтық дәрежесі.

Құқықтық мәдениет бірін-бірі ауыстыратын ұрпақтардың жемісті шығармашылық қызметінің жиынтығы және қоғам сабақтасын біртіндеп дамуында қалыптасады. Осы жұмыста құқықтық мәдениет құқықтық даму процесінің нәтижесі ретінде және индивидтер өмірінің жағдайына, материалдық факторларына, экономикалық қатынастарына негізделген, заңды түрде өмір сүретін объективті-субъективті әлеуметтік феномен. [2]

Мәдениет өзінің терең мәні бойынша адам өмірін жақсартуға, оның қабілеттігін дамытуға бағытталған гуманистік құбылыс болып табылады. Мәдениеттің гуманистік бастамасын қарастыра келе бізде сұрақ туынайды: Адамдарды теңсіз ететін не, табиғат па әлде мәдениет пе? Мүмкін мәдениет оның табиғи теңсіздігін күшейтетін шығар? Барлық адамда қоғам өмірінде тіршілік етуінде белілі бір әлеуметтік әдеттерге сүйенеді. Бұл жағдайда адамдардың барлығы тең болып табылады. Ал өзінің табиғи жеке дарындылығына қарай адамдар әрине тең болмайды және бола алмайды. Яғни табиғи тұрғыдан алғанда адамдар теңсіз болып келеді, бірақ олардың айырмашылығы бірі-біріне қарама-қарсы болмауы керек, керісінше бірін-бірі толықтыруы қажет. Ал мәдени тұрғыдан адамдар тең емес, оларды теңдестіретін құқық болып табылады.

Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Наср Мухаммед әл-Фараби (870–950) былай деп жазады: «по природе своей каждый человек устроен так, что для собственного существования и достижения наивысшего совершенства он нуждается во многих вещах, но все он не может доставить себе один... для достижения которых он нуждается в некоем сообществе людей, доставляющих ему каждый в отдельности какую-либо вещь из совокупности того, в чем он испытывает потребность. При этом каждый человек по отношению к другому находится точно в таком

же положении. Вот почему лишь через объединение многих помогающих друг другу людей, где каждый доставляет другому некоторую долю того, что необходимо для существования, может человек обрести то совершенство, к которому он предназначен по своей природе. Деятельность всех членов такого сообщества в совокупности своей доставляет каждому из них все то, в чем он нуждается для существования и достижения совершенства» [3, с. 19].

Құқықтық мәдениеттің деңгейін көтермелеуге және қоғамда заңды құрметтеу сезімін қалыптастыруға өз ықпалын тигізетін, құқықтық мәдениет пен құқықтық тәрбиені нығайту мен жетілдіру жөнінде жүйелі жұмыстар атқарылуы тиіс. Тек білімді, жоғары өнегелі және дамыған құқықтық санасы бар, заңи білімді адам ғана азаматтық қоғамның негізін құра алады. Ал әлсіз азаматтық қоғам – құқыққа қарсы, автократиялық режимнің өмір сүруіне жағдай жасайды. Өртүрлі тарихи кезеңдерді басынан өткерген Қазақстан мемлекеті қазір өзін – өзі жалпы белгілерінің бірі жоғары құқықтық мәдениеттің деңгейінің болуы болып табылатын құқықтық мемлекет етіп жариялап, азаматтық қоғамды қалыптастырып, дамытуда. Республикада құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара ықпалдасу механизмдері құрылып, іске асырылып келеді. Қоғамдық құқықтық сананы дамыту мен құқықтық мәдениеттің деңгейін көтермелеудің тиімді тұстары анықталуда.

Табиғи құқық теориясы тұлғаның жеке-дара және өзіндік құндылықтары бар тіршілік иесі ретінде басымдылығын бекітті, ол әлемдік құқықтық доктринамен де танылды. Бұл шартты жағдайларсыз азаматтық қоғам дамымайды. Қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыруда құқықтанушылардың рөлі маңызды, себебі олар қоғамдық жүйенің негізгі буындарымен, атап айтқанда мемлекеттік биліктің буындарымен тығыз әрі тікелей байланысты, сонымен қатар қолданымдағы заңдардың жай күйі тікелей заң ғылымына қатысты болып келеді. Құқық ғылымы және мемлекет пен қоғам өмірінің барлық салаларында жұмыс істейтін ғалым заңгерлер әлеуметтік жүйеде белгілі бір орын алуы тиіс.

Қолданымдағы нормативтік құқықтық актілерді білу, тіпті олардың мәтінін дұрыс құрастыру құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейінің көрсеткіші болып қана қоймай, құқықтың өзіне де, жалпы адамзаттық идеалдарды, идеяларды және әділеттілік, теңдік, бостандық және ізгілік сияқты және заңның әрпімен және рухымен әрекет ету қағидаларын білдіретін шынайы құқықтық шындыққа құрметпен қарауды меңзейді.

Заманауи заң ғылымының алдында отандық құқықтағы билік құрып келген бұрынғы құқықтық идеялар мен түсініктерді қайта ой елегінен өткізу міндеті тұр. Құқықтық мәдениеттің терең мәніне, оның объективті ішкі заңдылықтарына, даму мәселелеріне жету үшін құқық теориясының іргелі түсінігі – «құқықты түсінуді» анықтау қажет. Осы орайда Л.И. Петражицкийдің «егер құқықтың ғылыми анықтамасы болмаса, құқық туралы ғылым да болмайды, өйткені біріншіден, бұл ұғымсыз құқықтанудың бір де бір ұғымын аша алмаймыз, екіншіден құқық ұғымынсыз басқа ғылым салаларының ішінен құқық туралы ғылым ережелерін шығара алмаймыз. Құқық ұғымынсыз оның өзін зерттеу мүмкін емес, яғни жалпы құқық туралы ғылым саласындағы ғылыми еңбектер жазу мүмкін емес» деген пайымдауы назар аударарлық мәселе болып табылады. Құқықты түсіну тек қана құқықтың түсінігін ашуды білдіріп қоймайды, сонымен қатар құқықтың мағынасына жетуді, оның генезисі мен даму тенденцияларын танып білуді де қамтиды. [4, 89 б.]

Құқықтың үш "алтын" тірегі бар: имандылық, өмірдің материалдық жағдайлары және мемлекет. Құқық түсінігі имандылыққа, әдептілікке тіреледі. Құқық имандылық негізінде пайда болады. Иmandылықтың өзі де адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін күш. Әрине, имандылықтың талаптары заң емес, тек ізгілікке, адамгершілікке өнегелікке негізделеді. Оның қағидаларын орындататын ұйымдастырылған күш жоқ. Иmandылық тек арға, ұятқа арқа сүйейді, жұртшылықтың пікіріне негізделеді. Ал құқық имандылықтан нәр алады, неғұрлым құқықтың нормалары имандылық шарттарына сәйкес келсе, соғұрлым олардың сапасы да, абыройы да жоғары болады. Иmandылық әділетсіздікті, жауыздықты, зорлық-зомбылық, ұрлық, тағы сондай теріс қылықтарды айыптайды. Бірақ ондай қылықтар үшін жаза қолдануға қажетті құралы жоқ. Иmandылықтың ең күшті құралы - жұртшылықтың пікірі. Құқық та теріс қылықтарға тыйым салады. Тек тыйым салып қана қоймайды, кінәлі адамдарды жазалау шараларында белгілейді, сол шараларды қолданатын мемлекет органдарының күшіне сүйенеді. Сөйтіп, құқық нормалары арқылы мемлекет имандылық талаптарына ресми мағына береді, соның нәтижесінде қоғамдық қатынастарды реттейді. Иmandылықтың талаптары жалпылама түрде болады, олардың анықтамасы, дәл түсінігі жоқ. Айталық, ұрыны, зорлықшылды, өсекшіні жаман адам деп айыптайды. Ал құқық мұндай адамдардың іс-әрекетіне мейлінше дәл, бұлтартпайтын анықтама беріп, тиісті құқықтық норманың мазмұнына жатқызады.

М.Т. Баймахановтың пікірі бойынша, «құқықты түсіну мәселесі күмәнсіз заң ғылымында ерекше орын алады. Ол тек қана құқықтанудың көптеген міндеттерімен тікелей байланысты ғана емес, сондай-ақ олардың көпшілігінің қойылуына, негізделуіне, шешілуіне тікелей немесе жанама түрде әсер етіп отырады, соның ішінде көбінесе адамдардың іс-әрекетіне құқықтық әсер етудің сипатын анықтау, құқықтық реттеу шекарасын нақты анықтауда, ғылыми ізденістердің әрі қарай жол таңдауы мен дамуына әсер етеді. Құқықты түсіну құқықтың рөлі мен қызметі, қоғамға әсер етуді реттейтін механизмі туралы көзқарастарымыздың өзегін құраушы, құқықтанудың күллі ғылыми-теориялық және методологиялық әлеуетін өзіне шоғырландырады» Құқықтың қалыптасуы адамзаттың мақсатты қызметінің нәтижесі. Мәдени құндылықтар адамдардың мінез-құлқы мен тәжірибесіне негізінде қалыптасады. Қазіргі кезде қалыптасқан жалпыдамзаттық мәдениет рухани құндылықтардың, идеялардың, ойлаудың үлгілерінің жиынтығы болп танылады. [5, 93 б].

Негізгі мәдени құндылықтардың қатарына адамгершілік, өзге біреудің пікірін сыйлау, өзара түсінушілік пен келісімдік қағидалары жатады. Осылардың ішінде маңызды болып келетін адамгершілік қағидасы. Ол әрбір адамға арналады, әркімнің өмір сүруге құқығын, бостандығын жариялайды, Гуманизм саналуандылық болған

жерде біртұтастықты білідреді. Ол адамның адамға қарым-қатынасын бағалауды көздейді.

Құқықты тануды, оны қабылдауды (бағалау) және оған бұртұтас әлеуметтік құбылыс ретінде қарауды камтиды. Бұл «мәңгі» өмір сүретін үдеріс, себебі, қоғам өз дамуының әрбір кезеңінде құқықтың жаңа сапасын, қасиеттерін және қырларын ашып отырады. Құқықты түсінудегі теориялардың алуан түрлі болуы ұлттық және жергілікті дәстүрлермен, философиялық және идеологиялық көзқарастармен, тарихи және әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктермен байланысты. И. Кант мұндай пікірлердің көптігін және құқықтық күрделі табиғатын ескере отырып, «заңгерлер әлі де құқықтың анықтамасын іздестіруде» деп айтып кеткен. Құқық түрлі әлеуметтік топтар, таптар, элиталардың мүдделерін қанағаттандыратындықтан, түрлі мақсаттарда пайдалануы мүмкін. Жалпы құқық теориясында құқықтық мәдениет мәселесі әртүрлі аспектілерде, ракурстарда қарастырылып жүрген өте ауқымды мәселенің бірі болып саналады. Әрине, құқықтық мәдениет қана емес жалпы «мәдениет» мәселесі ғылымда осы күнге дейін өзінің бір ізді шешімін таба қоймаған, сан түрлі концептуалдық ғылыми ұғымдар мен теориялық бағыттарды өмірге әкелген күрделі түсінікке айналып отыр. [6, 256 б.]. Құқық – қоғамдық қатынастардың барлық жеке және ұжымдық қатысушыларының мүдделеріне ықпал ететін күрделі және көп мағыналы құбылыс. Құқыққа қатысты ғылыми даулар әрқашан болған және қазіргі кезде де кездеседі. Кезінде И. Кант айтып кеткендей, «заңгерлер әлі де құқықтың анықтамасын іздестіруде» Құқықтық мәдениет - қозғалғыш, өзгергіш, тарихи құбылыс. Құқықтық мәдениетті анықтаудағы ең негізгі әдістердің бір пәндік - құндылық болып табылады. Оның шеңберінде құқықтық мәдениет «адамдардың құқық саласында жасаған барлық құндылықтары» түрінде түсіндіріледі.

Құқықтық мәдениетті анықтауға бұған басқа да анықтауларды жатқызуға болады:

- құқықтың жинақталған құндылығын, құқықтық реттеушілік қасиетінің даму кезеңінде жеткендігін, мәдениеттің руханилығына, құқықтық прогреске жататын құқықтық ерекшелігі, заңды техника көрсететін заңдық байлық ретінде.

- нақты қоғамдағы (өркениеттегі) адамдардың әлеуметтік құқықтық бағытталған қызметін орындайтын, нормалардың, құндылықтардың заңдық институттардың, процестердің және түрлерінің жиынтығы ретінде.

Мұндай әдістің құндылығы құқықтық мәдениетті қарастыруда бағалаушылық бағытта қарастырылуы. Бұл жерде мынадай сұрақ туады: құқықтық құндылықта не түсінуге болады?.

Бұл феноменді түсіндіруде түрлі көзқарастар қалыптасқан. Құқықтың мәні, табиғаты, мақсаты мен оның қоғам өміріндегі рөлін түсіндіретін көптеген мектептер, бағыттар және доктриналар бар. Ал енді құқықты түсінуде қазіргі заманғы көзқарастарға тоқталайық. Әсіресе, заңгер ғалымдар пікірталас жүргізіп, өз көзқарастарын білдіріп жататын мәселелерді қарастырып өткеніміз жөн. Бұл көзқарастар мен пікірлер түрлі сипатты иеленіп қана қоймай, кейбір жағдайларда бірін-бірі жоққа шығарады немесе қарама-қайшы сипатқа ие. Нәтижесінде шынайы өмірдегі құқықтың не екенін, оның қандай болуы тиіс екені әлі күнге дейін даулы мәселе болып отыр. Құқықты түсінуде пікірлердің көптігі орын алған.

Құқық мемлекетпен қорғалатын және сақталатын қатынастардың іс жүзіндегі тәртібі. Шын мәнінде бұл бұрынғы заманның белгілі құқықтық көзқарастарына қайтып оралу. Бұл тезис тұрғысынан билік, шенеуніктер, бюрократия және аппараттың кез-келген әрекеттерін «құқық» ретінде қарастыруға болады. Себебі, қолында билігі бар топтардың негізінен өздеріне ыңғайлы және пайдалы қатынастар тәртібін орнататыны белгілі. Бұл тұрғыда күшті заңсыз қолдану да құқыққа сай деп танылады.

Құқық - демократиялық жолмен сайланған өкілдік органдар қабылдайтын және халықтың егеменді еркін білдіретін заңдар емес, ал жалпы (абстрактілі) «демократиялық құндылықтар», гуманизм, адамгершілік, әділеттілік қағидалары. Бірақ, құқық туралы мұндай айқын емес көзқарастар құқықтық тәртіпті қалыптастыруды күрделендіреді және оны нығайтуға қатысты міндеттерді орындауды қиындатады. Себебі, аталған қағидалар мен идеялардың жоғарғы мәнге ие екендігіне қарамастан, қажетті құралдарсыз өздігінше құқыққа сәйкес және құқыққа қайшы, заңды және заңға қайшының өлшемдері бола алмайды, яғни, қоғамда тұрақтылық пен ұйымдастырушылықты қамтамасыз ете алмайды. Құқықтың нормативтік негізі жойылады, оның реттеуші рөлі төмендейді. Бүгінгі таңда бұл айқын көрініс табууда.

Қазіргі заң әдебиеттерінде құқықтық мәдениетті түсіндірудің әртүрлі тәсілдері өмір сүруде. Құқықтық мәдениеттің әртүрлі концепциясының әдістемелік сапалылығының өлшемі – мәдени құқықтық құбылыстарды абстрақты түсіндірудің жинақталған принциптерін тарихи - құқықтық жүйе дәрежесіне өткізу мүмкіндігі, және керісінше. Бірдей құқықтық құбылыстар әлеуметтік, таптық, топтық, ұлттық, жеке қондырма және мүддеге қатысты әр түрлі бағалануы мүмкін. Тіпті жалпы мағыналы құқықтық құбылыстарды жағымды немесе жағымсыз сапасындағы бағалау өлшемін құруда мұндай бағалаудың тарихи салыстырмалы мәнін есте ұстау қажет. [7, 93 б.]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының конституциясы 1995 жыл 30 тамыз
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы / [http://www.akorda.kz/kz/page/page_poslanie-prezidenta-](http://www.akorda.kz/kz/page/page_poslanie-prezidenta)
- 3 Қазақстан ата заңдары - № 2., - Астана, 2010
- 4 Сапарғалиев Ф., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Астана, 2007.
- 5 Баймаханов М.Т. Противоречия в развитии правовой надстройки при социализме. - Алма-Ата, 1972.
- 6 Проблемы общей теории права и государства. Под общей ред. В.С. Нерсисянца. М., 2000.
- 7 Хропанюк В.А. Теория государства и права: учебное пособие /– М., Дабахов, Ткачев, Димов, 1995.

Ерманқұлов Мұхтар Калходжаевич
Құқықтану магистрі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ

Абдрасилова Бану Кайратбековна
заң ғылымдарының магистрі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, banu_abdrasilova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. В статье рассматривается национальная безопасность Казахстана

Abstract. The article considers the formation of Kazakhstan as a social state

«Қауіпсіздік» термині қауіптілік ұғымына қарама-қарсы қолданылады.

В. Дальдің түсіндірме сөздігінде қауіпсіздікке «қауіптің жоқтығы, сақталу, сенімділік» ретінде анықтама беріледі[1].

Қауіпсіздіктің анықтамасы әлеуметтік жүйелер үшін, мейлінше жалпылама түрде алғанда, әлеуметтік құрылымның өмірлік маңызы бар мүдделерінің сыртқы және әлеуметтік қауымдастықтың әр элементінің қарама-қайшы, кереғар мүдделері ретінде көрінетін немесе іске асатын ішкі қатерлерден қорғалуы түрінде айтылуы мүмкін.

Ұлттық қауіпсіздік термині саяси лексиконда алғаш рет ХХ ғасырдың басында АҚШ президентінің конгреске жолдаған, Панама каналы зонасын басып алуды ұлттық қауіпсіздік мүддесі тұрғысынан негіздеген Жолдауында қолданылды.

1947 ж. АҚШ конгресі «Ұлттық қауіпсіздік туралы» заң қабылдады, соған сәйкес, міндеті ішкі-сыртқы және әскери саясаттың басты аспектілеріне қатысты мәселелер бойынша президентке кеңес беріп отыру боп табылатын, бүгінгі күнге дейін өмір сүріп келе жатқан Ұлттық қауіпсіздік кеңесі құрылды. Бүгінгі таңда қауіпсіздік кеңестері мемлекеттік билік пен басқарудың элементі ретінде (түрліше атаулармен) әлем мемлекеттерінің көпшілігінде бар[2].

Қауіпсіздік мәселелерінің талқылануы ТМД елдерінде өткен ғасырдың 80-жылдарының соңы - 90-жылдарының басында басталды. 1996 жылғы 22 қарашада-ақ ҚР Президенті «ҚР Қауіпсіздік кеңесі туралы» Жарлыққа қол қойды.

Ұлттық қауіпсіздік өмірлік маңызы бар мүдделері сыртқы және ішкі қатерлерден қорғалған, ұлттық-мемлекеттік құрылымдық негізі бар әлеуметтік жүйенің нық та тұрақты дамуының сипаттамасы ретінде көрініс береді.

Кез келген қоғам мен мемлекетте көлеңкелі экономика мен экономикалық қылмыстың деңгейі ұлттық қауіпсіздікке елеулі әсерін тигізеді.

Өткен ғасырдың 80-жылдарының басында-ақ шетелдік ғалымдар қылмыстық экспансияның өркениетті әлем болмысының барлық салаларын қамтитынын; халықаралық, трансұлттық қылмыстың әрқашан саяси астары болатынын, жекелеген елдердің ішінде де, мемлекетаралық қатынастарда да пайда болатын қайшылықтарды шешудің өзіндік моделдері барлығын, әлеуметтік-экономикалық реформалардың жекелеген тұрпаттарына «демеуші» түрінде көрініс беретінін айтқан.

Экономикалық қылмыстың қоғамдық қауіп-республиканың, шаруашылық жүргізуші, меншік пен жеке тұлғалық тұрпаттағы нысандардың өмірлік маңызы бар экономикалық мүдделеріне зиянын тигізетін жасырын, стихиялы немесе ұйымдасқан түрде жүзеге асырылатын кіріс пен меншіктің қайта таратылуында; экономикалық өмірдің тұрақсыздануында; әлеуметтік шиеленістің және соңы насырға шабатын, тіпті конституциялық емес төңкерістерге дейінгі әлеуметтік сілкіністер мен жарылыстарға ұрындыратын мемлекет билігінің тиімділігіне сенбеушілікте[3].

Экономикалық қылмыстың өсуінің нақты қатері сонда - аймақтық өңірлік және салалық деңгейде барлық қауымдастықтың заттық құндылықтарын иелену мен басқару құқы қылмыстық немесе жемқорлық жайлаған қауымдастықтардың пайдасына қолды болады.

Кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі — оның ұлттық мүдделерінің анық та әлеуетті қатерлерден қорғалған жағдайы. Негізінде, мемлекеттің басты ұлттық мүдделері — мемлекеттік тәуелсіздігінің, аумақтық бүтіндігінің, шекаралар тыныштығының, конституциялық құрылысының беріктігінің және т.б. сақталу жағдайы.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1998 жылғы 26 маусымдағы Заңына сәйкес, жоғарыда аталған ұлттық мүдделердің қатарына солармен бірге мыналар жатады:

адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету;

елдегі қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты сақтау;

Қазақстанның барша халқының игілігі үшін экономикалық даму;

Қазақстандық отаншылдық рухын тәрбиелеу және Қазақстан халқының бірлігін нығайту;

Қазақстандық қоғамның заттық және рухани құндылықтарын сақтау және молайту;

басқарудың унитарлық құрылысының және президенттік тұрпатының мызғымастығы;

-мемлекеттік институттардың табанды жұмыс істеуі, олардың қызметтерінің тиімділігін арттыру және нығайту;

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің, басқа да әскерлері мен әскери құрылымдарының жарактандырылуы мен әскери дайындығын қамтамасыз ету;

заңдардың сөзсіз орындалуы мен қоғамдық тәртіптің сақталуы;

-әріптестік негіздегі халықаралық бірлескен әрекеттерді дамыту[28].

Аталған мүдделерге қарап, Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігінің басым бағыты оның ең алдымен елдің ішіндегі қамтамасыз етілуі екендігін атап көрсетуге болады. Соған байланысты бұл тұста саяси тұрақтылыққа, мемлекет пен оның органдарының жағдайына, қабылданған заңдардың орындалуы мен қоғамдық тәртіптің сақталуына баса мән беріледі.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің басты міндеті - елдің қауіпсіздігіне төнетін түрлі қатерлерге қарсы әрекет жасау боп табылады. Қатер ретінде ұлттық мүдделерге бағытталған ықтимал қауіпті түсінген жөн. Ұлттық қауіпсіздікке бағытталған қатерлерді әлеуметтік кикілжіндердің түрлі деңгейлерінде қоғам өмірінің түрлі салаларындағы қайшылықтардың жиынтығын өмірге алып келеді. Бұндай қатерлерге мыналар жатады:

1) заң мен қоғамдық тәртіптің әлсіреуі, соның ішінде қылмыстың, оның ұйымдасқан түрлерінің де өсуі, мемлекеттік ұйымдардың қылмыстық құрылымдармен ұласуы, лауазымды басшылардың заңсыз ақша айналымына, сыбайлас жемқорлыққа сүйеніш болуы, адамның, азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалу дәрежесінің төмендеуіне мүмкіндік беретін қару мен есірткі заттарының заңсыз қолданысы;

Конституциялық құрылыстың күшпен өзгертілуіне бағытталған, соның ішінде ҚР унитарлық құрылымына, оның аумағының тұтастығына, ешкімнің тиіспеуі тиістілігіне, басыбайлы иелігіне қол сұғушылық әрекеттері;

елдің қорғаныс қабілетінің әлсіреуі, мемлекеттік шекараның қол сұғылмаушылығына төнген қатер және ҚР-на күш қолдану, оған қарсы бағытталған агрессия;

өзге мемлекеттердің арнаулы қызметтері мен ұйымдарының, сондай-ақ, жеке тұлғалардың барлаушылық, террорлық, диверсиялық және Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне зиянын тигізуге бағытталған басқа да әрекеттері;

мемлекеттік орындар қызметтерінің ұйымдастырылуының жойылуы, олардың үздіксіз жұмыс істеуінің бұзылуы, елдің басқарылу деңгейінің төмендеуі;

кез келген формадағы саяси экстремизм, соның ішінде әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, жіктік және рулық жаулық немесе алауыздықты тұтандыру;

әлеуметтік-саяси ахуалдың ұлтаралық және конфессиялар арасындағы кикілжіндерде, жаппай тәртіпсіздіктерде, рұқсат етілмеген жиындарда, митингілерде, шерулерде және демонстрацияларда, заңсыз пикеттер мен басқөтерулерде көрініс тапқан шиеленісуі;

ҚР заңнамасында қарастырылмаған әскери құрылымдардың жасақталуы;

экологиялық ахуалдың күрт нашарлауы, табиғи апаттар мен табиғи және техногендік сипаттағы өзге де төтенше жайттар;

стратегиялық ресурстарды ел мүддесіне қайшы қолдану, инвестициялық белсенділіктің артуына, соның ішінде ҚР-на шетелдік инвестицияның құйылуына қарсылық, капиталдың елден сыртқа шығарылуының бақыланбауы, сөйтіп, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне зиян келтіру;

демографиялық ахуалдың нашарлауы, соның ішінде туудың күрт төмендеуі, өлімнің көбеюі, бақылаудан сырт миграциялық үдерістердің етек алуы;

білім сапасы мен елдің интеллектуалдық әлеуетінің төмендеуі;

13) елдің ұлттық мүдделерін қорғау жөніндегі нормативтік заң актілерінің болмауы немесе жетілмегендігі;

Осы қатерлердің барлығы да Қазақстанда шын мәнінде бар екенін айта кету керек. Соңғы уақыттарда, әсіресе, саяси және діни экстремизмнің кейбір нышандарының байқалатынын байқауға болады. Республикада діни пидайылардың (фанатиктердің) әрекеттері жандана түсті[4]. Қазақстанға келіп, бұнда өз ықпалдарын жайып жатқан шетелдік діни миссиялардың саны өсіп кетті. Елдің оңтүстік өңірлерінде исламның радикалды ағымдары өкілдерінің ықпалы күшейді. Қылмыс пен сыбайлас жемқорлық өсуде. Бұл тарапта ҚР-ның тиісті мемлекеттік орындарының аталған құбылыстармен күресі барған сайын өзекті бола түсуде.

Сонымен бірге мына бір келесі жайттар көңіл аудартады. Мәселен, тиісті заңнамадағы «әлеуметтік және жіктік алауыздық тудыру» дегенді қалай түсінуге болатыны анық емес. Оның үстіне Қазақстанда әлеуметтік стратификациялау аяқталған жоқ. Аталған ұғымдарды құқық қорғау орындары қызметкерлерінің өз беттерінше түсіндіруі азаматтардың басқаша ойлау мен өз пікірін білдіру құқының шектелуіне соқтыруы мүмкін.

Қазақстанның ұлттық мүдделерін іске асыру мен қорғау және сол мүдделерге бағытталған жоғарыда аталған қатерлердің пайда болуы мен таралуына қарсы әрекет жасау мақсатында Қазақстанда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің әжептәуір күшті және тармақталған жүйесі жұмыс істейді. Оның негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

ұлттық қауіпсіздікке бағытталған қатерлерді болжау және анықтау;

сол қатерлердің алдын алу мен оларды бейтараптандыру жөніндегі шұғыл және ұзақ мерзімді шаралардың кешенін жасау және жүзеге асыру;

ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштерінің дайындығын жасау және қолдау;

Қазақстанның халықаралық келісімдеріне сәйкес, жалпыға ортақ және аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысу.

Қазақстандағы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің осы немесе өзге де формалары мен шараларына заң

шығарушы, атқарушы және сот биліктерінің іс жүзінде барлық құрылымдары қатысады. Мемлекеттік биліктің барлық тармақтары мен органдарының ұлттық мүдделерді қорғау және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытындағы жұмыстарының жалпы басшылығы мен қадағалануын республика президенті жүзеге асырады. Ел парламенті тиісті заңнамалық базаны жасайды, сондай-ақ, соғыс пен бейбітшілік мәселелерін шешеді. Сот орындары мемлекет пен қоғам мүшесінің қауіпсіздігіне қол сұғумен байланысты қылмыстар туралы іс бойынша әділетті шешімдер шығарады, азаматтардың құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделерінің қорғалуы мен қолданыстағы заңнамалардың орындалуын қамтамасыз етеді.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты бағыттарына мыналар жатады:

мемлекеттің бұл саладағы жұмысының басты бағыттарын анықтау;

ұлттық қауіпсіздікке бағытталған қатерлерді анықтау мен болжау;

ұлттық қауіпсіздікке бағытталған қатерлердің алдын алу және оларды бейтараптандыру, соның ішінде сол қатерлерді тудыратын жайттар мен себептерді жою тарапындағы шұғыл және ұзақ мерзімді шаралар кешенін жүзеге асыру;

- ұлттық мүдделерге қол сұғушылықтардың, тікелей төнген қатерлердің пайда болуы, соның ішінде мемлекеттің өз ішіндегі, трансшекаралық және глобальдық сипаттағы күтпеген және төтенше жағдайларда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштері мен құралдарын мобилизациялау;

- ұлттық мүдделерді қорғау бағытында кейінге қалдыруға болмайтын шешімдер мен әрекеттер жасау, ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретін заңсыз әрекеттерді тыю, өзге де құқықтық шектеу шараларын жүзеге асыру;

- ұлттық мүдделерге қол сұғушылықпен байланысты салдарларды жою, қалпына келтіру шаралары кешенін жүзеге асыру [5].

Республиканың ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тарапындағы осы және басқа да шараларды қазақстандық басшылық мынадай формаларда өткізеді:

а) бір бағыттағы күйде, әсіресе елдің ұлттық мүдделерін оның өз аумағында қорғау туралы әңгіме болып отырған кезде;

б) халықаралық келісімдер мен мәмілелер жүйесінде. Бұл тұста ұлттық қауіпсіздіктің қамтамасыз етілуі не Қазақстан аумағындағы әлеуетті басқыншылық күштерін көрсету, не осы аймақтағы қауіпсіздіктің мығым ұжымдық жүйесін қамтамасыз ету мақсатында басқа елдермен одақтаса отырып жүзеге асырылады.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің мынадай деңгейлерге бөлінетінін атап кету керек: ішкі, әскери, қоғамдық, мемлекеттік институттар деңгейі, ақпараттық, экономикалық және экологиялық қауіпсіздік.

ҚР-ның экономика саласындағы ұлттық мүдделерін қорғаудың нақты шараларына қатысты айтар болсақ, оған мыналарды жатқызуға болады:

- Қазақстан экономикасын шетелдік ұйымдар мен шетелдіктер аралас ұйымдардың басқаруы немесе меншігіндегі нысандарының жағдайы мен күйіне және олардың пайдаланылуына бақылау жасау;

- Қазақстан Республикасының стратегиялық ресурстарын пайдалану жөніндегі келісімшарттардың орындалуын бақылау;

- Ұлттық экономикаға зиянын тигізуі мүмкін әрекеттер үшін жауапкершіліктер белгілеу және тыйым салу;

- Республикadan сыртқы бақылаусыз капитал алып шығудың жолын кесу;

- Экономикалық қылмыстармен күресу және т.б.

Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуі мемлекеттің экономикалық саясатымен өте тығыз байланысты екені белгілі. Сондықтан ол үшін белгілі бір орган емес, республиканың әкімшілік-аумақтық бөлінісінің барлық деңгейінде мемлекеттік билік пен басқарудың барлық жүйесі тұтасымен жауапкершілік арқалайды. Тек экономикалық қауіпсіздіктің нақты бір салалары үшін ғана экономика, қаржы, мемлекеттік кірістер министрліктері, монополияға қарсы комитет, инвестициялар жөніндегі комитет және басқа тәрізді тиісті орындар жауап береді. Бірақ олардың қызметтері күзеттік емес, әкімшілік сипатқа ие. Олар негізінде белгілі бір немесе басқа экономика салалары мен ел аймақтарында үкімет саясатының жүргізілуі мен іске асырылуына жауап береді. Ал күзеттік қызметті салық және кеден ұйымдары, ҰҚК, мен ПМ-нің тиісті бөлімдері, сондай-ақ ҚР Президентінің Жарлығымен қаржы полициясының негізінде таяуда құрылған Экономикалық және коррупциялық қылмыс жөніндегі Агенттік атқарады [6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.Россия и коррупция: кто кого? Международный опыт борьбы с коррупцией: от неудач Китая до успехов Израиля (из аналитического доклада Фонда "Информатика для демократии") // Чистые руки, 1999.- № 3. – С. 5-13.

2.Ринглер С. М. Как предъявлять обвинения высокопоставленным чиновникам. Практические соображения американского прокурора // Чистые руки, 2008. - № 4. – С. 89-98.

3.Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. - Москва: "Логос", 2003. – 218 с.

4.Бондаренко С.В. Коррупцированные общества. – Ростов-на-Дону: «Росиздат», 2002.- 197 с.

5.Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы № 986 Жарлығы

6.Құдайбергенов М.Б Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию провозпорядка: Учебник.- Алматы: Данекер, 1999. – 320 с.

Бихондиева Акбота Бекниязовна
ст. преп. ЮКГУ им. М.Ауэзова, bikhondieva76@mail.ru

Болатбекова Лолла Абаевна
ст. преп. ЮКГУ им. М.Ауэзова, lola_2007-07@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С УБИЙСТВОМ МАТЕРЬЮ НОВОРОЖДЕННОГО РЕБЕНКА

Аңдатпа: Бұл мақалада жаңа туған сәбиді анасының өлтіруі сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтар қаралыстырады. Барлық қылмыстар құрылымында, соның ішінде күш қолдану қылмыстары бойынша бұл қылмыстық құқық бұзушылық салыстырмалы түрде аз мәнге ие болғанымен, олар қауіпті және қылмыстылық жағдайының критикалық бағасын арттырады.

Аннотация: В данной статье рассматривается, такое уголовное правонарушение как убийство матерью новорожденного ребенка. В структуре всей преступности, в частности, насильственных преступлений, это правонарушение занимает относительно скромное и, казалось бы, незначительное место, но они опасны своей очевидностью и резко повышают критическую оценку состояния преступности.

Abstract: This article deals with such a criminal offense as the killing of a newborn child by the mother. In the structure of all criminality, in particular violent crimes, this offense takes a relatively modest and seemingly insignificant place, but they are dangerous for their obviousness and sharply raise the critical assessment of the state of crime.

Республика Казахстан как суверенное, независимое государство переживает сложный период своего становления и развития. За короткий период экономические и политические преобразования, проводимые государством, достигли значительного прогресса, конечной целью которых является благополучие граждан Республики Казахстан и повышение уровня жизни населения. В подтверждение этому можно привести высказывание президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, сделанное в послании народу Казахстана в 2017 году: «Ежегодно в стране рождается порядка 400 тысяч детей, такую хорошую тенденцию надо и далее поддерживать».

По моему поручению с 1 июля 2017 года будут увеличены размеры единовременного пособия на рождение на 20%.

Необходимо пересмотреть также прожиточный минимум. Он должен соответствовать реальным потребительским расходам казахстанцев. Это позволит с 1 января 2018 года повысить для 3 миллионов человек размеры базовых пенсий, пособий для инвалидов, семьям, потерявшим кормильца, адресной помощи и пособий для воспитывающих детей-инвалидов.»[1].

Особую значимость этот тезис приобретает в связи с обострением демографической проблемы. На современном этапе первостепенной задачей нашего государства является охрана прав и свобод личности, в частности жизни и здоровья человека. Жизнь является одним из основных прав каждого человека без различия возраста, расы, религиозных и политических убеждений, экономического или социального положения. Всеобщая декларация прав человека принятая 10 декабря 1948 г., впервые подробно определила права человека, и в первую очередь его право на жизнь. В Конституции Республики Казахстан данному вопросу посвящена глава 2, где в статье 15 прямо закреплено положение о том, что «Каждый имеет право на жизнь. Никто не вправе произвольно лишать человека жизни» [2]. Права казахстанских граждан также регулируются и в соответствии с положениями Международных пактов о правах человека 1966г. «Право на жизнь, - говорится в ст.6 Международного пакта о гражданских и политических правах, - есть неотъемлемое право каждого человека», и это право охраняется законом, в соответствии, с которым никто не может быть лишены жизни произвольно [3].

Убийство - наиболее тяжкое преступление против личности, оно лишает человека жизни - одного из самых ценных его благ, нанося огромный вред обществу. При совершении убийства наступают последствия, которые не поддаются восстановлению или возмещению, утрата жизни необратима. В связи с тем, что данная проблема остро волнует общество, законодательство дает возможность суду дифференцированно рассматривать дела о такого рода преступлениях, учитывая ряд обстоятельств: личности преступника, формы вины, способа совершения преступления, наличия или отсутствия смягчающих или отягчающих обстоятельств.

Одним из таких составов, относимых законодательством к преступлениям со смягчающими обстоятельствами, является убийство матерью новорожденного ребенка. В ранее действовавшем уголовном кодексе Республики Казахстан от 16.07.1997г., этот состав выделен впервые, что дает основание рассмотреть его более глубоко.

Появлению уголовно-правовых норм об ответственности за указанное деяние предшествовала длительная история развития религиозных, нравственных и правовых обычаев; это одно из тех преступлений, которое не только в различные исторические эпохи, но и в одно и то же время как законами, так и моралью расценивалось различно.

В древности у народов, живших на территории современной Европы, насильственное лишение жизни ребенка было не наказуемо, оставаясь за пределами как юридического, так и нравственного морального внимания, расценивалось как проявление неограниченной родительской власти. М.Н. Гернет в своей работе пишет: «Убийство ребенка очень распространено у народов, стоящих на низших ступенях культуры, и не

вызывает у них ни нравственного, ни юридического осуждения». На его распространенность у тех или иных древних народов влияли самые различные факторы, прежде всего, экономического и социокультурного порядка.

В период матриархата решение вопроса о жизни и смерти ребенка принадлежало матери. При рождении ребенка нежелательного пола или при рождении у матери двойни мать убивала своих детей, объясняя их рождение проявлением злой силы. Особенно было распространено убийство новорожденных девочек. В силу экономических соображений убивали детей-уродов и слабых, нежизнеспособных, а также родившихся при наличии у матери еще не научившегося ходить ребенка или в случае, если мать ребенка умерла. Некоторые кочевые племена убивали детей, родившихся в пути, чтобы не усложнять свою походную жизнь. Постоянные войны, трудности в добывании пищи являлись естественными причинами убийства своих новорожденных детей у первобытных народов.

В настоящее время законодатель указанную норму размещает в разделе «Преступления против личности» (Республики Азербайджанская, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан) в главе «Преступления против жизни и здоровья» (Республики Азербайджанская, Беларусь, Кыргызстан, Молдова, Таджикистан, Туркменистан). На основании этого можно сделать вывод о повсеместном признании убийства матерью новорожденного ребенка деянием, посягающим на жизнь. Сходство в решении вопросов уголовной ответственности за убийство матерью новорожденного ребенка объясняется: общей правовой школой; единством правовых традиций. В то же время новые уголовные законы стран бывших союзных республик обладают определенным своеобразием в регламентации ответственности за убийство новорожденного ребенка.

Так, например, в соответствии со ст. 117 УК Украины составом со смягчающими вину обстоятельствами признается убийство матерью новорожденного ребенка во время или тотчас же после родов. При этом в законе не уточняется, какие именно обстоятельства позволяют снижать наказание для матери при совершении преступления в этот промежуток времени. Наказание за такое преступление возможно в виде ограничения или лишения свободы на срок до пяти лет. Аналогично конструирует норму об ответственности за убийство матерью новорожденного ребенка и законодатель УК Азербайджанской Республики (ст. 121), УК Республики Узбекистан (ст. 99), Пенитенциарный кодекс Эстонии (ст. 116).

Законодатель Литовской и Латвийской республик в конструкцию уголовно-правовых норм включает дополнительные смягчающие обстоятельства. Так, в основу смягчения наказания в УК Латвийской Республики были положены особые факторы психического или физиологического характера, вызванные родами. В соответствии со ст. 119 УК убийство матерью своего новорожденного ребенка, совершенное во время родов или непосредственно после них и обусловленное указанными обстоятельствами, наказывается лишением свободы на срок до пяти лет. Определенное сходство содержит формулировка ст. 131 УК Литовской республики: «Мать, совершившая убийство своего новорожденного ребенка под влиянием вызванного родами состояния, наказывается арестом или лишением свободы на срок до пяти лет».

В советский период данное преступление вначале рассматривалось как квалифицированное убийство (убийство лицом, на обязанности которого лежала особая забота об убитом, или с использованием беспомощного состояния убитого - пп. «д», «е» ст. 136 УК РСФСР 1926 г.), затем перешло в категорию «простых» убийств (ст. 103 УК РСФСР 1960 г.). Во многих странах мира (как раньше, так и теперь) убийство новорожденного расценивается как совершенное при смягчающих обстоятельствах: Австрия, Германия, Швейцария, Греция, Польша, Россия, Латвия, Беларусь и др[5].

За последние несколько лет в Казахстане было выявлено несколько случаев, когда матери избавлялись от своих новорожденных детей. В Жамбылской области имело место резонансное дело, где мать роженицы выбросила младенца в окно машины, отчего ребенок умер. Похожий случай произошел в Костанайской области в 2016 году. Молодая девушка втайне от всех родила и выбросила младенца в форточку, ребенок попал в больницу и остался жив. В январе 2016 года в Жамбылской области в выгребной яме на трассе был найден младенец, которому позже была оказана медицинская помощь. Данные деяния квалифицируются по статье 100 УК РК - Убийство матерью новорожденного ребенка (за исключением случая в Жамбылской области, где помимо матери в машине находилась бабушка ребенка).

В декабре 2015 года в Костанайской области соседи слышали доносящийся с улицы плач, под окнами обнаружили младенца, завернутого в пакет. Ребенка доставили с переохлаждением в больницу. Матерью оказалась семнадцатилетняя девушка. Роды происходили в родительском доме. Студентка боялась рассказать родителям, поэтому родила ночью в туалете. Она завернула младенца в пакет и выбросила в окно. Медикам удалось спасти ребенка. В данном случае смерть ребенка не наступила по обстоятельствам, не зависящим от воли виновного лица. Лишь случайное стечение обстоятельств привело к тому, что ребенок остался жив. Мать действовала с прямым конкретизированным умыслом, направленным на лишение новорожденного жизни.

Согласно Уголовному кодексу РК убийство матерью своего новорожденного ребенка как во время родов, так и в последующий период, совершенное в условиях психотравмирующей ситуации или в состоянии психического расстройства, не исключающего вменяемости, - наказывается ограничением свободы на срок до четырех лет либо лишением свободы на тот же срок[6].

Общественная опасность данного преступного деяния выражается в нарушении абсолютного права человека на жизнь принадлежащего ему от рождения.

Президент Республики Казахстан в своем послании народу «Казахстан -2030» отметил: «Нам надо и на местном уровне найти новые пути поддержки семьи, женщин в период беременности и воспитания детей....

Если мы хотим быть высокоморальным обществом, мы должны усилить ответственность супругов друг перед другом, а главное - перед детьми. Когда родители заботятся о детях, повзрослевшие дети - о своих престарелых родителях, когда женщина пользуется уважением в семье и обществе - можно быть спокойным за нашу страну»[4].

В настоящее же время, с изменением условий жизни, увеличением социально-экономических проблем, падением жизненного уровня, все большее распространение получает такое преступление, как убийство матерью новорожденного ребенка. Согласно Уголовному Кодексу РК, убийство матерью новорожденного ребенка - это умышленное причинение матерью смерти своему новорожденному ребенку, совершенное как во время родов, так и в последующий период в условиях психотравмирующей ситуации или в состоянии психического расстройства, не исключающего вменяемости. При этом необходимо различать убийство матерью новорожденного ребенка от детоубийства, так как последнее более обширное понятие охватывающее любое убийство ребенка до 14 лет независимо от субъекта преступления. В связи с этим, изучение вопросов убийства матерью новорожденного ребенка представляет определенный теоретический и практический интерес. Анализ сущности данного преступления, позволит критически отнестись к законодательному решению вопроса регламентации уголовной ответственности за убийство матерью новорожденного ребенка[6].

Эффективность борьбы с убийством матерью новорожденного ребенка зависит не только от избличения и наказания виновных лиц, но и от правильной юридической оценки содеянного.

Для успешной профилактики убийства матерью новорожденного ребенка необходимо определить круг причин и условий, способствующих данному виду преступлений. Как показывает сравнительный анализ статистики и практики, убийство матерью новорожденного ребенка это высоколатентное преступление, а, как известно, безнаказанность порождает вседозволенность, то есть новые преступления[5].

Выявление причин и условий, способствующих совершению убийств новорожденных, позволит выработать ряд мер по его предупреждению, позволяющих укрепить законность и правопорядок в стране, очистить нравственную атмосферу в обществе.

Список литературы:

1. Послание Президента страны народу Казахстана «К свободному, эффективному и безопасному обществу»//online.zakon.kz
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г., с изм.и доп.2011 // online.zakon.kz
3. Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 г.) // www.un.org
4. Послание Президента страны народу Казахстана/Долгосрочная стратегия развития Казахстана "Казахстан - 2030" -Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. - Астана, 16 октября 1997 г. // online.zakon.kz
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы, 2015г
6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: курс лекций / ред. И.Ш. Борчашвили. - Алматы: Жетіжарғы, 2007. - 632 с.

Ибраев Жандос Габитович

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Ibraiev86@mail.ru

Жарылқапова Гүлзағира Пәрменбайқызы

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ

Ергашева Манзура Жорабайқызы

Студент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ,

ЖЫНЫСТЫҚ НЕМЕСЕ СЕКСУАЛДЫ БОПСАЛАУ

Аннотация: Сексуальное домогательство - запугивание, издевательство или принуждение сексуального характера, также нежелательное или ненадлежащее обещание вознаграждения в обмен на сексуальные услуги, иные устные или физические (объятия, прикосновения, нападение с целью изнасилования) преследования сексуального характера. В большинстве современных правовых контекстов сексуальное домогательство является незаконным.

Ключевые слова: преступление, наказание, запугивание, сексуальное домогательство, принуждение, право, законы.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі таңдағы қоғамда орын алып жатқан жыныстық немесе сексуалды тұрғыдағы бопсалау әрекеттері зерделенген. Жыныстық немесе сексуалды бопсалау - қорқыту, жәбірлеу, кемсіту, қорлау, әжуа-мазақ, келемеж, талкек немесе сексуалдық тұрғыдағы бопсалау, сонымен бірге, жыныстық немесе сексуалды, ауызша немесе физикалық тәндік тұрғыда (құшақтау, жанасу, зорлау мақсатындағы шабуыл немесе бас салу) қызмет көрсетуге айырбас ретінде орынды-орынсыз сыйақы берем деп уәде ету, сексуалдық тұрғыдағы қуғындау әрекеттері болып табылады.

Abstract: Sexual harassment is intimidation, mockery or coercion of a sexual nature, as well as an unwanted or improper promise of reward in exchange for sexual services, other oral or physical (hugs, touches, rape attacks) of sexual harassment. In most modern legal contexts, sexual harassment is illegal.

Key words: crime, punishment, intimidation, sexual harassment, coercion, law, laws.

Қазақстан Республикасының 2014 жылдың 3-ші шілдесіндегі қабылданған №226-V Қылмыстық кодексінің 120 бабына сәйкес, Зорлау дегеніміз, яғни жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып жыныстық қатынас жасау деп көрсетілген. Ал 121 бап бойынша, Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері дегеніміз, күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жәбірленушіге немесе басқа адамдарға жасалған сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер деп көрсетілген. Сонымен бірге айта кету керек, 122,123 баптарда Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау, Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету және 124 бап, Жас балаларды азғындық жолға түсіру баптары да қарастырылған [1].

Алайда біздің отандық заңнамада "Жыныстық бопсалау" ұғымы немесе аталған әрекеттерді қылмыс ретінде саралауға мүмкіндік беретін 2014 жылғы Қылмыстық Кодексімізде бап қарастырылмаған.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-ші бабында Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары, деп көрсетілген [2]. Ал адам және адамның өміріне, құқықтары мен бостандықтарына - кең көлеміндегі түсінікте жыныстық еркіндігі де кірері сөзсіз.

"Зере" хабарының жүргізушісі Мәншүк Асаутайдың айтуынша, Арнайы жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижесінде, сұрау салған әйелдердің 50 пайызы жұмысында жыныстық бопсалаумен кездескенін айтқан. Оған қоса әріптестер тарапынан да қысым мен бопсалау болатынын жасырмаған. Бұған қарамастан Қазақстан заңдарында жыныстық бопсалауға қатысты арнайы бап тұрмақ, ондай ұғымның өзі жоқ.

«Қазақстан заңдарында «жыныстық бопсалау» ұғымы жоқ және жыныстық қысымға тыйым салынбағандықтан адамның жыныстық еркіндігі мен жыныстық қол сұғылмаушылық құқығы сақталмайды» деп мәлімдеді Алматыда осы мәселе бойынша зерттеу жүргізген құқық қорғаушылар.

БҰҰ-ның гендерлік теңдік және әйелдердің құқығы мен мүмкіндіктерін кеңейту мәселелері жөніндегі құрылымы жанындағы Азаматтық қоғам бойынша кеңесу тобының үйлестірушісі Валентина Сахненконың айтуынша, осы топ пен құқық қорғаушылар 2017 жылдың шілде-тамыз айларында Алматыда әйелдердің жұмыста жыныстық бопсалауға ұшырау мәселесіне әлеуметтік зерттеу жасаған. Зерттеуде Алматыда тұратын, мемлекеттік мекемелерде, мемлекеттік және халықаралық компанияларда жұмыс істейтін 16-42 жас аралығындағы әйелдер арасында сауалнама жүргізіліп, сұхбат алынған.

Құқық қорғаушылар әзірге зерттеу Алматыда ғана тәжірибе ретінде жүргізілгенін, енді оны республика бойынша жасамақ ниетте екенін айтады. Олардың зерттеу нәтижесінде жасаған тұжырымы бойынша, жұмыста әйелдердің жыныстық бопсалауға ұшырауы өткір әлеуметтік мәселеге айналған. Сауалнамаға қатысқан 80 әйелдің 50 пайыздан астамы жұмыста кейде басшылары, 13 пайыздан астамы кейде әріптестері жыныстық

бопсалаушылық әрекетін айқын білдіретінін айтқан. Ал жауап берген әр бесінші әйел өзін жыныстық қатынасқа күштеп көндіргенін айтқан.

Құқық қорғаушылар осыған байланысты Қазақстан заңдарына «жыныстық бопсалау» термині мен оның анықтамасын енгізуді, мемлекеттік деңгейде осы қылмысқа қатысты халықаралық құқықты іске асыру тетіктерін құруды ұсынады. Олардың сөзінше, халықаралық органдар жыныстық бопсалауға қатысты шешім шығарғанымен, Қазақстанда оның орындалуына кепілдік беретін тетік жоқ [3].

Елімізде бастықпын деп басынғандар қол астындағы қыз-келіншектерді жыныстық қатынасқа мәжбүрлейді, деп хабарлады КТК телеарнасы. Телеарнаның мәліметінше, елімізде жыныстық бопсалауға барғандарды жазалайтын заң қажет. Заңның жоқтығынан қазір жұмыста зәбір көріп, қорланған қыз-келіншіктердің қатары артқан. Осыған байланысты Қазақстандағы адам құқығын қорғау жөніндегі бюро парламентке өз ұсынымдарын жолдамақ. Мұндай бұзақылыққа барғандар қылмыстық жауапкершілікке тартылмағандықтан, нақты қанша адамның жапа шеккенін анықтайтын статистика да болмай тұр. Бастықпын деп басынғандардың көп жағдайда қарамағындағыларға қырындау жайты көлеңкеде қалады. Жұмыстағы өсу мен өшуін ойлаған жәбірленушілердің тіс жармауынан көбіне жабулы қазан жабулы күйінде тұр. Ал, мұндай тиісудің соңы зорлыққа ұласып, талай тағдыр талқандалуда. "Он сегізде бір гүлі ашылмаған Еленаның көңілінде ащы запыран жатыр. Былтыр жазда Өскеменде оқуына ақша табам деп сылақшы болып жұмысқа орналасып, опық жеген. Бастапқыда сөзбен қырындаған бригадирі кейін келе қарамағындағы қаршадай қызды зорлаған. Әділдік іздеп сотқа жүгінгенімен, іс жабылып қалған", - деп хабарлады телеарнаның тілшісі. Жәбірленуші Еленаның айтуынша, ол бригадирден бойын үнемі аулақ ұстауға тырысқан. "Одан үнемі бойымды аулақ ұстауға тырысатынмын. Бірақ, ақыры дегенін істеді. Арыз жазып, сотқа дейін барғаныммен ол жазаланбады. Істі жауып тастады. Бірақ, әділдікке жетпейінше тынбаймын", - деді жәбірленуші Елена Иванова. Елена сияқты тағдыр тауқыметін тартқандар, әділдікке жете алмай жатқандар көп. Алматыда жәбірленушілер мен құқық қорғаушылардың басы қосылып, өзекті мәселені талқыға салды. Мылқаудың күйін кешіп, іштей тынғандар өзін емес, өзгенің пікірін ойлап жанайқайын жасырады екен. Оның үстіне жыныстық бопсалау бойынша қорғайтын заң жоқ. Адам құқығын қорғау жөніндегі бюро АҚШ-тағыдай заң қабылданса қылмыстық жауапкершіктен қорқып, бұзақылыққа баратындар азаяр еді деген сенімде.

"Жыныстық бопсалауға қылмыс ретінде жеке ұғым берілмеген. Сондықтан ол жөнінде статистика да жоқ. Ол жөнінде айтылып жатқан да жоқ. Бірақ, зорлаудың негізгі себебі жыныстық бопсалаудан басталады. Соның жауапсыз жазаланусыз қалғанынан оның соңы зорлыққа әкеледі", - деді Қазақстандағы адам құқығын қорғау жөніндегі бюро қызметкері Инга Иманбай. Телеарнаның хабарлауынша, күні кеше АҚШ-тың гимнастика құрамасының дәрігері болған Ларри Нассар 175 жылға сотталды. Оның атына 160 спортшы қыздан зорландық, қорландық деген шағым түскен. Көз жастары көл болғандардың зарын ескерген судья өмірлік бас бостандығынан айыруды жөн тапқан. Қазақстандағы еріктілер де осындай заң қабылданса, талай жанның құқығы аяқасты тапталмас еді дейді [4].

Жоғарыдағыларды ескере біз жыныстық немесе сексуалды бопсалау әрекеттеріне өзіндік сипаттама немесе ұғым берейік:

Жыныстық немесе сексуалды бопсалау - қорқыту, жәбірлеу, кемсіту, қорлау, әжуа-мазақ, келемеж, тәлкек немесе сексуалдық тұрғыдағы бопсалау, сонымен бірге, жыныстық немесе сексуалды, ауызша немесе физикалық тәндік тұрғыда (құшақтау, жанасу, зорлау мақсатындағы шабуыл немесе бас салу) қызмет көрсетуге айырбас ретінде орынды-орынсыз сыйақы берем деп уәде ету, сексуалдық тұрғыдағы қуғындау әрекеттері болып табылады.

Бұл жерде бопсалау - яғни, зорламай өз еркімен бірақ амалсыз еріксіз көндіру, зорлық ету немесе зорлық салу, қыспақтау, мәжбүр ету немесе мәжбүрлеу, ықтиярсыз көндіру арқылы іске асады.

Байқасаңыздар, жыныстық немесе сексуалды бопсалауға берген біздің анықтамада қорқыту әрекеті де бар. Ал Қорқыту, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 115-бабына сәйкес, Өлтірумен немесе денсаулыққа ауыр зиян келтірумен, сол сияқты қорқытудың іске асатынына қауіптенудің жеткілікті негіздері болған кезде адамның жеке басына өзгедей ауыр күш қолданумен не мүлікті өртеп жоюмен, жарылыс жасаумен немесе өзге жалпы қауіпті тәсілмен қорқыту деп көрсетілген.

Ал біз беріп отырған жыныстық немесе сексуалды бопсалауға берген біздің анықтамадағы қорқыту әрекеті - басым жағдайда қорқыту объектісін жұмыстан шығарып жіберу (қорқыту объектісі студент болған жағдайда оқу орнынан шығарып жіберу) уәдесі арқылы, шығармашылық немесе қызметтік өсім әлеуетін шектеу арқылы, жұмыс немесе басқа ортасындағы абройын түсіру қаупін көрсету және т.б. осы мінезді тұрғыдағы әрекеттермен жасалады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабына сәйкес, Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды. - деп көрсетілген. Сол секілді Ата заңымыздың 17-бабына сәйкес, Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды. - деп көрсетілген.

Сонымен бірге жыныстық немесе сексуалды бопсалауға берген біздің анықтамада қорлау әрекеті де бар. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 131-бабына сәйкес, Қорлау, яғни басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту деп көрсетілген. Бұл жерде аталған қорлау бабы жыныстық немесе

сексуалды бопсалауды іске асырудың ауыр әрекеті ретінде сараланып, қосымша бап ретінде қарастырылғанын заңды деп табамыз.

Қазіргі таңда отандық заңгерлердің бір легі ретінде біз жыныстық немесе сексуалды бопсалауды Еліміздің заңдарының ішінде қылмыстық жауапкершілікке тартылуға тиісті әрекеттер ретінде, яғни қылмыс ретінде саралауға негіз бар деп табамыз. Әрине шетелдердің құқықтық тәжірибесіне көз жүгіртсек, көптеген прецеденттер табуға болады. Ең қызығы бір елдерде жыныстық немесе сексуалды бопсалауды қылмыс деп тапса, бір елдерде бұл әрекеттерді құқық бұзушылық деп таппайтыны да бар. Мәселен, көрші Ресей заңнамасында жыныстық немесе сексуалды бопсалауға анықтама берілмеген, бірақ осыған ұқсасы, Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексінің 133-бабы жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету деген бабы қарастырылған.

Ал мәселен, АҚШ-та жыныстық немесе сексуалды бопсалау үшін қылмыстық жауаптылық бар. Алайда заңның қиыр шегін де білу керек, жай ғана сөз салғанға немесе тиіскенге ешкім жауаптылыққа тарта салмайды. Заңның мақсаты сол құқықтың бұзылғандығын білдіретін шекараны анық айқындап беру міндеті де бар. Айталық, кейбір ислам елдерінде әйел затына көзбен тесіле қарауға, қоғамдық жерде жыныстық қатынастың сипатына ұқсас дауыстар шығарғаны (ыңқылдау, өзінен-өзі лязаттану дауысын салу) үшін жауаптылыққа тартылады.

Қазіргі таңда халықаралық құқықтық актілер негізінде көптеген сарапшылар жәбірленушіні анық ыңғайсыз жағдайға апаратын жыныстық тұрғыдағы кез-келген әрекеттерді жыныстық немесе сексуалды бопсалау ретінде анықтау керек деген ойға бірігіп жатыр.

Жалпы аталған мәселе бойынша құқықтық, әлеуметтік, статистикалық тұрғыдағы саралаулар алдағы уақытта біздің басты назарымызда болып, зерттеп-зерделене бермек. Сол секілді жыныстық немесе сексуалды бопсалаудың объектілері, субъектісі және т.б. зерттеуді қажет ететін мәселелер жетерлік.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі, 2014ж. 3-шілде.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 2017ж.
3. Мәншүк Асаұтай, "Құқық қорғаушылар: Заңда "жыныстық бопсалау" ұғымын нақтылау керек" 18 қаңтар 2018 жыл.
4. **Асқарбек Қазанған**, "Елімізде бастықпын деп басынғандар қол астындағы қыз-келіншектерді жыныстық қатынасқа мәжбүрлейді" **26.01.2018ж.**

ВОПРОСЫ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ В ДЕЙСТВУЮЩЕМ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация Дисциплинарная ответственность осужденных к лишению свободы является разновидностью юридической ответственности и обладает целым рядом специфических черт, обусловленных спецификой субъекта данного вида ответственности, места совершения проступка, его содержания и мер государственного воздействия на нарушителя. Существует значительный арсенал средств карательно-коррекционного воздействия на лиц, совершающих дисциплинарные проступки в период отбывания наказания, нормативно закрепленный в действующем законодательстве. Сравнительно-правовой анализ норм уголовно-исполнительного законодательства, а также теоретические исследования по вопросам дисциплинарной ответственности осужденных к лишению свободы позволили авторам настоящей статьи сформулировать целый ряд выводов и предложений по совершенствованию действующего законодательства.

Аңдатпа Бас бостандығынан айырылған сотталғандардың тәртіптік жауаптылығының бір түрі болып табылады, оның өзінің бірқатар өзіне тән ерекшеліктері бар. Аталған жауаптылықтың ерекшеліктеріне субъектінің, әрекеттің жасалған орнының, оның мазмұнының және тәртіп бұзушыға мемлекеттің ықпал ету шараларының ерекшелігін жатқызуға болады. Жазасын өтеу мерзімінде тәртіптік бұзушылықтарды жасайтын тұлғаларға ықпал етудің жазалау-түзеу құралдарының қатары айтарлықтай кең, олар қолданыстағы заңнамада бекітілген. Қылмыстық қатқару заңнамасының нормаларын салыстырмалы-құқықтық талдау, сонымен қатар бас бостандығынан айырылған сотталғандарды тәртіптік жауаптылыққа тарту

Abstract The disciplinary responsibility of persons sentenced to deprivation of liberty is a kind of legal responsibility and has a number of specific features caused by specificity of a subject of this kind of responsibility, the place of Commission of the offense, in both its content and means of state influence on the offender. There is a significant Arsenal of punitive and corrective action against persons who commit disciplinary infractions while serving the sentence, normative enshrined in the current legislation. Comparative legal analysis of norms of the Criminal and Executive legislation, as well as theoretical research on issues of disciplinary responsibility of persons sentenced to deprivation of liberty, allowed the authors of this article to formulate a number of conclusions and proposals for improving existing legislation.

Дисциплинарная ответственность осужденных к лишению свободы является разновидностью юридической ответственности, специфическими чертами которой является то обстоятельство, что основанием данной ответственности является проступок, совершенный лицом, осужденным за совершение преступления и отбывающим наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Вопросам регламентации дисциплинарной ответственности осужденных к лишению свободы посвящен целый ряд норм уголовно-исполнительного законодательства, которые претерпели целый ряд существенных изменений в редакции Уголовно-исполнительного кодекса 2014 года (далее – УИК РК) [1]. Кроме того, данный вопрос регламентирован Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 17 ноября 2014 года № 819 «Об утверждении Правил внутреннего распорядка учреждений уголовно-исполнительной системы» [2]. Насколько действующая редакция уголовно-исполнительного закона отвечает потребностям профилактического воздействия на осужденных в период отбывания наказания в виде лишения свободы? Исследованию данного вопроса посвящена данная статья.

Определяя дисциплинарную ответственность осужденных к лишению свободы как вид юридической ответственности, большинство правоведов рассматривают основание дисциплинарной ответственности через призму дисциплинарного проступка [3, с. 18]. Некоторую сложность в теории и на практике вызывает вопрос разграничения дисциплинарного проступка от уголовного правонарушения по признаку их материальной сущности. Одни авторы основным отличием уголовного правонарушения от дисциплинарного проступка определяли отсутствие злостности в самом понятии дисциплинарного проступка, а также отсутствие антисоциальных мотивов. Последнее обстоятельство нельзя отнести к осужденным, поскольку сам факт совершения дисциплинарного проступка в период отбывания наказания в виде лишения свободы свидетельствует о нежелании осужденного исправиться.

Таким образом, дисциплинарная ответственность осужденных представляет собой совершенно особый вид юридической ответственности. Современные исследователи определяют ее как правоотношения, возникающие с факта совершения дисциплинарного проступка, в рамках которых и на основании закона полномоченный на это представитель государственного органа порицает, посредством применения и исполнения меры взыскания, дисциплинарный проступок осужденного, его совершившего, ограничивает его правовой статус и возлагает на него обязанность вынужденно претерпеть лишения личного или имущественного характера с целью ресоциализации правонарушителя, предупреждения новых правонарушений и обеспечения нормального функционирования учреждений уголовно-исполнительной системы [4, с. 87].

Важно остановиться также и на функциях дисциплинарной ответственности осужденных. В теории уголовно-исполнительного права выделяют воспитательную, охранительную, предупредительную, профилактическую, регулятивную и в целом ресоциализационную функции дисциплинарной ответственности осужденных. В частности, воспитательная функция дисциплинарной ответственности осужденных - это конкретизированное, целенаправленное воздействие на сознание осужденного, связанное с формированием у него осознанной необходимости законопослушания, негативного отношения к правонарушениям [5, с. 34]. Необходимо признать, что неоправданная суровость в вопросах выбора вида дисциплинарного взыскания не

только не способствует вопросам воспитания, но и вызывает отрицательную реакцию со стороны осужденных, вплоть до противостояния администрации уголовно-исполнительного учреждения. Что касается охранительной функции, то она определяет применение мер дисциплинарного воздействия к виновному с целью защиты окружающих его осужденных от возможных дальнейших проступков со стороны нарушителя. В свою очередь, предупредительная функция выражается, прежде всего, в законодательно оформленных конкретных взысканиях дисциплинарного характера. Устанавливая меры взыскания, законодатель тем самым предупреждает самого нарушителя о необходимости построения своего поведения в соответствии с существующими правилами и об усилении ответственности в случае повторных нарушений. Применяемые взыскания являются предупреждением остальным осужденным о невозможности и наказуемости противоправного поведения. УИК РК 2014 года внес значительные изменения в вопросы дисциплинарной ответственности осужденных к лишению свободы. Перечислим основные из них:

1) откорректирован перечень нарушений установленного порядка отбывания наказания, которые законодатель относит к числу злостных.

2) в УИК 2014 года произведена более глубокая дифференциация видов нарушителей установленного порядка отбывания наказания: «нарушитель» - «систематический нарушитель» - «злостный нарушитель» (в УИК РК 1997 года понятие «систематический нарушитель» не применялось).

3) в отличие от УИК 1997 года, в котором ч. 2 ст. 112 гласила, что «злостным может быть признано иное повторное нарушение установленного порядка отбывания наказания, за которое осужденный в течение шести месяцев был подвергнут взысканию в виде водворения в штрафной, дисциплинарный изолятор, помещение камерного типа либо одиночную камеру», в УИК 2014 года введено положение, согласно которому злостным нарушение признается «повторное однородное нарушение установленного порядка отбывания наказания, за которое осужденный в течение шести месяцев подвергался взысканию в виде водворения в дисциплинарный изолятор, либо перевода в одиночную камеру». Таким образом, в УИК РК 2014 года устранен принцип диспозитивности (усмотрения администрации учреждения) при определении дисциплинарного проступка как злостного нарушения.

4) начальники отряда, которые по УИК РК относились к должностным лицам, в компетенцию которых входило наложение отдельных видов дисциплинарных взысканий, по УИК РК 2014 года такими полномочиями не обладают.

В настоящее время все виды дисциплинарных взысканий налагают только начальники учреждений или лица, их заменяющие, а замечание и выговор могут быть также наложены заместителем начальника учреждения.

5) в УИК РК, в отличие от УИК РК 1997 года, ч. 3 ст. 111 которого предусматривала в качестве меры дисциплинарного воздействия на злостных нарушителей перевод в другое учреждение уголовно-исполнительной системы, аналогичного предписания не содержит. Вопросы изменения вида учреждения в настоящее время регламентируются ст. 96 УИК РК и не пересекаются с перечнем дисциплинарных взысканий. По нашему мнению, данное изменение недостаточно обоснованно, поскольку применение перевода в учреждение полной безопасности для злостных нарушителей режима является, все-таки, по сути, мерой дисциплинарного воздействия и методом коррекции поведения осужденного. Тот факт, что решение об изменении вида учреждения решается судом, на наш взгляд, не препятствует признанию данной меры мерой дисциплинарного воздействия, поскольку сам перевод инициируется все-таки администрацией учреждения и является реакцией на поведение осужденного. Кроме того, данное изменение ослабляет и даже затрудняет оценку соотношения нарушителей установленного порядка отбывания наказания с отрицательными степенями поведения, установленными УИК.

В действующем уголовно-исполнительном законодательстве не дается определения дисциплинарного проступка, нет и перечня этих правонарушений за исключением тех, которые законодателем отнесены к категории злостных (ч. 2 ст. 130 УИК).

По нашему мнению, п. 13) ч. 2 ст. 130 УИК нуждается в законодательном. Вопросы дисциплинарной ответственности осужденных к лишению свободы уточнены и может быть сформулирована следующим образом: «Злостным может быть признано также совершение в течение одного года повторного нарушения установленного порядка отбывания наказания, кроме перечисленных в части второй настоящей статьи, если за каждое из этих нарушений осужденный был подвергнут взысканию в виде водворения в дисциплинарный изолятор либо помещения в одиночную камеру».

Дисциплинарные правонарушения в условиях учреждений уголовно-исполнительной системы, обладая специфическими качественными чертами, обусловленными правовым статусом осужденных к лишению свободы, подразделяются на следующие виды:

1) правонарушения, посягающие на общественный порядок в местах лишения свободы;

2) правонарушения, посягающие на режим и условия отбывания наказания;

3) правонарушения, связанные с несоблюдением осужденными обязанностей, определяемых уголовно-исполнительным законодательством [5, с. 46]. В настоящее время взыскания имущественного характера законодательно ограничены одним видом наказания - дисциплинарным штрафом в размере до двухминимальных расчетных показателей (ст. 131 УИК РК). Дисциплинарный штраф введен в законодательство впервые как вид дисциплинарного взыскания в УИК 1997 года и представляет собой денежное взыскание, налагаемое уполномоченными должностными лицами за допущенное правонарушение в пределах,

установленных законом. Указанная мера дисциплинарного воздействия относится к категории наиболее эффективных и должна применяться в тех случаях, когда применение других мер, в особенности связанных с изоляцией от других осужденных, нецелесообразно. Право ограничения при штрафе находят свое выражение в лишении осужденного части его имущества. Размер штрафа определяется в каждом конкретном случае индивидуально с учетом характера нарушения, личности нарушителя и его платежеспособности. Однако существующая в местах лишения свободы низкая трудовая занятость осужденных значительно затрудняет исполнение рассматриваемого взыскания. На наш взгляд, с учетом эффективности дисциплинарных взысканий имущественного характера целесообразно ввести дополнительно такой вид дисциплинарного взыскания, как обязанность возместить причиненный ущерб, поскольку УИК РК предусматривает материальную ответственность осужденных за причиненный ущерб (ст. 118 УИК). В этом смысле авторы настоящей статьи и солидарны с мнением исследователей данного вопроса [4, с. 178]. В УИК РК указывается, что при назначении дисциплинарного взыскания необходимо учитывать характер и степень тяжести нарушения. В соответствии с требованиями названной статьи дисциплинарное взыскание налагается не позднее десяти суток со дня обнаружения нарушения, а если в связи с нарушением проводилась проверка - со дня ее окончания, но не позднее трех месяцев со дня совершения нарушения. Взыскание исполняется немедленно, а в исключительных случаях - не позднее месяца со дня его наложения. Здесь же законодатель закрепляет один из важнейших принципов уголовно-исполнительного права, что за одно нарушение налагать несколько взысканий запрещается. Названные правила составляют общую процедуру наложения дисциплинарного взыскания, обязательную при применении всех видов наказаний, и являются проявлением принципа справедливости.

На наш взгляд, сроки выявления, проверки и наложения взыскания на осужденных (сроки) должны быть максимально сокращены, так как их чрезмерная протяженность снижает актуальность дисциплинарных проступков, правовую значимость и действенность мер наказания за них.

Исходя из вышеизложенного, на наш взгляд, редакция соответствующих положений ст. 132 УИК РК должна быть следующей: «Налагаемое взыскание должно соответствовать тяжести и характеру нарушения. Взыскание может быть наложено не позднее двух месяцев со дня совершения проступка, а при длящихся проступках - двух месяцев со дня его обнаружения либо пресечения. Указанный срок включает в себя время проверки и документирования нарушения, который не должен превышать трех суток, а если в связи с нарушением проводилась проверка, то десяти суток. Взыскание исполняется немедленно, а в исключительных случаях - не позднее десяти дней со дня его наложения. Запрещается за одно нарушение налагать несколько взысканий».

Действующий подход к вопросам погашения дисциплинарного взыскания является недостаточно обоснованным, и порождает у осужденных безразличное отношение к вопросам применения к ним того или иного вида и размера дисциплинарного взыскания. Таким образом, фактически утрачивается воспитательное значение дисциплинарного воздействия на осужденных. В этой связи выполнение требований закона в части проведения воспитательной работы с осужденными с учетом индивидуальных особенностей личности и характера осужденных и обстоятельств совершенных ими преступлений представляется проблематичным. Применяемая в соответствии с законом «уравниловка» в вопросах срока погашения дисциплинарного взыскания противоречит и требованиям ст. 132 УИК, в соответствии с которой при применении мер взыскания к осужденному к лишению свободы учитываются обстоятельства совершения нарушения, личность осужденного и его предыдущее поведение, а налагаемое взыскание должно соответствовать тяжести и характеру нарушения. В связи с чем, справедливым является мнение исследователей о том, что это положение закона следует распространить и на установление сроков погашения дисциплинарного взыскания, которые должны исчисляться тремя, шестью месяцами и годом [4, с. 169]. Исходя из этого, часть 10 статьи 132 УИК РК следует изложить в следующей редакции: «Если в течение трех месяцев со дня отбытия осужденным дисциплинарного взыскания за незначительные проступки, совершенные впервые, шести месяцев после отбытия взыскания за однородные дисциплинарные проступки, совершенные при рецидиве, и года после отбытия взыскания за проступки, относящиеся к категории злостных, осужденный не будет подвергнут новому взысканию, он считается не имеющим взыскания». Такой подход к вопросам погашения дисциплинарных взысканий позволит максимально дифференцировать правовые последствия от наказаний в зависимости от многих факторов и предопределять достижение целей исправления осужденного и его дальнейшую ресоциализацию.

Список литературы:

- 1 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V (по сост. на 01.01. 2016 г.).
- 2 Об утверждении Правил внутреннего распорядка учреждений уголовно-исполнительной системы: приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 17 ноября 2014 года № 819.
- 3 Епанешников В.С., Козаченко Б.П. Дисциплинарные меры воздействия на осужденных к лишению свободы. - Уфа, 1996. - 189 с.
- 4 Конегер П.Е. Дисциплинарная ответственность как разновидность воспитательного воздействия на осужденных к лишению свободы: дис. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 2002. - 203 с.
- 5 Журавлев М.П. и др. Правонарушения и дисциплинарная ответственность осужденных к лишению свободы. - М., 2009. - 103 с.

Муратова Гулзада Таубатыровна
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, құқықтану магистрі, аға оқытушы

Дулатова Гүлбақыт Сейсенбековна
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, құқықтану магистрі, аға оқытушы
«Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасы gulbakyt_dulat88@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ЗАҢНАМАЛАРЫНДА ӨМІР БОЙЫ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Аңдатпа:** Бұл ғылыми мақалада өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолданудың қазіргі таңдағы кейбір мәселелері қарастырылады. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазаның ерекше түрін (өлім жазасын) біртіндеп ығыстыруға және алмастыруға қабілеті бар қорқытудың жеткілікті деңгейде жоғары потенциалына ие. Еуропаның барлық мемлекеттері өлім жазасын өмір бойы бас бостандығынан айыруға алмастыра отырып, заңнамада және іс тәжірибеде жазаның жоғарғы түрінің сақталуы мен қоданылуынан бас тартып, осы жолмен келеді.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются некоторые проблемы применения пожизненного лишения свободы в уголовно и уголовно-исполнительных законодательствах Республики Казахстан. Пожизненное лишение свободы продолжает вызывать неоднозначное к себе отношение представителей различных слоев населения, а также самих осужденных, тем более, что опыт его применения в нашей стране еще не столь велик. Позиции по этому вопросу в обществе и среди научных работников противоположны и в значительной мере связаны с отношением к институту смертной казни.*

***Abstract:** The article examines some problems of the use of life imprisonment in the criminal and penal enforcement laws of the Republic of Kazakhstan. Life imprisonment continues to cause ambiguous attitude of representatives of various strata of the population, as well as convicts themselves, especially since the experience of its application in our country is not so great yet. The positions on this issue in society and among scientists are opposite and largely related to the attitude towards the institution of the death penalty.*

Бүгінде мемлекеттің қылмыстық және қылмыстық атқару тәжірибесін бас бостандығынан айырылған адамдармен айналысудың құралдары мен әдістерін халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидалары мен нормаларына барынша сәйкестендіруге ұмтылысы байқалады.

Халықаралық пенитенциарлық құқықтың дамуы ұлттық, экономикалық және басқа да ерекшеліктерді ескере отырып жазаның орындалуын бірыңғай халықаралық стандарттарға жақындатуды қарастырады. Қазақстан Республикасында болып жатқан демократиялық өзгерістер үрдісі және ізгілік қағидаларының біртіндеп жүзеге асырылуы мемлекетте тереңірек батыл шараларды қолдануды талап етуде. Оның ішінде өлім жазасын жоюға да қатысты талаптар елеулі орын алады.

Бүгінде өлім жазасының жалғыз баламасы болып өмір бойы бас бостандығынан айыру табылады. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазаның ең ауыр түрін (өлім жазасын) біртіндеп алмастыруға және ығыстыруға мүмкіндік беретін жеткілікті деңгейде жоғары потенциалға ие. Заңнамаларында және іс-тәжірибеде өлім жазасын өмір бойы бас бостандығынан айырумен алмастыра отырып, ең жоғарғы жазаны сақтап қалудан және оны қолданудан бас тартып көптеген Еуропа елдері осы бағытта келеді.

Заңшығарушының өмір бойы бас бостандығынан айыруды терроризм үшін қолдану туралы жаңалығы осы қылмыс түрі үшін жазаны қатаңдата отырып, мемлекетіміздің азаматтарын Мәскеуде, Беслонда және де Ресей Федерациясының басқа да қалаларында орын алған сұмдық оқиғалардың қайталануынан қауіпсіздендіруге деген ұмтылысы деп бағалауға болады.

Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасының Қазақстанның қылмыстық жазалар жүйесінде пайда болуы бастапқыдан-ақ өлім жазасы бойынша үкімдерді азайтуға бағытталған болатын.

Өмір бойы бас бостандығынан айыру әйелдерге, сондай-ақ он сегіз жасқа толмай қылмыс жасаған адамдарға және үкім шығарылу сәтіне алпыс бес жасқа толған еркектерге тағайындалмайды. (ҚР ҚК 46-бабының 4-бөлігі).

ҚР ҚК 46-бабының 4-бөлігінің ережелеріне қатысты заң әдебиеттерінде ізгілік қағидасын жүзеге асыруда заңшығарушының тиянақсыздығы туралы пікірлер айтылады. Өмір бойы бас бостандығынан айыруды үкім шығарылу сәтіне алпыс бес жасқа тоған еркектерге тағайындаудың мүмкін еместігі қарастырылғанымен, жазаны өтеу уақытында осы жасқа толған еркектерді жазаны өтеуден шартсыз босату мүмкіндігі белгіленбеген.

Біздің пікірімізше, өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандарды осылайша шартсыз босату туралы айтуға болмайды. Өмір бойы бас бостандығынан айыру – мерзімі анықталмаған жаза, яғни «өмірдің соңына дейін». Бұл жаза тек аса ауыр қылмыстар үшін ғана тағайындалуы мүмкін. Қазіргі уақытта бұл өлім жазасын қоспағанда қылмыстық жазалар жүйесінде жазаның ең қатаң түрі болып тұр. Егер, сот қылмыстық істің материалдарын қарап, қылмыскердің жеке тұлғасын, жеңілдететін мән-жайларды зерттеп сотталушыға өмір бойы бас бостандығынан айыруды тағайындау қажет деп ұйғарса, онда мұндай адам қоғам үшін ерекше қауіп тудырады, және тек жазаны атқару барысында жүзеге асатын психологиялық-педагогикалық әсер етудің ерекше жағдайларын қажет етеді.

ҚР ҚК адамдардың мұндай категориялары үшін мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігін белгілеген. Бұл жерде бостандыққа шыға салысымен мұндай адам қайта қылмыс жасамайды деген сенім – бұлайша босатудың негізгі шарты болып табылады. Әрбір адамның психикалық және денсаулық жағдайының көрсеткіштері дербес болатындығын ескерсек, мысалы, алпыс бес жастағы сотталған адам өзінің жасына

байланысты қайтадан қоғамға қауіпті қылмыс жасай алмайды деп кесіп айтуға болмайды. Сол себептен біз жазаны өтеу барысында жетпіс бес жасқа толған еркектерге мерзімінен бұрын шартты түрде босату үшін өтелуге міндетті жаза мерзімін өтеместен, оларды мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігін ұсынатын Е.М.Низамутдинованың пікірін қолдай алмаймыз.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, өмір бойы бас бостандығынан айыру жайында әлі де көптеген көзқарастар жалғасуда. Онымен қоса, бұл мәселе бойынша пікірталас тек сотталғандар арасында ғана емес, құқық қорғау органдары қызметкерлері арасында да орын алып келеді. О.А.Антоновпен түзеу мекемелері қызметкерлерінің арасында жүргізілген сауалнамалар құқық қорғау органдары қызметкерлерінің көпшілігі қылмыстық жазалар жүйесінде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасының болғандығына қарсы емес, дегенмен кейбіреулері жекелеген қылмыстардың құрамдары мен қасақана кісі өлтіру жасаған адамдарға, оның ішінде кісі өлтіру бойына сіңген кісі-өлтiрген маньяктарға қатысты өлім жазасын қалдыруды қолдайды.

А.П.Гореловтың мәліметтері бойынша, сауалнама жүргізілген өлім жазасы кешірім жасау тәртібімен өмір бойы бас бостандығынан айыруға ауыстырылған сотталғандардың көпшілігі, оларға қатысты қолданылған өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын әділ тағайындалған деп санаған. Кейбір авторлардың жүргізген зерттеулері өмірге қасақана қаза келтірумен байланысты аса ауыр қылмыстар үшін өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолдану мақсатқа сәйкес деп есептейді. Баймурзиннің 8 жылдан жоғары бас бостандығынан айыруға сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша, сотталғандардың 54,3% – жазаны әділ тағайындаған деп есептейді, 34,6% -жазаны аса қатаң деп санайды, 11,1% – өздерін кінәлі деп есептемейді.

Бас бостандығынан айырудың 3-5 жылын өтегеннен соң тағайындалған жазаның әділдігін сезіну тәрізді сотталғандардың түзелгендігінің маңызды белгісінің сапалық көрсеткіші көбейеді. Алайда жазаны өтеудің кейінгі жылдарында тағайындалған бас бостандығынан айыру мерзімінің әділдігін мойындайтын сотталғандар саны азая бастайды.

ҚР ҚАК сәйкес, өмір бойы бас бостандығынан айыруға сотталғандар ерекше режимдегі түзеу колонияларында жазаларын өтейді.

Өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолдануға қарсыластардың дәлелінің бірі болып өмір бойы бас бостандығынан айыру түріндегі жаза сотталғандарға қарама-қайшы әсер етеді: жағымды және жағымсыз. Мұндай әсер жазаның өзінің қарама-қайшылық сипатынан туындайды: бір жағынан бұл пайдалы, өйткені қоғамды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау қажет, екінші жағынан қалыпты өмірден алшақтатады, олардың жағымды әлеуметтік байланыстарын бұзады.

Бас бостандығынан айыруда негізгі психиканы бұзатын факторларды ерекше атауға болады. Олардың ішінде бірінші орында тікелей-құқықтық факторлар тұр. Жаза мерзімі және мерзімінен бұрын шартты түрде босату перспективасы, қорғау және бақылау, жүріп-тұру бостандығын сөйлесуді, кездесулерді, хат жазысуды және т.б. шектеу. Осының барлығы жиынтығында бас бостандығынан айырудағы оқшаулаудың мәнән құрайтындығын байқау қиын емес. Бас бостандығынан айыру жазасын бастан қиын кешіретіндігі туралы ойын айтқан ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыруға сотталғандардың жартысы дәл осы факторларды бір-бірінен бөлместен ерекше атаған.

Сонымен, сотталған адамның бас бостандығынан айырылуын қатты уайымдауымен қоса, адам үшін қалыпты емес оқшаулау жағдайларына үйрену бас бос бостандығынан айырудың, әсіресе оның ұзақ мерзімдісінің жағымсыз факторы болып табылады.

Психиатрия саласындағы ғалымдар көптеген психикалық аурулар (невроз, психопатия) және психосамотикалық аурулар (гиертония, бронхиалды астма, асқазан, ішек, жара ауруы және т.б.) көбінесе адамның оны қоршаған болмыспен келіспеушілігінің (конфликтінің), жағымсыз эмоциялардың салдары болып табылатындығын, яғни әлеуметтік жеке тұлға аралық қатынастар мұндай аурулардың туындауына үлкен әсері болатындығын айтады.

Е.Қ.Қаиржанов, Б.Накиповтың тұжырымы бойынша бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу кезінде 5-7жылдан кейін кері әсер ететін факторлар болады: мұндай жағдайда тәрбиелеу тиімділігі сөзсіз төмендеп кетеді.

Кейбір ғалымдармен жүргізілген зерттеулер бойынша жаза мерзімінің 5 жылын өтегеннен кейін, өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеуші адамдардың (50% жоғары) қоғамға пайдалы қарым-қатынасы маңызын жоғалтады, бұл өз кезегінде сотталған адамның кері кетуіне әкеп соғады. Өмір бойы бас бостандығынан айыруды өтеу кезеңінің бастапқы 5 жылында сұралғандардың 80% отбасымен байланыс жасап тұрған, ал 5-тен 10 жылға дейінгілер – 50%, 10 жыл және одан жоғарылар – 45%. Қатаң режим түріндегі түзеу мекемелерінде пайдалы байланыстарды жоғалту барысында бас бостандығынан ұзақ уақыт бойына айырылу да жоғары деңгейде әсер етеді: бірінші жылы сотталғандардың 77%-ы отбасыларымен байланыс жасайды, ал бұл көрсеткіш 5 жылдан кейін 50%, 10 жылдан соң 45% болады.

Сондықтан да «ұзақ мерзімді жазаларға» 10 жылдан асатындарын және өмір бойы бас бостандығынан айыруды жатқызуға болады.

Біздің ойымызша, заңшығарушының мұндай қадамы қазіргі кезде жағымсыз қоғамдық әсерді туғызуы мүмкін. Өлім жазасына мораторий енгізілуіне байланысты, өмір бойына бас бостандығынан айыру қатаңдығы жағынан оған бара-бар (тепе-тең) жалғыз ғана жаза болып табылады. Өмір бойына кесілгендер – бұл аса ауыр қылмыс жасаған аса қауіпті қылмыскерлер екендігін де ұмытуға болмайды. Негізінен мұндай адамдарға қатысты «толық жарамды адам» деген ұғымды пайдалануға болмайды, өйткені олар өздерінің мінез-құлқымен

құқық нормаларын, адамгершілік, яғни нағыз адами қоғам негізделетін жағымды позицияларды қабылдамайды. Алайда, мұндай сотталғандар үшін де заңшығарушы мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігін қашан болса да бостандыққа шығу үмітін қарастырады. Ал анық болмаса да өмірінің алдағы болашағының болуын сезінген жағдайда оқшаулаудың психикаға жағымсыз әсері төмендейді.

Әдебиеттерде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасының енгізілуімен соттар бұл жаза түрін жиі қолдануы мүмкін екендігін ескергенімізге қарамастан, қазіргі колонияларымыздың сыйымдылығы 2-3 жыл бойына бұл категориядағы соттылғындарды ұстауға мүмкіндік беретіндігі туралы айтылады. Алайда, қалай болғанда да біз ерекше режимдегі жаңа колония салуымыз қажет. Қазіргі кезде қолданыстағы колониялар моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген және ондағы контингентті ұстау үшін қауіпсіздік талаптарына сәйкес келмейді. Өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасы енгізілуі, енгізілместігіне қарамастан мұндай колонияларға деген қажеттілік туып тұр.

Бүгінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесінде 5 ерекше режимдегі түзеу колониясы бар. Елімізде қалыптасып отырған криминогендік жағдайды ескерсек, онда өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасына сотталатын адамдардың санының ықтималдығын болжауға болады.

Сонымен қатар, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, көп дегенде 4 жылдан кейін бұл категориядағы сотталғандар санының өсу ықтималдығы сонша, колонияларды соғу туралы мәселе күн тәртібінен түспейтін болады.

Әдебиеттерде және көпшілік ақпараттық құралдарында қазақстанда өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолдану – бюджет үшін аса қымбат шығын деген пікірлер айтылады.

П.Н.Посмаковтың айтуынша, ерекше режимдегі түзеу колониясын соғу үшін мемлекет 1,5 млрд. теңге жұмсайды және бұл шамамен 2 жыл уақытты алады екен. Қазақстанда қазіргі кезде түзеу мекемелерінде бір сотталғанға айына шамамен 10000 теңге жұмсалады.

Қазіргі таңда біздің мемлекетіміз өлім жазасын біртіндеп жою жолымен келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабында: «Әркімнің өмір сүруге құқығы бар. Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ. Өлім жазасы адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстар жасағаны үшін, сондай-ақ соғыс уақытында ерекше ауыр қылмыстар үшін кесілген адамның ең ауыр жаза ретінде заңмен белгіленеді, ондай жазаға кесілген адамның кешірім жасау туралы өтініш ету хақы бар» делінген.

Өмір бойына бас бостандығынан айырудың мақсатқа сәйкестігі және тиімділігі туралы көзқарастар кейде мүлдем қарама-қайшы болып келеді.

Біздіңше, өмір бойына бас бостандығынан айыру туралы пікірлердің қарама-қайшылығы әртүрлі себептермен себептеледі. Біріншіден, біздің елімізде оны қолдану тәжірибесі үлкен емес, сондықтан да бұл жазаның жағымды және жағымсыз жақтары жөнінде бір мағыналы тұжырым жасаудың қиыны жоқ. Сонымен қатар, бұл мәселе талқыланғанда көп жағдайда бұқаралық ақпараттық құралдарда қатігездікпен жасалған кісі өлтірулер, терроризм көріністері және жалпы қылмыстылықтың өсу деңгейі туралы хабарламалардан туындайтын эмоциялар негізге алынады.

Біздің мемлекетіміз үшін жаңа жаза түрін қолдануға қатысты Қазақстан Республикасы қылмыстық және қылмыстық атқару заңнамаларын одан әрі жетілдіру жолдарын уақыт көрсетеді деп ойлаймыз.

Бірақ, қазіргі таңда өлім жазасына балама ретінде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасының қылмыстық жазалар жүйесінде болуы жалпы превенция тұрғысынан да, әлеуметтік әділеттілік тұрғысынан да өлім жазасына теңдес жазалау шарасы ретінде қоғамның қажеттілігін жүзеге асырады. Басқа мәселе – аталған жағдай бұл институттың одан әрі болашағына қатысты мәселелерді туындатуды жалғастыруда, және көп жағдайларда эмоционалды маңызды және қарама-қайшы болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Низамутдинова Е.М. Освобождение от отбывания наказания по российскому уголовному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2006. – 140 с.
2. Михлин А.С. Пожизненное лишение свободы как вид уголовного наказания // Российская юстиция. – 2002. – №5. – С.32-35.
3. Паридинова А.Е. Жазаны өтеуден мерзімінен бұрын шартты түрде босату мәселелері: заң ғыл. канд. дисс. – Алматы, 2009. – 159 б.
4. Е.Ш.Баймурзин. Уголовно-правовые и криминологические проблемы применения длительных сроков лишения свободы: дисс. ... канд. юрид. наук. – Астана, 2005. – 155 с.
5. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2014ж.
6. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексі. – Алматы: Юрист, 2014ж.

Жарылқапова Гүлзагира Парменбаевна
Құқық магистрі М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Омарбаева Лаззат Касымбековна
старший преподаватель кафедры «Гражданского права и Гражданского процесса»
Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауэзова, e-mail: Lyaka-64@mail.ru

Исмаилов Атахожа Айдарович
кандидат юридических наук, старший преподаватель,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

***Аннотация.** В статье рассматриваются пути решения проблем и основные направления развития малого предпринимательства. Для развития и поддержки малого предпринимательства необходимо осуществить ряд мероприятий для улучшения предпринимательской деятельности в стране. Основная цель – улучшение социально-экономического состояния и эффективности деятельности предпринимательства и оказать своевременную поддержку.*

***Abstract:** The article examines the ways of solving problems and the main directions of small business development. To develop and support small business it is necessary to implement a number of measures to improve business activities in the country. The main goal is to improve the socio-economic status and effectiveness of entrepreneurship and provide timely support.*

***Ключевые слова:** предприниматель, предпринимательство, бизнес, экономика, лизинг, кредитование*

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының бір көрсеткіші ретіндегі кәсіпкерлікті дамытуда, үкімет шағын және орта бизнестің дамуына айрықша қолдау көрсетуде. Аталған саланы дамытуға бағытталған көптеген жобалар жүзеге асырылуда.

Елбасының «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы әлеуметтік-экономикалық саланы одан әрі жетілдірудің басты көрсеткішіне айналды. Сонымен қатар, «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы: Жалпыға бірдей еңбек қоғамына жиырма қадам» бағдарламалық мақаласында мемлекеттік әлеуметтік саясаттың 20 басымдығы тұжырымдалды [1]. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деп аталатын Қазақстан халқына Жолдауы мемлекеттің жаңаруының стратегиялық бағытын анықтайтын негізгі құжат болады.

Республикамызда шағын бизнесті дамыту үшін мынадай шараларды жүзеге асыру өзінің тиімділігін беретін болады. Атап айтқанда:

- салық салу базасын жетілдіру;
- салықтың түрлерін анықтауға қатысты салық заңдарына өзгерістер енгізу;
- қаржы операцияларын жүргізудегі салық ставкаларын азайту және соған сәйкес тиісті салықты төлеу механизмін жетілдіру;
- несие беру мерзімдерін ұзарту және аймақтық мәні зор шағын өндірістік кәсіпорындар үшін пайыздық ставкаларды төмендету арқылы отандық өндірістерді ынталандыру және сапасы төмен арзан қолды тауарларды тасып әкелуге тосқауыл қою;
- шағын бизнесті несиелендіру механизмдерін жетілдіру үшін лизингтік несиелерді, венчурлық қаржыландыру, факторинг, сонымен бірге, кепілдік қорларды құру, қарапайым серіктестікті кеңінен қолдануды және өзара несиелендіруді қалыптастыру жолдарын жүзеге асыру өз нәтижесінде экономикалық тиімділікті арттырады сөзсіз[2].

Республикамыздағы шағын кәсіпкерлікті қолдаудың негізгі мақсаты – олардың әлеуметтік- экономикалық қызметін тиімді атқаруына жан-жақты мүмкіндіктер жасау.

Шағын кәсіпкерлік пен бизнесті аймақтық дамуына ерекше көңіл бөлу, ең алдымен, өндірістік секторды көтеруге, шағын кәсіпкерлік пен бизнесті қолдаудың инфрақұрылымын дамытуға, жаңа жұмыс орындарын көбейтуге, жергілікті атқарушы органдардың кәсіпкерліктің дамуына және қолдау көрсетуіне бағытталатын болады. Аймақтарда шағын кәсіпкерлікті дамыту мұнда халықты жұмыспен ғана қамтамасыз етіп қоймай, олардың әлеуметтік, рухани, экономикалық мәселелерін шешуге ықпалын тигізеді. Жастар арасында жұмыссыздық салдарынан кездесіп жүрген нашақорлық, ішімдіктерге, қоғамға іріткі салатын теріс діни ағымдарға бой алдыру сияқты қоғамға жат қылықтарды болдырмауға шағын кәсіпкерлікті дамытудың және қолдаудың әсері мол деп санаймыз.

Елімізде жаңа жұмыс орындарын шағын кәсіпкерлік пен бизнес арқылы қалыптастыру – халықты кәсіпкерлік қызмет саласына да белсенді түрде тартуға мүмкіндік береді. Шағын кәсіпкерлік пен бизнесті дамытуда мамандар даярлау, олардың біліктілігін арттыру, қайта даярлау – кәсіпкерлік тәуекел дәрежесін төмендетумен қатар, оның нарық талаптарына сәйкес жоғары нәтижемен және тиімді жұмыс істеуіне көмек береді.

Шағын бизнестің негізгі мақсаты – халықты жұмыспен қамту, оның әлеуметтік мәселелерін шешу, еңбекке деген белсенділігін дамыту, тұтыну нарығын көп ассортиментті товарлармен, қызметтермен толықтыру.

Шағын кәсіпкерлік бәсекелестікті қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосады, бұл кез келген мемлекеттің жоғары деңгейінде монополиялық экономикасы жағдайында бірінші кезекте тұратын маңызды ерекшеліктерінің бірі. Шағын кәсіпорын барлық халық шаруашылық салаларында жұмыс істейді. Бірақ ескертетін жағдай кейбір тауарларды шығару, қызмет атқару тек мемлекеттік кәсіпорынға жүктеледі, ал кейбір тауарларды өндіру үшін арнайы рұқсат керек етеді.

Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қаржыландыру мәселелері келесідей: - шағын бизнестің негізгі мақсаты – халықты жұмыспен қамтамасыз ету, оның әлеуметтік мәселелерін шешу және еңбекке деген ынталығын дамыту, тұтыну нарығын мол ассортиментті товарлармен және қызмет етумен толтыру. Шағын кәсіпкерлікті қаржыландыру мәселелері: Қазақстан азаматтарының кәсіпкерлікпен айналысуына қолайлы құқықтық және экономикалық жағдайлар жасау мақсатымен мынадай шаралар көзделген: - жеке адамның және семьялық кәсіпкерліктерін, шаруашылық қожалықтарының істеріне мемлекет ұйымдарының заңсыз араласпауына кепілдік беретін заңдармен қамтамасыз ету; - шағын бизнес субъекттерін мемлекеттік тіркеудің жеңіл тәртібін енгізу. Бұл тіркеудің мерзімін және ақысын қысқарту, қажетті жоғарғы қорының көлемін азайту, шағын кәсіпкерлер меншігіне мемлекеттік меншікті ақысыз беру; - мемлекеттік бақылау ұйымдарының шағын бизнес субъекттерінен қосымша ақы алуға мүмкіндік беретін қазіргі күші бар заңдылық нормативтер мен жағдайларды жою. Бұған тек заңда бекітілген айыптар, өсімдер және басқа санкциялар жатпайды; - материалдық өнімдер өндірісімен шұғылдалатын шағын бизнес субъектілеріне салық және кеден ақысын төлеуге жеңілдіктер беруді өрістету[3]. Қазақстан Республика Үкіметіне Қазақстан Республикасының Ұлттық банкісі мен бірге шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарына және жеке кәсіпкерлерге ақы алынбайтын мемлекеттік және екінші деңгейдегі банклерде мемлекеттің қатысуымен есеп шот ашуды қамтамасыз ететін шараларды жасауға тапсырма берілді. Осымен қатар екінші деңгейдегі банкілерді бірінші кезекте шағын бизнес субъектілеріне несие беруін ынталандыратын шаралар жүйелері де жасалуда. Облыстарда Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігімен бірге мынадай шаралар жүргізілуде:

- мемлекеттік кәсіпорындарында пайдаланылмайтын объектілерді және алаңдарды түгелдеу;
- пайдаланылмайтын өндіріс ғимараттар туралы мәлімет берген кәсіпкерлерге, егерде олар өндіріспен айналысса, ғимараттар жалға немесе сенім хат бойынша - бір жыл мерзімге беріледі. Келешекте объектілер кәсіпкерлердің меншігіне беріледі.

Егерде кәсіпкерлер алты айдың ішінде өндірісті іске асыра алмаса, объектілер қайтарып алынып, қайтарылған мүліктер қайтадан жарысқа қойылады;

- шағын бизнес орталықтарын және бөлімшелерін салуға арналған жерлер анықталады, ай сайын шағын бизнес субъектілері араларында жерді сату жарыстары жүргізіледі;

- жердің құны 5 жыл мерзімге бөліп-бөліп төленеді. Өндіріспен айналысатын шағын кәсіпкерлер субъектілеріне жерге ие болу құжаты ақысыз беріледі;

- өндірістік әрекеттер ұйымдастыру үшін шағын бизнес кәсіпорындарының пайдалануына, аяқталмаған мемлекеттік құрылыс объектілері тендер негізінде берілуі қамтамасыз етіледі[4].

Шағын кәсіпкерлікті қаржыландырудың басым бағыттары ішінде оны қорғауға бағытталған заңдардың сақталуын бақылау, шағын кәсіпкерліктің дамуына кедергі жасайтын факторларды анықтау сияқты маңызды шаралар бар. Шағын кәсіпкерліктің ойдағыдай дамуын айқындайтын басты шарттардың бірі – олардың қызметін қамтамасыз ететін инфрақұрылымының жақсы дамыған және дұрыс жұмыс жасайтын элементтерін жалға қою. Қазіргі кезде республикада шағын кәсіпорындардың өркендеуін арттыратын бизнес–инкубаторлар, технопарктер мен орталықтар жұмыс істеуде. Алайда, олардың жұмысы әзірге республиканың шағын кәсіпкерлігінің ойдағыдай жұмыс істеуі үшін жеткіліксіз. Сондықтан бағдарламада көптеген кәсіпкерлердің есеп, бизнес–жоспар, маркетинг, қаржылық талдау, құқықтық мәдениет машықтарын және дағдыларын меңгеру дәрежесі әлі де төмен екендігі ескеріле отырып, бизнес–инкубаторларға, технопарктерге, кәсіпкерлер құқықтарын қорғау жөніндегі қауымдастықтарға, мемлекеттік уәкілетті органдарға шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етуді күшейту тапсырылған.

Шағын кәсіпкерлік саласындағы қаржылық қолдау шағын кәсіпкерлік субъектілерінің қажетіне сай келетін жабдық шығара алатын компанияларға бағдарлануы тиіс, олардың өндірістік бағыты өнімнің жаңа түрлерін игеруі, техникалық және технологиялық озықтығы ескерілетін болады. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қаржылық қолдау нысандарын жетілдіру, шағын кәсіпкерлік базар қатынастарын ұдайы іске қосып отыратын органның нақ өзі.

Жұмыспен қамтудың салалық құрылысымен қарастырсақ, бизнеспен айналысатын әрбір үшінші адам сауда жүйесінде, әрбір бесінші өнеркәсіптік өндірісте, әрбір алтыншы құрлыста еңбек етеді. Тұрғындарды жұмыспен қамтудың жалпы саны жағынан алғанда сауда саласында 36,1 пайызы, өнеркәсіптік өндіріс орындарында 21,2 пайызы істейді, қалғандары түрлі қызмет көрсетумен айналысады. Бұл деректерден сауда ісі әлі де басым екендігін, салалық құрылымдарда өндіріс көлемі әлі де өзгере қоймағанын көруге болады. Шағын кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ақпаратты талдағанда агроөнеркәсіптік кешендегі шағын кәсіпкерлік қазіргі уақытта еліміздің экономикасына тиісті үлес қоса алмай отырғанын немесе табысын экономиканы сараптағанда мемлекеттің стратегиялық бағытын жүзеге асыруда шағын бизнес басты құралдардың біріне айналғаны да байқалады[.]

Шағын кәсіпкерлік, әсіресе, агроөнеркәсіптік өндіріс саласында қатты дамуға тиіс. Өткен жылдарды есепке алсақ, ауыл шаруашылық шикізаттың басым бөлігі республикадан тыс жерден тасмалданып, сол жерде өңделіп, дайын өнім жоғарғы бағамен қайта әкелінеді. Мұның үстіне, тасымалдау кезінде өнім бағасы төмендейді,

шығынға жол беріледі. Бірқатар жаңа өнім алуға болатын қалдықтар өңделген жерлерде қалды. Қазіргі уақытта агроөнеркәсіпке кірісу жүйесінде шағын кәсіпорындардың осы мәселені шешу үшін жақсы мүмкіндіктері бар.

Республикада шағын бизнесті дамыту жолындағы көптеген кедергілер бүгінгі күні жойылып жатқандығы айқын. Алайда, шағын бизнестің дамуына тежеу болатын күрделі мәселелер әлі де көп. Бүгінгі негізгі мәселелер: шағын бизнесті қолдау, қорғау жөніндегі заңдық базаның дұрыс әрекет етпеуі; шағын кәсіпкерлікті қолдау және қорғау инфрақұрылымының әлсіздігі; несие беру құжаттарын толтырудың тым қиындығы; білімді кадрлардың жетіспеуі.

Ал шағын бизнестің басты мәселесі - ол несие беру саясаты. Несие тек қана кепілдеме ретінде мүлікке беріледі. Ал кепілдікке беруге жарайтын мүлік шағын кәсіпорындардың керектігі несиесіне кепілдік бере алмайды. Сондықтан шағын кәсіпорындардың керектігі банк, несие банктің бір бөлімі болуы керек шағын кәсіпорындар кадр даярлау, банктік кредит алу информациялық қызметтерге мұқтаж. Шағын кәсіпорынның артықшылықтары: бәсекелі нарықтық өрісін кеңейтеді; айрықша қажеттіліктерді (пәтерлерді жөндеу, ксерокөшірме, көлік жөндеу, ұсақ сауда т.б.) қанағаттандыру мүмкіншілігі, өзгерістерге тез икемделу қабілеттілігі; жаңа тауарларды, жұмыстардың жаңа тәсілдеріне тез Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде кешенді шаралар белгіленген[5].

Шағын кәсіпкерліктегі көлеңкелі экономиканы азайту - ұйымдаспаған сауда түрлерін біршама өркениетті түрге айналдыруға, сауданың жалпы қабылданған нормалары мен ережелерін, базар саудасын сауда орталықтарына айналдыру бойынша қызмет көрсету стандарттарын енгізуге жағдай жасау. Шағын кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын дамыту- мәселелерді уақытында шешу, әлеуметтік кернеулікті болдырмау, мемлекеттік құрылымдар мен кәсіпкерлер арасында сұхбатты орнату.

Кәсіпкерлік белсенділіктің қарқынды дамуын қамтамасыз ету - кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту инфрақұрылымының дамуының қалдықсыз болуы, маманданбаған кадрларды қайта даярлау, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің несие ресурстарына қол жетімдігін арттыру.

Шағын кәсіпкерлік субъектілерін нығайту - несие, лизинг, франчайзинг салаларында қаржы институттарының қызметін пайдалану. Экономикалық өсуді қамтамасыз ету - шағын кәсіпкерлік есебінен жалпы ішкі өнім көлемін арттыру. Шағын кәсіпкерлікті жетілдіру - шағын кәсіпкерлік есебінен толық жұмысбастылықты қамтамасыз ету. Бәсекені жетілдіру – тауарлар мен қызметтер сапасын арттыру. Шағын кәсіпкерлікті ресми жағынан жетілдіру – мемлекет белгілейтін әлеуметтік шектеулерді азайту.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы // Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында. – Астана: Елорда, 2005 ж.– 8-17 б.
2. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Ақорда, 2012 ж. – 6 бет
3. Жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың кейбір шаралары туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 19 сәуірдегі № 234 қаулысы.
4. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі. 2015 жыл 29 қазан № 375-V ҚРЗ.
5. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ.

Исмаилов Атахожа Айдарович
кандидат юридических наук, старший преподаватель,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

Зиябекова Гүлнұр Зиябекқызы
құқық магистрі «Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасының аға оқытушысы

Омарбаева Лаззат Касымбековна
старший преподаватель кафедры «Гражданского права и Гражданского процесса»
Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауэзова

ҚАЗАҚСТАНДА ЖАПШАЙ КӘСІПКЕРЛІКТІ ҢНТАЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Аннотация.** В статье рассматриваются проблемы всеобщего стимулирования предпринимательства и обеспечения занятости. Государство всемерно поддерживая развитие предпринимательства способствует и регулирует государственными программами. Учитывая опыт зарубежных стран необходимо совершенствовать механизм стимулирования и поддержки предпринимательства.*

***Abstract:** The article examines the problems of general stimulation of entrepreneurship and employment. The state in every way supporting the development of entrepreneurship promotes and regulates state programs. Taking into account the experience of foreign countries, it is necessary to improve the mechanism for stimulating and supporting entrepreneurship.*

***Ключевые слова:** предпринимательство, предприниматель, экономика, конкуренция, бизнес, государственный контроль*

Бүгінгі таңда халықты бизнестің негіздеріне оқытып-үйрету «Бизнес-Кеңесші» және «Бизнес-Өсім» жобалары бойынша «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы шеңберінде жүзеге асырылады. Бизнесті жүргізуді жан-жақты жоғарыда көрсетілген ретте үйретуге ауыл халқын оқыту тиімсіз және кері қайтарымдық нәтижесі өте төмен болуда.

Польша және Түркия сынды елдердің тәжірибесі қажетті базалық инфрақұрылымдары бар бизнес-инкубаторлардың шағын өндірістік кәсіпорындар мен бизнесін енді бастаған өндірушілер үшін қолдаудың негізгі нысанына айналғанын көрсетіп отыр. Мұндай құралдар кәсіпкерлерге бастапқы кезеңде қалыптасуға және өсуге көмектеседі. Мемлекеттік бағдарламалар аясында (Бизнестің жол картасы-2020, Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020) қаржыны еліміздің барлық өңірлерінде инженерлік коммуникацияларын тартқан райда, дайын жылдам тұрғызылатын ғимараттар мен өнеркәсіптік бағыттағы құрылыстар түрінде шағын индустриалды аймақтар құруға бағыттау ұсынылып отыр[1]. Ол жерде жалға алу шарттары бойынша шағын өндірістік кәсіпорындар орналастырылады.

Агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын тежеп отырған мәселелердің бірі көбінесе өндірістің шағын тауарлық сипаты болып табылады. Аталған мәселені шешу үшін 2015 жылдың қазанында Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы қабылданды.

Қаржыға қол жеткізу мәселесін шешу үшін ауыл шаруашылығы кооперативтеріне мыналар ұсынылады: - халықтың кооперативтерге біріккен жеке қосалқы шаруашылықтарының микронесиелеу басымдықтарын айқындау; - «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ институттары арқылы жеңілдікпен несиелеудің жаңа өнімін енгізу. Өнімнің белгіленген бағасын анықтау сараптамасы, тікелей сату жүйесінің жоқтығынан бағасы 20-40%-ға қымбаттап жатқындығын көрсетіп отыр. Сол себепті, желілер мен ауыл шаруашылығы кооперативтері арасында сауданы дамыту үшін үшсатылы тәсілді пайдалану ұсынылып отыр: өндірістің мамандануын және желілермен тікелей сауданы тереңде отырып, фермерлердің кооперативтерге бірігуі; фитосанитарлық және ветеринарлық бақылауға жататын ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу, орау, сақтау, тасымалдау және сату үшін пилоттық Көтерме-тарату орталығының тұжырымдамасын жүзеге асыру; көрші мемлекеттердің ұқсас желілеріне ықпалдаса отырып, өнімдерді аймақтар арасында және сыртқы өткізу нарығына экспортқа бөлу үшін Көтерме-тарату орталығының тиімді желісін қалыптастыру[3].

Қалыптасқан экономикалық жағдайда отандық тауар түрлеріне сұранысты ынталандыру маңызды. Аталған жағдай бойынша маңызды орынға мемлекеттік сатып алулар, квазимемлекеттік секторлар мен жер қойнауын пайдаланушылар бойынша сатып алулар аясында күнделікті және жиі сұранысқа түсетін тауарлар ие болады.

Сол себепті, бәсекеге қабілеттілікті арттыру бойынша тиісті шараларды қолдану керек. Ол үшін жергілікті қамту үлесін мемлекеттік қолдаулар көрсету мен ұзақмерзімді келісімшарт жасау арқылы арттырған жөн. Осыған байланысты, Үкіметтік деңгейде ұзақмерзімді келісімшарттар жасау арқылы жергілікті қамту үлесін арттыру комиссиясын құру және өнеркәсіптің өңдеу секторы кәсіпкерлерін мемлекеттік қолдаудың кешенді шараларын қабылдау қажет. Отандық тауар түрлерін ынталандырудың маңызды тетіктерінің бірі мемлекеттік сатып алулар жүйесін орталықтандыру болып табылады. Мысалы, АҚШ-та АҚШ мемлекеттік тапсырыс беру кеңсесі (Келісімшарт кеңсесі) бар. Ол жерде барлық сатып алулар ұзақ мерзімді мемлекеттік келісімшарттар бойынша жүргізіледі. АҚШ Үкіметі тауар өндірушілермен бірге барлық процесті жүзеге асырады. Сонымен

қатар, тауарлар мен қызметтерге арналған мемлекеттік келісімшарт, несие беру мақсатында, кепілдік құжат ретінде америкалық коммерциялық банктермен жүзеге асырылады.

Жалпы республика бойынша бақылау және қадағалау функцияларын 61 ведомство жүзеге асырады (соның 45-і орталық мемлекеттік органдардыкі, 16-сы өңірлердегі жергілікті атқарушы органдардан).

Мемлекеттік функцияларға жасалған талдау аталған ведомстволар түрлі салада 512 бақылау функциясына ие екенін, бұл тотальді мемлекеттік бақылауды білдіретінін көрсетті.

Бұл ретте кәсіпкерлерге қатысты тексеру парағында 18 мыңнан астам талап бар екен (ең көбі өнеркәсіптік қауіпсіздік саласында – 10 мыңнан астам).

Сонымен бірге, тексеру парағынан тыс санитарлық нормалар мен ережелердің 8 мыңнан астам талабы бар. Бұлар да мемлекет тарапынан бақыланады. Мемлекеттік бақылаудың негізгі міндеті өнім (жұмыс, қызмет) қауіпсіздігін қамтамасыз ету болуы тиіс. Сапа мәселесі нарықтың өзі арқылы реттелуі қажет, өйткені нарықтың басты діттегені – іскерлік бедел, тұтынушыны тарту және тұтынушыға стратегиялық бағдарлану. Бұл – бәсекелі нарықта істейтін әрбір ұйымға және әрбір кәсіпорынға аса маңызды. Алайда, елде сапа мәселесі (стандарттар, құрылыс нормалары мен ережелері, гигиеналық нормативтер, типтік қағидалар) мемлекеттік органдар арқылы тексеріледі және бұл көп жағдайда сыбайлас жемқорлыққа тікелей жағдай туғызады[4].

Осыған байланысты мынадай ұсыныстар беруге болады.

1) тексеру жүргізу кезінде бизнес субъектілерінен талап етілетін талаптарды қысқарту жұмыстарын атқару;

2) тауардың (жұмыс, қызмет) қауіпсіздігін бақылау мен тауар (жұмыс, қызмет) сапасын бақылауға қатысты мемлекеттік бақылаудың ара-жігін ажырату;

3) ұсынылатын тауар, жұмыс және қызмет сапасы бойынша бақылау функцияларын бәсекелі ортаға (өзін өзі реттей ұйымдарға – ӨРҰ) беру, бұл ретте кәсіпкерлік субъектісін тауар (жұмыс, қызмет) сапасы талаптарына сәйкестікке мониторингтеу қорытындысы бойынша ӨРҰ ақпараты Тауекелдер басқару жүйесінде ӨРҰ-да ескерілетін болады, сол арқылы адал кәсіпкерлерге қатысты қауіпсіздік талаптарына сәйкестікті тексеру санын азайтады;

4) мемлекеттік бақылауды біртіндеп кәсіпкерлердің тұтынушы алдындағы жауапкершілігін міндетті сақтандырумен алмастыру;

5) Кәсіпкерлік кодексіндегі тексерулер жүргізудің жалпы тәртібінен ерекшеліктер санын қысқарту. Жалпы алғанда, мемлекеттік органдардың бақылау-қадағалау функцияларына ревизия жүргізу қажет.

Қолданыстағы жаңа ҚР қылмыстық кодексінде экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша айтарлықтай жеңілдеу тенденциясы байқалмайды. Олардың кейбіріне қатысты жаза кісі өлтіру жазасымен бара-бар. Мысалы, жалған шот-фактура үзіндісі үшін, салықтан жалтарғаны үшін, жалған кәсіпкерлік үшін он жылға дейін бас бостандығынан айыру қарастырылған. Жазалаушы шаралардан алдын алу тәжірибесіне біртіндеп келу саясаты жүргізіліп отырғанын ескерсек, экономика саласындағы қылмыстық құқықбұзушылыққа экономикалық жауапкершілік шараларын қолданған жөн. Жалған кәсіпкерлік жөніндегі қылмыстық процесс барысында объективтілік және зерттеудің толыққандылығына қатысты заңнама талаптары сақталмайды.

«Жалған кәсіпкерлік» құрамының өзі қылмыстың өзге құрамдарын қайталайды (іс жүзінде бұл салық төлеуден, банк несиесін төлеуден жалтарудың, алаяқтықтың бір амалы). Заңды тұлғаларды (жалған кәсіпорындарды) тіркеуді болдырмаудың кесірлі тәжірибесі қалыптасты. Олардың контрагенттермен арадағы барлық мәмілелері жарамсыз деп танылады. Нәтижесінде, соңғыларына қосымша салық сомалары мен айыппұлдар жазылады. Қылмыстық қудалау сондай-ақ «жоспардан тыс» тексеру үшін қолданылады және бұл әлі күнге дейін бизнеске қысым жасаудың құралы болып қалып отыр. Егер әдеттегі тексеру үшін мемлекеттік орган бұл әрекетінің негізділігін прокуратурада дәлелдеуі тиіс болса, қылмыстық қудалауды бастау үшін мұндай кедергілер жоқ[6].

ҚР қолданыстағы «Әкімшілік құқықбұзушылық туралы» жаңа кодекстің таяуда қабылданғанына карамастан, онда шешуді қажет ететін бірқатар мәселелер қалып отыр. Бүгінде кодексте жалпы 608 құқық бұзу құрамы көрсетілген, соның 400-ден астамы кәсіпкерлік қызмет субъектілеріне қатысты[7].

Кәсіпкерлерге қатысты осы 400 қылмыстық құрамның тек 14 бабы ғана «ескерту» түріндегі жазаны қарастырады. Сондықтан, Кодексте үлкен қоғамдық қатер төндірмейтін қылмыстық құрамдар бойынша ескерту, алдын алу институтын кеңінен қолдану қажет.

Осы мақсатта ұсынылады:

1) Бас прокуратурамен бірлесіп, бизнес-қоғамдастықты қатыстыра отырып, Қылмыстық кодекстің шамадан тыс репрессиялық сипатын жою, жазалаудан гөрі, алдын алу шараларына қарай өту тұрғысынан жұмыстар жүргізу керек.

2) Әкімшілік кодекс аясындағы ескерту институтын кеңейту жұмыстарын жүргізіп, айыппұлдың бизнес көлеміне байланысты болуын жою, сондай-ақ бизнестің барлық санаты бойынша айыппұлдың ең жоғарғы шегін белгілеу қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы // Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жанару жолында. – Астана: Елорда, 2005 ж. – 8-17 б.

2. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Ақорда, 2012 ж. – 6 бет

3. Қазақстан Республикасының «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» 2015 жылдың қазанындағы Заңы
4. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі.2015 жыл 29 қазан № 375-V ҚРЗ.
5. Жеке кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың кейбір шаралары туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 19 сәуірдегі № 234 қаулысы.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.2014 жыл 3 шілде № 226-V ҚРЗ.
7. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ.

Ажиметова Закан Абдрақовна
кандидат юридических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Имашев Ботабек Есенбекович
кандидат юридических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Бижан Нұрлан Рабханович
кандидат юридических наук, доцент,
Региональный социально-инновационный университет

СОЦИАЛЬНЫЙ МЕХАНИЗМ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

***Аннотация.** Бұл мақалада отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық алдын-алу мәселелері қаралған. Отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық басты құрбандары – әйелдер болып табылды, сондықтан негізінде гендерлік аспектісі*

***Abstract:** In recent years, increasing attention and concern of the public and law enforcement agencies has caused domestic violence, which has become the most widespread form of aggression in modern Kazakhstan. So, according to research results, 30-40% of violent violent crimes are committed in the family. Victims of family and domestic conflicts constitute the largest group among those killed and victims of any crimes..*

В последние годы все большее внимание и беспокойство общественности и правоохранительных органов вызывает насилие в семье, ставшее наиболее распространенной формой агрессии в современной РК. Так, по результатам исследований, 30-40% тяжких насильственных преступлений совершается именно в семье. Жертвы семейно-бытовых конфликтов составляют наиболее многочисленную группу среди погибших и пострадавших от любых преступлений.

Под насильственной преступностью в семье мы понимаем совокупность общественно опасных и уголовно-противоправных умышленных деяний, посягающих на жизнь, здоровье или телесную неприкосновенность, сопряженных с энергетическим воздействием на органы и ткани организма другого человека путем использования материальных факторов внешней среды или угрозой такого воздействия или с психическим воздействием, совершаемым одним членом семьи в отношении другого против или помимо воли последнего.

В современном демократическом обществе все его граждане обладают равными правами. Законом установлено равенство между мужчинами и женщинами. Так дело обстоит в теории. К сожалению, реальность выглядит иным образом, в обществе существует гендерное неравенство. Продолжают существовать традиционные властные структуры, которые весьма трудно разрушить, чтобы достичь фактического равноправия мужчин и женщин. В связи с этим обладание равными правами еще не означает возможности их равнозначной реализации. Мужчины все также доминируют в как в обществе, так и в семье; обладают властью, которую они осуществляют и закрепляют за собой различными путями. Одним из таких путей является применение физического и психического насилия в отношении женщин.

Некоторые мужчины обнаруживают, что им проще управлять более слабыми членами своей семьи с помощью силы, поскольку здесь не требуется ни согласия членов семьи, ни наличия навыков межличностного общения.

Но ведь сегодня каждый человек имеет право на неприкосновенность личности, на свободу, соблюдению всех прав и защиту, в частности защиту от насилия. И как это страшно не звучало сегодня женщины, и дети нуждаются в защите от насилия в семье. Защита должна осуществляется как на правовом, так и на социальном уровня, при этом не только на словах, но и на деле.

силы Действующее законодательство раскрывает лишь социальные формы оказания помощи для лиц пострадавших от насилия. Спектр помощи недостаточно широк, так как включают только предотвращение последствий насилия. Меры же которые должны быть направлены на недопущения насилия, как будто совершенно никому не нужны. Важнее задача не допустить насилие в таком важном институте как семья, чем бороться со всеми вытекающими из этого последствиями. Как должна вести себя женщина, чтобы не стать жертвой насилия? Как должны вести себя оба супруга, чтобы их семья не переступила эту черту? Как должно вести себя общество? Все эти вопросы остаются открытыми. Проводятся тренинги и семинары, но они опять направлены в основном на преодоление последствий, на оказание психологической помощи. Информирование населения о причине совершившегося факта насилия в семье, всего лишь страшные факты. Нужны меры, законы, для истребления этого явления изнутри. Реабилитация преступника после совершения — преступления- это опять ликвидация последствий насилия. Законы РК ориентируется в основном на социальные службы, перекладывают всю работу на сотрудников центров защиты. Они должны оказывать социальные услуги, юридические услуги, медицинские услуги, проводить реабилитацию, информировать население, передавать преступников полиции.

На практике социальные службы и кризисные центры оказывают женщинам практически все, что от них требует закон (предоставляют жилье, продукты, оказывают психологическую и правовую помощь, направляют

в медицинские и оздоровительные учреждения, по возможности работают со всеми членами кризисной семьи, помогают инвалидам. Сотрудники центра в основном ориентируются на оказание помощи пострадавшим, при этом крайне редко работают с людьми, совершившими насилие в семье. Также специалисты Кризисного центра реализуют совместную работу с правоохранительными органами, но только в самых крайних случаях. Таким образом можно сделать вывод о том, что теория и практика по всем видам и способам защиты женщин от домашнего насилия практически не расходятся, работа кризисных центров соответствует законам.

Данные выводы сделаны, основываясь на документальных источниках, для того, чтобы узнать реальную помощь, которая оказывается пострадавшим женщинам в кризисных центрах было проведено индивидуальное формализованное интервью, фокусированное на теме: Гендерное насилие в семье и способы защиты от него. Было проведено интервью с психологом кризисного отделения центра помощи семье и детям.

При обработке и анализе полученной информации были сделаны следующие выводы: Женщины предпочитают не афишировать проблемы в семье и очень редко обращаются в центр за помощью (за 2013 г. 13 женщин обратились в центр за помощью, причина –насилие в семье). В целом по статистике с каждым годом снижается количество женщин, которые просят помощи у социальных центров. Если в 2011 году центр посетили 2534 женщины (60% переживших насилие), то сегодня их число снижается. Причиной может быть недостаточно эффективная помощь. На причину насилия женщины указывают –алкоголизм супруга, при этом данные семьи числятся как социально опасные. Попадая в кризисное отделение центра женщинам предоставляется отдельная комната, бесплатно питание, воспитатель для детей, если женщина работает. Возможность проживания может составлять 6 месяцев. Центр предоставляет психологическую помощь и поддержку. При этом женщины не хотят менять что-то конкретно в себе, считая, что их вины в принципе нет. Женщины замкнуты и довольно сложно идут на контакт. Специалисты центра выезжают по месту проживания женщины для выяснения общей ситуации. Также центр предоставляет юридическую помощь в защите законных прав и интересов пострадавших, при необходимости специалисты сопровождают женщин в суде. Чаще всего женщины получают психологическую помощь и снова возвращаются в семью, при этом они не желают сообщать в правоохранительные органы о данных проблемах. Таким образом мы видим пробелы в законе, которые значительно урезают возможности специалистов центра, ведь если бы они имели право сообщать о каждом акте насилия в семье над женщиной без ее разрешения, возможно и преступления становилось бы меньше, ведь тогда бы преступники знали, что за каждое деяние следует наказание. Я семья генд Насилие представляет собой причинение или угрозу причинения физического, эмоционального или сексуального вреда. К проблеме насилия обращались ученые древности, придавая этому феномену различные причины, черты, разновидности в зависимости от социально-культурных и исторических предпосылок; в обществе имели место различные концепции насилия во власти, религии, семье; кроме того, существовали различные позиции отношения к насилию: нейтральное, одобрительное (жертва во имя будущего и т.д.), порицательное; учеными выделялись социально-психологические и политико-правовые аспекты насилия.

Проблема насилия рассматривается многими науками: философией, психологией, историей, социологией. С позиции социологии насилие – это применение той или иной социальной группой, индивидом, различных форм принуждения в отношении других социальных групп, индивидов с целью приобретения или сохранения экономического или политического господства, завоевания тех или иных привилегий. Существует также множество теорий преодоления и профилактики насилия, в частности, доказывающаяся положительный эффект сублимации насилия. Соответственно общество устанавливает определенный социальный контроль по отношению к насилию.

Насилие как явление социальной жизни существуют уже не одно столетие. Оно глубоко укоренилось в одном из самых важных социальных институтах - в семье. Семья - одна из тех сфер жизни общества, где насилие представляется наименее желаемым, и одновременно распространённым явлением. Проблема семейного насилия в РК появилась не сегодня. Демократизация общества позволила снять завесу "закрытости" с проблемы насилия в семье. Домашнее насилие принимает различные формы: физическое, психологическое, сексуальное, экономическое и т.д. Крайними формами физического насилия в семье является убийства женщин и детей.

Семейное насилие на гендерной почве характеризуется следующими чертами: Насилие и конфликты повторяются многократно, имеют системный характер; домашнее насилие происходит между близкими людьми; домашнее насилие имеет четкие очертания гендерной проблемы. Чаще всего жертвами этого вида насилия становятся именно женщины; все члены семьи, в том числе и дети становятся свидетелями насильственных действий, что влечет за собой также серьёзные психологические последствия. Кроме того, стоит отметить такое явление как патриархат.

Понятие патриархата широко используется в западной социологии и трактуется некоторыми учеными как система социальных структур, посредством которых мужчины подавляют и эксплуатируют женщин. Насилие на гендерной основе – это один из мощных инструментов подавления. Насилие против женщин обычно принимает формы личностные. Отправным моментом, как правило, является насилие над женскими телами. Женщины часто становятся жертвами физических избиений отцами, братьями, любовниками, мужьями. Огромное количество женщин приучается жить каждый день со страхом физического и эмоционального насилия.

Согласно сводкам МВД, до 40% тяжких преступлений совершается в семье; при этом каждое восьмое творится с особой жестокостью, каждое шестое – с издевательствами над потерпевшим. Главными жертвами семейного насилия являются дети, женщины, инвалиды.

Домашнее насилие в отношении женщин - это не только частная трагедия женщины. Это нарушение прав человека и акт дискриминации по отношению к женщинам.

Гендерное насилие сегодня не имеет территориальных границ. Саратов так же не является исключением. 43% опрошенных женщин подвергаются семейному насилию. Из них 78, % испытывают физическое насилие, эмоциональному насилию подвергаются 16,6% опрошенных. На нехватку денежных средств указали 4,6% женщин. Сексуальному насилию подвергаются 3,4% саратовчанок. Исходя из этих процентов мы понимаем почему большинство женщин понятие «насилие» определили как избиение, нанесение физического вреда, грубость, издевательства, зверство. Для 10% женщин насилие становится причиной к разводу. Только 10% пострадавших указали на то, что насилие – это нарушение прав и свобод человека, а это означает, что только эти 10 часть возможно будут их отстаивать.

К причинам семейного насилия женщины отнесли алкоголизм (51,2%); различные взгляды на жизнь, на ведение быта, воспитание детей также становятся причиной агрессии и насилия; 2,3% женщин указали на неблагоприятный пример из детства супруга; в некоторых семьях насилие входит в бытовую норму (1,2%). Также к причинам насилия в семье можно отнести скандалы. 67,8% женщин указали на их наличие в семье, при этом у большинства семей (25%.) В большинстве (67%) случаев при насилие, особенно физическом, у женщин появляется острое желание уйти от мужа. Однако они не могут этого сделать из-за ряда причин, что усугубляет их внутренний дискомфорт.

Женщины не уходят от мужа и более того большинство из них не обращаются за помощью (86,5% опрошенных). Здесь сильную роль оказывает менталитет, многовековой патриархат, российская культура, принятие обществом насилия как устоявшейся нормы, даже на законодательном уровне только в последние годы начали издавать законы, направленные защиту от насилия в семье.

Среди основных факторов, которые являются предпосылкой насилия в семье стоит отметить: социальный статус, включающий в себя доход, образование и род деятельности. Самая сильная связь между родом деятельности и частотой насилия, слабее всего на частоту насилия влияет образование женщины. Для предотвращения насилия женщины считают, что нужно бороться с алкоголизмом и наркоманией(40%); 30% женщин придерживаются позиции отстаивания своих прав в суде, физической защите и запрету насилия по телевидению; 20% опрошенных женщин предпочитают искать помощь у друзей. Так же среди методов борьбы с насилием женщины отмечают деятельности СМИ, направленную на антипропаганду насилия и ожесточения наказания за совершение данного преступления.

50% женщин осведомлены, о том, что существует места, где ей могут оказать помощь - это говорит о том, что нужно более полно информировать население о данном виде помощи. Но к сожалению даже те саратовчанки, что знают о таких центрах не спешат туда обращаться. Пострадавшие женщины обращаются к психологам, в милицию, в суд. Чаще всего в суде женщины получают развод.

Действующее законодательство раскрывает лишь социальные формы оказания помощи для лиц пострадавших от насилия. Спектр помощи недостаточно широк, так как включают только предотвращение последствий насилия. Меры же которые должны быть направлены на недопущения насилия, как будто совершенно никому не нужны. Важнее задача не допустить насилие в таком важном институте как семья, чем бороться со всеми вытекающими из этого последствиями. Проводятся тренинги и семинары, но они опять направлены в основном на преодоление последствий, на оказание психологической помощи. Информирование населения о причине совершившегося факта насилия в семье, всего лишь страшные факты. Нужны меры, законы, для истребления этого явления изнутри. Реабилитация преступника после совершения — преступления- это опять ликвидация последствий насилия. Законы РК ориентируется в основном на социальные службы, перекадывают всю работу на сотрудников центров защиты. Они должны оказывать социальные услуги, юридические услуги, медицинские услуги, проводить реабилитацию, информировать население, передавать преступников полиции.

На практике социальные службы и кризисные центры оказывают женщинам практически все, что от них требует закон (предоставляют жилье, продукты, оказывают психологическую и правовую помощь, направляют в медицинские и оздоровительные учреждения, по возможности работают со всеми членами кризисной семьи, помогают инвалидам. Так же проводятся различные тренинги и программы по изменению отношения общества к насилию, информирование о видах насилия, знакомство с основами защиты от домашнего насилия. Что касается работы с совершившим насилие и совместной работы с правоохранительными органами, в данной области сотрудники центров защиты работают крайне редко, в основном ориентируются на оказание помощи пострадавшим. Чаще всего женщины получают психологическую помощь и снова возвращаются в семью, при этом они не желают сообщать в правоохранительные органы о данных проблемах. В свою очередь сотрудники центра также не могут по закону сделать это за них, за исключением особо тяжких и летальных последствий и также при условии, что не пострадали несовершеннолетние дети. Таким образом преступники чаще всего оказываются безнаказанными. Кроме того помимо кризисного отделения в центре работает телефон доверия и консультативный центр.

Таким образом можно сказать, что существует широкая сеть мер направленных на защиту женщин от уже совершившегося акта насилия, что касается профилактики, мер предупреждения, то можно сказать, что они

разработаны на недостаточном уровне. Также имеется много белых пятен, которые в конкретной ситуации могут иметь серьёзные последствия.

Рекомендации по преодолению супружеского насилия:

- Обучение персонала социальных, медицинских и правоохранительных учреждений правилам ведения беседы с пострадавшими от домашнего насилия; совершенствование навыков и методов работы с пострадавшими;
- Воспитание и обучение подрастающего поколения исходя из идеала ненасилия и установки на гендерное равенство мужчин и женщин в публичной и приватной сферах; Осуждение феномена супружеского насилия на уровне социума, признание его в качестве серьезной социальной проблемы;
- Сбор статистических данных на основе гендерного подхода для восполнения недостатка информации о проблеме супружеского насилия: о масштабах его распространенности, о видах применяемого насилия, о половозрастном составе групп жертв и насильников и т.д.;
- Ведение отчетности о случаях супружеского насилия медицинскими, социальными работниками и сотрудниками правоохранительных органов для раннего выявления фактов нарушения; создание общей базы данных о фактах насилия в семье;
- Расширение сети кризисных центров, предоставляющих непосредственную помощь жертвам супружеского насилия, организация служб телефонов доверия по проблеме супружеского насилия.

Список рекомендуемой литературы:

1. Гусейнова А. А. Понятие насилия/Философия, наука, цивилизация. М.: 1999г. С. 40-48.
2. Гусейнов А.А. Возможно ли моральное обоснование насилия? // Вопросы философии. 2004. № 3. С.19-28.
3. Дмитриев А. В., Залысин И. Ю. Насилие: социо-политический анализ. М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. 328 с.
4. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд/Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. 399с.
5. Ениколопов С. Н., Кравцова О. А. Теория сексуального насилия /С.Н. Ениколопов, О.А. Кравцова. Прикладная психология. М.:2003. 205 с.
6. Забелина Т.Ю. Домашнее насилие в отношении женщин: государственная проблема или личное дело. //Женщины в Российском обществе. 2008 г. №4. С 77-85.
7. Забелина Т.Ю. Насилие в семье. Насилие в обществе. Отчет о проведении исследования. Тверь: Тверская фабрика печати, 2006.103 с.
8. Здравомыслова О.М. Гендерные исследования как опыт публичной социологии в РК. М.: 2009.URL: gender (дата обращения 10 декабря 2013 г.).
9. Здравомыслова О. Насилие в семье и кризис традиционной концепции воспитания // Социальная педагогика. 2005. № 1 С. 19-28.
10. Здравомыслова О. М. Обыкновенное зло/Исследование насилия в семье. М.: 2003. 147 с.
11. Закирова В. М. Развод и насилие в семье-феномены семейного неблагополучия. //Социс 2002. № 12.С. 15-24.
12. Забелина Т.А. Женщина и насилие. / Т.А. Забелина. М.: ЭКСМО. -Пресс, 2001. 105 с.

«АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС» КАФЕДРАСЫ

«Азаматтық құқық» кафедрасы 2003 жылы құрылған болатын және кафедра меңгерушісінің лауазымына з.ғ.к., доцент З.С.Төлеген тағайындалған болатын. 2007 жылының тамыз айынан бастап кафедра меңгерушісі қызметіне з.ғ.к. А.А. Исмаилов тағайындалды. 2009 жылының тамыз айынан «Азаматтық құқық» және «Кеден құқығы» кафедраларының бірігуіне байланысты «Азаматтық құқық және кеден ісі» кафедрасы құрылды және кафедра меңгерушісі ретінде э.ғ.к., доцент Д.Б.Назарбекова тағайындалды.

2010 жылдың тамыз айында «Заңтану және халықаралық қатынастар» факультетінде кафедралар қайта құрылды. «Азаматтық құқық және кеден ісі» кафедрасының бөліну нәтижесінде «Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу» кафедрасы құрылып, сол кезден осы уақытқа дейін кафедраға жетекшілікті М.Ә.Елікбай жүзеге асыруда.

Кафедраның оқытушылар-профессорлар құрамына жатады: з.ғ.к., қоғамдастырылған профессор Ж.Қ.Орынтаев, Ph докторы Е.Т. Бекбосынов,

з.ғ.к., доцент М. Ә.Елікбай, з.ғ.к., қоғамдастырылған профессор С.Т. Есимкулов, 6 ғылым кандидаттары- з.ғ.к., доцент А.Е. Есеналиев, з.ғ.к. Ж.С. Калканова, з.ғ.к. Г.Р. Рахметова, з.ғ.к. С.О. Куанышбаева, п.ғ.к. З.Е. Паметов, з.ғ.к. А.А. Нурымбетов, з.ғ.к. А.А. Исмаилов; аға оқытушы Л.Қ.Омарбаева; 13 магистр- Жаксыбаева А.Е., П.Т. Есенбекова, Н.М.Салыбек, Р.Ж.Тоханова, М.Н.Мамаева, М.Т.Блашева, Л.С. Куздеуова, М.А.Сарсенова, С.А.Ержигитов, Г.Ш.Аталыкова, Н.И..Аллаярова, А.Д.Шералиева, Ж.И.Султанбекова.

«Азаматтық құқық және азаматтық процесс» кафедрасының басты мақсаты мен бағыты: 5В030100-«Құқықтану» мамандығының студенттерін азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы пәндері бойынша алынған білімдерін тәжірибеде қолдана білуді үйрету. Кафедра оқытушылар құрамының негізгі мақсаты туындайтын мәселелерді шешуге мүмкіндігі бар білікті заңгерлерді дайындау.

Университет бітірерде құқық бакалавры академиялық дәрежесін алған, «Заңтану және халықаралық қатынастар» факультетінің бітірушілері өз еңбек қызметін келесі мамандықтар

бойынша жүзеге асыра алады: заңгер-кеңесші, адвокат, нотариус, сот орындаушысы, судья, прокурор және т.б.

«Азаматтық құқық және азаматтық процесс» кафедрасында қазіргі уақытта 2 курста -4 магистрант, 1 курста -25 магистрант білім алуда.

Кафедра оқытушылары әр түрлі пәндер бойынша оқу бағдарламаларын дайындайды, оқу бағдарламаларына өзгертулер мен толықтыруларды енгізуді жүргізеді, семинарлық (практикалық) сабақтарын жүргізуге, білім алушылардың өзіндік жұмыстарды орындау бойынша әдістемелік нұсқаулар жасалуда.

Оқытушылар кафедраның жұмысын жетілдіру мақсатында, қызмет ету бағытына сай мәселелерді қарастырып, оның шешімін табуға әрекет етуде.

Мемлекеттік және орыс тілдерінде дәріс беру түрлеріне кешенді тұрғыдан қарау жүргізілуде. Оқытушылардың білім алушылармен бірлесе отырып ғылыми-іздену жұмыстарына, ғылыми-әдістемелік семинарларға қатысу жүзеге асырылуда.

Кафедраның оқытушылар-профессор құрамы білім алушылардың ғылыми зерттеуге қызығушылығын жоғарлату үшін әр түрлі тақырыптарда конференциялар өткізуде, сонымен қатар, осы бағытта жұмыс жүргізу үшін «Әділет» студенттік ғылыми үйірме құрылып, жұмыс жасауда.

Топ студенттерінің тәрбие және оқу жұмыстарына жетекшілік жасалуда. Студенттерде Отан сүйгіштік қасиеттерін, патриоттық сезімдерін оятуға, Ұлы Отан және басқа да соғыс ардагерлеріне деген құрметті күшейту, діни толеранттылықтың, салауатты өмір салтын қалыптастыру, рухани-адамгершілік тәрбиеге баулу бойынша жұмыс жасалуда.

Еликбай Максат Абдумуталипович
кандидат юридических наук, заведующий кафедрой «Гражданского права и гражданского процесса»
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ АГРАРНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА

Аңдатпа. Ауыл шаруашылығындағы қоғамдық қатынастардың ерекшелігі, олар жиынтықта дәстүрлі заң салаларының кез-келген субъектісіне жатқызылуы мүмкін емес және белгілі бір түрге байланысты әртүрлі құқық салалары арқылы реттеледі. Сонымен қатар олар өзара тығыз байланысты және кешенді құқықтық реттеуді талап етеді және аграрлық құқықта біртұтас құрылым ретінде қарастырылады.

Осыдан ауыл шаруашылығындағы түрлі қоғамдық қатынастардың (жер, мүлік, ұйымдық, басқарушылық, еңбек және т.б.) күрделі кешені ретіндегі аграрлық құқықтың пәнінің ерекшелігі көрініс береді.

Сондықтан, аграрлық қатынастар аграрлық құқықтың қалыптасуының объективті негізін құрайды. Аграрлық қатынастардың негізгі субъектілері ретінде әр-түрлі ауылшаруашылық ұйымдары (коммерциялық және коммерциялық емес), сондай-ақ бау-бақша және көкөніс өсіру шаруашылығын жүргізуші азаматтар болады.

***Abstract.** The peculiarity of public relations in agriculture can not be attributed to any of the traditional jurisdictions and is regulated by different legal domains depending on the particular type. At the same time, they are closely interrelated and require comprehensive legal regulation and are considered as a unified structure in the agricultural law. Thus, the subject of agrarian law is reflected as a complex complex of various social relations (land, property, organizational, administrative, labor, etc.) in agriculture. Therefore, agrarian relations constitute an objective basis for the formation of agricultural law. The main subjects of agrarian relations are citizens of various agricultural organizations (commercial and non-commercial), as well as gardening and vegetable*

Общепринятый нормативистский подход к понятию правоотношений предполагает их понимание как разновидности общественных отношений, урегулированных нормами права.

В нашем случае аграрные правоотношения - это общественные отношения, складывающиеся в аграрной сфере, урегулированные нормами права. Вначале необходимо выяснить, что представляют собой аграрные отношения, составляющие специфический предмет аграрно-правового регулирования.

Специфика общественных отношений в аграрном секторе вытекает из особенностей сельского хозяйства.

Первой особенностью сельского хозяйства является то, что это наиболее уязвимый сектор экономики, обеспечивающий продовольственную безопасность страны, под которой понимается состояние экономики, в том числе ее агропромышленного комплекса, обеспеченное соответствующими ресурсами, потенциалом и гарантиями независимо от внешних и внутренних условий, при котором удовлетворяются потребности населения в продуктах питания в соответствии с физиологическими нормами питания [1].

По мнению А. Кайгородцева, под продовольственной безопасностью следует понимать такое состояние экономики страны, при котором становится возможным обеспечение за счет собственного производства основными видами продовольствия всего населения при обязательном приоритете наиболее уязвимых, малоимущих его слоев и при условии физической и экономической доступности продуктов питания в таком количестве и качестве, которые необходимы для сохранения и поддержания жизни и дееспособности человека, полной или максимально возможной независимости государства от внешних источников продовольствия [2].

Указанная особенность порождает особую политику - протекционизм. «Протекционизм как экономическая политика защиты отечественного производителя присущ, безусловно, не только сельскому хозяйству. Однако именно в продовольственной сфере он наиболее распространен и силен. Наряду с общими аргументами в пользу протекционизма (противодействие демпингу, защита становящейся отрасли, сокращение безработицы и т.п.) в аграрной сфере используют и специфические доводы. Прежде всего это стремление к продовольственной безопасности, которая понимается часто как автаркия, и стремление сохранить традиционный вид сельской местности - так называемый сельский ландшафт» [3].

Вторая особенность заключается в том, что в сельском хозяйстве активно используются природные ресурсы. Главным, незаменимым и вечным средством производства является земля. Средством производства выступают живые организмы - растения и животные.

Третья особенность - зависимость результатов аграрного производства от качества используемых средств производства. К примеру, качество почв существенно влияет на собранный урожай. При истощении почв производительность земледелия снижается. Больные, генетически ущербные животные не производят потомство.

Четвертая особенность состоит в зависимости аграрного производства от объективных обстоятельств - природно-климатических условий (засухи, чрезмерно обильных дождей, наводнений и т. д.). «Отдельные же сельхозкультуры могут произрастать и созревать только в определенных климатических условиях. Например, чай культивируется во влажных субтропиках, хлопок и рис - при орошении в условиях пустыни, т. е. почвенно-климатические и биологические условия оказывают существенное влияние на размещение и специализацию сельскохозяйственного производства, организацию труда, фондооснащенность и энерговооруженность труда» [4].

Пятой особенностью является сезонность аграрного производства, в частности растениеводства. Это означает, что основная часть сельскохозяйственных работ производится в сезон, в определенный промежуток времени, когда это позволяют природно-климатические условия.

Шестая особенность - несовпадение рабочего периода с периодом производства. Семена, посеянные в период посевной компании, в дальнейшем произрастают независимо от того, работает ли в данном поле работник либо не работает, или же народившийся молодняк растет и развивается, в общем, независимо от чьего-либо труда в соответствии с закономерностями биологического и физиологического развития живых организмов и т.д. [5].

Данные особенности существенно влияют на правовое регулирование аграрных отношений и порождают их специфику.

Так, зависимость от качества используемых средств производства - земель, домашних животных, растений - требует применения правовых норм об охране земель, проведении рекультивации, селекции. Сезонность производства влияет на формирование правовых норм о сезонных и временных работниках, об особенностях оплаты труда работников сельского хозяйства. Использование природных ресурсов - растений и животных способствует становлению правовых норм об особенностях распределения рабочего времени и времени отдыха.

В предмет аграрно-правового регулирования входит совокупность отношений, связанных с сельскохозяйственной деятельностью. Помимо земельных отношений, речь идет о регулировании отдельных сфер предпринимательской деятельности в аграрном секторе экономики, например таких, как племенное животноводство, селекционная деятельность, пчеловодство и др. Современная аграрно-правовая доктрина Республики Казахстан стоит на позиции создания благоприятных условий для развития отечественного аграрного производства, которая сформировалась не сразу в данном русле. Ввиду этого правовые нормы, регламентирующие государственное регулирование сельскохозяйственной деятельности, вошли в состав аграрного законодательства, что показывает публичность аграрно-правового регулирования. К примеру, сюда можно отнести правовые нормы, направленные на создание государственных ресурсов зерна, продовольственной безопасности, осуществление ветеринарной деятельности и т.д.

В целях определения области аграрно-правового регулирования, на наш взгляд, следует уточнить то, что же собой представляет сельскохозяйственная деятельность.

Сельскохозяйственная деятельность тесно связана с использованием земли, в одном случае, которая выступает как основное средство производства, а во втором, как пространственный базис для размещения объектов переработки и реализации. К примеру, в растениеводстве производство напрямую связано с землей и немислимо без нее, а в пчеловодстве такой прямой зависимости нет, хотя законодатель пчеловодство признает видом аграрного производства. Здесь мы хотим отметить, что связь с землей ставит определенные границы, как для экономического, так и для правового понятия сельскохозяйственной деятельности. Нельзя всякую деятельность, связанную с сельским хозяйством, считать сельскохозяйственной и нормы, ее регулирующие, включать в аграрное законодательство, если они и деятельность, непосредственно не связаны с производственным использованием земли. Так, вне аграрного законодательства остаются нормативные правовые акты, устанавливающие таможенные пошлины на сельскохозяйственную продукцию, деятельность торговых организаций, занимающихся реализацией такой продукции.

По нашему мнению, для четкого определения понятий «сельскохозяйственная деятельность» и «аграрное производство» следует исходить из субъектного состава.

Сельскохозяйственной деятельностью могут заниматься не только так называемые сельскохозяйственные товаропроизводители, но и обычные предприятия. Например, часто предприятия, находящиеся в городах, имеют свои сельские подсобные хозяйства.

«Аграрное производство» может трактоваться в узком смысле, как деятельность сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Кого же к ним следует отнести?

Речь идет, в первую очередь о юридических лицах, которые, во-первых, осуществляют производство сельскохозяйственной продукции с использованием земли, переработку и реализацию указанной продукции собственного производства; во-вторых, производство сельскохозяйственной продукции животноводства и птицеводства (в том числе племенного) с полным циклом (начиная с выращивания молодняка), пчеловодства, переработку и реализацию указанной продукции собственного производства (ст. 385 Кодекса о налогах и других обязательных платежах в бюджет). Во-вторых, крестьянские (фермерские) хозяйства, которые в соответствии с законом РК «О крестьянском (фермерском) хозяйстве» осуществляют индивидуальное предпринимательство, которое неразрывно связано с использованием земель сельскохозяйственного назначения для производства сельскохозяйственной продукции, а также с переработкой и сбытом этой продукции» (ст.1).

Под сельскохозяйственной деятельностью следует понимать деятельность, которая связана с использованием земли для производства сельскохозяйственной продукции. В настоящее время сельскохозяйственная деятельность рассматривается не только как деятельность по обработке земли, производству сельскохозяйственной продукции, но и как переработка сельскохозяйственной продукции, включая ее реализацию. «Ранее понятие сельскохозяйственной деятельности ограничивалось лишь деятельностью сельскохозяйственных предприятий и граждан, занимающихся обработкой земли, производством продукции растениеводства и животноводства. Сейчас преобладающим является более широкое толкование понятия сельскохозяйственной деятельности, под которой понимается и деятельность, связанная с переработкой и реализацией сельскохозяйственной продукции и обслуживанием сельского хозяйства» [15].

По нашему мнению, аграрное производство - это вид деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей, неразрывно связанный с использованием земель сельскохозяйственного назначения для производства сельскохозяйственной продукции животноводства, птицеводства (в том числе племенного с полным циклом, начиная с выращивания молодняка), пчеловодства в целях обеспечения продовольственной безопасности, доход от реализации которой, в том числе переработанной, составляет более пятидесяти процентов от общей суммы годового дохода.

Для аграрного производства присущи такие признаки, как, во-первых, использование земли, как основного средства производства, а во - вторых, направленность на производство сельскохозяйственной продукции (растениеводства, животноводства, пчеловодства).

Как видим понятие «сельскохозяйственная деятельность» более широкое понятие, включающее в себя и «аграрное производство».

Предметом правового регулирования аграрных отношений, на наш взгляд, являются отношения, возникающие, прежде всего, в сфере аграрного производства.

Большинство ученых считает, что предмет правового регулирования аграрных отношений являются отношения, складывающиеся в сфере сельскохозяйственной деятельности, т.е. предмет трактуется более широко.

На сегодняшний день отрасль аграрного права регулирует не только отношения сельскохозяйственных товаропроизводителей в сфере непосредственно аграрного производства, но тесно связанные с ними и иные отношения.

На наш взгляд, классификация предмета аграрного права должна видоизмениться. Традиционно выделяют четыре основные группы отношений, составляющих предмет аграрного права - земельные, имущественные, организационно-управленческие и трудовые отношения.

Вместе с тем, в современный период есть необходимость выделить и иные группы отношений: финансовые, отношения по защите прав и интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей, по охране окружающей среды в сельском хозяйстве.

Итак, к аграрным отношениям относятся:

- отношения сельскохозяйственных товаропроизводителей по производству сельскохозяйственной продукции, ее переработке и реализации, а также тесно связанные с ними отношения, складывающиеся в процессе сельскохозяйственного производства (земельные, имущественные, внутренние организационно-управленческие и трудовые отношения, экологические);

- отношения по регулированию аграрного производства (внешние организационно-управленческие, финансовые отношения, отношения по защите прав и интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей).

Выяснив, что представляют собой аграрные отношения, можно четко обозначить понятие аграрных правоотношений. Для этого необходимо исследовать соотношение аграрных отношений и аграрных правоотношений.

По нашему мнению, они соотносятся как часть и целое, причем целым являются аграрные отношения. Такой вывод нам позволило сделать изучение и анализ научных разработок в области теории права.

Современные теоретики права полагают, что существуют определенные этапы формирования общественного отношения и его превращения в правоотношение. Прежде чем сформироваться, зрелое общественное отношение проходит путь от общественной связи к фактическому отношению, последнее трансформируется в общественное отношение, а оно - в правовое.

Начальная стадия - общественная связь. Ее основное назначение состоит именно в том, чтобы соединить, связать в ту или иную позицию различные субъекты, обеспечив, тем самым, для них по меньшей мере, две возможности: а) самостоятельное поведение; б) вторая возможность, вытекающая из общественной связанности, состоит в том, что сам факт нахождения в общественной связи открывает перспективу развития общественной связи в фактическое или общественное отношение с теми, с кем я нахожусь в общественной связи. Итак, основные характеристики общественной связи: а) на одной стороне связи конкретное лицо, на другой может быть и бывает неопределенное множество; б) непосредственного контакта (взаимодействия в смысле обмена действиями) между сторонами в рамках общественной связи не происходит, однако стороны, действуя самостоятельно, могут учитывать факт связанности.

Фактическое отношение - это более конкретная форма социального взаимодействия. Фактические отношения отличаются следующие признаки. Во-первых, фактическое отношение устанавливается между двумя сторонами, на каждой из них может быть несколько, но конкретных субъектов. Во-вторых, форма фактического отношения, т. е. порядок, процедура «разворачивания» содержания (поведения, взаимодействия сторон) всегда не строгая, не очень определенная (в смысле четкости, формализации актов поведения)... В-третьих, фактические отношения дают возможность проявления сторонами неповторимости, самобытности, яркости поведения. Все это по вполне понятным причинам не всегда и не вполне устраивает общество, в особенности власть, пекущуюся в первую очередь о движении к общим целям и ценностям. Последние не всегда уживаются с подобными отношениями, в силу чего общество и государство стремятся перевести (развить) фактические отношения в общественные.

Общественное отношение в плане генетическом является следствием развития фактических отношений. Необходимо подчеркнуть, что развивают фактические отношения в отношения общественные, в конечном счете, сами люди.... Таким образом, в становлении общественных отношений важную роль играют нормы,

стандарты поведения, которые вырабатываются социальной практикой и получают закрепление в том или ином социальном нормативе. Общество и государство стремятся стимулировать процессы образования общественных отношений, в первую очередь за счет закрепления в нормативе порядка взаимодействия, т. е. путем установления определенной формы социального взаимодействия (формы социального отношения)...

Можно выделить следующие признаки зрелого общественного отношения, разновидностью которого являются правовые общественные отношения:

а) наличие двух конкретных, персонифицированных сторон, на каждой из них может быть несколько, но всегда конкретных субъектов; б) субъектный состав таких отношений не столь широк, как в общественных связях или в фактических отношениях, нередко стороной общественного отношения может стать только лицо, обладающее определенными признаками, в том числе занимающее ту или иную социальную позицию (статус), выполняющее определенную социальную функцию (роль) и др.; например, чтобы стать субъектом юридического отношения, т. е. иметь возможность установить такое отношение, человек, как минимум, должен быть правосубъектным; в) общественное отношение представляет собой устоявшийся «затвердевший», типичный образец взаимодействия; можно говорить об определенном единообразии поведения в рамках определенного вида общественных отношений [22].

Аграрные отношения на пути своего формирования также прошли указанные этапы. Наличие общественных связей стало предпосылкой для развития фактических аграрных отношений, которые стали складываться очень давно с момента возникновения земельных и имущественных отношений. Для того чтобы «уложить» фактические отношения в рамках нужного обществу поведения потребовалось установление определенных правил. Удобные для общества модели поведения стали закреплять при помощи норм, содержащихся первоначально в правовых обычаях, договорах, затем в нормах права. Таким образом, фактические аграрные отношения стали трансформироваться в общественные аграрные отношения.

Понятие аграрного правоотношения можно сформулировать, исходя из общего понятия правоотношения и его признаков.

Признаки правоотношения выделяют теоретики, которые считают, что к числу основных признаков правового общественного отношения можно отнести следующие: а) правовое отношение - это вид социальных отношений в обществе, механизм возникновения и реализации которого подчиняется общим закономерностям установления и осуществления социального отношения; б) сторонами юридического отношения могут быть только лица, обладающие качествами субъекта права; в) содержанием правового отношения выступает взаимодействие его сторон, форма которого обычно регламентирована юридическим нормативом; цель же состоит в достижении сторонами преследуемого и законного результата; г) только в рамках этой разновидности общественных отношений происходит использование или защита субъективных прав и свобод, исполнение юридических обязанностей; д) в современном обществе правовые отношения - один из основных легитимных путей достижения человеком цели, реализации интересов и намерений в рамках существующего правопорядка и законности; е) в отличие от иных разновидностей социальных отношений правовые отличаются тесной связью с юридическим нормативом, который может не только содержать общую модель юридического взаимодействия, то есть содержания правоотношения, но и указывать на способы и меры защиты от нарушений этой модели.

Исходя из характеристик правоотношения, можно указать, что аграрные правоотношения - это урегулированные нормами права общественные отношения, субъекты которых наделяются правами и обязанностями в аграрной сфере.

К основным признакам аграрных отношений относятся следующие:

- аграрные правоотношения возникают, прекращаются и изменяются только на основании правовых норм, регулирующих аграрные отношения. Отсутствие норм, регулирующих определенные аграрные отношения, свидетельствует том, что правоотношения в этой сфере никак возникнуть не могут, то есть, нет нормы права - нет и правоотношения;

- аграрные правоотношения опосредуют какие-либо возникшие связи и носят волевой характер, т.е. через существующие нормы права отражается воля компетентных органов государственной власти, но в то же время аграрное правоотношение несет в себе элементы волевых устремлений и участников этих правоотношений, без которых правоотношение состояться не может;

- аграрные правоотношения имеют своих конкретно субъектов, то есть участников, обремененных определенными правами и обязанностями.

Итак, аграрные правоотношения - это урегулированные нормами права общественные отношения, субъекты которых наделяются аграрными правами и обязанностями в аграрной сфере.

Основными признаками аграрного правоотношения являются:

а) аграрное правоотношение это вид социальных отношений в обществе, урегулированных нормами права, для которого характерны общие закономерности установления и осуществления социального отношения;

б) объектом является поведение субъектов аграрного права, направленное на различного рода блага в аграрной сфере;

в) наличие лиц, обладающих признаками качествами субъекта аграрного права;

г) содержанием аграрного правоотношения выступает взаимодействие его сторон, которое урегулировано юридическим нормативом - нормами аграрного права, т.е. права и обязанности, содержание которых определяется спецификой аграрной сферы;

д) цель состоит в достижении сторонами предусмотренного законом результата, который заключается в получении какого-либо блага в сфере аграрного производства и его регулирования;

е) только в рамках этой разновидности общественных отношений происходит реализация и защита субъективных аграрных прав и свобод, исполнение аграрных юридических обязанностей;

ж) аграрные правоотношения носят инициативный, волевой характер, без этого фактора правоотношение состояться не может.

Аграрные правоотношения характеризуются через объект, субъект и содержание.

Объектами являются поведение субъектов аграрного права, направленное на различного рода блага в сфере аграрного производства.

Субъектами аграрных правоотношений являются физические и юридические лица, наделенные правами и обязанностями в сфере аграрного производства, а также в сфере его регулирования. Содержание составляют права и обязанности субъектов, содержание которых определяется спецификой аграрной сферы.

Список литературы

1 Республика Казахстан. Закон от 19 января 2001 г. № 143-ІІ О зерне. // Казахстанская правда. 2011. – 23 января.

2 Кайгородцев А. Государственное регулирование АПК, как фактор обеспечения продовольственной безопасности. // Транзитная экономика 31, 2006. - С. 34 -38

3 Серова Е.В. Аграрная экономика. – М.: Тасис, 1999. - 478 с.

4 Абдильдина Л.И., Бельгибаев К.М. Экономика сельского хозяйства. – Алматы: Кайнар, 1996. - 608 с.

5 Культелеев С.Т. Аграрное право Республики Казахстан (Общая часть). – Учебник для вузов. Алматы. Изд. НАС. - 2005. - 320 с.

Елікбай Мақсат Абдумүталіпұлы
Заң ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы ОҚМУ

Паиз Айтжан Мухтарұлы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ-дың I курс магистранты,

Рысбаева Сауле Жақсыбаевна
Саясаттану ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР – ӘЛЕМДІК САЯСАТТЫҢ ТАРМАҒЫ РЕТІНДЕ

***Аннотация .** В данной статье рассматриваются экологические проблемы как отрасль глобальной политики. Мировая политика постепенно становится гуманизированной и под влиянием цивилизованного человечества и развитых стран. Она начинает решать глобальные проблемы независимо от национального, расового, государственного, социального класса. Цель мировой политики - организовать коллективные решения государств для глобальных проблем, включая мир и согласие. Чистота, защита и окружающая среда необходимы для будущего человечества.*

***Abstract ..** The article is devoted to the consideration of ecological problems as a branch of global politics. World politics is gradually becoming humanized and is influenced by civilized mankind and developed countries. It begins to solve global problems regardless of national, racial, state, and social class. The goal of world politics is to organize collective decisions of states for global problems, including peace and consent. Cleanliness, protection and the environment are essential for the future of mankind.*

Әлемдік саясат әлем халықтарының гуманитарлық, ізгілікті ойлауының ортақ жетістігі болып табылады. Техногендік, экологиялық мазмұндағы әлемдік қауіптер ХХ ғасырдың екінші жартысында ғана маңызды болды.

Әлем мемлекеттерінің өзара қарым-қатынастар жасау принциптері мен жолдарын анықтайтын әлемдік саясат халықаралық қатынастарды реттеудегі шешуші фактор болып табылады.

Халықаралық саясат – мемлекеттердің халықаралық аренада бірлескен қызметі болып табылады. Саясаттың бұл саласы мемлекеттерді оларға ортақ мәселелерді бірлесіп, келісімдер арқылы шешу жолдарын көрсетеді. Халықаралық саясаттың елдер мен халықтар арасындағы өзара тәуелділіктің, шешімін табу үшін халықаралық әріптестікті талап ететін мәселелердің көбеюіне байланысты маңызы арта түседі.[1,214-б.]

Елеулі кемшіліктерге қарамастан әлемдік саясат өркениетті адамзат пен дамыған мемлекеттер ықпалымен біртіндеп ізгіленіп, гуманизацияланып келеді. Ол адамдарды ұлттық, нәсілдік, мемлекеттік, әлеуметтік-таптық тегіне қарамастан жаһандық мәселелерді бірігіп шешуге бастап келеді. Адамдардың бостандығы мен теңдігіне негізделген әлемдік саясаттың қазіргі мақсаттары: халықаралық қауіпсіздік жүйесін жасау, мемлекетаралық қатынастарда күш көрсету, зорлыққа жол бермеу, халықтар арасындағы сенім мен бейбітшілікке бастайтын қатынастарды қалыптастыру, жаппай қырып жоятын және ядролық қарулардың таралуына жол бермеу, әлемдегі қорқыныш пен үрейді, өзара жауласуды тоқтату сияқты жеке адамдар мен халықтардың бейбіт және тыныш өмір сүруін қамтамасыз ету.

Мемлекеттер мен халықтар жаһандық мәселелерді бірлесіп шешу мақсатында әлемдік қауымдастық құрып отыр. «Әлемдік қауымдастығы» ұғымын алғаш рет ресми түрде 1969 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясында сөйлеген сөзінде АҚШ Президенті Ричард Никсон қолдаған. Әлемдік қауымдастықтың мақсаты-әлемдік тәртіптерге әсер ете отыра әлемдік бейбітшілік пен адамзатты сақтау болып табылады. Негізгі мақсатты орындау үшін барлық мемлекеттер әлемдік қауымдастықты нығайта беруге мүдделі болуға тиісті. Әлемдік тәртіптерде, әлемдік геосаяси құрылымда бейбітшілік әлемінің басым болуына жағдай жасайтын мемлекеттерді нағыз бейбітшілікті сүйетін мемлекеттер ретінде бағалауға болады.[2]

Әлемдік тәртіптер мен мемлекетаралық қатынастардың өзара тәуелділік пен ортақтасу принципіне бейімделе түскендігі нақты байқалады. Әлем халықтары мен мемлекеттері жаһандық қауіптер мен мәселелерді бірлескен күшпен өзара келісім саясатымен ғана шешуге болатындығын ұғынып отыр. Әлем мемлекеттерінің жаһандық мәселелерді шешуге қатынасуы жолдары БҰҰ, ЕЫҚҰ, ШЫҰ, БСҰ сияқты халықаралық ұйымдар арқылы жүргізілсе, әлем халықтары жаһандық қауіптерге қарсы халықаралық азаматтық ұйымдар Гринпис, Халықаралық Қызыл Крест, Шекарасыз дәрігерлер, феминистік, гендерлік ұйымдар қызметтері арқылы жүргізілуде.

Әлемдік тәртіптер мен қатынастар үнемі өзгерісте. Әрбір мемлекет осы жүйеден өз орнын алуға тырысады. Адамзаттың жалпы дамуы барлық мемлекеттер еріксіз есептесетін ортақ заңдылықтарды және даму тенденцияларын тудырады.

Әлемдік тәртіптерге жаһандық экологиялық өзгерістер, соғыстар қаупі, ядролық қауіпсіздік, азық-түлік тапшылығы, әлемдік ортақ ақпараттану, түрлі індет аурулары, индустриалдық-техникалық ортақтану, техногендік катастрофалар, халықаралық терроризм, наркотрафик, халықаралық заңсыз қару сату, халықаралық қылмыскерлік, адамдарды құлдыққа сату, діни экстримизм т.б. әлемдік қауіптер мен қайшылықтар үздіксіз өз ықпалдарын тигізіп отыр.

Әлемдік саясат мақсаты мемлекеттерді ғаламшарлық ортақ мәселелерді ұжымдық шешуге ұйымдастыру, олардың арасында бейбітшілік пен татулықты сақтау. Басым державалардың және трансұлттық компаниялардың ғаламдық мәселелерді шешуге бағытталған іс-әрекеттерін ортақ арнаға бұру. Әлемдік саясаттың түпкілікті, көкейтесті міндеті-адамзаттың өмір сүруіне жағдай жасау арқылы, оның тіршілігін

қамтамасыз ету. Қазіргі кезеңде әлемдік басым державалардың саяси элиталары әлемдік саясат міндеттерін шешпейінше ешбір мемлекетке келешек болмайтындығын түсінуде.[3,187-б.]

Әлемдік саясат көпқабатты және көпжақты құбылыс. Себебі оның қызметі жаһандық өзгерістердің және жаңа құбылыстардың тууына байланысты. Мысалы, ғаламшардың жаһандық жылынуы әлем халықтарына түрлі табиғи апаттар әкелуде. Сондықтан өндірістің зиянды қалдықтарын азайтуға әрбір мемлекет мүдделі деп есептеледі.

Ашық, ақпараттық, технологиялық қоғамдар құру жағдайында аталған қауіптер әрбір халыққа, әрбір мемлекетке және олардың азаматтарына өздерінің әсерін тікелей, немесе жанама түрде тигізеді. Әлемдік қауіптердің шиеленісуі әлемдік экономикалық, қаржылық дағдарыстарға себеп болуда. Жаһандық дағдарыстардан әрбір мемлекет зардап шегеді. Сондықтан әрбір мемлекет әлемдік дамудың ортақ мәселелерін шешуге мүдделі. Бірақ та, қандай қуатты болмасын жеке бір мемлекет әлемдік мәселелерді шешуге қауқарсыз. Жаһандық қауіптер мен қайшылықтарға қарсы барлық мемлекеттердің бірлескен әрекеттері мен ортақ шаралары қажет. Әлемдік саясат мәні осындай зәруліктен туындайды. Әлемдік саясат-халықаралық қатынастар субъектілерінің, саяси акторлардың әлемдік мәселелерді, қауіптерді және қайшылықтарды бірлесіп шешуін ұйымдастырудың жолдары, бағыттары және әдістері болып табылады. Әлемдік саясат жаһандық мазмұндағы саясат. Себебі ол барлық халықтар мен мемлекеттерге ортақ саяси шындыққа тікелей қатысты.[4,67-б.]

Бүгінгі таңда адамзат өркениетінің аса ауқымды мәселелерінің бірі бұл – экология мәселесі. Бұл мәселелердің негізгі алғышарттары қоршаған ортаға адамзаттың антропогендік, техногендік ықпалдарының ұзақ жылдар бойы тигізіп келген әсері деген пікір шындыққа жанасып отыр. Шаруашылық-

өндірістік нысандарында экологиялық қауіпсіздік шараларын қамтамасыз етуге бағытталған әрекеттерге қарамастан, антропогендік-техногендік ықпалдар — глобалді масштабты қамтып, жер планетасының табиғи балансының ауытқуына қауіп төндіруде.

Экология термині гректің «эйкос - үй, жай», және «логос - ілім» деген сөзінен шыққан, ғылыми айналымға неміс биологы Э. Геккель 1866 жылы ұсынған. Эрнест Геккель: “қоғам мен табиғаттың қатар өмір сүруі бір-біріне тығыз байланысты заңдылық. Қоршаған табиғи орта — адам тіршілігіне, шаруашылығына қатысты әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктерді өтейді, оның байлығын дұрыс пайдалана білсе, ол сарқылмайтын игілік көзі” деп айтқан болатын.[5]

Әлемді тұтас қамтитын табиғи, табиғи-антропогендік құбылыстар - ғаламдық мәселелер деп аталады. Халықаралық деңгейде мынадай ғаламдық мәселелер бар:

- 1) ядролық қақтығысты болдырмау;
- 2) демографиялық проблема;
- 3) ресурстық проблема;
- 4) энергетикалық проблема;
- 5) азық-түлік проблемасы немесе ашаршылық проблемасы;
- 6) қауіпті ауруларды жою;
- 7) «үшінші әлем» елдерінің артта қалушылығын жою;
- 8) экологиялық дағдарыстың даму проблемасы.

Ғаламдық мәселелерді глобалистика деп аталатын білім саласы зерттейді. Аталған ғаламдық проблемалар өзара тығыз байланысқан және барлығы іс жүзінде экологиялық дағдарыстың даму процесімен қамтылады. Әрбір ғаламдық мәселелерді міндетті түрде шешу қажет, ондай болмаған жағдайда оның дамуы апатқа апарып соғуы мүмкін. Ғаламдық мәселелерді шешу үшін ғаламдық, аймақтық және ұлттық бағдарламалар жасалынады.[6, 114-б.]

Ғаламдық мәселелерді шешуге кететін шығындар құрылымының жартысына жуығын экологиялық мәселелерді шешу шығындары құрайды. Ғаламдық мәселелерді шешкенде ғаламның тұрақтылығына, планеталық ауқымда ынтымақтастықтың қажеттігіне, адамзат өркениетін сақтауды және дамытуды қамтамасыз етуге қабілетті процедуралар мен механизмдер жасау қажет. Сонда адамзаттың тірі қалу мәселесі мемлекеттердің басқа да мәселелері ішінде ат бойы артық тұруы тиіс.

Жер және минеральды шикізат ресурстары, ауылшаруашылық алқаптары, тозудың аз ақ алдында тұр.

Мемлекетімізге максималды экономикалық, экологиялық және әлеуметтік зиян шектіріп отырған пайдалы қазбалардың ішінен, – полиметалл кендері, түсті металлургия, ал микроэлементтерден – қорғасын, хром оксиді, марганец және уранды айтуға болады. Олардың басым көпшілігі, шикізат күйінде, басқа елдерге жөнелтіліп, дайын өнім мен қымбат бұйымның тиімділігін солар көріп отыр. Қалаларда экологиялық ахуал, соматикалық ауру түрлерінің өршуі, Арал өңірінің экологиясы, Арал қасіреті Республика аумағынан асып, бүкіл планетаның бас ауруына айналып отыр. Оны сауықтыру бағытында Орталық Азиядағы бес мемлекет – Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Түркіменстанның Президенттері бірнеше рет кездесті.

Орман-тоғай, таза сулы бұлақ пен өзендер, құнарлы топырақты аймақтар қазақ жерінде адамдар жиі қоныстанған аумақтарда бей-берекет пайдалану салдарынан бүлініп, кейбіреулері пайдалануға жарамай қалды. Табиғат байлықтарын жоспарсыз және кең көлемде кешенді пайдалану табиғи қорлардың тез азаюына, сондай-ақ табиғи ортаның ластануына әкеп соқтырды.

Мысалы, Арал аймағы орналасқан Қызылорда облысында түрлі жұқпалы аурулардың өршуі, Байқоңыр ғарыш айлағының қасіреті тұрғындар арасында жүрек, өкпе, қан қысымы, бүйрек, бауыр және басқа қауіпті аурулардың көрсеткіштері жағынан республикада бірінші орында. Осыған байланысты, нақты шара – осы

өңірдің тұрғындарының хал-ахуалын жақсарту, жер асты суларын кеңінен пайдалану арқылы тұщы ауыз су жіберу, су құбырлары құрылысын жүргізу, Кіші Аралды сумен толтыру республикалық қана емес, халықаралық деңгейде шешімін табатын мәселе.[7,36-б.]

Қазақстан экологиясы үшін Арал өңірінің маңызы орасан, ал 1991 жылы жабылған Семейдегі полигонның әкелген зардап-қасіретінің орны ерекше. Бұл полигонда жарылған 500-ге жуық бомбаның сойқаны, адамдарды ақырзаман індетіне шалдықтырып, Жер-Ананы есінен тайдырып жібере жаздады.

Әлем қазақты Семей сойқаны арқылы таныды десек, артық айтқандық емес. Антиядролық «Невада-Семей» қозғалысының акция-шерулері Батыс пен Шығысқа шындықты жеткізіп, Кеңес империясының сұмдық қаруының, «күпия соғыстың» сырын ашты. Алайда, ел мен жер тағдыры толық шешіліп біткен жоқ. Апат аймағының әлі де шешілмеген жақтары бар.

Экологиялық аймаққа айналған тағы бір өлке – «Байқоңыр» ғарыш айлағы. Байқоңырмен шектес Ұлытау даласының қай түкпіріне үңілсеңіз де, әр түрлі зымырандардың (ракеталардың) сынығынан аяқ алып жүру мүмкін емес. Бұлар – зымырандардың бірінші ұшу сатысынан айрылып, жерге құлаған бөлшектері. Зымырандардың отын құрамында хлорлы қосылыстар жиі кездеседі. Аспаннан отқа оранып түскен қалдықтар 3-4 гектар аумақты улап, өртеп, тып-типыл етіп кететіндіктен, ұзақ жылға дейін, қу тақырларға айналған бұл жерлерде ештеңе өспейді. «Байқоңыр» ғарыш айлағының аумағында зымыран бөлшектері құлайтын 39 аудан белгілі және ол 105 мың шаршы километрден асады. Олар төмен құлдилап келе жатқанда, сұйық отын ретінде қолданылатын гептил төгіліп-шашылып – ауаны, жер мен суды улайды. Одан тараған уландырғыш заттар, сол төңіректе 130 елді мекеннің үстінен себелеп өтеді. Зерттеулер анықтағандай, зымыран ұшырылған кезде ауаның ластануы 100 мың автомобильден бірден будақтаған түтінге тең. Мұның бәрі, ең алдымен адамдар денсаулығына кері әсер етеді. Осының салдарынан, соңғы жылдары тұрғындар арасында жүйке, қатерлі ісік аурулары, қан ағару, қан қысымының көтерілуі, кем-кетік бала туу көбейіп, нәрестелердің шетінеуі өршіп кеткен.[7,78-б.]

Егер, гептилдің 1 грамы ғана мыңдаған адамдарды уландырып, қатерлі ауруларға шалдықтыратындығын еске алсақ, бұл экологиялық апат түрінің адамдар денсаулығына, жан-жануарлар тіршілігіне тигізер зардабын айтып жеткізу қиын.

Солтүстік Каспийдің Қазақстанға қарайтын экваториясы байлығының халық үшін де, мемлекет үшін де маңызы орасан. Оның фаунасы мен флорасы әлемде теңдессіз. Құрамында мұнай компаниясы бар алпауыттар Каспийдің экологиялық жағдайын асқындыра түсуде. Соңғы жылдары теңіз деңгейінің көтерілуі, ахуалды одан әрі нашарлатып отыр. Мұнай өнімінің суға төгілуі, бұрғылау, мұнайды өңдеу кезіндегі зиянды қалдықтарды залалсыздандыру жұмыстары басты назарда болуы тиіс. Бұл өңірдегі фауна мен флораның тепе-теңдігі сақталуы шарт.

Адамзат баласы табиғат байлықтарына таусылмайтын пайда көзі деп қарап келгенін назарға ала отырып, экологиялық проблемалар мойындалған тұста табиғат пен қоғам үйлесімділігін сақтау мақсатында табиғи ресурстарды пайдалану құқығын мақсатына қарай екіге бөліп қарау маңызы болып отыр:

-табиғи ресурстарды экономикалық, экологиялық сауықтыру, өнегелі-эстетикалық қажеттіліктер үшін шектеулі пайдалану құқығы;

-табиғи ресурстарды адамның өмірі мен тіршілігі үшін шекті пайдалану құқығы.

Қазақстан Республикасында көптеген экологиялық проблемалардың қордаланып жиналуы, оларды шешуге бағытталған түрлі шараларды бір сәтке де кешіктіруге болмайтындығын көрсетеді. Кен өндіру орындары, ауыр өнеркәсіп, радиация, сынақ полигондары мен ғарыш айлақтары, мұнай мен газ өндіру – мұның бәрі республикамыздың табиғи ортасына, экологиясына едәуір мөлшерде бірден-бір теріс әсер етіп отырған тұстары. Осының бәрі, экологиялық бағалау көрсеткіштері мен экожүйелерді қалыпқа келтіруге бағытталған мемлекеттік шаралардың әлі де мардымсыз екендігін, бұл іске жалпыхалықтық деңгейде жұмыла кірісу ғана экологиялық апаттан аман алып қалудың төте жолы екендігін көрсетеді.[8,62-б.]

Табиғат-біздің анамыз. Оны таза ұстау, қорғау, экологиялық орта қалыптастыру біздің еліміз, адам баласының келешегі үшін қажет. Сондықтан экологиялық күрес - өмір үшін күрестің негізі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Р.Әбсаттаров «Саясаттану негіздері», Алматы, 2011.
2. Әлемдік саясаттану антологиясы: 10 томдық.-Алм., «Қазақстан» баспа үйі, 2007.
3. Жамбылов Д. Саясаттану. Алматы «Жеті жарғы» 2008 ж.
4. Байділдинов Л.Ә. «Теориялық саясаттану», Алматы 2005ж.
5. Бозшатаева Г. Т.,Оспанова Г. С. «Экология». Алматы – 2002
6. Асқарова Ұ. Б. Экология және қоршаған ортаны қорғау, Алматы – 2004
7. Баешов А. Экология және таза су проблемалары, Алматы, 2003
8. Жатқанбаев Ж. Ж. «Экология негіздері». Алматы – 2003

Есеналиев Асқат Ералыұлы

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Askat_01.31@mail.ru

Тоханова Роза Жумадилаевна

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Roza_07.77@mail.ru

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ТАРИХИ- ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. В этой статье представлены детали, необходимые для изучения общих закономерностей и тенденций развития зарубежных и отечественных инвестиционного законодательства страны, и ее изучения истории возникновения и формирования ее законодательства как самостоятельной отрасли права.

Аңдатпа. Бұл мақалада ел тарихындағы қазақ елімен және шетелдердің инвестициялық заңнамасының дамуының жалпы заңдылықтары мен негізгі тенденцияларын тану үшін және оның заңнаманың дербес саласы ретінде пайда болуы мен қалыптасу тарихын зерттеуге қажетті деректемелер жазылды.

Abstract. These articles are represented by details, unsurpassed learning of general laws and trends in the development of treasury and domestic investment law, and the acquisition of the history of the acquisition and the formulation of the law as a self-sufficient right.

«Инвестиция» терминінің өзі XVIII ғасырдың басында, әуелде кірістер алуға пайдаланылатын еркін ақша қаржыларын көрсететін қаржы категориясы ретінде пайда болды. Бұл кезде Шотландия инвесторлары Американың батысында болашақта баю мақсатымен фермерлер жерлерін сатып ала бастайды, Америкада әлі де болсын аяғынан тік тұрмаған қарапайым нарықтың қалыптасуы мен дамуының негізін жасады. Жабық үлгіде қорлар алғашқы инвестициялық компаниялар болды. 1822 ж. Бельгия королі Вильям I, қазір айтылып жүргендей, тұңғыш инвестициялық траст жасады, траст Брюссельде тікредді, бұл шетел мемлекеттеріне қарыз беру жолдарымен инвестицияларды жүзеге асыруға мүмкіндік берді. Бұл күнге дейін жұмыс істеп келген жабық үлгідегі байырғы қорлардың бірі - 1868 жылы Лондонға құрылған Шетелдік және отарлық инвестициялық траст [1]. XIX ғасырдың 80-жылдарында инвестициялық трастар Шотландия мен Англияда пайда болды, кейін олар акциялары еркін сатылатын компанияларға айналды, бұл инвестицияларға қатысатын инвесторлардың санын көбейтуге, инвестициялық қатынастарды онан әрі дамытуға жеткізді.

Инвестициялық қызметті жүзеге асыруды реттейтін арнаулы заң актылары арасында АҚШ-та қабылданған «Инвестициялық компаниялар туралы» Заң және 1940 жылғы «Инвестициялар жөніндегі кеңесшілер туралы» Заң бар. Алдыңғы заң инвестициялық компаниялардың акцияларын сатып алған инвесторларға қорғауға бағытталған, екіншісі - ақша салымдарының үлгілерін кәсібилікпен жасау үшін инвесторлар жалдайтын инвестициялар жөніндегі кеңесшілер тарапынан ықтимал асыра сілтеушіліктерден қорғауға арналған [2]. Бірақ осы екі заң қосымша актылар болып табылды, ал АҚШ-тың Инвестициялық заңнамасының негізін 1933 жылғы бағалы қағаздар туралы Заң мен 1934 жылғы қор биржалар туралы Заңдар құрайды. Бағалы қағаздар туралы заң бағалы қағаздардың жаңа шығарылымы туралы акпараттың ашықтығын қамтамасыз ету және 1929-1932 жылдардағыдай қор биржаларының болашақ құлдырауын болдыртпау үшін қабылданды. Негізінен АҚШ-тың бағалы қағаздар туралы заңнамасы бағалы қағаздар нарығында нақты және ықтимал инвесторлардың құқықтары мен мүдделерін қорғайды.

Инвестициялық заңнаманың құрамына енетін бағалы қағаздар нарығы туралы заңнамаларын бар көптеген дамыған елдердің бірқатарында (нақты активтер деп аталатын) бағалы қағаздарға айналдырылған инвестицияларға қарағанда, бағалы қағаздарға айналдырылған инвестициялар анағұрлым көбірек таралған. Рас, тарихи осылай қалыптасты: бағалы қағаздарға айналдырылған инвестициялар заңмен алдымен негіз алды.

Алайда, егер бағалы қағаздарға айналдырылған инвестициялар шын мәнінде бағалы қағаздардың өзімен бір мезгілде пайда болса, онда басты объектілерді, айталық, пайдалы қазба орындарын игеру ерте дүниеде-ақ басталған-ды, демек, сол кездерде-ақ бұл салада инвестициялық қызметті құқықтық реттеу жөнінде алғашқы әрекеттер жасалған-ды.

Жер қойнауының тәлімдерін пайдалануға берудің осы заманғы концессиялық жүйенің негізгі бастаулары Афины мемлекетінде алғаш салынған. Жер қойнаулары мемлекет меншігінде болды, пайдалы қазбаларды іздестіруге ниеттенгендердің бәріне мүмкіндіктер берілген, табылған пайдалы қазбалар туралы баяндаулары мен мемлекеттік қазынаға жер қойнауын пайдалану құқы үшін бір мезгілдік жарнадан, алынған кіріс бөлігінен тыс төлем түсірген жағдайда, мемлекет пайдалы қазбалар шығару үшін белгілі бір алаң (кен аумағын) береді. Демек, осы кезеңде жер қойнауын пайдаланудың тау-кен еркіндігі; жердің сыртқы қабатын жер қойнауынан бөліну; жер қойнауын пайдаланудың ақылылығы принциптері қалыптасып, қазба орнын тұңғыш ашушының құқы бекітілді.

Рим мемлекетінде концессиялық жүйемен бірге жер қойнауын пайдаланудың аксессиялық жүйесі де қалыптасты. Рим заңгерлері жерге меншік құқы оның қойнауына да тарауы керек деп санайды, өйткені минералдар (пайдалы қазбалар) жердің өнімдері (мысалы, өсірілген егін) болып табылады, сондықтан жер байлығы оның иесіне толық тиесілі деген. Сөйтіп, рим заңгерлері бірінші болып осы уақытқа дейін қолданылып жүрген аксессия принципін негіздеп ұсынды. Осы принцип бойынша жер иесі оның қойнауындағы байлыққа да қожалық етеді.

Солай болғанымен, рим провинцияларында жер қойнауы мемлекет меншігінде болды. Мемлекет атынан ерекше прокуратор жеке тұлғаларға мемлекеттік концессияның пайдасына ақылы негізде пайдалы қазбаларды барлап шығару үшін жер тәлімдерін таратқан. Мұндайда жер үстінің қожайының алдын-ала келісімі талап етілмеді, барлау жасауға рұқсат алу мен қазынаға белгілі кірісті (оннан бір бөлігін) төлесе - жетіп жатты. Сонымен, Рим билігі заманында-ақ жер қойнауын пайдаланудың екі жүйесі - концессиялық және аксессиялық жүйелер негізделіп, бастау алған, бұлардың дуализмі мен текетіресі осы уақытқа дейін сақталып келеді.

XVII ғасырдың ортасында Ресейде пайдалы қазбалы барлау мен шығаруға жер қойнауын тәлімдерін беру тәртібін реттейтін алғашқы заң актылары пайда болды. Мәскеу үкіметі жер бетінде кен іздеуге рұқсат еткен бірнеше жарлықтар шығарды, заводтар құрылысын жекеменшік имениелерде, монастырьлар жерінде салуға рұқсат етілді, кен өнеркәсіпшілеріне (оның ішінде шетелдіктерге) жерлерімен[3] келісімшарттар жасау ұсынылды. Осыған байланысты Ресейде жер қойнауын пайдалану жүйесі аксессия принципінде орныққан, ол жер қойнауы құқын оның сыртқы қабаты құқықтан бөлу принципін танымаған деген қорытынды жасауға болады.

Ресейде жер қойнауы, саласында инвестициялық қызметтің нағыз дамуы XVIII ғасырдың басында, I Петрдің тұсында бастау алды деуге болады. I Петр пайдалы қазбалар орнын барлауға отандық және шетел инвесторларын жұмылдыру саясатын дәйектілікпен жүргізді. Ол тау-кен құқығының мынадай негізгі принциптерін жария етті: кен еркіндігі принципі, кен көзінің барлану принципі, жер қойнауын пайдаланудың ақылы принципі, еркін кен кәсіпкерлігінің принципі. Осы кезеңде жер пайдалану саласында инвестициялық қызметті жүзеге асырудың елеулі құқықтық базасы жасалды. (атап айтқанда, «Кен қазу істерін құру Жарлығы», 1700 жылы 24 тамызда, 1719 жылғы 10 желтоқсандағы Берг-коллегия[4], т.б.). Ресей империясының заңдар жинағын құрастыруға 1832 ж. Тау-кен Жарғысы жасалып қабылданды, кейін 1842 және 1857 жылдары қайта редакцияланып, Ресей империясының Тау-кен жарғысының негізін құрады, 1912-1914 жылы өзгерістер мен қосымшалар енгізілді.

XX ғасырдың басында-ақ тау-кен заңнамасының жүйесі қалыптасты. Оның көптеген негіз құраған принциптері бұл күндері де маңызын жойған жоқ. Осы кезеңде әр елдерде маңызын жойған жоқ. Осы кезеңде әр елдерде пайдалы қазбаларды барлау және өндіруге құқық беру екі әртүрлі және өзара бір-бірін жоққа шығаратын тәсілге негізделген: 1) заңнамамен жер қойнауын пайдалану құқын кімге беру керектігі анықталмаған, ал бұл тұлғаны таңдау құқы әрбір нақты жағдайда үкіметке берілген (жер қойнауын пайдалануға берудің бұл жүйесі «концессиялық» деген атау алды); 2) жер қойнауын пайдалану құқын алуға үміткер сай келуге тиісті талаптардың белгілі тізбесін заңнама белгілейді (бұл құқық жер қойнауын пайдаланудың «құқықтық» жүйесі деген атау алды).

Концессиялық жүйе Францияда қалыптасты, кейін Бельгияда, Голландияда, Түркия мен Грекияда қолданыла бастады. 1810 жылы Францияда тау-кен заңы қабылданды, онда жер иесінің өзіне қарасты иелікте пайдалы қазбаларды іздестіру мен барлау құқын бекіткенімен, бұл құқына да үкімет шектеу қойды, үкімет тау-кен әкімшілігімен келісе отырып, жер қойнауы жөнінде басқа да іздестірушілерге де әрекеттер жүргізуге рұқсат бере алды, кейін барлық өтініштерді қараған соң, жер иесінің келісімінсіз-ақ, бірақ оған міндетті түрде өтемақы төлеу арқылы жер қойнауын пайдалануға рұқсат ете алатын болды.

Концессионер міндетті екі талапқа сай болу керек болды: жобаның жүзеге асыруға жеткілікті қаржылары болуы қажет; жер қойнауын игеруді ұйымдастыру мен жүргізу де қажетті қабілеттері болуға тиіс.

1837 жылы Бельгияда қабылданған концессиялар беру жөніндегі Заң Францияның тау-кен заңының ережелерін қайталаған; оның бірден-бір ерекшелігі сол - онда жер иелерінің қазба орындарын алғаш ашқандар мен басқа да тұлғалардың құқықтық хал-ахуалы теңестірілмеген. Осы заң мен жер иесіне жер қойнауын игеру құқын оған беруде артықшылық құқық белгіленген, жер қойнауынан қазба байлықты іздеп тапқан тұлғаға жер иесіне қарағанда артық құқық берілуі керек еді.

Ресейде жер қойнауын пайдалануға берудің қалыптасқан жүйесі «концессиялық» емес, «құқықтық» жүйе деп аталды. Концессиялық жүйе Ресейдің заң әдебиетінде батыл сынға ұшырады, әкімшіліктің қазба орындарын белгілі бір тұлғаға пайдалануға өз қалауынша беру құқы тау-кен заңнамасының бірден-бір мүмкін болатын, берік және әділетті негізін бұзғандық болады[5], тау-кен заңнамасы бойынша, қазба орнын ашқан тұлғаға оны игеру құқы танылған, басқаша сөзбен айтқанда, қазба байлықты алғаш ашқан тұлғаның құқы бұзылды.

Біздіңше, бұл жағдайда жер қойнауын игеруге берудің «концессиялық» және құқықтық жүйесі туралы түсініктер араласып кеткен. Бір жүйенің екіншісінен басты ерекшелігі сол - жоғары атқарушы органға (үкіметтің) концессионерді таңдау құқының берілуі. Басқа жағдайда заңнаманың негізгі талаптарында концессияның иесі нендей жауапкершілік алатыны қарастырылған. Бұл жерде бірден осы екі жүйе арасындағы елеулі өзгешеліктер күдік туғызады: егер бірнеше үміткер заңнама талаптарына сай келсе, онда «құқықтық» жүйе жағдайында келісімшартқа қатысушылар арасынан бір тұлғаны таңдау тәртібін қалауға болар. Сондықтан «құқықтық» жүйе жағдайында жоғары атқарушы орган белгілі бір тұлғаны таңдау құқына ие болуы керек, ол жер қойнауын пайдалану шартын жасасқан тұлғаға ден қоюға тиіс. Осыдан жер қойнауын пайдалануға берудің «құқықтық» және «концессиялық» жүйелері арасындағы ерекшеліктер жер қойнауындағы қазба байлықты игеруге құқын беру шарттары заңнамамен емес, жер мен оның қойнауына бөлінбейтін жеке меншіктің құқын қорғау қажеттігінен туындаған. «Құқықтық» жүйені демек, аксессиялық жүйе деп атаған дұрыс болар, ол жер қойнауын пайдалануға берудің «концессиялық» жүйесінен түбірлі өзгеше. Ресейде концессиялық жүйеден бас

тартудың басты себебі мынада: концессиялық жүйе ең алдымен жер иесінің «қасиетті» құқықтарына қол сұқты, сондықтан бұл жүйе қабылданбады.

1917 жылы қазан төңкерісінен кейін алғашқы декреттердің өзінде-ақ жер үсті құқығын оның қойнауына иелік ету құқығынан бөлу принципі бекітілді. Осыған сәйкес жер асты байлығы жер бөлігі ретінде қарастырылмады, ерекше құқықтық режимге бағындырылды (бұл принцип дамыған шетелдерде осы уақытқа дейін құқықтық жүйелерде сақталып келе жатқан акцессия принципке сәйкес жер қойнауы жердің құрамдас бөлігі болып табылады, ал жер қойнауына меншік құқы жерге меншік құқының құрамдас бөлігі). 1920 жылы КСРО ХКК-і қабылдаған жер қойнауы туралы Декрет жер қойнауын пайдалануға байланысты қолданылып келген барлық актылар мен жеке тұлғалармен[6] келісім-шарттарды жойды. Алайда, жеке капиталды (ең алдымен шетелдік) жұмылдырудың объективтік экономикалық қажеттіліктерін ескеріп, тау-кен өнеркәсібінің мүддесіне жер үсті мен қойнауын бөлу тәртібі туралы нұсқауға сәйкес қоғамдық жерлерде алтын және платинаны іздестіру, барлау және шығару жөнінде құқық берілді, ал кейін бұл ережелер басқа да пайдалы қазбаларды[7] өндіруге де жатқызылды.

Мысалы, 1923 жылғы 7 шілдедегі жер қойнауы және оны игеру туралы Ережеде КСРО-ның барлық азаматтары мен заңды тұлғаларына, сондай-ақ шетелдік азаматтар мен олардың заңды тұлғаларына[8] пайдалы қазбаларды барлау, іздестіру және шығару, өңдеу құқы бекітілді. Одақтас республикалардың заң актыларында да концессия бастауларында жер телімдерін жеке тұлғаларға босату мүмкіндігін бекіткен нормалар көрініс алды. Атап айтқанда, Қырғыз (Қазақ) АКСР-ның 1923 жылғы Жер кодексінде (160, 168, 170, 176, 178)[9] концессия және жалға беру негіздерінде жер бөлу және пайдалану көзделген. Кейін Қазақ АКСР-ы Кеңестерінің V съезінде (1925 ж. 19 сәуір) қабылданған «Ирригация туралы» шешімдерінде суландыру мен жер пайдаланудың өнімдер завод-фабрикалық өңдеу үшін ерекше механикаландыруды қажет ететін жерлерді концессияға берудің мүмкіндігі, концессияларға ірі концессияларға арнаулы жер телімдерін, республиканың таяудағы мүмкіндігіне қарай елеулі мөлшерде несиелер[10] бөлу қажеттігі айтылған.

ЖЭС (1921-1927 жж.) кезеңінде Кеңес мемлекетінің экономикасына шетелдік азаматтары мен заңды тұлғаларының қатысуына жол берілді. Әсіресе пайдалы қазбаларды шығару үшін жер қойнауларын беру кеңінен қолға алынды. (шетелдік инвесторлар қатысқан 25 кәсіпорын құрылды). Сол кезеңде жасалған концессиялық келісімшарттар концессиордың (инвестордың) өзіне қабылдаған міндеттемелерді орындамағаны немесе тиісінше атқармағаны жағдайында мемлекеттік органдардың бастамасымен келісімшартты өздігінен мерзімінен бұрын тоқтату туралы ережелерді бекіткен. Тиісінше, жер қойнауларына мемлекеттік меншік құқы жер қойнауын пайдалану саласында жеке тұлғалардың (шетелдік, отандық кәсіпкерлердің) бастамашыл инвестициялық қызметімен үйлесім табады.

Сол кездің өзінде-ақ КСРО-ның, жекеленген республикалардың, оның ішінде Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметке қатысуының құқықтық негіздері жасалды. 1920 жылы 27 мамырда Құлжада КСРО мен Синьцзянь арасында Іле хаттамасы деген атаумен белгілі болған келісімшарт жасалды, ал 1924 жылы 31 мамырда КСРО мен Қытай арасында шарт жасалды, соның нәтижесінде Қазақстан Синьцзяньмен сыртқы сауда операциялар жасай алатын болды.

1927 жылы КСРО-ның тау-кен ережелерінің қабылдануымен инвесторлардың құқық көлемі төмендеді және мемлекет тарапынан бақылау күшейді, ал 30-шы жылдары - тоталитарлық тәртіптің орнауы кезеңінде инвестициялық қызмет мүлдем тоқтатылды. Қазба байлықты барлау мен өндіруде кен орнын алғаш ашқандардың құқын бекіткен кен еркіндігі принципі белгіленген Тау-кен ережелері КСРО-ның жер қойнауы туралы заңнамасының негіздері қабылданған - 1975 жылға дейін күшін жойды. Сонымен бірге XX ғасырдың 30-шы жылдарынан бастап жер қойнауларын игеруге шетелдік және жеке тұлғаларды жұмылдыру туралы ақпарат кездеспеді.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін мемлекеттердің интеграциялануына ынта күшейді. Социалистік мемлекеттердің пайда болуына байланысты мемлекеттердің екі негізгі блогы құрылды, соның шеңберінде олардың экономикалық және саяси, әлеуметтік салаларда ынтымақтастығы дамыды. Тұрақты қызмет істейтін, мемлекетаралық және үкіметтік емес сыпаттағы бірлестіктер ретінде әртүрлі мемлекеттік ұйымдар құрылды, ондағы мақсат тиісті құрылтай құжаттарында қарастырылған халықаралық проблемаларды шешуге көмектесу, мемлекеттердің жан-жақты ынтымақтастығын дамыту болды. 1944 жылы шілдеде АҚШ, Ұлыбритания және олардың одақтастары өкілдерінің Бретон-Вудсте (Нью-Хэмпшер, АҚШ) кездесуі нәтижесінде халықаралық Валюта Қоры жөнінде Шарт жасалды. 1946 жылы Халықаралық даму және қайта құру банкі құрылды. 1957 жылы Рим шартына сәйкес Еуропалық, Экономикалық Қауымдастық құрылды.

Бұл кезең дамыған (капиталистік) елдерден трансұлттық корпорациялардың әртүрлі ұлттық заңды тұлғалардың бірлестігі ретінде экономикалық және саяси ықпалын күшейту мақсатында капитал жеткізу өріс алды.

Бұл үрдіс XX ғасырдың басында-ақ, 1907 жылы ағылшынның «Шелл» мұнай компаниясы Голландияның «Ройял Датч» («Ройял Датч-Шелл») компаниясымен біріккен кезден басталды, оның нағыз дамуы өткен ғасырдың екінші жартысында Американың «Дженерал Моторз», «Форд Моторз», т.б. компанияларының тікелей араласуы нәтижесінде басталды.

Капитализм елдерінің халықаралық және экономикалық институттарының құрылуына орай социалистік мемлекеттер блогының шеңберінде Варшава Шарты жасалды және Экономикалық Өзара Көмек Кеңесі құрылды. Инвестициялық қатынастардың жаңаруы жаңа сапада болсын, тар мағынада болсын, дәл осы кезде басталды. Инвестицияларды құқықтық реттеу аймақтық деңгейде ғана емес, социалистік мемлекеттер арасында

достық және ынтымақ жөнінде екі жақты келісімдер жасау жолымен, сондай-ақ социалистік құрылыс жолына түскен үшінші әлем елдерімен де келісімшарттар жасау жолымен реттеліп отырды. Үшінші әлем елдеріне «қайырымды» саяси миссияны жүзеге асыру үшін едәуір қаржы көмегі көрсетілді, заводтар, фабрикалар тұрғызылды, экономикасының тұтас салалары, ауыл шаруашылығы, т.б. жаңарды. Сонымен бірге социалистік елдер, оның ішінде бұрынғы КСРО дамушы елдерде осы мемлекеттердің азаматтары есебінен әртүрлі деңгей мен сан алуан қызмет салаларына арнап мамандар даярлады.

Сол кезеңнің әдебиетінде аталып өткеніндей, КСРО осындай сыпаттағы көмекті жүзеге асыра отырып, капиталды экспорттамады, өзінің көмегімен салынған кәсіпорындарға, оларды басқаруға қатыспады, сол кәсіпорындарды пайдаланудан қандай да болсын пайда алмады, кеңестік көмек отаршылдық жүйені жоюға бағытталды, империалистік елдердің көмегі осы жүйені отаршылдықтың[11] жаңа нысаны түрінде сақтауға жұмсалды. Біздің пікірімізше, осы бүкіл ірі ауқымды қызмет бір ғана мақсатқа жетуді көздеді: дамудың социалистік жолына түскен мемлекеттердің санын көбейту, социалистік елдердің әскери және саяси бірлігін нығайту.

Алайда саяси мәселелер мемлекеттердің экономикасына нұқсан келтірумен шешіліп отырды, объективтік экономикалық заңдарға қайшы келді, объективтік заңдылықтарға сәйкес инвестициялық қатынастар өзара тиімді болуға тиісті еді, бірақ біржақты сыпат алды.

Социалистік мемлекеттер арасында өзара қарым-қатынастар жөнінде де осыны айтуға болады, экономикалық тұрғыдан алғанда мақсаткерлік және өзара тиімділік сыпатта болмады. Принципінде Өзара Көмек Кеңесіне қатысушы елдердің экономикалық саладағы ынтымақтастығы достас халықтардың бауырластығы ұранымен өтіп жатса да, товар - ақша қатынастарының сыпатында болды, ондаған жылдар бойы қоғамдық дамудың бүкіл объективтік заңдар мен заңдылықтарын өрескел бұза отырып жүргізілген инвестициялық қызмет экономикалық дағдарыстың негізгі себептерінің бірі болды, социалистік ынтымақтастықта болған бұрынғы әлі де болсын сол дағдарыстан шыға алмай келеді.

Мынаны ерекше атап өткен жөн: КСРО бірқатар капиталистік елдермен - Финляндиямен, Франциямен, Скандинавия елдерімен, Германиямен, т.б. мемлекеттермен ұзақ мерзімдік сауда келісімдерін жасады. Товар айналымы жөніндегі келісімдерге сәйкес КСРО-ның шаруашылық ұйымдары мен Батыс фирмалары арасында келісімшарттар жасасты. Бұл келісімшарттардың мемлекетаралық келісімшарттардан елеулі ерекшеліктері болды: буржуазиялық мемлекеттер өз фирмаларына қатынасты келісімшарттар жасау үшін әкімшілік шаралар қолдануға міндеттемелер қабылдамады. Мұның өзін қазіргі, жағдайда дұрыс деуге болады, өйткені әңгіме жеке меншік-құқықтық қатынастар туралы болып отыр, оған мемлекеттің араласуына жол берілмейді, ал кеңестік ғылымда халықаралық - жеке меншік құқық проблемасы үлкен айтыс, пікірталас туғызды, бұл буржуазиялық мемлекеттердің өздерінің заңды және жеке тұлғаларының келісім-шарттарын сақтауға кепілдік жасауға құлықты емес деп қабылданды, жалпы алғанда, мәселенің қойылысы мұндай келісімшарттардың ролін кәдімгі нұсқауларға деңгейіне жеткізу, тараптарға қандай да болсын міндеттемелер жүктемейтін деңгейге жеткізуді көздеді.

Шетелдік заңды тұлғалар мен оларды КСРО аумағында шаруашылық қызметке жіберу бағытында Кеңес мемлекетінің дамуының әртүрлі кезеңінде әртүрлі көзқарастар болды. КСРО ХКК-інің 1931 жылғы 11 наурыздағы «КСРО аумағында сауда операцияларын жүргізуге шетелдік фирмаларды жіберу туралы» Қаулысымен әрбір сәт үшін рұқсат алудың принципі белгіленді - сауда операцияларын жүргізуге рұқсат алған ұйымдар мен тұлғалар өз қызметінде КСРО-да қолданылып жүрген заңдар мен мемлекеттік органдардың жарлықтарға бағынады [12]. Кейін Кеңестік азаматтық заңнамен (КСРО және одақтас республикалардың азаматтық заңнамаларының Негіздерінің 124 бабы), оның ішінде Қазақ КСР-ның тиісті азаматтық заңнамасымен (ҚКСР Азаматтық кодексінің 560-бабы) шетелдік кәсіпорындар мен ұйымдар КСРО-да сыртқы сауда бойынша және соған байланысты мәлімелер жасауға құқық берілген кеңестік сыртқы сауда бірлестіктерімен басқа да кеңестік ұйымдармен есеп айырысу, сақтық және басқа да операцияларды ерекше рұқсат алмай-ақ жүргізе алатыны[13] белгіленген. Демек КСРО-да шетел кәсіпорындары мен ұйымдарына шаруашылық қызмет жүргізудің рұқсат ету тәртібі орын алған

Алайда, инвестициялық қызметтің нақты дамуы XX ғасырдың 80-ші жылдарында ғана мүмкін болды. Елде жер-жерлерде басталған «қайта құру» сыртқы экономикалық қызметті де қамтыды. КОКП ОК Саяси Бюросының 1986 жылы күзде біріккен кәсіпорындар құрудың мүмкіндігі туралы шешім қабылдаудан кейін мемлекеттің экономикасына шетелдік инвестицияларды құюға жол ашылды. Бұл шешім КОКП ОК-і мен КСРО МК-і-нің 1986 жылғы 19 тамыздағы «Социалистік елдермен ғылыми-техникалық ынтымақтастық және экономиканы басқаруды жетілдіру жөніндегі шаралар туралы»[14] құрылысымен байланысты болды. Осыған орай социалистік ынтымақтастықтағы елдермен сыртқы экономикалық байланыстардың нысаны мен әдістері елеулі өзгерістерге ұшырады. Басты назар КСРО және социалистер елдердің бірлестіктері, кәсіпорындары мен ұйымдары арасында өзара әрекет етудің жаңа прогрессивті нысандарын белсендірек енгізуге, толық шаруашылық есеп пен өзара тиімділік негізінде олардың қызметі үшін экономикалық және ұйымдастырудың алғышарттарын жасауға аударылды.

Дамыған елдер өткен ғасырдың 60-80-ші жылдарында-ақ дамушы елдерде өнім өткізудің жаңа нарықтарына, шикізат, энергия көздері мен жергілікті арзан жұмысшы күшіне ие болуға бағытталған инвестициялық саясатты жүзеге асырды. Бұл кезеңде Кеңес Одағы экономикалық мүдделер мен пайда табуды көздемей, ең алдымен саяси мақсаттарды алға қойды. Ал Монголия, Куба, Вьетнам, Камбоджа сияқты мемлекеттер Кеңес Одағының ұзақ мерзімдік несиелер түрінде қаржы көмегін өздерінің мемлекеттік

бюджеттеріне бірден салды. КСРО мен Экономикалық Өзара Көмек Кеңесі тарағаннан кейін КСРО-ның құқықтық мұрагері - Ресей 80 млрд-тан астам мелекеттік несиелерді қайтарып ала алмады.

Инвестициялық заңнама тарихы туралы мәселені талқылауды аяқтай келіп, мынадай қорытындылар шығаруға болады:

Инвестициялық қатынастар пайда болған сәттен заңнаманың әртүрлі салаларының (сауда, азаматтық, қаржы, тау-кен, халықаралық, т.б.) нормаларымен реттеліп келді, ал инвестициялық нормалардың бөлінуі және заңнаманың дербес саласына бірігуі дамыған елдерде, негізінен, XX ғасырдың екінші жартысынан басталды;

XX ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап инвестициялық қатынастардың дамуында екі кезеңді бөліп алуға болады:

1 кезең (1986-1990 жж.) шетел инвестицияларының келуі және бірлескен кәсіпорындардың құрылуы. (Елде «қайта құру» басталады, бұл сыртқы экономикалық қызметті де қамтыды. КОКП ОК-і мен КСРО МК-інің сыртқы экономикалық байланыстар мен социалистік елдермен ынтымақтастығы басқаруды жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қаулысына, сондай-ақ КОКП ОК-інің Саяси Бюросының бірлескен кәсіпорындар туралы шешіміне сәйкес шетел инвесторлары КСРО аумағында өз қызметін жүзеге асыруға мүмкіндік алды);

2 кезең (1990-1991 жж.) - шетелдік және ұлттық инвесторлар инвестициялық қатынастардың толық мәнді қатысушылары (субъектілері) бола бастады. (КСРО-да инвестициялық қызмет туралы заңнаманың негіздері, 1990 ж., КСРО-ның шетел инвестициялары туралы заңнама негіздері, 1991 ж., сондай-ақ барлық бұрынғы одақтас республикаларда қабылданған осындай заңдар инвестициялық қызметтің негізгі бастаулары мен принциптерін бекітіп берді).

Қазақстан Республикасында, басқа да бұрынғы социалистік елдерде, инвестициялық заңнаманың ұлттық жүйесінің қалыптасуы олардың тәуелсіз мемлекеттер ретінде қалыптасуы мен нарыққа көшуі кезеңінде мүмкін болды.

Әдебиеттер

1. Мобиус М. Дамушы нарықтар бойынша инвесторларға басшылық (ағылшын тілінен аударылған). М.: «Афон инвесткомпаниясы», «Гривна» ЖАҚ-ы, 1995. 19-20 беттер.

2. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Инвестициялардың негіздері (ағылшын тілінен аударылған). М.: «Дело» баспасы, 1997. 55-56 беттер.

3. Штоф А. Тау-кен құқық. Санкт-Петербург: М.М.Стасюлевич баспаханасы, 1896. 18-20 беттер.

4. Мухитдинов Н.Б. Жер қойнауын пайдаланудың құқықтық проблемалары. Алматы: Ғылым, 1972. 22 бет.

5. Штоф А. Көрсеткіш шығарма. 33 бет.

6. РКФСР ХКК-інің «Жер қойнауы туралы» 1920 жылы 30 сәуірдегі Декреті.

7. РКФСР ЖХШК-інің «Кен өнеркәсібінің жер үсті және жер қойнауын игеруге байланысты мұқтаждарына жер бөлу тәртібі туралы» 1921 жылы нұсқауы.

8. КСРО БОАК-імен ХКК-інің «Жер қойнауы мен оны игеру туралы» 1923 жылы 7 шілдедегі Ережесі.

9. Қ(Қ) АКСР Жер Кодексі 1923 жылы. Оренбург.

10. Романкова И.В. Қазақстан Республикасында азаматтардың кәсіпкерлігін құқықтық қорғау проблемалары. Оқулық. Алматы: Тұран университеті, 1966. 7 бет.

11. Сыртқы экономикалық қызметті, құқықтық реттеу: көмекші және практикалық оқу құралы. / М.Ә.Сәрсенбаевтың редакциясымен. 2 бөлімде. Алматы: «Ғылым», 1995. I бөлім. 15 бет.

12. Лунц Л.А. Халықаралық жеке меншік құқығының курсы. Ерекше бөлім. М.: Заң әдебиеті, 1975. 229 бет.

13. КСРО ХКК-інің «КСРО аумағында сауда операцияларын жүргізуге шетел фирмаларын жіберу туралы» 1931 жылғы 11 наурыздағы Қаулысы.

14. Қазақ КСР Азаматтық Кодексіне түсініктеме. / Ю.Г.Басин, Р.С.Тазутдиновтың редакциясымен. Алматы: Қазақстан, 1990. 676-677 беттер.

Есеналиев Асқат Ералыұлы

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Askat_01.31@mail.ru

Тоханова Роза Жумадилаевна

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Roza.07.77@mail.ru

Үмбет Марал Әбдімәлікқызы

Дінтану ғылымдарының магистрі, оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Umbet-m@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андамна. Бұл мақалада медиация саласында қатынастарды реттейтін отандық және шетелдік тәжірибелер жайында сөз болады.

Анонция. В этой статье обсуждается отечественный и зарубежный опыт в области медиации.

Abstract. This article discusses domestic and foreign experience in the field of mediation.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында «Құқықтық саясаттың маңызды мәселесі азаматтардың Конституция кепілдік беретін сот арқылы қорғалу құқығын жүзеге асыруы болып табылады» [1].

Медиация институты қазақ қоғамына жат емес. Ұлтымыздың тарихында билер институты болған. Азаматтар арасында туындаған дау-дамайларды билер, шешендер немесе беделі бар жергілікті ақсақалдар әділ шешіп отырған. Билердің негізгі шешетін мәселесі келген шығынды қалпына келтіріліп дауласушыларды бітімге жеткізу болып табылған.

Өмір болған соң, адамдар арасында алуан түрлі дау-дамай да, келіспеушіліктер де болып жатады. «Бас жарылса бөрік ішінде, қол сынса жең ішінде» деген даналық сөз бар. «Кешірім сұрап келсе атаңның құнын кеш» дейтін сөз де бұрынғылардан қалған.

Медиация (лат. mediare – делдалдық ету) – жанжалдарды соттың қатысуынсыз, үшінші бейтарап жақ-медиатордың (делдал) көмегімен шешу формасы. Медиация жанжалдарды баламалы шешудің жеңіл түрі болып табылады. Медиация рәсімі кезінде, жанжалға қатысушы жақтар медиатордың біліміне, тәжірибесіне және шеберлігіне сүйене отырып өзара тиімді шешімге келеді. Жанжалдың шешілуі толықтай жанжалдасушылардың өздерінің күш-жігерімен байланысты.

Бүгінгі таңда, өздеріңіз білетіндей, дауларды яғни сот және балама (соттан тыс) дауларды реттеудің екі негізгі тәсілі әдісі бар. 1-ші тәсіл мемлекеттің бірегей сферасын білдіреді. 2-ші тәсіл Азаматтық қоғамның өзін – өзі реттеу саласы деп аталатын- Азаматтық орта субъектілерінің өз мәселелерін шешуінің жеке – құқықтық тәсілдері. Біздің міндетіміз – өзін – өзі реттеу саласының аясын кеңейту яғни дауларды шешудің балама тәсілдері: Олар үшеу болуы мүмкін: Тараптардың өз бетінше шешуі (келіссөздер), немесе делдалдық медиатордың көмегімен шешуі немесе аралық соттың (арбитраждың) көмегімен шешуі.

Медиацияның ерекшелігі мынада: Медиатор шешім шығармайды, оның нәтижесі дауды реттеу туралы тараптардың келісімі болып табылатын тараптарға әртүрлі нұсқаларды ұсынады. Бірақ медиацияның артықшылығы оның тараптарға тереңінен ықпал етуінде; ол қарама қайшылықты анықтауға және оның себептерін жоюға бағытталған. Медиация – мәдени құрал, дау туындағаннан кейін тараптардың өзара қарым қатынасын сақтауға мүмкіндік береді. Біздің елімізде 2011 жылдың 28 қаңтарында қабылданған «Медиация туралы» Заңның [2] қолданылып келе жатқанына жеті жыл болды. Оның әрекет ету жеке және (немесе) заңды тұлғалардың қатысуымен азаматтық еңбек, отбасылық және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын даулар (қарама қайшылықтар) болып табылады, сондай-ақ ауыр және орта дәрежелі қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қарастырылатын дауларды да атауға болады. Медиацияның қолданылу аясы бүгінгі таңда сот өндірісінің барлық сатысында мысалы азаматтық, қылмыстық істерде көрініс табууда.

Неке (ерлі – зайыптылық) және отбасы туралы кодексте ортақ мүлікті бөлу, еңбекке жарамсыз ерлі зайыбын және де кәмелет жасқа толмаған балаларына қамтамасыз етуге қаржы төлеу, некені (ерлі – зайыптылықты) бұзғанды ерлі -зайыптылар арасында туындайтын дауларға қатысты медиация тәртібінде немесе сот тәртібінде қарауға жатады. Баласынан бөлек туратын ата-ананың ата-аналық құқықтарын жүзеге асыру мәселелер бойынша дауларға да қатысты ұқсастар тәртіп; және азаматтың хал-жағдай актілерін тіркеуге өзгертулер, толықтырулар ендіру қаралған. Жеке және де ұжымдық еңбек дауларын шешуде, бірінде Еңбек кодексінде делдалдық және бітімгершілік рәсімдеулер туралы ережелері бар. Соның ішінде, ұжымдық еңбек дауларын қараудың кез-келген сатысында тараптар делдалға бара алады. Делдалдық рәсімделуі келісім делдалдық рәсімделуі келісім комиссиясындағы бітімгершілік рәсімделуіне, қатысты дербес болады және онымен бірдей жүруі мүмкін. Өткен жылы 30 қарашада қабылданған заңға сәйкес, салық кодексіне түзетулер ендірілді, соған сәйкес 2017 жылдың 1 шілдесінен салық төлеушілердің (салық агенттерінің) тексеру нәтижелеріне хабарламасына шағымдануын қарау бойынша Апелляциялық комиссиялары қызмет көрсетеді.

Жақын арадағы түзетулерге сәйкес, 2016 жылдың, 1 қаңтарынан бастап бітімгершілік рәсімдеуді жүргізу адвокат және нотариусқа берілген. Жоғарыда көрсетілген заңнамадағы барлық өзгертулер медиация

туралы заңды жүзеге асырудың қажетті нормативтік – құқықтық негізін қалады, медиация туралы нормаларды материалдық және іс жүргізу құқығына біріктірді.

Қазақстандық құқықтық жүйе үшін медиация туралы заңын қабылдау елеулі кезең болып келеді, ол азаматтық қоғам институттарын әрі қарай дамуына және құқықтық мемлекет негіздерін бекітуіне ықпал етті. Медиация жергілікті әкімшілік құқық қорғау органдарына тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің аумағында, әсіресе, отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы тұрудың мемлекеттік саясатымен қамтамасыз етуде өте жақсы көмек бола алады. Жалпы алғанда, Қазақстанда делдалдық енді қайта қарауды және көлемді кеңейтуді қажет етеді. Бұл туралы шетелдік тәжірибе туралы айтылады. Медиация, делдалдық құрал ретінде АҚШ, Англия, Франция және Германия секілді және басқада беделді заңды мемлекеттер шеберлікпен қызмет етеді. Халықаралық статистикалық мәліметтерге сәйкес, барлық даулардың 30-40% медиация рәсімінен өтеді, олардың 85% -ы оң нәтижелерге қол жеткізді. Англияда медиаторлардың көмегімен 87% жағдай шешілді, ал АҚШ-та 95%.

Америка Құрама Штаттарында медиацияның жаңа әдістерін, жеке және мемлекеттік қызметтерді дамытуға қатысты дауларды шешу үшін ұлттық институт бар. Бұдан басқа, Америка Құрама Штаттарында медиация рәсімін реттеу Біріккен ортақ актілер туралы 2001 жылғы Құрама Штаттармен жүзеге асырылады. Бұл акт АҚШ-тың әртүрлі мемлекеттеріндегі делдалдық қызметін реттейтін 2500-ден астам бұрыннан бар заңдарды біріктірді. Біз шетелдік тәжірибені талдап, медиацияның ұлттық механизмінде қолдануға болатын бірқатар ірі мәселелерді анықтадық.

Біріншіден. Мемлекеттік-құқықтық қатынастардағы медиация.

Медиация қатынастарында осы деректерді жан-жақты заңнамалық тұрғыда реттеуді талап ететін күрделі (жиі-қоғамдық) құқықтық сипат бар. Шетелдік тәжірибені талдау әкімшілік-қоғамдық қатынастардан туындайтын дауларды реттеуге медиацияны медиациялау мүмкіндігін көрсетеді.

Нидерландыда медиацияны жанжалдың кез келген сатысында, оның ішінде сұраныс әлі болмаған кезде қолдануға болады, бірақ тек әкімшілік билік тарапынан тексеру рәсімі басталғанда. Салықтық дауларды реттеудегі медиация рәсімдерін қолданумен қатар, Нидерландыдағы медиация басқа ведомстволар мен мекемелердің шағымдарды бейбіт және уақтылы шешу және азаматтардың қарым-қатынасы үшін пайдаланылады. Мемлекеттік органдардың қатысуымен медиацияны енгізу және дамыту бойынша ұқсас бастамалар Ішкі істер органдарының, сондай-ақ Нидерландының муниципалитеттері қауымдастығының белсенді қолдауымен жүзеге асырылады. Ұлыбританияда Медиация сөзі ағылшын тілінде кез-келген дауды оған ешқандай да қатысы жоқ үшінші бір адамның медиатордың араласуы арқылы альтернативті түрде реттеу деген мағынаны білдіреді. АҚШ-та қазіргі кезде медиация институты қалыптасты. Арнайы федеральды орган медиация бітімгершілік процедуралары жөніндегі АҚШ-тың федералдық қызметі құрылды. Грузияда қылмыстық іс жүргізу мен бірге сот медиациясы, салықтық медиациясы бар. Грузияда кіріс қызметінде Медиация кеңесі салықтық даулары бойынша сотқа жүгінбей-ақ заңды тұлғалар халықаралық құқықтарын шеше береді. Ұлыбритания мен Жаңа Зеландияда «полициялық медиация» заң жүзінде бекімін тапқан, ол бойынша полиция қылмыстық қудалауды жүргізу туралы шешімге келмес бұрын іс материалдарын медиациялық қызметке тапсыра алады,

Екінші. Медиацияның қайта қаралатын сот төрелігі шегінде қолданылуы. Медиация қылмыстық істер бойынша, гуманитарлық тұжырымдарға негізделген жекелеген қоғамдық бастамалар мен жобалардан бастап, жергілікті дәстүрлер мен криминологиялық және виктимологиялық теориялар мемлекет деңгейінде институционалдық нысаннан «қайта қаралатын сот төрелігі» деген атауға ие әлемдік қозғалысқа айналды. Көптеген елдерде, соның ішінде халықаралық актілерге сәйкес, медиациямен қатар негізгі құралдардың бірі медиация болып табылатын қайта қаралатын сот төрелігі механизмі қолданылады. Жәбірленуші мен құқық бұзушы медиациясы-қайта қаралатын сот төрелігі бағдарламасының ең кең таралған элементі. БҰҰ құжаттарында ол «реституциялық сот төрелігі» түсінігі ретінде көрініс тапқан.

Чехия мен Латвияда медиация-пробация туралы заңда бекітілген. Бельгияда медиацияны жүзеге асыру құқығы прокуратура қызметкерлеріне берілген. Сонымен қатар, Молдовада қылмыстық істер бойынша медиатор ретінде қылмыстық қудалау бойынша офицер, прокурор, судья, тараптардың бірінің қорғаушысы, сондай-ақ бірқатар арнаулы заңдар негізінде медиатор қызметін жүзеге асырумен сыйыспайтын тұлғалар медиатор ретінде іске қатыса алмайды. Өткен жылдың 30 желтоқсанында қабылданған «Өзін-өзі реттеу туралы»[3] заң көп пікірталас тудырды. Оның қабылдануының өзі қылмыстық-атқару жүйесінің дамуында үлкен ілгерілеушілік болды. Бірақ, бүгінгі таңда бірінші түзетулерді енгізуге «Медиация туралы» заңның қолданыстағы нормасы ықпал етеді, ол бойынша мемлекеттік қызметтерді атқаратын және оған теңестірілген тұлғалар медиатор бола алмайды. Біз осы бап бойынша судьялармен қатар пробация қызметі қызметкерлеріне де шектеуді алып тастауды ұсындық. Бірақ құрастырушылар мұны да екінші түзетуді де қабылдамады. Біздің ойымызша, алдағы уақытта аталған түзетулер қайта қаралуы мүмкін деп ойлаймын.

Үшінші. Бизнес саласындағы корпоративтік медиацияның дамуы. АҚШ-та экономика, саясат және бизнес саласында медиаторларсыз бірде бір ауқымды келіссөздер жүргізілмейді. Америкалықтар медиацияға өте байсалды қарайды, сондықтан бұл үрдіс қарқынды дамуда, медиацияның дамуының барлық мәселелері «Медиация бойынша тоқсандық журналда» тіркеледі. Бізге медиацияны кәсіпкерлік қоғамдастыққа біріктіруіміз қажет. Шағын және орта бизнес кәсіпорыны медиация жүргізушісі бола алуы мүмкін. Әкімшілік істерде медиацияға тиым салуды болдырмау ШОБ үшін медиация белсене түседі, өйткені негізгі шағымдардың басым бөлігі мемлекеттік органдармен өзара қарым-қатынасына келіп түседі. Мемлекет достық

қатынасты, сәндеп айтқанда (friendly) дамыту қажет, ол үшін мемлекет азаматтармен және кәсіпкерлермен қарым-қатынас арналарын ашып, кеңейту қажет.

Төртінші. Медиацияны медицина жүйесінде қолдану. Даулардың сотта қаралу тәртібі күрделілігі мен мамандану түріне қарай медициналық қызметті көрсету бойынша мүдделі қатысушылар осындай дауларды медициналық медиация жолымен шешу туралы шешім қабылдады. Қазақстанда Медициналық медиация қызметі коммерциялық емес ұйым ретінде 2008 жылы құрылды. Медициналық медиация ресми құрылым болып табылмады және дау бойынша қандай да бір шешім қабылдамады. Ол тек қана келісімге келуге өз үлесін қосты. Грузияда медиацияның классикалық түрінен басқа медициналық медиация бар. Жоғарыда қарастырылғандай медицина саласындағы дауларды шешу ретін медиация тәртібімен шешу жолын Халықтың денсаулығы және денсаулық сақтау Кодексіне өзгеріс енгізілуін қарастыру қажет.

Бесінші. Журналистік медиация немесе медиативті журналистиканың дамуы. Айтарлықтай жуырда Қырғыстанның медиа қауымдастықтарында жаңа термин пайда болды ол - «медиативті журналистика», бұл ең алдымен бітімгершілік қызметін жүзеге асыратын БАҚ арқылы арнайы басылымдарды жариялай отырып елдегі ұлтаралық қақтығыстардан кейінгі өмірдің қалыпты жағдайын қалпына келтіру мен әлеуметтік климатын қалпына келтіруге бағытталған. Есте қаларлығы, кейбір мемлекеттерде (мысалға, Қырғызстан мен Молдовада) медиация әлеуметтік үйлестіруші құрал ретінде, ұлтаралық қақтығыстардың алдын алу мен дауларды шешу, осындай ұлтаралық қақтығыстардың шығуы медиацияның дамуының бірден-бір итермелеуші күші болып табылды. Өкінішке орай, Қазақстанда БАҚ көбінесе қарама-қарсы қызмет атқарып, қоғамның нығаюына ықпал етпейді. Осыған орай БАҚ мүмкіндігін медиация сұрақтарын қарастыру қажет.

Алтыншы. Ювеналды медиацияның дамуы. Кәмелет жасқа толмағандардың қатысуымен болатын қарым-қатынастың ең сезімтал аясы. 2005 жылғы Молдованың тәжірибесін алып қарасақ, 2005 жылы Кишиневте жасөспірімдердің істері бойынша алғаш рет пилоттық жоба ретінде (оның артынша үлкендер арасында істерді қарайтын) медиация орталығы ашылса. Оған қарама-қарсы Молдова Республикасында мектептерде медиация жобасы дами бастады. Осыған байланысты мектептер арасында орын алатын кикілжіңдерді шешу үшін Білім министрлігі тарапынан үлкен жұмыстар жүргізді қажет етеді. Білім беру саласындағы медиация бойынша "Мұғалім маған әділетсіздік танытты. Менің бағамды төмен қойды!" "Оқушылар тарапынан осындай сөз болса, ата-аналар бірден мектепке немесе білім басқармасына шағымданады. Дегенмен жанжал шығармас бұрын жағдайды бейбіт түрде шешуге болады. Осы бағытта облыстағы мектеп мұғалімдері, аналар кеңесі, ювеналдық соттар, кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспекция және медиаторлардың қатысуымен "Білім беру саласындағы медиация" тақырыбында семинар-тренингтер өткеру мен бірге оның әдістемелік-құралдарын дайындауды қажет етеді. Ол жанжал туындамас үшін жағдайдың алдын алу жолдарын түсіндіру үшін. Сонымен қатар мектеп пен орта және арнайы жоғары оқу орыны қабырғасында да медиацияға дағдылану қажет етеді.

Жетінші. Қазақстан Республикасының заңнамасында делдалдықты медиацияны тараптар арасындағы негізгі келісімде шоғырландыру арқылы қолдануға мүмкіндік беретін норма жоқ (төрешіге ұқсас). Медиация туралы келісімді даудың пайда болғаннан кейін жазбаша нысанда жасалатын тәуелсіз келісім түрінде айқындайды. Бұл жағдай келісім-шарттық қатынастардан туындауы мүмкін даудың юрисдикциясын анықтау мүмкіндігін жоққа шығарады. Бұл тәжірибе бірқатар елдерде келісім жасасқан кезде кеңінен қолданылады. Сингапур, Америка Құрама Штаттары, Гонконг, Финляндия, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Норвегия, атап айтқанда, Сингапурдың Халықаралық медиация орталығы, Американдық Арбитраж Ассоциациясы, Гонконг халықаралық Арбитраж Орталығы, Финляндия Барлау Қауымдастығы, Нидерландтық Атрибуттар институты және т.б.

Сегізінші. Медиаторларды ұйымдастырудың құқықтық мәртебесін күшейту бойынша заңнамалық шараларды қабылдау қажет. Заңға сәйкес және медиаторлар ұйымы коммерциялық емес мемлекеттік емес өзін-өзі қаржыландыратын және өзін-өзі басқаратын ұйымдар болып табылады, заңда көзделген ұйымдастырушылық-құқықтық нысандарда медиаторлардың бастамасы бойынша құрылған.

Молдовада медиация жөніндегі кеңес әділет министрлігінде, ал Беларусьсияда әділет министрлігінің өзі және министрлер кеңесі мемлекеттің медиаторлар тізімін жасау, ұйымдастыру тәрізді, медиаторлардың іс-әрекеті жөніндегі типтік ережелеріне қатысты стандарттарды баспадан шығаруға жеке тұлғалардың қатысуына бақылау жасап, медиацияны жұмысын ұйымдастыруды қамтамасыз ету жұмыстарын жүргізеді.

Жақын шет елдегі мемлекеттер арасында тек Қазақстан мен Ресейде ғана медиация институтының екі ғана түрі бар: кәсіби және кәсіби емес. Басқа да мемлекеттерде медиаторлардың қызметі кәсіби тұрғыда тереңдетілген және нақты арнайы білімді талап етеді. Қазақстандық медиация жөніндегі Заң, дәл Ресей еліндегі сияқты медиацияны дамытудағы және ортақ мақсатқа жету үшін кәсіби мекемелермен медиаторларды біріктіруге міндеттемейді. Сонымен қатар, Қазақстанда екінші жыл қаңтарынан Қазақстан Республикасының 2015 жылдың 12 қарашасында қабылданған «Өзін-өзі реттеу» туралы Заң іс-әрекет етеді [3]. Осы заңға қосымша міндетті түрде, кәсіби медиаторлар қауымдастығы мүшелеріне сапалы қызмет көрсетуін бақылау және жауапкершілікті арттыру үшін өз-өзін реттеу ұйымдардың мәртебесін беруде медиация жұмыстарды бөліп беруді іске асырып көру керек.

Бүгін медиаторлар қауымдастығын нығайту қажеттілігі туындап отыр, яғни барлық қоғамдық медиаторлар мен медиаторлық орталықтарды бір Республикалық медиаторлар ассоциациясына біріктіру қажет. Біріктірудің басы жақын уақыттан бері жұмысын жасап келе жатқан Медиация кеңесі Қоғамдық келісім кеңесі және Қазақстан халықтары Ассамблеясына белсенділік танытып жаңа күш беру қажет.

Қазіргі таңда Республикалық медиаторларлар ассоциациясына медиаторлды біріктіру жөнінде ақпараттық және әдістемелік көмек көрсетіп қана қоймай, өз алдына республикадағы бірыңғай медиаторлық тізімін жасап «ойлау орталығына» айналдыруға болады, елде медиация жағдайын мониторингтен өткізіп, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстарда қабылдауда медиациялық қызмет көрсетудегі оператор ретінде жұмыс жасауына болады. Республикалық ассоциация өзінің мәртебесін, Ұлттық кәсіпкерлер палатасымен, Кәсіпкерлер федерациясымен, Ұлттық тұтынушылар лигасымен, Адвокаттар кеңесімен және басқада қоғамдық ұйымдармен қатар азаматтық қоғамның тірегі болып табылады.

Тоғызыншы, соңғысы. Медиация саласындағы мемлекеттік саясат. АҚШ, Ұлыбритания, Сингапур мемлекеттеріндегі тәжірибе көрсеткендей, көп шетелдегі мемлекеттердегідей дау жанжалдарды балама жүйесі жақсы дамыған, күшті мемлекеттік көмекке негізделген. Сонымен, бір қатар елдерде бұл мемлекеттік саясаттың бір бөлігі болып табылады және қазіргі уақытта статистика көрсетіп отырғандай жыл сайынғы судьялардың жұмысы көбеюіне байланысты әнгіме қозғағанда, мемлекеттік көмектің қажет екендігі орынды. Сингапурда барлық даулардың категорияларында медиация жұмысы қатыстырылады, кейбір дауларға қатысты екі жақты да алдын ала медиациядан өтуді міндеттейді. Германияда дәл Сингапурдағыдай арнайы заңның жоқтығына қарамастан медиация қолданылады. Осындай заң Германияда 2012 қабылданды.

Батыста медиация тек қана заңдастырылып қана қоймай мәдениеттің бір түрі болып табылады. Бірақ та бұл үшін жаппай халықтың санасымен нәтижелі жұмыс жүргізілді. Осыған байланысты бізге Қазақстан Республикасы 2030 жылға дейін медиация Тұжырымдамасын қабылдау қажет, ол жерде өз-өзін реттейтін ұйымдардың жұмыстарына мемлекеттің қызметі және бұл маңызды институт азаматтардың санасында қалыптасуындағы көмекті анықтайды. Бұл жалпы Еңбек қоғамының принципі болып табылады. Осы мақсат үшін қазақстандық қоғам ішінен мемлекеттік ұйымдардың тарапынан берілген сарапшылық топ жұмысын құрып, олар медиацияның дамуына үлес қосатын нақты ережелерді тауып арнайы тұжырымдама мен заң шығаруды қатыстыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы. Егемен Қазақстан 2012 жылғы 14 желтоқсан.
2. Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңы. Егемен Қазақстан 2011 жылдың 28 қаңтары.
3. Қазақстан Республикасының «Өзін-өзі реттеу» туралы Заңы. Егемен Қазақстан 2015 жылдың 12 қарашасы.

Аллаярова Наргиза Имамназаровна
преподаватель кафедры «Гражданского права и Гражданского процесса»
Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауэзова, e-mail. a.nargizai@mail.ru

Омарбаева Лаззат Касымбековна
старший преподаватель кафедры «Гражданского права и Гражданского процесса»
Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауэзова, e-mail. Lyaka-64@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОУСТРОЙСТВА ОРАЛМАНОВ

***Аннотация.** В настоящей статье рассмотрен вопрос правового трудоустройства физических лиц с правовым статусом оралманы. С обретением Казахстаном своей независимости государство активно начало реализовывать политику репатриации этнических казахов на историческую родину. Оралманами являются иностранцы или лица без гражданства казахской национальности, которые на момент приобретения суверенитета Республикой Казахстан проживали постоянно за ее пределами и прибывшие с целью постоянного проживания в Республике Казахстан. При определении подходящей работы сторонами трудовых правоотношений оформляется трудовой договор. В Трудовом кодексе Республики Казахстан указан перечень документов, который необходимо представить при приеме на работу для заключения трудового договора. В связи с тем, что подготовка необходимых документов для оралманов в настоящее время является долговременным процессом, по нашему мнению для облегчения адаптации оралманов и оказанию им помощи в поиске работы и официальному трудоустройству необходимо предусмотреть временное трудоустройство по представлению или удостоверения оралмана. Этот порядок трудоустройства для оралманов возможно предусмотреть в Трудовом Кодексе Республики Казахстан путем его дополнения статьей «Документы, необходимые для заключения трудового договора с оралманами».*

***Андапта.** Осы мақалада мәселе құқықтық жұмысқа орналастыру, жеке тұлғаларға құқықтық мәртебесі бар оралмандар. Алғашнан бастап Қазақстан өз тәуелсіздігінің мемлекет белсенді начало саясатын жүзеге асыруға, саясатын репатриациялық этник қазақтардың тарихи отанына. Оралмандар болып табылатын шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ ұлты қазақ, олар Қазақстан Республикасы егемендік алған кезде тұрған үнемі оның шегінен тыс жерлерде тұрақты тұру мақсатында келген, Қазақстан Республикасында. Анықтау кезінде лайықты жұмыс тараптардың құқықтық қатынастарының ресімделеді еңбек. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде көрсетілген құжаттар тізбесі, ұсыну қажет жұмысқа қабылдау кезінде еңбек шартын жасасу үшін. Осыған байланысты, қажетті құжаттарды дайындау үшін оралмандардың қазіргі уақытта ұзақ мерзімдік процесс болып табылады, біздің пікірімізше жеңілдету үшін оралмандарды бейімдеу және оларға көмек көрсету жұмыс іздеуге және ресми жұмысқа орналастыру қарастыру қажет уақытша жұмысқа орналастыру бойынша олар оралман куәлігін көрсітеді. Бұл жұмысқа орналасу тәртібі оралмандар үшін мүмкін көздеу Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінде арқылы оны толықтыру-бабында "Керекті оралмандар мен тузуға еңбек шарты құжаттар".*

***Abstract ..** In the present article the question of legal employment of natural persons with legal status of an oralmanes is considered. With finding of the independence by Kazakhstan the state has actively begun to realize a policy of repatriation of ethnic Kazakhs on the historical homeland. Oralmanes are foreigners or persons without citizenship of the Kazakh nationality who on a sovereignty acquisition moment by Republic Kazakhstan lived constantly beyond her limits and arrived for the purpose of full-time residence in of Republic Kazakhstan. When determining suitable work by the parties of labor legal relationship the employment contract is made out. In the Labour code of Republic Kazakhstan the list of documents which needs to be presented at employment for execution of an employment agreement is specified. Because preparation of necessary documents for oralman is long-term process now, according to us for simplification of adaptation of oralman and to rendering the help in job search to them and official employment need to provide temporary employment on a afford them certificates of an oralman. It is possible to provide this order of employment for oralman in the Labour Code of Republic Kazakhstan by his addition with clause "Documents necessary for execution of an employment agreement with oralmanes".*

В процессе построения демократического правового государства в условиях бурного развития рыночной экономики с многообразием форм собственности необходимо учитывать интересы всех социальных слоев общества. Приоритетами трудового права в соответствии с ратифицированными Республикой Казахстан международными актами должны быть в первую очередь обеспечение безопасности труда и защита населения от безработицы. Современное правовое регулирование труда базируется на международных принципах, указанных в Декларации прав человека и во многих актах Международной организации труда. Соблюдение и защита прав и свобод человека является непосредственной обязанностью демократического государства.

В ст.23 Декларации прав человека говорится о том, что каждый человек имеет право на труд, на свободный выбор работы, на справедливые и благоприятные условия труда и на защиту от безработицы [1]. Также в Конвенции Международной организации труда «О политике в области занятости» в преамбуле к уставу МОТ говорится о борьбе с безработицей и гарантии заработной платы, обеспечивающей удовлетворительные условия жизни [2]. В соответствии ч.2 ст.24 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой-либо дискриминации, а также на социальную защиту от безработицы [3].

Реализация вышеуказанного принципа осуществляется путем государственного регулирования обеспечения занятости и трудоустройства. Трудоустройством является процесс поиска подходящей работы и возможности оформления на работу. Трудоустройство осуществляется двумя способами, одним является самостоятельный физическим лицом поиск работы, а во втором способе в трудоустройстве содействуют органы занятости. При

определении подходящей работы сторонами трудовых правоотношений оформляется трудовой договор. Трудовой договор является юридическим фактом реализации трудовых прав и трудовых обязанностей.

Согласно ст.32 Трудового кодекса Республики Казахстан при приеме на работу для заключения трудового договора необходимы следующие документы:

1) удостоверение личности или паспорт (свидетельство о рождении для лиц, не достигших шестнадцатилетнего возраста).

Оралманы представляют удостоверение оралмана, выданное местными исполнительными органами;

2) вид на жительство или удостоверение лица без гражданства (для иностранцев и лиц без гражданства, постоянно проживающих на территории Республики Казахстан) либо удостоверение беженца;

3) документ об образовании, квалификации, наличии специальных знаний или профессиональной подготовки при заключении трудового договора на работу, требующую соответствующих знаний, умений и навыков;

4) документ, подтверждающий трудовую деятельность (для лиц, имеющих трудовой стаж);

5) документ о прохождении предварительного медицинского освидетельствования (для лиц, обязанных проходить такое освидетельствование в соответствии с Трудовым Кодексом Республики Казахстан и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан) [4].

Вышеуказанный перечень документов для приема на работу является обязательным для всех ищущих работу физических лиц. В процессе поиска работы и оформления на работу возникает много сопутствующих вопросов и проблем. В трудовом праве наряду с принятыми гражданским правом понятиями физических лиц имеется и такой правовой статус как оралманы.

С обретением Казахстаном своей независимости государство активно начало реализовывать политику репатриации этнических казахов на историческую родину. Сегодня в ежедневную речь и в официальные документы прочно вошло слово «оралман». За эти годы были приняты различные законодательные акты, регулирующие правовое положение оралманов. Согласно действующего законодательства оралманами являются иностранцы или лица без гражданства казахской национальности, которые на момент приобретения суверенитета Республикой Казахстан проживали постоянно за ее пределами и прибывшие с целью постоянного проживания в Республике Казахстан.

Согласно п.13 ст.1 Закона Республики Казахстан «О миграции населения» оралман - этнический казах, постоянно проживавший на момент приобретения суверенитета Республикой Казахстан за ее пределами, и его дети казахской национальности, родившиеся и постоянно проживавшие после приобретения суверенитета Республикой Казахстан за ее пределами, прибывший (прибывшие) в Республику Казахстан в целях постоянного проживания на исторической родине и получивший (получившие) соответствующий статус в порядке, установленном Законом Республики Казахстан «О миграции населения» [5].

Этнические казахи, которые самостоятельно въехали на территорию Республики Казахстан, подают заявление на присвоение правового статуса оралмана в местные исполнительные органы или через Государственную корпорацию. В течение пяти рабочих дней со дня подачи заявления в местный исполнительный орган присваивают этническим казахам и членам их семей статус оралмана. Документом, удостоверяющим присвоение правового статуса оралмана является удостоверение оралмана.

Одним из основных требований по приему на работу является предоставление физическими лицами документов, удостоверяющих их личность и для иностранцев документ, подтверждающий наличие разрешения на постоянное проживание в Республике Казахстан. Так как получение вида на жительство процесс долговременный, у оралманов возникает множество проблем, в том числе по обеспечению себя и если имеются дети, то членов их семей питанием и первыми необходимыми потребностями. Процесс получения документа, подтверждающего получение права на постоянное проживание в Республике Казахстан регулируется Законом Республики Казахстан «О правовом положении иностранцев», Правилами выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан, Законом Республики Казахстан «О документах, удостоверяющих личность».

В соответствии с действующим законодательством постоянно проживающими иностранцами в Республике Казахстан признаются лица получившие разрешение на постоянное проживание, а также оформившие и получившие в соответствии с действующим законодательством вид на жительство. Согласно требованиям действующего законодательства получению вида на жительство предшествует получение разрешения на постоянное проживание. В ч.2 ст. 4 Закона Республики Казахстан «О правовом положении иностранцев» определено обязательное условие для предоставления разрешения на постоянное проживание в Республике Казахстан является подтверждение лицом, претендующим на получение такого разрешения, за исключением этнических казахов, лиц, родившихся или ранее состоявших в гражданстве Республики Казахстан или Казахской Советской Социалистической Республики, и членов их семей, своей платежеспособности в порядке и размерах, определяемых Правительством Республики Казахстан [6]. Согласно п.3 Правил выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан иностранцы и лица без гражданства, временно пребывающие в Республике Казахстан с визой на постоянное проживание либо прибывшие из государств, заключивших с Республикой Казахстан соглашения о безвизовом порядке въезда и пребывания, а также этнические казахи независимо от категории, выданной им визы, обращаются в органы внутренних дел для получения разрешения на постоянное проживание в Республике Казахстан [7]. От посреднических юридических и физических лиц прием документов органами

внутренних дел не осуществляется. Из этого следует, что для получения разрешения на постоянное проживание требуется личное обращение иностранцев в орган миграционной полиции. Временное пребывание иностранцев в соответствии с действующим законодательством предполагает регистрацию этих лиц в установленные сроки по месту жительства. Из вышеуказанного следует вывод, что иностранец до обращения за разрешением на постоянное проживание должен обязательно пройти процедуру временной регистрации.

Согласно п.2 Правил выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан иммигрантам, обратившимся с заявлением о выдаче разрешения на постоянное проживание, на период необходимый для рассмотрения заявления, но не более чем, на 90 календарных дней, продлевается срок временной регистрации[7]. Из-за огромного потока иностранцев, в том числе этнических казахов обработка и проверка органами миграционной полиции соответствия представляемых документов требованиям, предусмотренным действующим законодательством занимает также определенное время. Также правилами выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан предусмотрен перечень документов, который представляется в органы внутренних дел. Для подготовки требуемого перечня документов также затрачивается определенного времени. При учете сроков получения и подготовки требуемого перечня документов иностранцами минимальное количество времени составляет около одного месяца при своевременном получении из всех учреждений необходимых документов. Принятое органами внутренних дел заявления о выдаче разрешения на постоянное проживание в соответствии с правилами выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан рассматривается в срок не более девяносто календарных дней. После получения иностранцами разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан они могут подать заявление на оформление вида на жительство иностранца в Республике Казахстан, подтверждающего получение им разрешения на постоянное проживание в Республике Казахстан. Вид на жительство иностранца в Республике Казахстан является документом, удостоверяющим получение права на постоянное проживание в Республике Казахстан иностранца. Выдается вид на жительство иностранца в срок не позднее тридцати календарных дней со дня подачи заявки на получение документа. На период оформления нового вида на жительство иностранец своего статуса постоянно проживающего в Республике Казахстан не теряет. Слово постоянный подразумевает, что действие производится бессрочно и значит проживание иностранца на территории Республики Казахстан по времени не ограничено. Замена вида на жительство производится в том же порядке, что и первоначальная выдача документа, удостоверяющего личность иностранца с представлением того же перечня документов.

Согласно ч.1 ст. 10 Закон Республики Казахстан «О документах, удостоверяющих личность» вид на жительство иностранца в Республике Казахстан выдается иностранцам, постоянно проживающим на территории Республики Казахстан, с шестнадцатилетнего возраста сроком действия на десять лет, но не выше срока действия паспорта страны их гражданства [8].

Из вышеизложенного следует, что в общем счете на получение документа, удостоверяющего личность иностранца составляет около пяти месяцев без учета времени затрачиваемого иностранцем на исправление имеющихся при проверке пакета документов органами внутренних дел ошибок или опечаток. У многих оралманов оформление и подача документов на получение разрешения на постоянное проживание и получение документа подтверждающего право иностранца на постоянное проживание на территории Республики Казахстан занимает еще более длительный срок. Как уже упоминалось ранее, у оралманов имеется проблема с трудоустройством и получением в связи с этим достойной работы в период подготовки и оформления необходимого пакета документов. В связи с тем, что оралманам необходимо ежедневно обеспечивать членов своих семей первыми необходимыми потребностями, они вынуждены искать временные не легальные заработки. По нашему мнению для облегчения адаптации оралманов и оказанию им помощи в поиске работы и официальному трудоустройству предусмотреть временное трудоустройство по представлению ими удостоверения оралмана. Этот порядок трудоустройства для оралманов можно предусмотреть в Трудовом Кодексе Республики Казахстан дополнив четвертую главу Трудовой договор отдельной статьей «Документы, необходимые для заключения трудового договора с оралманами». Введением этой статьи оралманы ощутят непосредственную о них заботу государства и позволят им более быструю и без проблемную адаптацию а Республике Казахстан.

Литература:

1. Всеобщая декларация прав человека принята 10 декабря 1948 года
2. Конвенция Международной организации труда №122 принята 17 июня 1964 года «О политике в области занятости»
3. Конституции Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995года)
4. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V.
5. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения»
6. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев»
7. Правила выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан. Утверждены Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 992
8. Закон Республики Казахстан от 29 января 2013 года № 73-V «О документах, удостоверяющих личность»

Тәжібай Қозы-Корпеш Мұхамбетқалиұлы
Магистрант специальности 6М051000 – Государственное и местное управление
Евразийский Национальный Университет им.Л.Н.Гумилева

Айгаринова Гульнар Тулеухадировна
кандидат юридических наук Казахский национальный университет им. Аль-Фараби gulnar_80@mail.ru

Ускеленова Асель Талаповна
Научный руководитель, доктор экономических наук,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, assol_74_leo@mail.ru

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ВЕКТОР РАЗВИТИЯ АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ: ОСОБЕННОСТИ И ТRENДЫ

***Аннотация.** В статье рассматриваются функции социально-предпринимательских корпораций, представлены особенности и тенденции эффективного развития АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Каспий» в Атырауской и Мангистауской областях с центром в городе Актау. Создана в целях развивать экономику Мангистауского региона, в том числе даст импульс широкому распространению предпринимательства, будет модернизировать старые, и путем привлечения инвестиций и инноваций, открывая новые эффективные производства успешно реализует государственные программы. Деятельность АО «СПК «Каспий» направлена на содействие развитию региона на основе государственно – частного партнерства. Миссия СПК - содействие экономическому развитию регионов путем консолидации государственного и частного секторов, создание единого экономического рынка на основе кластерного подхода.*

***Аңдатпа.** Мақала элеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың функциясын талқылайды, Ақтау қаласында өзінің орталығымен Атырау және Маңғыстау облыстарында «Ұлттық компаниясы» Элеуметтік-кәсіпкерлік корпорациясы «Каспий» тиімді дамытуға мүмкіндіктер мен үрдістерді ұсынылған. Ескі жаңғырту, бизнес кең тарату серпін береді, соның ішінде Маңғыстау облысының экономикасын дамыту мақсатында құрылған, және инвестициялар мен инновацияларды тарту арқылы, жаңа және тиімді өндірісті ашу сәтті мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруда. жеке меншік әріптестік - АҚ «ӘКК» Каспий теңізінің қызметі қозғамдық негізінде өңірдің дамуына ықпал етуге бағытталған. ӘКК миссиясы - кластерлік тәсіл негізінде бірыңғай экономикалық нарық құру, мемлекеттік және жеке секторларды шоғырландыру жолымен өңірлердің экономикалық дамуына жәрдемдесу.*

***Abstract.** The article examines the functions of socio-entrepreneurial corporations, presents the features and trends of effective development of JSC "National Company" Social-entrepreneurial corporation "Caspian" in Atyrau and Mangistau regions with a center in the city of Aktau. Created to develop the economy of the Mangistau region, including will give impetus to the wide dissemination of entrepreneurship, will modernize the old, and by attracting investment and innovation, opening up new efficient production successfully implements state programs. The activity of JSC "SEC" Caspiy "is aimed at promoting the development of the region on the basis of public-private partnership. The mission of the SEC is to promote the economic development of the regions through the consolidation of the public and private sectors, the creation of a single economic market based on the cluster approach.*

В настоящее время социальное предпринимательство уверенно развивается во многих странах, а социальные предприниматели становятся полноценными субъектами экономики. В Великобритании и Франции на долю социальной экономики приходится до 10% ВВП. Казахстан не остался в стороне от этого предпринимательского тренда XXI века. Однако значимость социального предпринимателя до сих пор недооценена, а часто попросту непонятна. Кто он? Какими принципами руководствуется и какую миссию способен возложить на себя?

Термин «социальное предпринимательство» впервые начал упоминаться в 1960-х годах в Великобритании. Но широко употребительным стал только в 1980-х годах, большей частью, благодаря Биллу Дрейтону, основателю компании Ашока, а также Чарльзу Лидбитеру. Кроме них в развитии этого направления в бизнесе и его популяризации большую роль сыграл Майкл Янг, создавший несколько Школ социального предпринимательства в Англии и более 60 подобных им организаций по всему миру [1].

Активное развитие некоммерческих, неправительственных и добровольческих организаций филантропической направленности в купе с появлением ряда социальных предпрятий началось в США на рубеже 19 и 20 веков [2]. Социальное предпринимательство может относиться как к частному сектору, как подтипу бизнеса, так и к «третьему сектору», как к подтипу некоммерческой организации. В международной практике сложилось так, что в США более привычен первый вариант, а в европейской традиции - второй вариант, когда социальное предпринимательство относят к «третьему», или некоммерческому сектору. Пионером законодательного закрепления подобного рода организаций является Италия, где в 1991 году правительство приняло закон о «социальных кооперативах», с чего начался бурный рост таких предприятий. В 1996 году в Бельгии сформировалась европейская сеть исследователей, которые стали изучать феномен социального предпринимательства, под названием EMES European Research Network (Европейская сеть исследователей социального предпринимательства), включающая институты, центры изучения социального предпринимательства, а также индивидуальных исследователей [3].

Развитие социального предпринимательства как тренда роста национальной экономики в Казахстане принимает активное стимулирование в настоящее время. 9 сентября 2016 года Главой государства одним из главных приоритетов работы Правительства обозначено стимулирование массового предпринимательства и обеспечение занятости, а также Глава государства в Послании народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 г. в качестве второго приоритета

«Кардинальное улучшение и расширение бизнес-среды» отметил, что в наличие имеется амбициозная и достижимая стратегическая цель это обеспечение к 2050 году вклада малого и среднего бизнеса в ВВП страны не менее 50% [4]

Отметим, что согласно Стратегии территориального развития Республики Казахстан до 2015 года постановлением Правительства Республики Казахстан истоки развития и адаптации социально-предпринимательских корпораций было одобрено 31 мая 2006 года одобрено в Концепции по созданию региональных социально-предпринимательских корпораций [5]. В стратегии индустриально-инновационного развития РК на 2003–2015 гг. и стратегии территориального развития РК до 2015 года ясно просматривается попытка совмещения кластерной и инновационной концепций. Это обусловлено объективной необходимостью технико-технологического перевооружения промышленности и создания технологических и производственно-сбытовых межрегиональных связей. Реализация указанных концепций будет:

- сопровождаться формированием трех осей развития: северная, южная и центральная, важнейшими узлами которых станут города-лидеры и опорные города, такие как г. Алматы, г. Астана и г. Актау;
- осуществляться в разрезе экономических макрорегионов, состоящих из двух или более областей, сгруппированных в зависимости от географического положения, экономической специализации, уровня кооперации и общности транспортных систем [6]

Ключевой целью региональных социально-предпринимательских корпораций является содействие экономическому развитию регионов путем консолидации государственного и частного секторов, создание единого экономического рынка на основе кластерного подхода. В настоящее время по Республике Казахстан создано и работает семь социально-предпринимательских корпораций охвативших все регионы республики [7]:

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Сарыарка» осуществляет деятельность в Акмолинской, Карагандинской областях и городе Астана

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Ертіс» осуществляет деятельность Восточно-Казахстанской и Павлодарской областях с центром в городе Семей

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Оңтүстік» в Южно-Казахстанской, Жамбылской и Кызылординской областях с центром в городе Шымкент

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Жетісу» в Алматинской области и городе Алматы с центром в городе Талдықорған

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Каспий» в Атырауской и Мангистауской областях с центром в городе Актау

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Тобол» в Северо-Казахстанской, и Костанайской областях с центром в городе Костанай

АО «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Батыс» в Актюбинской и Западно-Казахстанской областях с центром в городе Актобе.

Ответственность за их развитие и интегрирование в национальную хозяйственную систему возложена на социально-предпринимательские корпорации (СПК), которые по организационно-правовой форме представлены в виде холдингов со 100% участием государства. Социально-предпринимательские корпорации представлены как своеобразные институты развития регионов, управляющие государственными активами на местном уровне. Как и другие институты развития, они входят в структуру Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына». Совместная работа СПК и потенциального партнера подразумевает следующие этапы:

- Заполнение и предоставление анкеты и заявки установленной формы;
- Получение положительного заключения СПК о целесообразности участия в совместном проекте;
- Соглашение о взаимном сотрудничестве;
- Реализация совместного проекта;
- Получение прибыли по совместному проекту;
- Выход из проекта осуществляется путем единовременной или поэтапной продажи инициатору проекта, либо на публичных торгах акций и иных ценных бумаг, находящихся в собственности СПК.

После объявления независимости Казахстан начал осуществлять реформы, направленные на постепенное построение демократического государства с рыночной экономикой. В соответствии со Стратегией территориального развития Республики Казахстан до 2015 года постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2006 года № 483 одобрена Концепция по созданию региональных социально-предпринимательских корпораций (СПК), целью которых является содействие экономическому развитию регионов путем консолидации государственного и частного секторов, создание единого экономического рынка на основе кластерного подхода.

Социально-предпринимательская корпорация – это национальная компания, которая реализует главную идею, идею государственно-частного партнерства, путем взаимодействия государства и бизнес-структур. Это устойчивые бизнес-структуры, осуществляющие свою деятельность с целью получения прибыли от производства и продажи товаров и услуг. Отличие СПК от коммерческих корпораций является то, что полученная прибыль реинвестируется для реализации социальных, экономических или культурных целей населения того региона, в интересах которого СПК создавались.

Отметим, что опыт создания предприятий под управление государства не всегда является эффективным. Сложности возникают на нескольких направлениях, в частности органы управления регионами, предприниматели «прорывных» областей ещё не до конца воспринимают корпорацию такого вида. Хотя в законе Республики Казахстан «О социально-предпринимательских корпорациях» [8] предусматривается активное участие региональных предпринимателей в деятельности корпораций, получение заказов на изготовление продукции, комплектующих изделий для СПК, и следовательно, получение прибыли для предприятий регионов. СПК должна стать своего рода региональным институтом развития, способствующий усилению кооперации государства и бизнес-структур, призванные решать задачи извлечения прибыли и инвестирования социально-экономического развития, создание и ведение конкурентоспособного бизнеса, создание новых производств на базе нерентабельных предприятий, эффективное использование государственной собственности. Они призваны совместно с частным бизнесом осваивать недра региона, содействовать развитию регионального бизнеса предоставлением земельных участков, финансовых ресурсов, а также строительством и развитием инфраструктуры.

Таким образом, СПК направляют ресурсы государства и частного капитала на формирование предпринимательской среды и стимулирования конкуренции в непривлекательных на данном этапе для бизнеса, но имеющих социальное значение сферах. К ним, прежде всего, относятся образование, медицина, культура и спорт. Потому СПК является одним из инструментов привлечения инвестиций для реализации проектов в традиционных сферах ответственности государства и являясь механизмом государственно-частного партнерства открывает новые ниши для приложения наработанных возможностей, доступом к новым источникам доходов и балансом рисков для бизнеса, а также создает условия для использования ресурсного и интеллектуального потенциала частного сектора в интересах государства. Это особенно актуально в посткризисный период развития, поскольку именно такое партнерство бизнеса и власти во многих развитых странах стало прочной базой для модернизации экономики.

Обозначим, что поддержка малого и среднего бизнеса является одной из основных задач государства. Во исполнение поручений Главы государства, озвученных в Послании народу Казахстана, акиматом Атырауской области проводится работа, направленная на всестороннюю поддержку малого и среднего бизнеса. АО Национальная Компания Социально-предпринимательская корпорация Каспий осуществляет свою деятельность на территории Атырауской и Мангистауской областей. Общая площадь территории – 284 200 кв.км., общая численность населения – 906 100 чел. [9]. Мангистауская область расположена к востоку от Каспийского моря на плато Мангышлак (Мангистау), граничит на северо-востоке с Атырауской и Актюбинской областями, на юге – с Туркменией и на востоке – с Узбекистаном.

Основной целью и задачей корпорации, созданный в 2007 году Указом Президента страны, в последние годы утвердивший свои концепции, функций и план развития на будущее специальным постановлением Правительства – развитие сельского хозяйства и стимулирование его, повышать конкурентоспособность производства и предприятий созданные на основе не эффективных организаций, на основе активов имеющихся в фонде компаний и переданные ему активов открытие эффективных и соответствующих требованиям производственных структур. До настоящего времени с участием СПК «Каспий» успешно реализованы крупные проекты, такие как заводы по производству цемента, битума и питьевой воды. Также, большое будущее ожидаем от хозяйства «Карагантубек» занимающийся животноводством, хозяйство перешло методу летнего пастбища, 1200 голов овец пасутся в Устюрте. Его ключевая цель это облагораживания скота методом выращивание овец едильбайской породы.

Отметим, что по итогам 2016 года количество зарегистрированных субъектов малого и среднего предпринимательства составило 53 235 единиц, что больше на 1,8% по сравнению с прошлым годом, из них количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства составило 44 217 единиц (94,8% к соответствующему периоду 2015 года, в среднем по РК – 95,4%) [10]. Численность занятых в сфере малого и среднего бизнеса за 3 квартала 2016 года составляет 128,7 тыс. чел. (рост на 7,9%), что составляет более 40% от экономического активного населения, объем выпуска продукции в 3 квартале 2016 года составил 653,5 млрд.тенге, увеличение на 7,4% к соответствующему периоду 2015 года (в среднем по РК – 93,1%).

Одним из путей развития малого и среднего предпринимательства является реализация Единой программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020», которая набирает темпы и становится самым действенным механизмами поддержки в сфере предпринимательства. С начала 2016 года просубсидировано 123 проекта на сумму кредита 14,4 млрд.тенге, прогарантировано 78 проекта на сумму гарантии 800,1 млн.тенге и предоставлен государственный грант 8 предпринимателям на общую сумму 22,0 млн.тенге и 56 субъектам предпринимательства выдано микрокредитование [10]. В результате реализации Программы в 2016 году создан 990 новых рабочих мест.

Также, в рамках программы предусмотрена нефинансовая поддержка бизнеса, т.е. региональным филиалом АО «ФРП «Даму» и Национальной палаты Предпринимателей Атырауской области для начинающих предпринимателей организовываются бизнес-тренинги, семинары и обучение на тему «Бизнес Советник», «Деловые связи» и «Топ менеджмента». После окончания обучения предпринимателям выдаются сертификаты. В 2016 году 2 008 предпринимателей получили нефинансовую поддержку по основам предпринимательства, профессионального развития и советы по ведению бизнеса. По проекту «Бизнес советник» обучено 599 предпринимателей, по обучению топ-менеджменту фактически обучено 17. По проекту «Деловые связи» в Казахстане 32 предпринимателя прошли бизнес-тренинги и 2-е обучение в Германии.

По сервисной поддержке ведения бизнеса в 2016 году оказано 1 208 сервисных услуг 2 693 субъектам малого и среднего предпринимательства. Вместе с тем, по Программе «Нурлы Жол» по поддержке МСБ в обрабатывающей промышленности за счет средств Нацфонда по 1-му, 2-му и 3-му траншам через банки второго уровня профинансировано 53 проектов на общую сумму 8,4 млрд.тенге, создано более 200 новых рабочих мест.

До недавнего времени имела сложность в кредитовании предпринимателей на селе, так как банки второго уровня не кредитуют сельские проекты из-за низкой ликвидности залогов. В целях решения этих проблем по поручению акима области за 4 года для поддержки сельских предпринимателей из местного бюджета было выделено 807 млн.тенге, что позволило создать 200 объектов бизнеса на селе и открыть 500 новых рабочих мест, от участников программы в бюджет поступило налог на сумму 50 млн.тенге, предприниматели от своей продукции получили 1 млрд.тенге прибыли. В том числе, в 2016 году из местного бюджета выделено 150 млн.тенге, за счет погашенных средств конечных заемщиков, 100 млн.тенге и одобрено 550 проектов, что по сравнению с 2015 годом увеличилось на 12 %, создано 107 новых рабочих мест. Кроме того, в текущем году выделено 500 млн.тенге, из них 250 млн. тенге из местного бюджета и 250 млн.тенге Фондом «Даму» для софинансирования проектов предпринимателей. На эти средства одобрено 18 проекта, создано 71 новых рабочих мест [10].

Отметим, что работа в направлении активизации деятельности СПК и всех предпринимателей стимулируется активным участием в государственных программах. 5 социально-значимых предпринимательских проектов получили развитие благодаря программе «Жаркыра». Проекты предусматривали полный цикл поддержки социальных предпринимателей без ограничений по возрасту, проведены ознакомительные семинары, тренинги, стажировки, получали консультации. Для обучения были привлечены высококвалифицированные тренеры и авторы лучших проектов получили финансовую поддержку. Анализируя деятельность СПК Атырауской области акцентируем внимание на их ключевых функциях: участие в социальных программах регионов, в инновационных программах и в производственной деятельности предприятий регионов, определяющие рост конкурентоспособности Казахстана невозможен без устойчивого развития регионов. Устойчивое экономическое развитие и улучшение благосостояния граждан за последние годы способствовали стабилизации демографической ситуации в области. Положительная динамика роста численности населения, увеличение трудоспособного населения свидетельствуют о возможности использования данной ситуации для проведения программ по развитию человеческого потенциала, территориального расселения производительных сил, разработки экономических стратегий с минимальными рисками для соответствующих бюджетных вложений. Вклад Мангистауской области в национальное производство довольно уникален, он специализирован преимущественно на нефте- и газовых ресурсах. В результате доля топливно-энергетического подсектора составляет 25,5 % всего национального производства. Единственным другим подсектором с долей, значительно превышающей долю населения, является энергетика 6,2 %, также зависящая от нефтегазового производства. Региональное развитие должно быть основано на местных преимуществах области. Область является природными воротами в Каспийский регион и далее на запад, так как она расположена в центре Прикаспийской экономической зоны.

Таким образом, область может сыграть ключевую роль в интеграции Казахстана с глобальной экономикой. В целях реализации данного потенциала необходимо существенное улучшение транспортной инфраструктуры, как планируется в настоящее время. В случае улучшения транспортных связей с центральной частью Казахстана, в частности, с новыми железнодорожными линиями, ожидается, что Мангистауская область станет торговым и распределительным центром в большем географическом масштабе, даже за пределами Казахстана. Данная перспектива может быть осуществлена поэтапно, в среднесрочном и долгосрочном плане.

Список литературы

1. The UK Model of Social Enterprise and Experience (англ.), Publications of the Ministry of Employment and the Economy Concern
2. Гришина Я. С. Сравнительно-правовое исследование социального предпринимательства в странах Америки и Европы // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2012. Вып 2. С. 111–121.
3. Опыт социального предпринимательства на примере Великобритании // SEL.ORG.UK: Социальное предпринимательство в Лондоне. 2011. URL: <http://www.sel.org.uk/publications.html> (дата обращения: 28.05.2011).
4. Послание Президента Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» (г.Астана, 31 января 2017 года). – доступ: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35676318
5. Концепция создания региональных социально-предпринимательских корпораций. – доступ: <http://www.zakon.kz>
6. См.: Стратегия территориального развития РК до 2015 года (<http://www.minplan.kz>).
7. Социально-предпринимательские корпорации в Республике Казахстан. – доступ: http://www.vneshmarket.ru/content/document_r_491867E4-DDCD-4991-B1F1-6382854B32BB.html
8. Закон Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 372-V «О сельскохозяйственных кооперативах». – доступ: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32656089#pos=1;-64
9. Национальная компания СПК "Каспий". – доступ: <http://www.resurs.kz/catalog/caspiy>
10. Отчет о движении денежных средств. - Отчет составлен в соответствии с требованиями к содержанию и раскрытию информации НСФО №2, утвержденного Приказом Министра финансов

Блашева Маншук Тастемировна
Құқықтану магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
мемлекеттік университеті manshuk0881@mail.ru

Аталықова Гүлжазира Шурахановна
Құқықтану магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІК ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СУБЪЕКТІЛЕРІ

***Аннотация.** В статье рассматриваются регулируемые правовыми нормами имеющие юридическую взаимосвязь правовые общественные отношения между субъектами права состоящих из взаимозаменяемых прав и обязанностей.*

***Андапна.** Бұл мақалада құқық нормаларымен реттелген, құрамында өзара алмасып отыратын құқықтар және міндеттерден тұратын құқық субъектілері арасында заңдық байланысы бар қоғамдық қатынастар қарастырылады. Сонымен қатар азаматтық істерді қарап шешуде азаматтық іс жүргізу құқық қатынастары туындайды.*

***Abstract.** The article deals with legal relations regulated by legal norms between legal entities consisting of interchangeable rights and obligations.*

Құқықтық қатынас - құқық нормаларымен реттелген, құрамында өзара алмасып отыратын құқықтар және міндеттерден тұратын құқық субъектілері арасында заңдық байланысы бар қоғамдық қатынастар. Азаматтық іс жүргізу қатынасы құқық қорғау қатынастарына жатады. Азаматтық іс жүргізу қатынастары сотқа талап арыз, арыз және шағым берген кезде пайда болады. Азаматтық іс жүргізу құқықтары мен азаматтық іс жүргізу міндеттері азаматтық іс жүргізу қатынастарының мазмұнын құрайды.

Азаматтық істерді қарап шешуде азаматтық іс жүргізу құқық қатынастары туындайды. Азаматтық іс жүргізу құқық қатынасы - бұл субъективтік құқықтармен заңмен қорғалатын мүддені қорғау үшін сот пен өзге азаматтық процестің қатысушылары арасындағы азаматтық іс жүргізу құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастар.

Азаматтық іс жүргізу құқық қатынастарының ерекшелігі оның биліктік сипатында, яғни биліктік қатынастылығында.

Құқықтық қатынас- құқық нормаларымен реттелген, құрамында өзара алмасылып отыратын құқықтар және міндеттермен анықталған құқық субъектілері арасында заңдық байланысы бар қоғамдық қатынастар.

Жалпы танылған ереже бойынша құқық қатынастарының жалпы теориясымен анықталған, заңмен бекітілген, яғни құқық қатынастарынан туындайтын алғышарттар ретінде айтамыз. Бұл алғышарттар екі түрге бөлінеді: жалпы (абстракттілі) және негізгі. Жалпы алғышартқа: құқық нормалары; құқық субъектілік. Негізгі алғы шартқа: құқықтық қатынастың туындау негізі; заңдық факт (әрекет, әрекетсіздік, оқиға, жағдай немесе заңдық фактілердің жиынтығы танылады.

Осыдан қорытындылайтын болсақ, азаматтық процессуалдық құқық қатынастың туындауына үш алғышарт қажет: азаматтық процессуалдық құқық нормалары, процессуалдық құқық қатынасқа қатысушылардың құқық субъектілігі, заңдық факт.

Азаматтық процессуалдық құқық нормалары - бұл құқықты соттар арқылы жүзеге асыруда процеске қатысушылардың, соттық әрекеттерін реттейтін жалпы танылған ереже. Процессуалдық құқық субъектілік: процессуалдық құқық қабілеттілік және процессуалдық әрекет қабілеттіліктен тұрады.

Процессуалдық құқық қабілеттілік – құқықтарға ие болу мүмкіндігі. Ол адам туғаннан бастап өмірінің ақырына дейін болады.

Процессуалдық әрекет қабілеттілік – есі дұрыс және кәмілетке толаған адамның өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыра алу мүмкіндігі. 14 пен 18 жас аралығындағы кәмілетке толмағандарда жартылай әрекет қабілеттік болады.

Заңдық факт- бұл процессуалдық қатынастардың туындауы, өзгеруі және тоқтатылуымен байланысты азаматтық құқық қатынас нормаларымен қарастырылған өмірлік мән –жайлар.

Процессуалдық құқық қатынастар азаматтық іс жүргізу заңдарының нормаларымен реттелген болуы тиіс.

Азаматтық іс жүргізу құқықтары мен азаматтық іс жүргізу міндеттері азаматтық іс жүргізу қатынастарының мазмұнын құрайды. Азаматтық іс жүргізудегі құқықтық қатынастың мазмұны –азаматтық процестегі субъектілерінің іс жүргізу құқықтары мен міндеттері, ал кейбір процессуалистердің пікірінше (А.А.Мельников) субъектілердің мінез- құлқы, яғни өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асырудағы әрекеттері.

Азаматтық іс жүргізудегі құқықтық қатынастарының объектісін 2 түрге бөліп қарастыруға болады: жалпы және арнайы. Жалпы объект- сотпен қаралып, шешілуге немесе қорғалуға жататын материалдық- құқықтық дау немесе заңмен қорғалатын мүдде. Арнайы объект – нақты, белгілі құқық қатынасын жүзеге асыруда жасалатын қорытынды (мысалы, сот пен сарапшы арасындағы азаматтық іс жүргізу құқық қатынасының объектісі болып осы сарапшының өзінің арнайы білімі негізінде іс үшін мәні бар фактілер туралы қорытындысы)

Азаматтық іс жүргізу құқық қатынастарының субъектілері азаматтар мен заңды тұлғалар, мемлекет те бола алады. Соның қатарына азаматтық іс жүргізу қатынастарына шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар және шетелдік заңды тұлғалар қатыса алады.

Азаматтық процессуалдық құқық қатынас субъектілері- бұл азаматтық іске қатысушы және онда процессуалдық мүддесі бар тұлға. Азаматтық процеске қатысатын тұлғалар, азаматтық құқықтық қатынасқа түсе отырып, негізгі процессуалдық мәртебеге ие болады: талапкер, жауапкер, үшінші тұлға, маман, куәгер және т.б. Азаматтық іс жүргізу қатынастарының субъектілерін мынадай төрт топқа бөлуге болады:

1. сот билігін жүзеге асырушы тұлғалар: судья, сот мәжілісінің хатшысы, сот орындаушысы, сот приставы.

2. іске қатысушы тұлғалар: тараптар, үшінші тұлғалар, прокурор, өзге тұлғаның құқығын қорғап азаматтық іс жүргізуге қатысушы мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқарушы орган, ерекше өндіріс бойынша арыз беруші, ерекше талап өндірісінде шағым беруші тұлға.

3. сот төрелігін жүзеге асыруға көмектесуші тұлғалар: куә, аудармашы, сарапшы, маман.

4. өкілдер.

Азаматтық іс жүргізудегі тараптар іске қатысушы тұлғалар қатарына жатады. Тараптар – сотта субъективтік құқықтары немесе заңмен қорғалатын жеке мүддесі туралы даулары қаралып қаралып және шешілуге тиіс іске қатысушы тұлғалар. Тараптар деп талап қоюшы мен жауапкерді атайды. Талап қоюшы мен жауапкер ретінде жеке тұлғалар (ҚР –ның азаматы, шетел азаматы және азаматтығы жоқ адам) мен заңды тұлғалар (мекемелер, ұйымдар және кәсіпорындар) болып табылады.

Азаматтық іс жүргізуде тараптар ретінде қатысушы үшін азаматтық іс жүргізу құқық қабілеттігі, ал сотта өзінің іс жүргізу құқықтарын жүзеге асыру үшін азаматтық іс жүргізу құқықтарын жүзеге асыру үшін азаматтық іс жүргізу әрекет қабілеттігі қажет.

Азаматтық іс жүргізудегі құқық қабілеттігі – азаматтық іс жүргізу құқықтары мен міндеттеріне ие болу қабілеттілігі, материалдық құқық субъектілері болып табылатын барлық азаматтар мен ұйымдар үшін бірдей дәрежеде танылады.

Азаматтық іс жүргізу әрекет қабілеттігі – сотта құқықтарын өз іс әрекетімен жүзеге асыру және міндеттерін орындау, іс жүргізуді өкілге тапсыру қабілеттігі.

Тараптардың азаматтық іс жүргізу құқықтарын: жалпы және арнайы деп бөліп қарастырамыз. Жалпы – бұл тараптардан басқа да іске қатысушы тұлғаларға тән құқықтар: іс материалдарымен танысуға, олардан үзінділер жазып алуға және көшірмелер түсіруге, қарсылықтарын мәлімдеуге, дәлелдеме табыс етуге және оларды зерртеуге қатысуға және т.б.

Арнайы – мысалы, талап қоюшы талаптың негіздемесін немесе нысанасын өзгертуге, талап қою талабының мөлшерін ұлғайтуға не азайтуға немесе талап қоюдан бас тартуға құқылы.

Процессуалдық іске ортақ қатысу – бұл бірден азаматтық процеске талап қоюшы не жауапкер жағында немесе екі тараптар жағынан бір – біріне мүдделі қайшы келмейтін бірнеше тұлғалардың қатысуы.

ҚР АПК-нде: «Талапты бірнеше талап қоюшының бірлесіп қоюы немесе оның бірнеше жауапкерге қойылуы мүмкін. Талап қоюшылардың немесе жауапкердің әрқайсысы екінші тарапқа қатысты процеске дербес болады.» делінген. Егер іске бірнеше талап қоюшының қатысуы болса, онда олар тең талап қоюшылар деп аталады. Егер іске бірнеше жауапкердің қатысуы болса, онда олар тең жауапкерлер деп аталады. Теория жүзінде бірігіп қатысушылықты екі мағынада қарастырады:

1- процессуалдық - құқықтық мағынада;

2- материалдық – құқықтық мағынада.

Іске ортақ қатысуды екі түрге бөледі: факультативті, яғни іс жүргізуге іске ортақ қатысушылардың барлығы қатыспай-ақ, біреуінің қатысуымен қарауға болады. Мысалы, жалақы өтеп алу туралы істер бойынша.

Міндетті – іс жүргізуге іске ортақ қатысушылардың барлығы қатысуы міндетті болатын жағдайларда. Мысалы, денсаулыққа келтірілген зиянды, материалдық зиянды өтеу туралы, моральдық зиянды өтеу туралы істер бойынша;

Тиісті емес тараптар (талап қоюшы мен жауапкер) – нақты азаматтық іс бойынша азаматтық іс жүргізудің нағыз қатысушы емес, яғни даулы құқық қатынасының субъектісі болуы мүмкін деген болжау іс материалдары бойынша жоққа шығарылған тарап.

Процессуалдық құқыққабылдаушылық даулы не сот шешімімен анықталатын құқықтық қатынасының іс жүргізуінен жақтардың біреуінің шығуына байланысты істе тарап немесе үшінші тұлға болып танылатын тұлғаны ауыстыру. Процессуалдық құқыққабылдаушылық материалдық құқық бойынша келесі жағдайларда болады:

1. Әмбебептық (универсалды) мирасқорлық (мұрагерлік, заңды тұлғаның қайта ұйымдастырылуы);

2. Сингулярлы мирасқорлық, яғни жеке субъективтік құқық мирасқорлығы (талапқа жол беру немесе басқа тұлғаның қарызын өзіне аудару)

АПК-нің сәйкес, процессуалдық құқыққабылдаушылыққа азаматтың қайтыс болуы, заңды тұлғаның қайта құрылуы, жойылуы жағдайында, талап ету құқығының ауысуы, борыштың ауысуы жағдайларында жол беріледі.

Материалдық құқықта құқыққабылдаушылыққа жол берілмесе азаматтық іс жүргізуде де жол берілмейді. Мысалы, неке бұзу, алимент өндіру, жұмысқа қайта алу және т.б. істер бойынша жол берілмейді.

Үшінші тұлғалар - өздерінің субъективтік құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін басталып кеткен азаматтық процеске қатысатын және тараптардың (талап қоюшы мен жауапкердің) құқықтары мен мүдделерімен сәйкес келмейтін тұлғалар.

Үшінші тұлғалардың азаматтық процеске қатысудың негізгі себебі - олардың қаралып жатқан азаматтық істе өздерінің жеке мүдделері бар. Іс бойынша сот шешімі олардың материалдық құқықтары мен міндеттеріне

әсер етуі мүмкін. Бұған қоса үшінші тұлғалар институты нақты бір іс бойынша бірнеше әртүрлі талаптарды біріктіруге мүмкіндік етеді, істің бүкіл мән- жайларын сотпен толық зерттеуді қамтамасыз етеді және негізсіз сот шешімдерін шығарудан сақтайды деуге болады.

Азаматтық сот ісін жүргізуде заңдардың дәлме – дәл және бір үлгіде қолданылуына жоғары қадағалау жүргізу ісін мемлекет атынан Қазақстан Республикасының бас прокуроры тікелей өзі және өзіне бағынатын прокурорлар арқылы жүзеге асырады.

Прокурордың азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы мұның өзі заңмен көзделген немесе осы іске прокурордың қатысуы қажеттілігін сот таныған жағдайларда міндетті. Прокурор өзіне жүктелген міндеттерді жүзеге асыру мақсатында іс бойынша қорытынды беру үшін және азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін өз бастамасы немесе соттың бастамасы бойынша процеске қатысуға құқылы.

Прокурор азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық және мемлекеттік мүдделерді қорғау туралы сотқа талап қоюға, өтініш жасауға құқылы. Азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау туралы, егер адам дәлелді себептермен өзі сотқа жүгіне алмаса, тек мүдделі адамның өтінішімен ғана прокурор талап қоя алады. Әрекетке қабілетсіз азаматтың мүддесін қорғау үшін прокурор мүдделі адамның өтінішіне қарамастан талап қоя алады. Егер талап қоюшы прокурор мәлімдеген талапты қолдамаса, егер үшінші тұлғалардың құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделері қозғалмаса, онда сот талап қоюды қараусыз қалдырады.

Прокурор өзіне жүктелген міндеттерді жүзеге асыру мақсатында іс бойынша қорытынды беру үшін және азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін өз бастамасы немесе соттың бастамасы бойынша процеске қатыса алады.

ҚР АПК – не сәйкес мемлекеттік органдар және жергілікті өзін өзі басқару органдары, ұйымдар немесе жекелеген азаматтар сотқа өздерінің емес басқа тұлғалардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін қатысады. Аталған органдар мен тұлғалардың процеске қатысу мақсаты келесіде:

1. басқа тұлғалардың (азаматтар мен ұйымдардың) субъективтік құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін;

2. қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін.

Заңмен көзделген жағдайларда мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін өзі басқару органдары өздеріне жүктелген міндеттерді жүзеге асыру және азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін, қоғамдық және мемлекеттік мүдделерді қорғау мақсатында іс бойынша қорытынды беру үшін бірінші сатыдағы сот шешім шығарғанға дейін өз бастамашылығы бойынша, іске қатысушы тұлғалардың бастамашылығы бойынша, сондай- ақ соттың бастамашылығы бойынша процеске қатыса алады.

Жалпы процессуалдық заңға сәйкес азаматтар өз істерін сотта өздері немесе өкілдері арқылы жүргізуге құқылы және азаматтың іске өзінің қатысуы оның бұл іс бойынша өкілі болу құқығынан айырмайды.

Өкілдік – басқа адамның (өкілдік берушінің) атымен бір адамның (өкілдің) сенімхатқа, заңдарға, сот шешіміне не әкімшілік құжатқа негізделген өкіллеттігі күшімен жасаған мәмілесі, өкілдік берушінің азаматтық құқықтары мен міндеттерін тікелей туғызады, өзгертеді және тоқтатады.

Сотта өкілдік ету - басқа тұлғаның мүддесіне және оның атынан бір тұлғамен процессуалдық іс- әрекеттер жасау. Соттағы өкіл басқа тұлғаның мүддесіне және оның атынан (өкілдік берушінің) өзіне берілген өкіллеттігі шегінде процессуалдық әрекеттер жасайтын бір тұлға (өкіл етуші), оның салдары бойынша өкілдік берушінің сәйкесті құқықтары мен міндеттері туындайды.

Сотта аталмыш процессуалдық іс- әрекеттер жасайтын тұлғаны сотта өкіл етуші деп атайды. Сотта басқа тұлғаның мүддесіне және оның атынан өкілдік етуге өкілдің құқығын куәландыратын құжаттар ұсынуы негіз болып табылады.

Сотта өкіл етуші - өкілдік берушінің мүддесіне және оның атынан өзіне берілген өкіллеттігі шегінде процессуалдық әрекеттер жасайтын әрекет қабілеттігі бар тұлға. Сотта өкілдік ету процессуалдық заңмен барлық азаматтық істер бойынша соттарда және азаматтық процестің барлық сатыларында болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі – Алматы: ЮРИСТ, 2015.
- 2 Баймолдина З. Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Т. 1. Общая часть (Темы 1-15). Ученик. – Алматы: КазГЮА, 2001. -58б.
- 3 Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу құқығы/ Е. О. Егембердиев. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2003.
- 4 Щеглов В.Н. Субъекты судебного гражданского процесса. – Томск, 2009.
- 5 Ильинская И.М. Участие третьих лиц в гражданском процессе. – М., 2012.

БҰЗЫЛҒАН ҚҰҚЫҚТАРДЫ ҚОРҒАУДЫҢ СОТТАН ТЫС ТӘСІЛДЕРІ

***Аннотация.** В статье рассматриваются пути расширения разрешения судебных споров альтернативными методами нарушенных прав внесудебными методами в соответствии с новым законодательством. Здесь процедура примирения, значение их видов, научная и практическая ценность и развитие института арбитража направлена на улучшение эффективности законодательства в решении споров.*

***Аңдатпа.** Бұл мақалада жаңа заңнамаларға сәйкес бұзылған құқықтардың соттан тыс тәсілдері сот дауларын балама тәсілдерімен шешу аясының кеңеюіне жол ашқаны көрсетілген. Бұнда татуластыру рәсімдері, оның түрлері маңыздылығы, ғылыми, тәжірибелік құндылығы және төрелік институтының дамуы даулы мәселелерді шешуде заңнаманың тиімділігін арттыруға бағытталған.*

***Abstract.** The article examines ways of extending the resolution of court disputes by alternative methods of violated rights by extrajudicial methods in accordance with the new legislation. Here, the reconciliation procedure, the significance of their species, the scientific and practical value and development of the institution of arbitration is aimed at improving the effectiveness of legislation in resolving disputes.*

Ұлт жоспары – әлемдік дағдарысқа қарсы бағытталған сауатты бағдарлама ретінде дүниежүзін алаңдатып отырған қиын кезден елімізді шығынсыз алып шығудың бағыт-бағдарын нақты белгілеуімен құнды құжат. Елбасымыз Ұлт жоспарында елдегі заң үстемдігін қамтамасыз етуге арнайы тарау белгілеп, саланы дамытуға айрықша көңіл бөлген болатын, қазіргі таңда онда көзделген тапсырмалар рет-ретімен орындалып келеді.

Қазақстан Республикасының азаматтық процестік кодексі – осы стратегиялық жоспарды уақтылы әрі тиімді іске асыру мақсатында өмірге келген заңның бірі. Кодекстің өзекті жаңашылдықтарының бірі ретінде татуластыру рәсімдерінің және сот дауларын балама тәсілдерімен шешу аясының кеңеюін айтуға болады. Бұған қоса, бұл кодекс дау-жанжалдарды сотқа дейін бітіру рәсімін кеңейтуімен ерекшеленіп отыр. Құжатқа «Дауларды соттан тыс реттеу» деп аталатын жаңа тарау енгізілген. Кодексте дауларды шешудің балама тәсілдері мол қамтылған. Заңнамада орын алған өзгерістердің нәтижесінде азаматтар Азаматтық процестік кодексте белгіленген тәртіпті пайдалана отырып татуласу келісімін, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісімді немесе дауды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеу туралы келісімді жасай алады. Татуласу келісімі бірінші, апелляциялық, кассациялық сатылардағы соттарда сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейінгі уақытта, сот талқылауының кез келген сатысында, сондай-ақ, сот актісінің орындалуы кезінде жасалуы қарастырылған. Келісімді жазбаша түрде дайындап, оған тараптар немесе олардың өкілдері қол қояды. Бұл құжатта келісімді орындау мерзімі мен тәртібі міндетті түрде көрсетілуі шарт. Және азаматтар өз шарттарын қойып, оған өзара келіскен жағдайда ғана татуласу келісімін сот бекітеді. Жалпы, тараптардан түскен өтінішті қарау нәтижелері бойынша келісімді бекіту және іс бойынша іс жүргізуді тоқтату, не татуласу келісімін бекітуден бас тарту туралы ұйғарымды шығару соттың құзырында екенін де есте ұстағанмыз жөн.

Медиация тәсілі сот жүйесіндегі тазалықты, әділ төрелікті қамтамасыз етудің бірден-бір жолы, яғни, тарапты қанағаттандыру негізінде жүргізілген келіссөз рәсімі. Медиация заңы - азаматтық-құқықтық қатынастардан, оның ішінде кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті жүзеге асыруға байланысты туындайтын құқық туралы дауларды, еңбек және отбасы құқықтық қатынастардан, жеке және (немесе) заңды тұлғалардың өзге де жеке құқықтық қатынастарынан, сондай-ақ жеңіл және ауырлығы орташа қылмыстар туралы іс бойынша қылмыстық-құқықтық қатынастар саласында туындайтын дауларды реттеу кезінде қолдануға бағытталған.

Осы тұста, ең алдымен медиация дегеніміз не, оның тиімді тұсы қайда, кімдердің медиатор бола алатынына, олардың тізбесін (реестр) жүргізетін органдарға, медиацияны өткізу тәртібіне тоқталып кеткен жөн шығар. Жалпы, медиация сөзі – латын тілінен аударғанда делдал, екі тарапты мәмілеге келтіруші үшінші тұлға деген мағынаны білдіреді. Медиацияны қарапайым тілмен айтқанда бітімгершілік деп түсінуге болады, яғни белгілі бір мәселе бойынша келіспеушілік, дау туындаған жағдайда жеке немесе заңды тұлғалар, оны соттан тыс, өзара келісім жағдайында шеше алады. Бұл үшін тараптар, тағы да өзара келісім бойынша кәсіби немесе кәсіби емес медиаторға жүгіне алады. Медиация тараптардың ерікті келісім бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиаторлардың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі. Екі арадағы келісім медиаторлар арқылы жүзеге асырылады.

Медиатор — ол даудың немесе сотта қаралатын істің қатысушыларының белгілі бір келісімге келуіне көмектеседі, ол бір мезгілде тараптар дауды реттеу мен оны шешудің шарттары жөнінде шешім қабылдау үдерісін толығымен бақылап отырады. Медиация рәсімі төмендегідей негіздер болған жағдайда қолданылмайды:

- медиация рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғалардың және сот әрекетке қабілетсіз не әрекетке қабілеті шектеулі деп таныған адамдардың мүдделерін қозғаса немесе қозғауы мүмкін болса;

- тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын кезде, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларға (дау-шарларға);
- сыбайлас жемқорлық қылмыстар және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы қылмыстық істер бойынша медиация рәсімі қолданылмайды.

Медиацияның мақсаты — дауды (дау-шарды) шешудің медиацияның екі тарапын да қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізу және тараптардың дауласушылық деңгейін төмендету. Медиация — еріктілік, медиация тараптарының тең құқылығы, медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы, медиация рәсіміне араласуға жол бермеушілік, құпиялық қағидаттар негізінде жүргізіледі.

Қолданысқа енген Азаматтық процесстік кодексіне жаңа ұғым – «партиципативтік рәсім» кезінде дауды реттеу ұғымы енгізілгенін байқауға болады. Бұл сотқа қатысушылардың келіссөз жүргізу барысында дауды реттеуге адвокаттардың қатысуымен өтетін татуласудың жаңа тәсілі болып табылады. Аталған рәсім судьяның қатысуынсыз өтеді. Партиципативтік рәсімде судья жан-жақты дауды зерттеп болғаннан кейін, шешім шығармастан бұрын екі жақтың өзара келісімге келуіне қорғаушыларымен бірге уақыт береді. Татуластырумен медиаторлар ғана емес, сонымен қатар бірінші және апелляциялық инстанция судьялары мен адвокаттар да айналысатын болады. Міне, осыны «партиципативтік рәсім» деп атаймыз. Биылғы жылдан бастап шешім шығаруға кеңесу бөлмесінде партиципативтік рәсімін қолданып, тағы да татуласуға жағдай жасалынып отыр. Азаматтық процеске партиципативтік рәсімді енгізудің мақсаты - екі тарапты да қанағаттандыратын тәсілмен дауды шешу болып табылады. Сонымен қатар, бұл тараптардың дауласу деңгейінің төмендеуіне, дау тудыратын жағдайларды шешу арқылы тараптар арасында тұрақты қарым-қатынас қалыптастыруға әкеледі.

Партиципативтік рәсім сотқа жүгінушілерді бейжай қалдырмауда. Қандай да бір даумен сотқа келушілер алдымен заңгер немесе адвокат кеңесіне жүгінеді. Мүмкіндігі барлар бірден адвокатпен келеді. Қызметіне жүгінушілерді заңдағы партиципативтік рәсіммен алдын ала хабардар ететін адвокаттар да жоқ емес. Бұған қоса тараптарға сотта да татуластыру шараларының мүмкіндіктері кеңінен түсіндіріледі. Өйткені, заң бойынша судья тараптардың татуласуы үшін барлық шараны қолданады және соттың кез келген сатысында даудың реттелуіне жәрдемдеседі. Даудың қай тәсілге сүйеніп аяқталатыны тараптардың таңдауына қарай шешіледі. Бұған сүйенсек, жоғарыда айтқанымыздай, істерінің партиципативтік рәсіммен бітуіне жақтар жағынан мүдделілік байқалауда. Айта кетерлігі, іс партиципативтік рәсіммен бітуі үшін екі жақтың да адвокаты болуы міндетті. Бұл тұрғыда адвокаттардың ролі зор екенін баса көрсеткен жөн. Себебі, партиципативтік рәсімде екі тарап адвокаттарына заңмен басымдық берілген. Олар өз қорғаушылары арасында туындаған дауды келісіммен бітіруде екі жақпен, яғни, өз клиенттерімен теңдей келіссөздер жүргізеді. Нақты айтқанда, бұл рәсімде адвокаттардың қарым-қабилеті сынға түседі. Егер олар дауласушыларға заңның өздеріне берілген жақсы мүмкіндігін жеткізе алса, онда істің ушықпауына ықпал етеді. Партиципативтік рәсім кезінде дауды реттеу тараптар мен олардың қорғаушыларының қатысуымен жүзеге асырылады. Партиципативтік рәсім заңды және жеке тұлғалардың азаматтық, еңбек, отбасылық, басқа да құқықтық қатынастардан туындаған азаматтық-құқықтық дауларда қолданылады.

Оңтүстік Қазақстан облысы, Шымкент қаласының Абай аудандық сотында адвокаттардың қатысуымен талапкер Н.-нің жауапкер Р.-ге ортақ мүліктегі үлесін анықтау және ортақ мүлікті бөлу туралы талап арызы бойынша және талапкер Р.-дің жауапкер Н.-ге, үшінші тұлға М.-ға ортақ мүлікті бөлу туралы қарсы талап арыздары бойынша партиципативтік келісім бекітілген.

Алдын-ала тыңдау барысында талап қоюшы С.Ерниязовтың жауапкер «К» ЖШС-не, «Мемлекеттік еңбек инспекциясы басқармасы», «НОМАД LIFE сақтандыру компаниясы» ММ-не кездейсоқ оқиға бойынша 2015 жыл 30 желтоқсандағы Н-1 №2 актіні даулау, денсаулығына келтірілген зиян нәтижесінде табыс пайдасын, материалдық шығынды және моральдық компенсациясын өндіру туралы азаматтық ісі бойынша адвокаттардың қатысуымен дауды партиципативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім бекітілген. Дауды партиципативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім шарттары бойынша тараптар өзара түсінушілікке келіп, жауапкер талап қоюшыға моральдық компенсациясын және 500 000 теңге материалдық шығынды, оның ішінде 250000 теңгені 2016 жылдың 31 тамызына дейін, қалған 250000 теңгені 2016 жылдың 30 қыркүйегіне дейін төлеуге, ал талап қоюшы өзінің талаптарынан толықтай бас тартуға міндеттенеді. Сондықтан сот отырысына қатысушы тараптарға дауды партиципативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімнің құқықтық салдары түсіндірілді. Сот, тараптардың арасында жасақталған партиципативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім заңға және басқа тұлғалардың мүддесіне қайшы келмейтінін, тараптардың мүддесіне жасақталғанын ескеріп, азаматтық іс бойынша келісімді бекітті. Дау партиципативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісіммен аяқталуына байланысты азаматтық іс өндірістен қысқартылған.

Арал аудандық сотында талап қоюшы Г-ның жауапкер Н-дан 400 000 теңге берешек қарызын және мемлекеттік баж үшін төлеген 4000 теңгені өндіруді сұраған азаматтық ісі партиципативтік рәсім (екі тараптың адвокаттарының жәрдемдесуімен тараптарды татуластырып, дауды реттеу) тәртібімен қаралды.

Талап қоюшы Г. талап арызында жауапкер Н-ның 2013 жылы өзінен 400 000 теңгенің алтын бұйымдарын сатып алып, ақшасын күні бүгінге дейін бермей жүргенін көрсетіп, жауапкерден берешек 400 000 теңгесін және 4000 теңге мемлекеттік баж алымын өндіріп беруді сұраған. Істі қарау барысында тараптар дауды партиципативтік рәсім тәртібінде реттеуге ниет білдірген.

2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілген Азаматтық процесстік кодексінің 181 бабының 1 бөлігінде, тараптар осы кодекстің 179 бабында көзделген қағидалар бойынша сот кеңесу бөлмесіне кеткенге

дейін дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы өтінішхатты мәлімдеуге құқылы делінген. Бұл жаңашылдық дауларды жедел түрде шешуді жеңілдетеді.

Партисипативтік келісімнің шарттары бойынша жауапкер Н. талапты мойындап, талап қоюшы Г-ға сондай бағадағы ұқсас басқа алтын бұйымдарын бір ай ішінде қайтарып беруге, ал, қайтара алмаған жағдайда айлық жалақысынан 1 жыл ішінде бөліп төлеуге міндеттенген, ал талап қоюшы Г. осы партисипативтік келісім талаптарын қабылдап, іс жүргізуді тоқтатуға келісімін берген. Партисипативтік келісімді екі тараптың адвокаттары қол қойып сотқа бекіту үшін ұсынған. 31 наурыз 2016 жылғы сот ұйғарымымен дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім сотпен бекітіліп, іс бойынша іс жүргізу тоқтатылып, 4000 теңге көлемінде төленген мемлекеттік баж алымы талап қоюшыға қайтарылды.

Атырау облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық сотында адвокаттардың қатысуымен «Р» ЖШС-нің «С.М.С.» ЖШС-нен қарыз ақшаны өндіру туралы азаматтық іс бойынша партисипативтік келісім жасалды. Жауапкер автокөлік құралын жалға беру құнын төлеуден жалтарған, нәтижесінде талапкер сотқа жүгініп қарыз сомасы 3 939 589 теңге өндіруді сұраған.

Бұзылған құқықтарды қорғаудың соттан тыс тәсілдерінің бірі - төрелік институты. Заңда төрелік институттың дамуы мен дауларды объективті шешуді қамтамасыз ететін оң механизмдер де көрініс тапқан. Біріншіден, төрелік іс қараудың диспозициялық ережелері кеңейтілді. Оған сәйкес тараптардың келісімі мен тұрақты жұмыс істейтін төрелік регламенті қарастырылмаған жағдайда заңның тиісті нормалары қолданылады. Іс қарау ережелері тараптар жасасқан келісім шарттармен және тараптар жүгінген тұрақты жұмыс істейтін төрелік регламентінің ережелерімен айқындалады.

Қазақстан Республикасында төреліктер тұрақты жұмыс істейтін төрелік немесе нақты дауды шешетін төрелік түрінде құрылуы мүмкін. Тұрақты жұмыс істейтін төреліктерді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жеке және (немесе) заңды тұлғалар құруы мүмкін. Тұрақты жұмыс істейтін төрелік төреліктің регламентін, қызметін осы төрелікте жүзеге асыратын төрешілердің тізілімін бекітеді. Нақты дауды қарайтын төрелікті тараптар дауды шешу үшін құрады және ол сол дауды шешкенге дейін немесе тараптар дауды сотқа беру туралы шешім қабылдағанға дейін жұмыс істейді.

Қазақстан Республикасында төреліктерді мемлекеттік органдар, мемлекеттік кәсіпорындар, сондай-ақ табиғи монополия субъектілері және тауарлар мен көрсетілетін қызметтер нарығында басым жағдайға ие субъектілер, дауыс беретін акцияларының елу және одан да көп пайызы (жарғылық капиталға қатысу үлесі) мемлекетке тікелей немесе жанама түрде тиесілі заңды тұлғалар, олардың еншілес және тәуелді ұйымдары, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктер, банктік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар құра алмайды.

Тараптар арасында жасалған төрелік келісім болған кезде дауды төреліктің қарауына беруге болады. Төрелік келісімді тараптар арасында қандай да бір нақты азаматтық-құқықтық қатынас бойынша туындаған немесе туындауы мүмкін дауларға қатысты тараптар жасауы мүмкін. Соттың қарауында жатқан дауға қатысты төрелік келісім аталған сот дау бойынша шешім қабылдағанға дейін жасалуы мүмкін. Мұндай жағдайда сот арызды қараусыз қалдыру туралы ұйғарым шығарады.

«Төрелік туралы» заң даулы мәселелерді шешуде заңнаманың тиімділігін арттыруға бағытталған. Ал бұл халықаралық аренада елдің оң имиджін қалыптастыруға және қолайлы инвестициялық климат құруға жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі – Алматы: ЮРИСТ, 2015.
2. Сулейменов М.К., Дуйсенова А. Развитие арбитража и медиации в Казахстане. URL: <http://www.arbitrage.kz>.
3. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам арбитража» от 8 апреля 2016 года № 489-V // «Казахстанская правда» от 09.04.2016 года № 67 (28193). URL: <http://adilet.zan.kz>.
4. Закон Республики Казахстан от 5 декабря 1997 года № 195 «Об адвокатской деятельности» // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1997 г., № 22, ст. 328. URL: <http://adilet.zan.kz>.
5. Зверева Н.С. Партисипативная процедура - новый альтернативный способ урегулирования споров во Франции // Арбитражный и гражданский процесс. - М.: Юрист, 2014, № 4. - С. 49-53
6. Сулейменова У. Альтернативные способы разрешения споров // «Состояние и перспективы развития института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана»: Материалы Межд ународной научнопрактической конференции, Министерство юстиции РК. Астана, 2012 г

Исмаилов Атахожа Айдарович
кандидат юридических наук, старший преподаватель,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Омарбаева Лаззат Касымбековна
старший преподаватель, Южно-Казахстанский
государственный университет им. М.Ауэзова, E-mail: Lyaka-64@mail.ru

ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ НА ОБЪЕКТЫ ПРИРОДЫ

***Аннотация.** Субъективное право собственности на природные ресурсы определяет сущность и содержание юридического отношения собственности. Это право предопределяет использование находящихся в собственности природных ресурсов свободно, по своему усмотрению. Собственник природных ресурсов свободен в осуществлении принадлежащих ему правомочий, если это не наносит ущерба окружающей среде и не нарушает прав и законных интересов иных лиц.*

При оценке собственности на природные ресурсы и особенно при реализации правомочий собственника по распоряжению и пользованию природными богатствами принципиально важно иметь в виду, что природные ресурсы в отличие от таких вещей как предприятие, дорога удовлетворяют различные потребности человека – экологические, экономические, оздоровительные, рекреационные, эстетические, культурные и иные, т.е. имеют различную потребительную стоимость. В совокупности соответствующие характеристики природных ресурсов и объектов образуют благоприятную окружающую среду.

***Андапта.** Табиғи ресурстардың субъективті меншік құқығы мүлктің құқықтық қатынастарының мәні мен мазмұнын анықтайды. Бұл құқық меншік нысанында табиғи ресурстарды еркін түрде, өз қалауы бойынша пайдалануды алдын-ала белгілейді. Табиғи ресурстардың иесі, егер ол қоршаған ортаға зиян келтірмесе және басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбайтын болса, өз өкілеттіктерін жүзеге асыруға құқылы. Табиғи ресурстарға иелік етуді бағалау кезінде және, әсіресе, иелік ету және табиғат ресурстарын пайдалану және игеру бойынша өкілеттіктерді жүзеге асырған кезде, табиғи ресурстарды кәсіпорын сияқты нәрселерден айырмашылығы - адамның әр түрлі қажеттіліктері - экологиялық, экономикалық сауықтыру, рекреациялық, эстетикалық, мәдени және т.б. басқа пайдалану құндылығы бар. Табиғи ресурстар мен объектілердің тиісті сипаттамалары бірлесіп қолайлы орта болып табылады.*

***Abstract:** The equitable right of property on natural resources determines essence and maintenance of legal relation of property. This right predetermines the use of being in property natural resources free, at own discretion. The owner of natural resources is free in realization of belonging to him competences, if it does not do damage to the environment and does not violate rights and legal interests of another persons.*

At a property appraisal on natural resources and, especially at realization of competences of owner at the direction and use it is fundamentally important natural resources to mean that natural resources, in from-лучие, for example, from such things, as an enterprise, road satisfy the personal necessities of man one time- ecological, economic, оздоровитель-ные, recreational, aesthetic, cultural and another, i.e. have the different use value. In totality corresponding descriptions of natural resources and objects form the favourable surrounding.

Под правом собственности на природные ресурсы субъективно понимается совокупность правомочий собственника по владению, пользованию и распоряжению землей, водами, лесными ресурсами и другими объектами собственности.

Владение, пользование и распоряжение землей и другими природными ресурсами осуществляются их собственниками свободно. Но это правило, как и право собственности, не является абсолютным. Право собственности ограничивается общественно значимыми интересами. Количественные и качественные характеристики в их динамике находят отражение в отраслевых (природоресурсных) и комплексных (территориальных) кадастрах. Как правило, в процессе природопользования человеком потребляются отдельные, удовлетворяющие его потребности свойства природного ресурса. Важно, чтобы при этом не нарушались, то есть сохранялись, другие потребительские свойства того или другого природного ресурса и чтобы при распоряжении собственностью, определении судьбы природного ресурса, исходя из его кадастровой оценки, соответствующие условия природопользования находили четкое отражение в лицензиях и договорах, закрепляющих право пользования ими.

Право собственности на природные ресурсы регулируются Конституцией Республики Казахстан, Гражданским кодексом, природно-ресурсным и природоохранительным законодательством Республики Казахстан. Объекты права собственности на природные ресурсы

Вопрос об объектах права собственности на природные ресурсы можно рассматривать в двух аспектах:

- какие именно природные ресурсы в соответствии с законодательством являются объектами права собственности;
- какие природные ресурсы являются объектами частной, государственной, муниципальной и иных форм собственности.

Кроме земли, природными ресурсами являются недра, воды, леса, атмосферный воздух, растительный мир вне лесов. В природоресурсном законодательстве право собственности установлено на землю, недра, животный мир, водные объекты, леса. К объектам права собственности относятся также особо охраняемые природные территории. Субъекты права собственности на природные ресурсы

Действующее законодательство достаточно полно определяет субъектов права собственности на природные ресурсы:

а) расширен перечень субъектов за счет введения многообразия форм собственности - частной, государственной, муниципальной и иной;

б) предусмотрено структурирование государственной собственности по уровням - республиканская и местная.

Таким образом, субъектами права собственности на природные ресурсы являются физические и юридические лица, Республика Казахстан и административные - территориальные единицы. Представляется, что этот перечень субъектов исчерпывающий. Применительно к субъекту государственной собственности на природные ресурсы важен вопрос о том, кто от имени государства осуществляет правомочия собственника? С учетом того, что собственник обладает триадой полномочий (владение, пользование и распоряжение), каково содержание понятия управления?

Под управлением в данном случае понимается распоряжение природными ресурсами. Природоресурсное законодательство (земельное, водное, горное и др.) часто наделяет правомочием распоряжения соответствующими природными ресурсами специально уполномоченные государственные органы (в части управления использованием и охраной земель, вод, недр и т. д.). Таким образом, от имени государства права собственника на природные ресурсы осуществляют Правительство Республики Казахстан и специально уполномоченные государственные органы.

Помимо государства, появились три новых вида субъекта права собственности на природные ресурсы - физические и юридические лица, муниципалитеты.

Субъекты права собственности на природные ресурсы:

- 1) физические лица;
- 2) юридические лица;
- 3) Республика Казахстан;
- 4) административные - территориальные единицы.

Право частной собственности на природные ресурсы

Как уже отмечалось ранее, в результате проведения земельной реформы (1991-1996 гг.), конституционного закрепления частной собственности на землю, принятия указа о земле произошли серьезные изменения в реформировании сельского хозяйства республики, обусловившие появление новых субъектов земельных правоотношений на селе.

Субъектами права частной собственности на землях сельскохозяйственного назначения стали граждане, которым земля предоставлена для ведения личного подсобного хозяйства, садоводства и дачного строительства. Субъектами права землепользования на землях сельскохозяйственного назначения являются крестьянские (фермерские) хозяйства, сельскохозяйственные кооперативы, товарищества, другие негосударственные формы хозяйствования на земле, а также государственные сельскохозяйственные организаторы, которым земельные участки предоставляются для товарного сельскохозяйственного производства, научно-исследовательских, опытных и учебных целей.

Земельные участки предоставляются гражданам РК, проживающим в сельской местности, в частную собственность для ведения личного подсобного хозяйства. Граждане, проживающие в городе, могут получить земельные участки для ведения личного подсобного хозяйства при наличии земельного фонда, предназначенного для этих целей.

Предоставление земельного участка осуществляется на основании землеустроительного проекта, утверждаемого сельским, аульным, поселковым, городским исполнительным органом.

Право государственной собственности на природные ресурсы

Государственная собственность на природные ресурсы является доминирующей в структуре закрепленных законодательством форм собственности, что представляется оправданным подходом по всем основаниям темы. Право государственной собственности установлено на землю, воды, недра, леса, объекты животного мира и другие объекты. При этом встает главный вопрос - о разграничении права государственной собственности на природные ресурсы между субъектами страны и ее субъектами. Соответственно к природным ресурсам Республики Казахстан могут относиться:

- земельные участки и другие природные объекты, предоставляемые для обеспечения нужд обороны и безопасности страны, охраны государственных границ, а также осуществления других функций, отнесенных к ведению республиканских органов государственной власти;

- земельные участки, занятые энергетическими, транспортными и космическими системами (кроме российских), объектами ядерной энергетики, связи, метеослужбы, историко-культурного и природного наследия, а также другими объектами, находящимися в собственности государства;

- земельные участки, водные и иные природные объекты государственных природных заповедников, национальных природных парков, природных заказников, курортных и лечебно-оздоровительных зон, других особо охраняемых природных территорий Республики Казахстан;

- виды растений и животных, занесенные в Красную Книгу Республики Казахстан;

- виды животных, ценные в хозяйственном отношении и отнесенные к особо охраняемым, естественная миграция которых проходит по территории двух и более субъектов Республики Казахстан, а также животные, отнесенные к видам, попадающим под действие международных актов по их охране;

- месторождения полезных ископаемых, имеющие общегосударственное значение;
- водные объекты, расположенные на территории страны, а также пограничные и трансграничные водные объекты;
- иные природные ресурсы.

Право муниципальной собственности на природные ресурсы В ст. 85 Конституции Республики Казахстан сказано, что «местное госуправление осуществляется местными представительными и исполнительными органами, которые ответственны за состояние дел на соответствующей территории». Это означает, что в состав муниципальной собственности входят муниципальные земли и другие природные ресурсы, находящиеся на территории местных представительных органов. Этой собственностью управляют органы местного самоуправления. Они в соответствии с законодательствами вправе передавать объекты муниципальной собственности во временное или постоянное пользование физическим и юридическим лицам, сдавать в аренду, отчуждать в установленном порядке, а также совершать с имуществом, находящимся в муниципальной собственности, иные сделки, определять в договорах и соглашениях условия использования приватизируемых или передаваемых в пользование объектов. Органы местного самоуправления в соответствии с законодательствами могут также в интересах населения устанавливать условия использования земель, находящихся в границах муниципального образования. Основания возникновения и прекращения права собственности на природные ресурсы определяются законодательством и в значительной степени зависят от формы права собственности. Предусматривается, что право собственности на имущество, которое имеет собственник (что вполне относится к природным ресурсам), может быть приобретено другим лицом на основании договора купли-продажи, мены, дарения или сделки об отчуждении этого имущества. Право частной собственности на природные ресурсы может возникнуть на основе передачи в соответствии с действующим законодательством о природных ресурсах, находящихся в государственной или муниципальной собственности, частным лицам.

Природные ресурсы, находящиеся в муниципальной собственности, могут быть обращены в частную или государственную собственность в случае их передачи частному лицу (физическому или юридическому) или государству в соответствии с законодательствами.

Общие основания прекращения права собственности определяются соответствующими статьями Гражданского Кодекса РК. По решению собственника в порядке, предусмотренном законодательством о приватизации, имущество, находящееся в государственной или муниципальной собственности, отчуждается в собственность граждан и юридических лиц. Основания возникновения и прекращения права собственности на природные ресурсы Основания возникновения и прекращения права собственности на природные ресурсы определяются законодательством и в значительной степени зависят от формы права собственности. В Гражданском Кодексе Республик Казахстан, устанавливающим общие основания приобретения права собственности, предусматривается то, что право собственности на имущество, которое имеет собственник (что вполне относится к природным ресурсам), может быть приобретено другим лицом на основании договора купли-продажи, мены, дарения или иной сделки об отчуждении этого имущества.

Право частной собственности на природные ресурсы может возникнуть на основе передачи в соответствии с действующим законодательством в природных ресурсах, находящихся в государственной или муниципальной собственности, частным лицам.

Природные ресурсы, находящиеся в частной собственности, могут быть обращены в государственную собственность в случаях:

- обращения взыскания на имущество по обязательствам;
- изъятия для государственных нужд путем выкупа;
- изъятия объекта, используемого с нарушением требований законодательства;
- перехода наследства государству;
- реквизиции (изъятие у собственника в случаях стихийных бедствий, аварий, эпидемий, эпизоотии и при иных обстоятельствах, носящих чрезвычайный характер, имущества в интересах общества по решению государственных органов в порядке и на условиях, установленных законом, с выплатой ему стоимости имущества);
- конфискации (безвозмездное изъятие по решению суда имущества у собственника в виде санкции за совершение преступления или иного правонарушения. В случаях, предусмотренных законом, конфискация может быть произведена в административном порядке);
- национализации (обращение собственности граждан, юридических лиц в государственную собственность).

Использованная литература:

1. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. -Алматы, 2004.
2. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. - Караганда. 2002.
3. Косанов Ж.Х. Право собственности и иные вещные права на землю -Алматы, 2003
4. Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан (проблемы совершенствования, перспективы развития) -Алматы: Жеты Жаргы, 1995.
5. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007года с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.12.2014г

Исмаилов Атахожа Айдарович
кандидат юридических наук, старший преподаватель,
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

Омарбаева Лаззат Касымбековна
старший преподаватель, Южно-Казахстанский
государственный университет им. М.Ауэзова, E-mail: Lyaka-64@mail.ru

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются экологические проблемы некоторых центрально-азиатских стран связанные с интенсивным освоением ресурсов шельфа Каспийского моря, деградацией экосистемы Аральского моря, функционированием горно-металлургических производств в Ферганской долине, вырубкой лесов, использованием субальпийских лугов и степей под сельскохозяйственные угодья, строительством различных гидротехнических сооружений в сочетании с сельскохозяйственным освоением территории, интенсификацией сельского хозяйства, которые ведут к изменению климата, разрушению озонового слоя, сокращению биоразнообразия, опустыниванию и деградации земель, разрушению экосистемного равновесия нашей планеты. Также в статье рассматриваются основные направления решения экологических проблем данного региона путем выработки и последовательной, максимально эффективной реализации государственной экологической политики по формированию современного экологического законодательства.*

***Андапта.** Бұл мақалада Каспий шельфінің ресурстарын қарқынды дамыту, Арал теңізінің экожүйесінің нашарлауы, Ферғана алқабындағы тау-кен және металлургия өнеркәсібінің жұмыс істеуі, ормансыздандыру, ауылшаруашылық жерлерге арналған субальпалық шалғындар мен далаларды пайдалану, Орталық Азия елдерінің кейбір экологиялық проблемалары, әртүрлі гидротехникалық құрылыстарды аумақты ауыл шаруашылығын дамытуға, ауыл шаруашылығын күшейтуге, климаттың өзгеруіне, озон қабатының бұзылуына, биодиверсілікті төмендетуге, шөлдену мен жердің тозуына, планетаның экожүйелік теңгерімінің бұзылуына әкеліп соқтырады.*

Сондай-ақ, мақалада осы өңірдің экологиялық проблемаларын шешудің негізгі бағыттары қазіргі экологиялық заңнаманы қалыптастыру бойынша мемлекеттік экологиялық саясатты дамыту және тұрақты, барынша тиімді жүзеге асыру арқылы қарастырылады.

***Abstract.** This article examines the environmental problems of some Central Asian countries associated with the intensive development of the resources of the Caspian Sea shelf, the degradation of the Aral Sea ecosystem, the functioning of mining and metallurgical industries in the Ferghana Valley, deforestation, the use of subalpine meadows and steppes for agricultural land, construction of various hydraulic structures in combination with agricultural development of the territory, intensification of agriculture, leading to climate change, destruction of the ozone layer, reduction of biodiversity, desertification and land degradation, destruction of the ecosystem balance of our planet.*

Also in the article the main directions of the solution of environmental problems of the given region are considered through development and consistent, maximum effective implementation of the state environmental policy on the formation of modern environmental legislation.

Человечество вступает в новую эру своей истории, наиболее характерный её признак - возникновение глобальных экологических проблем. Оно уже живет в разрушающемся мире в условиях все нарастающего жестокого экологического кризиса, который превращается в кризис всей цивилизации. Глобальные проблемы порождены противоречиями общественного развития, резко возросшими масштабами воздействия деятельности человечества на окружающий мир и связаны также с неравномерностью социально-экономического и научно-технического развития стран и регионов.

Способами достижения цели исследования являются применение и использование следующих методов: общенаучные методы (исторический метод, логический, анализ, синтез, системный метод, функциональный метод); частно-научные (статистический метод, метод моделирования, метод конкретно-социологических исследований, метод социально-правового эксперимента, сравнительный метод); специальные юридические методы (формально-логический, сравнительного-правоведения, исторический).

Данное исследование будет основываться на комплексном подходе при разработке механизмов решения экологических проблем, имеющих место в некоторых регионах центрально-азиатских республик - как загрязнение воздуха, водных ресурсов, нерациональное использование природных ресурсов, климатическое изменение и т.д.

Методологическую основу данного исследования составляют: социологические, экологические, правовые исследования отечественных и зарубежных ученых, государственных и общественных деятелей, затрагивающих проблемы экологической безопасности общества и государства, пути и формы разрешения экологических проблем, исследуемых регионов.

Проблемы экологического характера присущи и для Республики Казахстан. В большинстве регионов республики экологическая ситуация не только неблагоприятная, но и катастрофическая. Это проблемы, связанные с интенсивным освоением ресурсов шельфа Каспийского моря; истощение и загрязнение водных ресурсов; использование трансграничных рек, воздействие полигонов военно-космического и испытательного комплексов. Остро стоят проблемы Каспия и нефтегазовых загрязнений в связи с продолжающимся подъемом уровня Каспийского моря. Аральский экологический кризис в ряде глобальных катастроф мира занимает

особое место и является следствием самого крупного антропогенного вмешательства в природную среду на планете. Деграция экосистемы Аральского моря обусловила и серьезные социально - экономические последствия для региона. Особый акцент в усугубление экологической ситуации Карагандинской области внесла деятельность комплекса "Байконур", военного ракетного полигона "Сары-Шаган", а также последствия многолетней эксплуатации Семипалатинского ядерного полигона. Сложную экологическую обстановку в бассейне озера Балхаш вызвало строительство Капшагайского гидроузла, при которой не было принято во внимание состояние природного комплекса Илейской зоны, чем был причинен существенный вред ондатровому и рыбному хозяйствам, земледелию и животноводству этих мест.

Негативное влияние на загрязнение атмосферного воздуха оказывают предприятия нефтегазового комплекса Актюбинской, Атырауской, Мангистауской, Кызылординской и Западно-Казахстанской областей. Также, наиболее вредные производства имеются: в Усть-Каменогорске, Шымкенте, Таразе, Актюбинске (свинцово-цинковое, свинцово-фосфатное, хромовые предприятия, фосфорная промышленность и т.д.). Так, например, критическое положение сложилось в городах Таразе, Темиртау, Павлодаре, Жезказгане, Екибастузе, Актобе, Алматы, Шымкенте, где концентрация вредных выбросов в воздухе максимально превышает предельно допустимую норму.

Почти аналогично обстоят дела и в других Среднеазиатских республиках. Так, например, одним из важнейших видов антропогенных воздействий на ландшафтные комплексы юга Кыргызстана является строительство различных гидротехнических сооружений в сочетании с сельскохозяйственным освоением территории, интенсификацией сельского хозяйства, с дорожным, городским и горно-промышленным производством. В результате таких воздействий на территории юга Кыргызстана возникли следующие экологические проблемы.

Есть опасность загрязнения Ферганской долины радиоактивными и тяжелыми металлами. В частности, в Кыргызстане существуют 4 хранилища производственных отходов урана на территории Минкуш, опасность которых заключается в том, что в случае лавины, оползня, склады могут быть затоплены и радиоактивные отходы могут попасть в реки Нарын и Кокомерен, через них в Токтогульское водохранилище, обеспечивающее водоснабжение Ферганской долины. Общая площадь загрязнения 61,000 кв.м. и максимальная доза облучения составляет 30-100 микро Р/ч. [1].

В результате потребления природных ресурсов в горных районах (вырубка лесов, превращение пастбищ в такыры, использование субальпийских лугов и степей под сельскохозяйственные угодья) распространяется эрозия почв, нарушается гидрологический режим и усиливаются из года в год селевые потоки и оползни. В настоящее время большинство земельных оползней происходит на юге Кыргызстана. Главной причиной оползневых процессов является антропогенный фактор, т.е. наше небрежное отношение к природе и нерациональное использование ее ресурсов.

При экстенсивном использовании земельных ресурсов сильно сократились площади природных комплексов, таких как орехо-плодовые, арчевые и еловые леса, пастбища, степи и т.д. В результате сокращения площади естественных экосистем уменьшилось видовое разнообразие растительного и животного мира. Например, за последние 50 лет по республике площади, покрытые лесом, сократились почти вдвое - с 1,2 миллиона гектаров до 680 тысяч гектаров, в том числе орехо-плодовых лесов - на 62%; арчевых - в 2,3 раза, еловых - почти в 2 раза. В настоящее время более 60 видов растений, 18 видов насекомых, 49 видов позвоночных животных входят в список находящихся под угрозой исчезновения. Популяции красного волка и речной выдры, уже почти исчезли на территории республики. На грани вымирания находятся джейран и сурик мензбира.

Дальнейшее сокращение площадей орехо-плодовых, арчевых лесов будет иметь трагические последствия не только для Кыргызстана, но и для всей Центральной Азии, потому что большинство источников воды берет начало именно в этих лесах. И если леса будут истребляться такими же темпами, то к 2020 году пересохнет большинство мелких ручьев и рек и этот процесс распространится на более крупные реки.

Проблема сокращения биологического разнообразия - одна из самых сложных экологических проблем для будущего человечества, поскольку исчезнувший вид восстановить принципиально невозможно.

Вырубка лесов, загрязнение окружающей среды и другие антропогенные факторы являются причиной уменьшения видового разнообразия растительного и животного мира. Дело в том, что на сегодня наукой убедительно доказано, что физико-химические параметры окружающей среды и природные ресурсы были созданы жизнедеятельностью микроорганизмов, растений, животных более чем за три с половиной миллиарда лет существования жизни на земле. И сейчас, без четкого понимания роли жизнедеятельности различных организмов в создании прошлого, настоящего и будущего биосферы немисливо решение экологических проблем и рационального природопользования.

На самом деле человек, не считаясь с природными законами добился того, что природа начала действовать против человека. Например, сотни и более человек в Кыргызстане остаются под оползнем, как это случилось, например, в с.Тосой. Интенсивные селевые потоки ежегодно разрушают города, поселки, сельхозугодья и т.д. Это заставляет вспомнить пессимистическое высказывание Б. Ламарка. *«Можно, пожалуй, сказать, - предостерегал он еще в начале XIX в., что назначение человека как бы заключается в том, чтобы уничтожить свой род, предварительно сделав земной шар непригодным для обитания»* [3]. Результаты социологических опросов таковы что население больше обеспокоено преступностью и высокими ценами на продукты питания, чем экологической ситуацией, создающейся вокруг них.

Экологический фактор развития общества настойчиво заявляет о своей приоритетности. *Если воздухом нельзя дышать, воду нельзя пить, а пищу нельзя есть, - то все социальные проблемы теряют свой смысл.* Естественно, возникает вопрос, как решать эти экологические проблемы. Конечно, это очень трудная задача, особенно при сложных экономических проблемах наших центрально-азиатских республик.

Решение глобальных проблем, на наш взгляд, требует формирования нового эколого-правового мировоззрения. Для преодоления экологического кризиса и последовательного решения проблем окружающей среды человечеству необходимо совершенно новое и ценностное юридическое мировоззрение. Его научной и философской основой может стать учение о ноосфере, в разработку которого огромный вклад внес русский естествоиспытатель академик В.И. Вернадский. Оно пронизано идеей гуманизма, направлено на преобразование отношений с окружающей средой в интересах свободно мыслящего человечества в целом.

Основой формирования нового эколого-правового мировоззрения может стать переосмысление на базе современных естественнонаучных и общественных знаний теории естественного права и естественной справедливости. При этом нуждается в решении проблема восстановления давно утраченной здоровой связи человека с природой и соотношения правовых норм, по которым живет или должен жить человек, с природными императивами, вытекающими из законов развития природы. При воспитании, формировании экологического мировоззрения эти истины должны быть взяты за основу. Признавая свою жизнь высшей ценностью, человек должен учиться ценить все живое на Земле для того, чтобы решительно перестроить условия совместного бытия человечества и природы.

Особо следует отметить, что экологические проблемы должны решаться на уровне государства - исполнительной и особенно законодательной ветвей власти. Необходимо провести социально-экономические реформы, в основу которых должны быть положены в первую очередь не экономические, а экологические интересы. Эти интересы должны учитываться при размещении объектов народного хозяйства. По теме «Экологические проблемы в Республике Казахстан и пути их решения» был проведен круглый стол где приняли участие профессорско-преподавательский состав кафедры гражданского права и гражданского процесса Южно-Казахстанского государственного университета им. М Ауезова, нач. департамента экологии по ЮКО комитета экологического регулирования контроля и государственной инспекции в нефтегазовом комплексе министерства энергетики РК Мейрбекова Б.К. и зам нач. этого департамента Утебаева Р.С.; дана заявка для участия в конкурсе на грантовое финансирование по научным проектам на 2018-2020 годы по приоритетному направлению: «Рациональное использование природных, в том числе водных ресурсов, геология, переработка, новые материалы и технологии, безопасные изделия и конструкции».

Для решения проблем экологического характера центрально-азиатских республик необходимо провести социально-экономические реформы, в основу которых должны быть положены в первую очередь не экономические, а экологические интересы.

Следует создать систему специальных законодательных актов в области окружающей среды, актов природоресурсного законодательства и экологизация следующих отраслей права - административного, гражданского, предпринимательского, налогового, финансового, уголовного законодательства; формировать механизм обеспечения реализации правовых экологических требований; законодательно регулировать стратегию природоохранительной деятельности; организовать управление исходя не только из административно-территориального, но и природно-географического районирования страны, создать правовой механизм обеспечения максимального эффекта капиталовложений в сферу природопользования и охраны окружающей среды.

Одна из тенденций последнего времени связана с демократизацией экологического права. Это проявляется в создании организационных и правовых условий для участия заинтересованных общественных формирований и граждан в подготовке и принятии экологически значимых хозяйственных, управленческих и иных решений. В связи с этим необходимо решить задачу воспитания экологической грамотности, экологической культуры и экологического правосознания у граждан, готовить специалистов – экологов.

Литература

1. Экология Казахстана. http://www.dishisvobodno.ru/eco_kaz.html
2. *Экологическое положение в Кыргызстане. Французско-Кыргызская Ассоциация экотуризма.* <https://www.larevuefranco-kirghize.com/pdf/kirghizstan/ecologie-Kirghizstan-ru.pdf>
3. *Ламарк Ж. Б.* Аналитическая система положительных знаний человека, полученных прямо или косвенно из наблюдений. /Избранные, произведения в 2-х тт. Т.2. М., 1959. С. 442.

Мамаева Макбал Нуржановна
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан мемлекеттік университеті, m.makbal.85@mail.ru

Сарсенова Молдир Асқаровна
Оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Аннотация.** Гражданскими правоотношениями называются урегулированные гражданским правом имущественные, а также связанные (не связанные) с ними личные неимущественные отношения, участники которых связаны друг с другом субъективными гражданскими правами и обязанностями.*

В данной статье рассматриваются особенности гражданских правоотношений: субъекты гражданских правоотношений юридически равноправны, независимы друг от друга, тем самым они отличаются от других правоотношений.

***Аңдатпа.** Азаматтық құқық нормаларының талаптарына сәйкес туындайтын мүліктік және мүліктік емес қатынастар және бұл нормаларға тәуелді болатын жақтар арасындағы қатынастар азаматтық құқық қатынастары деп аталады.*

Мақалада азаматтық құқықтық қатынастардың ерекшеліктері қарастырылған: азаматтық құқық қатынастарының субъектілері тең құқыққа ие, бір бірінен тәуелсіздігімен басқа құқық қатынастарынан ерекшеленеді.

***Abstract.** Civil legal relations are property relations, regulated by civil law, as well as related personal non-property relations (not related to them), whose participants are related to each other by subjective civil rights and obligations. In this article, the features of civil legal relations are examined: subjects of civil legal relationships are legally equal in rights, independent of each other, thereby they differ from other legal relations.*

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет болғалы бері нарықтық қатынастарды орнату жолын таңдап алды. Бұл жаңа үрдіс біздің өмірімізге түбегейлі өзгерістер алып келді. Мұның көрінісі ең алдымен құқықтық салада айқын көзге түсуде. Сол себепті бұрынғы құқық жүйесінің орнына жаңа құқықтық қатынастарды реттеу мүмкіншіліктері қарастырылған құқықтық жүйе қалыптасып келеді.

Қазақстан Республикасы конституциясында Қазақстан Республикасының азаматтары, мысалы біздер заңды түрде алған мүлкімізді жеке меншігімізде ұстай алатындығымызды және азаматтардың меншік құқығы тек заңмен шектелетіндігін кез-келген мүлік азаматтардың мүлік құқығының бола алатындығын меншіктің ең маңызды объектілері жер мен тұрғын үй болып табылатындығын айтып және меншік объектілерінің жалпы және арнаулы бағынуын айтамыз.

Азаматтық құқық қатынастар объектілерінің әр түрлілік қатынастарда топтастырылады.

Мүліктік және жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтар азаматтық құқық *объектілері* бола алады. Мүліктік игіліктер мен құқықтарға (мүлікке): заттар, ақша, соның ішінде шетел валютасы, құнды қағаздар, жұмыс, қызмет, шығармашылық интеллектуалдық қызметтің объектіге айналған нәтижелері, фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және бұйымды дараландырудың өзге де құралдары, мүліктік құқықтар мен басқа да мүлік жатады. Жеке мүліктік емес игіліктер мен құқықтарға: жеке адамның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, абырой, игі атақ, іскерлік бедел, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке құпия мен отбасы құпиясы, есім алу құқығы, автор болу құқығы, шығармаға қол сұқпаушылық құқығы және басқа материалдық емес игіліктер мен құқықтар жатады.

«Жылжымайтын мүлік» - Қазақстандық азаматтық құқықтың жаңа салыстырмалы ұғымы. Жермен байланысты болатын нәрсені, әдетте жылжымайтын мүлік деп түсіндіреді: ғимарат, жер учаскелері мен құрылыстар. Бірақ, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде жылжымайтын мүлікке жермен байланысы жоқ объектілерді де жатқызады.

Азаматтық құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастар негізінен мүліктік қатынастар болып табылады. Материалдық игіліктермен жоғарыда атап өткендей (мүлікпен, жұмыспен, қызмет көрсетумен, ақшамен, құнды қағаздар және басқа да мүліктермен) байланысы бар қоғамдық қатынастар мүліктік қатынастар деп аталады.

Мұндай қатынастар иемдену немесе мүліктің тиістілігіне қарай (заттық қатынас), мүліктің бір адамнан екіншісіне ауысуы, өтуі (міндеттемелік қатынас), меншік иесінің қайтыс болуына байланысты заттың тағдырын шешу (мұрагерлік қатынас) тәрізді қатынастар тұрғысынан көрінсе, онда олар азаматтық заңмен реттеледі.

Адамдар өз өмірінде және әрекет үстінде үнемі әркілы азаматтық құқық қатынастарына араласып жүргенімен, өздерінің әрекеттерінің заң жөніндегі сипатын көбінесе ескере бермейді. Мысалы, қайсыбір затты болсын сатып алуда сатушы мен алушының арасында ҚР Азаматтық кодексінде көрсетілген сатып алу-сату шартынан туындайтын өте күрделі құқықтық қатынастар пайда болады. Өндіріс жабдықтарын тапсыру, өнімдерді сату, банк арқылы есеп айыру-осылардың бәрі де құқықтық қатынасты тудырады.

Бір сөзбен айтқанда, мүліктік қатынас дегеніміз мүліктерді сатып алу, иемдену, басқа адамдарға беру мен пайдалану жөніндегі қатынас болып табылады.

Дейтұрғанмен, бұдан азаматтық құқық мүліктік қатынастардың бәрін бірдей реттей береді деген ұғым тұмауы тиіс. Өйткені, олардың өзі әртүрлі сипатта кездеседі. Сайып келгенде, мүліктік (имущественность)

дегеніміз заңды белгі болып табылмайды, ол тек экономикалық түсінік. Сондықтан да, азаматтық құқық пәнінің мазмұны оны біріктіретін әрі мән-мағынасын ашатын тұсты бөліп қарауды қажет етеді.

Қоғамдық қатынастарды бір-бірінен ажырататын мүліктік қатынастардың мынадай белгілері, атап айтқанда, белгілі бір экономикалық құндылыққа ие болуымен байланысты материалдық объектілер жайында адамдардың арасындағы қатынастар болғандықтан оның ерік сипатында болатындығы нарықта дербес тауар иеленуші ретінде қимылдауы, қатысушылардың өзара келісім және өзара шарт жасауы. Міне, осы тәрізді белгілері болады.

Мүліктік құндылық қатынастарға ең алдымен қатысушылардың құн заңына сүйенетін мүліктік қатынастарының теңдігіне негізделген тауар-ақша қатынастары және өзге де қатынастар жатады десек, нарықтық экономика жағдайында тауар-ақша қатынасы азаматтық құқықты реттеудің негізгі өзегіне айналады.

Мүліктік қатынас адамдар арасындағы қатынас болғандықтан, ол мүліктік емес қатынастармен біте қайнасып, ұштасып жатады. Қазақстан Республикасы азаматтық заңдары мүліктік емес қатынастардың екі түрін, атап айтқанда, мүліктік қатынасқа байланысты мүліктік емес жеке қатынастар мен мүліктік қатынастарға байланысы жоқ мүліктік емес жеке қатынастарды реттейді. Мүліктік емес жеке қатынастың бірінші тобына мүліктік қатынаспен байланысы бар мүліктік емес жеке қатынастар жатады.

Бұл жердегі «байланыстылық» деген сөз жеке қатынастардың мүлікке бағыныштылығын көрсетпейді, қайта қоғамдық қатынастардың біртұтас бірлікте болуын айқындайды (мәселен, авторлық, өнертабыс және т.б. қатынастар). Мысалы, бір ұйым басқа бір заңды тұлғаның тауарлық белгісін заңсыз қолданса, онда ол әлгі тұлғаға зиянын тигізеді. Мүліктік емес қатынастан келіп, мәселен, шығарманың авторы үшін мүліктік қатынастың мүмкінділігі пайда болады. Сондықтан, мүліктік қатынасқа байланысты мүліктік емес жеке қатынастар азаматтық құқық нормаларымен тәртіптеледі.

Мүлік қатынасына байланысы жоқ мүліктік емес жеке қатынастардың екінші түрі мүліктік қатынасқа қарағанда өзге фактілерге орай және басқа субъектілер арасында да туындайды. Ол жеке адамдар мен ұйымдарға ғана тән әрі олардан ажырамайтын игілік болып табылады, сондай-ақ онда мүлік мазмұны болмайды, ақшамен де бағалауға келмейді.

Мүліктік емес жеке қатынас Қазақстан Республикасы Конституциясымен реттеледі. Сонымен, азаматтық құқықтың реттеу пәніне мүліктік қатынастарға байланысы жоқ мүліктік емес жеке қатынастардың мейлінше кең ауқымы енеді.

Азаматтық құқық нормалары өздігінен азаматтық құқықтық қатынастарды тудырмайды. Қандай да болсын нақтылы азаматтық құқық қатынастары белгілі бір жағдай болғанда ғана пайда болады. Мұның мазмұнының өзгеруі немесе оның қысқартылуы да белгілі бір жағдайларға байланысты. Осындай құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне немесе қысқартылуына себепкер болатын жағдайларды заңды фактілер деп атайды. Мысалы, баланың тууы, мәміленің бүлінуі, т.т. заңды фактілер болып табылады.

Меншіктің экономикалық қатынастарына қарағанда меншіктің құқықтық қатынастары адамның еркі бойынша қалыптасады, оған қатысушылардың санасынан және ырқынан пайда болады. Адамдар бұл қатынастарға құқықтар мен міндеттердің иесі ретінде кіреді, ол құқықпен реттеледі және қорғалады. Меншіктің құқықтық қатынастары меншіктің экономикалық қатынастарының мәнін сипаттағанмен, олар қондырманың кез келген құбылысы ретінде өзінше дербес болады. Меншік қатынастарын реттеуді әртүрлі құқықтық тәсілдермен жүзеге асыруға болады. Соған байланысты, сондай-ақ проблеманы зерттеу тұрғысынан алғанда меншік құқығы ұғымы көп мағыналы. Оны түсінудің екі қырына тоқталайық. Құқықтық институт ретінде меншік құқығы құқық нормаларының жиынтығы болып табылады, ол материалдық игіліктің белгілі бір адамға берілгендік (тиесілік) жағдайын бекітеді, реттейді және қорғайды. Бұл жерде әңгіме объективтік мәндегі меншік құқығы туралы болып отыр. Заңдық биліктің белгілі бір мөлшерін меншік иесіне бекітіп беру субъективтік мәндегі меншік құқығы туралы айтуға мүмкіндік береді. Меншік құқығы мүліктік, абсолюттік, заттық құқық болып заңға сәйкес белгіленеді, ол затқа тікелей ықпал ету мүмкіндігімен және иемдену, пайдалану және билік ету құқығының болуымен сипатталады. Қолдану және артықшылық құқығы меншік құқығына ілесе жүреді.

Осы заманғы әдебиеттерде «заттық құқықтар» ұғымы жиі қолданылатын, бірақ жеткіліксіз талданбаған ұғым болып табылады. Заттық құқықтар кезінде рим құқығына да егжей – тегжейлі қарастырылғанына қарамастан, осы уақытқа дейін орнығып қалыптаспаған және барлық құқықтық жүйелер тани қоймаған ұғым. Заттық құқықтың көптеген қырлары постулат ретінде ұсынылып, теориялық тұрғыдан тиісінше дәлелденбеген. Алайда кеңестік заң әдебиеттерінде ең қолайсыз жағдайлар қалыптасты. Мұның себебі, заттық құқықтардың барлығы кеңес өкіметі жылдарында азаматтық құқықтан біртіндеп ығыстырылып шығарылды да, онда меншік құқығы ғана қалды. Сондықтан, заттық құқықтар туралы бөлім азаматтық заңдардан шығарып тасталды, ал көптеген заңгерлер табиғатта заттық құқықтар деген жоқ, мысалы, кепіл заттық құқыққа жатпайды, абсолюттік құқық ретінде меншік құқығы ғана бар деп дәлелдей бастады. Қазіргі уақытта жағдай өзгерді. Алайда заң әдебиеттерінде заттық құқықтар ұғымы мен олардың белгілері анық шешілмеген. Оның үстіне, заңгерлер осы уақытқа дейін заттық құқықтар санаттарын бөліп көрсету қажеттігіне күмән келтіреді. Сондықтан, заттық құқықтар ұғымына және олардың белгілеріне толығырақ тоқталамыз. Заттық құқықтар ұғымы зат, мүлік құқықтық қатынастар объектісі, мүліктік құқықтық қатынастар және басқа осы секілді ұғымдармен ажырамастай байланысты. Сондықтан, тек мыналарды атап өтеміз: заттық құқықтар мүліктік құқықтардың бір түрі болып табылады, зат мүліктің бір түрі ретінде заттық құқықтың объектісі болып табылады, заттар мен мүліктік игіліктер құқықтық қатынастар объектісі ұғымының негізі болады.

Заттар азаматтық айналымдағы қатынасына орай шектеулі айналым қабілеттігіне байланысты азаматтық айналымнан шығарылмаған және азаматтық айналымнан шығарылған деп бөлінеді. Азаматтық айналымнан шығарылмаған заттарды олардың иелері өзгеге еркін түрде бере алады, сөйтіп, ол ешқандай шектеусіз қолдан қолға өте береді.

Сонымен, азаматтық-құқықтық қатынас – бұл азаматтық құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынас. Яғни, азаматтық-құқықтық қатынас дегеніміз - оның қатысушы жақтарының құқықтары мен міндеттері заңды тепе-теңдік әдісімен, азаматтық құқық нормаларымен реттелетін қоғамдағы қатынас.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жолдау «**Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ**» 17 қаңтар 2014 ж.
3. «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2015 жылғы 30 қараша
4. Ашеулов А.Т. , Г.А. Жайлин. Гражданско-правовая. Ответственность за вред, причиненный преступлением против личности. Алматы, Издательства КазГЮУ 2000 г.
5. Төлеуғалиев Ғ. «Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы» 1 том Алматы «Жеті Жарғы» 2001 жыл.
6. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Жалпы бөлім. 27.12.1994 жыл. Ерекше бөлік. 01.07.1999ж. Аматы, 2014.

Омарбаева Лаззат Касымбековна

старший преподаватель

Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, E-mail: Lyaka-64@mail.ru

Калканова Жанна Сабыровна

кандидат юридических наук, доцент

Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,

ПОРЯДОК УПЛАТЫ АЛИМЕНТОВ

***Аннотация.** В зависимости от различных жизненных ситуаций может возникнуть необходимость в выплате или истребовании алиментов. В данной статье вы узнаете, что такое алименты, кто может и должен платить алименты, каков порядок истребования алиментов, размер алиментов предусматривает законодательство и что делать, если алименты не выплачиваются.*

***Андамна.** Әр түрлі өмірлік жағдайларға байланысты сіз алименттерді төлеуге немесе төлеуге талаптануыңыз мүмкін. Бұл мақалада алимент қалай анықталады, алимент төлеуге кім және қалай төлеуге болады, алимент талап ету рәсімі қандай, алимент мәлішерін заңнама қарастырады және алимент төленбесе, не істеу керек.*

***Abstract.** Depending on various life situations, you may need to pay or claim alimony. In this article you will find out what alimony is, who can and should pay alimony, what is the procedure for claiming alimony, the amount of alimony provides for legislation and what to do if alimony is not paid.*

В зависимости от различных жизненных ситуаций может возникнуть необходимость в выплате или истребовании алиментов. В данной статье мы узнаем, что такое алименты, кто может и должен платить алименты, каков порядок истребования алиментов, размер алиментов предусматривает законодательство и что делать, если алименты не выплачиваются.

Алименты – это денежное или материальное содержание, которое одно лицо обязано предоставить другому лицу, имеющему право на его получение, согласно Кодексу «О браке (супружестве) и семье». Наиболее распространенный случай алиментов – выплаты на содержание ребенка, однако алименты могут выплачиваться и матерям детей, и супругам, которые не могут себя содержать самостоятельно, и родителям.

Содержание ребенка – закрепленная законом обязанность родителей, при этом абсолютно не важно, состоят ли родители в браке, в гражданском браке или находятся в разводе. Дети, находящиеся под опекой, попечительством или патронатным воспитанием, а также усыновленные дети также имеют право на алименты. Согласно статье 6 Кодекса суммы, причитающиеся ребенку в качестве алиментов, поступают в распоряжение родителей или других законных представителей ребенка и расходуются на содержание, образование и воспитание ребенка.

Алименты несовершеннолетним детям

Родители обязаны содержать своих несовершеннолетних детей, порядок и форму данного содержания определяется родителями самостоятельно.

Родители вправе заключить соглашение о содержании своих несовершеннолетних детей (соглашение об уплате алиментов) в соответствии с главой 20 Кодекса. Если родители не предоставляют своим детям содержание, это не было оговорено на суде соглашением или один из родителей не подал иск в суд на взыскание алиментов, то иск может подать орган опеки и попечительства. При расторжении брака в суде рассматривается соглашение:

- о том, с кем будут жить несовершеннолетние дети;
- о порядке выплаты алиментов на содержание детей или нетрудоспособного супруга;
- о размерах алиментов на содержание детей;
- о разделе имущества (узнать, кто на что имеет право при разводе).

Если подобного соглашения между супругами нет, или оно противоречит интересам детей, одного из супругов, то решение по этим вопросам определяется судом. Родители, лишённые родительских прав, также обязаны выплачивать алименты на содержание ребенка в соответствии со статьей 79 Кодекса. Выплата алиментов на основании соглашения – это добровольный способ выплаты алиментов, а по судебному приказу, на основании поданного иска, – принудительный (ниже в статье вы найдете информацию о том, как взыскать алименты).

Кроме алиментов с родителей могут удерживаться дополнительные суммы на содержание детей. Существуют исключительные обстоятельства - тяжелые болезни, увечья несовершеннолетних детей или нетрудоспособность совершеннолетних, нуждающихся в помощи детей, если необходима оплата постороннего ухода за ними и прочее.

Алименты супругам и бывшим супругам

Согласно статье 147 Кодекса супруги обязаны материально поддерживать друг друга. Кроме средств на содержание ребенка, существует ряд случаев, когда могут потребоваться средства на содержание супруга или бывшего супруга. Если нет договоренности или соглашения, то подать иск в суд на взыскание алиментов может:

- нетрудоспособный нуждающийся супруг;

- супруга в период беременности и в течение 3 лет со дня рождения общего ребенка;
- нуждающийся супруг, осуществляющий уход за общим ребенком-инвалидом до достижения им возраста 18 лет, а также в случае определения общему ребенку-инвалиду по достижении 18 лет I - II группы инвалидности.

Размер алиментов и порядок выплаты определяет суд. В ряде случаев суд может отказать в назначении выплаты алиментов бывшему супругу, если нетрудоспособность наступила в результате злоупотребления спиртными напитками, наркотическими средствами, психотропными веществами или в результате совершения им умышленного преступления; в силу непродолжительности (до 5 лет) брака и если супруг, требующий выплаты алиментов ведет себя недостойно.

Алименты совершеннолетним, но нетрудоспособным детям

Согласно статье 143 Кодекса трудоспособные родители обязаны содержать своих нетрудоспособных совершеннолетних детей, нуждающихся в помощи. В данном случае при отсутствии соглашения размер алиментов определяется судом исходя из материального положения семьи, и будет кратен МРП. Если нет соглашения или договоренности между родителями, то порядок оплаты и размеры определяет суд, учитывая при этом материальное положение обоих родителей и прочие условия. Причем, алименты могут быть истребованы как на фактические нужды, так и на предстоящие, которые могут понадобиться в будущем.

Алименты совершеннолетних детей для содержания нетрудоспособных родителей

Трудоспособные совершеннолетние дети обязаны содержать своих нетрудоспособных нуждающихся в помощи родителей и заботиться о них. Если дети не содержат нетрудоспособных родителей добровольно по соглашению, то родители могут подать в суд на истребование алиментов. Подать при этом можно как на одного, так и на всех детей, однако стоит учитывать, что родители, не исполнявшие своих обязательств, вряд ли получат утвердительное решение суда, тем более не могут претендовать на подобные алименты родители, лишённые прав.

Кроме случаев, перечисленных выше, существуют алиментные обязательства внуков и бабушек/дедушек, воспитанников и воспитателей, и других членов семьи.

Взыскание алиментов можно произвести на основании судебного приказа или решения суда.

При отсутствии соглашения об уплате алиментов алименты на несовершеннолетних детей взыскиваются судом с их родителей ежемесячно в размере: на одного ребенка - одной четверти, на двух детей - одной трети, на трех и более детей - половины заработка и (или) иного дохода родителей. Размер этих долей может быть уменьшен или увеличен судом с учетом материального или семейного положения сторон и иных заслуживающих внимания обстоятельств.

При отсутствии соглашения родителей об уплате алиментов на несовершеннолетних детей и в случаях, когда взыскание алиментов в долевом отношении к заработку и (или) иному доходу родителя невозможно, затруднительно или существенно нарушает интересы одной из сторон, суд вправе определить размер алиментов, взыскиваемых ежемесячно в твердой денежной сумме или одновременно в долях и в твердой денежной сумме. К таким случаям относятся взыскание алиментов с родителей, имеющих нерегулярный, меняющийся заработок и (или) иной доход, либо если родитель получает заработок и (или) иной доход полностью или частично в натуре.

Взыскание содержания на детей, обучающихся в системе общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, в системе высшего образования по очной форме обучения в возрасте до двадцати одного года, при отсутствии соглашения об уплате алиментов производится в судебном порядке в твердой денежной сумме.

Если при каждом из родителей остаются дети, размер алиментов с одного из родителей в пользу другого, менее обеспеченного, определяется в твердой денежной сумме, взыскиваемой ежемесячно и определяемой судом в соответствии с пунктом 3 настоящей статьи.

Порядок приказного производства.

Судебный приказ представляет собой акт судьи, вынесенный по заявлению взыскателя о взыскании денежных сумм или истребовании имущества от должника по бесспорным требованиям без вызова должника и взыскателя для заслушивания их объяснений и без судебного разбирательства. Судебный приказ имеет силу исполнительного документа. Взыскание по нему производится после выдачи приказа и в порядке, установленном для исполнения судебных решений.

Требования, по которым выносится судебный приказ:

- 1) если требование основано на нотариально удостоверенной сделке;
- 2) если требование основано на письменной сделке и признано ответчиком;
- 3) если требование основано на протесте векселя в неплатеже, неакцепте и недатировании акцепта, совершенным нотариусом;
- 4) если заявлено требование о взыскании алиментов на несовершеннолетних детей, не связанное с установлением отцовства или необходимостью привлечения третьих лиц;
- 5) если заявлено требование о взыскании с граждан и юридических лиц недоимки по налогам и другим обязательным платежам;
- 6) если заявлено требование о взыскании начисленных, но не выплаченных работнику заработной платы и иных платежей;

7) если заявлено требование органом внутренних дел или финансовой полиции о взыскании расходов по розыску ответчика или должника;

8) если заявлено требование о бесспорном истребовании предмета лизинга в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан;

9) если заявлено требование ломбарда к должнику-залогодателю об обращении взыскания на предмет залога;

10) если заявлено требование о взыскании задолженности с собственников помещений (квартир), уклоняющихся от участия в обязательных расходах на содержание общего имущества объекта кондоминиума.

Заявление о вынесении судебного приказа (иск) подается в суд по месту жительства ответчика. Заявление о вынесении судебного приказа (иск) о взыскании алиментов и об установлении отцовства могут быть предъявлены истцом также по его месту жительства.

Заявление подается в письменной форме. В заявлении должно быть указано:

1) наименование суда, в который подается заявление;

2) наименование взыскателя, его дата рождения, место жительства или место нахождения, реквизиты юридического лица;

3) наименование должника, его дата рождения, место жительства или место нахождения, реквизиты юридического лица;

4) требование взыскателя и обстоятельства, на которых оно основано;

5) перечень прилагаемых документов, подтверждающих заявленное требование.

Заявление подписывается взыскателем или его представителем.

Цена иска определяется в исках о взыскании алиментов - совокупностью платежей за один год.

Таким образом, если у получателя алиментов есть сомнения или претензии по правильности или своевременности перечисления алиментов, по письменному заявлению судебный исполнитель будет обязан провести проверку.

Использованная литература:

1. Кодексу «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года
2. Кузнецова И.М. Семейное право: Учебник. – М.: Юрист, 2006. ISBN 5-7975-0254-2
3. Антокольская М.В. Семейное право М. 2006г.
4. Ынтымаков, С.А. Отбасы құқығы: Практикум : Электронный учебник / С. А. Ынтымаков, Т. Д. Карпушина. - Алматы : Юрид.лит., 2005.

Салыбек Назира Мұратқызы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті salibek_nazira_75@mail.ru

Мамеева Зарина Темирхановна

магистрант, Аймақтық Әлеуметтік инновациялық университеті

Альшуразова Айжан Аубакировна

аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫДА МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ НЕГІЗДЕРІМЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы правового регулирования имущественных отношений в Республике Казахстан. В связи с развитием экономики страны отмечается расширение разновидностей имущественных отношений, что усиливает необходимость их правового урегулирования в законодательном порядке.

Андапта. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мүліктік қатынастарды құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады. Ел экономикасының дамуына байланысты мүліктік қатынастардың түрлерінің кеңеюі байқалады, бұл олардың заңнамалық тәртіпте құқықтық реттеу қажеттілігін арттырады.

Abstract. This article considered the issues of legal regulation of property relations in the Republic of Kazakhstan. In connection with the development of the country's economy has improved varieties of property relation that reinforces the need for their legal solution in law order.

Әлем қарқынды түрде өзгеріп келуімен бірге елдің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық өсімнің жаңа моделін құрумен қатар мүліктік қатынастар саласы едәуір кеңейе түсті.

Қазақстан Республикасының азаматтық құқығымен реттелінетін қоғамдық қатынастардың негізгісі болып табылатыны - мүліктік қатынастар. Кез келген мүліктік қатынастар емес, қоғамның негізін қалайтын тауар-ақша қатынастары, яғни азаматтық құқық субъектілерінің кез келгенінің қатысуымен және әр түрлі көріністерде (мүлік беру, жұмыс, қызмет көрсету) байқалатын мүліктік қатынастар.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодекстің 1-ші бабының 1-ші тармағында көрсетілгендей, азаматтық заңдармен тауар-ақша қатынастары және қатысушылардың теңдігіне негізделген өзге де мүліктік қатынастар, сондай-ақ мүліктік қатынастарға байланысты мүліктік емес жеке қатынастар реттеледі[1]. Сонымен қатар, мүліктік қатынастарға байланысы жоқ мүліктік емес жеке қатынастар да азаматтық заңдармен реттеледі, өйткені олар заң құжаттарында өзгеше көзделмеген, не мүліктік емес жеке қатынастар мәнінен туындамайды. Азаматтық құқықта реттелетін қоғамдық қатынастардың негізгі түрлерінің біріне, құқықтық нормалардың ықпалына ұшырайтын мүліктік қатынастар жататындығы айқын.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 115-бабының 2-тармағы құқық объектісі - мүліктің заңдық ұғымына мүліктік игіліктер мен мүліктік құқықтарды біріктіреді[1].

Мүліктік қатынастар дегеніміз - мүлікті иелену, пайдалану және билік етуге (басқа біреуге беру) байланысты қатынастар. Басқаша айтқанда, мүліктік қатынастар-материалдық игіліктермен (заттар, ақша, соның ішінде шетел валютасы, қаржы құралдары, жұмыс, қызмет, шығармашылық-интеллектуалдық қызметтің объектіге айналған нәтижелері, фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және бұйымды дараландырудың өзге де құралдары мүліктік құқықтар мен басқа да мүлік жатады) байланысты қоғамдық қатынастар. Мысалы, сату-сатып алу, жалға беру, мұраға қалдыру. Мүлік ұғымы азаматтық құқықтың маңызды ұғымдарының бірі. Азаматтық құқықтық реттеу нысанасы мүліктік қатынастар ұғымы онымен тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің жекелеген мүліктік игіліктер мен құқықтарды да, сондай-ақ олардың жиынтығын немесе кешенін де мүлік деп түсінеді. Соңғы жағдайда, мысалы, азаматтың немесе заңды тұлғаның мүлкі туралы айтылады да, олардың ішінен жекелеген игіліктер мен құқықтар бөліп көрсетілмейді.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі мүлік ретінде бірқатар жағдайларда мүліктер игіліктер мен құқықтарды ғана түсіндірмейді, сондай-ақ мүліктік кешендер құрамына талап ету құқықтары мен борыштарды да қосады. Сондықтан мүлікте, азаматтық құқықтың осы субъектісіне тиесілі мүліктік игіліктер мен құқықтардың жиынтығы ретінде оның активін және құқықтың осы субъектісі заңды негіздерде уақытша иеленетін, бірақ басқа тұлғаларға тиесілі мүліктік игіліктердің жиынтығы ретінде пассивін және оның міндеттемелерінің жиынтығын бөліп көрсетеді. Материалдық заттарда мүліктің немесе мүліктік игіліктің қасиеті бұл оларға табиғаттан емес, қоғамдық қатынастардан берілген қоғамдық, заңдық қасиет. Сондықтан табиғаттың барлық заттары мүлік ретінде және азаматтық құқық объектілері ретінде таныла бермейді.

Құқық субъектілерінің материалдық және өзге де қажеттерін қанағаттандыра алатын және азаматтық құқық реттейтін қатынастар саласына тартылатын материалдық заттар мен өзге де құндылықтарды ғана мүліктік игіліктер деп түсіну керек.

Қазіргі уақытта мүліктік қатынастардың жаңа түрлері пайда болуда. Осының дәлелі ретінде Интернет желісіндегі пайда болатын мүліктік қатынастарды айтуға болады. Интернет- Қазақстандық өмірдегі жаңадан пайда болған құбылыс десек болады, алайда өзіндік сипатқа ие болу үстінде.

Қазіргі бәсекелестік дамыған, нарық экономикасы шарықтаған заманда бастаған істі сақтау мен дамыту үшін және қатаң бәсекелестік күреске төтеп беру үшін қандай басымдылықты иелену қажеттілігі жөнінде өзекті мәселе туындауда. Бұл, Жаңа дәуір қарсаңында қарқындап даму үрдісін жандандыру мақсатында индустриалды қоғамнан ақпараттық қоғамға өтуімен сипатталады, яғни қызметтің барлық салалары мен бағыттарының ақпараттандырылуы арқылы. Сонымен қатар, қазіргі азаматтық құқық бойынша мүліктік қатынастар құқықтық реттелуінің теориялық мәселелері мен Қазақстан Республикасында мүліктік қатынастардың құқықтық реттелуін жетілдірудегі проблемаларын шешу мен дамыту жолдарының негізгі аспектілері бұл мәселенің өзектілігін көрсетеді.

Әлемде кезекті, Төртінші өнеркәсіптік революция басталды дейкеле, Экономиканы жаппай цифрландыру тұтас саланың жойылуына және мүлде жаңа саланың пайда болуы, мүліктік қатынастардың саласы едәуір кеңейуіне жол ашты. Сондықтан, жылжымайтын мүлік иелерінің құқықтарын қорғаудың тәсілдері қарастырылып, мемлекеттік тіркеу әдісі тиімді деп танылды. Осыған байланысты «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды және олармен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу туралы» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жылжымайтын мүлікке құқықтарды және олармен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңдар қабылданды. Бұл заңдар жылжымайтын мүлікті тіркеу жүйесін жетілдіруге, азаматтардың меншікке конституциялық құқықтарын қорғау және кепілдікті қамтамасыз етуге бағытталды. Бұрын жылжымайтын мүлік объектілерінің жаңа иелері көбінесе құқығын тіркеуге өтініш етпейтін. Сөйтіп, жылжымайтын мүліктің жаңа иесі келенсіздіктерге ұрынып жататын. Осылайша, «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды және олармен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу туралы» заңмен жылжымайтын мүлікке құқықтарды міндетті мемлекеттік тіркеу ережесі енгізіліп, жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеуге өтініш ету мерзімі белгіленді. Міндетті мемлекеттік тіркеу жүйесі, мысалы, Ұлыбритания, Италияда және басқа да көптеген елдерде бар.

«Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» Заңының 9 бабының 1 тармағына сәйкес адам құқық (құқық ауыртпалығы) туындауы үшін заңдық факт басталған, оның ішінде шартты нотариат куәландырылған, сот шешімі күшіне енген, өзге де құқық белгілеуші құжаттар берілген сәттен бастап алты айдан кешіктірмей мемлекеттік тіркеу туралы өтінішпен жүгінуге тиіс [2].

Ал, өткізіп алған мерзімді қалпына келтіру сот тәртібімен жүзеге асырылады. Жоғарыда айтылғандай, заң тіркеу тәртібін жетілдіруге, жылжымайтын мүлік нарығына қатысушылардың азаматтық құқықтарын және заңды мүдделерін толық қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен қатар, жылжымайтын мүлікке теңестірілген объектілер (Мемлекеттік тіркеуге жататын әуе және теңіз кемелері, ішкі суда жүзу кемелері, «өзен-теңіз» жүзу кемелері, ғарыш объектілері, магистральдық құбырлардың желілік бөлігі де жылжымайтын заттарға теңестіріледі) туралы деректер кіретіндігі анықталған. Заңда меншік иесінің және басқа да адамдардың құқықтарын қорғау мақсатында құқық иесінің арызы бойынша мемлекеттік тіркеуді уақытша тоқтату мүмкіндігі қарастырылған.

Құқық иесі тіркеуді уақытша тоқтату туралы өтінішпен өзінің контрагентіне жылжымайтын мүлік объектісіне оның тиісті құқықтары тіркелген кезге дейін оған басқа адамдардың құқықтары немесе тараптардың кез келгенінің ерік білдіруіне қатысты туындайтын жаңа ауыртпалықтар тіркелмейтін кепілдікті беру мақсатында, сонымен қатар, құқық иесі құқық белгілейтін құжатты жоғалтып алғанда, болмаса мүлікке құқықтарды оның еркінсіз жоғалтудың негізсіз тәуекелдері туындайтын өзге де жағдайларда жүгіне алады. Заңдық талаптарды мемлекеттік тіркеу - жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеуді тоқтата тұруға, құқықтық ауыртпалықтарын белгілеуге әкеп соқпайды. Алайда, заңдық талаптарды тіркеу қажеттігі мүдделі тұлға құқықтық кадастрдан деректер (жылжымайтын мүлікке құқықтары және оның техникалық сипаттамалары туралы анықтамасын) алған кезде жылжымайтын мүлікке үшінші тұлғалар тарапынан заңдық талаптардың бар екендігінен мәлімет алады. Заңның негізгі жаңа енгізулерінің бірі үйлерді, ғимараттарды және сол сияқтыларды техникалық зерттеу қызметін (техникалық түгендеу) мемлекет монополиясына беру, яғни, осы қызметті мемлекеттік қазыналық кәсіпорындардың жүзеге асыруы болып табылады.

Әлемнің алдыңғы қатарлы елдерінде жылжымайтын мүліктің техникалық сипаттамаларын анықтауға байланысты монополиялық қызмет мемлекеттік мекемелер арқылы жүзеге асырылады. Қабылданған заңдар жылжымайтын мүлікке құқықтарды бекітуге және қорғауға, азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын жүзеге асыруына қолайлы жағдай жасауға, халыққа мемлекеттік қызметтердің көрсетілу сапасын арттыруға, жылжымайтын мүлікке құқықтарды, онымен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу жүйесін жеңілдетуге бағытталған. Азаматтық құқық әдістері арқылы үшінші тұлғалардың заңсыз әрекеттері нәтижесінде жылжымайтын мүлікке құқығынан айырылған мүлік иеленуші мен адал сатып алушы мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету керек.

Тәжірибе мүліктік құқықтар түрлерін заңнамалық кеңейту, бұл ретте оларға сервитут ұғымының тар көлемде қолданылуын көрсетеді. Сонымен қатар мүліктік құқықтар пайда болуының негіздерін кеңейту мәселесін қарастыру қажет. Бұл жерде мүліктік құқықтың құрамын ғана емес, сонымен бірге олардың жекелеген түрлерін пайдалану режимін анықтау қажет болады. Мемлекеттің азаматтық-құқықтық қатынастарына қатысу және халықаралық талаптарға сай келетін, мемлекеттің жариялылық функцияларын жүзеге асыру саласындағы өзінің иммунитетін сақтаумен қатар жекеше-құқықтық қатынастар аясындағы иммунитеттен бас тарту мәселелері одан әрі пысықтауды қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (Жалпы бөлім 1994 жылығы 27 желтоқсан №269-ХІІІ) Алматы, Юрист, 27 ақпан 2017ж. (өзгерістер мен толықтырулар).
2. Қазақстан Республикасының Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы 2007 жылғы 26 шілдедегі №310 Заңы 27 ақпан 2017ж. (өзгерістер мен толықтырулар).
3. Төлеуғалиев Ғ.И Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы: Жоғары оқу орындарына арналған академиялық курс. Оқулық I-том.-Алматы: «Жеті- Жарғы», 2001.
4. Омар, Б.М., Битұрсын Ғ.Ш., Баєтов Е.Р. Азаматтық құқықтық қатынастар: Жоғарғы оқу орындарына арналған оқу құралы/ Б.М., Омар, Ғ.Ш., Битұрсын Е.Р. Баєтов.- Түркістан, Баспа - «Тұран» 2012.-280б.
5. Қыстаубай Ө.С. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы: Оқулық. Алматы: «Асыл мұра», 2011ж.
6. Лепесова А.К. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012 . - 232 бет.
7. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ 1.01.2016.
8. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сатып алу туралы Заңы 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V.

Куанышбаева Сауле Оралхановна

кандидат юридических наук, старший преподаватель,

Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, E-mail: KSO75@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА

***Аннотация.** В этой статье рассматриваются вопросы правового регулирования трудового договора по Трудовому кодексу Республики Казахстан.*

***Андатпа.** Бұл мақалада Қазақстан Республикасының еңбек кодексі бойынша еңбек келісім шартын құқықтық реттеу сұрақтары қарастырылады.*

***Abstract.** This article deals with the issues of legal regulation of the employment contract under the Labor Code of the Republic of Kazakhstan.*

Трудовой договор относится к числу основных институтов трудового права. Его социальная роль обусловлена прежде всего Конституцией Республики Казахстан, провозгласившей свободу труда, свободу выбора рода деятельности и профессии, а также другие основополагающие права и свободы в сфере организации и применения труда. В мировой практике трудовой договор является общепризнанной и рациональной юридической формой реализации свободы труда, в рамках которой представляется возможным, с одной стороны, каждому реализовать свои интересы и способности к труду, а с другой - обеспечить интересы и потребности работодателей в рабочей силе, возможность свободно осуществлять подбор необходимых работников в соответствии с характером и особенностями производства. В настоящей главе дается понятие и раскрывается сущность трудового договора, рассматриваются субъекты, содержание и порядок заключения трудового договора, переводы на другую работу, основания расторжения трудового договора.

Понятие и сущность трудового договора

Трудовой договор есть двустороннее соглашение между работником и работодателем, заключаемое в письменной форме, по которому работник обязуется лично выполнять определенную работу (трудовую функцию), соблюдать правила трудового распорядка, а работодатель обязуется предоставить работнику работу по обусловленной трудовой функции, обеспечить условия труда, предусмотренные Трудовым кодексом РК, законами и иными нормативными актами, коллективным договором, актами работодателя, своевременно и в полном размере выплачивать работнику заработную плату. Вполне очевидно, что только при договорном методе возникновения трудовых отношений представляется возможным полнее учесть способности работника, оценить конечные результаты его труда, определить условия его профессиональной деятельности. Трудовой договор направлен на обеспечение условий для инициативы и самостоятельности работника с учетом его индивидуальных особенностей и профессиональных навыков, повышение взаимной ответственности сторон, правовую и социальную защищенность работника.

Отличительными признаками трудового договора от иных видов договоров является наличие в нем одного из следующих условий: а) выполнение работником работы (трудовой функции) по определенной квалификации, специальности, профессии или должности; б) выполнение обязательств лично с подчинением трудовому распорядку; в) получение работником заработной платы за труд.

Прежде всего, следует выделить специфичность **предмета** договора. Согласно трудовому договору работник обязуется выполнять работу, относящуюся к определенному роду деятельности, то есть специальности, профессии, квалификации, должности, которую должен выполнять работник **на** данном отрезке времени, и которая определяется общими потребностями производства. **Профессия** - это широкая область трудовой деятельности, в которой работник может применить свою трудовую специальность в соответствии с имеющимися у него знаниями, навыками и умением. **Специальность** - более узкая область трудовой деятельности в пределах определенной профессии, в которой работник имеет глубокие и всесторонние познания и навыки, позволяющие ему наиболее эффективно трудиться. **Квалификация** показывает, какого уровня сложности работу способен выполнять данный работник. Уровень квалификации работника определяется разрядом, категорией и т.д. **Должность** - структурная единица организации-работодателя, на которую возложен установленный правовыми актами круг должностных полномочий и должностных обязанностей.

В соответствии с трудовым договором работодатель вправе требовать от работника выполнения работы известного рода (**трудовой функции**), обусловленной соглашением, и только в исключительных случаях от работника можно потребовать выполнения другой работы, не относящейся к роду деятельности, для которой работник принят.

Определение рода деятельности, то есть трудовой функции, имеет важное практическое значение. От трудовой функции, обусловленной трудовым договором, зависит в установленных законом случаях возможность перемещения работника с одной работы на другую без его согласия, когда такое перемещение не является переводом на другую работу. При этом неизменными остаются размер оплаты труда, продолжительность отпуска, предоставление льгот, связанных с работой по той или иной профессии, должности и специальности.

Важно подчеркнуть, что условие о трудовой функции дает право работнику, заключившему трудовой договор, требовать от работодателя предоставления ему работы по определенной специальности, профессии или должности.

Другим признаком трудового договора является личное трудовое участие работника в производственной деятельности с подчинением установленному трудовому распорядку. Поскольку в форме трудового договора реализуются личные способности данного работника к труду, замена этого работника другим лицом без согласия работодателя не допускается. Что касается трудового распорядка, то его содержание регулируется законами, подзаконными актами, правилами трудового распорядка, актами работодателя. Цель трудового распорядка - определить такой режим работы организации, который обеспечивает четкую и слаженную работу коллектива, совместную производственную деятельность работников. Неотъемлемым элементом трудового распорядка является подчинение работника указаниям и распоряжениям работодателя, непосредственных руководителей производства. Подчинение в этом случае выступает необходимым условием реальности осуществления управленческих функций в области организации труда и обеспечения технологического процесса; координации (согласования) индивидуальной трудовой деятельности работников с общими целями и задачами производства. Иначе говоря, соблюдение правил трудового распорядка является обязанностью работника. Однако подчинение внутреннему распорядку нельзя понимать в том смысле, что правила, из которых складывается трудовой распорядок, распространяются на всех работников организации. Отдельных работников или группы таковых в силу характера и особенностей их работы эти правила могут не касаться. Некоторые правила могут распространяться лишь на определенных работников и не иметь отношения к большинству работающих. Все подобные вопросы могут быть оговорены в трудовом договоре.

Наконец, особенностью трудового договора является обязанность работодателя выплачивать работнику заработную плату за его труд. Заработная плата имеет следующие особенности:

- выплачивается в соответствии с количеством и качеством труда, исходя из единых критериев оценки труда (ставки и оклады);
- выплата производится по заранее установленным нормам;
- основная часть выплат (тарифные ставки и должностные оклады) не зависит от доходности организации, а дополнительная (премии и прочие выплаты) может находиться в определенной зависимости от доходности (рентабельности) организации (это касается бюджетных организаций);
- производится, как правило, в денежной форме;
- не может быть ниже минимального размера, установленного законодательством;
- размерами не ограничивается.

Заработная плата как элемент содержания трудового договора означает, что работодатель обязан оплачивать труд работника в соответствии с действующим законодательством, трудовым, коллективным договорами.

Трудовой договор с работником выступает индивидуальным регулятором трудовых отношений. В период становления рыночной экономики многие условия трудовой деятельности разрабатываются непосредственно сторонами договора. Являясь одним из методов договорного регулирования трудовых отношений, трудовой договор предполагает создание нового механизма реализации конституционного права граждан на свободу труда. Речь идет об индивидуализации условий и оценки труда работника с учетом его интересов и квалификации; о праве гражданина самостоятельно распоряжаться своими способностями к труду в условиях рынка.

Договорная форма регулирования трудовых отношений может предусматривать изъятия из общих норм трудового законодательства. Это может касаться, в частности, условий оплаты труда, самостоятельного установления режима рабочего времени (распорядка дня), продолжительности отпуска и других условий с соблюдением гарантий, установленных законодательством и коллективными договорами. Например, на условиях сокращенной рабочей недели, неполного рабочего времени или по скользящему (гибкому) графику работник может трудиться в нескольких местах, заключив трудовые договоры с несколькими работодателями. Условия трудового договора могут носить конфиденциальный характер. Это обусловлено тем, что условия договора определяются самими договаривающимися сторонами и могут содержать определенные льготы, преимущества и т.п. Причем, соглашением сторон может быть установлена ответственность за разглашение тайны договора. Так, лица, незаконными методами получившие служебную или коммерческую тайну, а также служащие, вопреки трудовому договору разгласившие такую тайну, обязаны возместить причиненный ущерб (ч. 3 ст. 107 ТК РК).

Индивидуально-договорная форма организации труда должна учитывать особенности данной отрасли экономики и производственной деятельности организации. В соответствии с этим разрабатываются и заключаются трудовые договоры с учетом характера, специфики и требований, предъявляемых к отдельным категориям работников, а также обеспечивается оптимальное сочетание взаимных интересов наемного работника и работодателя.

Таким образом, трудовой договор имеет свои особенности благодаря его характерным признакам, содержанию, процедурам заключения, изменения и прекращения. Служебную роль индивидуально-договорной формы регулирования трудовых отношений можно выразить в следующих основных позициях:

- а) формирование нового механизма реализации конституционного права граждан на свободу труда и выбор работы на основе оптимального сочетания взаимных интересов и потребностей работника и работодателя
- б) повсеместное развитие договорного метода регулирования трудовых отношений как способа реализации права гражданина самостоятельно распоряжаться своими способностями к труду, права на вознаграждение и иные условия труда в соответствии с квалификацией и интересами работника;
- в) установление индивидуального правового статуса работника в организации путем определения его прав, обязанностей и ответственности в соответствии с условиями договора; установление индивидуальных правил

поведения (субъективных прав и обязанностей) в целях повышения трудовой активности работника на порученном ему участке работы.

Стороны и содержание трудового договора

Сторонами трудового договора выступают, с одной стороны, работник, достигший определенного возраста, заключивший соглашение с работодателем и непосредственно выполняющий работу по трудовому договору, а с другой - работодатель - юридическое или физическое лицо, которое предоставляет соответствующую работу и с которым работник заключил трудовой договор. Но для возникновения трудового правоотношения необходимо, чтобы стороны трудового договора обладали определенным юридическим свойством - правовым статусом, который включает в себя: трудовую правосубъектность сторон, гарантии реализации прав и обязанностей сторон, ответственность за исполнение обязательств по трудовому договору.

Условия, определяющие взаимные права и обязанности сторон, составляют содержание трудового договора. В теории трудового права различаются две группы условий: а) заранее установленные законами и другими нормативными правовыми актами о труде; б) вырабатываемые договаривающимися сторонами. Условия трудового договора, относящиеся к первой группе, установлены законодательными и другими нормативными правовыми актами, в том числе локальными, которые содержатся обычно в коллективном договоре. Такие условия не могут изменяться по соглашению сторон. Например, нельзя изменить в порядке соглашения такие условия, установленные в действующем законодательстве, как нормы по обеспечению охраны труда и техники безопасности; увеличить гарантированную законом продолжительность работы или уменьшить продолжительность отпуска и т.п.

Императивный характер носят законодательные нормы, предусматривающие льготы для отдельных категорий работников. Например, сокращенная продолжительность рабочего времени устанавливается для несовершеннолетних и для других категорий работников (учителей, врачей и др.).

Условия, заранее установленные трудовым законодательством, автоматически распространяются на работника и работодателя с момента заключения трудового договора.

Вторая группа условий трудового договора, вырабатываемых договаривающимися сторонами, в свою очередь, делится на две подгруппы: обязательные (необходимые) и факультативные (дополнительные). Обязательными являются условия, без которых договор не может считаться заключенным. Что касается факультативных условий, то они зависят от усмотрения сторон. Установленные при заключении трудового договора обязательные и факультативные условия определяют в дальнейшем объем прав и обязанностей сторон.

К обязательным условиям трудового договора относятся: соглашение о приеме-поступлении на работу, установление трудовой функции работника, установление времени начала и условиях оплаты труда. Из соглашения о приеме-поступлении на работу к данному работодателю вытекает условие о месте работы. Речь идет об организации (физическом лице - работодателе), расположенном в определенном регионе (населенном пункте) и обладающем трудовой правосубъектностью. Место работы может уточняться путем указания части организации (отдел, цех, участок и т.п.), в которой будет осуществляться трудовая деятельность работника. Конкретизация места работы имеет практическое значение в тех случаях, когда подразделения организации расположены на определенном удалении друг от друга (парикмахерские, столовые, магазины и т.д.). Поэтому в трудовом договоре следует уточнять место работы, где должен трудиться принятый работник.

Важным элементом содержания трудового договора является соглашение о трудовой функции, которую должен выполнять работник. Данное условие непосредственно связано с определением объема прав и обязанностей сторон, вытекающих из профессии, специальности, квалификации, должности, действующего трудового законодательства и соглашения.

Непосредственно в организациях трудовые права и обязанности работников и работодателей фиксируются в правилах трудового распорядка, утверждаемых актами работодателя. В некоторых отраслях экономики для отдельных категорий работников действуют уставы о дисциплине (например, работников речного и морского транспорта, связи, гражданской авиации и др.). Трудовые обязанности рабочих конкретизируются на основании Единого тарифно-квалификационного справочника работ и профессий рабочих, тарифно-квалификационных характеристик профессий рабочих, которые содержат производственные характеристики всех основных видов работ и профессий, встречающихся в данной отрасли производства, а также определяет требования, предъявляемые к рабочим, выполняющим эти работы, в отношении производственных навыков, знаний, приемов работы и т.д. Круг обязанностей служащих и инженерно-технических работников определяется профессией, специальностью и занимаемой должностью. Он может конкретизироваться правилами трудового распорядка, трудовым договором, должностными инструкциями и положениями о должностных лицах и другими нормативными актами.

Квалификационный справочник должностей руководителей, специалистов и других служащих - правовой документ, охватывающий все категории служащих, занятых в отраслях экономики и в системе государственного управления. В зависимости от характера труда все служащие распределены на три группы: руководители, специалисты и технические исполнители. Квалификационный справочник должностей служащих призван способствовать решению задачи правильного подбора и расстановки кадров с точки зрения соответствия работника данной должности в отношении необходимых знаний и специальной подготовки, разделения труда между руководителями, специалистами и техническими исполнителями, обеспечения единства в определении должностных

обязанностей этой категории работников и предъявляемых к ним квалификационных требований.

Необходимым условием трудового договора является соглашение о начале времени работы (месяц, число, год) и сроке действия договора. Согласно законодательству действие трудового договора начинается со дня его подписания сторонами либо установленной в нем даты. Фактическое допущение к работе осуществляется только после подписания сторонами трудового договора. В случаях отсутствия и (или) неоформления надлежащим образом трудового договора по вине работодателя он несет ответственность в установленном законодательством порядке. В этом случае трудовые отношения считаются возникшими с того дня, когда работник приступил к работе.

Начало работы обычно совпадает со временем начисления работнику заработной платы. Однако возможны случаи, когда заработная плата начисляется до фактического начала работы (например, при переводе работника на другую работу по инициативе работодателя, связанную с переездом к месту работы в другую местность). В определенный договором срок работник должен приступить к работе, а работодатель обязан предоставить ему работу, обусловленную соглашением. Неявка работника на работу в назначенный срок или отказ его от выполнения определенной договором работы без уважительных причин влечет для него отрицательные правовые последствия. Это может служить основанием для прекращения трудового договора по инициативе работодателя. Если прием на работу связан с переездом в другую местность, работник обязан вернуть полностью или частично (в зависимости от причин) суммы, выплаченные ему в виде гарантийных или компенсационных выплат.

Литература:

1. Трудовой кодекс РК от 23 ноября 2015 г.
2. Учебник для Вузов. Уваров В.Н. Трудовое право РК
3. Научно-практический комментарий к трудовому кодексу РК. Под ред. Е.Н. Нурғалиевой

Салыбек Назира Мұратқызы
старший преподаватель,

Жаксыбаева Айгул Есеналиевна
старший преподаватель

Султанбекова Жанар Исмаиловна
Преподаватель Южно-Казахстанский государственный
университет им. М.Ауэзова salibek_nazira_75@mail.ru

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ КАК ОСНОВА МЕЖДУНАРОДНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

***Аннотация.** В статье рассмотрены вопросы обеспечения защиты окружающей среды как основы международной стабильности. Необходимость международного сотрудничества в области охраны окружающей среды диктуется все большей и большей экологической зависимостью всех стран друг от друга. Раскрываются проблемы и обстоятельства, влекущие загрязнение окружающей среды, а также даны предложения по улучшению и защите окружающей среды в целях обеспечения международного сотрудничества в данной сфере.*

***Андапта.** Мақалада қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету халықаралық тұрақтылық негіздері ретінде қарастырылған. Мемлекеттердің бір біріне экологиялық тұрғыдан тәуелді болуына байланысты қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықты қамтамасыз ету қажеттілігімен түсіндіріледі. Қоршаған ортаны ластауға алып келетін мәселелер мен мән-жайлар, сонымен қатар осы салада халықаралық ынтымақтастықты қамтамасыз ету мақсатында оны жақсарту мен қорғау бойынша ұсыныстар берілген.*

***Abstract.** The questions of providing of defence of environment as bases of international stability are considered in the article. The necessity of international cooperation for the area of guard of environment is dictated by all greater and greater ecological dependence of entire countries on each other. Problems open up and circumstances, drawing contamination of environment, and also suggestions are given on an improvement and defence of environment for providing of international cooperation in this sphere.*

Обеспечение защиты окружающей среды является одной из основных проблем современного общества. Глобальные климатические изменения, связанные с ожидаемым потеплением, выброс в атмосферу токсичных отходов от стационарных и передвижных источников оказывают неблагоприятное влияние на окружающую среду и угрожают состоянию природной среды и здоровью населения. Прирост валового внутреннего продукта сопровождается высокими эмиссиями в окружающую среду. По имеющимся оценкам, около 75 % территории страны подвержены повышенному риску экологической дестабилизации[1].

По мнению ученых-экологов, к потеплению приведет накопление углекислого газа в атмосфере, что послужит ускоренному таянию полярных льдов и к следователюному подъему мирового океана. Из этих процессов вытекают следующие обстоятельства: увеличение стихийных бедствий из-за затопления близлежащих территорий, увеличение количества заболеваний и другие экологические катастрофы.

Для предотвращения вредных последствий в результате антропогенного воздействия на окружающую природную среду были приняты Рамочная Конвенция ООН об изменении климата 1992 года и Киотский протокол к указанной конвенции 1997 года. Именно Киотским протоколом возлагается обязанность по снижению углеродных выбросов в атмосферу, преследующая следующие цели: экологическую (защиту воздушного бассейна и загрязнения и борьба с глобальным потеплением); экономическую (уменьшение потребления энергии, возможность привлечения современных технологий, в виде инвестиций и возможность торговать квотами на выбросы).

Изменения, связанные с загрязнением воздуха, почвы, водных ресурсов, разрушения растительного и животного мира, уменьшение природных ресурсов привели к разрушению экологической системы, потерям в биологической среде, увеличения смертности и росту заболевания.

Указанные проблемы в экологической среде не обошли стороной и нашу страну, соответственно одним из приоритетных направлений стратегии развития Казахстана является переход к экологически безопасному и стабильному развитию.

Республика Казахстан отличается от других государств постсоветского пространства стабильностью, межконфессиональным согласием, а также развитием всех демократических институтов. Особое значение в укреплении Казахстана как одного из основных источников сбалансированных инициатив для всего мирового сообщества играет устойчивое политическое развитие нашей страны, но это не говорит о том, что отсутствуют угрозы для национальной безопасности страны из-за экологических проблем.

Для осуществления международного сотрудничества в Республике Казахстан были разработаны нормы, которые нашли отражение в статье 188 Экологического кодекса РК, предусматривающие:

- охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья
- человека;
- достижение устойчивого развития;
- защиту интересов Республики Казахстан в области охраны
- окружающей среды и природопользования;
- предотвращение, снижение и контроль трансграничных

- загрязнений;
- развитие и поддержка свободной международной торговли и
- инвестиций на основе соблюдения экологических стандартов и требований;
- оказание международной помощи в случае чрезвычайных экологических ситуаций;
- применение норм и принципов международного права для решения трансграничных и региональных экологических проблем;
- участие в международных инициативах в области охраны окружающей среды и устойчивого развития [2].

Следующей глобальной проблемой в области международного сотрудничества является обезлесение. Республикой Казахстан заключены договора почти по всем природным объектам. В международных договорах, содержатся нормы об охране лесов.

Киотский протокол Республикой Казахстан подписан в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан №84 от 12 марта 1999 года «О подписании Республикой Казахстан Киотского протокола к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата» и Указом Президента Республики Казахстан №144 - IV от 26 марта 2009 года подписан Закон Республики Казахстан «О ратификации Киотского протокола к Рамочной Конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата» [3]. Здесь же необходимо отметить то, что наша страна не имеет лесных массивов, но данная проблем касается нас как импортера древесины.

Следующей проблемой в обеспечении защиты окружающей среды является опустынивание. Международное сообщество уже давно признает тот факт, что опустынивание представляет собой экономическую, социальную и экологическую проблему для всех стран и всех регионов мира.

В 1994 году в Париже была принята Конвенция ООН по борьбе с опустыниванием в тех странах, которые испытывают серьезную засуху и опустынивание. Целями Конвенции является борьба с опустыниванием и смягчением последствий в государствах, испытывающих серьезную засуху. Средством достижения этой цели является принятие эффективных мер на всех уровнях в сочетании с соглашениями о международном сотрудничестве и партнерстве в рамках комплексного подхода, соответствующего Повестке дня на XXI век ООН и направленного на достижение устойчивого развития в затрагиваемых регионах. Необходима также долгосрочная комплексная стратегия для затрагиваемых стран, направленная на использование земель, сохранение и рациональное использование земельных и водных ресурсов.

Республикой Казахстан Конвенция ООН по борьбе с опустыниванием ратифицирована законом Республики Казахстан от 7 июля 1997 года №149-1.

Согласно международным договорам деятельность, связанная с производством и удалением отходов, в том числе их трансграничной перевозкой, рассматривается как деятельность, сопряженная с риском нанесения ущерба здоровью человека и окружающей среде. В документах, предусматривающих суверенное право каждого государства запрещать ввоз или удаление опасных и других отходов другого государства на всей территории. Республика Казахстан присоединилась к Базельской конвенции о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением на основании закона Республики Казахстан от 10 февраля 2003 года №389-П [4].

Одним из видов сотрудничества является ратификация Конвенции о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решения и доступе к правосудию по вопросам, касающимся охраны окружающей среды является закон РК от 23 октября 2000 г. №92 - II «О ратификации Конвенции о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решения и доступе к правосудию по вопросам, касающимся охраны окружающей среды».

Следовательно, «Международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона» [5].

Все государства и все народы сотрудничают в решении важнейшей задачи искоренения бедности-необходимого условия устойчивого развития - в целях уменьшения различия в уровнях жизни и более эффективного удовлетворения потребностей большинства населения мира.

Особое значение придается положению и потребностям развивающихся стран, в первую очередь наименее развитых и экологически наиболее уязвимых стран. Международные действия в области окружающей среды и развития должны быть также направлены на удовлетворение интересов и потребностей всех стран.

Экономическая безопасность - это достаточность обеспечения требуемого уровня национальной безопасности собственными финансовыми и другими необходимыми ресурсами, создание благоприятных условий для развития экономики и повышения уровня конкурентоспособности страны и защищенность жизненно важных интересов личности, общества и государства в экономической сфере от внутренних и внешних угроз.

Структура экологической безопасности состоит из трех частей: 1) это достаточность финансово-экономических ресурсов для обеспечения требуемого уровня национальной безопасности страны, в первую очередь, ее обороноспособности за счет совершенствования и развития вооруженных сил. Эта составляющая присуща для всех наиболее развитых стран мира и по существу не вызывает ни у кого сомнения. Обеспечивается она государством исключительно за счет бюджетных средств, 2) создание наиболее

благоприятных условий для стабильного развития экономики в стране, причем для всех легальных секторов экономики. Эти условия должны распространяться на государственный и частный сектора, в том числе на частное предпринимательство, т.е. на все уровни - государства, общества и личности. Создание этих условий будет одновременно способствовать росту наполняемости бюджета, т.е. обеспечению первой составляющей, 3) защита экономических интересов государства, общества и личности от внешних и внутренних угроз. Эта составляющая необходима для всех стран, охваченных глобальной экономикой. В глобальной экономике в условиях международной кооперации любые изменения, тем более катастрофические, в той или иной мере отражаются на всех ее участниках и поэтому требуются эффективные адекватные меры в случаях возникновения таких ситуаций.

Исходя из вышеизложенного, следует, что для решения проблем охраны окружающей среды на основе сотрудничества с другими государствами необходимо:

- усиление сотрудничества в области сокращения техногенных отходов и разработке законодательства по освоению техногенных отходов промышленности в Республике Казахстан;
- усилить во внутреннем законодательстве уголовную ответственность за перевозку опасных отходов, разработку внутреннего законодательства по привлечению иностранных инвестиций для разработки техногенных отходов;
- разработка механизма эффективного управления разделяемыми водными ресурсами, их защиты, предотвращения трансграничного ущерба и механизмов ответственности за такой ущерб.

На настоящий момент роль международных организаций по защите окружающей среды огромна. Именно их силами поддерживается экологический баланс на Земле, проводятся мероприятия по сохранению биологического разнообразия, предпринимаются попытки предотвращения экологических катастроф и мероприятий по их ликвидации. Но основной целью экологических организаций является привлечение внимания мировой общественности к проблемам окружающей среды, ведь какой бы многочисленной не была международная организация, только силами всего мирового сообщества возможно сохранить экологическое равновесие на планете.

Необходимость международного сотрудничества в области охраны окружающей среды диктуется все большей и большей экологической зависимостью всех стран друг от друга. Разрушение озонового слоя земли, загрязнение атмосферного воздуха, Мирового океана, пагубное влияние ядерных взрывов распространяются не только на те государства, где допускаются экологически опасные действия, но и на все мировое сообщество.

Поэтому в настоящее время государства под эгидой ООН или на двухсторонней основе организуют взаимодействие с целью охраны среды обитания человека, растительного и животного мира. В основу такого взаимодействия положен ряд общепризнанных мировым сообществом принципов человеческой деятельности в области использования природной среды. Они содержатся отчасти в межгосударственных договорах и актах, в нормативных документах международных организаций и суммированы в решениях наиболее значительных международных конференций, полностью или частично посвященных охране окружающей среды и регулированию сотрудничества государств и народов в этой области.

Проблемы защиты окружающей среды должны иметь комплексное решение. Его обеспечивают как нормативно-правовые акты, так и непосредственная деятельность международных организаций.

Необходимость наличия международно-правовой базы обуславливается тем, что любая международная деятельность должна быть санкционирована и регламентирована специальной документацией. Все страны, подписавшие документы, регулирующие охрану окружающей среды на международном уровне, обязуются выполнять установленные правила и меры, освещенные в них. В противном случае, сотрудничество будет невозможно.

Литература

- 1 Кульмаметов Р. Особенности охраны окружающей среды в Республике Казахстан. 2009
- 2 Экологический кодекс Республики Казахстан от 09.01.2007 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.06.2017 г.)
- 3 Указ Президента Республики Казахстан «О подписании Республикой Казахстан Киотского протокола к Рамочной Конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата» от 12 марта 1999 года №84. // <http://www.eco.gov.kz>
- 4 Базельский протокол о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением // <http://www.eco.gov.kz>
- 5 Закон Республики Казахстан «О присоединении к Базельской конвенции о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением» от 10 февраля 2003 года №389-ІІ. // <http://www.eco.gov.kz>
- 6 Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы // Академия Тринитаризма. – 2006. – 30 дек. - М., эл. № 77-6567, публ. 14119

Ибраев Жандос Габитович
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Ibraiev86@mail.ru

Блашева Маншук Тастемировна
Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Manshuk0881@mail.ru

Шерәлиева Акерке Досанқызы
Оқытушы М.Әуезов атындағы ОҚМУ,

ЖАХАНДАНУДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Анотация.** В этой статье рассматривается проблемы прав человека в условиях глобализации, права человека – главная цель любого цивилизованного правового государства, стремящегося обеспечить свободу, благосостояние, достойное, безопасное проживание людей на территории государства. В данной статье проводится исследование соблюдения прав человека в условиях глобализации, выявление нарушений прав граждан и проблема их реализации.*

***Аңдатпа.** Бұл мақалада жахандану үдерісіндегі адам құқықтарының, соның ішінде жеке тұлғаның әлем қауымдастығы мойындап, халықаралық-құқықтық құжаттарда бекітілген, әлеуметтік және құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілген, ешкім шек қоймайтын немесе тыйым сала алмайтын құқықтары мен бостандықтары, адамның қандай да бір игіліктерді иеленуін қамтамасыз ететін, өз еркімен іс-әрекет жасауына мүмкіндік беретін негізгі қағидалардың сақталуы және олардың даму мәселелері зерделенген.*

***Abstract:** This article discusses human rights issues in the context of globalization, human rights are the main goal of any civilized rule-of-law state that seeks to ensure freedom, welfare, dignified, safe living of people in the territory of the state. This article studies the observance of human rights in the context of globalization, the identification of violations of the rights of citizens and the problem of their implementation.*

Адам дамуының негіз қалаушы идеясы қатардағы адамның еркіндіктер саласындағы тұрмыс сапасын жақсарту мен мүмкіндіктерін ұлғайту алғышартына сүйене отырып тұжырымдалады, ал осы идея адам құқықтарының Декларациясында мазмұндалатын идеялармен көп тұстарда тоқайласады. Адам дамуы мен адам құқықтарын жүзеге асыру үрдістері көбіне жалпы уәждемелерге негізделеді және олар кез келген қоғамдық формация жағдайларында жеке адамның еркіндігі, әл-ауқатының жақсаруы және қадір-қасиеті үшін күреске түбегейлі жақтайтынын көрсетеді.

Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы адам дамуы тұжырымдамасының негізі ретінде: Адам құқықтарының қағидасы сияқты адам әлеуетінің (потенциалының) даму үдерісі де адамның негізгі еркіндіктерін қамтамасыз етуді қорғайды. Адам дамуы лайықты және толыққанды тұрмыс үшін адамға жағдайлар жасау мақсаттарындағы тандауы мен мүмкіндіктерін ұлғайтуға жәрдемдесетін адам әлеуетін (потенциалын) арттыру үдерісі болып табылады. Адам құқықтары мен адам дамуы саласында прогресс бір мезгілде қатар жүргенде, олар адам әлеуетін (потенциалын) ұлғайта және оның құқықтары мен негізгі еркіндіктерін қорғай отырып бірін-бірі толықтырады, яғни адамның құқықтары адам дамуына қосымша салмақ береді. Өз кезегінде, адам дамуы адам құқықтарын жүзеге асыру үдерісіне динамикалық және ұзақ мерзімді перспектива береді:

-1945 жылы БҰҰ құру сәтіне қарай басты мақсаттардың бірі бүкіл адамзаттың ортақ құндылықтарын қорғау және дамыту мәселесі болды. Осы тұрғыда адам құқықтары адамның қадір – қасиетінің өзекті компоненті ретінде қаралды. XX ғасырдағы адамзат тарихы мынаны көрсетті, адам құқықтары мен төзімділігінің болмауы тек адамның қадір-қасиетін төмендетіп қана қоймайды, сонымен бірге ол саяси күш қолдануды туындататын негіз болып та қызмет атқарады.

- БҰҰ Жарғысы мен кейінірек қабылданған адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясы адамның негізгі құқықтары мен барлығына бірдей теңдікке сенімін растады. БҰҰ 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылдаған адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясы (одан әрі -Декларация) адам дамуының тәжірибелік тұжырымдамасына айналды. Декларацияның маңызына баға берудің өзі қиын. Ол адамзат тарихындағы азаматтық, саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар мен еркіндіктерінің тұжырымдамалары ашылған тұңғыш құжат болды. Бұл құжат нәсіліне, жынысына, тілі мен дініне тәуелсіз адамның құқықтары мен еркіндіктерін Жалпыға бірдей сақтау мен жүзеге асыруға қолдау көрсететін құжат болып табылады [1].

Адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясы адам құқықтарын қорғаудың халықаралық жүйесін дамыту ісіне қуатты импульс берді. Ол ұлттық заңнамалық актілердің қабылдануын рухтандырды, заңнамалық актілер мемлекеттердің адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерін жүзеге асыруға көмектесіп, сол арқылы осы саладағы халықаралық құқық нормалары үшін негіз жасады. Тіпті бүгінгі өзінде ол БҰҰ адам құқықтары саласындағы қызметінің басты элементі болып қалып отыр және оны халықаралық тәжірибеде кеңінен қолдану Декларацияны халықаралық кәдімгі (жай) құқықтың бөлігі ретінде қарауға мүмкіндік жасады.

Декларацияның кіріспесінде адамзат тарихында тұңғыш рет адам құқықтары мен еркіндіктері адамның лайықты тіршілік етуіндегі негізгі элементтерді қамтитын жаһандық міндеттемелердің бірі ретінде қабылданды, олар: өмір сүруге; азық-түлікке; тұрғын үйге; медициналық көмекке; білімге; дін тану еркіндігіне; ақпаратқа, пікір еркіндіктеріне, қауымдастықтар мен бейбіт жиналыстарға; азаптап-қинаулардан немесе еріксіз түрмеге қамаудан еркіндікке, сондай-ақ өз қауымының мәдени өміріне қатысуларына берілетін құқықтар.

Адам болу құқығының көп қыры бар екендігі туралы айтуға болады. Жарияланған құқықтардың бірде-біреуі өзгелерінен бөлек қолданылмайды - әрбір құқық өзге құқықтардың сақталуы мен нығайтылуына байланысты болады. Мысалы, егер экономикалық құқықтар еленбесе, онда адамдар өздерінің іс-әрекеттерінде өзге құқықтарды айналып өтудің жолдары мен тәсілдерін іздеуге бейімделеді. Өткен бірқатар онжылдықтар арасында экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар мынадай азаматтық және саяси құқықтарға қатысты екінші дәрежелі құқықтар ретінде қаралып келді: өмір сүруге, еркіндік пен тұлғаның қауіпсіздігіне берілетін құқық; құлдықтан және ықтиярсыз (кіріптар) хал-жағдайдан бостандыққа берілетін құқық; азаптап-қинаулардан және қадір-қасиетті қорлайтын өзге де әрекеттер мен жазалар қолданудан еркіндікке берілетін құқық; заң алдындағы теңдікке берілетін құқық; еріксіз тұтқындаудан, ұстау мен қуғындаудан еркіндікке берілетін құқық; істі тәуелсіз және риясыз соттың қарауына беру құқығы және т.б. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды тәжірибеде қолдану және қамтамасыз ету мүмкін емес болып саналып келді, әзірше олардың өздерін-өздері ақтамағандығы және осы құқықтарды біртіндеп отырып әр қадам сайын ұсыну туралы түсіндірілді. Алайда, БҰҰ Бас хатшысының сөйлеген сөздерінде сан қайтара атап көрсеткеніндей: «Адам құқықтары әркімге тән. Ол мемлекет немесе кез келген өзге билік арқылы берілетін немесе алынатын шарапат емес. Адам құқықтары барлық мәдениеттер мен ұлттар үшін бірыңғай (бірдей). Адам құқықтарының нақ сол әмбебаптығы адамдарға кез келген шекаралардан өтулеріне және кез келген кедергілерді игерулеріне күш-қуат береді.

Адамның қандай құқықтарын іске асыру, ал қандайларын елемей туралы ешкім де тандай алмайды. Адамның азаматтық немесе экономикалық, мәдени, әлеуметтік немесе саяси құқықтары - бөлінбейтін және өзара байланысты құқықтар, бір саладағы прогресс, өзгелеріндегі де прогреске жетелейді, ал біреулерінің бұзылуы мен артта қалушылығы өзгелерінің де құлдырау себебіне айналады» [2].

Сонғы онжылдық ішінде адам құқықтарының даму мәселелеріне қолданылатын тұжырымдамалық және жедел тәсілдердің жақындасуы байқалады, сол арқылы адам құқықтары орнықты даму жөніндегі барлық күш-жігерлер үшін аса маңызды импульс болатыны туралы айқын негіздеме береді. Адам құқықтары қағидаларының жолын ұстаушылық адамның еркіндігі мен дамуын қамтамасыз етудің құралдары болып табылатын заңдық механизмдер мен институттардың дамуына жәрдемдеседі. Адам құқықтары туралы нормалар, сондай-ақ, айқын белгіленген мақсаттарды мазмұндайды, соларға жету үшін азаматтық қоғамның дамуынан халықтың тұрмыс жағдайлары мен әлеуметтік әл-ауқаттарының жақсаруына дейінгі жеке және мемлекеттік қызметтің барлық салаларында ұмтылу керек. Адам құқықтары сондай-ақ ең үлестен құр қалған және кемсітілген басымдықтағы адам дамуын қамтамасыз ету саласында да легитимділік аспектіні енгізеді.

Адам құқықтарының даму үдерісінде дамып келе жатқан жаһандану жағдайларында мемлекеттер мен осы салада қолданылатын халықаралық нормалар мен қалыптасатын үрдістер арасындағы өзара байланыстар ескерілуі тиіс. Уақыт ұлттық шекараларға тәуелсіз адам құқықтарының бөлінбейтіндігі мен өзара тәуелділігін дәлелдеп берді.

Сонғы жылдарда адам құқықтары ұғымының анықтамасы біртіндеп кеңейді. Бүгінгі таңда оған ынтымақтастыққа берілетін құқық, әр түрлілікке берілетін құқық және гуманитарлық көмекке берілетін құқық сияқты жаңа терминдер қосылды. Адам құқықтары қазіргі кезде жеке адамның құқықтары ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, қоғамдық құқықтар ретінде де танылады. Яғни, жеке адамдардың құқықтары өзіміз өмір сүретін адамзат қоғамының құқықтарын құрметтеу мен сақталуын ескеру арқылы сақталуы тиіс. Сонымен, адам дамуының үдерісі адам құқықтарын жүзеге асыруда маңызды роль атқарады, олардың өз кезегінде адамның толыққанды дамуы үшін орасан үлкен маңызы бар, басқаша айтқанда - адам құқықтарысыз даму жоқ және дамусыз адам құқықтары жоқ.

Өзінің жұмыс істеген кезеңі аралығында Біріккен Ұлттар Ұйымы адам құқықтары саласында 100-ден астам халықаралық – құқықтық құжаттар қабылдады, олардың жиынтығы адам құқықтары жөніндегі халықаралық нормаларды құрайды. Солардың ішіндегі ең маңыздысы адам құқықтары туралы Халықаралық билль болып табылады, ол адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясы мен 1966 жылы қабылданған халықаралық екі пактіден тұрады. Олар – азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакт және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт пен солардың хаттамалары.

Кейіннен осы құжаттарға БҰҰ XX ғасырдың 60-80-ші жылдары қабылдаған адам құқықтарының нақты салаларына немесе мәселелеріне қатысты жаңалары қосылды. Адам құқықтары саласындағы негіз қалаушы құжаттар болып келесілер саналады:

1. Нәсілдік кемсітудің барлық нысандарын жою туралы Халықаралық конвенция (1965).
2. Азаматтық және халықаралық құқықтар туралы Халықаралық пакт (1966).
3. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт (1966).
4. Әйелдерге қатысты кемсітулердің барлық нысандарын жою туралы Конвенция (1979).
5. Азаптап-қинауларға және қадір-қасиетті қорлайтын өзге де қатаң және адамшылыққа жат (рақымсыз) әрекеттер мен жазаларға қарсы Конвенция (1984).

6. Баланың құқықтары туралы Конвенция (1989).

2000 жылға қарай 140 мемлекет адам құқықтары жөніндегі негізгі алты шарттың бесеуін, ал шамамен 80 ел алтауын түгел ратификациялады. Осы шарттардың оларды ратификациялаған мемлекеттер үшін міндетті заңдық күші бар, осы елдер арқылы танылатын, ратификацияланған құжаттарда бекітілген құқықтардың олар үшін заң болып табылатынын осылайша жобалауға болады.

Бұдан бөлек, 125 ел Халықаралық еңбек ұйымының жеті конвенциясының алтауын ратификациялады:

1. Қауымдастықтардың еркіндігі мен ұйымдастыру құқықтарын қорғау туралы Конвенция (1998).
2. Ұжымдық келіссөздер ұйымдастыруға және жүргізуге берілетін құқық туралы Конвенция (1949).
3. Мәжбүрлі еңбек туралы Конвенция (1930).
4. Мәжбүрлі еңбекті жою туралы Конвенция (1957).
5. Еңбек және жұмыспен қамтылу саласындағы кемсітушілік туралы Конвенция (1958).
6. Ең төменгі жас туралы Конвенция (1973).
7. Бала еңбегінің ең нашар нысандары туралы Конвенция (1999).

Сондай-ақ Еуропа Кеңесінің, Азия, Африка аймақтық халықаралық ұйымдарының аяларында, сондай-ақ ЕКЫҰ (ОБСЕ) қызметінің және ол адам құқықтары мен адам өлшемі жөнінде өткізген конференцияларының нәтижесінде қабылданған аймақтық құжаттар да бар (Рим, 1950 ж.; Турин, 1961 ж.; Хельсинки, 1975 ж.; Мадрид, 1983 ж.; Вена, 1989 ж.; Копенгаген, 1990 ж.; Париж, 1990 ж.; Москва, 1991 ж.; Хельсинки, 1992 ж.; Вена, 1993 ж.; Страсбург, 1995 ж.).

Бұдан бөлек, ТМД елдері үшін адам құқықтары саласында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы қызметінің аясында қабылданған құжаттардың маңызы бар.

Қазақстан БҰҰДБ және БҰҰ жүйесіндегі өзге де ұйымдардың қолдау көрсетулерімен адам құқықтары саласындағы келесі аса маңызды халықаралық актілерге қосылды және ратификациялады, олар:

- бала құқықтары туралы Конвенция, 1989 ж.;
- нәсілдік кемсітулердің барлық нысандарын жою туралы Конвенция, 1965 ж.;
- әйелдерге байланысты кемсітулердің барлық нысандарын жою туралы Конвенция, 1979 ж.;
- азаптап -қинаулар мен қадір-қасиетті қорлайтын өзге де қатаң және адамшылыққа жат әрекеттер мен жазалауға қарсы Конвенция, 1984 ж.;
- геноцид (зұлмат, жаппай қыру) қылмысынан сақтандыру және ол үшін жазалау туралы Конвенция, 1948 ж.

Осылармен қатар Қазақстан сондай-ақ босқындардың мәртебесі туралы 1951 жылғы Конвенцияны және босқындардың мәртебесіне қатысты 1967 жылғы Хаттаманы, сондай-ақ гуманитарлық құқық жөніндегі 1949 жылғы Женеваның төрт Конвенциясы мен Халықаралық еңбек ұйымының бірнеше аса маңызды Конвенцияларын ратификациялады (ауаның ластануының, шуыл мен дiрiлдiн салдарынан болатын зиянды еңбек жағдайларынан жұмыскерлердi қорғау туралы (№148); қауiпсiз еңбек жағдайлары мен денсаулық туралы (№155); еркектер мен әйелдердi тең сыйақылау туралы (№ 100); жұмыс үшiн ең төменгi жас туралы (№ 138); ерiксiз еңбектi жою туралы (№105) және т.б.).

Мұнымен қатар Қазақстан адам құқықтары саласындағы 1966 жылғы негiз қалаушы халықаралық екi пактiге қосылуға ниет бiлдiрдi, олар - азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакт және экономикалық, әлеуметтiк және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт.

Республиканың 1966 жылғы Пактiлерге қосылуы елдiң негiзiнен БҰҰ адам құқықтарын қорғау мен көтермелеудiң әмбебап халықаралық-құқықтық жүйесiне интеграция жасауын аяқтайды.

Барлық шарттарда, конвенциялар мен декларацияларда адам құқықтарының көп қырлы (әлеуметтiк, экономикалық, мәдени және саяси) сипаты ғана емес, сонымен бiрге олардың өзара байланысы мен өзара тәуелдiлiгi атап көрсетiледi. Адам құқықтары саласындағы БҰҰ осы құжаттары соларға қатысатын мемлекеттер үшiн нақты заңдық мiндеттемелер жасайды, осы құжаттар БҰҰ жүйесiне кiрегiн мекемелер мен ұйымдардың ролiн, қызметтерi мен мiндеттерiн белгiлейдi.

Даму мәселелерiмен айналысатын агенттiк ретiндегi БҰҰ ДБ өз назарын адам құқықтарының дамуын жүзеге асыруға ең алдымен өз бағдарламаларын iске асыратын елдердiң iшкi әлеуетiн (потенциалын) жасау iсiнде қолдау көрсету арқылы бағыштайды, сондай-ақ адамның балансты дамуы мүдделерiнде қызмет iстеу жолымен жүзеге асырады.

БҰҰ жүйесiнiң, мысалы, адам құқықтары жөніндегi Жоғарғы Комиссарының Басқармасы (АҚЖКБ) сияқты кейбiр мекемелерiнiң арнайы белгiленген өкiлеттiктерi мен адам құқықтары жөнінде мамандандырылған техникалық сарапшылары бар, бiрақ бұл ретте адам құқықтарына жәрдемдесуге және оларды қорғауға БҰҰ жүйесiнiң әр мекемесi жауапкершiлiк алады.

1990 жылдан берi БҰҰ даму Бағдарламасы мен оның адам дамуы туралы Баяндамасы адам дамуы туралы тұжырымдаманы енгізуді қолдады, ол адамдар үшін таңдау мүмкіндіктерін кеңейту үдерісі ретінде белгіленді. БҰҰ ДБ осы бағытта жүргізген жұмысы адам құқықтарының мәселелерін шешу адам әлеуетінің (потенциалының) дамуымен бірге біртұтас ұғым ретінде қаралуына жәрдемдесуін ұйғарады. Осы саладағы ұғымдық тіркеске «орнықты» жаңа термині енгізілді. Осы термин экономикалық өсудің игіліктерін әділ бөлу ұғымын берумен, халыққа жаңа мүмкіндіктер жасаумен және қоршаған ортаны қорғаумен сабақтас.

Мұнымен қатар, қазіргі кезде адам құқықтары барған сайын анағұрлым кең әлеуметтік-экономикалық контексте жиірек қаралуда. Саяси тұрақтылық немесе заңдылық жоқ қоғамдарда немесе адам құқықтарының бүкіл ауқымы жүйелі сақталмайтын жерлерде адам дамуы осал жүреді. Әрине, ешқандай ел өз назарын тек

адам құқықтарының саяси немесе заңдық аспектілеріне жұмылдырмауы тиіс. Осы қоғамдағы «қызметтер» аталатындар да аса үлкен маңызға ие, яғни білім, денсаулық сақтау, санитария, азық-түлікпен жабдықтау саласына жататын қызметтер.

Адамның балансты дамуы бүкіл Жер шарындағы тіршілік солардан тәуелді болатын табиғи жүйелерді бір мезгілде қорғағанда бүгінгі және болашақ ұрпақтың барлық адамдары - еркектер, әйелдер мен балалар үшін таңдау мүмкіндіктерінің кеңейтілуіне нысаналанады. Адам құқықтары мен адамның балансты дамуы өзара тәуелді және бірін-бірі нығайтып отырады. Адам дамуы туралы 2000 жылғы Баяндамада [3] былай атап көрсетіледі: осы дамудың ортақ мақсаты - бүкіл әлемдегі адамдардың еркіндігін, әл-ауқаты мен қадір-қасиетін кепілдеу болып табылады, олар былайша тұжырымдалады:

-жыныстық, нәсілдік, этникалық, ұлттық белгісіне немесе діни нанымдарына қарай кемсітуден азат ету;

-жоқшылықтан азат ету және лайықты тұрмыс деңгейіне берілетін құқық;

-даму еркіндігі және өзінің адамдық әлеуетін (потенциалын) іске асыру;

-қорқыныштан - жеке қауіпсіздігіне сес көрсетуден, азаптаулардан, еріксіз тұтқындаулар мен өзге де күш қолдану актілерінен азат болу;

-әділетсіздіктен және заңдылықты бұзулардан еркіндік;

-сөз бостандығы және шешімдер қабылдау үдерісіне қатысу мен қауымдастықтар құру еркіндігі;

-эксплуатацияға (қанауға) ұшырамай, лайықты еңбек ету еркіндігі.

Осы мәселелер бұрынғысынша өз шешімін талап етеді.

1. Кемсітуден азат болу - теңдік үшін. Көптеген мемлекеттер жынысына, нәсіліне, дініне, этникалық тиістілігіне немесе жасына тәуелсіз теңдікті қамтамасыз ету үшін халықаралық шарттарға қосылды. Австралия, Канада, Үндістан, Жаңа Зеландия және Америка Құрама Штаттары сияқты этникалық азшылықтар мен байырғы халықтар халықтың елеулі бөлігін құрайтын бірқатар елдерде анағұрлым батыл іс-әрекеттер қабылдауға арналған ұлттық институттар мен құқықтық жүйелер пайда бола бастады.

2. Жоқшылықтан азат болу - лайықты тұрмыс деңгейін қамтамасыз ету.

3. Даму еркіндігі және адам әлеуетін (потенциалын) іске асыру. Айталық, 2000 жылы 53 ел адам әлеуеті (потенциалы) дамуының жоғары деңгейіне қол жеткізді[4].

4. Үрейден (қорқыныштан) азат болу - жеке қауіпсіздікке қауіп-қатердің болмауы. Көптеген елдерде habeas corpus құқы жүзеге асырылады, ол еріксіз ұстаудың алдын алуда маңызды роль атқарады. Зорлауға байланысты заңдар қатаңдатылған. Адам құқықтарының принциптерін құрметтеуді арттыратын елеулі үдеріс диттелді.

Соған қарамастан, бүкіл әлем бойынша адамның жеке қауіпсіздігіне жанжалдардың, саяси қуғын-сүргіндердің, қылмыстылық пен зорлық-зомбылықтың қауіп-қатерінің төнуі одан әрі жалғасуда:

-бүкіл әлемдегі орта есеппен үш әйелдің біреуі өз өмірінде зорлауға ұшырайды.

-бүкіл дүние жүзі бойынша 18 жасқа дейінгі әйелдер мен қыздардың 1,2 миллионға жуығы жезөкшелікпен айналысу үшін сатылады;

-100 миллионға жуық балалар көшелерде тұрады немесе жұмыс істейді.

5. Әділетсіздіктен азат болу. Декларацияның рухы өткен ғасырдың 50-60-шы жылдарында тәуелсіздік алған Азия және Африка елдері конституцияларының негізіне қаланды. Египет араб әлеміндегі Тунистен кейінгі ажырасуды ресімдеу кезінде әйелдерге еркектермен бірдей тең құқықтар берген екінші мемлекет болды. 66 ел қылмыстың кез келген түрі үшін өлім жазасын қолданудан бас тартты [3,4-б.].

Алайда бірқатар мемлекеттерде әділ сот нормалары әлі де көмескі күйде қалып отыр:

-деректер алынған 45 елдің тең жарымынан астамында 100 мың халыққа шаққанда 10 судьядан аз келеді;

-соттауды күтіп қамауда ұсталатындардың орташа мерзімі Мексикада - 60 аптаны, Венгрияда - 40 аптаны, Чехияда 30 аптаны құрайды.

6. Қатысу, сөз бостандығы және қауымдастықтар құру еркіндігі. 1975 жылға қарай 75 мемлекет азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіні ратификациялады, ал 2000 жылы олардың саны 144-ке жетті. Әрбір бесінші адам әр түрлі азаматтық қоғам ұйымының қатысушысы болып табылады. Егер 1900 жылы жалпыға бірдей сайлау құқығы бірде-бір елде болмаса, ал XX ғасырдың соңында ол 140-қа жуық елдің тіршілік нормасына айналды.

Сонымен қатар алда әлі көптеген проблемалар мен қауіптер бар:

40-қа жуық елде көппартиялы сайлау жүйесі жоқ. Бұл орайда 1990-шы жылдары бірқатар елдерде сайлаулар өткізуді ұйғармайтын режим қайта орнады;

-бүкіл дүние жүзінде әйелдердің 14 %-ы ғана парламенттерге сайланады.

7. Қанауға түспестен еркін жұмыс істеу мүмкіндігі. XX ғасырдың соңғы онжылдығында ресми еңбек нарығында жұмыспен қамтылудың қарқындылығы (Қытайда жылына 2,2 %-дан, Үндістанда - 2,4 %-дан) айтарлықтай өсті, дамушы елдерде ресми емес секторда 140-тан астам мемлекет еріксіз еңбекті пайдалануға, сондай-ақ еңбек пен жұмыстағы кемсітушілікке тыйым салатын барлық төрт конвенцияны түгел ратификациялады [3,5-б.].

Алайда әлі де көптеген проблемаларды шешуге тура келеді:

-дамушы елдерде 250 миллионнан астам балалар жұмыс істейді.

Адам дамуы туралы 2000 жылғы дүниежүзілік Баяндамаға сәйкес, XXI ғасырдың негізгі міндеті барлық халықтар мен елдер үшін жалпыға бірдей құқықтарды қамтамасыз ету мәселесі болуы тиіс. Осы идея бұдан 70 жыл бұрынғы адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясына да тән еді.

Бүгінгі таңда осы мәселелерді БҰҰ мамандандырылған (арнайы) агенттіктерінің аясында, атап айтқанда, БҰҰ ДБ шешу адамның балансты дамуына жәрдемдесуге бағытталған және адам құқықтары саласындағы қызмет үшін ерекше мәні бар бірқатар стратегиялық міндеттер жүзеге асырылуда.

-Жоқшылықтан арылуға баса назар аудара отырып, адамның балансты даму бағдарламаларын әзірлеу, өйткені жоқшылық пен теңсіздік қоғамдық тәртіпсіздіктер мен күш көрсетуді сіңіре отырып, әлеуметтік, экономикалық және саяси құқықтардың осалдығын күшейте отырып, адам құқықтарына залал келтіруі мүмкін.

-Қысым көрген және қоғам өмірінен шеттетілген топтардың (әйелдер, балалар, азшылықтар, еңбекші - мигранттар, АИВ/ЖИТС жұқтырған адамдар) мүдделерін қорғауда әлеуметтік әділдік, кемсітуге қарсы күрес қағидасы бойынша біріктірілген нысаналы максаттағы қызмет.

-Үкіметтік емес ұйымдармен (ҮЕҰ) және азаматтық қоғам ұйымдарымен серіктестік қарым-қатынастарды дамыту (әлеуметтік және саяси құқықтарды қорғаушылардың топтарын қосқанда), ол бағдарламаның барлық кезеңдеріне: оны ынталандыруға, әзірлеуге, жоспарлауға, жүзеге асыруға және орындауға адамдардың қатысуын көтермелейді.

-Мемлекеттік басқарудың адам құқықтары енгізілген, бірақ көбіне олар айқын әзірленбеген мәселелері (сыбайлас жемқорлық, заң билігі, халықтың мемлекеттің тыныс-тіршілігіне қатысуы, демократияландыру мен есеп берушілік сияқты) бойынша жұмыс істеу.

-Мемлекеттік басқару институттарын нығайту және олардың адам құқықтарымен байланысты әлеуетін (потенциалын) ұлғайту.

Адам құқықтарын қамтамасыз етуге анағұрлым кең тәсіл қолдану үшін негізгі жеті фактордың болуы қажет [3,6].

1. Нормаларды, институттарды, заңдық механизмдер мен құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру арқылы барлық елдерге түгел дерлік адам құқықтарын қамтамасыз ету жүйесін нығайту қажет, бұл ретте қолайлы экономикалық жағдайлар жасау керек, өйткені осы саладағы жалғыз заңнама тым жеткіліксіз болады.

Нормалар: Адамның қадір-қасиеті, еркіндігі мен теңдігі сияқты нормаларды қалыптастыру және бекіту бүкіл қоғамға жүктелуі тиіс, бұл ретте мемлекет ақпараттылық (хабардарлық) деңгейінің артуына жәрдемдесуі керек. Мысалы, көптеген елдерде адам құқықтары саласындағы білім мектеп білімінің бағдарламасына енгізілген.

Институттар: Осындай институттардың болуына жауапкершілік мемлекетке жүктеледі, ал халықаралық ынтымақтастық осы институттарды нығайтуға және олардың әлеуетін (потенциалын) қалыптастыруға көмек көрсете алады. Бірқатар елдерде адам құқықтары саласындағы заңдар мен нормалардың тиімді орындалуына бақылау жасау үшін адам құқықтары жөнінде тәуелсіз ұлттық комиссиялар, мемлекеттік лауазымды тұлғалардың озбырлығынан адамдарды қорғауға арналған омбудсман институттары, адам құқықтары саласында мамандандырылған (арнайы) парламенттік органдар құрылған.

Заңды мойындау және жүзеге асыру: Мемлекеттің аса маңызды міндеттемесі халықаралық құқықтық жүйеге қатысу және адам құқықтарын қорғау үшін ұлттық заңнама қабылдау болып табылады.

Қолайлы экономикалық жағдай: Экономикалық өсу адам құқықтарын іске асыруда маңызды роль атқарады, осы өсу өзге факторлармен қатар тұрмысы төмендердің мүдделерін ескеруі, олардың құқықтарын қорғауы және орнықты сипатқа ие болуы тиіс.

2. Адам құқықтарын қорғау үдерісі азшылық құқықтарын қорғауға жәрдемдесетін, билікті бөлісу мен қоғамдық есеп берушілікті қамтамасыз ететін демократияның бәрін тегіс қамтитын нысанын талап етеді.

Демократия қағидасына анағұрлым кең тәсілді қамтамасыз ету үшін іс-шаралар ұйымдастыру және келесі бес бағыт бойынша механизмдер өндіру қажет:

-Азшылықтардың мүдделерін есепке алу. Көптеген «демократиялық нысандар» аясында көп партиялы сайлаулар өткізіледі, олар саяси тыныс-тіршіліктің көптеген аспектеріне мүмкіндіктен азшылықты айырады, мысалы, заңнамалық органдар мен министрлер кабинетінің жұмысына қатысудан және әскер қатарында болудан. Осындай оқшаулау мен теңсіздік ХХ ғасырдың 80-ші және 90-шы жылдарында көптеген жанжалдардың себептеріне айналды.

-Билікті бөлісу. Сот жүйесі тәуелсіз болуы тиіс, әйтпесе адам құқықтары бұзылған жағдайда әділ құқықтық қорғау кепілдігі болмайды.

Азаматтық қоғамның ашықтығы және бұқаралық ақпарат құралдарының еркіндігі мен тәуелсіздігі. Қоғамдық бақылау мен мемлекеттің есеп берушілігі маңызды роль атқарады, соған қарамастан, елдердің 5%-да мемлекет бұқаралық ақпарат құралдарына бақылауды өзі жүзеге асырады.

Саясат әзірлеу үдерісінің ашықтығы (транспаренттілігі). Экономикалық саясат жабық есіктің ар жағында әзірленуге тиіс емес. Бұл халықтың саяси қатысу құқығын бұзады және тұрақсыздандыратын жағдайдың қалыптасуына ұшыратады.

Ірі капиталдардың жемқорлыққа итермелейтін ықпалын шектеу. Халықтың пікірі мен қоғамдық мүдделер лоббистердің корпоративтік ұйымдардың айрықша мүдделерін жақтап көздейтін әрекеттерін басып тастайтындай жағдайлар жасау қажет.

3. Кедейшілікті жою үшін күрес - бұл даму саласындағы максаттардың бірі ғана емес, сонымен бірге ХХІ ғ. құқықтар саласындағы басты міндеттердің бірі.

Жоқшылықтан түбегейлі арылу және күнкөріс қаражаттарымен қамтамасыз ету, медициналық – санитарлық қамтамасыздық пен білім адам құқықтарын сақтаудың аса маңызды шарттары болып табылады, өйткені

жоқшылық дегеннің мәні осы құқықтарды бұзуды білдіреді. Осыған байланысты адам құқықтарының саласы мен даму саласындағы саясатта келесі басым бағыттар бар.

Ауқатсыз халықтың құқықтарын кеңейту мақсаттарында азаматтық және саяси құқықтармен, сөз бостандығымен, қоғамдастықтар құру мен қатысу еркіндігімен қамтамасыз ету, олардың өздерінің әлеуметтік-экономикалық және мәдени құқықтарының сақталуын талап етулеріне мүмкіндік туғызады.

Азаматтық және саяси құқықтардың кепілдігі қара бастың мақсаты болып табылмайды, ол - жоқшылықтан арылу үшін күрес жүргізу құралдарының бірі. Азаматтық қоғамның, бұқаралық ақпарат құралдары мен кәсіподақ ұйымдарының еркіндігін қамтамасыз ету өздерінің тыныс-тіршіліктеріне ықпал ететін саяси мәселелер бойынша шешімдер қабылдау үдерісіне қатысу үшін халыққа саяси кеністік беру ісіне едәуір көмек көрсетуі мүмкін.

Халықтың ең кедей тұрмысты жіктерінің әлеуметтік-экономикалық және мәдени құқықтарын, сондай-ақ олардың шешімдер қабылдауға қатысуларын қамтамасыз етуге бағытталған үрдістерді жүзеге асыру мүдделерінде адам құқықтары саласындағы міндеттемелерді мемлекеттің іске асыруы.

Тұрғын үйге, медициналық-санитарлық қамтамасыздыққа және өзгелеріне берілетін құқық мүлде тегін қызметтер мен мемлекеттік дотацияны талап етпейді. Керісінше, нарық (тұрғын үй), сондай-ақ мемлекет (тегін бастауыш білім мен азаматтық қоғамдық ағарту, тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету жөніндегі заңнамалық актілерді әзірлеу және тәжірибеге ендіру) арқылы осы құқықтарға мүмкіндікті ұлғайтуға жәрдемдесетін әлеуметтік механизмдер мен саясат қажет.

Адам құқықтарын жүзеге асыруға жәрдемдесу ісіне экономикалық ресурстарды инвестициялау: Шынтауытында ресурстар мен құқықтар арасында ешқандай автоматты байланыс жоқ. Бай елдерде адам құқықтары бұзылуы мүмкін, және керісінше, кедей елдерде осы құқықтар сақталуы ықтимал.

Дамушы елдерде базалық қызметтер мен жаппай қамтамасыз етуге қол жеткізу үшін жаһандық масштабтарда қаражаттардың жетіспеуі жылына 70-80 млрд. АҚШ долларын құрайды. 20:20 арақатынасы (ара салмағы) мынаған шақырады, 20 % ұлттық бюджет және көмек көрсетуге арналған бюджеттің 20 % жалпыға бірдей базалық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін бөлінуі керек. Бірақ шығыстардың деңгейі көбіне анағұрлым төмен болады, соңғы зерттеулердің деректері бойынша 30 ел үшін орта есеппен 12-14%-ды, Камерунда -4%-ды, Филиппинде -7,7 %-ды және Бразилияда 8,3 %-ды құрайды. Екі жақты донорлар тек 8,3%-ды ғана бөледі. Сонымен, жоқшылықтан түбегейлі арылу – адамның балансты даму саласындағы басты міндеті, сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды қорғау мен сақтау қатарындағы аса маңызды мәселелердің бірі.

4. Интеграцияланған дүниеде адам құқықтарын сақтау мен қорғау үшін жаһандық әділ сот жүйесі керек. Есеп берушіліктің мемлекетке бағдарланған үлгісі мемлекеттік емес субъектілердің міндеттемелеріне және мемлекеттің өздерінің ұлттық шекараларынан тыс міндеттемелеріне де таралуы тиіс.

Әлем неғұрлым өзара тығыз тәуелділікпен сипатталса, мемлекет пен өзге де қызметтің жаһандық субъектілеріне соғұрлым көбірек міндеттеме жүктеледі:

-Мемлекеттер: мемлекеттің шешімдері, мейлі ол пайыздық ставкаларға немесе қару сатуға қатысты болсын, өзге мемлекеттердегі адамдардың тұрмысына елеулі ықпал жасайды.

-Жаһандық субъектілер: Дүниежүзілік сауда ұйымы, Бретонвуд мекемелері (Дүниежүзілік банк және Халықаралық валюта қоры), жаһандық корпорациялар, ҰЕҰ жаһандық желілері мен бұқаралық ақпараттың жаһандық құралдары бүкіл әлемдегі адамдардың өміріне елеулі ықпал етеді.

-Жаһандық ережелер: бүкіл салаларда - адам құқықтарынан қоршаған ортаға және саудаға дейін барған сайын жаһандық ережелер көптеп пайда болуда. Сонымен қатар осы ережелер бір-бірінен бөлек әзірленеді, ол жанжал туғызу мүмкіндігімен қауіпті. Адам құқықтары саласындағы міндеттемелер сауда ережелерінде көрсетілуі тиіс, өйткені бүгінгі таңда солар ғана ұлттық саясатқа айқын ықпалын тигізеді, себебі олардың орындалуын мәжбүрлеу тәртібімен қамтамасыз етуге болады.

Қазіргі заманғы әлемдік тәртіпке жансақтықтардың (қателіктердің) үш түрі тән - ынталандырулар, заңдық үкім және қатысу деңгейінде:

-Ынталандырулар деңгейіндегі жаңсақтық (қателік). Үкіметтер жаһандық емес, ал ұлттық мүдделерді көздей отырып, сауда келіссөздерін жүргізуге құқылы.

-Заңдық үкім деңгейіндегі жаңсақтықтар. Адам құқықтары саласындағы шарттар мәжбүрлеп жүзеге асыру механизмдерінің осалдығымен ерекшеленеді, ал сауда келісімдері «азулы» («тіс батыратын») мәжбүрлеу шараларын қолданады. Сонымен, адам құқықтарын қорғау туралы ережелерді, мысалы, жұмысшылардың құқықтарын сауда келісімдеріне енгізу қажеттілігі бар. Сонымен қатар санкциялар (ықпал шаралар) - сайлау әрекеттерінің құралы емес. Солардың көмегі арқылы үкіметке қысым жасауға болады, бірақ, егер жұмыс берушілердің жүріс-тұрыстарын өзгерту қажет болса, олардан келетін пайда шамалы.

- Қатысу деңгейіндегі жаңсақтықтар. Шағын және кедей елдер бірқатар себептер бойынша экономикалық нормалар қалыптастырудың жаһандық үдерісіне қатыспайды, олардың тізімін қатысудың жоғары құны мен стратегиялық зерттеулерден бастауға болады.

5. Ақпарат және статистика - есеп берушіліктің мәдениетін қалыптастыру мен адам құқықтарын жүзеге асырудың қуатты құралдары. Активистерге (белсенділерге), заңгерлерге, статистика және даму мәселелері жөніндегі мамандарға жергілікті халықпен ынтымақтастық жүргізу қажет. Мақсаттың төркіні мынада, солардың көмегі арқылы сенімсіздік тосқауылдарын бағындыру және саясат пен ұстанымдағы өзгерістерге қол жеткізу үшін ақпарат пен дәлелдер жинау керек.

6. Барлық елдердегі барша халықтың құқықтарын жүзеге асыру үшін ХХІ ғ. әр елдегі негізгі топтар - ұлттық үкіметтер мен жергілікті әкімшіліктер, парламентшілер мен қоғамдық жетекшілер, ҰЕҰ, бұқаралық ақпарат құралдары мен коммерциялық кәсіпорындар тарапынан батыл іс-әрекеттер талап етіледі.

7. Адам құқықтарын жүзеге асыруға және адам әлеуетінің (потенциалының) бүкіл дүниеде дамуына халықаралық ынтымақтастықты жандандырусыз қол жеткізу мүмкін емес, әсіресе ол үлестен құр қалған халықтар тобы мен елдерге қолдау көрсетуге және әлемде орын алған теңсіздік пен шеттетуден (шектеуден) арылуға бағытталуы тиіс[6].

Сонымен, демократияның, азаматтық қоғамның жан-жақты дамуы, әлеуметтік саланы нығайту мен кедейшіліктен арылу, институционалдық және заңнамалық базаны жетілдіру және жаһандық әділ сот жүйесін құру дүниедегі адам құқықтарын кеңінен қамтамасыз етуге жәрдемдеседі, ол өз кезегінде адам әлеуетінің (потенциалының) жан-жақты дамуына мүмкіндік жасауы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации. - М.: Международные отношения, 2003.
2. Основы права Европейского Союза / Под. ред. С.Ю.Кашкина. - М., 1997.
3. Далабаева Т.Қ. Аймақтық интеграцияның құқықтық негіздері дамуының әлемдік тәжірибесі // ҚазҰУ хабаршысы Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы.-2008-№3-4.- 101-108б.
4. Назарбетова Ә. ҚР Президентінің Жолдауы аясындағы халықты жұмыспен қамту міндеттері//Қоғам және дәуір-2009-№4-5-7б.
5. Международная экономическая интеграция: Учебное пособие /Под ред. Н.Н.Ливенцева. - М.: Экономист. 2006.
6. Ибраев Ж.Г. Қазақстан Республикасындағы шетел жұмысшыларының құқықтық статусы. Магист.дисс. Түркістан 2010ж.

Ибраев Жандос Габитович

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Ibraiev86@mail.ru

Жарылқапова Гүлзағира Пәрменбайқызы

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ

Сапарбек Бексұлтан Қарабайұлы

Студент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ

ДУХОВНЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Анотация: *Право человека на духовную свободу подразумевает право на свободное выражение собственных мыслей и мнений, право беспрепятственно исповедовать любое религиозное течение, заниматься любым видом искусства, право на свободу мировоззрения. В основе права человека на духовную свободу лежит требование признавать духовную свободу других людей, относиться с уважением к их деятельности и мыслям.*

Ключевые слова: право, права человека, духовное право, свобода, законы.

Аңдатпа. *Бұл мақалада адамның рухани құқықтары, яғни адамның құқықтық сана - сезімінің қалыптасуымен бірге өмірлік көз-қарастарының, өмірлік санқилы жағдайлардағы өзінің тұлға бойындағы қалыптасқан тәжірибелік сеніміне негізделген таңдау құқықтары, талғамдары тұрғысында таңдау еріктері, жаңғялық, қоғамдық, ұжымдық, мемлекеттік деңгейдегі орталарда өзінің рухани құқықтарын элеуметтік, азаматтық негіздегі рухани құндылығына сай іске асыра алуының құқықтық тетіктері зерделенеді.*

Abstract: *The human right to spiritual freedom implies the right to freely express one's own thoughts and opinions, the right to freely profess any religious trend, engage in any kind of art, the right to freedom of outlook. At the heart of a person's right to spiritual freedom lies the demand to recognize the spiritual freedom of other people, respects their activities and thoughts.*

Key words: law, human rights, spiritual law, freedom, laws.

Право человека на духовную свободу подразумевает право на свободное выражение собственных мыслей и мнений, право беспрепятственно исповедовать любое религиозное течение, заниматься любым видом искусства, право на свободу мировоззрения. В основе права человека на духовную свободу лежит требование признавать духовную свободу других людей, относиться с уважением к их деятельности и мыслям. Никто не может запрещать человеку иметь собственные взгляды на те, или иные ситуации или явления, отношение к ним и мысли. Право каждого человека на духовную свободу закреплено в Основных законах многих государств, а также во Всеобщей декларации прав и свобод человека.

Духовно богатым человеком считается человек, имеющий потребности в познание окружающего его мира и общественных явлений, которые он удовлетворяет посредством использования культуры, религии, знаний либо же искусства. Духовно развитый человек истинно верит в свои убеждения, даже если не находит подтверждения их верности со стороны общественности. Главной отличительной особенностью духовно богатого человека выступает то, что его типы мировоззрения объединены между собой, и выражаются в деятельности. Во времена буржуазных революций предметом основного внимания общества были гражданские и политические права, поскольку основным объектом внимания было равенство всех перед законом. Дальнейшее развитие общества связано с его культурным и духовным обогащением. Так возрастает влияние и актуальность темы культурных, а ещё более точно духовно-культурных прав и свобод человека.

Ряд международно-правовых актов содержит основополагающие положения для признания духовно-культурных прав. Это, прежде всего, Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной ассамблеей ООН в 1948 году. Этот акт обладает высшим международно-правовым авторитетом и содержит в числе других право на образование (ст.26), где говорится следующее: «1. Каждый человек имеет право на образование... 2. Образование должно быть направлено к полному развитию человеческой личности и к увеличению уважения к правам человека и основным свободам...». В ст.27 Декларации речь идет об авторском праве, а именно: «1. Каждый человек имеет право свободно участвовать в культурной жизни общества, наслаждаться искусством, участвовать в научном прогрессе и пользоваться его благами. 2. Каждый человек имеет право на защиту его моральных и материальных интересов, являющихся результатом научных, литературных или художественных трудов, автором которых он является» [1].

В развитие положений Декларации был принят Международный пакт от 16.12.1966 "Об экономических, социальных и культурных правах". В первых статьях этого пакта говорится: «Все народы имеют право на самоопределение. В силу этого права они свободно обеспечивают свое экономическое, социальное и культурное развитие». В ст.13 говорится, что государства «признают право каждого человека на образование...» и: «Никакая часть настоящей статьи не должна толковаться в смысле умаления свободы отдельных лиц и учреждений создавать учебные заведения и руководить ими при неизменном условии соблюдения принципов, изложенных в пункте 1 настоящей статьи, и требования, чтобы образование, даваемое в таких заведениях, отвечало тому минимуму требований, который может быть установлен государством. [2].

Духовная жизнь общества состоит из различных уровней и форм общественного сознания, в которые входят политическое, религиозное, нравственное, эстетическое сознание, а также наука, искусство и религия. Духовные потребности человека формируются в процессе его социализации. Потребности в духовном

развитии, в отличие от потребностей материальных благ, образуются с момента рождения, и постепенно возрастают. Главной особенностью духовной жизни является то, что она имеет неограниченный характер: не существует границы объема, накопленных человеком духовных ценностей. Духовно-культурные права человека - особый комплекс прав и свобод, представляющих собой гарантированные конституцией или законом возможности человека в сфере культурной, духовной и научной жизни. Культурные права - это возможности сохранения и развития национальной самобытности человека, его обогащения и развития. Именно указанная группа прав непосредственно влияет на уровень духовного развития личности и обеспечивает необходимые условия для создания и использования духовных достижений человечества. По своей сути духовно-культурные права является мерой духовности, которую государство гарантирует лицу с учетом условий жизни и деятельности граждан и общества. Духовно-культурные права и свободы человека и гражданина несут в себе ценности автономии человеческого духа, души и тела, которые являются естественными правами, принадлежащие человеку в силу его рождения, а также в силу позитивного права. Следует отметить, что ценности духовного мира - фундаментальная основа всех существующих прав человека, которые были даны человеческой душе и человеку с момента их сотворения и рождения. Таким образом, можно с уверенностью сказать, что фундаментом духовно-нравственных прав и свобод человека и гражданина являются мораль. Необходимо особо подчеркнуть особую роль духовно-нравственных прав и свобод человека и гражданина в формировании духовности и нравственности личности.

Репродуктивные права вытекают из области существующей морали, которая является основой духовно-нравственных прав и свобод человека и гражданина. А.Б.Венгеров указывает следующее: "Четвёртое поколение - это правовой ответ вызову XXI века, когда речь пойдет уже о выживании человечества как биологического вида, о сохранении цивилизации, о дальнейшей космической социализации человечества. Родается новое, четвертое поколение прав, и, соответственно, возникают международно-правовые процессуальные институты, обеспечивающие эти права. Формируется международное гуманитарное право, светский гуманизм становится одной из вех в нравственном развитии общества"[3].

Управление информацией происходит через мысль. В свою очередь, право на свободу мысли, реализуемое в связке с моралью, следует относить к духовно-нравственным правам и свободам человека и гражданина (четвёртое поколение прав), а управление информацией (энергией) через мысль - к пятому поколению прав.

Духовные права обеспечивают определенный уровень и качество жизни. Некоторые из культурно-духовных прав и свобод носят базовый фундаментальный характер. К таким права относятся: - свобода личности от идеологического контроля, право самостоятельно определять систему моральных и духовных ценностей; - право защиты интеллектуальной собственности граждан; - возможности получать полную, непредвзятую, объективную информацию; - свободы мировоззрения и вероисповедания; Основными типами мировоззрения духовно развитого человека являются: - религиозный тип, в основе которого лежат религиозные взгляды, убеждения и представления человека; - гуманистический тип, который содержит в себе представления о социальной справедливости; - житейский или обывательский тип - личный житейский опыт человека; - научный тип, который базируется на восприятии человеком достижений техники и науки и порождает научное познание. К числу важнейших духовно-культурных прав относятся право на образование, базирующееся на законе "Об образовании в Республики Казахстан", а суть образования состоит в процессе развития и саморазвития личности, связанного с овладением социально значимым опытом человечества, воплощенным в знаниях, умениях, творческой деятельности и эмоционально-ценностном отношении к миру [4].

Другим проявлением духовности и культуры является свобода творчества - право человека создавать литературные, художественные, научные и др. произведения, проводить научные исследования, заниматься иной творческой деятельностью. Третьим в перечне культурных и духовных прав стоит право доступа к культурным ценностям и пользование учреждениями культуры.

Духовный мир личности представляет собой неразрывную связь человека и общества. Духовное развитие выступает в виде своеобразного катализатора в развитие общественных отношений. Духовная жизнь - понятие духовной жизни включает в себя такие элементы как потребности человека, знания, способности, веру, цели, стремления, убеждения и чувства. **Право на участие в культурной жизни** - право на приобщение к культурным ценностям во всех областях культурной деятельности, на доступ к государственным библиотечным, музейным, архивным фондам, иным собраниям.

Право на интеллектуальную собственность понимается не как право на владение физическим объектом, а как совокупность прав и обязанностей относительно использования определенных результатов творческой деятельности человека. **Свобода совести и вероисповедания** - право каждого человека исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, менять, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними, совершать в рамках закона религиозные обряды, а также исповедовать свою религию и убеждения как единолично, так и сообща с другими, публичным или частным порядком, в отправлении культа, учении и выполнении религиозных и ритуальных обрядов" [5].

В юридической науке отсутствует единство взглядов на проблему видов гарантий прав и свобод в области культуры. Реализация духовно-культурных прав и свобод предполагает наличие целого ряда элементов, её обеспечивающих. К их числу относятся экономические (финансовые), политические, социальные, религиозные. Реализация права на образование может быть сопряжена с финансовыми затратами, превышающими

возможности человека. То же самое можно сказать о праве на доступ к культурным ценностям, будь то посещение музеев и выставок, театральных постановок, кинопросмотров и тому подобное.

Анализ положения, места и роли духовно-культурных прав и свобод показывает их принципиальную значимость в общем перечне прав и свобод, так как они нацелены на обеспечение индивидам возможности творческого развития, приобщения к ценностям своего и других народов, цивилизаций, приумножения и совершенствования окружающей их культурной среды.

Литература:

1. Всеобщая декларация прав человека. Принята Генеральной Ассамблеей ООН в 1948 г.
2. Международный пакт ООН «Об экономических, социальных и культурных правах». от 16.12.1966
3. Венгеров А.Б. Права человека – новое поколение. М., 2008.
4. **Забелин А.В.** "Духовно-культурные права и свободы человека и проблемы их реализации" *Российский государственный университет правосудия*
5. Европейская Конвенция о защите прав и основных свобод.

«ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС ЖӘНЕ КРИМИНАЛИСТИКА» КАФЕДРАСЫ

«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасы 2015 жылы 3 қыркүйекте құрылды. Кафедраны заң ғылымдарының кандидаты, доцент Сарықұлов Қ.Р. басқарады.

Кафедрада ОПК саны - 16, соның ішінде: 6 - заң ғылымдарының кандидаты; 6 - ғылыми дәрежесі жоқ аға оқытушы (оның ішінде 5 – з.ғ.магистрі), 4 – оқытушы (з.ғ. магистрі).

2010 жылы з.ғ.к., аға оқытушы Бейсембаева А.О. «Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері» белгісімен марапатталған.

«Білім және ғылым қызметкерлері кәсіподағының ОҚО кеңесі» Қоғамдық бірлестігінің Құрмет Грамотасымен 2012 жылы з.ғ.к., доцент Ким Э.П., 2016 жылы Альшуразова Р.А. марапатталған. 2016 жылы «Қазақстан заңгерлерінің одағы» Республикалық қоғамдық бірлестігімен марапатталған.

Кафедра ОПК-ның 100 аса ғылыми мақалалары республикалық журналдарда жарыққа шықты. Импакт-факторлы журналға 6 оқытушының мақаласы шықты.

Кафедра ОПК-ның Қазіргі уақытта кафедра «Заңтану және халықаралық қатынастар» факультетінің құрамына кіреді. Мамандарды даярлау мына бағыттарда жүзеге асырылады:

- бакалавр мамандары 5В030100 – «Құқықтану»;
- магистранттар 6М030100 – «Құқықтану» бағыты бойынша.

Сарыкулов Курмангали Рахымбердіұлы
заң ғылымдарының кандидаты, доцент
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, kurman_sr@mail.ru

Кудайбергенов Берик Турарович
магистрант
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 001berik_85@mail.ru

Ақшабай Майра Бақытжанқызы
Заң ғылымдарының магистрі
М.Әуезов атындағы ОҚМ, mairakshabay@mail.ru

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІ

***Аннотация.** В статье рассматривается методика расследования медицинских уголовных правонарушений, содержащей обоснование выбора и применения с учетом определенных обстоятельств технико-криминалистических средств и тактических криминалистических приемов. Криминалистическая характеристика медицинских уголовных правонарушений, а также установление закономерных связей между ее элементами помогают выдвигать перспективные версии, целенаправленно вести поиск преступника в условиях дефицита информации на первоначальном этапе расследования.*

***Abstract.** The article examines the methods for investigating medical criminal offenses, which contains the rationale for selecting and applying technical and forensic methods and tactical forensic methods, taking into account certain circumstances. The forensic characterization of medical criminal offenses, as well as the establishment of regular links between its elements, help to put forward versions, to target the criminal in a context of information deficit at the initial stage of the investigation.*

Соттық және тергеу тәжірибесі көрсеткендей, медициналық құқық бұзушылықтарды тергеудің табыстылығы тергеу субъектісінің жасаған қылмыстық әрекетінің қылмыстық-құқықтық ерекшеліктерін анықтау және бағалау, дәлелдеу субъектісіне кіретін фактілерді жинау мен бағалау қабілеттілігіне ғана емес сондай-ақ, тергелетін қылмыстың криминалистік сипатын түсіну қабілетіне де тәуелді.

Медициналық құқық бұзушылықтардың криминалистік сипаттамасы, сонымен қатар оның элементтері арасында заңды байланыстарды орнату, тергеудің бастапқы кезеңінде ақпараттың тапшы жағдайында қылмыскерді мақсатты түрде іздеуге салмақты нұсқаларды тағайындауға септігін тигізеді.

Медициналық құқық бұзушылықтарды тергеудің жемісті болуы тергеушінің қарастырылып отырған қылмыс түрінің криминалистикалық сипаттарын анықтай алатын маңызды мәліметтерге қанық болуына байланысты.

Қазіргі уақытта медициналық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде тергеушілер тек құқықтық іс бойынша дәлелдеуді қажет ететін, ҚР Қылмыстық процестік Кодексінің «Қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге болатын жағдайлар» туралы 113 бабының 1 бөлігіне сәйкес жағдайларды ғана анықтаумен шектеледі.

Оларға мына төмендегілер жатады:

- оқиға және қылмыстың заңда көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілері (оның жасалған уақыты, орны, тәсілі және басқа да мән-жайлары);
- заңмен тыйым салынған қылмыстық әрекетті кімнің жасағаны;
- адамның қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті жасаудағы айыптылығы, оның кінәсінің нысаны, жасалған іс-әрекеттің себептері, заң бойынша және іс жүзіндегі қателіктері;
- күдіктінің, айыпталушының жауаптылық дәрежесі мен сипатына әсер ететін мән-жайлар;
- күдіктінің, айыпталушының жеке басын сипаттайтын мән-жайлар;
- жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың салдарлары;
- қылмыстық құқық бұзушылықтан келтірілген зиянның сипаты мен мөлшері;
- әрекеттің қылмыстық құқыққа қайшылығын жоққа шығаратын мән-жайлар;
- қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатуға әкеп соғатын мән-жайлар дәлелденуге жатады»[1].

Қылмыс жасау тәсілін қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы туралы білімді қолданбай анықтау мүмкін емес, ол өз кезегінде қылмыстық істердің санатына қатысты дәлелдемелердің тақырыбы бойынша көзқарасқа сәйкес белгілеу үшін талап етілетін барлық типтік мән-жайларды көрсете алады.

Өткен ғасырдың 60-ы жылдарының соңында криминалистикада қолданылып келген қылмыс түрінің қандай да бір түрінің типтік белгілері жүйесін білдіретін «Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы» туралы сұрақ ұзақ уақытқа дейін даулы болып келді.

Криминалистикалық сипаттама жүйесі туралы дау, әртүрлі авторлардың түрлі пайымдауларымен, қазіргі уақытқа дейін жалғасып келеді.

Криминалистика саласының бірден-бір майталманы болып саналатын Н.П.Яблоковтың пікірінше криминалистикалық сипаттама: «қылмыстың кез-келген белгілеріне қатысты мәліметтерден, сондай-ақ айғақтардан, нақтырақ айтқанда, қылмыстың мән-жайына қатысы жоқ, әрине тергеуді қажет ететін қылмысқа қандайда болсын қатысы бар ақпараттардан» құралады.[2, с. 123].

С.И.Винокуров «криминалистикалық сипаттама ғылыми жобаланған белгілі бір қылмыстың ғылыми типтік белгілері жүйесінен тұрады» деп есептейді, ол өз кезегінде із қалыптастыру механизмін анықтауға, тергеудің негізгі мақсаттарын ұғынуға мүмкіндік береді. [2].

В.В.Радаевтың пікірінше «криминалистикалық сипаттама-бұл маңызды белгілі санаттағы қылмысты жасау жағдайларының типтік элементтері туралы, криминалистикалық элементтердің арасындағы байланысы және із қалыптастыру механизмінің ерекшеліктеріне негізделген ақпараттар жүйесі». [3, с. 4].

Г.А.Мозговых криминалистикалық сипаттама: қарастырылып отырған қылмыс түрін табысты ашу, тергеу, қылмыстың алдын алу үшін білуге өте қажетті «криминалистикалық маңызды қылмыстың белгілі бір түрін (тобын) сипаттайтын бірімен бірі тығыз байланыстағы көрсеткіштер мен ерекшеліктерден» тұрады,- деп сілтеме береді. [4, с. 128].

Р.С.Белкин: «қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы дегеніміз тергеу нұсқаларының болжалды қорытындыларына негіз бола алатын оқиғаның болжалды моделі»-деп көрсетеді. [5, с. 688].

Е.Н.Бегалиевтің пікірінше «И.Ф.Герасимов, қылмыстың криминалистикалық сипаттамасын, аталған қылмыс түрін ашу үшін ұйымдастырушылық және тактикалық маңызы бар қылмыстың белгілі түрлерінің типтік ортақ белгілері, себептері секілді, және тағы басқа сипаттамалары туралы мәліметтер жиынтығы деп анықтай келе» [6. С. 96], жалпы қылмыстың мазмұнын анықтауға назар аудармаған, бұл назарға алмауды ол үлкен қателік деп санайды, өйткені криминалистикалық сипаттама және тағы басқа сипаттама түрлері арасындағы байланыс ескерусіз қалады (қылмыстық-құқықтық, криминологиялық, қылмыстық іс жүргізу) [6. С.51].

Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасын құрайтын элементтерге келетін болсақ, криминалистикалық ғылымдардың арасында бұл сұрақ бойынша бірінғай қалыптасқан пікірдің жоқтығын атап өткен жөн.

С.И.Винокуров, В.В.Радаев, Г.А.Мозговых, Л.А.Сергеев, Е.Н.Бегалиевтердің пікірінше криминалистикалық сипаттама жүйесі кез-келген қылмысты оның ерекшеліктеріне қарамастан сипаттайтын міндетті элементтерден тұруы тиіс (жалпы элементтік құрам).

Л.А.Сергеев криминалистикалық сипаттаманың осындай жүйесін былайша ұсынады:

- қылмыстың тәсілдері және іздері;
- қылмыскерлерді және қылмыстық байланыстарын сипаттайтын жағдайлар;
- қылмыстың объективті жағы;
- қылмыстың болған уақыты, орны жасалу жағдайы;
- шабуыл жасалған объект және т.б., сондай-ақ олардың байланысы [7, с. 425].

Е.Н.Бегалиев криминалистикалық сипаттаманың келесі жүйелік элементтерін ұсынады:

- 1) қылмыстық құқық бұзушылықтың жағдайы;
- 2) қылмыстың болған уақыты, орны жасалу жағдайы;
- 3) қылмысты жасау әдісі;
- 4) қылмыс жасаудың механизмі;
- 5) бақылау үлгісі;
- 6) қылмыскер тұлғасының типологиялық ерекшеліктері;
- 7) қылмысты әректке барудың себеп-салдарлары.

И.Ф. Герасимов, В.А.Образцов, И.М.Лузгиндер басқа пікірде: криминалистикалық сипаттаманың элементтік құрамы қылмыс түріне тәуелді және мынадай элементтер жүйесінен тұрады:

- қылмыс жасаушы тұлға;
- өзіне қылмыстық қастандық жасалған тұлға, материалдық құндылықтар, ақша және т.б.;
- қылмыстың неізгі, сондай-ақ жанамай, соңғы мақсаттары;
- қылмасқа қол жеткізу құралдары (қылмыс жасауға қатысты құралдары, техникалық құралдар, түрлі жолдары, әдістері, айдалары және т. б.);
- қылмыстық іс-әрекеттің жүруі (механизмі);
- қылмыстық іс-әрекеттің нәтижесі (аралық, ақырғы мақсаттарға қол жеткізу нәтижелері арқылы, сондай-ақ жекелеген, белгілі бірнеше іс-әрекеттердің нәтижесі және материалдық түрде бекітілген іздер түрінде, қылмыстық әрекеттің барлық жүйесі арқылы анықталады) [8, с. 8].

И.М.Лузгин криминалистикалық сипаттама жүйесінде келесі элементтерді бөліп қарастыруды ұсынады:

- қылмысты дайындаудың, іске асырудың және қылмысты жасырудың, қылмыс жасауға қолданылған құралдарды таңдаудың типтік әдістері; әрекетсіздіктің белгілері; іске асырудың кезеңдері;
- қылмыстық жағдайдың типтік шарттары (орны, уақыты, ауа-райының жағдайы);
- дайындалудың тәсілдерін және жолын, қылмысты жасау және жасыру, себебі мен қылмыстың мақсатын анықтайтын типтік факторлар;
- дайындалуға, іс-әрекетті жасауға және жасыруға әсер ететін қастандық жасалған объектінің (заттың) тұрақты ерекшеліктері;
- типтік іздер мен құжаттар ақпараттың материалдық дереккөзі ретінде; олардың құрылу, жойылу, жасырылу ерекшеліктері; іздердің бір-бірімен байланысы;
- болуы ықтимал куәгерлер;
- қылмыскер, зардап шегуші, куәгерлер секілді тұлғалардың ерекшеліктері; олардың көрсеткіштерінің қалыптасуына және тергеу амалдары кезіндегі мінез-құлықтарына әсер ететін факторлар;
- келтірілген залалдың сипаттамасы және мөлшері[9, с. 29].

Түрлі ғылыми авторлардың қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы туралы түсініктемесі және жүйесі бойынша ұсынған тұжырымдамаларына талдау жасай отырып, қылмыстың криминалистикалық сипаттамасын сәтті ұсынған Р.С.Белкин деген тоқтамға келдік, өйткені ол бөліп ұсынған элементтер авторлардың басым бөлігінің еңбектерінде қарастырылады және қылмыстың кез-келген түрін мейілінше толық сипаттаған, сипаттары өзара байланыстырылып, жүйеленген.

Медициналық құқық бұзушылықтар сипаттамасы туралы түсініктемені «жедел іздестіру, сот сараптамасы және сараптамалық тәжірибе, типтік белгілерінің ақпараттық жүйесі, мән-жайының, тәсілдерінің, белгіленген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалуын, іздерінің, қылмыскер, зардап шегуші тұлғаларының ерекшеліктерін, сондай-ақ басқада өзара байланысты элементтердің зерттелуі негізінде, оңтайлы анықтауды, ашуды, тергеуді және тұлғалардың қылмыс жасауының алдын алуды» зерттеп, саралап Э.О.Самитов және Р.Г.Әміров ұсынған.

Келесі элементтерден тұратын медициналық құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамасының мазмұнын да осылар ұсынып отыр:

- 1) қылмысты жоспарлау, іске асыру, жасыру әдістері;
- 2) қылмыскерді анықтау;
- 3) қылмыстан зардап шегуші;
- 4) із қалыптастыру механизмі;
- 5) қастандық жасалу орны;
- 6) қастандық жасалу уақыты .

Біздің пікірімізше келтірілген медициналық құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамасының жүйесі орындылығымен ерекшеленеді.

Аталған авторлар, криминалистикалық маңызы бар қастандық жасалған зардап шегушіні сипаттайтын мынадай белгілерді атап көрсеткен:

- науқастың жас шамасы;
- ауруының сипаты;
- оның емделу, тамақтану ережелерін, реабилитациялау шарттарын қатаң сақтауы, оның алкогольге, есірткіге және т.б. көзқарасы;
- емдеу -сауықтыру орнына түскен мезеттегі денсаулығының жағдайы;
- ауру немесе жарақат алуының дәрежесі;
- физиологиялық ерекшеліктері;
- медициналық әдістер және дәрілік препараттар туралы ақпараттарды білу дәрежесі;
- өз бетінше ем қабылдамағаны туралы, басқа медицина қызметкерлеріне, емші- тәуіптерге қаралмағаны;
- науқастың оған тигізілген залалға, дәрігерге, көрсетілген медициналық көмектің көлемі мен сапасына, емдеу процесіне көзқарасы [10. С.146].
- Сонымен қатар қылмыскердің тұлғасын талдап сараптау процесінде мына жайттарға назар аудару қажет:
- нақты науқасқа медициналық көмек көрсетуге қатыстылығын;
- тиісті білімі, тәжірибесі және дағдыларының болуы ;
- жекелеген ерекшеліктері, психикалық тұрақтылығы және т.б.

Медициналық құқық бұзушылықтарға бару субъективтік және объективтік факторларға байланысты.

Субъекттің физикалық іс-әрекеті оның психикалық ахуалымен байланысты, ол өз кезінде субъекттің медициналық көмек көрсету барысындағы сананың құбылысы ретінде субъекттің іс әрекетіне басшылық етеді, бұл психофизиологиялық процестерден көрініс табады.

«Дәрігердің қатесі» деген ұғым, жоғарыда атап өткеніміздей, ешқандай заңнамаларда бекітілмеген.

Медициналық және заң ғылымдары дәрігерлер қателігінің біліктілігі жөнінде бір пікірге келген жоқ.

Медициналық құқық бұзушылықтарды жасау тәсілінің ерекшелігі, қылмыстық залал келтіру, белгіленген заңдылықтардың бұзылуынан және бекітілген көмек көрсету стандарттарын сақтамау нәтижесінде медициналық көмек көрсету бойынша қызметтік көмек көрсету барысында іске асырылады.

Медициналық құқық бұзушылық деген сөздің астарында субъекттің қылмыстық құқық бұзушылық әрекеті деген ұғым бар, ол өзінің қызметтік міндетін орындау барысында, атап айтсақ тексеру, диагноз қою, үздіксіз емдеу, диагностикалық, емдік және медициналық алдын-алу шаралары, жалған дәрілер айналымына жол беру және т.б. (объективті тараптардың «Медициналық құқық бұзушылықтар» туралы ҚР ҚК 12 тарауы баптарының бірімен қарастырылуға мүмкіндік беретін белгілеріне тәуелді құқық бұзу әрекеттері) медициналық көмекті қажетті деңгейде көрсетпей науқастың денсаулығына зиян келтірген немесе өлімге алып келген.

Қол сұғу уақыты қылмысқа жол берген субъектке зиян шегушінің медициналық немесе фармацевтикалық көмек көрсетуіне өтініш білдірген уақытынан бастап, процестің әсерін анықтау және емдік шараны қолдануға шешім қабылдау кезеңіне дейін уақыттық кезең ретінде анықталады.

Қол сұғу орны – бұл кінәлі немесе медициналық құқықтық қылмысқа қатысы бар басқа тұлғалар әрекет еткен нақты кеңістік. Кейбір жағдайларда қол сұғу орны қол сұғу жүйесінің элементі ретінде негізгі басымдылық көрсеткішке ие фактор болып табылады, бұл кінәлінің және құқық бұзушылыққа тікелей немесе жанама қатысы бар басқа да тұлғалардың іс әректін анықтауға мүмкіндік береді.

Жағдай қайғылы орын алған оқиғаға себеп болған ақпаратты, сонымен қатар, қайғылы жағдайдан кейінгі істің ары қарай өрбуінен тұрады.

Криминалистикалық сипаттаманың тағы бір маңызды элементі болып табылатын «бастапқы ақпаратқа» тоқталып өту өте қажет.

Жекелеген қылмыстардың криминаликалық сипаттамасын тергеліп отырған қылмыстың ерекше ақпараттық моделі ретінде қарастыру дұрысырақ. [10].

Сөзсіз қылмыс жасалу процесінде алынған ақпарат әрқашан ерекше және өз кезегінде тергеліп отырған және тергелген қоғамдық қауіпті іс туралы бастапқы ақпараттың қосындысынан тұрады.

Осылайша, медициналық қызметкердің өз кәсіби міндеттерін толық орындамауының криминаликалық сипаттамасы тергеліп отырған субъект үшін құқық бұзушылық іс бойынша істі ұйымдастыруда дерек көз ретінде қолданылуы тиіс және келесі элементтерден тұруы қажет:

- бастапқы ақпараттың сипаттамасы;
- қылмыстың жасалу жағдайының сипаттамасы;
- қылмысты жасау және жасыру жолдары туралы ақпарат;
- қылмыстық іс әрекеттің типтік іздері және басқа да материалдық салдары;
- қылмыскерлердің типтік тұлғалық ерекшеліктері туралы ақпараттар;
- қылмыстың жасалуына итермелейтін біріктірілген себептердің жалпылама ақпараты;
- анықталуы тиіс негізгі жағдайлардың шеңбері.

Берілген қылмыстық құқық бұзушылықтың криминаликалық сипаттамасында бастапқы ақпараттың сипаттамасы алдыңғы жоспарға қойылады, өйткені ол алыну көзіне байланысты рәсімдік немесе рәсімдеуге жатпайтын (жедел) болуы мүмкін.

Криминаликалық сипаттаманың мәніне қанығу үшін қарастырылып отырған құқық бұзушылықты тергеудің бастапқы кезеңінде ақ, жасалған қылмыс бойынша алынған ақпараттың дереккөзін, түрлерінің қалпын және бастапқы ақпаратты анықтау өте маңызды.

Бастапқы ақпараттар мазмұны бойынша: дәлелдейтін ақпараттың дереккөзі туралы, бағдар беретін сипаттағы ақпараттың жағдайы туралы немесе сот ісін жүргізу немесе тергеу амалдарын оңтайлы жүргізу тактикасын ұйымдастыруға маңызы бар мәліметтерге бөлінуі мүмкін.

Олар есепке, тіркеуге алынатын журналдың, амбулаториялық карталар, науқас тарихы, жасалған отаның іздері және қылмыстың ізін көрсететін тағы басқа заттардың, құжаттардың қайда екенінен хабар беретін тұлғалар жөніндегі ақпарат ретінде ұсынылуы мүмкін.

Бастапқы ақпарат сонымен қатар, қылмысты жасауға итермелеген себептер жөнінде, қылмысты жасаушы субъекттің психологиялық портретін сипаттайтын қақтығысты жағдайлардың болуын, қарапайым ақпарат, бірақ тергеуді ұйымдастыруға және жоспарлауға, тергеулік нұсқаларды алға тартуға, жоспарланған тергеу амалдарының тактикасын айқындайтын немесе жалпы тергеудің толық жүргізілуіне айтарлықтай септігін тигізетіндей маңызды, бірақ нақты қылмыстық іс бойынша дәлелге жатпайтын болуы мүмкін.

ҚР ҚК «Медициналық немесе фармацевтикалық қызметкерлердің кәсіби міндеттерін тиісінше орындамауы» туралы 317 бабында айқындалған қылмыстық құқық бұзушылық бойынша криминаликалық сипаттаманың келесі элементі болып қылмысты жасаудағы жағдай қарастырылуы тиіс, өйткені ол медицина қызметкерінің өз кәсіби міндеттерін толық орындамауы нәтижесінде науқастың денсаулығына залал келтіру жолымен тығыз байланысты. Кейбір жекелеген жағдайларды қылмыс жасау жағдайы тергеліп отырған тақырыптан, территориялық, климаттық, демографиялық деп айқындап және қылмыс жасалған аймақтың басқа да ерекшеліктерін алға тарта отырып бөліп қарастыруға болады.

Медициналық көмек көрсетуді толық орындамауға қатысты құқық бұзушылықты іске асыру және байланысқан қылмыстарды жасырудан туындайтын заңдылықтарды және байланыстарды, бұл қылмыстарды тергеу және алдын-алу үшін зерттеу қажет.

Қылмыстың криминаликалық сипаттамалар жүйесіне уақыт кеңістігінде қылмысты іске асыру механизмінен тұратын қылмыс жолдары, және қылмыстың мынадай: қылмыстың субъектісі, қылмыстың объектісі, қылмысты жасау құралдары (орны, уақыты, құралы және қылмыстың т.б. компоненттері) элементтері жиынынан құрылған кеңістік құрылымы енеді.

Қорытынды сөзде Р.С.Белкиннің ұсынған тұжырымдамаларының әділдігін атап өткіміз келеді «...қылмыстардың криминаликалық сипаттамалары тек, заңды сипаттамаларға ие және көлемдік көрсеткіштерде қарастырылған оның элементтерінің арасындағы корреляциялық байланыстар және тәуелділіктер анықталған жағдайда ғана тәжірибелік мағынаға ие болады. Тек сонда, сонда ғана тергеуші тергеу нұсқаларын әрі қарай жүргізуге негізделген бағдар алады» [11]. Дәл осындай пікірді А.Ф.Лубинде қолдайды, ол өз еңбектерінде қылмыстардың сипаттамаларын тек кешенді талдаулар ғана (қылмыстық құқық, криминалисттік, криминологиялық, статистикалық және т.б.) олардың жекелеген элементтерінің арасында «шартты түрде бірегей, сондай-ақ ықтималдық статистикалық қатынастарға тиесілі бағалы ақпараттар» алуға болатынын атап көрсеткен.

Әдебиеттер:

1. Криминалистика социалистических стран. Учеб. для вузов. - М.: Юридическая литература, 1986. -512 с.
2. Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступлений, ее содержание и роль в построении методики расследования // Методика расследования преступлений. Общие положения: мат. науч-практ. конф. - М., 1976, С. 101-111.
3. Бурданова В.С. Расследование причинений телесных повреждений. Учебное пособие. Москва: Издательский дом ФБК-ПРЕСС, 1989.- 36 С.
4. Быков В.М. Допрос потерпевшего // Законность. – 2014. – № 6. – С. 27 – 32.
5. Карагодин В.Н. О методиках и методах расследования преступлений // Российский следователь. – 2014. – № 14. – С. 31 – 35.
6. Бегалиев Е.Н. Расследование преступлений, совершаемых путем подделки материальных объектов. Монография. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. - 368 с.
7. Багмет А.М., Черкасова Л.И. Особенности расследования профессиональных преступлений медицинских работников // Эксперт-криминалист. – 2014. –№ 1.
8. Венев Д. А. Криминалистическое обеспечение расследования преступлений против жизни и здоровья, совершаемых при оказании медицинских услуг/ дисс.канд.юрид. наук. -М.: МГЮУ им. О.Е.Кутафина, 2016. -248 С.
9. Радаев, В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике. - Волгоград: ВСШ МВД СССР,
10. Самитов Э.О., Амиров Р.Г. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с причинением тяжкого вреда здоровью вследствие ненадлежащего оказания медицинской помощи // Закон и право. - 2015. - № 2. - С. 145-147.
11. Лубин А.Ф. Общая структура деятельности по расследованию преступлений. Новгород: Нижегородская академия МВД России. 2011 г. - 26 С.

Альшуразова Раушан Аубакировна

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, «Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының
аға оқытушысы, rau_0708@mail.ru

Бейсембаева Ақмейр Омарбековна

М.Әуезов атындағы ОҚМУ «Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының
з.ғ.к., аға оқытушысы

Каипжанова Назгуль Ержановна

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, «Қылмыстық процесс және криминалистика»
Кафедрасының оқытушысы, kaipzhanova.nazgul@mail.ru

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ ЖӨНІНДЕГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРОРЫНЫҢ АКТІЛЕРІНДЕГІ
ТОЛАССЫЗ ҚАДАҒАЛАУ ӘДІСІНІҢ ІСКЕ АСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы прокурорского надзора на досудебном стадии уголовного процесса. А также определено, что, при возбуждении прокурорами уголовного дела, имеющего особую значимость либо большой общественной резонанс, принимать решение о создании группы из оперативных работников, для обеспечения сквозного метода надзора, когда группой сотрудников осуществляется надзор за соблюдением законности со стадии возбуждения уголовного дела до окончания его разрешения вплоть до вынесения судебного решения, вступившего в законную силу.

Abstract. In article actual problems of public prosecutor's supervision on pre-judicial stages of criminal trial are considered. And also it is defined that at excitement by prosecutors of the criminal case having the special importance or great public outcry to make the decision on creation of group of quick workers, for providing a through method of supervision when the group of employees exercises supervision of respecting the rule of law from a stage of initiation of legal proceedings before the termination of his permission up to the adjudication which has entered into force.

Мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы ретінде адамның және азаматтың өмірін, құқықтары мен бостандықтарын танытын демократиялық, құқықтық мемлекет – Қазақстан Республикасында аталған құндылықтарды қорғау мен қамтамасыз ету тетіктері барынша жаратылды [1, 4 б.]. Мемлекеттік биліктің дәстүрлі үш тармағымен қоса жалпы құқық жүйесінің құрамында мемлекеттік-құқықтық жүйені қалыптастырған билік органдары да бұл бағытта тиісінше пайдалы үлесін қосуда. Аталған институттардың ішіндегі прокуратура ел аумағындағы заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады [2]. Демек, мемлекет аумағында заңдылық режимін қамтамасыз ету бұл органға тән басты міндет. Ал, құқықтық мемлекетке тән заңдылық келесідегі құндылықтар мен қағидаларды: қоғам өміріндегі құқықтың жоғары мәртебелілігін; заңның үстемдігін; баршаның заңның алдындағы теңдігін; құқықтық актілердің бұлжытпай сақталуын; құқық пен бостандықтарды жүзеге асыруда тосқауылға жол берілмеуін; құқықтың дұрыс және тиімді пайдаланылуын; құқық бұзушылықпен күресті күшейту мен заңды бұзушылық үшін жауаптылықтың болмай қалмауын; лауазымды тұлғалардың тарапынан озбырлыққа жол берілмеуін; құқықтық тәртіптің тұрақтылығын; құқықтық реттеу тетіктері қызметінің тиімділігін міндетті түрде қамтуы тиіс.

Мемлекеттің қылмыстық саясатын тиімді іске асыру қылмыстық сот өндірісінің оптималдық моделінсіз мүмкін емес деп көрсетілгенді 2010-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасында. Мұнда қылмыстық іс жүргізу құқығын бұдан әрі қарай жетілдірудің келесідегі бағыттары нақтыланды:

- қылмыстық процесті, әсіресе сотқа дейінгі өндірісті қарапайымдылау мен оның тиімділігін арттыру;
- тергеу алдындағы тексеруді, оның шектерін заңнамамен реттеу арқылы анықтау;
- қамауға алуға альтернативті бұлтартпау шараларын, соның ішінде кепілді қолдану аясын кеңейтуге алғышарттар жасау;
- сот әділдігінің тараптарды татуластыру мен залалды өндіруге негізделген қалпына келтіру институттарын біртіндеп енгізу;
- жеке және жеке-жариялы айыптау тәртібінде қылмыстық қудалауы мен айыптауы жүргізілетін қылмыстық істердің санаттарын ұлғайту;
- алқа билердің қатысуларымен қаралатын қылмыстық істердің санаттарын біртіндеп ұлғайту;
- қылмыстық істер бойынша айыптаушылар мен сезіктілерге қоса жәбірленушілерге, куәлерге де білікті заң көмегін көрсету тетіктерін әрі қарай жетілдіру [3].

Сонымен, құқықтық жүйені жетілдіре отырып, жаңартудың басты көздемелері оны құрайтын элементтерін (соның құрамында прокуратураны да) барынша тиімдеу, олардың демократиялық, құқықтық мемлекетті

құрудың әр кезеңдеріндегі мақсаттары мен қажеттіліктеріне сай болуын қарастыру мен осыған бағыттау маңызды әрі қажетті болып табылады.

Қылмыстық істер бойынша прокурордың қадағалау қызметін қайта құрып және қалыптасқан қылмыстық-процестік қарым қатынасты түбегейлі өзгерткен 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Қазақстан Республикасының Заңымен қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-процестік кодексінің мәні ерекше назар аудартты.

1-қаңтар 2015 жылдан бастап заңды күшіне еніп, қолданысқа енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі тергеу және сот тәжірибесінде құқық қолдану мәселесі бойынша көптеген көкейкесті мәселелерді туындатты. Мысалы демекші, бүгінгі күнге дейін процессуалды прокурордың келбеті туралы түсінік қалыптасқан жоқ еді. Ал 04.07.2014 жылғы жаңа ҚР ҚПК-де 17.11.2014 жылы осының төңірегінде прокурордың процессуалдық қызметі мен процессуалдық мәртебесіне өзгерістер енгізілген болатын. ҚР ҚПК-нің 7-бабының 35) тармағына сәйкес процесс прокуроры – прокуратураның басшысы ҚПК-ке сәйкес қылмыстық іс бойынша заңдардың қолданылуын қадағалауды жүктеген прокурор – деп анықтама берілген [4].

Бұл дегеніміз, аталған институт сұранысы мен маңыздылығына қарамастан, зерттеудің тиісті салдарынсыз және толықтай өңдеусіз жүзеге асырылды. Мысалы: ҚР Бас прокуратураның сарапшылары ҚР ҚПК қабылдауға дейін «процесс прокуроры» – деген қылмыстық процестің жаңа қатысушысының тұлғасын нақты жүзеге асырмауымен байланысты өздерінің қауіптерін айтып білдірген еді: «Жыл сайын сот органдарымен ауыр және аса ауыр қылмыстар бойынша 12 мыңға жуық істер, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар бойынша 35-40 мың істер қаралады [5]. Жаңа ҚК қабылдануымен бұл аталған көлемге 38 мыңға жуық қылмыстық теріс қылық туралы істер қосылса, онда прокурорлар жыл сайын шамамен 90000-ға жуық қылмыстық істер бойынша сотта айыпты қолдаулары тиіс.

Егер процесс прокурорына сотқа дейінгі тергеп тексеруді қадағалауды жүзеге асыратын және қылмыстық істер бойынша сотта мемлекет мүддесін білдіретін барлық қызметкерлерді жатқызатын болсақ, яғни, ол дегеніміз 900-ге жуық қызметкерлер, онда әр қайсысына жылына 100 немесе айына 9 істер тиесілі болады.

Көп жағдайда сот талқылауы бір айға дейін, ал ауыр және аса ауыр санаттағы күрделі істер бойынша бірнеше айға, кейде жылдарға да созылады (БТА банк, Хоргос, Мұхтар Жакишев, Ташенов пен Жакишевтің судьялары, Челах және т.б. істері), әдетте, мұндай жағдайда мемлекеттік айыптаушылар тобы (2-3 прокурорлар) қатысады [5].

Дегенмен, ауқымды әкімшілік аумақтардағы қылмыстық теріс қылықтардың, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстардың жалпы көлемінің ұлғаюы, процесс прокурорларына ауыр жүктеме болады, яғни тергеушінің істері және судьялар мен процесстердің арасында үлгере алмай жүреді.

Сол себептен, егер қосымша штат болмаса, онда бір уақытта бірнеше істер бойынша процесс прокурорының функциясын жүзеге асыру қиындық туғызады, сонда барлық жүктеме қалған қызметкерлерге жүктеледі.

2014 жылы Ішілдеден бастап Астана қаласында, Қарағанды облысы мен СҚО-да жаңа сотөндірісінің моделіне барынша жақын Бас прокуратураның бастамасымен эксперимент жүргізілуде. Бірақ ол эксперимент жалғасын таппағандықтан, қазіргі нәтиже қандай да бір қорытынды тұжырым жасауға мүмкіндік бермейді. Оның үстіне барлық жұмыс заңнамада бекітілгендей өкілеттік шеңберінде жүргізіледі. Басқаша айтқанда, сотқа дейін қадағалауды жүргізген прокурор айыпты қолдайды.

Сонымен, бір айлық эксперименттің нәтижесі кадрдың жетіспеушілігімен байланысты мәселені бірден айқындады. Қарағанды облысы мен СҚО нақты қылмыстық істер бойынша прокурорлардың ауыстырылмауы қамтамасыз етілмей жатыр. Әкімшілік істер жаңа Қылмыстық кодекс бойынша теріс қылыққа айналса да, бұдан алдын ол бойынша сотта әкімшілік қадағалаудың қызметкерлері қатысатын.

Эксперимент нәтижесін есепке алғанда, мұндай тәуекелді төмендету үшін 2-ші Департаментпен процесс прокурорының құзыреттілігін бөлудің баламалы сызбасы ұсынылып отыр: аудандық деңгей – ауыр және облпрокуратурамен жіберілген қылмыстар; облыстық деңгей – аса ауыр және Бас прокуратурамен жіберілген қылмыстар; орталық аппарат – артықшылығы мен иммунитетке ие тұлғалар, сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасаған орталық мемлекеттік органдардың жетекшілері мен олардың орынбасарлары, сондай ақ мамандырылған прокурорлармен тергелетін қылмыстық істерді жатқызуға болады.

Жоғарыдағы аталғандардың негізінде, егер қажет штаттық бірліктер саны бөлінбесе, онда қылмыстық теріс қылықтар бойынша істерді бірінші сатыда қарауда прокурордың қатыспауына мүмкіндік беретін, сонымен қатар қысқартылған тәртіпте қарастырылатын істер бойынша жаңа ҚПК-гі өзгерістер мен толықтыруларды қайта өңдеу қолайлы болып табылады.

Көріп отырғанымыздай, дәл осы қауіп тәжірибе жүзінде өзінің дәлелін тапты, сондықтан 17 қарашада 2014 жылы ҚПК енгізілген шұғыл өзгерістер осымен негізделеді.

Осы орайда М.Ч. Когамовтың Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіне берілген түсініктемесіне сүйенетін болсақ: ҚПК-тің 7-бабының 34-тармақшасында көрсетілген «прокуратура органының басшысы» [6] деген түсініктің регламенттелуінің себебі, ҚПК-ке прокурордың сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізудегі оның ерекше өкілеттіктері туралы нормалардың енгізілуімен түсіндіріледі. Норманы талқылау негізінде Қазақстан Республикасының Прокуратура органының бірыңғай жүйесін құрайтын Бас Прокуратура, облыс прокуратуралары, республикалық маңызы бар қалалар мен Республика астанасының прокуратуралары, ауданаралық прокуратуралар, аудандық, қалалық және оған теңестірілген

әскери және басқа мамандандырылған прокуратуралар (Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңының 9 бабы) жатады [2]. ҚР прокуратура органдарының жүйесіндегі тиісті бөлімшелерін басқаратын прокурорлар әрі прокуратура органдарының басшылары ретінде танылады. ҚПК-тің 193-баптың 2-тармағына сәйкес: Прокурорлардың сотқа дейінгі тергеп тексеру сатысындағы өкілеттіктерінің аражігін ажыратуды Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры айқындайды.

Прокуратура органы басшысының айрықша өкілеттіктеріне:

ынтымақтастық туралы процесстік келісім жасасу;

тергеушінің, анықтаушының, анықтау органының заңсыз қаулыларының, сондай ақ тергеу бөлімі мен анықтау органы бастықтарының, төмен тұрған (бағынышты) прокурордың қаулылары мен нұсқауларының күшін жою;

сотқа дейінгі тергеп тексеруді жүзеге асыратын адамнан не органнан қылмыстық істі алып қою және оны сотқа дейінгі тергеп тексеруді жүргізу үшін басқа адамға не органға беру;

қылмыстық қудалаудан артықшылықтары бар адамдарды қол сұғылмаушылығынан айыруға және қылмыстық жауаптылыққа тартуға келісім алу үшін ұсыну енгізу;

қылмыстық істерді тергеп тексеру мерзімдерін ұзарту;

тергеушінің, анықтаушының, анықтау органының, тергеу бөлімі және анықтау органы бастықтарының, сондай ақ төмен тұрған прокурордың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдарды қарау;

тергеуші, анықтаушы заңдылықты бұзған кезде оларды қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп тексеру жүргізуден шеттету;

процесс прокурорының қылмыстық істі қосымша тергеп тексеру жүргізу үшін қайтару туралы қаулысын бекіту жатады.

«Процесс прокуроры» деген ұғым (ҚПК 7 б. 35 т.) «прокуратура органының басшысы» деген терминнің түсініктемесімен тығыз байланыста, өйткені прокуратура органының дәл осы лауазымды тұлғасы қылмыстық істер бойынша қадағалауды жүзеге асыратын процесс прокурорын айқындайды.

Процесс прокуроры қылмыстық іс бойынша қадағалауды сотқа дейінгі тергеп тексеру басталған кезден бастап жүзеге асырады және бірінші сатыдағы сотқа мемлекеттік айыптаушы ретінде қатысады. Процесс прокуроры алмастырылмайды, бірақ Қазақстан Республикасының Бас Прокурорының нормативтік құқықтық актілерінде көзделген жағдайларда, прокуратура басшысының шешімі бойынша басқа процесс прокурорымен ауыстырылуы мүмкін (ҚПК 193 б. 3 т.). Процесс прокурорының негізгі өкілеттіктері ҚПК-тің 193 бабының 1 тармағында бекітуін тауып, қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеу барысында жүзеге асырылады [4].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодекстің 58-бабқа сәйкес: 1. Прокурор – өз құзыреті шегінде жедел-ізвестіру қызметінің, анықтаудың, тергеудің және сот шешімдерінің, қылмыстық процесстің барлық сатыларында қылмыстық қудалаудың заңдылығын қадағалауды [4], сондай-ақ Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабына және ҚР ҚПК-ке сәйкес өкілеттіктерді жүзеге асыратын лауазымды адам: ҚПК-те белгіленген өкілеттіктер шегінде іс-әрекет жасайтын Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының бірінші орынбасары, орынбасарлары, олардың аға көмекшілері мен көмекшілері, Қазақстан Республикасының Бас әскери және Бас көлік прокурорлары, Астана және Алматы қалаларының, облыстардың прокурорлары және олардың орынбасарлары, департаменттердің, басқармалардың және бөлімдердің бастықтары, олардың орынбасарлары, аға көмекшілер мен көмекшілер, басқармалар мен бөлімдердің аға прокурорлары және прокурорлары, аудандардың, қалалардың прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар, олардың орынбасарлары, аға прокурорлар мен прокурорлар.

Соттың қылмыстық істі қарауына қатысатын прокурор айыптауды қолдау арқылы мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекеттік айыптаушы болып табылады делінген.

2. Прокурор күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға немесе олардың әрекеттері үшін мүліктік жауаптылықта болатын тұлғаға:

1) өзінің дәрменсіз күйіне, күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға тәуелді болуына немесе өзге де себептер бойынша талап қою және оны қорғау құқығын өз бетінше пайдалануға қабілетсіз жәбірленушінің;

2) мемлекеттің мүдделерін қорғап талап қоюға құқылы.

3. Прокурор өз қаулысымен істерді өзінің іс жүргізуіне қабылдауға және бұл ретте тергеуші өкілеттіктерін пайдалана отырып, тергеп-тексеруді жеке өзі жүргізуге құқылы. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалауды осыған уәкілеттік берілген прокурор жүзеге асырады.

4. Прокурордың сотқа дейінгі тергеп-тексеру және соттың істі қарауы кезіндегі өкілеттіктері осы Кодекстің 190 (екінші және үшінші бөліктерінде), 187 (сегізінші бөлігінде), 190 (жетінші бөлігінде), 192, 193, 196 (екінші бөлігінде), 234 (бірінші бөлігінде), 290, 301–305, 321 (алтыншы бөлігінде), 337, 414 (екінші бөлігінде), 428 (алтыншы бөлігінде), 429 (жетінші бөлігінде), 454 (бесінші бөлігінде), 478 (бесінші бөлігінде), 480 (алтыншы бөлігінде) 484, 486, 494 (бесінші бөлігінде), 502 (бірінші бөлігінде), 513 (үшінші бөлігінде), 518 (бесінші бөлігінде) - баптарында, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63-тарауларында, 628 (бірінші бөлігінде), 643 (сегізінші бөлігінде), 668 (алтыншы бөлігінде) - баптарында айқындалады.

5. Прокурор өзінің процесстік өкілеттіктерін жүзеге асырған кезде тәуелсіз болады және заңға ғана бағынады.

6. Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры өз құзыреті шегінде осы Кодекстің нормаларын қолдану мәселелері жөнінде нормативтік құқықтық актілер қабылдайды, олар қылмыстық қудалау органдарының орындауы үшін міндетті.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың нормативтік құқықтық актілері олардың құзыреті шегінде, Қазақстан Республикасының Бас Прокурорымен келісу бойынша қабылданады деп баяндалынған [4].

Бастапқыда «толассыз қадағалау» термині Бас прокурордың 2004 жылғы 19 мамырдағы «Тергеу және анықтау заңдылығын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру туралы нұсқаулықты бекіту» туралы № 28 бұйрығының 13 тармағында анықталды: «Саяси мемлекеттік қызметшілер жасаған қылмыстарға байланысты, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзуға байланысты үлкен қоғамдық жаңғырық болған қылмыстық істерді қозғаудың негізділігі және тергеудің заңдылығы қамтамасыз етілсін. Осы қылмыстық істер бойынша өзара іс-қимыл жасау, тергеу және анықтау заңдылығы мен оларды сотта қараудың заңдылығын пәрменді қадағалау белгіленсін [7].

Аса маңызды не үлкен қоғамдық жаңғырық туғызатын қылмыстық іс қозғаған кезде прокурор қадағалаудың толассыз әдісін қамтамасыз ету үшін оперативтік қызметкерлерден топ құру туралы шешім қабылдасын, ол топ қылмыстық іс қозғалған сатыдан бастап аяқталғанға дейін, заңды күшіне енген сот шешімінің заңдылық жағдайына шейін қадағалау жүргізеді».

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жоғарыда көрсетілген мәселені жүзеге асыру тәсілін анықтаған. Осыған сәйкес прокуратура органдарының әр түрлі қызметкерлерімен қылмыстық іс жүргізудің барлық сатысында қадағалауды жүзеге асыруға қарағанда, қылмыстық істі іс қозғалған сәтінен бастап соттың үкім шығарғанына дейінгі қадағалауды бір қызметкер жүзеге асырғаны тиімдірек.

Кейінірек, толассыз қадағалау әдісі Бас прокурордың өзге де нормативтік құқықтық актілерінде өз көрінісін тапты.

Яғни, Қазақстан Республикасының Бас прокурорының 2006 жылғы 17 тамыздағы «Аса маңызды не үлкен қоғамдық жаңғырық туғызатын қылмыстық істерді тергеу және сотта қарастыру кезіндегі толассыз қадағалау тобының жұмысын ұйымдастыру туралы» № 45 бұйрығы анықтады:

«Аса маңызды не үлкен қоғамдық жаңғырық туғызатын қылмыстық іс қозғаған кезде прокуратураның тәжірибелі қызметкерлерінен топ құру туралы шешім қабылдасын, оның ішіне анықтау мен тергеудің заңдылығын қадағалау, жедел іздестіру, сотта істі қарастыру бойынша қадағалау бөлімдерінің қызметкерлері қосылуы тиіс.

Аса маңызды не үлкен қоғамдық жаңғырық туғызатын қылмыстық іс өзге бөлім прокурорының басамасымен қозғалған жағдайда, топ құрамына сол бөлімнің қызметкерлері қосылуы тиіс [8].

Қабылданған шешімнің заңдылығына, істі қозғауға бастама білдірген бөлім басшысы жауапты. Сондай-ақ анықтау мен тергеу бойынша заңдылықты қадағалайтын бөлім жауапты.

Аталған категориядағы істердің тергеу барысына, жедел іздестіру қызметінің заңдылығына және сотта қылмыстық істерді қарастыру бойынша заңдылықты қадағалау – толассыз топтардағы қызметкерлермен өзара қатынастағы топ басшыларымен жүзеге асырылсын.

Қылмыстық істерді аса маңызды деп тану және жұмыс тобын құру, олардың басшыларын анықтау, құрамын және санын белгілеу туралы шешімді қабылдай алады:

- Бас прокуратурада – Бас Прокурор және оның орынбасарлары;
- Облыс прокуратураларында және оларға теңестірілген прокуратураларда – облыс прокуроры және оған теңестірілген прокурор;
- Қала, аудан және оған теңестірілген прокурорлар жоғары тұрған прокурор алдында, осы бұйрықтың 2-тармағында көрсетілгендей қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын қалалық және аудандық органдарда нақты қылмыстық істер бойынша толассыз қадағалау тобын құру туралы өтініш білдіре алады.

Қылмыстық істі қозғаған органға қарамастан, жұмыс топтарын құру. Жұмыс тобын құру туралы шешімді тиісті өкіммен рәсімдеу, оның ішінде қозғалған қылмыстық істі аса маңызды немесе үлкен қоғамдық жаңғырық туғызған деп тану туралы дәлелдеме көрсету» [8].

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Бас прокурорының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы «Алқабилердің қатысуымен өтетін сот өндірісіндегі заңдардың орындалуының заңдылығын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі» № 78 бұйрығында келесі позициялар бекітілген:

2-тармақ – «Алқабилердің қатысуымен сотта қаралатын қылмыстық істер бойынша міндетті түрде толассыз қадағалау тобын құру. Топ басшысы болып Астана, Алматы қаласы, облыс прокурорларының орынбасарлары және оларға теңестірілген прокурорлар тағайындалады»;

9-тармақ – «Алқабилердің қатысуымен сотта қаралатын қылмыстық істерді сотқа дейінгі тергеу сатысында қылмыстың мән-жайларын мұқият зерттеу мен мінсіз білу мақсатында, толассыз қадағалау тобының мүшелерінің арасынан мемлекеттік айыптаушыны тағайындау»;

10-тармақ – «Қылмыстық істі сотқа жібергеннен кейін, алқабилердің қатысуымен қаралатын сотта, істі алдын ала тыңдау кезінде прокурордың белсенді және объективті қатысуын қамтамасыз ету»;

20-тармақ – «Бас әскери прокуроры, Астана, Алматы қаласы, облыс прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар толассыз топтың жұмыс құрамына прокуратураның білікті және ең дайындалған кадрларын қосу. Олардың шығармашылық және кәсіби дағдыларын жақсарту және ынталандыру [9].

Осылайша, 04.07.2014 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіндегі процессуалдық прокурор институты, бұрын жеке санаттағы (алқабилердің қатысуымен қаралатын іс) немесе аса маңызды және үлкен қоғамдық жаңғырық туғызды деп танылған нақты бір қылмыстық істер бойынша толассыз қадағалау әдісінің логикалық дамуы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 13 наурыздағы № 52-VI ҚР Заңдарымен енгізілген өзгертулер және толықтырулармен // «ЮРИСТ» баспасы. – Алматы, 2017. – 40 б.

2 «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 1995 ж. 21 желтоқсандағы № 2709 Заңы // «Заң» базасы - Қазақстан Республикасының электрондық жүйеленген нормативтік құқықтық актілерінің жиынтығы.

3 Жаңа онжылдық-жаңаэкономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2010 ж. Қазақстан халқына жолдауы // Айқын.– 2010, қаңтар – 30.- № 15 (1439).

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 4 шілде 2014 ж. № 231-V. – Алматы: ЮРИСТ, 2014. – 356 б.

5 www.pravstat.prokuror.kz

6 Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части (извлечения). – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 352 с.

7 ҚР Бас прокурордың 2004 жылғы 19 мамырдағы «Тергеу және анықтау заңдылығын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру туралы нұсқаулықты бекіту» туралы № 28 бұйрығы.

8 ҚР Бас прокурорының 2006 жылғы 17 тамыздағы «Аса маңызды не үлкен қоғамдық жаңғырық туғызатын қылмыстық істерді тергеу және сотта қарастыру кезіндегі толассыз қадағалау тобының жұмысын ұйымдастыру туралы» № 45 бұйрығы.

9 Қазақстан Республикасының Бас прокурорының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы «Алқабилердің қатысуымен өтетін сот өндірісіндегі заңдардың орындалуының заңдылығын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі» № 78 бұйрығы.

Бейсембаева Ақмейр Омарбековна

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, «Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының, з.ғ.к., аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан, gau_0708@mail.ru

Альшуразова Раушан Аубакировна

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, «Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан, gau_0708@mail.ru

Мирзакулова Балжан Амангельдиевна

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, «Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан, mba1608@mail.ru

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ЕСКЕРТУДЕГІ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ
ТУРАЛЫ ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы производства по которым заключается процессуальное соглашение. Определено процессуальное соглашение о сотрудничестве. Выявлено значение, сущность и основные характеристики процессуального соглашения. Раскрыт смысл процессуального соглашения и определен предмет доказывания по процессуальному соглашению. Уточнение цели, основания, условия и сроки процессуального соглашения.

Abstract. This article examines the problems of production for which a procedural agreement is concluded. A procedural agreement on cooperation has been determined. The importance, essence and main characteristics of the procedural agreement are revealed. The meaning of the procedural agreement is disclosed and the subject of evidence is determined by procedural agreement. Clarification of the purpose, grounds, conditions and terms of the procedural agreement.

Қазақстан Республикасының Конституциясы Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы – адам және азаматтың өмірі, құқықтары мен бостандықтары – деп бекіткен [1, 4 б.]. Мемлекет өзінің құқық қорғау мен сот органдары арқылы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау міндетін алған.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «**Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты**» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап өткендей «Әлемде не болып жатқанын біздің бәріміз көріп отырмыз. Бұл дағдарыстың жаңа толқыны емес, әлемдік экономика әлі еңсере алмай отырған **2007-2009 жылдардағы дағдарыстың жалғасы**» - деп көрсеткен [2].

Елімізде сот өндірісін жеңілдетуге қатысты сұрақтар мемлекеттік саясаттың бағдарламалық құжаттарында көрініс тапты. Ол 2009 жылдың 24 тамызында Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасында «қылмыстық іс жүргізу құқығын жетілдірудің негізгі бағыттардың бірі ретінде іс жүргізушілік келісім институтын заңнамалық дамыту» ретінде көрсетіліп кеткен болатын [3].

Сонымен қатар, 2010 жылдың тамыз айының 17 – де Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы Жарлыққа [4] қол қойды. Жарлыққа қол қойылған күні еліміздің Президенті Нұрсұлтан Назарбаев құқық қорғау органдары басшыларымен өткізген жиналыста қылмыстық істер өндірісін ары қарай жеңілдету мен жеделдетуге бағытталған кешенді шаралар қабылдау қажеттігін айтып өткен болатын. Осы шаралардың шеңберінде біз қылмыстық іс жүргізу барысында «кінәні мойындау туралы мәміле» институтын заңдастырамыз. Бұл өз кезегінде қылмыстық істерді тергеу барысында максималды қажетсіз әуреге салуға, сол сияқты тергеу органдарының қызметін жеңілдетеді - деп айтып өтті [5].

Адамзат өзінің тарихи даму процесі барысында мемлекет пен қоғамның, тұлғаның заңды мүдделері мен құқықтарына қылмыстық қол сұғушылықтарымен күрес жүргізуде негізгі екі тәсілін қолданды: қылмыс жасаған үшін жаза қолдану және қылмыстарды алдын-алу.

Бүгінгі күні қылмыс жасаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуы жалғасуда, бұл өз кезегінде азаматтардың үрейін тудырып, қауіпсіздік сезімінің дамуына ықпал етеді. Сонымен қатар, қазіргі кездегі қылмыстарды жасауға итермелейтін себептер мен жағдайлардың деңгейі тиісті көлемде төмендетілмеген.

Қылмыстарды алдын-алу ішкі істер органдары, прокуратура, әділет, сот және түрлі қоғамдық ұйымдардың қызметімен қамтылған кешенді ведомствоаралық жоспарлар мен бағдарламалар негізінде шешуді қажет ететін күрделі міндет болып табылады. Өз кезегінде бұл жоспарлар мен бағдарламалар қылмыстарды алдын-алу бойынша өзекті мәселелер мен маңыздылығына қарай перспективалық мақсаттарға негізделі отырып қалыптасуы тиіс. Бұл мақсаттардың қалыптасу негізі болып перспективалық кешенді болжамдардың нәтижелері табылады [6]. Яғни, қылмыстарды алдын-алу қоғамдық қатынастарды жетілдіру мен реттеу тәсілі болып табылады.

Қылмыстарды алдын-алу теориясы екі бөлімнен тұрады: жалпы және ерекше. Жалпы бөлімге қылмыстарды алдын-алудың түсінігі мен пәні, оның субъектілері, жүйесі, шешілетін міндеттерге байланысты шаралардың

спецификасы, бұл қызметті басқару мен ұйымдастыру, жүйенің даму болжамдары, жоспарлау мен қылмыстарды ескертуді үйлестіру және т.б.

Ерекше бөлімге қылмыстың жекелеген түрлері мен нысандарын алдын-алу спецификасының криминологиялық сипаттамаларын әзірлеуді жатқызамыз. Алдын –алушылық қызметтің нәтижелілігінің деңгейі және оны бақылау, барлық жүргізілген криминологиялық зерттеулердің нәтижелігін бағалау [7].

Қылмыстарды алдын-алу бойынша қызметті ұйымдастыру басқарушылық қызметтің кез-келген түрі сияқты оны зерттеудің негізгі мақсаты объект пен құбылыстың өзара байланысы мен қатынасын анықтау болып табылатын кешенді тәсілді қолдануды талап етеді.

Қайта құру қызметінің кез-келген түрі сияқты, қылмыстарды алдын-алу тиісінше ұйымдастыру мен ғылыми негізделген құрылымның болуын қажет етеді. Бұл жерде ұйымдастыру ретінде қойылған мақсаттар тұрғысынан жоғары нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін алдын-алушылық қызметі реттеу түсіндіріледі.

Қылмыстарды алдын-алу бойынша ұйымдастырушылық қызметтердің негізін оның заңдылықтары мен жүзеге асыру принциптерін пайдалану құрайды. Бұл өз кезегінде аталған қызметтің өзінше ерікті түрде қалыптаса алмайтындығын білдіреді [8].

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды алдын-алу тергеу органдарының маңызды бағыттарының бірі болып табылады, тиісінше ол тергеу органдарының қызметкерлерінің кәсіптілік деңгейіне жоғары талаптар қояды. Бүгінгі күні өзекті болып табылатын бұл әлеуметтік маңызы бар мәселені шешу Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің 8-бабында қылмыстық процестің міндеттері ретінде – қылмыстарды алдын-алудың көрсетілуі дәлел болып табылады.

Қылмыстарды алдын-алу жүйесіндегі қылмыстық-құқықтық құралдармен алдын-алушылық функция қылмыстарды алдын-алуға бағытталған қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен реттелген алдын –ала тергеу мен сот органдарының спецификалық қызметі қарастырылады.

Бұл жерде қылмыстарды алдын-алуда қылмыстарды уақытылы тергеу мен ашуға, соттармен қылмыстық істерді ақыға сыйымды мерзімдерде қарау, жасалған қылмыс үшін жазадан құтылмайтындықты қамтамасыз ету маңызды рөлді атқарады.

Алдын-алушылық функцияның мазмұны болып сот пен тергеу органдарының қылмыстық істер бойынша өндірісте өзінің табиғаты жағынан процессуалдық актілер (шешімдер) мен әрекеттер түрінде болатын қылмыстарды алдын-алу шаралары табылады. Қылмыстарды алдын-алудың процессуалдық шаралары мақсатқа бағытталуы принципі бойынша тергеу мен сот әрекеттерінің кешенінен бөлініп шығады, олар тікелей қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен көзделген немесе түрлі процессуалдық әрекеттер мен шешімдердің мазмұны мен тағайындалуынан туындайды [9].

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды алдын-алудың процессуалдық шаралары криминалистикамен әзірленетін қылмыс жасауға итермелейтін мән-жайларды анықтау мен жоюдың нысандары мен әдістерінің құқықтық негізі болып табылады.

Тергеушінің өзінің өндірісіндегі қылмыстық істер бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтарды алдын – алудағы жұмысы алдын-алушылық сипатта болады, себебі қылмыстарды уақытылы ашу, кінәлі тұлғаларды анықтау және оларға заңмен көзделген шараларды қолдану бұл тұлғалармен жаңа қылмыстар жасауды жоққа шығарады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің 204-бабы тергеуге дейінгі тексеру барысында немесе қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде қылмыс жасауға ықпал еткен мән-жайларды анықтаған қылмыстық қудалау органы тиісті мемлекеттік органдарға, ұйымдарға немесе оларда басқару қызметін атқаратын адамдарға осы мән-жайларды немесе басқа заң бұзушылықтарды жою жөнінде шаралар қолдану туралы ұйғарым ұсынуға құқылы делінген. Ұйғарым қабылданған шаралар туралы бір ай мерзім ішінде міндетті түрде хабарлай отырып қаралуға тиіс [10].

Сонымен бірге, қылмыстық іс жүргізу кодексінде алдын-алушылық сипаттағы ұйғарымға түсінік беретін заңнамалық анықтамасы, оның нысаны, қандай талаптарға сәйкес болуы керек туралы процессуалдық талаптары жоқ.

ҚР ҚІЖК қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайлар туралы кодекстің 59, 117 және 204 баптарында ғана айтылып, ҚР ҚІЖК 7-бабында аталған мән-жайлардың түсінігі берілмеген [10]. Оның жоқтығы алдын-ала тергеу мен сот органдарының алдын-алушылық қызметіне жағымды әсер етеді деп айта алмаймыз. Қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайлардың заңнамалық дефинициясының жоқ болуы тергеуші, анықтаушы, сондай-ақ судьяға мұндай факторларға қандай мән-жайлар жататыны, ал қандай мән-жайлар жатпайтының өздерінің анықтауға мәжбүр етеді.

Нәтижесінде алдын-ала тергеу және сот органдары:

- тиісті әдістемелердің жоқ болуына және олардың критерийлерін анықтай алмағандықтан қандай мән-жайларды анықтау қажет екендігі туралы нақты түсініктері жоқ болады;
- аталған мән-жайлардың шектерін анықтау кезінде қателіктерге жол береді, бұл олардың шеңберін негізсіз кеңейтуге немесе тарлауға алып келеді;
- алдын-алушылық ықпал етудің белгілі-бір нысандарын таңдауда қиындықтарға тап болады;
- қылмыс жасауға ықпал ететін барлық мән-жайларды анықтамайды, тек қана кейбір бөліктерін анықтайды, бұл өз кезегінде алдын-алушылық міндеттерді сәтті шешуге жол бермейді.

Бізбен жүргізілген қылмыстық іс материалдарын талдау, көп жағдайларда тек қана қылмыс жасау жағдайымен байланысты факторларды анықтау мен жою бойынша шаралар қолданылатынын көрсетеді. Бұл

уақытта сезікті (айыпталушы), сотталушының тұлғасымен байланысты субъективтік сипаттағы мән-жайларды анықтау толық емес көлемде немесе жие қолданылмайды.

Тиісті ұйым басшысының немесе лауазымды тұлғаның шығарылған ұйғарым негізінде алдын-алушылық шараларды қолданбау тергеуші, анықтаушының заңды талаптарын орындамау болып табылады, бірақ атап алынған адамдарды әкімшілік жауаптылыққа тарту қандай жолмен жүзеге асатыны заңнамамен нақты анықталмаған [11].

Сонымен бірге, тергеушінің алдын-алушылық қызметінің нәтижелігін қамтамасыз етуде алдын-алушылық сипаттағы ұйғарымды орындамаған тұлғаларды әкімшілік жауаптылыққа тартудың бірыңғай тәжірибесін орнату оң ықпал етуші еді.

Өзінің құрамына тек қана қылмыстық іс жүргізушілік құралдары бар тәсілдерді қолдану аталған мәселені нәтижелі шешуші еді. Бұл логикалық жағынан дұрыс, себебі мұндай қатынастар қылмыстық сот өндірісі саласында пайда болады. Бұдан туындайтын мәселе оларды реттеу қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен жүзеге асуы тиіс екендігі.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды алдын-алудың нәтижелігін жоғарылату үшін Интернет, «Закон», «Параграф», «Әділет» сияқты ақпараттық-құқықтық жүйелердің мүмкіндіктеріне назар аудару қажет.

Алдын-ала тергеу органдарының алдын-алушылық қызметінің перспективалық бағыты ретінде діни конфессиялардың өкілдерімен тиісті өзара іс қимылды ұйымдастыруды да жатқызуға болады.

Осы мақсатпен алдын-алушылық ықпал етудің келесідей тәсілдері қолданылу мүмкін:

1) арнайы шақыртылған діни қызметкердің қатысуымен сезіктімен (айыпталушы) сенімділік әңгімелесу;

2) сезіктімен (айыпталушы) келтірілген зиянның сипатын түсіндіру (яғни, материалдық қана емес, жәбірленушіге келген моральдық жағында);

3) шын жүректен өкіну жаза мен жан күйзелісін және т.б. жеңілдетуі мүмкін екендігін түсіндіру [12].

Бұл жерде көмелеттік жасқа толмаған тұлғалармен жасалатын қылмыстары туралы қылмыстық істер бойынша алдын-ала тергеу мен сот органдарының түрлі діни конфессиялардың өкілдерімен өзара іс қимыл сұрақтарына аса назар аудару қажет. Ол үшін қылмыс жасаған жасөспірімдерді әдеттегі рухани мәдениет, өзінің құрбыларымен тілдесе алатын немесе рухани тәлім алатын медреседегі, шіркеулік мектептер мен гимназиялардағы өмірге араластыру мақсатында мұсылман және православты дін өкілдерімен қарым-қатынас орнату маңызды болып келеді.

Өндірістегі қылмыстық іс бойынша ұйғарым шығару – алдын-алу жұмысының процессуалдық (әдеттегі) нысандарымен қатар тергеуші, тергеу органдарының басшысы қылмысты алдын-алудың процессуалдық емес әдістерін тәжірибеде қолданады: құқықтық тақырыптар бойынша жалпы білім беру мекемелерінде сөз сөйлеу, еңбек ұжымдарында сөз сөйлеу, дәріс оқу, басылымға шығу және т.б.

Алдын-алушылық жұмыстың нәтижелігін көтерудің маңызды бағыттарының бірі тергеу құрылымдарының бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс қимыл жасау. Мұндай ынтымақтастықтың мақсаты қылмыстарды ескерту бойынша алдын-алу жұмысы мен атқарушы билік органның қызметі туралы ақпарат берумен қатар, жалпы азаматтардың құқық қорғау органдарына сенімін қалыптастыру болып табылады.

Біздің қоғам қылмыстық процестің негізгі принциптерінің бірі ретінде сайысушылықты жариялап, көп уақыт оны құқықтық мазмұнымен толықтыруға шешім қабылдай алмады, атап айтқанда қылмыстық істің алдын-ала қозғалысы кезеңінде шын жүзінде қорғану тарабының айыптаумен ынтымақтастық жасауға ынталандыру мәселесі. Мысалға, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы тараптардың ынтымақтастығын тек қана сот талқылауы барысында ғана жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мұндай ынтымақтастықтың мүмкіндігі прокурор, жәбірленушінің субъективті көзқарастарымен анықталынады.

Осыған байланысты, қылмыстылық сияқты қылмыстық-құқықтық феноменнің түрлі нысандағы ұйымдасқан түрлерімен ғана емес, сондай-ақ өзге де түрлері мен нысандарымен күрес жүргізудің нәтижелігін көтеру қажет. Осыны ескере отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасына «іс жүргізушілік келісім» институтын енгізу негізді деп саналады.

«Сот төрелігімен мәміле» институтын енгізу Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің 8-бабында көрсетілген міндеттерді өзге жолмен шешуге мүмкіндік беріп, қылмыстық ізге түсудің бірыңғай нысанын жеңілдету идеясын қалпына келтіреді. Оған мемлекеттік билік органдарының кадрларды қысқарту мен олардың қызметінің жоғары нәтижелігіне назар аудару арқылы үздіксіз реформа жасауда ықпалын тигізеді.

Аталған бағыттың басымдылығы мемлекеттік бағдарламалық құжаттар тарапынан тікелей көзделген, ең біріншіден ол 2009 жылдың 20 тамызында Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен бекітілген 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасында қылмыстық іс жүргізу құқығын дамытудың негізгі бағыттарының бірі ретінде сотқа дейінгі тәртіпті жеңілдетуді көрсеткен [3].

Қылмыстық істерді тергеу мен сотта қарау барысында қылмыстық топтың құрамының барлық мүшелерін, барлық қатысушыларды анықтау, нақты қылмыс жасауда әрбіреуінің рөлін даралау негізгі қиындықты тудыратыны сөзсіз.

Бұл жерде маңызды және жоғары қиындықты интеллектуалдық қылмысқа қатысушыларды (ұйымдастырушы, айдап салушы, көмектесуші) анықтау болып табылатыны белгілі. Былайша айтқанда, қылмыстық әрекетті жасауға тікелей қатыспаған, сондықтан оқиға болған жерде материалды іздер қалдырмаған және жәбірленуші мен куәлардың есінде сақталмаған қатысушыларды айтамыз.

Қылмыстық ізге түсу органдары мен лауазымды тұлғалармен тергеліп жатқан қылмыстық іс бойынша қатысушы бар адамдарды ынталандыру арқылы ынтымақтастыққа тартусыз өзге де қатысушыларға қарсы айғақтар берусіз тәжірибе жүзінде мүмкін емес.

ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасында көзделген ынтымақтастық туралы келісім айыпталушыға (сезіктіге) қылмыстарды ашу мен тергеуге, қылмысқа қатысушыларды әшкерлеуге, қылмыстық жолмен алынған мүлкті іздестіруге көмек көрсетуге мүмкіндік береді.

К. Гранкин мен Е. Мильтова дұрыс айтып өткендей, ынтымақтастық туралы келісім институтының әрекет етуі ұйымдасқан қылмыстылықпен қылмыстық қауымдастыққа қарсы тұруға бағытталған. Тиісінше, сотқа дейінгі ынтымақтастықтың мақсаты – ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы тұру болып табылады [13].

Басқа мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексіне аталған институтты енгізу келесідей нәтижелер күтілу мүмкін:

1) сот, прокурор, жедел іздестіру қызметкерлерінің, тергеушілердің жүктемесіне жағымды көрініс табатын, қылмыстық істерді тергеудің жеделдігін арттыруға;

2) ауыр және аса ауыр қылмыстарды ашуға бағытталуы мүмкін алдын-ала тергеу органдарының күштері мен құралдарын үнемдеуге;

3) «сот төрелігімен мәміле» баламалы жаза түрлерін (бас бостандығын шектеу, қоғамдық жұмыстарға тарту, түзеу жұмыстарымен айыппұл), сонымен қатар шартты түрде соттауды қолдану жолымен бас бостандығынан айыруға сотталған тұлғалардың санының азайуына әсер етуі мүмкін;

4) ҚПК қылмыстық қауымдастық, ұйымдасқан қылмыстылық және т.б. қауыпты нысандарды анықтауға мүмкіндік беретін жаңа инструмент пайда болады [14, 12 б.].

Белгілі жағдай, сезікті, айыпталушымен тергеушінің арасындағы «келісім» тәжірибе жүзінде бұрында орын алған, бірақ сотпен жаза туралы шешім мәселесі бойынша ешқандай іс жүргізушілік кепілдіктер берілмеді, бұл айыпталушыны тергеумен ынтымақтастық жасау дәрежесін шектеді. Сотқа дейінгі ынтымақтастық арнайы институтын енгізумен тергеу органдарымен сезікті, айыпталушының өзара тиімді қатынастарды құқықтық реттеу мүмкіндігі пайда болады.

Тиісінше, іс жүргізушілік келісім институтын пайдалану арқылы қылмыстық құқық бұзушылықтарды алдын-алу тек қана рецидивті қылмыстылықты ескертуге ғана ықпал етпейді, нәтижесінде ол Қазақстан Республикасындағы қылмыстылықтың жалпы деңгейіне азайуына ықпал етуі мүмкін.

Ынтымақтастық туралы келісім институты қылмыстық сот өндірісінің сотқа дейінгі және сот сатыларын қамтитын нормалардан тұрады, оның тұжырымдамалық моделі аясында бүкіл қылмыстық сот өндірісінің ерекше тәртібі ретінде қарастырылады. Сонымен бірге, бұл институттың жаза орындау сатысында үлкен маңызға ие.

Сотқа дейінгі қылмыстық сот өндірісі сатысы іс жүргізушілік келісім институтына басты болып табылады және ол бұл институттың қызмет ету мақсаттарымен байланысты.

В.М. Быков әділ атап өткендей, «жаңа заңның басты идеясы болып, егер де айыпталушы прокурормен алдын-ала тергеу кезеңінде ынтымақтастық туралы келісім» жасайтын болса, жеңілдететін мән-жайлар болған жағдайда жазаның мөлшері көзделген жазаның максималды мөлшерінің жартысынан аспауы тиіс» [15].

Аталған автордың пікірінен келесідей ойға келуге болады, іс жүргізушілік келісімнің мақсаты болып айыпталушыға (сезіктіге) жазаны жеңілдету.

Тиісінше, қылмыс жасаған тұлға өзінің әрекетімен жазаны жеңілдететін мән-жайларға лайықты болуға, қылмыстық жазаның мөлшері немесе жеңілдірек жаза алуға және ынтымақтастық туралы келісім жасауға мүдделі болуы тиіс.

Қылмыстарды ашу – қылмыстық қол сұғушылықтардан адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, өмірі мен денсаулығын, меншікті, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ, қылмыстардың жолын кесу мақсатын көздейтін қылмыстылықпен күрес жүргізудегі ішкі істер органдарының қызметінің маңызды құрамдас бөлігі.

Қылмыстарды ашу, ең біріншіден қылмыстың белгілері мен оны жасаған тұлғаларды анықтау болып табылады. Қылмыстарды ашу алдын-ала тергеудің міндеттеріне бағына отырып жедел іздестіру қызметінің күштерін, құралдары мен әдістерін тиімді пайдалануды қажет етеді. Жедел іздестіру мәлеметтері кейін олардың негізінде сот дәлелдемелерін алуға, тергеу әрекеттерін ұйымдастыру мен жүргізуге пайдаланылады.

Ынтымақтастық туралы келісім жасау айыпталушының шын жүзінде өкінетінің куәландырмайды, себебі ынтымақтастыққа баратын тұлғалар өзіне жеңіл жаза алу немесе қылмыстық жауаптылықтан босатуды мақсат етеді.

Сонымен бірге, заң ынтымақтастық туралы мәміле жасауға келісім берген айыпталушыдан онымен міндетті түрде кінәсін мойындауды, шын өкінуін және т.б. талап етпейді, тек қана ынтымақтастық жасауға дайындығын ғана куәландырады. Сондықтан, жазаны жеңілдету мүмкіндігін шындыққа негізделген түсіндірмесі болып, мемлекет көмек жасаған үшін кінәлі тұлғаға кешірім жасайды – толық немесе ішінара, – бұл өз кезегінде жазаны жеңілдетуге (ҚК тиісінше бабының максималды санкциясының жартысынан не үштен екісіне дейін) немесе сотталушыға жаза өтеуден босататын үкім шығаруға негіз болып табылады.

ҚР ҚК 53-бабы қылмыспен келтірілген зиянды азайту бойынша кінәлі тұлғалардың әрекетін ынталандыруға бағытталған көтермелеу нормасы болып табылады. Оның маңызы айыпталушыға оның қылмыс жасағаннан кейінгі әрекеті жазаны жеңілдетуге ықпал ететіні туралы алдын-ала хабарлауында болып табылады. Әрі бұл сотталушының нақты субъективтік құқығы болып табылатын соттың ҚР ҚК тиісті бабының санкциясында

көзделген максималды мерзімі мен мөлшерінің жартысынан аспайтын жаза тағайындау міндетімен арақатынасында болады [16].

Аталған мән-жайлар болған жағдайда сот жазаны көрсетілген шектерде төмендетуге міндетті. Бұл қылмыс жасаған тұлғаларды тергеу органдарына қылмыстарды ашуға, келтірілген зиянды өтеуге, келтірілген зиянды салдардың ауырлығын азайтуды ынталандыруға алып келеді. Мұндай позитивті әрекетке тек қана айыпталушы ғана емес, сонымен бірге, егер де қылмыс толығымен ашылатын және алдын ала тергеу кезінде зиян өтелетін болса, жәбірленуші тараппен мемлекетте мүдделі болады. Мемлекеттің сотқа дейінгі келісім институтындағы қызығушылықтары болып сезікті, айыпталушы тұлғамен тергеуге қылмыс туралы ақпарат беруінді, сот талқылауына кететін уақыт пен құралдарды үнемделуінде.

Егер де қылмыстық топтың қатысушысы өзі қатыспаған қылмысты ашуға алдын-ала тергеу органдарына көмектесе және оның көмегі нақты болса, айыпталушы да тергеу органдарына көмек жасағаны сотпен ескерілетіндігі туралы кепілдік пайда болады.

Қиын өмірлік жағдайға тап болған, бостандықта қалу немесе минималды жаза алу мүмкіндігін сақтап қалуға тырысқан айыпталушы, тек қана оның қызметі сотпен ескерілетін жағдайда ғана қылмыс туралы ақпарат пен өзге де қылмыстарды ашуға келісін береді.

Қылмыс жасаған тұлғалармен тергеу органдарына белсенді көмек көрсетуге келісін беруге асықпайтын санаттағы істер бар, себебі мұндай тұлғалардың әрекеттің жариялау барлық адамдармен позитивті ескерілуі мүмкін емес, былайша айтқанда ол тұлғаны жоюға әрекет жасалуы мүмкін.

Жалпыға белгілідей, құқық қорғау органдары қылмыстық әлемнің жекелеген өкілдерін өз жақтарына тартпаусыз құқық бұзушылықтармен күрес жүргізу алдын-ала сәтсіздікке ұшырайды. Бұл жағдайда үкімді орындау сатысында сотталушымен іс жүргізушілік келісім жасау мүмкіндігінің болу позициясы дәлелді екендігі сөзсіз.

Көп жылдар бойы Қазақстандағы тіркелген қылмыстардың көрсеткіштерінің динамикасына статистикалық бақылау жүргізу және олардың негізінде беделді мамандардың пікірлері оны толқын тәріздес, ал кейбір жағдайларда кенеттен өсу сипатында болатынын дәлелдейді. Жекелеген қысқа мерзімді кезеңдерде Қазақстанда тіркелген қылмыстардың жалпы көрсеткіштерінің төмендеуі 30% болған. Бұдан жоғары маңызға қылмыс жасаған тұлғалардың санындағы өзгерістерді айтуға болады.

Сонымен бірге, мұндай фактілерді қылмыстылықпен күрестегі бет бұрысты жағдайды куәландыратындығы ретінде бағалау қажет емес. Мұндай тұжырымдар жасауға негіздердің бірі тіркеу-есептік жұмыстағы кемшіліктер, барлық қылмыстық ізге түсу және сот органдарына халықтың сенімінің болмауы салдарынан туындаған жасанды және табиғи латенттіліктің деңгейінің өсуі себеп болады.

Латенттік қылмыстылықтың өмір сүруі қылмыстық заңнаманың нормаларының нәтижелігін талдауға қиындық туғызады, өйткені қылмыс жасаған және жазасыз қалған адамдар саны белгісіз болуына байланысты қылмыстарды алдын-алуда маңызды орын алатын қылмыстық жауаптылықтан құтылмайтындық принципіне [17] нұқсан келтіреді, ал бұл өз кезегінде қылмыстылықтың жаңа түрлерінің пайда болуына алып келеді.

Сонымен қатар, латенттік қылмыстылық қоғамның әлеуметтік-психологиялық, рухани жай-күйіне кері ықпал етеді. Латенттіліктің деңгейінің өсуі құқық қорғау органдарының қызметінің әлсіреуі, қоғам алдында беделінің төмендеуі салдарына алып келеді, ал бұл өз кезегінде оларға сенімінің азайуын көрсетеді. Латентизация көп жағдайларда құқық қорғау жүйесінің кадрлерінің біліктілігінің төмендігімен, азаматтарға қатысты немқұрайлы қарау, қызмет өкілеттігін теріс пайдалану, сыбайлас жемқорлық сияқты қауіпті әрі жағымсыз құбылыстардың болуы қылмыстылықпен күресте кері әсер етеді [18].

Сарапшылардың бағалауы бойынша латенттік қылмыстылық тіркелген қылмыстан бірнеше есе көп. Мысалға, 2000 жылдары Горяинова К.К. басшылығымен жүргізілген авторлар ұжымының зерттеу нәтижелері латенттік қылмыстылықтың саны тіркелген қылмыстар санынан 7,5 есе көп екендігін куәландырады [19].

Бірақ бұл авторлар «жәбірленушісіз» болатын қылмыстарды ескермеген екен. Латенттік қылмыстылықты зерттеген басқа да зерттеушілер, мысалы Лунеев В.В. латенттік қылмыстылықтың 3-4 есе ғана көптігін айтады [20].

Бірқатар қылмыстардың түрлері бойынша аталған көрсеткіш үлкен шектерде ауытқулар бар екендігін дәлелдейді. Латенттік қылмыстылық келесідей қылмыстардың топтары бойынша көрініс табады: экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар, коммерциялық және өзге де ұйымдардың мүдделеріне қарсы қылмыстар, халықтың денсаулығы мен адамгершілікке қарсы қылмыстар, сыбайлас жемқорлық және өзге де мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделері қарсы қылмыстар, сот төрелігі және жазаны орындау тәртібіне қарсы қылмыстар, экологиялық, көліктегі қылмыстар, басқару тәртібіне қарсы қылмыстар және т.б.

Латенттік қылмыстылық жазасыздықтың басты көрсеткіші болып табылады. Латенттік қылмыстылықтың деңгейі жоғары болған сайын тиісті мемлекеттік бақылаусыз қалған қылмыстар саны көп болады. Жасырын криминалдың сандары елеулі болған сайын қылмыс жасап заңмен көзделген жазадан қашуға сенімділігі артқан адамдар саны да көп болады.

Қылмыстылықтың «қара сандарының» көзге түсуі, бұл жағымсыз құбылыстың масштабтарын шектеуге бағытталған алғашқы қадамдардың бірі болып табылады.

Жоғарыда ұсынылғанның негізінде, келесідей тұжырым жасауға болады:

Ынтымақтастық туралы іс жүргізушілік келісім өзінің табиғаты жағынан тұлғаның қылмыстық қудалау органдарымен ынтымақтастық жасауды қамтамасыз етудің қылмыстық іс жүргізушілік құралы, қылмыс

жасағаннан кейінгі позитивті әрекетімен байланысты сотталушының қылмыстық жазаны жеңілдетуге құқығының іс жүргізушілік кепілі болып табылады.

Аталған институттың маңызы болып қылмыстық қауымдастық пен ұйымдасқан қылмыстық топтардың мүшелерін қылмыстық жазаны қысқарту мен мемлекеттік қорғау шараларының оларға таралуы жағдайында құқық қорғау органдарымен ынтымақтастыққа тарту жолымен қылмыстылыққа қарсы тұруға бағытталуы табылады.

Ынтымақтастық туралы іс жүргізушілік келісімді енгізу – қылмыстық құқық бұзушылықтарды алдын-алудағы дұрыс қадам екені сөзсіз. Қылмыстық ізге түсу органдары, сот қылмыстық қауымдастық пен ұйымдасқан қылмыстық топтарды «бөлуге» мүмкіндік беретін күшті құқықтық құрал алады, бұл өз кезегінде қылмыстардың ашылу деңгейін көтеруге ықпал етеді. Ынтымақтастық туралы іс жүргізушілік келісім институтының ұйымдасқан, латенттік, рецидивтік қылмыстылық, экстремистік және террористік қылмыстарға қарсы тұру ісінде нәтижелігі ерекше жоғары болмақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж., ресми.мәтін: 02.02.2011 ж. / Изд. «Жеті жарғы», 2011. – 159 б.

2 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «**Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты** Қазақстан халқына Жолдауы // <http://www.akorda.kz>.

3 «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы №858 Жарлығымен бекітілген // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_

4 Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы Жарлық. 2010 жыл 17 тамыз // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U100001039>.

5 Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на совещании по вопросу реформирования правоохранительных органов (Астана, Акорда, 17 августа 2010 года) // <http://www.zakon.kz/181707-vystuplenie-prezidenta-rk.html>.

6 Антонян Ю.М. Криминология: избранные лекции. – М., 2004. – 448 с.

7 Криминология: курс лекций / под ред. И.Ш. Борчашвили. - Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2002. – 180 с.

8 Алауханов Е.О. Криминология: учебник. - Алматы: ТОО «Казыгурт» баспасы», 2006. – 584 с.

9 Когамов М.Ч. Актуальные проблемы совершенствования расследования преступлений в Республике Казахстан: автореф. ... докт. юрид. наук. - Киев, 1997. – 51 с.

10 Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсан № 206 Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000206>

11 Данилова С.И. Законодательная регламентация профилактики преступлений, осуществляемой в ходе предварительного следствия // Законность. - М., 2010. – №10. – С. 39-43.

12 Данилова С.И. Установление и устранение причин и условий, способствовавших совершению преступления, в стадии предварительного расследования: автореф. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 22 с.

13 Гранкин К., Мильтова Е. Проблемы применения норм УПК РФ, регулирующих досудебное соглашение о сотрудничестве // Уголовное право. -2010. – № 3. – С. 76.

14 Кененбаев Е. О плюсах и минусах введения института сделки о признании вины // Юрист. - 2012. - №10. – С. 12-14.

15 Быков В.М. Митрофанова Е.Н. Причины вынесения присяжными заседателями необоснованных оправдательных вердиктов // <http://www.juristlib.ru/>

16 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған № 167 Кодексі // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_/k970167_.htm

17 Муканов Д.Ж. Принцип неотвратимости ответственности и его воздействие на латентную преступность // Предупреждение преступности. – 2007. – № 3. – С. 18-21.

18 Муканов Д.Ж. Правильное понимание сущности латентной преступности в криминологической науке // Фемида. - 2007. – № 5(137). – С. 23-25.

19 Горяинов К.К., Овчинский В.С., Кондратюк Л.В. Улучшение взаимоотношений граждан и милиции: доступ к правосудию и система выявления, регистрации и учета преступлений: научный доклад. – М., 2001. – 47 с.

20 Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. –868 с.

Ким Элина Павловна

кандидат юридических наук, доцент ЮКГУ им. М.Ауэзова
Республика Казахстан, г. Шымкент kimer_1504@mail.ru

Айтмағанбет Шахаризада Балкенқызы

магистрант ЮКГУ им. М.Ауэзова
Республика Казахстан, г. Шымкент aitmaganbetovashakharizada@mail.ru

Сартаева Галия Рысбековна

кандидат юридических наук, доцент, ЮКГУ им. М.Ауэзова
Республика Казахстан, г. Шымкент, galiya_1305list.ru

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ И СОГЛАСИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аңдатпа. Бұл мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық процестегі жаңа процестік келісім институтының қолдануының өзекті мәселелеріне арналған. Аталған құқық институты қылмыстық-құқықтық дауларды шешудің ең тиімді құқықтық механизмінің бірі болып табылады. Соған қоса мақалада құқық қолдану практикасының талдануы және қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар көрсетілген.

Abstract. This article is devoted to the problematic issues of the application of the new criminal procedural institution, called the procedural agreement. This institution is an effective legal mechanism for resolving criminal and legal disputes. The article analyzes the practice of law enforcement and makes proposals for improving the current legislation.

Демократизация общества неразрывно связана с укреплением законности и правопорядка. В Стратегии развития «Казахстан-2050» подчеркивается необходимость дальнейшего укрепления казахстанской государственности, демократии и единства нации. Важным моментом, изложенным в Стратегии является реформа уголовно-правовой политики государства, направленная на дальнейшую гуманизацию права, концептуальную модернизацию системы уголовного судопроизводства, которые выведут наше право на уровень, позволяющий адекватно реагировать на современные вызовы и всесторонне соблюдать основные права граждан [1].

В рамках усовершенствования и реформирования уголовно-правовой политики страны были приняты новые Уголовный кодекс РК, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы РК.

В кодексы были внесены различные новые правовые институты, не имевшие аналогов в ранее действовавших законодательных актах. В частности новый УПК от 4 июля 2014 года дополнен разделом 13 «Производство по делам, по которым заключено процессуальное соглашение», объединяющий в себя главы 63 «Процессуальное соглашение, особый порядок его заключения» и 64 «Рассмотрение уголовных дел в согласительном производстве в суде» [2].

Глава 63 УПК посвящена процессуальному соглашению, которое может быть заключено в форме сделки о признании вины и соглашения о сотрудничестве.

Сделка о признании вины представляет собой договор, заключаемый с подозреваемым, обвиняемым только в случае их согласия с предъявленными обвинением и подозрением. К тому же в ст. 613 закреплены условия для заключения процессуального соглашения в форме сделки о признании вины: 1) добровольное изъявление подозреваемым, обвиняемым желания на заключение процессуального соглашения; 2) подозреваемый, обвиняемый не оспаривают подозрение, обвинение и имеющиеся по делу доказательства в совершении преступления, характер и размер причиненного ими вреда; 3) согласие потерпевшего на заключение процессуального соглашения. Заключая процессуальное соглашение в форме сделки о признании вины, стороны уголовного процесса принимают следующие ее последствия: 1) досудебное производство, завершается в сроки, установленные статьей 192 УПК, с момента заключения процессуального соглашения; 2) судебное разбирательство дела рассматривается в сокращенном порядке (ч. 2 ст. 382 УПК) и в согласительном производстве в суде (гл.64 УПК); 3) потерпевший, давший согласие на заключение процессуального соглашения лишается права в дальнейшем изменять требование о размере возмещения ущерба. Также у подозреваемого и обвиняемого имеется право отказаться от процессуального соглашения до удаления суда в совещательную комнату для принятия решения. При этом, считаем, исключение ч.2 и ч.4 ст. 614 УПК РК, которые дают право подозреваемому, обвиняемому отказаться от процессуального соглашения в форме сделки о признании вины и заключить ее повторно способствует быстрому достижению задач уголовного процесса, перечисленных в ст. 8 УПК РК. Указанные лица могут злоупотребить правом на отказ от сделки. Например, с целью затягивания или задержки сроков уголовного процесса. Тем более, что право отказаться от заключенного соглашения о признании вины имеет лишь подозреваемый, обвиняемый, подсудимый. Право потерпевшего на отзыв своего согласия на заключение соглашения законом не предусмотрено (п.3 ч. 1 ст. 614 УПК). А исключив такое право у подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, будут созданы равные возможности у сторон процесса, т.е. подозреваемый, обвиняемый, подсудимый и потерпевший будут уравнены в своих правах.

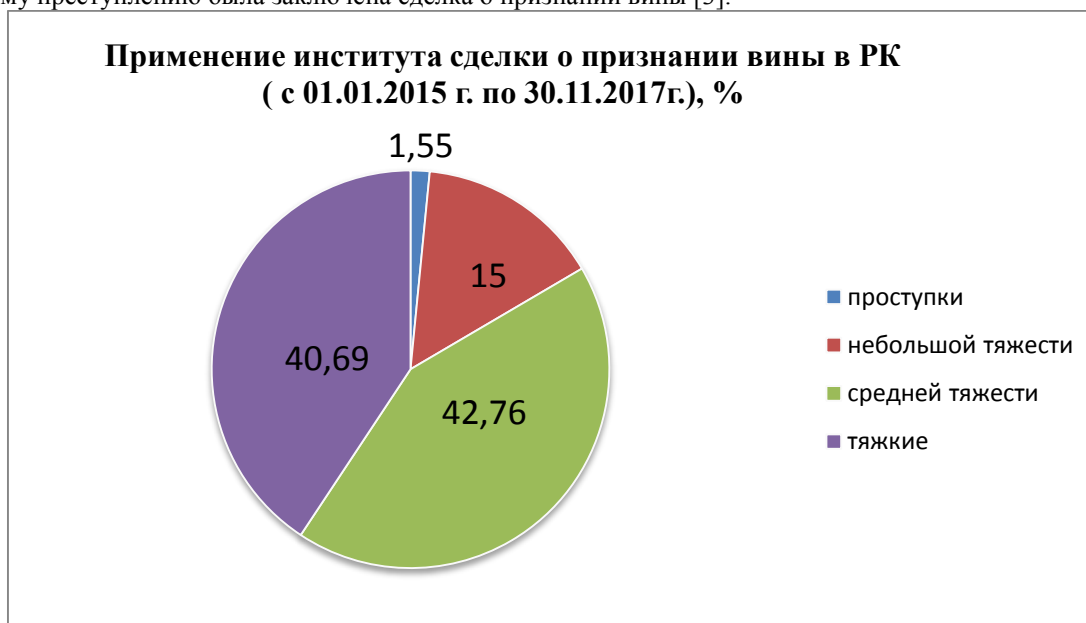
Также, для упрощения судебных тяжб и исключения испытывать моральные и психологические потрясения потерпевшего вопрос о компенсации причиненного вреда рассматривать в рамках согласительного производства. Это позволит не подавать иск о возмещении вреда в порядке гражданского судопроизводства. Исключение из ст. 614 УПК РК части 3 «Процессуальное соглашение не лишает потерпевшего и гражданского истца права на предъявление гражданского иска в данном уголовном деле или в порядке гражданского судопроизводства» позволит сэкономить время всех участников процесса, и усилить защиту потерпевшего лица. Соответственно в числе обязательных пунктов процессуального соглашения необходимо добавить прямое указание на возмещение причиненного вреда потерпевшему и п. 7 ч. 1 ст. 616 УПК РК изложить в следующей редакции: «характер и размер причиненного вреда, порядок его компенсации и действия, которые подозреваемый, обвиняемый обязуются совершить после заключения процессуального соглашения».

После заключения сделки о признании вины в случае отсутствия необходимости проведения следственных и процессуальных действий досудебное расследование по делу считается оконченным и прокурор незамедлительно направляет его в суд без обвинительного акта, о чем уведомляет потерпевшего.

Уголовные дела, по которым заключены процессуальные соглашения в форме сделки о признании вины рассматриваются судом в согласительном производстве (гл. 64 УПК). Сделка о признании вины заключается по преступлениям небольшой, средней тяжести либо тяжким преступлениям.

Обращение к статистическим отчетам Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК показало, что количество уголовных дел, направленных в суд после заключения процессуального соглашения в форме сделки о признании вины за 2015 г. составляет 23775 (из них 420 по проступкам, 23355 по преступлениям), за 2016 г. – 24376 (из них 578 по проступкам, 23798 по преступлениям), за 11 месяцев 2017 г. – 22654 (из них 99 по проступкам, 22555 по преступлениям).

То есть в период с 01.01.2015 г. по 30.11.2017 г. заключены: 1097 процессуальных соглашений в форме сделки о признании вины по уголовным проступкам, что составило 1,55 %, 10624 по преступлениям небольшой тяжести, т.е. 15 %, 30275 (42,76 %) по преступлениям средней тяжести и 28810 сделок о признании вины по тяжким преступлениям, что составило 40,69% (см. диаграмму). К тому же в 2015 г. по одному особо тяжкому преступлению была заключена сделка о признании вины [3].

Из статистических данных видно, что немалое количество процессуальных соглашений в форме сделки о признании вины заключены по уголовным проступкам. Из смысла ст. 612 УПК РК и в соответствии с п. 5 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан вытекает: «Заключение соглашения о признании вины по делам об уголовных проступках законом не предусмотрено» [4]. Когамов М.Ч. также утверждает: «Сделка о признании вины не допускается по делам об уголовных проступках и делам об особо тяжких преступлениях» [5, с. 322].

Возникает вопрос: какими нормативными актами руководствовались правоприменители, принимая решение о заключении сделки о признании вины? Или допущены ошибки при заполнении отчетов о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования? Тогда эти ошибки повторяются на протяжении достаточно длительного периода.

Несомненно, институт процессуального соглашения в форме сделки о признании вины показывает свою эффективность – уголовные дела, направленные в суд после заключения сделки о признании вины составили 5,45% от всех уголовных дел, направленных в суд в период с 01.01.2015г. – 30.11.2017 г.

Соглашения о сотрудничестве, являясь одной из форм процессуального соглашения, имеет иную правовую природу. Соглашения о сотрудничестве заключается по всем категориям преступлений при способствовании

раскрытию и расследованию преступлений, совершенных преступной группой, особо тяжких преступлений, совершенных иными лицами, а также экстремистских и террористических преступлений.

В соответствии со ст. 619 УПК РК: «Ходатайство о заключении процессуального соглашения о сотрудничестве представляется подозреваемым, обвиняемым, подсудимым и осужденным в письменном виде и обязательном порядке скрепляется подписью защитника. Если защитник не приглашен самим подозреваемым, обвиняемым, подсудимым или осужденным, его законным представителем или по поручению подозреваемого, обвиняемого, подсудимого или осужденного другими лицами, то участие защитника обеспечивается органом, ведущим уголовный процесс, либо учреждением или органом, исполняющего наказание» [2].

Законом устанавливаются следующие процессуальные сроки направления ходатайств о заключении процессуального соглашения о сотрудничестве прокурору: 1) 1 сутки для следователя и дознавателя, в производстве которых находится уголовное дело; 2) трое суток с момента поступления ходатайства подсудимого.

Осужденный реализует свое право о заключении соглашения о сотрудничестве через орган, исполняющий наказание, представляя свое ходатайство на имя прокурора области, на территории которой он отбывает наказание.

Процессуальное соглашение о сотрудничестве утверждается прокурором области или приравненным к нему прокурором, их заместителями либо Генеральным Прокурором Республики Казахстан/его заместителем при подаче ходатайства осужденным.

Разработчиками УПК РК 2014 года основной целью внедрения в уголовный процесс института соглашения о сотрудничестве названо привлечение лиц, совершивших преступление к активному сотрудничеству и оказание ими помощи в расследовании преступлений.

Выполнение всех условий процессуального соглашения является обстоятельством, освобождающим лицо, совершившее преступление, от уголовной ответственности согласно статье 67 Уголовного кодекса РК. К тому же, исходя из смысла ч. 3 ст. 621 УПК, а также ч. 5 ст. 478 УПК в отношении осужденного лица, заключившего соглашение о сотрудничестве и выполнившего его условия, прокурор обращается в суд с ходатайством об условно-досрочном освобождении от отбывания наказания, замене неотбытой части наказания более мягким видом наказания либо сокращении срока назначенного наказания.

Соглашение о сотрудничестве как договор с прокурором предполагает обязанность подозреваемого, обвиняемого и др. выполнять взятые на себя по соглашению обязательства. При невыполнении которых вышеуказанные позитивные последствия заключения соглашения (например, ст. 67 УК) будут недействительными.

Нельзя не согласиться с Т.В. Топчиевой, которая утверждает, что досудебное соглашение о сотрудничестве не предполагает связанность его субъектов взаимными обязательственными правоотношениями в той мере, в какой они свойственны гражданско-правовому договору. Отличительной особенностью досудебного соглашения о сотрудничестве является то, что сторона защиты добровольно возлагает на себя обязательства и сама же несет бремя ответственности за их выполнение [6, с.11].

То есть, прокурор вправе отказаться от выполнения своих обязательств (ходатайствовать перед судом об УДО, замене наказания и др.) если посчитает условия соглашения о сотрудничестве подозреваемым, осужденным и др. невыполненными или выполненными не полностью. При этом прокурор может ввести в заблуждение подозреваемого, подсудимого и др., а суд принять решение об отказе в удовлетворении ходатайства прокурора. В связи с этим представляется целесообразным дополнить ст. 621 УПК положениями об ответственности государственных органов за несоблюдение условий подписанного прокурором соглашения. Что явится законодательно закрепленными гарантиями для стороны защиты при выполнении добровольно возложенных обязательств.

Из вышеизложенного вытекает также необходимость процессуального закрепления пределов содействия лиц, заключивших соглашение о сотрудничестве, которыми могут руководствоваться прокурор и судья при решении вопроса о выполнении всех условий соглашения и определения степени сотрудничества. В УПК следует включить перечень действий по которым можно заключить соглашение о сотрудничестве: содействие в изобличении соучастников преступления, структуры преступной организации, ее руководителей; предоставление информации по иным совершенным преступлениям; помощь в розыске имущества, добытого в результате преступления, а также лиц, находящихся в розыске; возмещение вреда потерпевшему; участие в следственных и оперативно-розыскных мероприятиях и иных действиях, направленных на раскрытие и расследование преступления.

Кроме того, представляется важным разработка процедуры оценки эффективности рассматриваемых правовых институтов: влияние на объективность расследования; законность, обоснованность постановляемых приговоров и случаи их пересмотра вышестоящими судами; количество рецидивов и др.

Безусловно, процессуальное соглашение представляет собой эффективный правовой механизм разрешения уголовно-правовых споров, посредством которого защита прав и свобод граждан совмещается с выгодной для общества экономией сил и средств государственных органов уголовного преследования и правосудия. Совершенствование данного правового механизма позволит расширить его использование для расследования и раскрытия преступлений против наиболее опасных форм преступных проявлений.

Литература:

1. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства от 14 декабря 2012 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа - <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> – свободный
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V [Электронный ресурс]: Режим доступа - <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231#z4310> – свободный
3. Форма №1-М Отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 2015 г., 2016 г., 2017г. [Электронный ресурс]: Режим доступа - <http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> – свободный
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 г. № 4 «О практике рассмотрения судами уголовных дел в согласительном производстве» [Электронный ресурс]: Режим доступа - <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P160000004S> – свободный
5. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и особенная часть (извлечения). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 352 с.
6. Топчиева Т.В. Досудебное соглашение о сотрудничестве в российском уголовном процессе: монография / Т.В. Топчиева. – Барнаул: Барнаульский юридический институт МВД России, 2015. – 132 с.

Ким Элина Павловна

к.ю.н., доцент кафедры «Уголовного процесса и криминалистики»
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан, kimer_1504@mail.ru

Аяпова Балжан Алибеккызы

преподаватель кафедры «Уголовного процесса и криминалистики»
ЮКГУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан, balzhan_ayapova@mail.ru

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОЙ ТОРГОВЛИ ЛЕКАРСТВЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ

Андатпа. Бұл мақалада дәрі-дәрмектердің қазіргі жағдайы бойынша қашықтықтан жүзеге асыруының тәсілі қарастырылады, аталған бағытта дамыған елдердің тәжірибесі талқыланды, дәрі-дәрмектердің онлайн-саудасының Қазақстандық сегментіне талдау жасалды. Жалған және сапасыз дәрі-дәрмектердің таралуына қарсы күресті жүргізетін, сондай-ақ дәрі-дәрмектердің және электрондық сауданың айналымын реттейтін Қазақстан Республикасының қолданысындағы заңнамасына толықтырулар енгізу туралы ұсыныс беріліп отыр.

Abstract. This article examines the current state of selling medicines remotely, discusses the experience of developed countries in this area, analyzes the Kazakhstan segment of online drug trade. There are proposed amendments to the current legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the circulation of medicines and electronic commerce, which will allow countering the spread of falsified and inferior medicines.

Проблемы противодействия производству и обороту фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных средств (ЛС) рассматриваются мировым сообществом на уровне глобальных угроз, поскольку постоянно возрастающее потребление лекарственных средств населением увеличивает риски использования поддельных лекарств, что представляют угрозу жизни и здоровью людей.

В 2015 г. на конференции уголовной юстиции и безопасности в Центральной и Восточной Европе «Understanding Professionalism, Trust, and Legitimacy», проводимой в Любляне, Словения, обсуждались проблемы расследования и раскрытия преступлений, связанных с производством и оборотом контрафактной лекарственной продукции, процедуры имплементации положений «The Medicrime Convention Combating counterfeiting of medical products and similar crimes» в национальное законодательство Словении, выработаны рекомендации по установлению обстоятельств подготовки, совершения и сокрытия преступлений, связанных с подделкой ЛС, а также их предупреждению [1, С. 43-46].

Вопросы защиты казахстанского фармацевтического рынка от фальсификатов приобретают особую актуальность в связи с учреждением Таможенного союза, в условиях функционирования которого на внутренних границах государств – участников отсутствуют все виды контроля – таможенного, санитарно-эпидемиологического, фитосанитарного и транспортного, контроля, переносимого на внешние границы. Свободное, неконтролируемое движение грузов облегчает условия для бизнеса и стимулирует его развитие, но повышает риск появления на рынке фальсификатов [2].

Исследование системы мер противодействия обороту фальсифицированных ЛС в Республике Казахстан показали, что, в 2009 году был введен в действие Кодекс Республики Казахстан «О здоровье нации и системе здравоохранения», в 2011 принято решение о присоединении Казахстана к MEDICRIME Convention, принятой 9 декабря 2010 г. в Страсбурге.

Обязательное условие для участия страны в Конвенции MEDICRIME – имплементация ее положений в национальном законодательстве. Одним из требований является введение уголовной ответственности за преднамеренные производство, поставку и торговлю фальсифицированными лекарственными средствами, активными веществами, наполнителями, компонентами, материалами и принадлежностями, фальсификацию любых документов, имеющих отношение к медицинской продукции, несанкционированное производство или поставку лекарственных средств и маркетинг медицинских изделий, не отвечающих определенным требованиям [3].

В 2015 году в Республике Казахстан вступил в законную силу новый Уголовный кодекс (УК РК), статьи 322, 323 которого предусматривают уголовную ответственность за производство, изготовление или хранение в целях сбыта, а равно применение или сбыт фальсифицированных лекарственных средств, изделий медицинского назначения или медицинской техники и обращение с фальсифицированными лекарственными средствами [4].

Максимальное наказание, предусмотренное статьей 323 УК РК – лишение свободы на срок до десяти лет с конфискацией имущества, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет или без такового. Следует согласиться, что предусмотренная ранее за это нарушение административная ответственность (наказание в виде штрафа) никоим образом не способствовала решению проблемы, поскольку тяжесть наказания несоизмерима с прибылью, получаемой производителями и распространителями фальсифицированных лекарственных средств.

На следующем этапе присоединения Казахстана к Конвенции Совета Европы о борьбе с фальсификацией медицинской продукции и сходными преступлениями, угрожающими здоровью населения, необходимо принятие законодательных и других мер, связанных с уголовной ответственностью юридических лиц за

преступления, связанные с незаконным оборотом и обращением небезопасной, фальсифицированной и незарегистрированной фармацевтической и медицинской продукции.

Дискуссия о введении уголовной ответственности юридических лиц в Казахстане инициирована учеными – криминологами и продолжается уже более 15 лет. Отдельными казахстанскими учеными предлагалось введение уголовной ответственности юридических лиц еще в 2011 году, но в Уголовном кодексе РК, принятом 9 июля 2014 года, этот вид ответственности не предусмотрен, что объясняется необходимостью тщательного анализа англо-американского уголовного права, кодексов стран Европы и Азии, действующей судебной практики, качественной переработки уголовного, уголовно-процессуального и гражданского законодательства с целью гармонизации национального законодательства с международным [5].

Несмотря на то, что в национальном уголовном законодательстве Казахстана предусмотрена уголовная ответственность за все виды правонарушений, связанных с фальсификацией ЛС и сходными преступлениями, анализ оборота фальсифицированных ЛС в Казахстане свидетельствует о растущей криминализации фармацевтического рынка.

Анализ судебно-следственной практики по рассматриваемой категории уголовных правонарушений в Казахстане показывает, что, несмотря на активные усилия компетентных органов, сокращения уровня данной преступности достичь не удастся. По данным из официальных источников за последние несколько лет Министерством здравоохранения и социального развития по поступившим сигналам установлено более 90 фактов реализации 40 наименований фальсифицированной медицинской продукции известных международных брендов. Для их реализации было вовлечено более 500 объектов фармацевтической деятельности [6].

Складывающаяся ситуация объясняется относительной новизной рассматриваемых уголовных правонарушений, отсутствием четких правовых оснований и базы, недостаточностью практического опыта у сотрудников правоохранительных органов в выявлении и расследовании оборота фальсифицированных и недоброкачественных ЛС.

Обращение к зарубежному опыту регулирования отношений в сфере допуска и контроля лекарственных средств большинства развитых стран (Европа, США, Япония) показывает, что их система регулирования представляет собой модель, базирующуюся на четырех основных элементах:

1. Стандартизации в области контроля качества лекарственных средств (развитие института Фармакопей);
2. Системы надлежащих практик разработки, исследований, производства и продажи (GLP, GCP, GMP, GDP, GPP);
3. Фармацевтической инспекции;
4. Контроля за обращением продукции на рынке.

Основной акцент государственного регулирования и контроля в этих странах направлен на этапы надзора за разработкой лекарственного препарата, исследований клинической эффективности и безопасности, контроль за производством и допуском препарата на рынок в виде торговой лицензии. Надзор за качеством продукта, находящегося в обращении, осуществляется в рамках фармаконадзора, который представляет собой сбор информации об эффективности препарата и его побочных эффектах, а также контроля на стадии обращения (в розничной сети) [7 с.5-7].

Кодекс Республики Казахстан «О здоровье нации и системе здравоохранения» соответствует названной модели системы регулирования, в 2015 г. в Кодекс было внесено дополнение: статья 22-1, регламентирующая фармацевтический инспекторат в сфере обращения лекарственных средств [8].

Система государственного контроля на этапе обращения лекарственных средств основана на выборочном контроле лекарственных средств, находящихся в обращении. Такой контроль осуществляется ежегодно.

Следует отметить, что объектами выборочного государственного контроля являются, в основном, лекарственные средства, отобранные со складов организаций-производителей, и препараты, отобранные со складов организаций-импортеров – т. е. охвачены только два сектора фармацевтического рынка. Единичными являются случаи отбора препаратов из розничной торговли, осуществляемые, как правило, по жалобам потребителей. Вместе с тем, именно этот сектор является одним из источников поступления на фармацевтический рынок фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных препаратов.

Оценить объем рынка фальсификатов практически невозможно, а выявленные партии поддельной продукции дают лишь приблизительное представление о его масштабах. В настоящее время по данным экспертов ВОЗ доля фальсифицированных лекарственных средств составляет до 1% в развитых и до 50% - в развивающихся странах. По прогнозам экспертов снижения объема фальсифицированных лекарственных средств не ожидается, поскольку, во-первых, теневой рынок лекарственных средств характеризуется высокой прибыльностью, второй причиной можно назвать развитие информационных технологий.

Начиная с 2008 г ежегодно проводится операция «Pangea», координируемая Интерполом *целью которой является* выявление и пресечение незаконной реализации лекарственных средств путем использования *Интернета* который все чаще становится каналом распространения поддельных медицинских препаратов. В 2013 году Интерпол провел международную полицейскую операцию под кодовым названием «Пангея VI», в которой было задействовано 150 стран, хотя в 2008 году их было всего девять. В результате было изъято 9,8 миллионов упаковок потенциально опасных лекарств на сумму 41 миллион долларов. Были арестованы 58 человек по всему миру. Более 9000 сайтов, связанных с нелегальной продажей лекарств, были заблокированы. В ходе операции выяснилось, что примерно каждый третий интернет-сайт по продаже запрещенных или опасных препаратов - российского происхождения [9].

В рамках операции «Pangea IX», в которой приняли участие 103 страны, была приостановлена работа почти **5 тысяч сайтов**, занимающихся продажей лекарственных средств по Интернету, проверены находившиеся по указанным на этих сайтах адресам 334 тысячи и изъяты таможней и правоохранительными органами **170 тысяч упаковок поддельных** лекарств [10].

Ранее Казахстан в этой операции не участвовал, поскольку в РК реализация медицинской продукции через Интернет была запрещена и до 2016 года Министерство здравоохранения и социального развития РК выступало против разрешения аптекам интернет - продаж лекарственных средств. Но наши граждане имели возможность пользоваться услугами международных web-сайтов, посредством которых осуществляется реализация лекарственных средств, 50% которых не имеют подтверждения качества.

В 2017 году Всемирной таможенной организацией, таможенными администрациями всех стран в нее входящих (в т. ч. Комитетом государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан) операция «Pangea» проводилась в десятый раз. В Казахстане с 19 августа по 19 сентября текущего года проводились совместные международные мероприятия, направленные на пресечение незаконной рекламы, продажи и поставки нелегальных, контрафактных лекарств через неконтролируемые web-сайты. Участниками операции проверялись инфраструктура Интернета, регистраторы доменных имен и поставщики интернет-услуг, размещающие и направляющие пользователей на web-сайты, система электронных платежей, процессы обработки платежей по заказам, системы доставки почты и доставки продукции потребителю, нелегальные интернет-аптеки, прецеденты предоставления платежных систем компаниями по кредитным картам [11].

Ознакомление с контентом web-сайтов показал, что в настоящее время в Казахстане продажа ЛС через интернет осуществляется достаточно активно, несмотря на невысокий уровень технологичности населения, трудности с доступом к глобальной сети. В крупных казахстанских городах, областных центрах функционируют интернет-аптеки (103apteka.kz, Biosfera.kz, gippokrat.kz, likitoria.kz и др.), т. е. online-сегмент розничной реализации ЛС заполняется. Кроме того, с 1 января 2018 года **аптеки Казахстана должны работать по международным стандартам GPP (Good Pharmacy Practice)**, в связи с чем усилится контроль за деятельностью аптек, связанной с оборотом сильнодействующих препаратов. Для обеспечения прозрачности и контроля безопасности лекарств планируется переход на электронные рецепты, что позволит пациентам проверять назначения ЛС в онлайн-режиме, получать информацию о наличии тех или иных препаратов в аптеках. В настоящее время разрабатывается новая система штрих-кодирования лекарственных средств для исключения подделок [12].

Можно предугадать, что ужесточение условий официальной розничной реализации ЛС повлечет за собой расширение «теневого» сегмента и увеличение доли продаж через онлайн-сервисы. Для оценки готовности к этой угрозе необходимо провести анализ существующей нормативно-правовой базы, наличие и содержание в ней норм, регулирующих дистанционную торговлю лекарственными средствами. Сейчас в Казахстане реализация ЛС через интернет-аптеки осуществляется на основании Правил осуществления электронной торговли, утвержденных Приказом и.о. Министра национальной экономики РК в 2015 году [13]. Никаких специальных норм, касающихся интернет-продажу лекарственных средств в этих Правилах не содержится. Т. е. лекарственные средства приравниваются ко всем остальным группам товаров без учета их специфичности. Практически все серьезные казахстанские аптечные сети в настоящее время запустили онлайн- системы продажи ЛС. Изучение процедуры покупки лекарственного средства на сайте интернет-аптеки показало, что потребитель/пациент практически не защищен от обращения к поддельному сайту. Информация о наличии государственной лицензии, а также копии Приложений к ней были доступны только на сайте ТОО «103apteka.kz».

Напомним, что по такому каналу может реализовываться фальсифицированная продукция, которая может оказаться неэффективной и нанести вред здоровью. Кроме того, некоторые онлайн-аптеки недостаточно надежно защищают личную и финансовую информацию своих клиентов, вследствие чего мошенники без особого труда могут воспользоваться средствами с их электронных счетов.

С целью обеспечения защиты электронных информационных ресурсов (ст.55) Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» собственник объектов информатизации обязан:

- 1) принимать меры по защите объектов информатизации;
- 2) распространять, предоставлять, ограничивать или запрещать доступ к электронным информационным ресурсам и объектам информационно-коммуникационной инфраструктуры в соответствии с настоящим Законом и иными законодательными актами Республики Казахстан...» [14].

Анализ информации о легализация интернет-аптек в США и странах Евросоюза показал, что из 3 тыс. онлайн-аптек только 2 имели сертификаты Национальной ассоциации фармууправлений США, а в Евросоюзе 96% всех сайтов работают нелегально, представляя фальшивые сертификаты или продавая рецептурные медикаменты без рецепта.

Представляется, что здесь необходимо обратиться к опыту регулирования интернет-продаж лекарств в Европейском Союзе.

Еврокомиссией внесены изменения в Директиву 2001/83/ЕС о своде законов Сообщества в отношении лекарственных средств для человека по предотвращению поступления в легальные торговые сети фальсифицированных лекарственных средств. С начала 2015 года Европейская комиссия ввела обязательное лицензирование интернет-аптек.

Еще одно условие – наличие специального логотипа на сайте, гарантирующего потребителям легальность торговли лекарств и их безопасность. На логотипе указывается уникальный регистрационный номер каждой конкретной интернет-аптеки. Регистр таких аптек размещен на сайте национального регуляторного органа, выйти на который можно автоматически, кликнув на логотип, расположенный на сайте интернет-аптеки. Потребители могут убедиться в обращении к официальному сайту аптеки, имеющей лицензию на реализацию лекарственных средств, и, тем самым, оградить себя от покупки фальсификатов [15].

Одним из элементов системы противодействия обороту фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных средств является наличие законодательной базы, четко регулирующей правоотношения между субъектами фармацевтического рынка. Эта законодательная база должна совершенствоваться в соответствии с изменяющимися условиями распространения новых и необычных форм [16].

Таким образом, считаем необходимым для совершенствования мер противодействия производству и обороту фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных средств в Республике Казахстан:

1. дополнить п.2 ст.66 «Виды фармацевтической деятельности» Кодекса Республики Казахстан «О здоровье нации и системе здравоохранения», включив еще один вид фармацевтической деятельности – дистанционная реализация лекарственных средств;

2. в ст.22 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье нации и системе здравоохранения» внести дополнения, регламентирующие порядок государственной регистрации субъектов фармацевтической деятельности, реализующих лекарственные средства дистанционно;

3. определить условия государственного мониторинга за состоянием контента web-сайтов, с которых осуществляется реализация лекарственных средств;

4. при разработке Закон РК «Об электронной торговле» в обязательном порядке установить условия осуществления реализации лекарственных средств, являющихся специфическим товаром.

Список литературы:

1. Danijela Frančič, Sabina Zgaga, Darko Maver. Criminal Investigation of Counterfeit Medicines // The Tenth Biennial International Conference Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe «Understanding Professionalism, Trust, and Legitimacy». Ljubljana, Slovenia, September 2014. Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Kotnikova 8, 1000 Ljubljana, Slovenia. p.p.43-46.

2. Аяпова Б.А., Ким Э.П. Особенности производства осмотра при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом лекарственных средств и биологически активных добавок // Труды Междунар. Науч.-практ. конф. «Ауэзовские чтения-14: инновационный потенциал науки и образования Казахстана в новой глобальной реальности». Шымкент: ЮКГУ, 2016. –С.36-40.

3. Susanne Keitel. The MEDICRIME Convention: a Practical Tool to Fight at an International Level the Falsification of Medicines and Similar Crimes. The European Files. P. 38-39.

4. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон РК от 3 июля 2014 года № 226-V. – Алматы: Юрист, 2015. -208 с.

5. Мауленов Г. Требуется концептуального подхода институт введения уголовной ответственности юридических лиц в РК. Электронный ресурс: Режим доступа - <http://www.zakon.kz/4626409-trebuets-konceptualnogo...> - свободный

6. Осторожно – подделка: в Казахстане ужесточают наказание за изготовление и реализацию фальсифицированной медицинской продукции Электронный ресурс: Режим доступа - http://www.inform.kz/en/ostorozhno-poddelka-v-kazahstane-uzhestochayut-nakazanie-za-izgotovlenie-i-realizaciyu-falsificirovannoy-medicinskoj-produkcii_a2678843- свободный

7. Jim Dahl, Thomas T. Kubic and Marv Shepherd. International efforts to protect patients from unsafe pharmaceuticals. // European Industrial Pharmacy, Issue 24, March 2015, p. p.5-7

8. Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года «О здоровье народа и системе здравоохранения. Закон РК от 06.04.15 г. № 299-V

9. Операция «Пангея»: каждый третий сайт по продаже запрещенных или опасных лекарств оказался российским. Электронный ресурс: <https://hitech.newsru.com/article/28jun2013/pangea>- свободный

10. Интерполом в ходе операции Pangea IX изъято фальсифицированных лекарств на сумму более 53 млн дол. США (по материалам www.interpol.int) [2016-06-15 12:41/www.apteka.ua/article/375478

11. О проведении десятой операции «Пангея». Электронный ресурс: www.sko.kgd.gov.kz/ru: Режим доступа - свободный

12. В Казахстане усилят контроль над деятельностью аптек: Электронный ресурс :Режим доступа - www.primeminister.kz- свободный

13. Правила осуществления электронной торговли. Утверждены Приказом и.о. Министра национальной экономики РК № 720 от 25 ноября 2015 года. Электронный ресурс: Режим доступа-https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/topgovlya_i_obschestvennoe_pitanie/id-V1500012689/- свободный

14. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» (с изменениями по состоянию на 30.11.2017 г) Электронный ресурс: Режим доступа - http://online.zakon.kz/document/?doc_id=33885902#pos=883/- свободный.

15. Как регулируется интернет-продажа лекарств в ЕС? Электронный ресурс: Режим доступа - <https://pharm.reviews/stati/zarubezhnyj-opyt/item/737-kak-reguliruetsya-internet-prodazha-lekarstv-v-es/> свободный

16. Gaurvika M. L. Nayyar, Joel G. Breman, and James E. Herrington. The Global Pandemic of Falsified Medicines: Laboratory and Field Innovations and Policy Perspectives: Summary// The American Society of Tropical Medicine and Hygiene. 92(Suppl 6), 2015, pp. 2–7

Сартаева Калия Рысбековна

заң ғылымдарының кандидаты М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы,
galiya_1305@list.ru

Мирзакулова Балжан Амангельдиевна

құқықтану магистрі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, mba1608@mail.ru

Қожаниязов Ербол Имашевич

заң ғылымдарының магистрі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы

ДЕВИАНТ-ҚЫЛМЫСКЕРДІҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫН АНЫҚТАЙТЫН ФАКТОРЛАР

Аннотация. В статье рассматривается причинный комплекс корыстно-насильственной преступности девиантов (совокупность объективных и субъективных факторов). Следует отметить, что корыстно-насильственная преступность девиантов — есть результат не отдельных взаимодействий разных факторов, а система соответствующих воздействий, точнее, причинных цепей или даже комплексов.

Abstract. The causal complex of mercenarily-violent criminality of deviants (totality of objective and subjective factors) is examined in the article. It should be noted that mercenarily-violent criminality of deviants - there is a result of not separate cooperations of different factors, and system of corresponding influences, more precisely, causal chains or even complexes.

Қылмыскер-девианттың жеке тұлғасын қалыптастыруға ықпал ететін детерминант зерттеуі, оның құқыққа қарсы іс-әрекеттерінің ниеті, жалпы әлеуметтік және жеке алдын-алу бағдарламаларын іске асыру кезінде ескерілуі тиіс ең маңызды топтардың факторларын анықтауға мүмкіндік береді.

Қандай да бір процестің барысына немесе нәтижесіне әсер ететін белгілі бір маңызы бар ретінде «фактор» ұғымы криминологиялық әдебиетте құбылыс болып анықталады[1]. Зерттеу барысында бұл ұғым зерттелетін құбылыстың бастапқы талдау және өзара байланысы бар құбылыстар мен процестердің ортасында жалпы бағытталу үшін бізбен қолданылатын болады.

Криминологиялық зерттеулерде әдетте көші-қон, туу, өлім-жітім, жұмыспен қамту, жұмыссыздық және т.б. факторларды атап көрсетеді. Бұл факторлар қылмысқа ықпал ететін шарттар, аурудың себебі болып табылатын, ауру тудыратын микробтар тез көбейетін қоректік ортамен салыстыруға болады (қылмыстылықты әлеуметтік ауру деп атайды)[2].

Теориялық, сондай-ақ жүргізілген нақты-әлеуметтік зерттеулер, қылмыстық мінез-құлыққа механизмінде белгілі бір рөл ойнайтын, нақты объективті (сыртқы) және субъективті (ішкі) факторлардың барын көрсетті.

Осыған байланысты, белгілі бір шамада құқыққа қайшы әрекетке себеп болатын факторларға мән бере отырып, біз өз зерттеуімізде кешенді талдауды ұстандық.

Кедейліктің жаппай таралуы, халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, жұмыссыздық, кірістер мен қолда бар меншіктің көлемі бойынша халықты айқын әлеуметтік қауіпті жіктеу (дифференциация), халықтың маргинализациясы, әлсіз реттілік және құқықтық нормалардың жүйесіздігі, қоғамның құрылымдық тепе-теңдігін сақтау үшін маңызды мәні бар, мемлекеттің қызметін жалғасуында табылатын өмір сапасының төмен болуы, бұрын-соңды болмаған өлім-жітімнің артуы, орташа өмір сүру ұзақтығының қысқаруы, білімнің және мәдениеттің деңгейінің төмендігі сияқты негізгі немесе анықтаушы әлеуметтік-экономикалық фактор болып табылады. Бұлардың барлығы қылмыскер тұлғасын және оның пайдакүнемдік-зорлық қылмыс жасауға себепті қалыптастыратын қылмыстық детерминант болып табылады. Әрине, бұл факторлар айтарлықтай қылмыстылық қауіпті өздігінен емес, әлеуметтік және психологиялық салдары және басқа да әлеуметтік құбылыстармен байланысты.

Шын мәнінде, халықтың бай және кедейлерге күрт жіктелуі, мүліктік қана емес, сан алуан әлеуметтік мазмұны бар. Бүкіләлемдік банк экономистерінің бағалауы бойынша ТМД елдері бойынша ең жоғарғы кедейлік деңгейі жоғары елдің бірі – Ресей болып отыр (Қазақстан, Украина, Грузия және Әзірбайжан халқы одан нашар өмір сүріп жатыр).

Кедейлік мәселесі қарастырып жатқан міндеттердің ішінде, кедейлердің санымен қатар, кедейлікке түсуге себеп болатын мемлекеттік-әлеуметтік саясаттың құбылмалылығы мен еңбек нарығында қолайсыз жағдайлар.

Зерттеулер көрсеткендей, орта табыстың шамалы төмендеуі, азаматтардың кедейлер қатарына түсу қауіпін күшейтеді. жұмыссыздар, босқындар, еріксіз қоныс аударып келгендер үшін кедейлер санатына түсу қауіпі жоғары. Кедейліктің «табиғи көрінісі», толық емес, көпбалалы, проблемалы отбасы типтері, әлеуметтік жағынан аз қорғалған отбасылар, атап айтқанда зейнеткерлер, мүгедектер, балалар [3], оның үстіне қазіргі уақытта кедейлердің шегі еңбекке қабілетті халықтың есебінен кеңейіп отыр (ең алдымен, жұмыссыз қалғандардың), сонымен қатар еңбек ақысы төмен деңгейдегі қызметкерлердің немесе мүлдем жалақы алмайтындардың есебінен көбейіп отыр.

Бірақ, кедейлік тіпті өмір сүрудің төмен жағдайын ғана емес, азаматтардың едәуір бөлігінің қаншалықты әлеуметтік мәртебесін жоғалтуын білдіреді және олардың люмпендерге немесе маргиналдарға айналуы, олар үшін қолайлы жағдайлар пайда болған кезде, өмірдің едәуір биік деңгейімен сипатталатын топтарға көшуді

қиындатады. Сонымен қатар, материалдық қиындықтардың теріс әсерінің ұзақ уақыт бойы шоғырландыру тұрақты қорқыныш сезіміне, сенімсіздікке, өзін-өзі төмен бағалауға, әлеуметтік шығарылымдыққа әкеледі және қоғамда кедейлік субмәдениетті, әсіресе жастар үшін өзінің теріс салдарымен қалыптастырады. Аз қамтылған халықтың тобында қызғаныш, сенімсіздік, өзін-өзі шектеу сезімі өседі. Бұның барлығы психологиялық өтемақы ретінде қаталдықты және агрессияны тудырады немесе қол жетпейтін мақсаттарды маскүнемдік, есірткі және т.б. арқылы орнын басу, сонымен мүлкті қайта бөлуде заңға қарсы тәсілдерді таңдауға ықпал ету. Жалпы, осының бәрі- әр түрлі девиация түрлерінің «қоректік» ортасы болып табылатын әлеуметтік шиеленістің бірден бір себебі болады және артынан кең ауқымды пайдакүнемдік қылмысқа әкеледі.

Осылайша, кедейлік – бұл жай ғана көріністік құбылыс емес, ол девианттардың қылмыстық мінез-құлық себептерінің кешенінде және олармен пайдакүнемдік-зорлық бағытында қылмысты жасау жағдайларында қарастырылады.

Кедейлік мәселесімен жұмыссыздық құбылысы тығыз байланысқан.

Жұмыссыздықтың ресми өсуін ескере отырып және оның жасырын түрде айтарлықтай жоғары деңгейде болуы, әр түрлі девианттық мінез-құлық түрлерінің ұдайы өсіру үшін пайдакүнемді-зорлық қылмыстың үлкен резервін жасайды.

Жұмыссыздық аз қамтылған азаматтар үшін, ең алдымен, нақты табыс деңгейінің төмендеуі және амалсыз меншікті кіріс көздерін іздеуді тудырады, отбасында психологиялық ахуалдың күрт нашарлауы, ата-аналардың балаларды тәрбиелеудегі міндеттерінен шеттеуі, маскүнемдік, нашақорлық, стресс жағдайы, кәсіби дағдыларын жоғалту және т.б. бұрынғы әлеуметтік мәртебені жоғалту болып табылады.

Девианттар үшін жұмыссыздық – білімдерінің төмен деңгейі, еңбектенуге құлқысы жоқ девианттық өмір сүру салтын ұстанатын адамдардың еңбек нарығында қажет болмауы және де қандай да бір біліктілігінің жоқтығымен байланысты. Бұл, осылайша, барлық мегаполистерде бар, әлеуметтік паразиттердің маңызды мәселесін тудырады.

Қылмыскер – девиант жеке тұлғасының қалыптасуы және онымен пайдакүнемді-зорлық қылмысты жасау себептерінің кешені туралы айтқанда, маскүнемдік және нашақорлық сияқты жағымсыз әлеуметтік құбылыстар туралы арнайы айта кету қажет.

Маскүнемдік пен нашақорлықтың жағымсыз салдары көп аспектілі. Ең алдымен, ішімдікті және нашаны тұтыну өлім деңгейіне және өмір сүру ұзақтығына тікелей әсер етеді. Девианттар үшін маскүнемдік және нашақорлық, ең алдымен, жастардың, еңбекке жарамды жастағылар есебінен өлімнің үдемелі өсуін білдіреді (оның ішінде ішімдікпен улану немесе артық дозалану); жалпы күтілетін өмір сүру ұзақтығының қысқаруы (кейбір есептеулер бойынша: ерлер үшін - 43,6 дейін, әйелдер үшін - 50,2 жасқа дейін); әр түрлі аурулардың өсуі (улану және жарақаттар, жұқпалы және паразитарлы аурулар, ас қорыту, тыныс алу органдарының аурулары және басқалар), тозу (деградация), өмір сүру мәнін жоғалту және т.б., кәсібилік пен шеберлікті жоғалту, нәтижесінде бұның барлығы тұрақты жұмыс орнын жоғалтуға немесе еңбекке жарамсыздыққа әкеледі, сонымен қатар уақытша жалақыларды жоғалту; кісі өлтіру немесе жазатайым оқиғаның нәтижесінде қаза табу ықтималдықтың артуына алып келеді [4].

Жүргізілген зерттеуге сәйкес, барлық қарастырылатын 64% алкогольді немесе нашақорлық мастану күйінде жасалынған, әр бесінші қылмыстың құрбанының айтуынша, ол ішімдікпен масаңсу күйде болғанын, сондықтан оның өсуі артқан. Тонау, қарақшылық немесе қорқытып алушылықты жасаған қылмыскер-девианттардың ішінде 82% — ол созылмалы маскүнем (тұрақты ішіп жүретін) немесе нашақорлар.

Кедейлік, жұмыссыздық, экономикалық және әлеуметтік тұрақсыздық, көші-қон, жоспарлардың құрдымға кетуі, әлеуметтік бағдарлардың жоғалуы-халықтың кедейлену процесін күшейтті. Қоғамда әлеуметтік-қорғансыз адамдарды «түбіне» «сіңу» (немесе «ығыстыру») тиімді механизм орын алған. Нәтижесінде кедейлер деген әлеуметтік топ пайда болады.

Барлық зерттеулерде келесілер көрсетіледі: кедейлер (маргиналдар) – бұл декласстанған және жартылай класстанған элементтердің тобы. Оларға қайыршылар, қанғыбастар, үйі жоқтар, маскүнемдер, нашақорлар, жезөкшелер, қылмыстық өткен өмірі мен әлеуметтік бейімделмеген субъектілер, ата-анасынан айырылған немесе үйден қашып кеткен панасыз балалар және т.б. жатады.

Бұл маргиналды топ ұлғайтылған виктимділікпен сипатталады. Кейде қылмыскер мен жәбірленушінің арасында айырмашылықты көру қиындық туғызады, өйткені екеуі де маргиналды ортадан болған жағдайда, екеуінің де тұлғалық сындары бұзылған және мінез-құлық стереотиптері бірдей болып табылады [5].

Бұдан басқа, маргинализациялау процесі қоғамға маргиналдардың мәдениетін «тарату» (трансляция) процесін алып келеді. Мәдениетті тарату мазмұны өсіп келе жатқан ұрпаққа қағидаларды, құндылықтарды, білімді және мәдениет эталондарын, олардың өмір сүру салтын, әлеуметтік коммуникацияларын, құндылықтар жүйесін беру арқылы анықталуы мүмкін.

Маргиналды (девиантты) субмәдениетті тарату, мінез-құлық заңсыз нысанының қоғамға «таратылу» арқылы «әрекет аясын» одан әрі кеңейтіп тұспалдайды. Бұл тек пайдакүнемді-зорлық қылмыстың ғана емес, сонымен қатар түрлі девиациялардың одан әрі өсу мүмкіндігі насырға шабады.

Девианттар үшін маргинализация процесінің күшеюі, бір жағынан, «төменге түсу», «әлеуметтік» шұңқырдан шығу және одан биік әлеуметтік топты табу мүмкін емес екенін білдіреді. Ол одан әрі әлеуметтік азғындауға және қылмыстық мінез-құлыққа әкеледі.

Қазіргі қоғамның рухани азғындауы сан түрлі ғылымдардың өкілдерімен көрсетіледі, сонымен қатар «қоғамдық моральдің әлеуметтік әділеттілік қағидаларының, азаматтық намыс пен жауапкершіліктің бұзылуы

бізде әр аттап басқанда кездеседі» деп айтып ескертеді [6]. Аномия өзі жайында қылмыстықтың өсуімен, әлеуметтік тұрмыстан рухани-этикалық құралған қарқынды жойылуы [7], хаоспен, «жанның абдыруы», өмірлік мақсаттардың айқын еместігі, өнегелі және рухани қайшы сияқты материалдық бағыттардың маңыздылығының өсуі [8], әлеуметтік күйзеліс, апатия және агрессия.

Әлеуметтік қағидалардың және қарым-қатынастар жүйесінің сынының бұзылуы, парыз, намыс, ар, мейрімділік, адамгершілік, патриотизм, заң мен құқықтық тәртіпті құрметтеу, өзара көмек сияқты жалпы адамзаттық тіреулерін құнсыздауына әкелді және әр түрлі әлеуметтік топтарға қағидалардың дифференциация процесін тездетті. Ақыр соңында, қоғам бөлек субмәдениеттерге бөлініп, әр қайсысы өз иерархия құндылығы, өмір салты мен стилі бар ерекше әлемін түзеді.

Әдет-ғұрыптың құлдырауы тек жалпы қабылданған қылмыстылықта ғана емес (қылмыстықтың өсуі және басқа), сондай-ақ көптеген «жақсы» қылмыскерлер туралы кинофильмдердің, қылмыстылық лексиканың кеңінен таралған, даулы мәселелердің шешу күш схемасының таратылуы, агрессивті мінез-құлқының баса беделдігі және т.б. маңызды ролді атқарады [9], сонымен қатар нашақорлық, маскүнемдік және т.б. өте ауыр статистикаға тікелей байланысы бар.

Қылмысты жасайтын тұлғаның қалыптасуына және мінез-құлқына ықпалын тигізетін субъективті себептері, осы тұлғаның психологиялық ерекшеліктерімен, оның өмірлік ұстанымдары мен оның қалыптасуы болған микроортаның ерекшеліктерімен белгіленеді. Бірақ бұл жерде микроортаның және тұлғаның тіршілік қарекетінің өрісінде табылатын факторлар да нақты қылмыста рольді атқарады.

Ескертіп кету керек, әлеуметтік факторлар ешқашан адамдардың мінез-құлқына бірдей әсер етпейді. Олар тек статистикалық заңдылық болып көрсетіледі. Барлық қолайсыз сыртқы жағдайлар адамның санасы арқылы өтеді, онымен дүниеге өз көзқарасының ұстанымы бағаланады, оның жеке ерекшеліктерінде «сынады». Басқаша айтқанда, адамның мінез-құлқы талғамды. Ол алған ақпаратты немесе басқа адамдардың әрекетін өзінше қабылдайды және бағалайды. Ол достарды, еліктеуге үлгілерді өзі таңдайды, онда өз бейімділіктері, қызығушылықтары, құндылықтары қалыптасады.

Таңдау аясы, ең алдымен, қоғамдық қарым-қатынас жүйесінде тұлғаның орнымен анықталады. Бұл жерде адамның тұлғалық қасиеттері мен әлеуметтік ұстанымының арасында үйлесімсіздік (дисгармония) болуы мүмкін. Сол кезде тұлғаның «әлеуметтік жайғаспағандық» пайда болады – тұлғаның объективті қасиеттерінің келіспеушіліктің нәтижесі (оның талаптарын, қабілеттілігін, сонымен қатар әлеуметтену процесінде ие болған қасиеттерді қамтиды) қоғамдық қарым-қатынас жүйесінде ұстанған талаптарына қарай [10].

Нақты тұлға өзін қалай көрсететіні, нақты жағдайлардың ықпалымен көбінесе оның тұлғалық ерекшеліктерінің жиынтығына байланысты: мінездің, темпераменттің, интеллектуалды, жігерлі, эмоционалды ерекшеліктері, әлеуметтену, тәрбие, білім деңгейінің талаптары және т.б., потенциалды жағдайда бола тұра уақытта салыстырмалы тұрақтылықпен сипатталады және социализация процесінде адамда қалыптасады.

Субъективті мінездің себептері, ең алдымен, тұлғаның қажеттілік-ниет және құндылық-нормативі аясында іздеу қажет. Олардың талдауы нақты әрекетінің, сонымен қатар, қылмыстылық сипаты бар қозғаушы күштерді түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу көрсеткендей, девианттардың тұлғалық факторы пайдакүнемдік-зорлық қылмыстың жүйесінде бірінші деңгейлі маңызы бар, өйткені осы адамдарды сипаттайтын қасиеті – оның жасаған қылмысын көрсетеді.

Кейбір криминологтар айтқандай, қоғамға қарсы, паразитарлық, үйсіз күн кешетіндер, қанғыбастар [11, с. 109], жиі тіршілік етуге қажетті мұқтаждықтарын қанағаттандыру үшін пайдакүнемдік-зорлық қылмысты жасауға мәжбүр. Олар материалдық игіліктерді иеленуді көздемейді, тек өздерінің тіршілігін қамтамасыз ету мақсатында спирттік сусындар немесе нашақорлық заттарды алуға қаражатты алуға мұқтаж екендігімен келісеміз [11, с. 110].

Әдебиет:

1. Аванесов Г.А. Криминология. М., 1984. С. 187.
2. Криминология: Оқулық \ . В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева ред.. Спб., 2002. С. 106.
3. Давыдова Н.М., Седова Материалды-мүлдік сипаттамалар және бай мен кедейлердің өмір сүру сапасы// Социологиялық зерттеулер. 2004. №3. С.41.
4. Криминология: Учебник / Г.А. Аванесова ред.. М., 2010. С.264.
5. Криминология. М., 1994. С.240-241; Тағы қара: Садков Е.В. Жастардың маргиналды ортада қылмыстың алдын-алуы. Кандидаттық диссертация. М., 1994.\
6. Кириллов С.И. Криминологиялық талдау және кәмілет жасқа толмағандармен қайтадан жасалатын тонау мен қарақшылықтың алдын-алу мәселелері. Кандидаттық диссертация. М., 1994.
7. Римашевская Н.М. Кедейшілік және халықтың маргинализациясы // Социологиялық зерттеулер. №4. 2004
8. Криминология. М., 1994.С.211.; Тағы қара: Ситковский А.Л. Азаматтардың меншігіне қарсы пайдакүнемді қылмыстардың алдын алу виктимологиялық мәселелері. Кандидаттық диссертация. М.,1995.
9. Богомолов О.Т. Экономика және қоғамдық орта: санасыз өзараықпалдылық. М., 2008. С.8-26.
10. Гринберг Р.С. Ресейдегі нарықтық экономиканың он бес жылы// Вестник РАН. 2007., Т.77. №7.С. 584592.
11. Покровский Н.Е. Қазіргі қоғамдағы аномия мәселелері. М., 1995. С. 51.

Сартаева Калия Рысбековна

кандидат юридических наук, ЮКГУ им. М.Ауезова
г. Шымкент, Республика Казахстан, galiya_1305@list.ru

Ким Элина Павловна

Кандидат юридических наук, ЮКГУ им. М.Ауезова
г. Шымкент, Республика Казахстан, kimer_1504@mail.ru

Еркебаева Нуршат Алмурзаевна

магистр юридических наук, ЮКГУ им. М.Ауезова
г. Шымкент, Республика Казахстан, nurshate@mail.ru

**СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГЛАМЕНТИРУЮЩЕГО
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ,
СОВЕРШАЕМЫЕ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК**

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттік сатып алу саласындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқықбұзушылықпен байланысты мәселелер қарастырылады. Мемлекеттік сатып алу саласында жасалып жатқан сыбайлас жемқорлыққа жауаптылықты реттейтін, шетелдердің заңнамаларына салыстырмалы-құқықтық талдау жасалып, сондай-ақ қылмыстық құқықбұзушылықтың аталған түріне қарсы іс-әрекет бойынша шетелдік тәжірибе қарастырылған.

Annotation. This article deals with problematic issues related to corruption criminal offenses in public procurement. A comparative legal analysis of the legislation of foreign countries, regulating responsibility for corruption offenses committed in the sphere of public procurement, as well as studying foreign experience in counteracting this type of criminal offenses is given.

Любые проявления коррупции, включая деяния, паразитирующие на системе государственных закупок, являются интернациональной проблемой. Такой вывод основывается на материалах многочисленных исследований, свидетельствующих о том, что коррупционные проявления свойственны достаточно широкому кругу стран, независимо от их политического устройства и уровня экономического развития.

Весьма интересным является изучение зарубежного опыта борьбы с коррупцией. Такое исследование позволяет, с определенной долей условности, выделить страны с наиболее низким и наиболее высоким уровнем коррупции, что нагляднее проявляется при осуществлении государственных закупок.

Кпервой группе относятся: Дания, Финляндия, Швеция, Новая Зеландия, Канада, Нидерланды, Норвегия, Австралия.

В число стран *второй* группы входят: Нигерия, Боливия, Колумбия, Россия, Пакистан, Мексика, Индонезия, Индия, Венесуэла, Вьетнам, Аргентина, Китай, Филиппины, Таиланд, Турция, Румыния [1].

Следствием столь широкого распространения коррупционных проявлений в системе государственных закупок явились разработка и принятие целого ряда законодательных актов международного характера [2].

Например, международно-правовые нормы антикоррупционного характера содержатся в Конвенции Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию (Страсбург, 27 января 1999 г.), Конвенции Совета Европы о гражданско-правовой ответственности за коррупцию (Страсбург, 4 ноября 1999 г.), Кодексе поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, принятом Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 г., Руководстве ООН «Практические меры по борьбе с коррупцией», Международном кодексе поведения государственных должностных лиц (Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12 декабря 1996 г.), Двадцати принципах борьбы с коррупцией, утвержденных Резолюцией Комитета Министров Совета Европы от 6 ноября 1997 г., и др. [3].

В Конвенции ООН против коррупции сделан акцент на усиление прозрачности функционирования публичных и частных институтов, развитие этических кодексов и правил. В ней странам-участницам рекомендуется принять меры по усилению финансового контроля и отчетности. В соответствии со ст. 6 Конвенции каждое государство-участник обеспечивает создание специального органа (или органов) по предупреждению коррупции. Сопоставительный анализ норм Уголовного кодекса Республики Казахстан (УК РК) и положений Конвенции ООН показывает, что в казахстанском уголовном законодательстве сохраняется ряд противоречий с данным международным документом [4].

1. В Конвенции шире, нежели в Уголовном кодексе Республики Казахстан, описаны составы уголовных правонарушений, связанных со взяточничеством (активный и пассивный подкуп публичных должностных лиц).

2. Имеется расхождение между Конвенцией и Уголовным кодексом Республики Казахстан в вопросе о предмете подкупа в публичном и в частном секторе.

3. Конвенционный подход к определению субъекта преступления должностного (публичного) лица оказывается намного шире, чем используемое в примечании к ст. 361 УК РК определение должностного лица как субъекта соответствующих уголовных правонарушений.

4. Согласно Конвенции подкуп иностранных должностных лиц и служащих международных организаций как разновидность транснациональной коррупции с исключительной степенью опасности подлежит криминализации как международное преступление.

5. В отличие от УК РК, который более строг к государственным должностным лицам и более либерален к частным управленцам, Конвенция четко закрепляет равный и однотипный подход к коррупционным злоупотреблениям как в частном, так и в публичном секторах.

Сравнительный анализ показывает, что Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию 1999 г. [5] дает более широкий круг субъектов коррупционных преступлений по сравнению с предусмотренным Уголовным кодексом Республики Казахстан. В Конвенции более широко сформулировано понятие предмета взятки или коммерческого подкупа. Момент окончания получения и дачи взятки и коммерческого подкупа перенесен на более раннюю стадию, чем та, которая установлена ст. 366, 367, и 259 УК РК, а именно на стадию приготовления к преступлению и покушения на преступление, определенную в ч. 3 ст. 24 УК РК.

Исследование показывает, что коррупционные проявления в системе государственных закупок принимают весьма схожие черты, независимо от того, в какой стране это происходит. Вместе с тем, имеются и существенные отличия, и, в первую очередь, это относится к уровню коррупционной «пораженности» органов власти отдельных государств.

В связи с указанным, именно такие отличия в правовых системах зарубежных стран представляются весьма важными для исследования. Хотя ни одна страна в мире не может считать себя застрахованной от коррупционных проявлений в сфере государственных закупок. В то же время в отдельных странах налицо ощутимые успехи в борьбе с упомянутыми уголовными правонарушениями. Именно при сравнении можно обнаружить наиболее эффективные организационные и уголовно-правовые модели защиты от соответствующих преступных посягательств. Задаче такого анализа, как известно, отвечает, так называемый, метод сравнительно-правового исследования [6].

Следует обратить внимание на весьма ценный антикоррупционный опыт ряда стран Запада, например, еще в 1972 году Конгрессом США были приняты законы, запрещающие чиновникам извлекать личные выгоды из служебного положения при проведении закупок. Всего нормативная база США насчитывает более 890 законов и подзаконных актов, регламентирующих деятельность чиновников, занятых в организации закупок для нужд государства.

В целях борьбы с коррупцией федеральная контрактная система США применяет систему аудиторского контроля (так называемый процедурный аудит) на всех этапах закупочного (в особенности конкурсного) процесса. Введение процедурного аудита обеспечивает независимый контроль над всеми процессами, использующимися при проведении закупок.

В свою очередь Австралия является признанным мировым лидером по «прозрачности» проводимых конкурсных торгов. Позитивный результат здесь достигается благодаря хорошо отлаженной организации всех процедур закупок, включая совершенную систему контроля над чиновниками. В то же время в стране отсутствуют законодательные акты, регламентирующие сферу государственных закупок. Проведение конкурсов регламентируется подзаконными нормативными документами исполнительных и административных органов власти. При этом отдельные штаты Австралии пользуются значительной автономией при проведении закупок и действуют в рамках общей политики закупок, проводимой правительством страны. Беспрекословное следование устоявшимся принципам государственных закупок достигается посредством установления персональной ответственности государственных чиновников.

Также обращает на себя внимание и система производства государственных закупок, сформировавшаяся в ФРГ. Государственные закупки здесь входят в сферу действия гражданского законодательства. Вопросы регулирования государственных закупок, определяемые директивами ЕС, подпадают под действие государственного Закона о принципах бюджетного финансирования. В 1994 году в этот нормативный акт была введена независимая экспертиза законности процедуры присуждения государственных контрактов. Германия отличается также системой строгого государственного контроля в сфере государственных закупок. В соответствии с требованиями заказчик должен указать в конкурсной документации организацию, которая контролирует его деятельность.

Весьма впечатляющие результаты борьбы с коррупцией, включая сферу государственных закупок, достигнуты в Сингапуре. В стране для этих целей создан специализированный орган, именуемый Бюро по расследованию случаев коррупции. Этот независимый орган призван бороться со случаями коррупции в государственном и частном секторе экономики. В сферу компетенции упомянутого органа входит система мониторинга возможных точек возникновения коррупционных действий в государственных и общественных организациях; система подбора лиц на должности, опасные с точки зрения коррупции и др. [7].

Аналогичная ситуация в Ирландии. Дело в том, что в этих странах государство построено в результате многовековой борьбы. Поэтому государственный чиновник, уличенный в коррупции, рассматривается с точки зрения морали как *враг государства*.

Такое же положение характерно и для Канады. Например, уголовное законодательство данной страны взяточничество приравнивает к нарушению конституции и акту государственной измены. Уголовному наказанию подлежит как получившее взятку лицо, так и давшее ее. Нормы Конституционного права Канады направлены как против зависимости парламента от бизнеса, так и против использования депутатами служебного положения в корыстных целях.

В Индии, Японии и Судане очень эффективной оказалась мобилизация неправительственных организаций и граждан против коррупции при организации системы государственных закупок. В Зимбабве - усиление

общественного сотрудничества в форме комитетов по наблюдению за окрестностями. Ящики для письменных предложений и «горячие» линии связи для получения анонимной тревожной информации также явились эффективными средствами против коррупции [8].

Вероятно такое явление, как коррупция, имеет место не только в рамках отдельных государств, но и в международных организациях. В них также распределяются ресурсы (например - помощь странам-участницам или клиентам этих организаций); их распределяют чиновники, не являющиеся собственниками этих ресурсов. Кроме того, бюрократия в международных организациях находится под менее пристальным контролем по сравнению с национальными, контролируруемыми общественными организациями своих стран. Все это влечет за собой коррупцию, которая, к тому же, в силу специфики работы международных организаций, находится в зоне значительно меньшего риска для участников коррупционных сделок.

Одним из следствий глобализации отношений является то, что коррупция приобрела мировые масштабы. Она перестала быть проблемой отдельных стран. В этом причина того, что с начала 90-х годов XX века мир начинает применять против коррупции инструменты, носящие всеобщий или региональный характер. К решению проблем коррупции подключается Организация Объединенных Наций, Совет Европы, Европейский Союз, Организация Американских государств, а также такие организации, как Всемирный Банк, Организация экономического сотрудничества и развития.

Только за последние годы в различных регионах мира было принято несколько деклараций и конвенций, направленных на противодействие коррупции как мировому явлению. В принимаемых конвенциях закрепляются нормы права международного характера, обязательные для стран, ратифицирующих эти конвенции [9].

После долгой подготовки в 2003 году Организация Объединенных Наций приняла Конвенцию против коррупции [10]. ООН считает, что борьба с коррупцией - это обязанность государств, и для ее эффективного исполнения необходим, прежде всего, всеобъемлющий и междисциплинарный подход к профилактике коррупции, который не должен сводиться только к мерам уголовного преследования. Конвенция обращает внимание: на необходимость создания специализированных государственных органов по противодействию коррупции (ст. 6, 36); на организацию подбора кадров в аппарат государства (ст. 7); на принятие кодексов поведения для служащих и иных должностных лиц (ст. 8); на обеспечение прозрачности и конкуренции при осуществлении государственных закупок и подрядов (ст. 9); на привлечение гражданского общества к борьбе с коррупцией, в первую очередь, через доступ к информации деятельности государственных органов (ст. 13). Борьба с коррупцией в Конвенции связывается с принятием мер уголовной ответственности: за отмывание денег, полученных в результате коррупции (ст. 14, 24); за сокрытие имущества, заведомо полученное вследствие коррупционного акта (ст. 25), за воспрепятствование правосудию по делам о коррупции (ст. 25). Конвенция предлагает странам-участницам признать в качестве коррупции и криминализировать не только подкуп должностных лиц (ст. 15, 16, 18), но и хищения государственного имущества (ст. 17), злоупотребление должностными лицами служебным положением (ст. 19), незаконное обогащение (ст. 20). Уголовно наказуемым предлагается признавать не только предоставление, но и обещание или предложение какого-либо незаконного преимущества, а так же вымогательство взятки (ст. 15, 16, 18). Государства призывают ввести уголовное наказание за подкуп иностранных публичных должностных лиц и должностных лиц международных публичных организаций (ст. 16). ООН ставит вопрос о введении ответственности юридических лиц за коррупцию (ст. 26).

Государствам предлагается принять законодательные меры по защите свидетелей и лиц, сообщающих о фактах коррупции (ст. 32-33), обеспечить возмещение вреда, который получают лица в результате коррупционных деяний (ст. 35).

ООН призывает государства-участники международных отношений к активному сотрудничеству по противодействию коррупции, в том числе к оказанию помощи в расследовании фактов коррупции и возвращении финансовых средств, полученных в результате коррупционных операций применительно к системе государственного снабжения страны. Регулированию этих отношений посвящена почти половина объема текста Конвенции (Глава 4-6. Ст. 4362).

Для осуществления данной Конвенции ООН учредила Конференцию стран-участников Конвенции, которая будет созываться Генеральным Секретарем ООН (ст. 63). Конвенция вступит в силу при ратификации ее тридцати странами мира.

Присоединяясь к этой Конвенции, Казахстан должен будет криминализировать не только дачу и получение взятки, но также «обещание и предложение» (thepromiseandoffering) дать взятку, а также настойчивые требования дать взятку в виде любого «незаконного блага» (anyundueadvantage). Новым для Казахстана также является запрет Конвенцией подкупа иностранных публичных должностных лиц. Конвенция (Статья 14, параграфа 2) предлагает использовать конфискованное у преступников имущество для покрытия расходов, связанных с получением доказательств по делу. Страны-участницы Конвенции берут на себя обязательства оказывать друг другу помощь в расследовании названных уголовных правонарушений.

Активно участвует в противодействии коррупции на международной арене Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). В 1997 году она приняла «Конвенцию по борьбе с подкупом иностранных публичных должностных лиц в международных коммерческих отношениях». Данный акт требует от стран участниц криминализации активного (дача взятки) и пассивного (получение взятки) подкупа иностранных публичных должностных лиц в ходе коммерческих транснациональных отношений (Статья 1).

Защитить свободу конкуренции внутри Европейского Союза призван документ, принятый Советом Европейского Союза, который называется «Совместные действия против коррупции в частном секторе» от 22 декабря 1998 года. Государства-члены Союза взяли на себя обязательства криминализовать коррупцию в сфере коммерческих отношений, в которых участвуют непубличные должностные лица.

Роль международных инструментов выполняют декларации, которые содержат политические заявления и призывы. Так, «Декларация ООН против коррупции и подкупа в международных коммерческих трансоотношениях» [11] призывает все страны мира криминализовать подкуп иностранных должностных лиц, который осуществляется в международных коммерческих отношениях, не освобождать от налога средства, потраченные на их подкуп (как это имеет место во многих странах мира, где налог взимается с полученной прибыли).

Активное участие в изучении коррупции и разработке инструментов противодействия ей принимают организации, созданные при ООН. В рамках Всемирной программы Центром по предупреждению международной преступности разработано «Руководство ООН по антикоррупционной политике» (United Nations Manual On Anti-Corruption Policy) и «Набор антикоррупционных инструментов» (Anti-Corruption Tool Kit), который систематически перерабатывается и обновляется. Все эти документы легко можно найти на сайте ООН [12]. Названные документы не имеют юридической силы и являются рекомендациями ученых для стран, которые действительно намерены бороться с коррупцией.

Рассматриваемые документы пытаются выработать единое, применяемое во всем мире понятие коррупции. Предлагается использовать это слово в широком смысле, включая в него не только подкуп, но и растрату вверенного имущества, обман, вымогательство, злоупотребление должностным положением, небеспристрастное решение вопроса в случае конфликта интересов, получение незаконных выгод, фаворитизм, кумовство.

В рассматриваемых документах организаций ООН предлагается строить всю работу государственного механизма на принципах прозрачности, подотчетности обществу, ответственности перед ним, на основе господства права. В предисловии к первому варианту «Антикоррупционного набора инструментов» говорится о том, что необходимо создать систему контроля и отчетности, направленную на усиление ответственности различных правительственных структур, а также систему выявления и расследования случаев коррупции. В целях усиления контроля над работой государственных органов предлагается упрощать процедуры их деятельности, обеспечивать гласность их осуществления, знакомить граждан со структурой государственных органов, распределением компетенций внутри этой структуры, порядком работы и принятия решений органами и должностными лицами. Открытым предлагается сделать процесс формирования бюджета, поощряя участие граждан в его обсуждении и контроле над исполнением. Государственные закупки и подряды предлагается проводить на основе открытых конкурсов. Как уже отмечалось выше, частные фирмы, уличенные в подкупе должностных лиц, от участия в конкурсах отстраняются. Для того чтобы затруднить частным фирмам выделение средств на осуществление подкупа должностных лиц, всем странам предлагается вводить международно-признанные процедуры бухгалтерского учета.

Повышенный интерес к развитию конкурсной системы государственных закупок в связи с актуальностью проблемы по противодействию коррупции, видимо, вполне оправдан. Несомненно, это обусловлено тем, что, как показала международная практика, закупки для государственных нужд являются главным источником коррупции. Именно в этой области возникает больше всего соблазнов для чиновника и больше всего лазеек для возможных злоупотреблений. Соответственно, организация конкурсных закупок во всём мире используется, прежде всего, как главное средство борьбы со злоупотреблениями чиновников. И хотя конкурсная система государственных закупок направлена также и на решение других важных задач — например, достижение дополнительной экономии бюджетных средств, стимулирование конкуренции, однако профилактика коррупции выступает все-таки задачей наиболее приоритетной, поскольку мероприятия, направленные на снижение коррупции, способствуют повышению эффективности работы государственного административного аппарата.

В нашей стране конкурсная система государственных закупок пока еще оставляет желать лучшего. Существует целый ряд проблем, связанных со становлением конкурсной системы. В специальной литературе к подобным проблемам относят низкую квалификацию и недостаток опыта как у заказчиков, так и у поставщиков, недобросовестные действия со стороны поставщиков, отсутствие аудиторского контроля за проведением закупок и т.д. Думается, однако, что все перечисленные проблемы не относятся в каком-то смысле к первостепенным.

Фридрих Ницше в своих сочинениях упоминал понятие «невинная коррупция», которая вырастает, подобно грибу, во всех учреждениях, в которые не проникает свежий воздух общественной критики [13, с. 441].

В Казахстане на уровне науки в целом выработался единый подход к пониманию сути антикоррупционных реформ. Так, Жаксыбекова Ф. справедливо отмечает: «Наиболее опасным последствием неконтролируемой коррупции является поражение системных основ взаимоотношений между обществом и государством» [14].

Осознавая такую опасность для развивающегося общества, Республика Казахстан проводит последовательную и целенаправленную государственную политику по перманентному противодействию коррупции.

Масштабная реформа в сфере государственных закупок началась в нашей стране ещё в 1997 году. В апреле 2009 года был издан Указ Президента Республики Казахстан «О дополнительных мерах борьбы с

преступностью и коррупцией и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан», направленный на повышение эффективности расходования бюджетных средств и снижение коррупции в государственных органах власти. В Положении о порядке организации и проведения конкурсов на закупку продукции для государственных нужд, впервые в современном казахстанском законодательстве была достаточно подробно прописана конкурсная процедура, используемая в мировой практике при проведении аналогичных закупок.

Самая большая проблема заключалась, пожалуй, в том, что многие процедуры не прописывались достаточно детально. Это оставляло исполнителям многочисленные возможности трактовать нормы в свою пользу и, соответственно, приспосабливать прописанные процедуры под принятую практику. Справедливости ради, важно отметить, что теперь у чиновников осталось гораздо меньше «поля для манёвра», чем это было до принятия Указа. Тем более, что на практике имело место множество случаев нарушения норм утверждённого Указом Положения в силу недостатка либо отсутствия квалификации, опыта и знаний государственных чиновников в этой новой сфере деятельности.

28 августа 2009 года был опубликован Указ Президента Республики Казахстан за №858 «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период 2010-2020». Снижение уровня коррупции во всех сферах жизни - такова главная цель этой Концепции.

Далее, Главой государства в «Стратегии Казахстан – 2050» определен формат дальнейшего укрепления государственности и развитие казахстанской демократии, в том числе с безоговорочным искоренением коррупции как явления. «Государство и общество должны единым фронтом выступить против коррупции [15]. Коррупция – не просто правонарушение. Она подрывает веру в эффективность государства и является прямой угрозой национальной безопасности».

18 ноября 2015 года принят Закон РК «О противодействии коррупции». Принятый Закон предусматривает комплекс мер превентивного характера, направленных на устранение причин и условий совершения коррупции, а не на борьбу с ее последствиями. Законом предусмотрена подготовка ежегодного Национального доклада о противодействии коррупции Созданное правовое поле позволит эффективно реализовывать задачи по усилению превентивных мер против коррупции.

Список использованной литературы:

1. Гайдук А.П. Зарубежный опыт расследования и раскрытия преступлений в сфере коррупции // Известия методического центра профессионального образования и координации научных исследований. 1996. №4.
2. Конвенция Совета Европы ЕТС №141 «Об отмывании, выявлении, изъятии, конфискации доходов от преступной деятельности» (Страсбург, 8 ноября 1990 года); Конвенция о борьбе с подкупом иностранных должностных лиц при заключении международных коммерческих сделок (принята конференцией по выработке Конвенции 21 ноября 1997 года);
3. Конвенция Совета Европы ЕТС №173 «Об уголовной ответственности за коррупцию» (Страсбург, 27 января 1999 года); Модельный закон «О борьбе с коррупцией» (принят Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ 3 апреля 1999 года № 13-4); Конвенция ООН против коррупции (UNCAC), принятая Генеральной Ассамблеей ООН (резолюция № A/RES/58/4 от 21 ноября 2003 года).
4. Богуш Г.И. Конвенция ООН против коррупции 2003 г.: Общая характеристика и проблемы имплементации // <http://www.sartraccc.sgap.ru/index.htm>.
5. Практические меры борьбы с коррупцией: Восьмой Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Гавана. Куба. 27 августа - 7 сентября 1990 г. -М.
6. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume (National Reports), 1987.). Речь идет не только о сравнении законов и иных актов, но и о влиянии правовых принципов и концепций не только на законодательную, но и на судебную практику (Law Making, law Jinxing, and law shaping / Ed. by B.S. Markesinis. Oxford University Press, 1987. P. 37 - 41.).
7. Левин М. Коррупция есть везде // Коммерсантъ ВЛАСТЬ. 2000. 21 марта. С. 28.
8. А/ге5/58/4 Ыир://\у\у.ип.огй/ги551ап/с1осшсп/сопуеп18/соггир11оп.рс1Г
9. Гайдук А.П. Зарубежный опыт расследования и раскрытия преступлений в сфере коррупции // Известия методического центра профессионального образования и координации научных исследований. 1996. №4.
10. [daffe/irne/br\(97\)20/wwwl.oecd.org/dar/nocorruption/instruments.htm](http://daffe/irne/br(97)20/wwwl.oecd.org/dar/nocorruption/instruments.htm)
11. Руководство по практическим мерам борьбы с коррупцией. Подготовлено под эгидой ООН по рекомендации Комитета по предупреждению и борьбе с ней: Резолюция Экономического и Социального Совета 1990/23 от 23 мая 1990г.
12. Сайт ООН
13. Ницше Ф. Сочинения в 2 т. Том 1 - М.: Мысль, 1990. – с. 441
14. Жаксыбекова Ф. Борьба с коррупцией в Республике Казахстан // Фемида. – 2012. – № 6(198). – с. 6
15. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Стратегия «Казахстан-2050» Новый политический курс состоявшегося государства.

Утаров Канат Алимтаевич

з.ғ.к., ОҚМУ, Шымкент

Абдирашов Ернар Ажигалиұлы
Магистрант, 1 курс, ОҚМУ, Шымкент

Сартаева Шолпан Ширинбековна
Магистр, АӘИУ, Шымкент

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ІСТЕР ӨНДІРІСІ ТУРАЛЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕР

Резюме. В силу участия Республики Казахстан в различных международных организациях и принятия на себя обязательств по исполнению норм международного права казахстанское уголовное судопроизводство по делам о преступлениях несовершеннолетних должно быть построено в соответствии с современными международно-правовыми актами о правах подростков. Именно поэтому нормы Конституции Республики Казахстан и УПК РК предусматривают, что общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Республики Казахстан являются составной частью ее правовой системы.

Summary. Because of the participation of the Republic of Kazakhstan in international organizations and commitments to implement the rules of international law of the Kazakh criminal legal proceedings on Affairs about crimes of minors must be built in accordance with modern international instruments on the rights of adolescents. That is why the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the code of criminal procedure provides that generally recognized principles and norms of international law and international treaties of the Republic of Kazakhstan are an integral part of its legal system.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 4 бап 3 тармақ, ҚР ҚКК 2 бап 3 бөліміне сай, Қазақстан Республикасымен бекітілген халықаралық келісімдер, заң алдында басымдау келеді. Қазақстандық заңдылықтар және халықаралық нормалардың қақтығысу жағдайында, келісімдер соңғылардың ережелерін қолданады. Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының 2008 жылғы 10-ші шілдедегі №1 «Қазақстан Республикасының халықаралық нормаларын пайдалану туралы» тұрақтандырылған қаулысында, адам құқығы және азаттығы халықаралық құқықтық жалпытаңылған қағидалары және нормалары, және Қазақстан республикасының халықаралық келісімдеріне сәйкес, Қазақстан Республикасының тікелей қарауында әрекет етеді делінген. Мұнда халықаралық құқықтың жалпытаңылған қағидалары деп тұтас мемлекеттердің халықаралық қоғамдастығымен қабылданатын және таңылатын халықаралық құқықтың негізін салатын бұйрықты нормаларын түсіну қажет, және бұл нормалардан ауытқушылықтарға жол бергісіз /мысалы, адам құқығын жалпыға бірдей құрметтеу қағидасы және халықаралық міндеттемелерді адал ниетпен орындау қағидасы/. Халықаралық құқықтың жалпытаңылған нормасы болып тұтас мемлекеттердің халықаралық қоғамдастығымен қабылданатын және таңылатын және заң шеңберінде міндетті болып табылатын мінез-құлық ережелері қабылданады. Пайдалану үшін ішкі мемлекеттік актілердің басылымын талап етпейтін Қазақстан Республикасының ресми жарияланған халықаралық келісімдерінің Ережелері, Қазақстан Республикасында тікелей әрекет етуде. Сотпен қылмыстық істер қарауда тікелей Қазақстан Республикасының күшіне енген және ҚР міндетті болып табылатын және ережелері қолдану үшін ішкі мемлекеттік актілердің басылымын талап етпейтін, әрі ұлттық құқық субъектілеріне құқық және міндеттемелер шығаруға қабілетті халықаралық келісім қолданады. Құрамында қылмыс белгілерін алдын-ала ескеретін халықаралық-құқықтық нормалар ҚК нормасы тікелей Қазақстан Республикасының халықаралық келісімін қолдану қажеттілігін орнатқанда ғана пайдалану тиіс.

Егер де ҚК нормалары Қазақстан Республикасының халықаралық келісімімен тыйым салынған қылмысқа қылмыстық жауапкершілікке тартуды алдын-ала ескеру жағдайында істі қарау барысында сот Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің мазмұнын және халықаралық келісіммен тыйым салынған қылмысқа қылмыстық жауапкершілікті ескеретін қылмыстық заң нормаларын анықтап, зерттеу міндетті. Мақсаты – Қазақстан Республикасының халықаралық келісіндегі қылмыстық жазаланатын әрекет белгілерінің барлығы қылмыстық заңға енгізілгенін және бекіту мәселесін, күшіне енген мерзімін анықтау [1].

Кәмелетке толмаған жасөспірімдерге қатысты қылмыстық істердің өндірісін реттейтін негізгі халықаралық-құқықтық актілер арасында келесілерді атап өту қажет:

1. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық келісім /Нью-Йорк, 19.12.1966 ж/
2. Кәмелетке толмағандарға қатысты сот әділдігін шығаратын Біріккен Ұлттар Ұйымының төмен деңгейдегі стандарттық ережелері «Пекин ережелері» / БҰҰ Бас Ассамблеясының 10.12.1985 жылғы 40/33 санды қарарымен қабылданған. / [2].
3. Түрлі деңгейде тұтқынға алынған немесе қамауға алынған барлық тұлғаны қорғау қағидаларының жинағы /БҰҰ Бас Ассамблеясының 09.12.1988 жылғы 43/173 қарарымен бекітілген/ [2].
4. Бала құқығы туралы Конвенция /НЬЮ-Йорк, 20.11.1989 ж/.
5. БҰҰ Бас Ассамблеясының 14.12.1990 жылғы 45/112 қарары «Біріккен ұлттар Ұйымының кәмелетке толмағандардың арасында қылмыскерліктің алдын-алуға арналған Жетекші қағидалары» /Эр-Рияда қабылданған Жетекші қағидалары/

6. БҰҰ Бас Ассамблеясының 14.12.1990 ж 45/113 қарары «Біріккен Ұлттар Ұйымының бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелері» [2].

Жоғарыда берілген актілерде кәмілетке толмағандарға қатысты қылмыстық істер өндірісі бойынша ерекше ережелер қамтылған, олар қылмыстық сот өндірісін жүргізу барысында тұлғалардың аталған санатына азаттығын және құқығын қорғауға міндеттелген. Ұсынылған халықаралық-құқықтық актілердің негізгі ережелерін қарастырайық.

1. Кәмілетке толмағандарға қатысты сот әділдігін шығару мақсаттары.

Кәмілетке толмағандарға қатысты сот әділдігін шығару жүйесі олардың саулығына, құқығын, қызығушылықтары мен қауіпсіздігін қорғауға, ақыл-ой мен дененің дамуына себепкер болып, кәмілетке толмаған құқық бұзушыларға жасалынатын кез-келген ықпал шаралары құқық бұзушының тұлғалық ерекшеліктерін де, құқық бұзушылықтың жасалу жағдайында есепке алуы қамтамасыз етуге бағытталу тиіс. Кәмілетке толмағандармен жасалынатын қарым-қатынас онда маңыздылық және адамгершілік сезімдерінің дамуына септігін тигізіп, адам құқығы және басқалардың негізгі еркіндігіне құрмет сезімін бекітіп, баланың жасын, оның басқа ықпал алуға қалауын және қоғамда пайдалы қызмет орындауын есепке алу дұрыс.

Жоғарыда аталған нормалар БҰҰ бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелерінің 1 тармағында, бала құқығы туралы Конвенцияның 40 бабының 1 тармағында [2], Пекин ережелерінің 5.1 Ережесінде қамтылған».

2. Кәмілетке толмағандарға қатысты қылмыстық істер бойынша жылдамдатылған өндіріс.

Кәмілетке толмаған жасөспірімнің кез-келген ісін басынан бастап жылдам, еш кедергісіз және тоқтаусыз жүргізу ережесі Пекин Ережелерінің 20.1 ережесінде бекітілген [2]. Кәмілетке толмағандардың істері бойынша ресми сот өндірісін жылдам іске асыру бастапқы мақсат болып табылады. Кері жағдайда, тексеру және шешім шығару барысында анықталғанның барлығына қауіп төнуі мүмкін. Уақыт өте кәмілетке толмағанға аса ауыр болып, кейде тіпті сот тексерісінің барысы мен құқық бұзушылыққа шығарылған шешімнің өзін қисынды және психологиялық жағынан үйлестіру мүлде мүмкінсіз болады [3].

3. Кәмілетке толмағанды ұстау және қамауға алуға қатысты ережелер.

Сотқа дейін кәмілетке толмағандарды ұстау және қамауға алу тек заңға сай орындалу тиіс, тек төтенше жағдай ретінде және ұсталу қажетті мерзімі барынша аз болып, мүмкіндігінше, басқа ұқсас әдістермен алмастырылу қажет, тұрақты бақылау, белсенді тәрбие жұмысы немесе жанұяға орналастыру /тәрбие мекемесі, үй/. Және бұл жағдайда, әр бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмаған жасөспірімге ізгілік қатынас, оның жасындағы тұлғалардың қажеттіліктері есепке алынған тұлғасының ажырамас адамгершілігіне құрмет көрсетілуі тиіс. Жеке алғанда, бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмаған жасөспірім ересек және сотталған кәмілетке толмағандардан бөлек ұсталып, өз отбасымен хат алмасу және кездесу арқылы қарым-қатынас жасау құқығына ие.

Қылмыс жасаған деп күдікті ретінде ұсталған кәмілетке толмағанның ата-анасы немесе қамқоршысы дереу құзыретті мекемемен өз ынтасы бойынша жасөспірімді қамауға алғаны туралы хабарлау тиіс, мұндай мүмкіндік болмаған жағдайда, аса қысқа мерзімде хабарлау тиіс. Төреші немесе басқа құзыретті лауазымдық тұлға немесе орган оның бостандыққа жіберу туралы мәселесін тез арада шешу қажет.

Мүмкіншілік туындаған жағдайда, кәмілетке толмағанға еңбек ақы төленетін жұмыспен қамту мүмкіндігі, өз оқуын немесе кәсіби дайындығын жалғастыру мүмкіндігі ұсынылу тиіс.

Кәмілетке толмағанның еңбегі, оқу немесе кәсіби дайындығы қамауға ұстау мерзімін ұзартуға келтірмеу қажет. Кәмілетке толмағандарға бос уақытын өткізуге немесе демалуға арналған заттардың болуына және алдыруына рұқсат етілген, дегенмен бұл сот әділдігін шығару қызығушылықтарына қайшы болмауы тиіс.

Аталған нормалардың барлығы кәмілетке толмағандардың құқығын қорғауға қатысты барлық халықаралық актілерде ескерілген, сонымен қатар, БҰҰ бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелерінің 3 бөлігінде [3], бала құқығы туралы Конвенцияның 37 бабының с тармағында [4], Пекин ережелерінің 10.1.10.3., 13.1.13.2. [3], 13.4 Ережесінде, Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық келісімнің 10 бабы 2 тармағында [5], Ұсталған немесе қамауға алынған барлық тұлғаны қорғау қағидаларының жиынтығының 16 қағидасы 3 тармағында қамтылған» [5].

Одан басқа, азаттық және жеке дербестік құқығы өзіне келесі ережелерді қамтиды, ешкім арнайы ескерілген жағдайда ғана және заңмен бекітілген тәртіпте ғана азаттығынан айырылуі мүмкін, және тұтқын немесе қамауға алынып, азаттығынан айырылған әр адам, оның қамауға алыну және бостандыққа шығару заңдылығын сотқа кідіріссіз қаратуға құқығы бар, егер де оның қамауға алынуы сотпен заңсыз деп таңылса, бұл Адам құқығын қорғау Конвенциясының 6 тармағында және ETS негізгі еркіндік ережесінің 005 бекітілген /Рим, 04.11.1950 ж/[6].

4. Тұтқынға алынған немесе сот шешімін күтудегі кәмілетке толмағандармен кінәсіз тұлғалар ретінде қатынас жасау.

Аталған ереже кінәсіздік презумпциясы қағидасын бейнелейді, бұл бойынша, әр қылмыс жасаған айыпталушы кінәсі дәлелденіп, сот үкімі заңды күшіне енгенге дейін кінәсіз болып есептелу тиіс /БҰҰ бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелерінің 17 тармағында, бала құқығы туралы Конвенцияның 40 бабының 2 тармағында, Пекин ережелерінің 7.1 Ережесінде қамтылған» [6].

Сонымен қатар, аталған қағида Адам құқығының жалпыға бірдей Мәлімдемесінің 11 бабында ұсынылған / БҰҰ Бас Ассамблеясының үшінші сессиясында 10.12.1948 жылы 217 А қарарымен [5] және Адам құқығын

қорғау туралы Конвенциясының «ф» бабы 2 тармағында қабылданған және жасына қарамастан барлық күдікті және айыптыларға қолданылады[6].

5. Кәмелетке толмағанның қылмыстық ісі бойынша өндіріс жүргізу барысында қызығушылықтарын қорғауды қамтамасыз етуге міндеттелген кәмелетке толмағанның оның ата-анасы мен қамқоршыларының құқықтарына қатысты ережелер.

- бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағанның құқықтық және басқа да көмекке қол жетімдігі/оның ішінде ақысыз заң шеңберіндегі кеңестер алу, егер де оны көрсету ұлттық заңдылықтармен қарастырылған жағдайда/, аудармашылық көмек, әлеуметтік, психологиялық, медициналық көмек / БҰҰ бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелерінің 18, 49 тармақтарында, бала құқығы туралы Конвенцияның 40 бабының 2 тармағында, Пекин ережелерінің 7.1., 13.5., 15.1 Ережелерінде қамтылған». Қылмыс жасаған айыпталушыны өз-өзін жеке қорғау немесе өзі таңдаған қорғаушы арқылы таңдау құқығы, немесе оның қорғаушы қызметтерін төлеу қаражатының жеткіліксіздігінде, оған тағайындалған қорғаушының қызметтері және аудармашының қызметтері тегін көрсетіледі, бұл адам құқығы және негізгі бостандық туралы Конвенциясының 6 бап 3 тармағында көрсетіліп, барлық тұлғаларға қатысты келеді[6];

-кәмелетке толмаған жасөспірімнің сот мәжілістеріне қатысу құқығы /Пекин ережелерінің 15.2 ережесі/;[6]

-кәмелетке толмаған жасөспірімнің қарастырылып жатқан мәселе бойынша құзыретті, тәуелсіз және әділ органның әділ қаралу барысында заңға сәйкес және қорғаушы қатысуымен кідіріссіз шешім қабылдау құқығы, және де жоғарыда тұрған органның істі қайта қарау құқығы / Бала құқығы туралы Конвенцияның 40 бап 2 тармағы/;[6]

- кәмелетке толмаған жасөспірімнің қылмыстық іс барысындағы өндірістің бүкіл кезеңінде құпия сақтау құқығы, оған қажетсіз жария немесе абыройына зала келтірмеу мақсатында БҰҰ бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелерінің 18 тармағында, Пекин ережелерінің 8.1., 8.2 Ережелерінде қамтылған»;

- кәмелетке толмаған жасөспірімнің өзіне тағылатын айып туралы міндетті кідіріссіз және тікелей хабарлану құқығы / Бала құқығы туралы Конвенцияның 40 бап 2 тармағы, Пекин ережелерінің 7.1 ережесі/. Сонымен қатар, аталған ереже Адам құқығы және негізгі бостандықтар конвенциясының 5 бап, 1 тармағында, 6 бап 3 тармағында ұсынылған;

-кәмелетке толмаған жасөспірімнің түсініктеме беруден, куәгерлермен оңаша кездесуден және екі жақты тергеуден бас тарту құқығы құқығы туралы Конвенцияның 40 бап 2 тармағы, Пекин ережелерінің 7.1 ережесі/.

6. Құзыретті органдардың қызметкерлеріне қойылатын талаптар.

ЭР-Риядада қабылданған Жетекші қағидалардың 58 тармағында[5], БҰҰ бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандарды қорғауға қатысты Ережелерінің 81 тармағында, Пекин ережелерінің 12.1., 22.1., 22.2 Ережелерінде[5] ескертілгендей, құқық қорғау органдарының қызметкерлері және басқа да тиісті мекемелердің қызметкерлері, жынысына қарамастан, өзінің жұмысындағы жастардың ерекше қажеттіліктерін есепке алуға дайын болуы тиіс, және де кәмелетке толмаған жасөспірімдердің сот төрелігінің жүйесімен қақтығыспау мақсатында нақты көмек беру қызметтерін және бағдарламаларын барынша мүмкінді деңгейде пайдалану қажет. Өз қызметтерін оңтайлы атқару үшін, жиі немесе тек кәмелетке толмаған жасөспірімдердің істерімен айналысатын құқық қорғау органдарының қызметкерлері, арнайы нұсқау алу және дайындықтан өтуі міндетті. Бұл мақсатта ірі қалаларда құқық қорғау органдарының арнайы бөлімшелері құрастырылуы тиіс. Кәмелетке толмаған жасөспірімдердің істерін қарайтын әділ төрелік органдарының қызметкерлері кәмелетке толмағандардың түрлі санаттарын есепке алып таңдалуы тиіс.

Сөзсіз, халықаралық актілердің ережелері кәмелетке толмаған жасөспірімдерге қатысты әділ төрелік жүйесі білікті қызмет етуге бағытталған, себебі құқық қорғау органдары жасөспірімдерге қылмыстық сот өндірісімен танысудың алғаш байланысы болып табылғандықтан, қызметкерлердің кәсіби біліктілігі кәмелетке толмаған жасөспірімдерге қатысты әділ және тиімді сот төрелігін шығарудың қажетті құрамдасы болып орын алады.

7 Кәмелетке толмаған жасөспірімдерге қатысты қылмыстық жүйенің сот алдындағы кезеңдерінде істі тоқтатуға қатысты ережелер.

Пекин Ережелерінің 11.1-11.3 ескертуінше, кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың істерін қарауда мүмкіндігінше биліктің құзыретті органымен /мысалы, сотпен/ ресми қарауға жеткізбеу дұрыс. Кәмелетке толмаған жасөспірімдердің істерін жүргізетін полиция, прокуратура және басқа да органдар, мұндай істер бойынша өз қалауынша істі ресми қараусыз шешім қабылдауға уәкілетті. Дегенмен, істі осылайша тоқтату және оны тиісті қоғамдық немесе басқа қызметтерге тапсыру үшін кәмелетке толмаған жасөспірімнің немесе ата-аналарының /қамқоршыларының/ міндетті келісімі қажет, мұндай істі тапсыру туралы шешім өтініш негізінде биліктің құзыретті органымен қайта қарауға тиісті болу шартында ғана[3].

Халықаралық актілерде мұндай нормалардың нақтылығы келесімен байланыстырылады, яғни істі қылмыстық жүйенің сот алдыңғы кезеңдерінде тоқтату кәмелетке толмаған жасөспірімге қатысты әділ төрелігін шығару барысының жағымсыз салдарын шектеуге және оңтайлы шешім шығаруға мүмкіндік береді. Бұл, әсіресе, қатерлі бұзушылықпен байланыспаған істерге, және бейресми әлеуметтік бақылауды іске асыратын отбасы, мектеп және басқа да институттар тиісті ықпал ету шараларын қабылдап немесе қабылдауға ниеттелген жағдайларға қатысты.

8 Кәмелетке толмаған жасөспірімнің тәрбиесі мен өмір сүру жағдайларын анықтауға байланысты ережелер.

Пекин ережелерінің 16.1 ескертуінше, құқық қорғау органдарының барлық жағдайда, ұсақ құқық бұзушылықты есепке алмағанда/ биліктің құзыретті органының соңғы шешімді қабылдауға дейінгі міндеті-кәмелетке толмаған жасөспірімнің айналасы мен өмір сүру жағдайларын, немесе құқық бұзушылық жасалған жағдайларды зерттеп анықтау, яғни биліктің құзыретті органына іс бойынша саналы шешімнің шығуына қолғабыс ету[3].

Сілтеме:

1. <https://tengrinews.kz>
2. <https://online.zakon.kz>
3. jjpk.hosting2.pstu.ru/_res/fs/file6021.doc
4. <https://www.icrc.org>.
5. <http://www.un.org>.
6. <http://europeancourt.ru>

Сартбаева Улданай Карахановна

заң ғылымдарының кандидаты

Халықаралық гуманитарлық – техникалық университеті, Ona_texas@mail.ru

Еркебаева Нуршат Алмурзаевна

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Nurshate@mail.ru

КӨЛІКТЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ МЕН ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ЖЕКЕ ҚҰРАМДАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа: Мақалада көліктік қылмыстық құқық бұзушылықтарға құқықтық сипаттама беріледі. Көліктегі қылмыстар сараланып және зерттеу жүргізілді. Қоғамдағы орын алып жатқан көліктегі қылмыстардың алдын алу үшін ұсыныстар берілген.

Аннотация: В статье рассматривается характеристика транспортных уголовных правонарушений. Про квалифицированы транспортные преступления и проведен анализ исследования. Преведены рекомендации по профилактике транспортных преступлений, происходящие в обществе.

Absakt: In the article the author revealed actual problems of legal concept in the field of transport and individual trains. The article describes offenses in criminal offenses in transport. Labor crimes are qualified and investigated. Proposals are proposed to prevent violations of law on transport.

Көліктегі қылмыстардың қақтығыстардың қайсысының қоғамға қауіптілік дәрежесінің басым екендігін анықтау және оған осы мәселеде қылмыстық құқылық шараларды реттеу - қылмыстық заңның негізгі адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары", - деп жарияланған.[1]

Жаңа Қылмыстық заңның ең басты міндеттерінің бірі - адам, қоғам, мемлекет мүддесін қорғау болып табылады. Қылмыстық құқық жеке құқық саласы ретінде адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын, қоғамды және мемлекетті қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға бағытталған қоғамдық қатынастарды реттейді. Адам болмаса, адамның құқықтары мен бостандықтары қадірленбесе, аяққа тапталса, онда қоғам өмір сүрмейді немесе оны адамзат қоғамы деп атау мүмкін болмайды. Қоғамда өмір сүргендіктен және ең бастысы оған "адам" деп ат қойғандықтан, қоғамның ережелерін сақтауы тиіс және "адам" деген атқа лайықты болуы тиіс. Адам қоғамның және болашақтың негізі болғандықтан, адамның өмірі мен денсаулығы бірінші орынға қойылады. Адамзат әлі идеалды дәрежеге жетпегендіктен оның әрекеттерінде қателіктер кездеседі.

Көліктегі қылмыстар жана Қылмыстық кодекстің 14-тарауында орналасқан. Бұрынғы Қылмыстық кодекске қарағанда бұл тарауда көліктің барлық түрлері - темір жол, әуе, су көлігі, автомобиль, троллейбус, трамвай, не басқа да механикалық көлік құралдарын жүргізуші адамның жол қозғалысы кдуіпсіздігін немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылығы жинақталып берілген.

Жол қозғалысы қауіпсіздігі немесе көлік құралдарын пайдалану ережелеріне қарсы қылмысқа қылмыстық заңда қорсетілген қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді кінәлы түрде бұзып, көліктің бірқалыпты қызмет етуін бұзатын, соның нәтижесінде заңда кезделген зардаптардың орын алуына жол беретін іс-әрекеттер жатады.

Көлік қылмыстарының топтық объектісі болып жол қозғалысы қауіпсіздігін және көлік құралдарын пайдалану ережелерін реттейтін қоғамдық қатынастар табылады.

Қылмыстың тікелей объектісі - жол қозғалысы қауіпсіздігі және көлік құралдарының нақты түрін (темір жол, су, әуе немесе автомобиль) пайдалану ережелері, ал қосымша тікелей (объектісі - кейбір құрамдар үшін адамның өмірі, денсаулығы сондай-ақ меншігі болуы мүмкін.

Қылмыстың заты - темір жол, су, әуе, автомобиль келіктері тағы басқа да механикалық көлік құралдары.

Объективтік жағынан алғанда Қылмыстық кодекстің 14-тарауындағы қылмыстардың көпшілігі әрекет немесе әрекетсіздіктен, зардаптан және олардың арасындағы себепті байланыстардан тұрады (материалдық құрам). Тек қана екі түрлі қылмыс құрамы (357, 360-баптар) құрылысы жөнінен формальдық құрамға жатады.

Жол қозғалысы қауіпсіздігі және көлік құралдарын пайдалану ережелері сан қилы, үнемі өзгертіліп, жаңартылып отырылады. Бұл ережелер арнаулы заңдарда немесе нормативтік актілерде көрініс тапқан. Мұндай заңдар Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының жол қауіпсіздігі туралы заңы, Қазақстан Республикасының темір жол жарғысы, Су кодексі, Әуе кодексі, Қазақстан Республикасындағы жол жүру ережелері және тағы басқалар.

Олар қоғамға қауіпті әрекет жасайды. Басқа адамдарды қылмысқа итермелейді немесе өзі байқамай адамды қылмыскер етіп тәрбиелеуі мүмкін. Біздің міндетіміз бұған жол бермеу, құқық бұзушылықтың алдын алу, адамды өркениеті қоғамның баласы етіп тәрбиелеу. Бұл мақсатқа жету үшін көптеген салалар өз үлестерін қосады. Соның ішіндегі саяси, әлеуметтік, экономикалық, құқықтық салаларды атап өтуге болады.

Ал, қылмыс жасалып қойса, оны қылмыстық заңдармен дұрыс саралап, әділ жаза тағайындау аса маңызды. Ол үшін қоғамға қарсы қылмыстардың қатарына қандай іс-әрекеттер жататындығын, олардың құрамын, белгілерін білуіміз қажет. Оларды басқа қоғамға қауіпті іс-әрекеттерден айырып дұрыс саралау керек. Осыларды толық зерттеп болғаннан кейін ғана олармен күресудің жолдарын, тиімді тәсілдерін және алдын алу шараларын ойластырып, қарастыруға болады.

Осыған орай, Қазақстан Республикасындағы барлық құқық салалары, оның ішінде Қылмыстық кодексте адамды қорғауды өзінің міндетті деп санайды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 2-бабында

адам және азаматтың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау ең басты міндет ретінде көрініс тапқан. Қазақстан Республикасында барлық заңдары жеке бостандықтарын қорғауға әруақытта артықшылық береді. Күнделікті өмірде қылмыс жасайды, қоғамдық тәртіпті бұзды деген сөзді жиі естуге болады.

Демек, мұндай әрекет жасаушылар білмей немесе қасақана заңдылықтың, құқық тәртібін бұзады. Соның нәтижесінде құқық бұзушылық пайда болады. Қылмыстық құқықтағы негізгі мәселелердің бірі қылмыстық құқық бұзушылықтың ұғымын анықтау болып табылады. Жеке адам мен қоғам арасындағы қақтығыстардың қайсысының қоғамға қауіптілік дәрежесінің басым екендігін анықтау және оған осы мәселеде қылмыстық құқылық шараларды қолдану арқылы осы қатынастарды реттеу қылмыстық –заңның негізгі бірі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылық әр уақытта да белгілі бір іс-әрекеттің (әрекет немесе әрекетсіздіктің) көрінісі болып табылады. Заң шығарушы осындай тұжырымдарға келе отыры, қылмыстың әр уақытта да адамның нақты іс-әрекетінің, мінез құлқының сырытқа шыққан көрінісі екенін атап көрсетеді. [2]

Сондай-ақ бұл адамдардың жауаптылығының негізімен шегін, олардың әрқайсысының бірігіп қылмыс істеудегі кінәсінің мәні мен дәрежесіне қарай салыстыру, әрбір қылмыскердің жеке тұлғасының ерекшеліктерін анықтаудың маңызы зор. Қылмысқа қатысу институты ғана осы мәселелерді анықтауға толық мүмкіндік туғызады.

Көліктегі қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмысына жататын қылмыс түрлері ҚР ҚК 344-360 бабтар аралығы қамтиды.

Сондықтан көрсетілген қылмыстардың құқық бұзушылық құрамының міндетті белгілері де өзіндік сипатымен ерекшеленеді.

Қылмыс ұғымы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі 10-бабының 2 бөлімінде берілген. Осы кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, бас бостандығынан шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалауқатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамдық қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады.[3]

Көліктегі қылмыстарды дұрыс саралау үшін осы қылмыстың заты болып табылатын көлік құралдарының түріне дәлме-дәл анықтама берудің маңызы ерекше. Көлік деген ұғым жалпылама ұғым, оның құрамдас бөліктеріне, заңда айтылғандай - темір жол, әуе немесе су көлігі және автомобиль көлігі жатады.

Көліктегі қылмыстардың нақты құрамдары өздерінің объективтік, субъективтік белгілері бойынша бір-бірімен окшауланады, әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар, осыған орай осы құрамдарды жеке-жеке талдау арқылы олардың заңдылықтабығатын толық сипаттауға мүмкіндік туады.

Қылмыстың бірінші белгісі - оның қоғамға қауіптілігі. Қоғамға қауіптілік - қылмыстың заңмен қорғалған қоғамдық қарым-қатынасқа нақты қауіптілік тудыратын немесе зиянның тигізетін қылмыстың объективті белгісі.

Осыған орай көлік қылмыстарының нақты құрамдарының диспозициясы бланкеттік болып табылады. Әрбір жеке құрам үшін жауаптылық арнаулы заң, басқадай нормативтік-құқықтық актілердің тиісті талаптарына нақты негізделуі тиіс.

Олар қоғамға қауіпті әрекет жасайды. Басқа адамдарды қылмысқа итермелейді немесе өзі байқамай адамды қылмыскер етіп тәрбиелеуі мүмкін. Біздің міндетіміз бұған жол бермеу, құқық бұзушылықтың алдын алу, адамды өркениеті қоғамның баласы етіп тәрбиелеу. Бұл мақсатқа жету үшін көптеген салалар өз үлестерін қосады. Соның ішіндегі саяси, әлеуметтік, экономикалық, құқықтық салаларды атап өтуге болады. адамдарға қарсы қылмыстарды зерттегенде ең алдымен олардың алдын алу, мұндай қылмыстарды болдырмау жолдарын қарастырған дұрыс.

Ал, қылмыс жасалып қойса, оны қылмыстық заңдармен дұрыс саралап, әділ жаза тағайындау аса маңызды. Ол үшін қоғамға қарсы қылмыстардың қатарына қандай іс-әрекеттер жататындығын, олардың құрамын, белгілерін білуіміз қажет. Оларды басқа қоғамға қауіпті іс-әрекеттерден айырып дұрыс саралау керек. Осыларды толық зерттеп болғаннан кейін ғана олармен күресудің жолдарын, тиімді тәсілдерін және алдын алу шараларын ойластырып, қарастыруға болады.

Осыған орай, Қазақстан Республикасындағы барлық құқық салалары, оның ішінде Қылмыстық кодексте адамды қорғауды өзінің міндетті деп санайды. Қазақстан Республикасының ҚК-нің 2-бабында адам және азаматтың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау ең басты міндет ретінде көрініс тапқан. Қазақстан Республикасында барлық заңдары жеке бостандықтарын қорғауға әруақытта артықшылық береді[3].

Сондай-ақ бұл адамдардың жауаптылығының негізімен шегін, олардың әрқайсысының бірігіп қылмыс істеудегі кінәсінің мәні мен дәрежесіне қарай салыстыру, әрбір қылмыскердің жеке тұлғасының ерекшеліктерін анықтаудың маңызы зор. Қылмысқа қатысу институты ғана осы мәселелерді анықтауға толық мүмкіндік туғызады.

Жаңа қылмыстық заңда қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың ұғымы, сыбайлас қатысушылардың (орындаушылар, ұйымдастырушылар) жекелеген іс-әрекет сипаттайтын белгілер және оларға жаза тағайындаудың негізгі қағидалары, сондай-ақ сыбайластықпен қатысудың нысандарының анықтамасы берілген (ҚК-тің 28, 31 баптары).

Қорыта айтқанда, көліктегі қылмыстық құқық бұзушылықтар жаңа күші бар қылмыстық заңға сәйкес көлік құралдарын басқаруда алкогольдік, есірткілік және уытқұмарлық масаң күйде болған жағдайда көлікті басқару мен оған жол беруге арнайы бап енгізіліп, жауаптылық көзделгені қазіргі уақытта дұрыс болғанын құптаймыз. Себебі қазіргі таңда аталған қылмыстық құқық бұзушылықтың аяқ алысы көбейген. Күші бар заңда арнайы баптың қосылуы, осы қылмыстардың алдын-алуға себептігі мол болар еді деген үміттеміз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, "Жеті жарғы". 1995 жыл 30 тамыз.
2. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 бет.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2014. – 236 бет.

Мирзакулова Балжан Амангельдиевна,

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, құқық магистрі, аға оқытушы,
mba1608@mail.ru, Шымкент қаласы

Альшуразова Раушан Аубакировна,

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, құқық магистрі, аға оқытушы,
rau_0708@mail.ru, Шымкент қаласы

Байтанова Айнура Сериковна,

М.Әуезов атындағы ОҚМУ, құқық магистрі, аға оқытушы,
ainura-b-82@mail.ru, Шымкент қаласы

ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУДЕГІ КРИМИНАЛИСТИК ТАКТИКА ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности применения криминалистических тактических методов в проведении следственных действий в уголовном судопроизводстве. Следует отметить, эффективность следственных действий во время расследования преступлений, зависит от выгодной организации тактических комбинационных операции. Цель в применении криминалистических тактических методов, собрать объективные доказательства и пресечение преступных деяний преступника противоречащих уголовно-правовому законодательству.

Abstract. The article considers the specifics of the use of criminalistic tactical methods in conducting investigative action in criminal proceedings. It should be noted that the effectiveness of investigative actions during the investigation of crimes depends on the beneficial organization of tactical combinative operations. The goal in the application of forensic methods is collecting of objective evidence and suppression of criminal acts of the offender contrary to criminal law.

Қазіргі таңда қылмыстық процесс ғылымында «тергеу әрекеті» деген түсінікке бір жақты көзқарас жоқ. Яғни бұл дегеніміз, әрекет етіп отырған қылмыстық-процестік заңда ҚР ҚПК 7-бабында да «ұғымдарды түсіндіру», 6-бөлімде де «қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу» аталған түсінікке анықтама бермейді. Дегенмен, заң шығарушы орган «тергеу әрекеттері» және «процессуалдық әрекеттер» деген ұғымдарды қалыптасқан терминдер ретінде қарастырады [1].

Тергеу әрекеттерінің анықтамасы кең мағынада, яғни процессуалдық әрекеттердің бәрін қамтиды немесе тар мағынада тану сипатындағы шара ретінде қарастырылады. Аталған терминге кең мағынада берілген бұл анықтама тергеу және процесстік әрекеттер арасын байланыстырады. Басқа зерттеушілер «тергеу» терминін субъект арқылы емес, қызметтің мазмұны арқылы түсіндіру керек. Кейбір жағдайларда (қарап тексеру, жауап алу, тергеу эксперименті және т.б.) тергеушінің қызметі зерттеу сипатында көрінеді. Сондықтан басқа ғалымдар тобы тану сипатындағы процесстік әрекеттердің бір бөлігін ғана тергеуге жатқыза отырып, тергеу әрекетін дәлелдеу, дәлелдемелер алу құралы ретінде анықтайды. Бұл тергеу әрекеттерінің қысқа мағынадығы анықтамасы деп айтуға болады. Тергеу әрекеттері процесстік әрекеттердің бір бөлігі ретінде қарастырылған, өзінің тану белгілері бойынша түсіну керек.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу үстінде жүргізілетін тергеу әрекеттері әрине, заңда көрсетілген тәртіп бойынша жүргізілуі керек. Тергеу үстінде қолданылатын осындай әдістерді бір жүйеге келтіріп, тергеу тәжірибесін ұсыну – криминалистік тактиканың міндеті. Бірақ, тергеу онымен ғана шектелмейді. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу жөнінде өте күрделі жұмыстардың бірі болғандықтан тергеу үстінде заңда көрсетілген тәртіп бойынша жүргізілуі керек. Дегенмен, оның белгілі бір реті, тәртібі және кезеңі қатаң сақталуы тиіс. Мұндай жағдайда да арнайы бір тәсілдер және әдістер қолданылуы мүмкін. Тергеу, жалпы алғанда екі жақтың – тергеуші мен қылмыскердің бір-біріне қарсы жүргізілетін қимыл-әрекеттерімен сипатталады. Тактикалық тәсіл-әдістер нормативі, яғни заңда көрсетілген ережелерді туындаған жағдайға бейімдеп, нақтылайды.

Басқа іс жүргізу әрекеттерімен салыстырғанда тергеу әрекеттері мынадай белгілермен сипатталады:

- а) олар анықтау, тергеу органдары, тергеуші, анықтаушы үшін танымдық сипатқа ие болады;
- б) сотқа дейінгі тергеу немесе қайтадан ашылған жағдайына байланысты қылмыстық істі тергеу сатыларында ғана тергеу әрекеттерін жүргізу;
- в) бұл қызмет тек тергеу әрекеттері өндірісінің тәртібін реттейтін іс жүргізу заңы негізінде жүзеге асады (жинау, қорыту, дәлелдемелерді алу);

Ережеге сай, заң әдебиеттерінде тергеу әрекеттері екі топқа бөлінеді:

- а) дәлелдемелерді бекіту, тексеру, жинауға бағытталған тергеу іс-әрекеттері (қарап-тексеру, тінту, алу, тергеу эксперименті, тану, т.б.);
- б) сотқа дейінгі тергеу ісіне қатысушы адамдардың құқығын қамтамасыз етуге бағытталған тергеу іс-әрекеттері (мысалы, айыпталушыға іс бойынша өтініштерді, шағымдарды қарау, жәбірленушінің іске қатысты барлық материалдармен танысу құқығын түсіндіру).

Б.Х.Төлеубекованың пікірінше, тергеу әрекеті – бұл қылмыстық-процестік заңнаманың талаптарына сәйкес тергеушінің немесе өкілетті тұлғаның іс үшін маңызы бар нақ деректерді анықтау, алу және бекіту жөніндегі мәжбүрлі операциялар мен тәсілдердің өзара байланысты жүйесі [2]. Тергеу әрекеттерінің нәтижелері нақты деректердің қайнар көзі болып табылады, олар мыналарды анықтауға мүмкіндік береді: қылмыстың оқиғасын, құқыққа қайшы әрекет жасаған адамның кінәлі немесе кінәлі еместігін, қылмыстың ниетін, айыпталушының жеке басын сипаттайтын мән-жайлар, айыпталушының жауапкершілігінің дәрежесі мен сипатына әсер ететін мән-жайлар, жасалған қылмыстың зардабын, қылмыспен келтірілген заладың сипаты мен мөлшерін, қылмыстық жауапкершіліктен және жазадан босататын мән-жайлар.

С.Н.Бачурин., К.Т.Сыздықов., Т.А.Ержановтардың пікірлерінше, тергеуші кез-келген тергеу әрекетінің басшысы болғандықтан, тергеу әрекетіне қатысушылардың заңды құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етумен қатар, әрбір қабылданған шешім үшін жеке жауаптылықта болады. Кез-келген тергеу әрекетін бірнеше кезеңдерге бөлуге болады:

1. Дайындық кезеңі. Бұл кезеңде тергеу әрекетінің міндеттері анықталады, оны өткізудің уақыты мен қатысушыларын анықтау, техникалық құралдарды қолдану тәртібі, жедел әрекет мүмкіндіктерін пайдалану нысандары мен шектері, қоғам мен мамандардың қатыстырылуы пысықталады.

2. Операциялық кезең. Бұл кезеңде тергеушінің дайындық кезеңінде дайындалған жоспарлар іске асырылып, міндеттер орындалады. Осы кезеңнің барысында тергеу әрекеттері тану әдістерінің әртүрлі нысандарын заңға сәйкес белгіленген ереже бойынша ұсынылады. Алынған мәліметтер тергеуші үшін тергеліп жатқан оқиға туралы мән-жай, оның механизмі мен салдарларына бағыт беріп, қылмысты ашуға, күдіктіні табуға, дәлелдемелер жинауға, дәлелдеу пәнінің барлық мағынасын қалыптастыруға бағыт болып табылады.

3. Қорытынды кезең. Бұл кезеңде тергеу әрекеттерінің нәтижелерін кесте, көшірме бедер, заттар мен құжаттарды алу, сонымен қатар фото, бейне, фонобекіту қолдану арқылы хаттамада бекіту жүзеге асырылады.

Қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтау барысында қылмыстарды анықтау мен ашу қызметінің субъектісі анықталған фактілерді тек бекітілген нысанда жұмыс жүргізеді [3].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексінің 123 бабына сәйкес, дәлелдемелік мәліметтерді бекітудің нысандары көрсетілген:

1. Хаттамалау, дыбыс жазу түріндегі вербальды (ауызша) нысандағы бекіту;
2. Графикалық бейнелеу (схемалық және масштабтық жоспарлар, сызбалар, суреттер, сонымен қатар салынған портреттер);
3. Затты алу, көшірме бедер, баспа-таңбалар, көшірме жасау, макеттеу түрінде заттай нысанда бекіту;
4. Фотосуреттер, фонограммалар, бедерлер, баспа-таңбалар, жоспарлар мен басқа да бейнелеу түрінде көрме-үлгілі нысанда бекіту [1].

Әртүрлі қылмыстардың тез арада әшкерленуі, жалпы тергеудің сапасы, тергеушінің істі тергеуге байланысты жұмысының мақсатты және ұйымды түрде өткізілуі осы тергеудің белгілі-бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты [4]. Қылмыстық іс бойынша тергеудің негізгі мазмұны деп қылмыстық іс жүргізу дәлелдемесі танылады, себебі, тергеушінің қызметі заңмен белгіленген іс жүргізу нысанында жүзеге асады [5].

К.Қоғамов жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайларын дәлелдеудің негізгі әдісі болғандықтан тергеу әрекеттері тергеуге байланысты жұмысының мақсатты және ұйымдастыру түрінде жүруі тергеудің белгілі бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты. Қылмысты сотқа дейінгі тергеу жоспарын жасау арқылы тергеуші тергеу үстінде шешілетін сұрақтарды толық айқындап алып, осы сұрақтарды нақтылы қандай тергеу әрекеттерін, жедел-ізвестіру және басқа да ұйымдық жұмыстарды жүргізу арқылы шешуге болатынын анықтап, белгілейді» [6].

Сұрақтар тергеп отырған қылмыстың мән-жайын анықтауға байланысты болу керек. Сондықтан жоспарға кіретін сұрақтар осы қылмыс жөнінде тергеушінің ойша жасаған болжауынан туындайды. Тергеп отырған қылмыстың қалай, қандай жағдайда болғанын тергеуші, әрине, өз көзімен көрген жоқ. Бірақ қылмысты толық және объективті тергеу үшін тергеуші, қылмыстың қалай болғанын ойша болса да болжап, қылмыстың жасалу жолын көз алдына елестетіп көріп, оның бейнесін ойша жасап көруі керек.

Тергеушінің бұл ойша талдау арқылы жүргізетін шығармашылық, белгілі бір сұрақтарды шешуге бағытталған іздеу процесі логикалық гипотеза әдістеріне негізделеді. Сондықтан тергеу болжауы логикалық табиғаты жағынан алғанда гипотезаның бір түріне-жұмыс гипотезасына жатады. Болжаудың мазмұны және мағынасына байланысты тергеу болжамы жалпы және жеке болып екі түрге бөлінеді. Жалпы болжау – ол нақты қандай қылмыстың болғандығы жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

Сонымен тергеу болжауы дегеніміз – тергеудің белгілі бір кезеңдерінде туындаған жағдайларға, жиналған айғақты дәлелдемелерге негізделген қылмыстың түрі, оның болу тетігі және қылмыстың басқа мән-жайлары жөніндегі тергеушінің ой-пікірі. В.А.Образцов бұл жүргізілетін жұмыстар белгілі бір кезекпен, тәртіппен, жоспарлы түрде өткізілуі керек болғандықтан, анықталатын сұрақтарды, тергеу шараларын толық қамтитын тергеу жоспары жасалады. «Тергеу жоспарын осы тұрғыдан алып қарасақ, ол негізінен тергеу болжауын тексеріп, анықтауға бағытталған жоспар екендігі айқын көрінеді. Сонымен тергеу жоспарының логикалық негізі-тергеу болжаулары. Тергеу болжауларының, оны тексеруге бағытталған тергеу жоспарының жалпы бір шығармашылық жұмыстың бірімен-бірі байланысты екі сатысы екендігі, міне, осымен сипатталады. Тергеушінің шығармашылық ой-пікірі, осыған байланысты жасалған болжаулары қағазға жоспар арқылы түсіріп, жоспарда көрсетілген тергеу шараларын жүргізу арқылы жүзеге асады» [7].

Тергеу жоспарын жасау белгілі бір принциптерге негізделеді. Жоспарды жасау үстінде тергеушіні міндетті түрде ескеретін шартты принциптері бар. Олар: жоспардың жекелігі, нақтылығы, серпінділігі, жоспарланған шаралардың іске асу айқындығы, заңдылығы және қолайлығы.

Жоспардың жекелілігі дегеніміз – ол жоспардың тіке осы қылмысты ашуға, іске керекті не осы іске байланысты сұрақтарды анықтауға бағытталуы және қылмысты істі жүргізу үстінде жиналған дәлелдемелерге негізделуі. Анықталатын сұрақтарды, жүргізетін тергеу әрекеттерін және басқа да ұйымдық жұмыстарын тергеушінің тіке өзінің жоспарлауы оның бұл бағыттағы жұмысын шығармашылық арнаға түсіреді, сонымен қатар тергеушінің жауапкершілігін арттырады.

Тергеу жоспарының нақтылығы дегеніміз – ол анықтауға жататын сұрақтардың түсінікті және анық болуы, осы сұрақтарды шешу жолдарының нақтыланып көрсетілуі. Жоспарда жалпы және декларативті сипатта көрсетілген тармақтардың болмауы шарт. Егер де іс бойынша анықталуға жататын жалпы сұрақтар болса олар нақтыланып, анықталып көрсетілуі керек. Сұрақтардың анық көрсетілуі оларды тез арада шешіп, анықтауды жеңілдетеді.

Жоспардың серпінділігі (динамикалық принципі) оның тергеудің әр кезеңінде, әркілы тергеу ситуациясына сай өзгеріп тұруы. Тергеу процесі құбылмалы, әр уақытта өзгеріп отыратын процестердің қатарына жатады. Тергеу үстінде, әрине, бұрын жоспарды құрғанда белгілі болмаған мәселелердің, сұрақтардың туындауы мүмкін. Осылардың бәрін дер кезінде жоспарға кіргізіп жасалған тергеу жоспар тоқтатылып, өзгертіліп отырылады. Сондықтан болған өзгерістерді дер кезінде енгізіп, қосып отыруға тергеу жоспары бейімді болу керек. Тергеу жоспарын құрғанда оған іс жүзінде анықтауға болатын сұрақтарды және белгілі мерзімде нақтылы орындауға мүмкін жұмыстарды, тергеу шараларын кіргізу керек. Бұл жоспардың нақты орындалуын қамтамасыз етеді.

Р.С.Белкин анықталуы жоспарланған сұрақтар іс бойынша жасалған Е.Ғ.Жәкішев тактикалық тәсіл – бұл дәлелдемелік ақпараттарды жинау, зерттеу мен қолдану кезіндегі тергеушінің барынша дұрыс тәртіптік мінез-құлқы немесе оның әрекеттерінің барынша тиімді әдістері екендігін атап өткен. Яғни, бұл тактикалық ережелерді жүзеге асырудың ең көп тараған әдістері мен нышандары. Тактикалық тәсілдің түсінігі толықтай тактиканың мәнін білдіреді, сондықтан криминалистиканың осы тарауы үшін ең бастысы болып табылады. Одан басқа тактикалық ұсыныстар, тактикалық операциялар мен комбинациялар бар [8].

В.Громовтың айтуынша тергеу әрекетін жүргізу үстінде туындаған ситуациялық жағдайға байланысты осы ситуацияға тиімді және ыңғайлы тәсіл қолданылады. Кей жағдайда бір тергеу әрекетін жүргізгенде, бір сұрақты анықтауға тактикалық тәсілдердің бірнеше түрі бірдей, арнайы бір кезекпен қолданылады. Кей жағдайда бір тергеу әрекетін жүргізгенде, бір сұрақты анықтауға тактикалық тәсілдердің бірнеше түрі бірдей, арнайы бір кезекпен қолданылады. Мұны криминалистикада тергеу әрекетін жүргізу үстінде қолданылатын тактикалық комбинация дейді [9].

Тергеу ситуациясы дегеніміз – ол тергеудің белгілі бір кезеңде айғақтағы мәліметтердің, дәлелдемелердің көлеміне және ерекшелігіне, істің мән-жайын анықтау мүмкіндігіне байланысты қалыптасатын жағдай. Комбинация дегеніміз – қиылыстыру, былайша айтқанда, қиылыстырудың аяласы. Операция дегеніміз – ол бір күрделі әрекет. И.Н.Якимовтың пікірінше, тактикалық комбинация мен операция дегеніміз – тергеу үстінде тергеу ситуациясына байланысты қылмыстың мән-жайын анықтау үшін жүргізілетін тергеу әрекетінің, жедел-іздістіру және басқа да ұйымдық жұмыстардың жынтығы және оларды белгілі бір кезекпен, тактикалық айламен қисындастырып жүргізу әдісі.

Тактикалық комбинация – тергеудің нақты мақсаттарын шешу үшін бір тергеу әрекетінің шеңберіндегі тактикалық тәсілдердің үйлесі:

- тергеу әрекетін жүргізу үшін ортаны қамтамасыз етуге байланысты тактикалық комбинациялар;
- іздер мен материалды ортаны табу мен бекітуге байланысты тактикалық комбинациялар;
- іс бойынша шындықты анықтауға қарсы болатын жағдайларды шешуге бағытталған тактикалық комбинациялар [10].

Тактикалық операциялар мен комбинациялардың тактикалық тәсілдерінің сандық және көлемдік қатынастарында айырмашылығы бар. Тактикалық ұсыныстардың тәсілдерден үлкен айырмашылығы жоқ, сондықтан оны тактикалық тәсіл деп есептесе де болады. Мұндағы айырмашылық, ұсыныстар тактикалық тәсілдердің тиімділігін арттыруға бағытталған (мысалы, оқиға болған жерді қараудың қандай жағдайларында нақты ережелерді қолдану керек орталықтан шетке немесе керісінше), ал тәсіл көп жағдайларда белгілі бір әрекеттерді немесе мінез-құлықты білдіреді. Осыдан көретініміздей, сондықтан бұларды бөліп айту мүмкін емес деуге болады.

«Тактикалық тәсіл барлық жағдайларда дерлік тергеу әрекеттерінің немесе тактикалық операциялар мен комбинациялардың бір бөлігі болып табылады, бірақ оны нақты тергеулік процессуалдық әрекетпен теңестіруге болады. Тергеу әрекеті мазмұны, құрылымы, әдістері кең, әрі күрделі және қылмыстық процессуалдық сипаты бар, ал тактикалық тәсілдер тек қана криминалистикалық ұсыныс сипатында болады және заңмен реттелмейді. Егер қандай да бір тактикалық жағдай құқық нышанына енгізілсе, онда оның тактикалық тәсіл болуы тоқталып заң болып табылады».

А.Я.Гинзбург, А.Р.Белкиннің пікірінше, қылмыстық істерді тергегенде тергеу әрекеттерімен қатар жедел-іздістіру шаралары және басқа да дайындық, ұйымдастыру жұмыстары жүргізіледі. Тергеудің нәтижелі табысқа жетуі, қылмыстың дер кезінде ашылуы, іске керекті дәлелдемелерді толық жинап алу тергеу барысында жүргізілетін тергеу әрекеттерін және жедел-іздістіру жұмыстарын кешіктірмей дұрыс кезектілікпен

жүргізуге тікелей байланысты. Кейбір оқулықтарда бұл ұғымды тактикалық комбинация деп атайды да, ал басқа біреулерінде оны тактикалық операция дейді. Бірінші айтылған оқулықтың авторлары тактикалық комбинация деген ұғымды қарапайым және күрделі деп екі топқа бөледі [11].

Б.М.Нурғалиев., К.С.Лакбаевтардың пікірінше, тактикалық ұсыныс – бұл тергеу кезінде тактикалық тәсілдерді таңдау үшін қолдану туралы ғылым мен негізделген және тәжірибемен сыналып бекітілген кеңес. Тактикалық операция – бұл бір жоспар бойынша тергеудің нақты бір уақыт аралық мақсаттарын шешу үшін біріктірілген тергеу әрекеттерінің жедел-іздістіру шараларының және оларға қатысты тактикалық тәсілдердің кешені Тактикалық тәсілдердің негізгі қағидалары:

- әдістің қылмыстық іс жүргізуші заңға сәйкес келуі;
- әдістің адамгершілік пен этика қағидаларына сәйкестігі;
- әдістің ғылыми негізділігі;
- әдістің қауіпсіздігі;
- әдістің сапалылығы;
- әдістің үнемділігі [12].

Қылмысты тергеу, тергеу әрекеттерін және іс бойынша әділдікті анықтау үшін дәлелдемелік ақпараттарды жинау мен зерттеуді қамтамасыз ететін ұйымдастыру шараларын жүргізу арқылы жүзеге асырылады. Тергеу әрекеттерінің нәтижелілігі мен тиімділігіне, олардың тиісті түрде ұйымдастыру тактикалық тұрғысынан жүзеге асыру арқылы қол жетеді; олардың негізгі қағидаларын криминалистикалық тактика зерттеп жетілдіреді.

Е.Тілеубергеновтың пікірінше, криминалистика ғылымының тергеу үстінде әрқилы ситуациялық жағдайларға байланысты қолайлы әдістер мен тәсілдерді қолдану және тергеуді ұйымдасқан түрде, жоспарлы жүргізу жөніндегі қағидаларды оқытатын негізгі бір бөлімін криминалистикалық тактика дейді. Сонымен, криминалистикалық тактика дегеніміз — тергеу әрекеттерінің тиімділігін, нәтижелілігін арттырып, іс бойынша керекті дәлелдемелерді дер кезінде жинауға, мұнымен қатар тергеуді ұйымды және жоспарлы түрде жүргізуге бағытталған, заң шеңберінде қолданылатын тиімді де, қолайлы тәсілдер жөніндегі ғылыми ережелердің жиынтығы [13].

Тактикалық әдістер тергеудің ұтымды түрде жүргізіліп, тергеудің нәтижелі болуына мейлінше қолайлы жағдай туғызуға бағытталады. Тергеу әрекеттерін жүргізуде тактикалық комбинациялық операциялардың ұғымын анықтаған соң, айқындайтын болсақ, ол негізінен тергеу жұмыстарының сәтті және тиімді жүргізілуімен сипатталады. Тергеу әрекеттерінің үстінде мұндай операцияның табысты және нәтижелі өткізілуі осы операцияны жүзеге асырушы мен тергеу және анықтама жүргізуші органдардың арасында қалыптасатын қарым-қатынастардың іскерлігіне тікелей байланысты.

ҚР Қылмыстық процессінің кодексінің талабы бойынша тергеуші заңда көрсетілген тергеу әрекеттерін өткізу арқылы әр сотқа дейінгі тергеліп-тексеріліп жатқан іс бойынша қылмыстық құқық бұзушылық мән жайын анықтап, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықты дер кезінде ашуға тиісті [1]. Қылмыстық сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталғаннан кейін тергеу жоспарын жасау арқылы тергеуші тергеу үстінде шешілетін сұрақтарды толық алып, осы сұрақтарды нақты қандай тергеу әрекеттерін, ұйымдық жұмыстарды жүргізу арқылы шешуге болатынын анықтап белгілейді. Сұрақтар тергеп отырған қылмыстың мән-жайын анықтауға байланысты болуы керек. Сондықтан жоспарға кіретін сұрақтар осы қылмыс жөнінде тергеушінің ойша жасаған болжауынан туындайды.

С.Е.Еркенов., С.И.Сұлтановтың пікірінше, тергеу жоспарын жасау белгілі бір принциптерге негізделеді. Жоспарды жасау үстінде тергеушінің міндетті түрде ескеретін шартты принциптері бар. Олар: жоспардың жекелілігі, нақтылығы, серпінділігі, жоспарланған шаралардың іске асу айқындығы, заңдылығы және қолайлығы. Тергеу жоспарын құрғанда оған іс жүзінде анықтауға болатын сұрақтарды және белгілі мерзімде нақтылы орындауға мүмкін жұмыстарды, тергеу шараларын кіргізу керек. Бұл жоспардың нақты орындалуын қамтамасыз етеді. Анықталуы жоспарланған сұрақтар іс бойынша жасалған тергеу болжауларынан туындайды. Осы тергеу жоспарында көрсетілген сұрақтарды анықтау үшін өткізілуі тиіс жұмыс әрекеттері заңға қайшы келмеуі керек. Мұны тергеуді жоспарлаудың заңдылық принципі дейміз [14].

Тергеу және анықтама жүргізуші органдардың тергеу үстінде қалыптасатын қарым-қатынасының түсінігі — қылмыстық істі тергегенде бір-біріне әкімшілік тұрғыдан тәуелсіз тергеу және жедел-іздістіру органдарының қылмыстық құқық бұзушылықты ашуға, оны сапалы тергеуге, қылмыстың алдын алуға бірлесіп, іскерлікпен істейтін жұмыстары. Бірақ мақсаттары мен міндеттері бірдей, ортақ болғанмен аталған органдардың қызметтерінде өзіндік ерекшеліктер бар.

Сонымен қорыта келгенде, тергеу әрекеттерінің криминалистік тактикасы өте күрделі процесс болып табылады. Мұнда істің мән-жайы шешіледі. Сонымен тергеу іс-әрекеті – бұл жүргізетін ісі жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты, ауырлығы жөнінде тұтас түсінік қалыптастыруға, қылмыстық заңның, нормаларына сәйкес жазалауға жататын нақты адамның айыптылығына көз жеткізуге бағытталған іс жүргізу әрекетінің жүйесі.

Тергеу әрекеттерін жүргізудегі криминалистік тактикасы кез-келген түрінде шұғыл тергеу жүргізу қажеттілігі тууы мүмкін мұндай іс-әрекеттердің тізбесі жөнінде де, жүргізілетін істерге қатысушылар туралы да заңда қандай да бір шектеулер қойылмаған.

Ертеректе қарастырылған тергеу іс-әрекеттері жүйесі өзінің мәні, бағыттылық сипаты бойынша айырмашылық болумен қоса, түрліше реттелетін де көрсетіледі. Бұл айырмашылықтардың объективтік сипаты бар. Сонымен бірге, дәлелдеу процесінде ынта туғызатын объектілердің көптігі тергеу іс-әрекетінің осыншама

түрін туғызбайды. Дұрысын айтқанда, қолданып жүрген ҚР ҚПК бойынша тергеу іс-әрекеттерінің түрі көзделген. Көп адам қатысқан кез келген күрделі, көп оқиғалы қылмысты тергеу – тексеру заңда белгіленген тергеу іс-әрекеттерін жүргізу жолымен ғана дәлелдейтін қызметке ұштасады [1]. Оларды қолданудың заңдылығы, тергеу әрекеттері нәтижесінде алынған фактілер туралы мәліметтердің дәлелдемелік маңызы, олардың жүргізілуін реттеуге белгілі бір бірізділікке түсіруді көздейді.

Тергеуші тергеу іс-әрекетіне шақырылған адамға оның осы іс-әрекетті жүргізуге байланысты құқықтары мен міндеттерін түсіндіруге міндетті. Әр түрлі тергеу іс-әрекеттеріне қатысушылар түрлі рөлдерді атқаратындықтан, ҚР ҚПК-нің бұл нұсқауы айтарлықтай маңызды болады. Олар осыдан да, түрлі құқықтар мен міндеттерге ие болады. Тергеу іс-әрекеттеріне қатысушының өзіне берілген құқықтар емн жүктелген міндеттерді түсіну тергеу іс-әрекетінің барысы мен нәтижелері заңдылығының күшті кепілі болып табылады.

Тергеушінің іс жүргізу дербестігі оны іс жүргізуде әкім бастықтарға бағыныстан шығаруды, ал тергеушіден жоғары сатыда отырған басшыларды іс жүргізудегі өкілдіктен, сондай-ақ тергеу барысы мен қорытындысын бақылаудың және тергеушінің қаулысын қайта қарау құқынан айыру мақсат етілді. Бұл бұрынғыға қарағанда әлдеқайда прогрессивтік адымдар болды. Ішкі істер органдарына қатысты шараларда ішкі істер органдарының қылмысты анықтау, жолын кесу және тергеу жөніндегі жұмыстарын жандандыру мақсатында оларды өздерінің тән емес қызметтерді орындаудың босату қажеттігі айтылды.

Қылмыстық істерді тергеу заңда көрсетілген тергеу әрекеттерін жүргізуде криминалистік тактика арқылы жүзеге асырылады және оның тиімділігі де тактикалық комбинациялардың ұтымыды ұйымдастырылуында. Бірақ, қылмысты дер кезінде ашып, керекті дәлелдемелерді кідіртпей жинап алу үшін тергеуші заңда көрсетілген тергеу әрекеттерін жүргізу ережелерімен шектелмейді. Қай тергеу әрекетін жүргізгенде де ол осы арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинап алу үшін қолайлы. Ұтымды тергеу әрекетінің нәтижелілігін арттыруға бағытталып, заңға қайшы келмейтін әдістер мен тәсілдерді қолданады. Мұндай әдістерді қолданудың негізгі мақсаты, ол қылмыскердің қылмыстық құқық бұзушылықтың ашылуына кедергі жасау үшін қолданып отырған айла-әрекеттерін әшкерелеп, іс бойынша объективті дәлелдемелер жинау.

Қорыта келегенде, тергеу іс-әрекеттерінің криминалистикалық тактика тарапынан реттелуін бірізділікке түсіру дәрежесі құқық қатынастарын сақтау тергеу іс-әрекеттерінің нақты түрін мақсаттарына қайшы келмей, процеске тартылған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің тұтастығына белгілі бір кепілдік туғызатын қалыптасқан құқық қатынастары нысандарын қамтиды деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі №231-V Қазақстан Республикасының заңымен 2014 жылғы 4 шілдеде қол қойылып, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2017.-368 б

2 Толеубекова Б.Х. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Ерекше бөлім: Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 416 б.

3 Бачурин С. Н., Сыздықов К. Т., Ержанов Т. М. Критические замечания и предложения по проекту Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства» (по вопросам оперативно-розыскной деятельности) // Хабаршы – Вестник Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2011. – № 4. – С. 41-43.

4 А.Шәкенов. Криминалистика. Оқулық, 2 басылым. – Астана: Фолиант, 2012. – 464 б.

5 Арыстанбеков М.А., Шәкенов А.О. Криминалистика: Оқу-әдістемелік құрал. – Қарағанды, 2003.

6 Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 года. Том 2. Особенная часть. – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 944 с.

7 Образцов В.А. Криминалистика: Теория. Понятие и виды криминалистической техники. Тактические основы следственных действий. Общие методики расследования. Учебное пособие 1994. – 124С.

8 Белкин Р.С., Лившиц Е.М. Тактика следственных действий. - М.: Изд.: «Юр.Лит». – 1997. — 176 с.

9 Жәкішев Е.Г. Криминалистік тактика. Алматы: Жеті жарғы, 1997. – с. - 41.

10 Громов В. Методика расследования преступлений. М., 2010. – С.80

11 И.Н. Якимов. Криминалистика. Уголовная тактика. – новое изд., перепеч. с изд. 1929 г. – Москва, 2002 г.

12 Нурғалиев Б.М., Лакбаев К.С. Негласные следственные действия: история, понятие, проблемы, перспективы // Ситуационный подход в юридической науке и правоприменительной деятельности: Актуальные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности. Материалы междунар. науч.-практ. конф. – Калининград: Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. – С. 162-165.

13 Е.Тілеубергенов. «Криминалистика» Алматы «Дәнекер», 2003, 146 бет

14 С.Е.Еркенов.,С.И.Сұлтанов. Тергеу әрекеттерінің тактикасы/ Проф. Е.І.Қайыржановтың ред. – Алматы, 2002.

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА, ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В РАЗЛИЧНЫХ ТЕОРИЯХ И КОНЦЕПЦИЯХ

Андатпа. Бұл мақалада қазіргі заманда құқықтық мемлекет құру қалыптастыру мәселесі ғаламдық проблемаға айналды. Өйткені адам қоғамының даму тарихында ешқашан, еш елде құқықтық мемлекет болған емес. Болашақта да барлық елдерде бір мазмұнды, бір нысанды құқықтық мемлекет болуға мүмкін емес. Себебі әр елдің экономикасы, мәдениеті, әлеуметтік жағдайы, рухани санасы, саясаты бір деңгейде болмайды. Бұған қоса олардың географиялық, ұлттық ерекшеліктері қарастырылады.

Abstract. In this article the problem of the formation of the rule of law in the modern era has become a global problem. After all, the history of human society has never been a legal state in any country. In the future, it is impossible to have a uniform form of uniformity in all countries. Because the economy, culture, social status, spiritual consciousness and politics of each country are not on the same level. In addition, their geographical, national characteristics are considered.

Человек не может существовать вне общества. Это аксиома. Общество не может существовать вне государства. Данный постулат особенно актуален в наши дни, когда во всех странах наблюдается усложнение общественных отношений, требующих вмешательства государства. Особенно это касается экономических отношений. На наш взгляд, сегодня необходимо исследовать особенности взаимоотношений человека, общества и государства. Это связано с такими понятиями как свобода личности, гражданское общество и правовое государство.

Проблема взаимоотношений человека, общества и государства в той или иной форме сопутствовала всей истории развития человечества и человеческой мысли. В основе большинства трактовок этих взаимоотношений лежат права человека. Права человека – это принципы и нормы, которые регулируют отношения между государством и человеком, обеспечивают каждому индивиду действовать по своему усмотрению или получать определенные блага. В Казахстане права человека исследуются многими учеными с различных точек зрения. Отметим труды Баймаханова М.Т., Бусурманова Ж.Д., Зиманова С.З., Ибраевой А.С., Назаркуловой Л.Т., Сартаева С.С., Сапарғалиева Г.С., Сабикенова С.Н., Сарсембаева М.А., Сапарбаевой Д.С. Среди последних работ следует отметить докторскую диссертацию Бусурманова Ж.Д. на тему «Права человека в постсоветском государстве: вопросы теории и практики» [1, с. 9].

В других концепциях эти взаимоотношения рассматриваются с точки зрения властных отношений и принципа построения государства. Например, И. Ильин предложил свою концепцию, в которой в зависимости от того, как строится государство, различаются два типа государства: “учреждения” и “корпорация”. Корпорация строится снизу и предполагает объединение по своей воли. Корпорация начинается с индивида, с его свободы и интереса, люди имеют общий интерес и волю признавать его или отвергать. К корпорации относится демократическое устройство государства. Первый же тип предполагает построение государства “сверху”, а не “снизу”. Люди не формируют ни своего общего интереса, ни общей цели. Они послушно принимают от учреждения предполагаемую им форму жизни и деятельности, распоряжения, заботы, услуги и благодеяния. Следовательно, государственное учреждение строится по принципу опеки над людьми. Этот принцип, проведенный последовательно до конца убивает свободу личности и духа и приводит к тоталитаризму [2, с.162].

Представление о государстве как организации, строящей взаимоотношения с гражданами и обществом на основе закона, начали формироваться уже на ранних этапах развития человеческой цивилизации и легли в основу концепции правового государства. С идеей правового государства связывались поиски более совершенных и справедливых форм жизни. Мыслители античности (Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель, Полибий, Цицерон) пытались выявить такие связи и взаимодействия между правом и государственной властью, которые обеспечивали бы гармоничное функционирование общества. Ученые древности считали, что наиболее разумна и справедлива лишь та политическая форма общежития людей, при которой закон обязателен как для граждан, так и для самого государства. Государственная власть, признающая право, и одновременно ограниченная им, по мнению древних мыслителей, считалась справедливой государственностью. Цицерон говорил о государстве как о “деле народа”, как о “правовом общении” и “общем правопорядке”. Государственно-правовые идеи и институты Древней Греции и Рима оказали заметное влияние на становление и развитие более поздних прогрессивных учений о правовом государстве [3, с. 37-39].

В основе концепции правового государства положено понятие права. Большинство юристов полагает, что право — это система норм, выраженных в законах, иных признаваемых государством источниках и являющихся общеобязательным, нормативно-государственным критерием правомерно-дозволенного (а также запрещенного и предписанного) поведения. Существуют и иные точки зрения, согласно которому право есть идеи о справедливости, гуманизме, свободе. Суть права состоит в том, чтобы найти компромисс, который бы был принят большинством членов общества. Поэтому поиски сущности права продолжаются до сих пор.

Один из способов практического решения проблемы взаимоотношений человека, общества и государства является конституционное закрепление прав человека. Права человека утверждают в этих взаимоотношениях свободу и достоинство личности, ее высший ценностный статус. Статус прав человека в любом государстве определяется трактовкой источников прав. Существует три подхода к трактовке прав человека:

1. Естественно-исторический подход — естественные права человека имеют внесударственное и внеюридическое происхождение, т.е. государство не может давать или отнимать эти права, оно обязано их гарантировать, и, прежде всего, право на жизнь.

2. Юридически позитивистский подход — источником и гарантом прав человека является государство.

3. Марксистский подход — право есть воля господствующего класса, возведенная в закон и реализуемая с помощью государства.

Сегодня практически в конституциях большинства стран мира признается приоритет естественных прав человека, как то права на жизнь, право на личную неприкосновенность и т.д. При этом подчеркивается, что естественные права воплощаются и реализуются только благодаря демократическому государству.

В истории формирования и развития демократии как идеи и формы государственного устройства прослеживаются две альтернативных линии, два противоположных подхода, каждый из которых имел свое социально-историческое обоснование. Оба подхода вытекали из общественных отношений, лежащих в основе демократии: индивид — общество — государство. Характер отношений определяется тем, какой из элементов этих отношений берется за исходный. основополагающее различие в понимании демократии заключается в том, принимается ли за исходный принцип народ как целое (общество), отождествляемое с государством, а индивид, человек — как подчиненное целому, его часть; или же на первое место ставится индивид, а общество рассматривается как сумма автономных индивидов, государство же отодвигается на второй план, поскольку ему отводится роль лишь защитника объединившихся в сообщество людей. При первом подходе демократия есть власть народа, народовластие. Народ — источник власти; он правит. При втором подходе, по сути, индивид, личность с ее интересами — основа политической власти. В такой концепции демократия — это власть представителей народа для народа, избранная им. Правит не народ, а его доверенные [2, с.26]

Одним из распространенных представлений о конституции является трактовка сущности конституции как общественного договора. Четкое разграничение государства и общества было обосновано еще в контрактных (договорных) теориях государства Т. Гоббсом, Дж. Локком и Ж.Ж. Руссо. В них эти понятия разделяются не только содержательно, но и исторически, поскольку утверждается, что существовавшие первоначально в свободном и неорганизованном состоянии индивиды в результате хозяйственного и иного взаимодействия вначале образовали общество, а затем для защиты своей безопасности и естественных прав договорным путем создали специальный орган - государство. Возможны три основных способа взаимоотношений человека и государства в лице власти: тоталитарный, индивидуалистический и партиципаторный (участия).

Первая, тоталитарная модель, таких взаимоотношений исходит из отождествления общества и государства, из приоритета государства над правами человека, полного подчинения человека государству и полного отсутствия свободы. Она исключает саму постановку проблемы прав человека, поскольку индивид рассматривается как органическая, неразрывная частица общества. Для тоталитарного государства характерно — безусловный приоритет целого над частью, полное подчинение личности государству, растворение индивидуального “я” в безликом коллективном “мы”. Тоталитаризм лишает человека свободы выбора, будь то экономика, политика или культура. Формируется массовый тип личности, ориентирующийся на идеологическую однообразность, безальтернативную преданность, энтузиазм в выполнении руководящих указаний и непритязательность [4, с.59-61].

Индивидуалистический способ взаимоотношений личности и государства основан на приоритете индивида в отношениях с государством. Наиболее ярко он представлен в либерализме, который исходит из того, что свободная личность есть конечный источник всякой власти в обществе, в том числе и самого государства. Последнее является результатом соглашения, договора свободных индивидов. Оно подконтрольно народу и призвано лишь выполнять строго ограниченные функции — обеспечение безопасности и свободы граждан, поддержание общественного порядка и некоторые другие. То есть рассматривает человека как изолированного, независимого от общества индивида, вынужденного в союзе с себе подобными создать государство и подчиняться ему в определенных вопросах. Взаимоотношения индивида и власти во внешнеполитических сферах и пути утверждения в них свободы и достоинства личности либерализмом вообще не рассматриваются. В результате сама проблема прав человека ставится и конституционно закрепляется главным образом в форме прав, ограждаемых от посягательства власти [5, с.59-61].

В современной науке преобладает третий, партиципаторный подход к взаимоотношениям индивида и государства. Он лишен крайностей и не рассматривает человека как изолированного, независимого от общества индивида, а исходит из неразрывности и противоречивости взаимоотношений между человеком, обществом и государством. В этом случае сама проблема прав человека усматривается не столько в ограждение этих прав от посягательства государства, а в использовании государства в целях создания наилучших условий свободного существования и развития личности. Современная демократическая модель ориентирует внимание на обязанности государства обеспечить экономические и социальные условия для реализации человеком своих безусловных прав и свобод.

Данная теория базируется на учениях Ж. Руссо об общественном договоре, в которой он видел основу всякой законной власти. Существо общественного договора сводилось к тому, что каждый человек отдает свою личность под высшее руководство общей воли и тем самым становится ее участником. Таким образом, властью обладают все участники соглашения. Законодательной властью, согласно Руссо, обладает только

народ, которому принадлежит решение вопроса о форме правительства. Согласно концепции народного суверенитета Руссо все члены общества должны участвовать в управлении государством.

Различные теории государства и прав человека решали проблему взаимоотношений по-разному. На базе этих теорий и происходит первоначальное формирование конституционных принципов взаимоотношений человека, общества и государства. По общепризнанному мнению, появление конституции в современном ее понимании относится к 17 веку. Оно связано с эпохой буржуазно-демократических революций, с необходимостью правового закрепления нового общественного строя, нового устройства государства, основных принципов взаимоотношения государства, общества и человека. Такие потребности вызвали к жизни теоретические концепции о народе (обществе) как единственном носителе верховной власти, его суверенитета, о юридическом равенстве всех членов общества, их праве самим определять основы устройства общества.

В течение XIX-XX века эти теории развивались последователями либерализма. Либералы обосновывали конституционные права и свободы граждан, прежде всего неприкосновенность личности, свободу частной собственности и конкуренции, отстаивали идею невмешательства государства в экономику. Политическая свобода рассматривалась ими как средство для обеспечения гражданской свободы. Власть, нарушающая политические свободы, превращается в тиранию. Отсюда следовал вывод о том, что политическая власть не должна быть абсолютной. Границей для нее служат права индивида и система разделения и равновесия властей. Важным моментом в теории либерализма являлось выделение гражданского общества и государства как самостоятельной сферы жизни [4, с.10].

В первой половине XX века в связи с развитием государственно-монополистического капитализма наблюдался кризис идей либерализма и появление доктрины государственного регулирования. Сторонники активного вмешательства государства в экономику (Дж. Кейнс и другие) полагали, что ограничение свободы в рамках системы централизованного планирования есть жертва, необходимая для достижения более важной цели — обеспечения достойной жизни основной массы населения. Развивались теории, взгляды которых на взаимоотношения человека, общества и государства были диаметрально противоположны либеральным. Появились теории элит, основоположником ее был В. Паретто, которому принадлежит термин “элита”. Общество в целом, по его мнению, состояло из элит и низшего неизбранного класса. Вариантом элитистской теории являлась концепция “олигархии” Р. Михельсона. Он доказывал невозможность осуществления принципов демократии в политической жизни.

Американский ученый Бентли разработал теорию “заинтересованных групп”. По его мнению, в обществе существуют интересы групп, которые в ходе борьбы за влияние на правительство добиваются защиты своих интересов. Конгресс, президент, суды, согласно Бентли, представляют собой лишь “официальные” заинтересованные группы. Появилась теория “государства всеобщего благоденствия”, в которой активная регулирующая роль государства совмещалась с политической социальной услугой.

В защиту либеральных идей выступил австрийский экономист и политолог Ф. Хайек. Он считал, что процесс поглощения общества государством завершается установлением тоталитарного строя. В своей концепции Хайек выделил два принципиальных положения. Первое состоит в том, что фундаментом всех прав и свобод личности оказывается свобода экономическая, с уничтожением которой рушится строение либерального общества. Второе заключается в том, что утверждение тоталитаризма есть неизбежный результат переноса на современное общество принципа, по которым живут автономные организации типа фабрики или армии. В современном мире философия свободы Хайека, восстанавливающая основные ценности классического либерализма, получает все большее распространение.

Любое общество требует управления, которое обеспечивается государственной властью. Государственная власть представляет собой возможность управлять обществом, подчинять его своей воле. Возникает вопрос о том, в чьих интересах действует политическая власть? Только в демократическом государстве государственная власть действует в соответствии с интересами общества, человека и в рамках права.

Таким образом, существование различных теорий и концепций о взаимоотношениях человека, общества и государства имеет под собой объективные причины и является актуальным по сей день.

Список литературы

- 1 Бусурманов Ж.Д. Права человека в постсоветском государстве: вопросы теории и практики: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Алматы, 2006. – 55 с.
- 2 Зеркин Д.П. Основы политологии: Курс лекций. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.- 544с.
- 3 Азаркин Н.Н., Левченко В.Н., Мартышин О.В. История политических учений. – М.: Юрист, 1994.- 132с.
- 4 Основы политологии: Курс лекций /Под ред. д-ра полит. наук Д.В. Доленко. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 1996.- 224с.
- 5 Сартаев С.С. Назаркулова Л.Т. Становление Конституции РК: проблемы и перспективы развития. – Алматы, 2005. – 344 с.

ЕСТЕСТВЕННОЕ ПРАВО: СУЩНОСТЬ, СООТНОШЕНИЕ С ПОЗИТИВНЫМ ПРАВОМ

Аңдатпа. Елдегі заңдылық режимін және құқықтық жүйенің тұрақтылығын да, сонымен қоса қолданыстағы Конституция шеңберінде ұлттық құқықтың қарышты дамуын да қамтамасыз ететін жүйелі шаралар қажет. Құқықтық саясатқа кешенді көзқарас барлық нормативтік-құқықтық базаны мемлекет дамуының жалпы стратегиясы тұрғысында, оның ішінде нәтижелілік, ашықтық және есептілік принциптерінде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ететін мемлекеттік басқарудың сапалы жаңа моделін жасау жөнінен жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Abstract. There is a need for systematic measures to ensure the legal regime and stability of the legal system in the country, as well as in the promotion of national legislation within the framework of the existing constitution. A comprehensive approach to legal policy will allow improving the entire legal framework in the overall strategy of state development, including on the principles of efficiency, transparency and accountability, creating a qualitatively new model of public administration, ensuring the rights and freedoms of citizens, the interests of society and the state.

Право как оправданная свобода поведения опирается по большей части на известные идеальные (идеологические), иные организационные, нормативные формы — на мораль, корпоративные нормы, а также нормы, выраженные в законах («можно» то, что закреплено в юридических нормах, в нормативных актах общественных объединений или в нормах морали).

Но есть и права, которые напрямую, непосредственно вытекают из социальной жизни, независимо от каких-либо идеальных (идеологических), организационных, нормативных форм опосредования и с которыми мы уже встречались при рассмотрении первобытнообщинного строя.

Такие права могут быть названы *непосредственно-социальными*. Они являются непосредственными в том смысле, что существуют и действуют безотносительно к тому, объективированы ли они в каких-то опосредствующих внешних формах или нет.

Вместе с тем с терминологической стороны точнее (и в большем согласии с терминологическими традициями) именовать указанную группу прав *естественными*, т.е. такими, которые являются выражением натуральной жизни общества, напрямую даны естественным ходом вещей, а не выдуманы, не изобретены людьми. По отношению к ним право как юридическое явление и выступает в качестве позитивного права — права, которое создается людьми, выражено в писанных нормах, содержится в нормативных документах.

Существование естественных (непосредственно-социальных) прав и их роль в обществе охватываются идеей естественного права — одного из крупных достижений гуманитарной мысли в истории человечества. Смысл идеи естественного права в ее различных вариациях и ответвлениях состоит как раз в признании того, что наряду с правом, создаваемым в государстве людьми, т.е. позитивным правом, существует естественное право, которое представляет собой более глубокий, основательный, исходный в жизни людей феномен и источником которого является сам естественный порядок вещей — в обществе, в природе. Поскольку этот феномен в рамках рассматриваемой идеи сопоставлялся с действующими законами, позитивным правом, единым в стране, то и ему придано общее значение и оно по образцу позитивного права представлялось как нечто единое [1].

В действительности же речь в данном случае идет об отдельных правах (заметим в этой связи, что оправдана постановка вопроса и о естественных, непосредственно-социальных обязанностях). Во многих случаях это в высшей степени высокозначимые, глубокие, исходные, но все же именно отдельные права — право народов на определение своей судьбы, право прийти на помощь народу — жертве агрессии, право на эквивалент в экономических отношениях, права человека и др. Мы видели, что в первобытных обществах естественные, непосредственно-социальные права, выраженные в монопорах-обычаях, функционировали как прямой регулирующий фактор.

Хотя такого рода естественные права могут получить и действительно получают сразу или со временем ту или иную идеальную (идеологическую) нормативно-организационную форму опосредования (юридическую, моральную, в виде обычаев и др.) и тогда выступают как юридические, моральные и иные права, они могут действовать и реально действуют сами по себе, вне форм нормативного опосредования (в том числе вне юридической формы). Постановка вопроса о социальных явлениях, обозначаемых в этой работе в качестве естественных прав, по-видимому, относится к числу тех, которые исторически обоснованы идеей естественного права, а ныне назрели, как говорится, «витают в воздухе». Так, в частности, может быть отмечена высказанная в литературе часто развиваемая мысль об объективных (реальных) нормах [2], об объективной нормативности [3]. Ведь объективные нормы, характеризующие обычные, повторяющиеся отношения и, следовательно, требования объективных закономерностей, условий жизнедеятельности людей, в своем функционировании могут выражаться только в непосредственно-социальных правах. Реализуя такого рода объективные нормы, естественные права как раз и «модифицируют» их в идеальные ценностные системы [4], в том числе в систему позитивного права, причем во всех случаях через определенную сложившуюся идеальную и фактическую инфраструктуру социального регулирования, важнейшими компонентами которой являются дозволения и запреты.

Таким образом, следует признать упрощенным взгляд, в соответствии с которым позитивное право и происходящие в нем изменения напрямую связаны с экономикой, идеологией и т.д. Процесс тут более сложен: объективно обусловленные требования, продиктованные жизнью — экономикой, идеологией и др., во-первых, идут через всю инфраструктуру социального регулирования данного общества и через его сложный механизм «выходят» на право, а во-вторых, преломляются в этой инфраструктуре через ее наиболее глубокий слой — естественные права.

Можно предположить, что эти объективно обусловленные требования проходят в данном слое своего рода «социальную обработку» и получают первичный идеологизированный облик и силу, которые необходимы для того, чтобы они включались в систему нормативного регулирования и стали в ней определяющим фактором (хотя при этом, особенно при неблагоприятных социальных условиях, сохраняется опасность, что они станут основой произвола и своеволия).

В итоге можно прийти к следующему выводу: если в условиях цивилизации право (позитивное право) занимает центральное место в инфраструктуре социального регулирования, то ее исходным элементом, отправным, активным фактором, преломляющим требования экономики, другие объективно обусловленные требования общества, являются естественные права.

Фиксируя только что сформулированный итоговый вывод, нужно вместе с тем ясно представлять, что непосредственно-социальные права, которые воспринимаются в качестве естественных, — явления конкретно-исторические.

К ним (при достаточно широкой трактовке рассматриваемой категории) принадлежат некоторые элементарные требования повседневной жизнедеятельности, такие, в частности, как императивы «старшинства», «очередности», «первенства». Исторически они интерпретировались по-разному. В свое время в качестве естественных понимались и такие со временем уходящие в прошлое и даже оцениваемые ныне как реакционные требования, как кровная месть, композиция, выкуп. В обстановке обычно романтизируемых революционно-насильственных акций значение источника произвольно трактуемых естественных прав приобретает так называемое революционное правосознание — основа для оправдания произвола, бесчинств, расправ. Коренной поворот в понимании, да и в самом существовании естественных прав произошел в XVIII — XX вв. В эпоху Возрождения человечеству второй раз (после Христовых откровений) приоткрылись глубины, смысл и предназначение человеческого бытия. Из бесчисленного множества диктуемых природой прав (нередко иллюзорных, полумифических, обманных) сверкнуло светом и обаянием право всех прав, заложенное в самой основе общества, — Право Свободы Человека.

И вот начиная с буржуазно-демократических революций XVIII — XX вв. и особенно в современную эпоху, отодвигая и даже отбрасывая все другое, естественное право становится прямым выражением глубинных, первородных требований жизни общества, его мирозданческого предназначения, скачка от мертвой, безвариантной природы к свободе, в соответствии с которым о центре жизни общества должен стать свободный, полный достоинства «суверенный» человек.

С учетом сказанного становится ясным, почему в нынешнюю эпоху, в условиях современного гражданского общества естественное право, обусловленное самыми глубинами человеческого бытия, раскрылось в облике *неотъемлемых, прирожденных прав человека, его высокого достоинства и статуса*. Права эти — не просто естественные, но именно неотъемлемые, прирожденные: они представляют собой прямое и императивное требование, проистекающее из самых недр, глубин жизни общества, выявляют его смысл и предназначение. В соответствии с этим центральным элементом политической, экономической, духовной жизни людей стало *естественно-правовое требование свободы личности*.

В рассматриваемом отношении следует признать обоснованной мысль А. Козулина, полагающего со ссылкой на Мамардишвили, что права человека — как раз характерная черта «взрослого состояния человечества» [5].

Крутой поворот в существе и понимании естественного права в XVIII — XX вв., вполне понятно, решающим образом повлиял и на позитивное право. Это влияние уже не ограничивалось тем, что многообразные непосредственно-социальные права, рождаемые жизнью традиционных обществ, вызывали к жизни адекватные обычаи и прецеденты. Естественно-правовое требование свободы личности потребовало основательных законов, кодексов, конституции.

Смысл этих законов в том, чтобы очертить границы свободы личности (политической, экономической) и юридически обеспечить ее. Признавая исключительную важность свободы в экономике — частной собственности, рынка, конкуренции, надо полагать все же, что ключевым элементом, выражающим в области либеральных взглядов отмеченный ранее поворот в естественном праве, является сфера позитивного права (тем более что через нее реализуется и экономическая свобода), его направленность, место в жизни общества — право, которое теперь под воздействием естественно-правовых требований «настроилось» на свободу, на свободу личности. Недаром и Ф.Хаек, научные свершения которого нередко соотносятся чуть ли не с одним рынком, уделял не меньшее внимание категории празозаконности,

Возьму на себя смелость сделать и более основательное предположение. На мой взгляд, впервые по-современному конструктивные основы либеральной теории, во многом предвосхищая последующие разработки Ф. Хаека, были сделаны еще в конце XIX — начале XX вв. русскими правоведом Б. Чичериным, П. Новгородцевым, Б. Кистяковским, И. Покровским, Л. Петражицким, И. Михайловским, С. Гессеном, провозгласившими необходимость возрождения естественного права.

И тут важны детали, которые на первый взгляд могут показаться не очень существенными. Прежде всего не случайно, что подобные выводы были сделаны именно правоведами. Истинная либеральная теория может по-настоящему утвердиться как раз через современное («либеральное») право, которое на основе персонифицированной частной собственности, других объективных реалий свободного общества одно только и в состоянии быть носителем и гарантом свободы личности.

И другая немаловажная деталь. Либеральные взгляды русских правоведов прошли своего рода испытание на прочность, закаливающую огранку. Это связано не только с преодолением распространенного, внешне привлекательного мнения о предназначении права быть проводником и средством мессианского внедрения морали, «минимума нравственности» (о данной проблеме — несколько дальше). Не менее серьезное значение для отработки самой основы либеральных взглядов стало творческо-концептуальное противостояние теориям В. Соловьева и его сторонников, отстаивающих (как и нынешние приверженцы «прав человека второго поколения») необходимость реализации через позитивное право права человека на достойное существование.

К несомненным заслугам русских правоведов-либералов (особенно И. Покровского, С. Гессена) следует отнести такую последовательно либеральную трактовку этого социального права, в соответствии с которой должны устраняться фактические препятствия на пути развития личной свободы граждан и в то же время ни в коей мере не снижаться стимулы к реализации творческой энергии каждого человека, а социальное перераспределение при необходимости сводится к обеспечению прожиточного минимума и условий для образования. Примечательно, что именно такая либеральная интерпретация права на достойное существование позже, в 1930—1940 годах, получила развитие и была реализована в передовых, либерально-демократических странах, в ведущих современных концепциях прав человека.

В разработках российских правоведов-либералов были намечены пути дальнейшего углубления либеральной трактовки права, которая, как надеется автор этих строк, находит известное выражение в институциональной концепции. Именно потому, что, по Б. Чичерину и Б. Кистяковскому, право — не просто

«свобода, определенная законом»; представляется непреложным, что свобода в современном мире — это как раз свобода, обретшая свое бытие, свою реальную жизнь через закон, через право как нормативное институциональное образование, через правозаконность.

Значительное влияние естественного права на действующую юридическую систему проявляется даже в условиях тоталитарного общества, в котором право хотя и сохраняет известный позитивный потенциал, но все же в целом является реакционной системой, не соответствующей требованиям современной цивилизации.

Анализ советского законодательства, его функционирования при доминировании тоталитарно-административных порядков свидетельствует о том, что даже в условиях советского тоталитаризма можно было констатировать известное прогрессивное влияние на позитивное право и юридическую практику тех непосредственно-социальных прав, которые относятся к гражданам, к человеку.

Быть может, одним из наиболее наглядных примеров такого влияния в условиях советского общества являлся порядок строительства гражданами домов на праве личной собственности, а также порядок имущественного возмещения при их сносе. Гражданин по действовавшему в условиях Советского союзного государства законодательству, многие положения которого сохранились в России, в случае сноса его жилого дома получал довольно широкие юридические права на возмещение и на получение реального жилья; но для этого он, конечно же, должен был иметь право собственности, т.е. и жилой дом должен был быть построен на законном основании, и сам гражданин в данный момент должен был обладать соответствующим юридическим правом. А если нет? Если, например, жилой дом построен самовольно? Имел ли гражданин в этом случае юридическое право на возмещение, предусмотренное законом?

Ответ на последний из поставленных вопросов, казалось бы, ясен: гражданин — самовольный застройщик не должен был иметь права на возмещение, на предоставление иного жилья, да и вообще его поведение может трактоваться как поведение правонарушителя. Но если это так (а иного решения с точки зрения юридической логики быть не может), то как же объяснить одно из положений, выработанных в судебной практике? В постановлении Пленума Верховного Суда СССР от 16 августа 1984 г. (п. 6) говорилось в отношении домов, подлежащих сносу: «Если исполкомом районного, городского Совета народных депутатов до отвода земельного участка для государственных или общественных нужд не было принято решение о сносе такого дома... граждане, если они не имеют иного жилого помещения, с учетом конкретных обстоятельств могут быть выселены с предоставлением другого жилого помещения, отвечающего санитарным и техническим требованиям» [6]. Иными словами, в данном случае полного возмещения, такого, которое предусмотрено при наличии у лица права собственности на жилой дом, нет. Но самовольному застройщику все же при указанных обстоятельствах могло быть предоставлено другое жилое помещение, да притом соответствующее техническим и санитарным требованиям. Это юридическое последствие можно объяснить только принимая во внимание факт существования внеправового основания, его реальную социальную силу, столь существенно влияющую на правовое регулирование.

Что же это за основания, напрямую относящиеся к гражданину, к человеку и позитивно влиявшие на правовую действительность даже в условиях советского тоталитарного общества?

Перед нами не что иное, как права человека. Откуда же происходит столь могучая сила прав человека? И вот здесь пора сделать обобщающий вывод о социальной природе прирожденных прав человека. Ключ к решению данного вопроса кроется в том, что права человека — это именно непосредственно-социальные права. И надо полагать, характеристика прав человека как непосредственно-социальных прав дает достаточно

корректное научное объяснение их социальной силы, их места и роли в жизни общества. Можно предположить, что такая характеристика прав человека (освещение которых подчас не идет дальше их оценки как естественных, прирожденных) позволяет перевести их разработку на достаточно прочную, конструктивную научную основу с весьма привлекательной научной перспективой.

К этому нужно добавить и то, о чем ранее уже говорилось:

есть довольно весомые аргументы, подтверждающие, что среди обширного комплекса непосредственно-социальных прав на первое место с немалым отрывом от всего другого выдвинулись именно права человека. Ведь права человека (вспомним этот существенный момент) относятся к самым глубоким, первичным естественным основам бытия человека и, что не менее важно, связаны с «мирозданческим» предназначением общества и отсюда с глобальным мировым процессом, все более и более раскрывающим свою силу в современных условиях, с общим движением всего человечества к Свободе. И эта линия, очевидно, приобретет еще более целенаправленный и интенсивный характер в современных условиях, когда в нашем обществе открылась возможность движения к светскому неидеологизированному гражданскому обществу.

На данном этапе развития общества «вторжение» прав человека в саму ткань правовой системы характеризуется тем, что они начинают приобретать непосредственно юридическое значение.

Уже сейчас в текст Конституции России включены нормативные положения, с достаточной полнотой воспроизводящие основные права и свободы человека, признанные в мировом сообществе.

«Высшая» же точка такого развития, которая, надо надеяться, наступит после фактического утверждения принципов демократии в российском обществе, — это реальное приобретение правами человека значения непосредственного критерия при решении юридических дел в судах, в других юридических органах (в какой-то мере такой практикой отмечены последние годы существования СССР: Комитет конституционного надзора в период его действия, т.е. до 1992 г., имел право выносить решения на основании международных документов о правах человека и в ряде случаев это право активно использовал).

Влияние естественного права, и прежде всего прирожденных прав человека (как и в целом непосредственно социальных прав), на действующую юридическую систему — это хотя и существенная, но все же лишь одна из сторон сложного соотношения, точнее, взаимодействия писаного права с духовным, морально-интеллектуальными факторами в жизни общества, людей. Ведь писаное право имеет и другую «ипостась», другое «измерение»: оно выступает также в качестве явления духовного порядка.

Этот вопрос, а также вытекающие из его характеристики иные грани соотношения естественного и позитивного права требуют особого рассмотрения. Им и будет посвящен следующий раздел главы.

Ранее отмечалось, что в обществе нужно различать идеальную и фактическую инфраструктуру социального регулирования. К этому теперь нужно добавить, что и в самой фактической инфраструктуре, по-видимому, следует разграничивать два слоя. Во-первых, это инфраструктура социального регулирования, центральным звеном которого является действующее право; а во-вторых, «схема» регулирования, которая определяется доминирующей ролью непосредственно-социальных прав, проявляющихся и через мораль, обычаи, иные регуляторы, и прямо, в самой ткани социальной жизни.

Это своего рода раздвоение фактической инфраструктуры на два слоя, причем так, что оба они могут быть обозначены с использованием термина «право», подмечено в литературе. Например, В.М. Рейсмен пишет: «Таким образом, перед нами оказываются две нормативные системы: официальная, превозносимая на все лады элитой, и фактически действующая. Неудивительно, что реальное поведение отличается от той и от другой» [7].

Вместе с тем необходимо все же не допускать смешения правового регулирования, связанного с позитивным правом и началами законности (когда действует право как нормативное институциональное образование), с регулированием, опирающимся в основном на непосредственно-социальные права. Такое смешение допускает и В.М. Рейсмен, когда утверждает: «Родственные, национальные, религиозные, языковые, профессиональные и прочие группы могут обладать собственными правовыми системами» [8]. О «правовых системах» в отношении упомянутых автором групп говорить едва ли возможно.

Список литературы

1. Алексеев С.С. Теория права.—М.: Издательство БЕК, 1995. С.118
2. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1984. № э. С. 12.
3. Рейсмен В.М. Скрытая ложь. 1988. С. 47.
4. Козулик А. Права личности для «взрослого» человечества//Общественные науки и современность. 1991. № 6. С. 33.
5. Лукашова Е.А. Право, мораль, личность. М., 1986. С. 44.

«МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ» КАФЕДРАСЫ КАФЕДРА «ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА»

Кафедра «Теория государства и права» функционирует с 2003/2004 учебного года. Государственная лицензия №12019073 от 14 ноября 2012 года.

Кафедра осуществляет подготовку бакалавров по специальности 5В011500 – «Основы права и экономики» и является обслуживающей по общетеоретическим, общеисторическим юридическим дисциплинам для специальности 5В030100 – «Юриспруденция» и по дисциплинам «Основы права», «Основы антикоррупционной культуры», «Актуальные проблемы модернизации общественного сознания» для всех других специальностей.

Возглавляет кафедру со дня ее основания кандидат юридических наук Нуртазин Е.К.

Кафедра является крупным научно-методическим подразделением университета в области правовых и социально-гуманитарных наук. На кафедре работает квалифицированный преподавательский состав (16 преподавателей), из которых 4 кандидата юридических наук, 1 кандидат педагогических наук, 1 магистр юридических наук, 4 магистра права. Все преподаватели кафедры имеют значительный педагогический стаж в стенах университета.

На кафедре имеется вся необходимая учебно-методическая документация по требованиям Системы менеджмента качества, обеспечены принципы кредитной системы обучения, занятия проводятся с использованием активных и интерактивных методов обучения, на хорошем уровне ведется воспитание нового поколения казахстанцев, работа научного кружка.

В октябре 2012 года кафедра успешно прошла Государственную аттестацию МОН РК на соответствие лицензионным требованиям.

В апреле 2017 года образовательная программа 5В011500 - «Основы права и экономики» успешно прошла аккредитацию на соответствие критериям стандартов специализированной аккредитации в Независимом казахстанском агентстве по обеспечению качества в образовании.

Миссия образовательной программы заключается в развитии у студентов личностных качеств, формирование компетенций, обеспечивающих возможность постоянного развития и совершенствования общекультурных и профессиональных качеств, необходимых для обучения школьников (учащихся) основам права и экономики, методики их проведения на основе обеспечения равенства шансов и индивидуализации образования.

Нуртазин Еркинбек Кадырбекович
кандидат юридических наук, заведующий кафедрой
«Теория государства и права», Южно-Казахстанский государственный
университет имени М.Ауэзова, Республика Казахстан, г.Шымкент; nurtazin167@mail.ru

Накышов Нурадин Насрединович
кандидат юридических наук, старший преподаватель
кафедры «Теория государства и права», Южно-Казахстанский государственный
университет имени М.Ауэзова, Gul_manat@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

***Summary.** In article on the basis of the modern understanding of law raises questions of knowledge of acting law in a postmodern, development of culture, from the ontological point of view. Raises some problems of new approaches to the methodology of jurisprudence.*

Validity can not be completely formalized. In this regard, it is incomplete and can not be proved with their own methods. Prove isolation, isolation of the legal system is fundamentally impossible, it is not selfsufficient «fundamentalist» system. But that does negate its relative independence.

Modern law must comply with the changing social and cultural conditions of human life. Before jurisprudence present challenges. This reformulation of the subject of political and legal regulation, and the subject of legal science and its methodology.

Law should be more, sot siologizirovannoy, face the public. This involves the study of law in a particular socio-cultural and historical context, which includes the dominant ideas about the word, human as crucial for ensuring the integrity, of the (play the main operating parameters) society. rights and rights

***Түйін.** Бұл мақалада қазіргі заманауі мәдениет дамуындағы құқықтық түсінікті көтеру, заң ғылымындағы мәселелерді жаңа әдістемелік жолмен шешу қарастырылған.*

Заң ғылымы өз алдына жүйе бола отырып, аса қатты жүйеленбеген екендігі туралы әдістемелік дәлелдеу арқылы зерттелген. Заманауі құқық саласы адамдардың өмір сүру жағдайында әлеуметтік мәдени даму тұрғысынан сәйкес келу тиіс. Құқықтану қазіргі заманауі әлеуметтік қоғамға сәйкес тарихи және мәдени мағанада адамдардың құқықтарымен өмір сүру жағдайына байланысты қажетті институт ретінде қолданыста болуы туралы көрсетілген.

Состояние юридической науки в Казахстане в 21 веке определяется задачами, вытекающими из Стратегии «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства»[1], из программной статьи Назарбаева Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [2] и изменениями, происходящими в современном социуме, включающими в качестве важнейшей составной части трансформацию ментальности, в том числе, господствующих представлений о науке.

Одним из таких важных изменений является постэкономическое общество, которое характеризуется тем, что изменяется главная характеристика человеческой деятельности: труд превращается в творчество. Основным стимулом становится развитие личности. Это свидетельствует о том, что главная характеристика постсовременности лежит не сфере экономики, а культуры.

Современное общество вступило (или вступает) в новую эпоху своего развития – эпоху постмодерна. Эта трансформация самым непосредственным образом сказывается на правовой реальности и рефлексии над ней – на юридической науке. Такое положение вещей достаточно очевидно: право суть социальное явление, а правоведение – общественная наука. Однако о степени их самостоятельности существуют разные мнения. На наш взгляд право и юриспруденция самым непосредственным образом детерминированы социумом.

Право представляет собой социальное явление, момент общества, реально существующий как его элемент (сторона), обладающее лишь относительной обособленностью от других социальных феноменов.

С онтологической точки зрения, несмотря на отсутствие знаний о позитивном праве, в обществе сохраняется правопорядок (в социологическом, по крайней мере, его смысле). Это и есть «живое право», которое вплетено в ткань жизненного мира простого «среднего» человека и является моментом, стороной содержания общества.

Институционализация юриспруденции, возникновение научного сообщества юристов, учебных заведений и других «атрибутов» научной инфраструктуры, не может, служить основанием для строительства «китайской стены» между ней и другими общественными дисциплинами. Обоснованным в этой связи видится тезис о том, что юриспруденция представляет собой частную социологическую дисциплину. Это положение касается и всех остальных общественных наук, а потому не может послужить упреком в принижении статуса юридической науки.

По своему статусу юриспруденция, как и другие общественные науки, может быть названа теорией «среднего» уровня, и для ее анализа вполне пригодна схема, предложенная Р.Мертоном [4]. «Верхний» уровень в такой схеме будет представлен исходными философскими допущениями о юридической действительности, образующими юридическую «картину мира» (например, гегелевской «идеей права», кантовским «категорическим императивом» или кельзеновской «основной нормой»). «Нижний уровень – это совокупность фактов, полученных в результате конкретных юридических исследований.

Таким образом, право представляет собой социальное явление, связанное многочисленными теснейшими связями с другими общественными феноменами. В практической жизнедеятельности фактические

взаимодействия индивидов, которые эмпирически представляют социальность, включают в себя разные «пласты», стороны, моменты. Так, элементарное взаимоотношение продавца и покупателя выражает юридическое отношение – договор купли-продажи, экономическое отношение – закон спроса и предложения, моральное отношение (нравственную составляющую), психологическое отношение и т.д. Поэтому вычленив правовой аспект среди остальных моментов общественных отношений можно лишь аналитически. При этом правовая составляющая, как и остальные социальные пласты, подчиняются общесоциальным закономерностям, в том числе, связанным с той служебной ролью, которую они выполняют по отношению к целому – обществу. Анализ права, следовательно, должен учитывать этот общесоциальный момент (так, например, любое правоотношение – это не просто взаимодействие одного субъекта права относительно другого, но суть связь между социальными – правовыми – статусами, реализуемыми во взаимодействиях; точно так же потерпевшим в правоотношении является не тот конкретный субъект, которому причинен противоправный вред, но в его лице общество в целом). Вместе с тем, познание правовой реальности невозможно без выявления взаимосвязи и взаимоопосредствования ее остальными сферами общества – социальными явлениями (экономикой, политикой и т.д.), выступающими такими же, в принципе, относительно обособленными и теснейшим образом взаимосвязанными сторонами социума. Именно в обществе можно и нужно искать универсальное трансцендентное основание права. При этом речь должна идти о конкретном обществе, находящемся на определенном этапе своего исторического развития, отличающегося особенностями культуры и социальной организации. Изменение общества приводит к изменению оснований права.

Точно так же анализ юриспруденции – ее состояния и перспектив невозможен вне науковедческого контекста, вне исследования ее социальной роли и взаимосвязи с другими научными дисциплинами.

К сожалению, современная юриспруденция остается преимущественно догматической наукой, сохраняющей позитивистскую методологию. Так, во многих научных статьях нет статистических данных, экспертных оценок, логических выводов; есть утверждение чего-либо без приведения доказательств. Или, в отраслевых юридических дисциплинах наблюдается догматическое отношение к законодательству, когда формулировка статьи, например, уголовного кодекса, воспринимается в качестве истины в последней инстанции.

Способами доказывания в современной юриспруденции являются: описание, ссылки на законодательство, на принципы права (разделение властей, демократизм и т.д.), на иностранный опыт или авторитет других ученых. Все это свидетельствует, что юридическая наука в способах аргументации не далеко ушла от средневекового идеала, для которого характерно догматическое восприятие исходных начал познания. Такое некритическое отношение к законодательству оборачивается его апологетикой и превращением юридической науки в вечно опаздывающего студента, на долю которого остается усвоение и комментирование политической воли властей предрешающих.

Теоретическая несостоятельность представления о юридической науке как самодостаточной и самообновляемой дисциплине имеет очень важные практические следствия. Главное, как представляется, состоит в том, что принимаемые без доказательства исходные догмы как теорией права, так и отраслевыми юридическими дисциплинами легитимируют существующий правопорядок, а тем самым поддерживают господствующий социальный порядок в современном мире. Дело в том, что в позитивистской методологической программе исходные постулаты выступают аксиомами, не требующими доказательств. Они, как правило, воспринимаются в качестве самоочевидных истин, выдаваемых за «естественные законы разума» (например, в экономическом анализе права такой аксиомой является убеждение в том, что здравомыслящий человек стремится к личному благополучию). С точки зрения радикального конструктивизма все социальные институты спроектированы разумом человека для максимального удовлетворения его потребностей. Более того, это предполагает что все социальные институты основаны на договоре – взаимном согласии о границах прав человека и их использовании. В основе общественного устройства как такового лежит нечто, напоминающее общественный договор или квази-договор, при этом «конституционный договор, который определяет права» принципиально отличается от постконституционного, который организует обмены этими правами. Основным показателем деятельности человека во всех сферах общества является эффективность, которая понимается как максимизация ценности или полезности (выгоды).

Д.Ролз исходит из универсальности прав человека, провозглашаемых приоритетными над всеми остальными сферами жизнедеятельности человека [5]. Права человека выражают абстрактно и универсально понимаемую справедливость и выводятся из природы индивида, постулируемой в духе кантовского априоризма, как наделенной разумом, позволяющим в любой ситуации делать рациональный выбор. При этом результат такого выбора, по сути, заранее предопределен: индивид выберет такое устройство социума, которое основывается на принципе формального равенства. Индивид – это некая нулевая величина, лишенная истории и национальности, не имеющая каких-либо привязанностей, того, что в реальном мире определяет нашу идентичность. Свободная от всяких случайных обстоятельств, в действительности существующих для формирования нашей идентичности, эта нулевая величина имеет в схеме Ролза только одну заботу – заботу о своем благе, являющемся не благом конкретного человека, а, как предполагается, благом, единым для всех. В преследовании этого блага индивид – «нулевая величина» - ограничен требованиями справедливости, воспринимаемыми как объективные нормы. В этой концепции принципы справедливости считаются для всех одинаковыми.

Окончательное же решение вопроса относительно конкретных спорных ситуаций выносит суд, который должен следовать примату прав человека, содержание которых относительно произвольно устанавливается высшими судебными инстанциями. В результате «гегемония легалистского дискурса, проблематики прав человека в общественной жизни ведет к отрицанию возможности переговоров по вопросам, допускающим компромисс. Либеральная легалистская программа упразднения политики утопична, если она означает, что политика вытесняется правом. Проникая в жизненный мир, право уже не гарантирует свободу человека, но значительно ограничивает ее, так как жизненный мир – это приватная сфера. Вторжение в приватную сферу приводит не просто к ее ограничению, но и к разрушению, к «колонизации жизненного мира».

Догматичность юриспруденции выражается в некритическом отношении к действующим правовым институтам. Любой институт признается законным, независимо от отношения к нему населения, от фактического действия (соблюдения, исполнения, использования или применения), от его эффективности и т.д. Вопрос об изменении институтов не входит в компетенцию позитивистской юриспруденции, так как относится к миру сущего, а не должного. Содержательные вопросы изменения правовой системы юриста, следовательно, не должны волновать (это – проблема социологов или философов). Правоведа лишь заботит вопрос о юридической форме, в которую изменения облечены. Поэтому если соблюдены все законодательные процедуры, то, следовательно, закон о концлагерях, политических репрессиях, неправосудных расстрелах или бомбардировке чужих территорий чужих государств по причине несоблюдения в них прав человека будет считаться действующим нормативно-правовым актом и обеспечиваться принудительной силой государства.

Догматический нормативизм, легитимирующий существующий социальный порядок, во многом способствовал образованию глобальных проблем современности.

Перед человечеством и ранее возникали серьезные проблемы. Но сегодня, именно вследствие того, что история стала всемирной, эти проблемы стали глобальными и приобрели гораздо большую интенсивность. Кроме того, если ранее виновником возможных катаклизмов были объективные, в основном природные, силы, то сегодня в этих проблемах повинен сам человек (его разум). Более того, сегодня под угрозой не только существование человека как вида, но и жизни на планете, а также самой Земли как планеты.

Новая ситуация – состояние и его осознание – современного общества с неизбежностью требует пересмотра ее задач, места и роли юриспруденции, изменения ее предмета и методологической оснащенности для решения новых проблем.

Литература:

1. Стратегия «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства» - Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана от 14 декабря 2012 года – Казахстанская правда. 2012. 15 декабря
2. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. Программная статья – Казахстанская правда. 2017. 13 апреля.
3. Idem. Modernization and Postmodernization. Princeton (N.Y.), 1997.P.208-209.
4. Merton R. On Theoretical Sociology Five Essays, Old and New. N.Y., 1949.
5. РолзД. Теория справедливости – Новосибирск. 1995.
6. Козлихин И.Ю. О нетрадиционных подходах к праву – Правоведение. 2006. №1. С.31-40.

Кукеев Аскар Кульчимбаевич
старший преподаватель кафедры, «Теория государства и права»,
Южно-Казахстанский Государственный Университет им. М. Ауезова,
askar_kukeyev@mail.ru

Садиева Молдир Сеилхановна
старший преподаватель кафедры, «Теория государства и права»,
Южно-Казахстанский Государственный Университет им. М. Ауезова,
Dana30kz@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация В данной статье рассматриваются положения об обосновании и развитии теоретических основ правового регулирования использования информационных технологий, формировании общей концепции правового регулирования использования информационных технологий и определения на этой основе тенденций совершенствования общественных отношений, направленных на информатизацию деятельности государственных органов. Также раскрыты положения, связанные со структурой правового обеспечения информационной безопасности и соответствующего законодательства в области информации, информационных технологий и защиты информации, персональных данных, интеллектуальной собственности.

Abstract This article discusses the provisions on the justification and development of the theoretical foundations of the legal regulation of the use of information technology, the formation of a general concept of the legal regulation of the use of information technology and the determination on this basis of trends in improving public relations aimed at informatization of the activities of state bodies. Also, provisions related to the structure of legal support for information security and relevant legislation in the field of information, information technology and information protection, personal data, intellectual property are also disclosed.

На современном этапе развития общества потоки информации растут с каждым днем, причем как в целом по стране, так и внутри отдельных отраслей управления. Такие процессы ведут к глобализации мирового пространства, трансформируя его. В этой связи особую актуальность приобретают действия субъектов права не только в обычном физическом пространстве, но и в информационном.

Значительные достижения в научно-техническом прогрессе, в частности в информатике и связи, обеспечили возможность практической реализации идей формирования информационного общества в целом. Создание информационного общества, безусловно, тесно связано с внедрением информационных технологий во все сферы общественной и государственной жизни.

Как уже отмечалось, во многих странах в деятельность государственных органов власти активно внедряются информационные технологии.

В реализацию этих целей вкладываются большие финансовые ресурсы. В органах государственного управления образуются специальные структуры в сфере разработки, внедрения и сопровождения государственных информационных систем и сетей.

Подтверждение в *Государственной программе «Информационный Казахстан – 2020»*[1] того, что масштаб влияния отрасли информационных технологий на государство в значительной степени превосходит сугубо отраслевые эффекты, оказывая влияние на всё дальнейшее развитие страны, еще раз заострило внимание на вопросе о качестве правового обеспечения сегмента экономики и, конкретно, индустрии информационных технологий в Республике Казахстан.

Два года назад власти Китая заявили о своих намерениях об увеличении в 3 раза числа патентов к 2020 году, чтобы внедрить высокотехнологичные решения во все отрасли экономики: от сельского хозяйства до фармацевтической промышленности[2]. Анализ текущей политики Китая и целого ряда других развитых государств мира за последние годы позволяет сделать вывод о ее акцентированности в значительном ее сегменте именно на ИТ-технологиях.

Развитость именно этой сферы (соответственно и в части правового ее обеспечения) сегодня обоснованно позиционируется как фактор обеспечения должного уровня информационной (и в целом национальной) безопасности и обороноспособности страны.

Так, например наиболее инновационно-ёмким и потенциально-перспективным сектором в сфере информационных технологий сегодня является сегмент (сфера) так называемых облачных технологий, отражающих уникальные топологию, эргономику и логику сопряжения информационно-вычислительных технологий и ресурсов. Указанные технологии уже немало лет как прочно и массированно вошли в жизнь современной ИТ-индустрии и активно используются значительной частью от общего числа пользователей, и далеко не только в рамках Е-бизнеса. Известны вполне подтверждаемые прогнозы о неуклонном и, более того, экспоненциальном росте мирового рынка облачных технологий как в среднесрочной, так и в долгосрочной перспективе. Рост мирового рынка облачных технологий оценивается в 20–25% в год, в то время как рынок в целом увеличивается на 5–10%[3]. Эти технологии обретают всё большее значение – тем более в условиях быстрого развития таких индустрий, как биоинформатика, биоинженерия, биофармакология, экспоненциального роста численности результатов интеллектуальной деятельности.

Согласно оценкам специалистов, сегодня наблюдается быстрый рост объема информации и данных, и, по оценкам международной аналитической компании IDC, объём

информации, накапливаемой человечеством в электронном виде, к 2020 году увеличится более чем в 300 раз по сравнению с показателем 2005 года[4]. И именно за облачными технологиями решение вопроса о технологическом обеспечении оперирования такими массивами информации.

Однако законодательству Республики Казахстан понятие «облачные технологии» практически не известно. Совершенно беспрецедентной является складывающаяся в праве ситуация, когда какой-то комплекс отношений, имеющих самое непосредственное отношение к экономике и инновациям, получил развитие в рамках административного и информационного права, но остался неизвестен праву гражданскому и, в особенности, праву интеллектуальной собственности. Это обстоятельство предопределяет явный дисбаланс в законодательстве, отнюдь, неспособствующий конкурентоспособности отечественных разработчиков программного обеспечения, иных правообладателей результатов интеллектуальной деятельности, создаваемых, используемых или распространяемых в рамках, на основе или с задействованием облачных технологий, как результат – выступает препятствием надлежащему развитию нашей экономики.

Имеющие место массивные правовые пробелы в ГК РК[5] в сфере облачных технологий создают условия для катастрофической стагнации Республики Казахстан в этой сфере от других государств мира в состязательности инноваций, а равно детерминируют редуцированность реальной правовой охраны и защиты прав интеллектуальной собственности на результаты интеллектуальной деятельности, создаваемые, используемые или распространяемые в рамках, на основе или с задействованием облачных технологий.

Применение облачных технологий еще более усугубляет то, что, по мнению экспертов, сеть Интернет (не говоря даже о так называемой ее «глубокой» и «темной» частях – DeepWeb и DarkWeb) в своём активном развитии становится всё более непредсказуемой, искусственно диссипативной, всё более заполненной кавернами неопределённости и изолированной самореферентности[6], создавая тем самым условия благоприятствования совершению противоправных посягательств на права интеллектуальной собственности. Отсутствие надлежащего гражданско-правового регулирования в Республике Казахстан в сфере облачных технологий выступает предпосылкой массовости таких правонарушений и, конечно, не может быть терпимым.

Кроме того, без адаптации права интеллектуальной собственности возникают риски снижения качества и эффективности гражданско-правового регулирования в этой сфере, учитывая имеющую место трансформацию таких важнейших понятий права интеллектуальной собственности как «копирование», «воспроизведение», «использование экземпляра программы для ЭВМ», а также постоянно совершенствующихся способов передачи результатов интеллектуальной деятельности, выраженных в электронной форме, и роли информационного посредника в процессе такой передачи. И именно облачные технологии очень существенно меняют поле значений указанных понятий, а стало быть – создают новые реалии в праве интеллектуальной собственности, не укладывающиеся в имеющиеся шаблоны.

Информационные технологии являются составной частью информационного пространства, а использование информационных технологий служат средством обеспечения взаимодействия органов власти, организаций граждан[7]. Отсюда следует, что информационное пространство может быть объектом управленческого воздействия со стороны органов государственного управления. Основные структурные элементы информационного пространства – это информационный ресурс, информационные технологии информационные системы, на правленные на обеспечение информационных по требностей общества и государства.

Следует отметить, что первостепенной задачей государственной политики в информационной сфере является систематизация и дальнейшее развитие информационного законодательства. Именно реализация информационной функции государства позволяет определять цели разрабатывать государственную политику по отношению к глобальным информационным сетям; способствует формированию информационного общества в Республике Казахстан.

Применение информационных технологий повышает эффективность принимаемых решений, так как обеспечивается доступ достоверной и полной информации, которая быстро обрабатывается и немедленно доводится до всех заинтересованных лиц. Организуется выработка управленческих решений в режиме реального времени даже для территориально удалённых участников переговоров, а так же доступ широкого круга пользователей (граждан, юридических лиц, общественных организаций и объединений) к источникам коллективных информационных ресурсов. Все это заметно повышает информационную открытость органов государственной власти и местного самоуправления для общества.

Согласно Концепции информационной безопасности[8] как одному из документов, регламентирующих информационную среду, основными национальными интересами Республики Казахстан в информационной сфере являются:

- 1) реализация конституционных прав граждан на получение и распространение информации;
- 2) формирование и поступательное развитие информационного общества;
- 3) равноправное участие государства в мировом информационном обмене;
- 4) формирование, функционирование и защита единого национального информационного пространства страны;
- 5) опережающее развитие информационно-коммуникационных технологий;
- 6) эффективное и своевременное информационное обеспечение органов государственной власти;
- 7) недопущение фактов утрат и разглашения сведений, составляющих государственные секреты, а также иной охраняемой информации;

8) обеспечение надежности и устойчивости функционирования критически важных информационных систем, ресурсов и поддерживающей инфраструктуры.

Таким образом, информационная среда страны одно временно является и сферой реализации государственной информационной политики, и объектом управляющего воздействия. Сложная структура этого явления предполагает возможность оказания управляющего воздействия на отдельные объекты, которые в свою очередь выступают структурными элементами информационной среды.

В то же время именно использование информационных технологий представляет собой то связующее звено, которое объединяет всю совокупность объектов государственного управления в информационной сфере, так как использование информационных технологий в деятельности государственных органов обеспечивает не только информационное взаимодействие органов власти, но и повышает уровень качества осуществления государственных услуг в сфере социальных отношений.

Отсюда можно сделать вывод о том, что административно-правовое регулирование использования информационных технологий, во-первых, обеспечивает оказание государственных услуг не только информационной направленности, но и других государственных социальных услуг в сфере образования, здравоохранения, культуры ит.д.; во-вторых, позволяет осуществлять внутриорганизационное управление на более современной основе: повысить скорость доведения решений до исполнителей, проконтролировать ход и результат исполнения решений, принять необходимые меры.

По этому использование информационных технологий в государственном управлении является предметом административно-и гражданско-правовых отношений, а сами информационные технологии как элемент информационной среды, наряду с информационным ресурсом, представляют собой один из объектов государственного управления.

Список литературы

1. Указ Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 года «О Государственной программе «Информационный Казахстан – 2020» и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ»// САПП Республики Казахстан, 2013 г., № 11, ст. 200
2. Китай хочет утроить число патентов к 2020 году // <https://ria.ru/economy/20150105/1041418559.html>.
3. Агентство маркетинговых коммуникаций CNewsConferences конференция «Облачные технологии: новые задачи» 17.03.2015 г. // http://events.cnews.ru/events/oblachnye_tehnologii_novye_zadachi.shtml
4. Спасти и сохранить //Эксперт Казахстан// Электронный ресурс / Режим доступа: URL:<http://expertonline.kz/a11860/>
5. *Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть)»*// Казахстанская правда. 17 июля 1999 года № 172-173.
6. Понкин И.В. Особенности сети Интернет в свете выявления и доказывания нарушений авторского права //Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2015. – № 7. – С. 5–16.
7. Подробнее о понятии информационного пространства см.:URL: [http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?Rlt\(uwsg.outt:1!vwuxuwgtxyig](http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?Rlt(uwsg.outt:1!vwuxuwgtxyig) (датаобращения:13.02.2011).
8. Указ Президента Республики Казахстан от 14 ноября 2011 года «О Концепции информационной безопасности Республики Казахстан до 2016 года»// САПП Республики Казахстан 2011 г., № 60, ст. 851.

Шалдарбекова Манат Бақташовна

«Мемлекет және құқық теориясы», кафедрасының аға оқытушы құқық магистірі,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.
Ary30kz@mail.ru

Жаксылык Маржан Жаксылыкқызы

«Мемлекет және құқық теориясы», кафедрасының аға оқытушысы,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Gul_manat@mail.ru

**ҚР-НЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ:
АҚШ-ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ**

Аннотация В статье исследована концепция внешней политики Республики Казахстан - сотрудничество с США. Основные цели взаимодействия стран по социально-экономическому, культурному и политическому вопросу. Геополитическое пространство стран Центральной Азии представляют на международную арену множество актуальных проблем стратегически важных объектов деятельности государств, по которому создаются информационные площадки исследования и обсуждения научными кругами. Внешняя политика Республики Казахстан создает механизмы содействия разностороннего развития отношений в этой области.

Abstract The article explores the concept of foreign policy of the Republic of Kazakhstan - cooperation with the United States. The main objectives of the interaction of countries on socio-economic, cultural and political issues. The geopolitical space of the countries of Central Asia presents to the international arena many topical problems of strategically important objects of state activity, on which information platforms for research and discussion by scientific circles are created. The foreign policy of the Republic of Kazakhstan creates mechanisms to promote the diversification of relations in this area.

Қазақстан Республикасының 2016-2020 жылдарға арналған Сыртқы саясат тұжырымдамасы басылып шықты, онда басым бағыттардың негізгі мақсаттары мен міндеттері және оларды шешу тетіктері бар. Жарияланған құжат академиялық сараптама ортасында белсенді талқыланатын сұрақтарға жауап береді. Қазақстан Республикасының сыртқы саяси тұжырымдамасында 2016-2020 жылдарға арналған. Ел және аймақтық басымдықтар анықталды. Құрама Штаттармен қарым-қатынас саяси, сауда-экономикалық, инвестициялық, энергетикалық, ғылыми-техникалық және гуманитарлық ынтымақтастықты дамытуға, халықаралық күн тәртібіндегі өзекті мәселелерді шешуге бағытталған стратегиялық әріптестік болып табылады. Геосаяси және экономикалық мүдделерге қарамастан, АҚШ Орталық Азия стратегиясын әзірлеген жоқ. Стратегиялық ынтымақтастықты тереңдету, екі жақты тетіктермен қатар, Мемлекеттік хатшы мен Сыртқы істер министрінің деңгейінде С 5+1 (Орталық Азия + АҚШ) өңірлік диалог форматында жоғары деңгейдегі саяси диалог арқылы жүзеге асырылады.

Кіріспе: Тұжырымдама белгілі бір саланы, өнеркәсіпті, тиісті мемлекеттік саясатты негіздеуді көздейтін құжат болып табылады және осы саясаттың негізгі қағидаттары мен жалпы тәсілдерін қамтиды. Тұжырымдаманы немесе доктринаны қабылдау «оны жүзеге асыру үшін сыртқы саясат шараларының жоспарын жасауды қамтиды. Оны жүзеге асыру - сыртқы саясаттың мақсатты бағыты, яғни сыртқы саясат. Тиімді стратегиялық жоспарлау мемлекеттің халықаралық саяси аренада стратегиялық бастамаға ие болуын қамтамасыз ете алады. Мемлекеттің дамуының көрінісі, оның белгілі бір уақыт кезеңі үшін сыртқы саяси ниеті бар сыртқы саясаттың тұжырымдамасы. Тұжырымдаманың болуы міндетті емес фактор болып табылады, бірақ көптеген мемлекеттер мұндай құжатты қабылдауға тырысады, себебі ол халықаралық қатынастардың дамуына және осы жүйеде мемлекеттің орнын толығымен біріктіреді, бұл сыртқы саясат шешімдерін қабылдау кезінде барлық нұсқаларды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік мүдделерді іске асырудың ұзақ мерзімді тұжырымдамасын дұрыс таңдау және қалыптастыру орта мерзімді (тіпті ұзақ мерзімді) мағынада елдің сыртқы саясатындағы табыстардың көзі бола алады. Тұжырымдаманың өзгеруі риторикалық түзетулермен синхронды емес. Мұндай тұжырымдаманың негізі бірнеше жыл бойы өмір сүре алады, сонымен бірге еліміздің сыртқы саяси мүдделерінің ағымдағы басымдықтарын өзгертумен бірге өзгерістерге ұшырамайды». Қазақстан Республикасының Сыртқы саясат тұжырымдамасы жарияланған сыртқы саяси жоспар болып табылады және оларды шешудің басым бағыттары мен механизмдерінің негізгі мақсаттары мен міндеттерін қамтиды [1] 2-4 б.

Жалпы жұртшылық мемлекеттің дамуы, белгілі бір уақыт кезеңі үшін сыртқы саяси ниеті туралы ғана емес, сондай-ақ осы жүйеде халықаралық қатынастардың дамуына және мемлекеттің орнын толығымен тұтас қарауға мүмкіндік алды. Сыртқы саясат тұжырымдамасы бұрынғы сыртқы саяси құжаттармен сабақтастықты сақтап, өткен жылдардағы тәжірибені жалпылайды, дәлелденген позициялар мен мақсаттарға ие және, әрине, жаңа міндеттерді белгілейді.

Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы: мемлекеттің жаңа саяси бағыты »атты Қазақстан халқына Жолдауында айтылған қағидаттарға сәйкес әзірленген. Егер жаһандық үдерістер туралы,

атап айтқанда, қалыптасқан халықаралық жүйе туралы, Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының мақсаттары мен міндеттері туралы бөлімде Біріккен Ұлттар Ұйымының орталық және үйлестіруші ролі туралы

айтатын болсақ [1] 5-7 б.

Бұл Қазақстанның жаһандық өзара әрекеттесудің қазіргі заманғы жүйесі, бейбітшілікті сақтау және қолдау және халықаралық аренадағы мүдделер теңгерімінің кепілі және қолданыстағы қауіпсіздік архитектурасының тұрақтылығы ретінде қарастырылатын БҰҰ-мен ынтымақтасудың пайдасына Қазақстанның стратегиялық таңдауы туралы куәландырады. Сондай-ақ, біздің еліміз көпполярлы әлемді қолдап, халықаралық жүйенің әділ және демократиялық, өзін-өзі реттейтінін қамтамасыз етуге көмектеседі. Тұжырымдаманың тағы бір маңызды жаңалығы - бүгінгі әлемдегі жағдайдың мәнін тұжырымдамалық түрде

анықтау. Бұл түсініктің дұрыс тұжырымдалғандығынан ҚР сыртқы саясатының дұрыс (немесе дұрыс емес) тұжырымдамасы.

Негізгі бөлік: Академиялық сараптамалық ортада белсенді талқыланатын сұрақтарға жауаптар жарияланған құжат ерекше назар аудару керек.

1. Бұл біздің еліміздің интеграциялық үдерістерге қатысуымен көтерілген Қазақстан субъективтілігі туралы мәселе.

Бүгінде Қазақстан әлемге уран мен көмірсутектерімен ғана емес, аймақтық көшбасшы, жауапты серіктес және сенімді көршіміз ретінде де мүдделі. Бұл Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы, Қытай, АҚШ, ЕО және Азия елдерінің, сондай-ақ Орталық Азия мемлекеттерінің өзара қарым-қатынастарының серпіні көрсетілген.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан аймақтық және ғаламдық сипаттағы бастамаларды ұсынды. Елдің антидролық және «жасыл» бастамасы, сондай-ақ беделді ұйымдар мен аймақтық құрылымдардағы өкілдігі бүгінгі таңда Қазақстанды қалыптасқан мемлекет ретінде анықтайды. Бірақ бұл даму сол жерде тоқтамайды. Жаңа міндет азаматтардың әл-ауқатын 2050 жылға дейін әлемнің ең дамыған отыз отызына кіруіне мүмкіндік беретін деңгейге көтеруді көздейді. Қазақстандық даму моделі өзін дәлелдеді, бұл болашақта қажетті нәтижелерге қол жеткізуге көмектесетінін білдіреді. Біздің еліміз ұсынған бастамалар қатарында, G-Global қағидаттары, XXI ғасырдағы жаңа әлем қағидаттары шетелде ерекше назар аударды. Олар нағыз зияткерлік сезімге айналды. Мұндай идеяның пайда болу фактісі Қазақстан геосаяси салмақты тек өңірлік ойыншы ретінде ғана емес, жаһандық әлемдік саясаттың маңызды қатысушысы ретінде көрсетті.

2. Орталық Азиядағы интеграцияны қалыптастыру мүмкіндіктері туралы көп пікірталастар бар. Эксперттік ортада аймақтық интеграцияның жақтастары мен қарсыластарын таба аласыз. Бұл объективті және субъективті сипаттағы бірқатар факторлармен түсіндіріледі, олардың арасында аймақ елдерінің тым ерекше басымдықтары, сыртқы саясаттың өзара іс-қимылының векторларындағы айырмашылық және т.б. Орталық Азияның интеграциясы

туралы тұжырымдамада біздің мемлекетіміздің перспективалық мақсаты өңірді халықаралық саясат пен экономикадағы бірыңғай интеграцияланған тақырыпқа айналдыру болып табылады деп тұжырымдайды. Қазақстан конфликт әлеуетін азайту, әлеуметтік және экономикалық проблемаларды шешу, су мен энергетиканы және басқа да қайшылықтарды біріктіру үшін Орталық Азиядағы аймақаралық интеграцияны дамытуға ұмтылатын болады [1] 10-12 б.

3. Жаңа ғасырдың басы Қазақстанның тәуелсіздігі мен егемендігін негізін нығайтуға және дамытуға бағытталған сыртқы саяси-саяси прагматизмдегі жаңа үрдістердің пайда болуымен сәйкес келді. Сыртқы саясаттың жоспары неғұрлым көрнекті болды. Қазіргі кезеңде елдің сыртқы саяси қызметінің негізі болып табылатын Қазақстанның көп векторлы дипломатиясының қағидасы қалыптасты. Сыртқы саясат тұжырымдамасында ҚР сыртқы саясатының негізі болып табылатын көп векторлық принцип теңдестіру, прагматизм, өзара тиімділік және елдің ұлттық мүдделерін қатаң сақтауға бағытталған [1] 13-14 б.

Көпвекторлық қатал емес, бір рет және барлық қалыптасқан догматикалық пішін үшін еске салу қажет. 20 жыл бұрын әлем басқаша болды, Қазақстанда әр түрлі мүмкіндіктер, мақсаттар мен міндеттер болған. Қазақстанның әлемі мен қоршаған ортасы өзгеруде. Әлемдік саясаттың негізгі ойыншыларының басымдықтары өзгеруде. Жаһандану және дағдарыс әлемдегі күштерді реттеуге ғана емес, жаһандық үрдістерді тудыруға (және тудыруға) де өзгерді. Ішкі маңызы бар жаңа тұжырымдаманың тағы бір ерекшелігі - белсенді экономикалық дипломатияны жүргізу бағытына көшу. Қазіргі шындықтарды ескере отырып, сыртқы саясатты үнемдеу, Қазақстан Республикасының сыртқы саяси стратегиясы ұлттық мүдделерді прагматизм принциптері бойынша жаңғыртуды және ілгерілетуді талап етеді. Мұнда бастысы - әлемдік экономиканың ажырамас бөлігі болып табылатын ұлттық экономиканың дамуына жәрдемдесу және оның айтарлықтай дәрежеде оң немесе теріс әсерін.

Сыртқы және ішкі саясаттың өзара тәуелділігіне қатысты тағы бір маңызды тұжырымдамалық мәселе бар. Қазақстанның серпінді және прогрессивті саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуы, трансформация кезеңінің аяқталуы және елдің 2050 жылға дейін ұзақ мерзімді және орнықты дамудың жаңа стратегиясына көшуі тұрақты және болжамды сыртқы саясаттың негізі болып табылады.

Сыртқы саяси тұжырымдама Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының басымдықтарын айқындайды.

Объективті түрде, біздің көршілеріміз біздің еліміздің алғашқы мүдделерінің бірі болып табылады. Қазақстандық сарапшылардың пікірінше, Қазақстан Орталық Азия елдерімен сыртқы саяси ынтымақтастықты арттыруға тиіс. Өзімізді өзіміздің көршілерімізбен интеграциялық байланыстарды үнемі тереңдететін ел ретінде көреміз. Бұл, ең алдымен, Ресей мен Беларусьпен осы кезеңде іске асырылған ұзақ мерзімді және өзара

тиімді жоба ретінде қарастырылатын еуразиялық экономикалық интеграция туралы.

2016-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы Сыртқы саясатының тұжырымдамасында жарияланған ел және аймақтық басымдықтар анықталды. Құрама Штаттармен қарым-қатынас саяси, сауда-экономикалық, инвестициялық, энергетикалық, ғылыми-техникалық және гуманитарлық ынтымақтастықты дамытуға және халықаралық күн тәртібіндегі өзекті мәселелерді шешуге бағытталған стратегиялық әріптестік ретінде сипатталады [2] 1-2 б.

2001 жылдан бері ресми Вашингтон Ауғанстан призмасы арқылы Орталық Азия аймағында өз мүдделерін қалыптастырды. 2014 жылдан кейін Қазақстан мен АҚШ арасындағы «стратегиялық әріптестік» ұғымының жаңа мағынасын талап ететін елімізге және жалпы аймаққа деген қызығушылықтың төмендеуі күтіледі. Бүгінгі күні американдық ойлау орталықтары, Съездің кіші комитеттеріндегі және баспасөздегі пікірталастар АҚШ одақтас күштерді Ауғанстаннан шығарғаннан кейін Орталық Азиядағы қатысудың жаңа моделін іздейтінін көрсетеді. Орталық Азия аймағының ресми және сараптамалық дискурста орналасуын бағалаудағы айырмашылықты атап өту керек. Осылайша, Вашингтонның Стратегиялық және халықаралық зерттеулер орталығының (CSIS) өкілі Джеффри Манкоф 2016 жылдан кейін АҚШ-тың сыртқы саясатының басымдықты болуын тоқтатады деп санайды [3] 15-16 б.

Сонымен бірге АҚШ Мемлекеттік хатшысының Оңтүстік және Орталық Азия істері жөніндегі бұрынғы көмекшісі Роберт Блейк Конгрестің Өкілдер палатасының Сыртқы істер жөніндегі комитетінде аймақтағы АҚШ-тың қатысуын түсіну туралы сөйлеген сөзінде, Орталық Азия Америка Құрама Штаттары үшін маңызды болып отыр. Аймақтың маңыздылығын анықтау үшін осы келіспеушіліктер Орталық Азия стратегиясының жоқтығына байланысты және кейінгі афғандық сыртқы саясатты дамытуға арналған өлшемдерді іздестіруді қиындатуы мүмкін. Кабулдан шыққан соң, американдықтар Орталықтан Оңтүстік-Шығыс Азияға қайта оралуы мүмкін. АҚШ-тың сыртқы саяси басымдықтары мен бюджеттік мәселелерге ауысуы ресми Вашингтонды Орталық Азиядағы бағдарламаларын қысқартуға мәжбүр етеді. Мемлекеттік департамент пен АҚШ-тың Халықаралық даму жөніндегі агенттігі (USAID) Орталық Азиядағы жобаларды қаржыландыруды 2011 жылы 436-дан 126 миллион долларға дейін қысқартуға күрт қысқартты. Болашақта АҚШ Мемлекеттік департаментінің Конгресстің бюджеттік өтінімі бойынша 2013 жылы 118 млн. Долларды құрайтын шығындардың біртіндеп төмендеуі жалғасты. (2012 жылғы деңгеймен салыстырғанда 12% төмендеу) [4] 46-64 б.

Секвестр бойынша саяси, әлеуметтік-экономикалық және гуманитарлық сипаттағы бағдарламалар басым. Аймақта Құрама Штаттардың болуы Кедендік одаққа кіретін Тәжікстан мен Қырғызстан сияқты елдерде өсуі немесе тіпті төмендеуі екіталай. Өзбекістан мен Түркменістан өзінің аумағында тұрақтылыққа қауіп төндіретін кез-келген шетелдік қатысуы

Құрама Штаттармен жақындаспайды. Осы шарттарда Қазақстан әскери-саяси, парламентаралық, экономикалық, мәдени-гуманитарлық салалардағы ынтымақтастықты теңдестіру шеңберінде сыртқы саясаттың американдық векторын нығайта алады. Құрама Штаттар РК-мен ынтымақтастықтың оң тәжірибесі бар. Қазақстан тәуелсіздік жылдарында түрлі мемлекеттермен тең және өзара тиімді байланыстарды дамытады және нығайтады. Астана барлық посткеңестік мемлекеттер арасында болжанып отырған сыртқы саясатты жүзеге асырады, ал Қазақстан өз еркімен өз аумағында жиналған ядролық қарудың арсеналын шығарып тастады.

Қазақстан мен АҚШ-тың энергетикалық ынтымақтастық жөніндегі негізгі бағыты Қазақстан Таяу Шығыстағы, оның ішінде Ауғанстан мен Пәкістандағы энергетикалық ресурстардың жеткізілуінде жетекші рөл атқара алады. Вашингтон Қазақстанның Қазақстан үшін энергетика саласындағы кешенді ынтымақтастық жолын құрудағы негізгі буыны бола алады деп санайды Орталық Азия елдеріне ғана емес, Ауғанстанға да аймақтық интеграция процестеріне қатысқан кезде «Жаңа Жібек жолы» деп аталды. АҚШ-тың геосаяси тұжырымдамалары Вашингтонның геосаяси көзқарастың артықшылығын көріп, Қазақстанға Орталық Азиядағы ынтымақтастықты орнықтыруға және американдық бизнестің болжамды және пайдалы аймағына айналдыруға көшбасшы рөлін беріп отырғанын көрсетеді.

Ынтымақтастықты әрі қарай кеңейту мен тереңдету үшін негіз екіжақты қарым-қатынастарда іргелі қайшылықтардың болмауы. Бірақ, ортақ мүдделерге қарамастан, серіктестік проблемасыз емес. Бұл адам құқықтары мен АҚШ-тың сыртқы саясатының стратегиялық басымдықтары болып табылатын демократияның дамуына қатысты. Дегенмен, партиялардың демократияландыру үдерістерін бағалаудағы айырмашылықтары диалог деңгейіне және сындарлы шешім іздеуге болады. Посткеңестік дамудың жылдары американдық сыртқы саясат дискурсы Қазақстан АҚШ-тың қызығушылығын стратегиялық әріптес, сондай-ақ көпвекторлы сыртқы саясаты ретінде сипатталды. Сонымен қатар, бұл Америка Құрама Штаттары айрықша емес стратегиялық серіктесі болып табылады, бұл шын мәнінде түсіну көрсетті, және басқа да ұлы державалардың Қазақстан теңгерімді қарым-қатынастарды қолдау пайыздық саясаты жоспарлаушы Үлкен Орталық Азия және Жаңа Жібек жолы аясында геосаяси плюрализм айналды. Осылайша, АҚШ-тың Қазақстандағы елшісі Дж.Ордвейдің пікірінше, «халықаралық қатынастар нөлге тең емес». Басқаша айтқанда, Қазақстан бір уақытта Құрама Штаттармен, Қытаймен және Ресеймен тығыз қарым-қатынаста бола алады. Америка Құрама Штаттары Қазақстанның көпвекторлы саясатына құрметпен қарайды және сіздің еліңіздің мүддесін түсінеді. Көптеген мәселелер бойынша АҚШ Қазақстанмен, Еуропалық Одақпен, Қытаймен және Ресеймен ынтымақтасады. Ауғанстан - мұндай ынтымақтастықтың жарқын мысалы. Алайда, АҚШ-тың сарапшылардың пікірінше, Украинадағы соңғы оқиғалардың нәтижесінде дамыған геосаяси шиеленіс үш ірі державалардың Ресей, Қытай мен АҚШ арасындағы аймақтағы тепе-теңдікті сақтау үшін Қазақстанның қабілеті күмән.

Сондықтан, Джордж Хопкинс университетінің Б. Карлсон, Астана қаласы, АҚШ гегемонии ортақ оппозиция негізінде Ресей мен Қытай арасындағы тығыз байланыстарды дамытуға АҚШ-Ресей қарым-қатынастарының салқындату тұрғысынан оның сыртқы саясатының көп қырлы сипатын сақтау мәселесін шешуге тура келеді деп мәлімдеді.

Бүгінгі таңда Қазақстанның сыртқы саясатының көп векторлық сипаты Батыс пен Шығыстың елдерімен жемісті әріптестік үшін жаңа мүмкіндіктер туғызады. Бұл әлемдік саясатта өзгеріс турбуленттілік шыдай, сонымен қатар тәуелсіздігін нығайту және аймақтық және жаһандық деңгейде неғұрлым белсенді саясатын жүргізуге ғана емес, Қазақстанды мүмкіндік, модератор, аймақтық және халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында кешенді саяси процестер, тең әріптестік негізінде интеграциялық өзгерістерді бастамашылық және болады өзара тиімділік.

Егемендікті сақтап қалуға күшті назар аудара отырып, теңдестірілген, көп векторлы саясат Қазақстанға басқа стратегиялық басымдықтарға нұқсан келтірместен АҚШ-пен қарым-қатынастарды дамытуға және тереңдетуге мүмкіндік береді. Астана мен Вашингтон кең ауқымды мәселелер бойынша екі жақты ынтымақтастықты дамытуда. Стратегиялық әріптестіктің негізінде екі елдің президенттері арасында өзара сыйластық пен сенімділік деңгейі жоғары. 2012 жылы екіжақты күн тәртібіндегі жыл сайынғы пікір алмасуларды біріктіру және өткізу мақсатында Қазақстан мен АҚШ арасындағы Стратегиялық әріптестік жөніндегі комиссия құрылды. Оның аясында бірқатар облыстарда, соның ішінде жаһандық және өңірлік қауіпсіздік, экономика және инвестициялар, ғылым мен техника, энергетикалық ынтымақтастық, саяси даму мәселелері бар жұмыс топтары бар. Екіжақты қарым-қатынастарды ынталандыру механизмдері Қазақстан-АҚШ Стратегиялық әріптестік жөніндегі комиссия, Біріккен-Қазақстан энергетикалық әріптестік комиссиясы және Мемлекеттік-жеке экономикалық серіктестік сияқты.

Саясат пен экономика саласындағы нақты жобалармен екіжақты ынтымақтастықты толықтыру Қазақстан мен Америка Құрама Штаттарының бір-бірінің мүдделерін ескеруге өзара әрекеттесуін, ынтымақтастықты жүзеге асырудың тиімді тетіктерін құруға және нығайтуға, халықаралық саясаттың, жаһандық және өңірлік дамудың негізгі мәселелері бойынша ортақ көзқарастар мен тәсілдерді әзірлеуді талап етеді. Геосаяси және экономикалық мүдделерге қарамастан, Құрама Штаттар геосаяси және экономикалық мүдделерге қарамастан, Орталық Азия стратегиясын әдеттегі ынтымақтастық арқылы қол жеткізе алмайтын стратегиялық мақсаттарды қоюға мүмкіндік бермеді, бірақ стратегиялық әріптестік деңгейіне қатынастар жолымен ғана: (өмірлік маңызды ресурстармен экономикалық кешенді қамтамасыз ету; өмірлік маңызды аймақтарға сенімді және қауіпсіз қол жеткізу, қауіпсіздік проблемаларын бірлесіп шешу). Саяси ынтымақтастықты тереңдете отырып, саяси диалог ең жоғары деңгейде жүргізіледі. Бұл сенімділікті нығайтуға, қақтығыстарды болдырмауға, екі жақты қатынастардағы дағдарыстық жағдайларды шешуге, жедел шешімдерді қабылдауға және жүзеге асыруға көмектеседі. Мемлекеттік хатшы деңгейінде және Сыртқы істер министрлері деңгейінде С5 +1 (Орталық Азия + АҚШ) өңірлік диалогын құру жөніндегі ұсыныстарды ескере отырып, қазіргі екі жақты механизмдерден басқа. Орталық Азиядағы американдық аймақтық стратегияны қалыптастыру қажеттілігінің тағы бір себебі - посткеңестік кеңістіктегі интеграциялық процестер. Менің ойымша, Құрама Штаттар аймақтағы геосаяси теңгерімді сақтау үшін өңірлік тәсіл қалыптастыруы керек.

Қорытынды: Осылайша, Қазақстан Республикасының сыртқы саяси тұжырымдамасы халықаралық қоғамдастық үшін қазіргі заманғы барлық үрдістерге сай келетіндіктен, объективті, шынайы, прагматикалық және сындарлы болып табылады. Елдік басымдықтарға келетін болсақ, осы кезеңде Астана-Вашингтон осінің бойындағы байланыстарды одан әрі дамытудың векторы кейбір түзетулерді қажет етеді. Бұл бірінші кезекте Құрама Штаттардың өздерінің сыртқы саясатының жаңа басымдықтарын айқындауға тырысып отырғанына байланысты. Ал Қазақстан үшін әлемдегі ең үлкен қуатпен өзара әрекеттесудің жаңа формаларын іздестіру қажет, оның ішінде энергетика және тау-кен өнеркәсібі саласындағы инвестициялар түрінде ғана дивидендтер алуға болады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Сыртқы саясатының 2016-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы. 2016ж. 17 б.
2. Рымбаев А.Т. Бізге көп векторлы Қазақстан керек пе? 2014ж. 3 б.
3. Оспанов Ж. С. 2014 жылдан кейін АҚШ және Орталық Азия. 2016ж. 28 б.
4. Карлсон Б. Г. АҚШ-тың 2014 жылғы кейінгі стратегиясында Орталық Азия // Тәуелсіздік тұсаукесері: Қазақстанның Ресеймен, Қытаймен және Құрама Штаттармен қарым-қатынасы // Халықаралық қатынастар журналының Yale журналы. Винтер. 88 б.

Шалдарбекова Айша Бақташқызы

«Философия және мәдениеттану» кафедрасының аға оқытушы философия ғылымдарын кандидаты,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті Aishashaldar1975@mail.ru

Шалдарбекова Манат Бақташовна

«Мемлекет және құқық теориясы» кафедрасының аға оқытушы құқық магистрі,
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті Agy30kz@mail.ru

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация В статье исследованы вопросы безопасности Центральноазиатского региона, который выдвинуты перед Шанхайской организацией не только как три силы, но и проблемы распространения наркотиков, оружия, трансграничной преступности, вопросы охраны окружающей среды, социальноэкономического развития, а также то, насколько продуктивно ШОС сможет решать эти вопросы, будет зависеть безопасность всего региона. Деятельность ШОС направлена на решение вопросов обеспечения региональной безопасности с упором на противодействие международному терроризму и религиозному экстремизму, незаконному обороту наркотиков, организованной преступности, киберпреступности, а также другим вызовам и угрозам, которые приобрели трансграничный характер.

Abstract The article examines the security issues of the Central Asian region which are presented not only as three evil forces, but also the problems of the distribution of drugs, arms, cross-border crime, environmental issues, socio-economic development, as well as how productive the SCO can solve these issues, the security of the entire region will depend. The activities of the SCO are aimed at addressing regional security issues, focusing on countering international terrorism and religious extremism, illicit drug trafficking, organized crime, cybercrime, and other challenges and threats that have become transboundary.

Орталық Азия аймағы тек қана үш зұлмат күштерінің мәселелерін ғана емес, есірткі, қару-жарақ, трансшекаралық қылмыс, экологиялық мәселелер, әлеуметтік-экономикалық даму проблемаларын және ШЫҰ-ның осы мәселелерді қаншалықты тиімді шеше алатындығын, бүкіл аймақтың қауіпсіздігіне байланысты мәселелерді көтерді.

ШЫҰ Еуропа, Таяу Шығыс, Орталық Азия және Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерін қамтитын аймақтық халықаралық ұйым болып табылады. ШЫҰ-ға Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және

Өзбекстан кіреді. Монғолия, Иран, Пәкістан және Үндістан сияқты елдер бақылаушы мәртебесіне ие. ШЫҰ-ға мүше елдердің халқы 1,5 миллиардқа жуық адамды құрайды, бұл әлем халқының төрттен бір бөлігі. Осылайша, ШЫҰ-ның төрт бақылаушы елдерінің халқын қоса алғанда, ол әлем халқының жартысына жуығы. Ресей мен Қытай ШЫҰ-на мүше мемлекеттермен қатар, Үндістан мен Пәкістанның байқаушы елдері ядролық қаруға ие. Бұдан басқа, қытайлық және ресейлік қарулы күштер әлемдегі үш ірі қарулы күштер қатарына кіреді. ШЫҰ саяси, әскери, экономикалық, энергетикалық және мәдени салалардағы ынтымақтастықты дамытады. Ресей мен Қытай ШЫҰ-ның жетекші ойыншылары болып қала береді. ШЫҰ қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұйымы ретінде құрылғанына қарамастан, ШЫҰ терроризмге қарсы іс-қимыл шекарасында сенім шараларын кеңейтуден бастап, бұл ұйым, ең алдымен, саяси және экономикалық ынтымақтастыққа арналған және ішкі қауіпсіздікке назар аударатын әскери үйлестіру екінші роль атқарады.

ШЫҰ қызметі халықаралық лаңкестікке және діни экстремизмге, есірткінің заңсыз айналымына, ұйымдасқан қылмысқа, киберқылмыспен және трансшекаралық болып келген басқа да қауіп-қатерлерге қарсы тұруға бағытталған аймақтық қауіпсіздік мәселелерін шешуге бағытталған.

Сонымен қатар, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер Ауғанстандағы терроризмге қарсы күреске және Ауғанстандағы заңсыз апиын экономикасына аймақтағы ұзақ мерзімді қауіпсіздік пен өркендеуге қол жеткізудің қажетті шарты ретінде үлкен көңіл бөлетінін атап өткен жөн. Әлбетте, бұл проблемаларды шешу бүкіл әлемдік қоғамдастықтың назарын және ұжымдық күш-жігерін күшейтуді талап етеді.

Аймақтық қауіпсіздіктің маңызды факторы - Ауғанстандағы жағдай, әсіресе Ауғанстаннан Халықаралық қауіпсіздікке жәрдемдесу күштерін шығару контекстінде. ШЫҰ мүше-мемлекеттері тұрақты, қауіпсіз, гүлденген және біріккен Ауғанстанға қолдау көрсететіні жөн.[1].81-84 бет

Шанхайдағы қауіпсіздік ұйымы құрылған сәттен бастап он жыл ішінде мыналарға қол жеткізді:

Шанхай декларациясы және шекаралас аумақта қарулы күштерді өзара төмендету туралы келісім деп аталатын Шекарадағы әскери аймақта сенімді нығайту туралы келісім (1996 ж.), Шанхай бестігінің екінші отырысында қол қойылған шекаралық мәселелер туралы келісілді. Мәскеу (1997) Бұл келісімдер бес қатысушы мемлекеттер арасындағы сенім деңгейін көтерді, шекара қызметі арасындағы ынтымақтастық деңгейін жоғарылатты, шекара аймағы бойынша өзара бақылауды орнатты, сондай-ақ, елдер шекарадағы жағдай туралы бір-біріне хабарлауға келісті.

Қытаймен проблемаларды шеше отырып, Орталық Азияның үш елінің: Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстан түйісу нүктесі бойынша тиісті келісімдерге қол қою арқылы қамтамасыз етілмейді [2] 224 бет;

ШЫҰ құрылымында қауіпсіздік пен даму саласындағы күш-жігерді үйлестіру үшін келесі құрылымдар құрылды: құқық қорғау органдарының,

шекара ведомстволарының, қорғаныс министрлерінің, сыртқы істер министрлерінің, төтенше жағдайлар

министрлерінің кездесуі;

Шанхай терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы конвенцияға қол қойылды (2001 ж.);

Ташкентте (Өзбекстан) Атқару комитетімен ШЫҰ аймақтық лаңкестікке қарсы құрылымы (РАТС) құрылды және жұмыс істей бастады. ШЫҰ-да ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер Қауіпсіздік Кеңестері хатшылары мәжілістеріне арналған механизм құрылды;

«ШЫҰ - Ауғанстан» байланыс тобы құрылды, бұл аймақтағы бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтаудағы маңызды тарихи қадам болып табылады »;

Қауіпсіздік және даму мәселелері бойынша БҰҰДБ, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі, БҰҰ-ның терроризмге қарсы күрес жөніндегі комитеті, ЕҚЫҰ, ТМД терроризмге қарсы орталығы (АТК) сияқты халықаралық құрылымдармен байланыстар орнатылды;

Есірткі құралдарының заңсыз айналымына қарсы күрес саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды.

ШЫҰ қызметінің негізгі құрамдас бөлігі ретінде қауіпсіздікті нығайту, сондай-ақ энергетикалық қауіпсіздіктің басқа да аспектілерін дамыту.

Соңғы жылдары ШЫҰ қауіпсіздік компонентін (әскери жаттығулар) және саяси ынтымақтастықты нығайту жөніндегі үлкен жұмыс жасады. ШЫҰ-ның әскери сипатына жиі шағымданады және қарулы күштер мен қауіпсіздік ынтымақтастығына қатысты мүшелер арасындағы келіспеушіліктерге қарамастан, ұйымның аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған толықтығын көрсететін кейбір факторларды бөлуге болады [3] 47 бет.

Біріншіден, ұйым әскери-саяси ынтымақтастықтың барлық сипаттамаларын қамтиды. 2007 жылы алғаш рет Бішкекте әскери жаттығулар (Peace Mission-2007) бірлесіп саяси саммит өткізілді. Саммитке ШЫҰ мүше мемлекеттердің қорғаныс министрлері қатысты. ШЫҰ тарихында тұңғыш рет әскери жаттығуларда мемлекет басшыларының болуы ұйымның әскери құрамдас бөлігінің маңыздылығын көрсетті.

Екіншіден, ұйымда «әскери көмек» түсінігі бар, қауіпсіздік саласында саяси интеграцияның маңызды бөлігі. Мысалы, «Бейбітшілік миссиясы-2007» бағдарламасы әскери көмек орталық рөл атқаратын сценарийді қамтиды. ҰҚШҰ-ның осындай тұжырымдамасы бар, ал ШЫҰ құжаттары әскери көмек саясатын ресми түрде көрсетпейді, алайда «Миссия-2007» керісінше.

Үшіншіден, 2002 жылдан бастап, ШЫҰ әскери жаттығулар терроризмге қарсы ғана емес қамтитын, бірлескен ШЫҰ форматында екіжақты немесе көпжақты деңгейде дамыған, барған сайын өршіл болуға, бірақ сондай-ақ қауіпсіздік саясатының сыртқы коннотациями. Сонымен қатар, 27 маусым, 2007 ШЫҰ қорғаныс министрлері бірлескен жаттығулар құрылымдық ұйымдастыру туралы келісімге қол қойды. Қырғыз қорғаныс министрі Исмаил Исаков айтуынша, келісім болашақта ШЫҰ қызметінің ұзақ мерзімді институционалдық және құқықтық негізін белгілеген.

Төртіншіден, 2006 жылы Шанхай саммиті аймақтық тұрақтылық пен қауіпсіздікке қатер төнген жағдайда ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер туындаған ахуалды тиімді реттеу туралы тікелей консультациялар жүргізу арқылы бастапқы кезеңде дереу әрекет етуі тиіс екенін растады. Сондай-ақ, ұйым аумағында жанжалдарды шешудің тиімді механизмін жасау ниеті туды.

Әскери және саяси мәселелерден басқа, қауіпсіздік саясатының маңызды элементі ретінде барған сайынғы энергетикалық қауіпсіздік ШЫҰ-да серпін береді. 2007 жылдың шілдесінде ШЫҰ Энергетикалық клубы құрылды, ол жалпы энергетикалық тәсілге, ең алдымен, энергетикалық қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған.

Осылайша, әскери іс-қимылдар сияқты, ШЫҰ мүшелері арасында энергетика саласындағы екі жақты немесе көп жақты ынтымақтастық ШЫҰ-ның бірыңғай энергетикалық тәсіліне айналды. Шанхай саммитінде 2006 жылдың 15 маусымында алғаш рет энергетикалық ынтымақтастық мәселесі көтерілді. Саммитте Ресей Президенті Владимир Путин ШЫҰ энергетикалық клубы аясында энергетика саласындағы іс-қимылдарды бірлесіп дамыту үшін өз ниетін ашқанын мәлімдеді.

2006 жылғы 15 қыркүйекте Тәжікстанның Душанбе қаласында өткен ШЫҰ кеңесі басшыларының кеңесінде ШЫҰ мүше-мемлекеттері жалпы энергетикалық саясат мәселелерін талқылады. Энергия, көлік және телекоммуникациялар саласындағы ынтымақтастықтың басым бағыттары анықталды [4] 136-142 бет. Отын-энергетикалық секторда және қазіргі заманғы ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар саласында арнайы жұмыс тобын құру және іске қосу мәселесіне ерекше назар аударылды. 2007 жылғы 3 шілдеде Мәскеуде ШЫҰ Энергетикалық клубы құрылды.

ШЫҰ байқаушысы қатысатын энергетикалық клубтың ережелері энергетикалық қауіпсіздіктің рөлін арттыру үшін энергетикалық стратегияларды үйлестіре отырып, энергия өндіруші елдерді, тұтынушыларды және транзит елдерін біріктіреді. 2007 жылдың 16 тамызында Бішкекте өткен Ресей сыртқы істер министрі Сергей Лавров энергетикалық клубтағы ШЫҰ бақылаушыларының белсенді рөлін растады, мысалы, энергетикалық компаниялардың байқаушы елдерден қатысуы.

Душанбеде өткен ШЫҰ саммитінің қорытындылары:

Душанбеде Ұйымның жеті мүшесінің бірлігін бейнелейтін XIV саммитінде осы елдердің өкілдері келіссөздер өткізді және өткір мәселелер бойынша пікір алмасты. Саммиттің қорытындысы:

1. Саммитте қабылданған маңызды құжаттардың бірі - Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүшелікке өту тәртібі туралы келісім.

2. Сауда-экономикалық ынтымақтастықты кеңейту (2003-2008 жылдарға арналған ынтымақтастық

бағдарламаларын кеңейту), сондай-ақ көлік және коммуникация саласындағы әртүрлі экономикалық қызмет және

экономикалық келісімдер сияқты тақырыптар бойынша бірыңғай позицияларды дамыту.

3. Қауіпсіздік саласындағы біртұтас позицияларды дамыту және аймақтық мәселелер бойынша бірлескен күш-жігерді үйлестіру, атап айтқанда, діни экстремизм, терроризм және есірткі бизнесімен өзара іс-қимыл жасау механизмін әзірлеу туралы тағы бір маңызды жетістік болды.

НАТО-ның Орталық Азиядағы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қызметі сияқты Р.Робертсон журналистерге арналған брифингте: «Орталық Азия проблемалары бүгінгі күні НАТО-ның басымдықтарының бірі болып табылады». «Орталық Азия мемлекеттері мен альянстың ортақ міндеттері бар, бізде ортақ жауымыз бар және біз онымен күресуіміз керек», - деді ол.

«Бейбітшілік үшін әріптестік» бағдарламасы аясында өзара әрекеттесу Орталық Азиядағы қауіпсіздік жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бүгінгі күні облыстың барлық мемлекеттері белсенді қатысады. Бағдарлама Орталық Азия мемлекеттерінің қарулы күштерін қайта жабдықтау, олардың мүшелерін оқыту, ақпарат алмасу және т.б. шектеулі. Болашақта осы бағдарламаның жұмысын одан әрі жандандыру және, мүмкін, оны одан да белсенді қауіпсіздік механизміне айналдыру жоспарлануда.

Бүгінгі күні НАТО-ның әскери құрамдас бөлігі әскери базаның, оның ішінде оңтүстік-шығыс бағытта, яғни бірнеше фланкалары бар. Ауғанстанда. Бұл Орталық Азия мемлекеттерімен және Ауғанстанмен ынтымақтастықты толықтыруға мүмкіндік береді. НАТО Орталық Азия елдерімен, ең алдымен, есірткі айналымына қарсы күресте ынтымақтастықты нығайтуға ниетті.

НАТО-ның жаңа стратегиялық тұжырымдамасы, 2010 жылдың қараша айында Лиссабон саммитінде қабылданған, ең табысты бүкіл әлемде елдермен және ұйымдармен серіктес қарым-қатынас кең желісі арқылы қол, Еуро-Атлантикалық облысының қауіпсіздікті нығайту екенін мәлімдейді. Лиссабон үнқатысу және ынтымақтастық үшін НАТО-ның серіктестік саясатын реформалау бойынша мақсатты жұмыс көп, инклюзивті икемді және стратегиялық бағыт айналды іске қосты. жаңа саясат 2011 жылдың сәуір айында Берлинде сыртқы істер министрлерінің отырысында мақұлданды,

НАТО-ның серіктестік құрылымдары мен бағдарламалары қауіпсіздік мәселелері бойынша диалог үшін көп жақты негізде, сондай-ақ НАТО-ға мүше мемлекеттермен және басқа серіктес елдермен кең ауқымды мәселелер бойынша екі жақты практикалық ынтымақтастық мүмкіндігін ұсынады. Бұл ашықтықты арттырады, сенімді нығайтады және жалпы қауіпсіздік проблемаларын шешуге көмектеседі.

НАТО мен аймақтық ұйымдар арасындағы ынтымақтастық алгоритмдері

Қалай көруге болады, НАТО, ШЫҰ ұжымдық шаралар шешу үшін қолайлы болып табылады Орталық Азия өңіріндегі, ортақ қауіп-қатерлер, мүдделерін жабылды. Осылайша, Альянс Ауғанстанда топтау жеткізу үшін жаңа дәліздерін құру мәселесі ШЫҰ елдерімен ынтымақтастық өте мүдделі. НАТО мен экстремистік топтардың ниеттері туралы ақпарат алмасу саласындағы ШЫҰ жұмысы. ол ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіреді ретінде ШЫҰ мен НАТО ауған есірткі сұраққа келетін болсақ, өзекті болып қалуда.

Әрине, Украинамен байланысты соңғы оқиғаларды және НАТО-Ресей қатынастарының нашарлауын ескере отырып, әрине, осы ұйымдар арасындағы ынтымақтастықтың келешегін талқылау қиын. Алайда, әлемдік тұрақтылық пен қауіпсіздікті қажет, және Орталық Азиядағы қауіп-қатерлер, экономикалық және энергетикалық ынтымақтастық сияқты салаларда сындарлы үнқатысу және ынтымақтастық үшін платформа қамтамасыз ету, сондай-ақ дауларды шешу, Ресей-Қытай-АҚШ форматында ортақ көзқарастары мен ұстанымдарын дамыту еді және, әрине, өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты мәселелер. Осы жолмен жұмыс істеп, ШЫҰ және НАТО жекелеген мүше мемлекеттердің сенімсіздікті азайту еді, сондай-ақ Орталық Азиядағы тұрақтылықты жақсарту үшін бірге жұмыс істеуге.

Әдебиет

1. Пластун, В.Н. ШЫҰ және Орталық Азия өңіріндегі қауіпсіздікті қалпына келтіру перспективалары / В.Н. Пластун // Интернеттің материалдары. Конф. «ШЫҰ Орталық Еуразия интеграциясының факторы ретінде: байқаушы елдердің және көршілердің потенциалы». - М., 2009. - 117 б.

2. Ресей және Орталық Азия елдері: мыңжылдықтың кез-келген кезеңінде өзара әрекеттесу. Ed. Z. Zevin. - Мәскеу: Наука, 224 б.

3. Султанов Б.К. Жаңа геосаяси шындықтарда Ресей, Қытай және АҚШ Орталық Азиядағы саясат саясаты / Б.К. Султанов // Интернеттің материалдары. Дөңгелек үстелдің (2006 жылғы 26 қыркүйек). - Алматы: К.И., ПК президенті жанындағы КИСИ, 2007. - 69 б.

4. Xia, I. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының ерекшеліктері, ықпалы және даму перспективалары/І. Ся // XXI ғасырдағы Ресей, Үндістан және Қытайдың өзара әрекеттестігі. - М., 2004. - С. 228 б.

5. Шанхай ынтымақтастық ұйымы. Көмек / RIA Novosti жаңалықтар желісі. Электронды ресурс. URL: spravka/20060615/49512776.html (анықтама күні: 09.2012).

Ибраев Жандос Габитович

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, Ibraiev86@mail.ru

Тлегенова Жамиля Каленовна

Аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, zhamila2708@gmail.com

Биболоева Макпал Бахытовна

Оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, mih_bibolaeva@mail.ru

**ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ
МЕН ЕҢБЕКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Анотация. Обеспечение занятости является одновременно и обеспечением реализации права граждан на труд, обязанностью государства и его исполнительных органов власти, государственной службы занятости. В этой статье рассматриваются правовые основы трудовых отношений. Правовое регулирование трудовых отношений – это создание необходимых правовых условий для достижения оптимального согласования интересов сторон трудовых отношений и интересов государства.

Аңдатпа. Бұл мақалада халықты жұмыспен қамтудың теориялық мәселелері, жұмыспен қамту теориясының түсінігі, еңбек нарығының түсінігі мен элементтері және Қазақстан Республикасындағы еңбек қатынастарының құқықтық негіздері зерделенген.

Abstract: Ensuring employment is at the same time ensuring the realization of the right of citizens to work, the responsibility of the state and its executive bodies, the state employment service. This article examines the legal basis of labor relations. Legal regulation of labor relations is the creation of the necessary legal conditions for achieving optimal coordination of the interests of the parties to labor relations and the interests of the state.

Қазіргі заманғы экономика жағдайындағы маңызды категориялардың бірі – нарық екені белгілі. Нарық әртүрлі болып келетіні мәлім және олардың әрқайсысының өзіне тән теориялары бар. Нарықтың түрлерінің теориялық негіздеріне тоқталмас бұрын нарықтың өзінің мәнін анықтап алған жөн. Олай болса, нарық деген не? Нарық (market) дегеніміз тауар мен қызметті сатушылар мен сатып алушылар арасындағы экономикалық қатынастар жүйесі, қалыптасу процесінде айырбас объектісіне нарықтық баға белгіленіп, оның меншік иесі ауысып отыратын айырбастың жақтары арасындағы байланыс формасы.

Ал енді нарықтың негізгі түрлерінің бірі еңбек нарығының теориялық негіздерін анықтап көрейік. Еңбек нарығының теориялық негіздерінің тарихына тоқталатын болсақ, оның іргетасының қалануына классикалық мектеп өкілдері көп үлес қосқанын байқаймыз. ХІХ және ХХ ғасырларда еңбек нарығы теориясы А. Маршалл, Д. Кейнс, П. Самуэльсон, К. Маркс сияқты т.б. көрнекті экономист-ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Экономика ғылымында алғаш және айтарлықтай көлемді түрде еңбек нарығының теориялық іргетасын қалаған классикалық мектеп өкілдерінің үлесіне тоқталар болсақ, алдымен ауызға шотланд экономисті Адам Смиттің аты аталары сөзсіз. Адам Смиттің еңбек нарығының теориялық негіздерін қалаудағы үлесіне келсек, оның ілімі материалдық, қаржылық және адамзат ресурстарын оптимал түрде пайдалану шарты ретіндегі еркін бәсекелестік туралы тезисіне негізделді. Ол ел экономикасындағы халықты жұмыспен қамту көлемі бір жұмыскердің жалақысының орташа ставкасының мөлшерімен анықталатынын дәлелдеді [1].

Давид Риккардо (1772-1823) жалақы мөлшерінің еңбек ұсынысына тәуелділігі туралы қағиданы дәлелдеді.

Қазіргі еңбек нарығы жалдау және еңбек ұсынысымен байланысты қоғамдық қатынастар жүйесі болып табылады. Еңбек нарығы нарықтық қатынастарға қатысушы жақтар немесе нарық субъектілері; нарық субъектілерінің қатынастарын реттейтін құқықтық актілер; нарық конъюнктурасы; халықты жұмыспен қамту қызметі; еңбек нарығы инфрақұрылымы; өндірістен босатылған, жана орынға ауыстырылған жұмысшыларға арналған әлеуметтік төлемдер мен кепілдіктер жүйесі; жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің альтернативтік уақытша формалары сияқты элементтерден тұрады.

Енді еңбек нарығының негізгі элементтерінің бірі ретінде жұмыспен қамтудың теориялық негіздерін қарастырып көрейік. Жұмыспен қамту – бұл халықтың еңбекке кіріс мөлшерін, жұмысшы мен оның жеке мұқтажықтарының қанағаттандырылу дәрежесін, ақы төленетін жұмыс орындарындағы табыс табуға мүдделілігін көрсететін еңбек қызметіне қатысуы жөніндегі қатынастар жиынтығы [2].

Жұмыспен қамтудың алғашқы теорияларының бірі классикалық теорияға келетін болсақ, аталмыш теория нарықтық жүйе адамзат ресурстарын қоса алғанда, барлық ресурстарды толық пайдалануды, яғни экономикадағы халықты жұмыспен тұрақты және толық қамтамасыз етеді деген қағиданы ұстанады [3,4,5,6]. Сонымен қатар осы теорияның негізін қалаушылар жұмыспен қамту көлемі бір жұмысшының жалақысының орташа ставкасына тәуелді болатындығын айтты.

Маршалл жұмыскерлердің білім деңгейін арттыру, білікті жұмыскерлерге нарықты кеңейту қажеттігін, оның жұмыс күші нарығында жұмыспен қамтуды арттыратынын айтты.

Ұзаққа созылған дағдарыс классикалық экономикалық теория тұжырымын жоққа шығарды. Ол жаппай жұмыссыздыққа бастаған ұзақ жылға созылған депрессия жағдайында жұмыспен қамтуды реттеу теориясында жаңа көзқарастарды дәлелдеуді талап етті. Осыған байланысты Д. Кейнстің «Жұмыспен қамту, процент және ақшаның жалпы теориясы» деген еңбегінде жазылған жұмыспен қамту мәселесі «кейнстік экономикалық теория» деген атқа ие болды. Бірақ оның теориясында нарықтық экономикада толық жұмыспен қамтумен қамтамасыз ететін өздігінен әрекет ететін механизм жоқ. Сондай-ақ, ол баға мен жалақының икемділігі, сондай-ақ, толық жұмыспен қамтуды қолдай алатын, нарықтық реттеу тетіктері ретіндегі процент ставкаларының ауытқуы туралы жұмыспен қамтудың классикалық теориялары жоққа шығарды. Кейнстің пікірінше, жұмыспен қамту деңгейі тұтынуға кететін шығындар мен капиталдық салымдардан құралатын эффективті сұраныс динамикасымен анықталады. Оның іліміне сай айналымдағы ақша санын ұлғайту өндірісті кеңейтуді және тауар ұсынысын өсіруді ынталандырады, сондай-ақ, халықтың жұмыспен қамтылуын өсіруге және әскери шығындарды көбейтуге мүмкіндік береді.

Сонымен, жұмыспен қамту жөнінде Д. Кейнс жасаған экономикалық теория нарықтық экономикада толық жұмыспен қамтуға кепілдік беретін, еңбек нарығының өзін-өзі реттейтін механизмнің болмауы, тауардың сұранысы мен ұсынысының тепе-теңдігіне инфляция мен жаппай жұмыссыздықтың айтарлықтай жоғары деңгейінде де қол жеткізу, мемлекет жұмыспен қамтуды қолдау, процент нормасын реттеуге ықпалын күшейту мақсатында экономикаға қажет инвестицияны жұмсау, жиынтық сұранысты, оның ішінде жұмыс күшіне сұранысты ынталандыру арқылы белсенді макроэкономикалық саясат өткізу сынды қағидаларға сүйенеді.

Жұмыспен қамту теориясының келесі бір түрі неоклассикалық теорияның жаңа бағыты - монетаризмнің негізін америкалық экономисті М. Фридман қалады. Ол баға салыстырмалы түрде тұрақты болғанда ғана жұмыспен қамтудың жоғары деңгейіне қол жеткізуге болатындығын айтты. Сондай-ақ, М. Фридман: «Инфляция емес, болжанбаған инфляция ғана маңызды, инфляция мен жұмыссыздық арасында тұрақты компромисс жоқ, нақты факторларға сәйкес келетін, жұмыссыздықтың нақты деңгейі болады... Жұмыссыздықты жеделдетілген инфляция көмегімен сол деңгейден төмен не жеделдетілген дефляция көмегімен жоғары ұстап тұруға болады... Инфляция мен жұмыссыздық арасында тұрақты компромисс жоқ, тек уақытша таңдау болуы мүмкін... Инфляцияның өспелі қарқыны жұмыссыздықты азайтуы мүмкін, ал жоғарғы қарқыны өсірмейді... Инфляциямен күресудің бір ғана жолы бар, ол - ақша санының өсу қарқынын баяулату», - деген тұжырым айтты [7].

Олай болса, жұмыссыздық табиғи деңгейінде еңбек нарығындағы ұзақ және тұрақты тепе-теңдігіне қол жеткізуге болады. Ал бұл жұмыспен қамтудың негізгі тұжырымы болып табылмақ. Жұмыссыздық деңгейі өспелі болып келеді және еңбек нарығындағы жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысының тепе-теңдігі арқылы анықталады. Мемлекет тарапынан ұзақ мерзімде жасалған кез-келген әрекет нәтижесіз болады, ал қысқа мерзімде инфляцияны өсіреді. Ондай кезде нақты қарқыны күткендегіден жоғары болады. Демек, жұмыссыздық деңгейі табиғи деңгеймен теңескен кезде мемлекет еңбек нарығына араласпауға тиіс.

Жұмыспен қамту теориясының қалыптасуына аса зор үлес қосқан ғалымдардың бірі - К. Маркстің экономикалық іліміндегі маркстік теория қосымша құн теориясы, капиталдың органикалық құрылымының өсім теориясы және халық туралы заң сияқты қағидаларға негізделеді. Маркстің зерттеуіндегі маңызды қағида - капитал құрылысы және оның жинақталу барысында басынан кешетін өзгерістері. Тұрақты капиталдың айналымы капиталға қатынасын ол капиталдың органикалық құрылысы деп атаған. Мұнда құрылыс өзгеріссіз қалатын болса, еңбекке деген сұраныс капитал өсіміне пропорционал ұлғаяды. Олай болса, өндіріс және жұмыспен қамту өсімімен қатар жалақы да өсуі мүмкін. Бірақ нарықтық капиталистік шаруашылық өсіміне қарай капиталдың органикалық құрылысы өседі. Ең әуелі бұл өсім қосылған құн ықпалына негізделеді. Артық қосылған құн алуға талпыныс жасай келе, кәсіпкерлер кәсіпорындағы тауарлардың жеке құны қоғамдық құннан төмен болуын көздейді. Ал ол үшін тұрақты капитал шығындарын техникалық жағынан жетілдіру және ұлғайту қажет. Нәтижесінде айналымы капитал үлесі азаяды, жұмыс күшіне сұраныс салыстырмалы түрде төмендейді, жұмыспен қамтылғандар саны барлық капитал мен барлық қоғамдық өндірістің өсімімен салыстырғанда баяу ұлғаяды. Осыған байланысты К. Маркс өндірістің капиталистік тәсіліне тән халықтар заңын қалыптастырады, ол мынадай: «жұмысшы халық капиталды жинақтай отырып, өспелі мөлшерде қаражат өндіреді, ал ол оны салыстырмалы түрде артық халыққа айналдырады» [8]. Бұл артық халық капиталистік өндірісті дамытуда, оны қажетті жұмыс күшімен тұрақты қамтамасыз етуде аса маңызды болып табылады.

Сонымен қарастырылған теориялық сұрақтар еңбек нарығы мен жұмыспен қамтудың қазіргі жағдайын анықтауға, сондай-ақ, аймақтық деңгейде еңбек нарығындағы жағдайды жақсартудың негізгі бағыттарын жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында әркімнің еңбек ету құқығын қамтамасыз етудің негізгі теориялық және тәжірибелік мәселелерінің бірі және ең негізгісі - ол жұмыспен қамтылуға ниет білдіру негізінде, еңбек жағдайын анықтауға, өмірін, денсаулығын (еңбек ету қабілеттілігін) қорғау құқығын жүзеге асыру мақсатында т.б. өндіріс ортасында орын беретін жағдаяттарға байланысты жеке тұлғалардың - қызметкерлердің өтініштер жолдау құқығын қамтамасыз етудің құқықтық механизмдерін анықтау [9]. Осы мәселеде, басшылыққа алынатын қағидалар, ережелер ҚР Конституциясымен айқындалады. Конституцияның 18-бабының 3-тармағына сәйкес, мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер, лауазымды адамдар және бұқаралық ақпарат құралдары әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделеріне қатысты құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті. Конституцияның 20-бабының 2 тармағына сәйкес

«әркім заң жүзінде тыйым салынбаған кез- келген тәсілмен еркін аппарат алуға құқығы бар». ҚР Конституциясы барлық құқық салаларының, соның құрамында, еңбек құқығының негізін қалаушы формалдық қайнар көзі ретінде танылады. Қоғамдық қатынастардың дамуы және азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы кезеңінде -жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау және соларға байланысты құзіретті органдармен шешім қабылдаудың құқықтық негіздерін, осы аспектіде- еңбектік құқықтық негіздерін, механизмдерін анықтауымыз қажет.Еңбектік қатынастар, өз ерекшелігіне байланысты, өте ауқымдылығымен және басқа да қоғамдық құқықтық қатынастармен тығыз байланыстылығымен ерекшеленеді. Барлық жеке және заңды тұлғалардың мүдделері тікелей не жанама еңбектік қатынастармен тікелей байланысты.Алғаш рет Еңбек кодексінің қабылдануына байланысты, құқықтық категория ретінде, еңбектік қатынастармен тығыз байланысты басқа да қатынастардың түсінігі анықталды. Осы мәселеге байланысты, аталған өзгерістер қоғамда, объективті түрде, шынайы сол мән-жағдайлардың орын беретіндігі ескеріліп енгізілді. Еңбек кодексінің (ЕК) 10-бабының 1-тармағына сәйкес, жоғарыда аталған қатынастар, яғни, басқа да құқықтыққатынастар еңбек шартымен, жұмыс берушінің актімен және басқа да келісімдермен, ұжымдық шартпен реттеледі. ЕК-нің 1 бабының 22-тармақшасына сәйкес, еңбектік қатынастармен тығыз байланысты қатынастар - еңбекті ұйымдастыру мен басқаруға, жұмысқа орналастыруға, қызметкерлерді кәсіптік даярлауға, қайта даярлауға және олардың біліктілігін арттыруға, әлеуметтік әріптестікке, ұжымдық шарттар мен келісімдер жасауға, еңбек жағдайларын белгілеуге қызметкерлердің (қызметкерлер өкілдерінің) қатысуына, еңбек дауларын шешуге және еңбек заңнамасының сақталуын бақылауға байланысты қалыптасатын қатынастар ретінде танылады. Өтініштерді жолдау негізінде еңбек шарты тараптарымен уәкілетті органдар арасында пайда болатын құқықтық қатынастар да еңбектікпен тығыз байланысты қатынастар шеңберін құрайды. Дегенмен, еңбектік қатынастардың пайда болу негіздемелерін формальдық аспектіде анықтауда, өкінішке орай, қазіргі қолданыстағы еңбек заңнамасының тек қана еңбектік қатынастарға түскен тұлғалардың құқықтық мәртебесін анықтауға бағытталғанын растауға мәжбүрміз. ЕК-де, жұмыспен қамтылуға ниет білдірген тұлғаның жұмысқа қабылдау туралы арызын жұмыс берушімен қабылдау, қарау және сол арызға байланысты шешім қабылдаудың құқықтық негіздемесі айқындалмаған. Осы мәселеде, ҚР Конституциясымен кепілдік берілген «әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына деген құқығы»(24 баптың 1 тармағы) іс жүзінде, сол жарияланған құқықты жүзеге асырудың құқықтық механизмдері анықталмады. Басқа қызметкерлерге қарағанда, осы мәселеде, азаматтардың мемлекеттік қызметке қабылдануларының тәртібі біркелкі нақты құқықтық негізде анықталған.

ЕК-нің 17-бабының 8-тармағына сәйкес, еңбек жөніндегі уәкілетті мемлекеттік органның аумақтық бөлімшелері - тікелей қызметкерлердің және жұмыс берушілердің не олардың өкілдерінің, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау мәселелері жөніндегі өтініштерін қарайды. Осы Кодекске сәйкес, қызметкерлердің өкілдері қызметкерлердің әлеуметтік, еңбектік құқықтары мен мүдделерін білдіруге және қорғауға, жұмыс берушілерден еңбек қатынастары мәселелері жөнінде қажетті ақпараттар алу құқығымен иемденеді. Кодекстің 22-бабы 1 тармағының 4-тармақшасына сәйкес, қызметкер жұмыс берушіден өндіріс ортасына байланысты еңбек жағдайлары мен еңбекті қорғаудың жай-күйі туралы толық және дәйекті ақпарат алуға; өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға(14 тармақшасы); еңбек жөніндегі уәкілетті органға өзінің жұмыс орнындағы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жағдайларын тексеру туралы өтініш жасауға (20 тармақшасы);жұмыс берушінің еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласындағы іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) шағым жасауға құқылы (21тармақша). Кодекстің 23-бабы 2-тармағының 7-тармақшасына сәйкес, жұмыс беруші «қызметкерлердің өкілдеріне ұжымдық келіссөздер жүргізу, ұжымдық шарттар жасасу, сондай-ақ олардың орындалуын бақылау үшін қажетті толық және дәйекті ақпарат беруге»; осы тармақтың 8- тармақшасына сәйкес, жұмыс беруші, «қызметкерлер өкілдерінің ұсыныстарын қарауға, ұжымдық келіссөздер жүргізуге және осы Кодексте белгіленген тәртіппен ұжымдық шарт жасасуға»; осы тармақтың 18- тармақшасына сәйкес «қызметкерлерге зиянды және қауіпті жұмыс жағдайлары мен кәсіптік ауырудың орын беру мүмкіндігі туралы ескертуге» міндетті.Субъектілік құрамына байланысты, ЕК-нің ережелеріне негіз, қызметкер ретінде, еңбек құқығы субъектілері үш түрге (топқа) бөлінген, олар: 1) мемлекеттік қызметшілер; 2) азаматтық қызметшілер; 3) қызметкерлер болып. Аталған түрлер, субъектілік құрамның негізгі топтамаларын құрайды. Олардың жеке-дара құқықтық мәртебесі осы ЕК-мен және сол субъектілердің құқықтық жағдайларын анықтайтын арнайы заңнамалармен реттеледі. Өз кезегінде, еңбек жағдайына, отбасылық міндеттемелеріне, денсаулық жағдайына байланысты -қызметкерлердің келесі түрлері ажыратылды, олар: он сегіз жасқа толмаған қызметкерлер; әйелдер және отбасылық міндеттері бар өзге де қызметкерлер; қосымша қызмет атқаратын; ауыр, зиянды және қауіпті еңбек жағдайында қызмет атқаратын;вахталық әдіс түрінде қызмет атқаратын; үй қызметімен шұғылданатын; мүгедек ретінде танылған қызметкерлер. Жұмыс берушіге не құзыретті мемлекеттік органға қызметкерлермен өтініш жолдауға негіз болатын жағдаят - еңбектік қатынастардан туындайтын кез-келген мәселеге байланысты орын беруі мүмкін.Әркім, еңбектік құқықтық аспектіде, өзінің өтініштер жолдау құқығын ҚР Конституциясына, ЕК-іне және келесі ҚР Заңдарына: 2007 жылғы12 қаңтардағы «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы»; 2000 жылғы 27 қарашадағы «Әкімшілік рәсімдертуралы»; 2015жылғы 23 қарашадағы «Мемлекеттік қызмет туралы»;Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Қазақстан Республикасы Кодексіне сәйкес жүзеге асыру мүмкіндігімен иемденеді. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР Кодексінің 84-бабына негіз қылмыстық жаза қолданылатын әрекет белгілері жок, белгіленген тәртіппен жиналған, азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тікелей қозғайтын құжаттарды, материалдарды беруден заңға қайшы бас тарту,

не азаматқа толық емес немесе көрінеу жалған ақпарат беру, сол сияқты жалпы жұрт қол жеткізетін ақпаратты шектеулі қол жеткізілетін ақпаратқа заңсыз түрде жатқызу лауазымды тұлғалардың әкімшілік жауаптылыққа тартылуына негіз болады. Осы Әкімшілік құқық бұзушылық Кодексіне сәйкес, басқарушылық функциясын жүзеге асыратын жеке тұлғалар - жұмыс берушілер лауазымды тұлғаларға теңестіріледі. Мемлекеттік қызмет саласы жүйесінде жеке тұлғалардың өтініштерін қараулы жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардың түсінігі «Әкімшілік атқару туралы» Заңда анықталады. Сонымен қатар, «мемлекеттік қызметші», «лауазымды тұлға» түсініктері ҚР 2015 жылғы 23 қарашадағы «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңының 1 бабымен анықталады. Осы заңның 10-бабы негіз, мемлекеттік қызметшілер азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге, заңдарда белгіленген тәртіп пен мерзімде азаматтардың өтініштерін қарауға және олар бойынша қажетті шаралар қолдануға міндетті. Еңбектік қатынастармен тығыз байланысты қатынастар құрамын - сыбайлас жемқорлыққа жағдай туғызатын құқық бұзушылықтардың алдын алу негізінде туындайтын қоғамдық қатынастар да құрайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңнамаларға сәйкес, реттелуге тиісті қоғамдық қатынастардың субъектілік құрамына, пәніне байланысты осы құқықтық қатынастардың еңбектік қатынастармен тығыз байланыстылығын анықтаймыз. Біріншіден, субъектілік құрамына байланысты - мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттігі бар тұлғалар не (немесе) соларға теңестірілген тұлғалар. Екіншіден, пәндік ерекшелігіне байланысты, осы бағыттағы құқық бұзушылықтар мемлекеттік қызметшімен не мемлекеттік қызметшімен теңестірілген тұлғаның өзіндік қызметтік өкілеттігін пайдаланып жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылық әрекеттерге (әрекетсіздіктерге) жол берілуі негізінде пайда болатын қатынастар тікелей еңбектік қатынастармен шектеседі. Өз кезегінде, мемлекеттік қызметшінің заңға қайшы келетін әрекетінен жапа шеккен тұлға, заңнамалармен белгіленген тәртіпте, өзінің жекелік құқықтарын және мемлекеттің мүддесін қорғауға бағытталған әрекеттерін уәкілетті органға өтініштер жолдау тәртібінде жүзеге асыру мүмкіндігімен иемденеді. Еңбек кодексінің қабылдануына байланысты қызметкерлердің өкілдік органдарының құқықтары күшейтілді. Осы кодекстің қабылдануына байланысты еңбектік қатынастарды реттеу жөнінде Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтыруларды енгізу туралы заңына сәйкес ҚР ҚК - сі жаңа 154-1 бабымен толықтырылды. Осы бапқа сәйкес, қызметтік өкілеттігін пайдаланып, қызметкерлердің өкілдік органының заңдық әрекетін шектеуге жол берген лауазымды тұлғалар қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Мемлекеттік қызметшілердің және олардың құрамында құқық қорғау органдарының лауазымды тұлғаларының қызметтік (еңбектік) құқықтық мәртебесі, кейбір ерекшеліктерімен, еңбектік заңнамалармен анықталатындығы айқындалды. Тиісінше, Ұлттық гвардия туралы, Ішкі істер органдары туралы, Прокуратура туралы, Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы тағы да басқа ҚР салалық мемлекеттік қызмет туралы заңнамаларына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Аталған ұсыныстар мен пікірлер, құқықтық негізділігіне байланысты алдағы уақытта да ЕК-мен жетілдіріліп үздіксіз реттеле беруі тиіс.

Әдебиеттер:

1. Далабаева Т.Қ. Аймақтық интеграцияның құқықтық негіздері дамуының әлемдік тәжірибесі // ҚазҰУ хабаршысы Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. - 2008 - №3-4. - 101-108б.
2. Д.М. Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. - М., 1993.
3. Долголев В.Б. Экономическая интеграция государств - участников СНГ. - М., 1999.
4. Козырская И.Е. Международное разделение труда и интеграция национальных экономик. - Иркут. гос. экон. акад., 2001.
5. Дж. Стиглиц. Экономика государственного сектора. - М.: МГУ, 1997.
6. Мамыров Н., Ихданов Ж. Государственное регулирование экономики в условиях Казахстана. - Алматы: Экономика, 1998.
7. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики. - М.: Юрист, 1999.
8. Курс экономической теории. Учебное пособие. - М., 1993.
9. Есентугелов А. Итоги реформ и состояние экономики: успехи, ошибки, просчеты и их причины. // Аль-Пари. - 1999. - № 4.

Ибраев Жандос Габитович

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, Ibraiev86@mail.ru

Жаманқараева Галия Сейіткәрімқызы

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, samankaraeva@gmail.com

Жуманова Кундыз Тынышбекқызы

Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, zchumanova@mail.ru

ЕҢБЕК НАРЫҒЫН РЕТТЕУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ӘРІПТЕСТІК ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫ

Анотация. В системе социально-трудовых отношений особое место занимает рынок труда, где сталкиваются интересы трудоспособного населения и работодателей по широкому спектру социально-трудовых отношений. В этой статье рассматривается положение каждого человека на рынке труда, перспективы его профессионального и культурного развития, возможности использования его трудового потенциала составляют предмет социального партнерства.

Аңдатпа. Бұл мақалада еңбек нарығын реттеудегі әлеуметтік әріптестік институты, еңбек нарығын реттеудің шаралары және оны дамытудың алғышарттары, еңбек нарығын реттеудің жүйесі және жұмыспен қамту мен жұмыссыздық мәселелері зерделенген.

Abstract: In the system of social and labor relations, the labor market occupies a special place, where the interests of the able-bodied population and employers are faced across a wide range of social and labor relations. This article examines the position of each person in the labor market, the prospects for his professional and cultural development, the possibilities of using his labor potential constitute the subject of social partnership.

Қандайда жұмыссыздық болмасын қоғамдағы аса ауыр экономикалық және әлеуметтік қайшылық. Батыс елдерінде жұмыссыз болу тек қана жұмысты жоғалту емес, сонымен бірге адам өзінің ар - намысын, абырой - беделін жоғалту деп есептеледі. Шетелдердегі бағалау бойынша, жұмысты жоғалту өзінің қасірет жағынан жақын туыс адамның өлімі немесе түрмеге түсуден кейін ғана тұрады екен. Кәсіпорынның жұмысының түпкі нәтижесінен тәуелсіз, жаппай жұмыспен қамту жұмыскерлердің өндіріс тиімділігін арттыруға деген жеке мүдделіктеріне кері әсер етті, олардың өндірісті басқарудан шеттелуіне әкеліп соқтырды. Осының бәрі еңбек тәртібінің шұғыл құлдырауына үлкен экономикалық шығындарға жол берді. Бұған тиімді түрлері жұмыспен қамту жолы еңбек нарығында жатқаны айқын бола түседі.

Еңбек нарығы - бұл жұмыс күшін (адамның еңбек қабілеті) тауар түрінде сатып - сатып алуға байланысты болатын экономикалық қатынастар жүйесі. Еңбек нарығы жоғарғы квалификациялы еңбектің беделінің сөзсіз көтерілуіне әсер етуі мүмкін. Осының арқасында әрбір жұмыс орнының бағасы артады, жұмыскерлерге және олардың еңбегінің сапасына деген талап күшейеді.

Еңбек нарығына барынша қабілетті және іскер жұмыскерлерді қатал, аяусыз түрде іріктеу тән. Ол жалқауларды, әлсіздерді және еңбек етуге қабілетсіздерді аямайды. Еңбек нарығы жұмыс күшін толық бағалауды қамтамасыз етеді, оның жоғары жылжымалылығына, қозғалысына, ширақтығына себепші болды, іскерлік пен белсенділікке ынталандырады. Нарықта жұмыс күшіне сұраным мен ұсыным заңы әрекет етеді, ол еңбекке төленетін ақшаның шамасын белгілейді. Бұл жерде жұмыс күшін сатушылар мен сатып алушылар кездеседі. Өзінің жұмыс күшін, яғни еңбек ету қабілеттілігін ұсынушы жұмыскерлер сатушы болып табылады. Еңбек ұжымдары мен кәсіпкерлер жұмыс күшінің сатып алушылары болады. Бір сөзбен айтқанда, еңбек нарығын мойындау жұмыс күшінің әлеуметтік - экономикалық табиғатын және оның өндіріс құрал-жабдықтарымен қосылу тәсілін түбегейлі өзгертеді. Қазірде, біздің қоғамымызда жұмыс күшінің тауар табиғаты жөніндегі ғылыми дау негізінен аяқталды деуге болады. Еңбек нарығының әрекет етуі жағдайында жұмыс күші тауарға айналады, ал оны өндіріс құрал-жабдықтарымен қосу нарықтық тәсіл - сату - сатып алу арқылы жүзеге асады.

Егер де жұмыс күші тауар болса, онда оның құны туралы сұрақ туады. Ол қалай анықталады және қазіргі кездегі оның шамасы қандай? Жұмыс күшінің құны, оны қайта өндіруге қажетті өмір сүру құралдарының құнымен анықталады. Өзірше, дүниежүзінің көптеген елдеріне қарағанда біздің елімізде адамдардың еңбегі, оның жұмыс күші төмен бағаланады. Мысалы, Швейцарияда 1 сағат еңбек - 30 \$, Германияда - 28 \$, Австралияда - 22, Францияда - 15 \$ тұрады. Біздің есебіміз бойынша бұл көрсеткіш, қазіргі таңда Қазақстанда орта шамамен 1.2 \$ тұрады.

Еңбек нарығын реттеу жүйесінің маңызды әдісі мемлекеттік реттеу болып табылады. Еңбек нарығын мемлекеттік реттеу халықты жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғаудың жалпы ортақ стратегиясын дайындауға бағытталады. Демек, жұмыссыздық мәселелерін шешуде еңбек биржалары айтарлықтай орын алады. Еңбек нарығы саясатының белсенді шараларының негізі жұмыссыздықты жоюға бағытталған немесе

қысқартуға және халықты жұмыспен қамту мәселелері бойынша үкіметтік органдардың қызметімен байланысты. Еңбек нарығын реттеудің белсенді шараларына мыналар жатады:

1. жұмыс табуға жәрдемдесу және жұмысқа орналасу процесін жетілдіру;
2. жұмыссыздарды кәсіби оқыту және қайта даярлау арқылы біліктілігін жоғарылату;
3. қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру;
4. жұмыс орындарын жасауды тікелей және жанама түрде ынталандыру;
5. кәсіпкерлікпен өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау;

Жұмыссыздықты әлеуметтік қорғаудың қазіргі кезде мынадай түрлері қалыптасқан:

- жұмысқа орналасуға жәрдемдесу;
- жұмыссыздарды кәсіби даярлау және қайта оқыту;
- қоғамдық жұмысты атқаратын жұмыссыздарға ақы төлеуді жетілдіру;
- табысы аз азаматтарға жатқызылған жұмыссыздарға заң актілеріне сәйкес мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек көрсету;

Еңбек нарығын реттеудің экономикалық механизмі еңбек нарығы саясатының басты бағыттарын мақсатты қаржыландырудан басқа болып жатқан процеске әсер ететін тұтас жанама шаралар комплексінен тұрады. Оған ең алдымен еңбекке орналаспаған азаматтарды жұмысқа орналастыруға міндеттей отырып, орта және шағын бизнесте салық салу жеңілдіктерін қолдану, жастар үшін жұмыс орнына квота белгілеу және несие беру жүйесін жетілдіру.

Еңбек нарығын реттеудің әлеуметтік экономикалық құқықтық және ұйымдық механизмдерінің барлық құрамдас элементтері өзара тығыз байланысты болады және осы негізде тиімді әрекет етуіне ғана халықты жұмыспен қамту мен жұмыссыздықты қысқартуда оң нәтижеге жетуге болады. Қазақстанның тәуелсіздігіне 26жыл даму кезеңі мәнділігі зор тұрғындардың әлеуметтік және демографиялық құрылымының өзгерістерімен сипатталады. Экономикалық фактордың кедейшілік, жұмыссыздық, төмен өмір сүру деңгейі, маргинализация сияқты әлеуметтік процестердің азаюына ықпалын тигізуі үшін жыл сайын экономикалық өсу 5-8 % болуы қажет.

Жұмыссыздықпен күресуде еңбек биржалары (тұрғындарды жұмыспен қамту қызметі) айтарлықтай орын алады. Нарық қатынастары дамыған елдерде еңбек биржасы алғашқыда жұмыссыздарға жәрдем беру мақсатында адамгершілік институттары ретінде пайда болды. Уақыт өте келе және еңбек қатынастарының дамуына сәйкес, оның мақсаттары мен атқаратын қызметтері өзгерді.

Еңбек биржасы - бұл еңбекті жалдау барысында жұмыскерлермен мен кәсіпкерлер арасындағы делдалдық келісім жасалатын, тұрақты жұмыс істейтін мекеме. Бұрынғы КСРО - да ең соңғы еңбек биржасы 1932 жылы жабылған болатын. Қазіргі нақты жағдай - еңбек нарығының барлық элементтерін қайта жаңғыртуды қажеттігін көрсетіп отыр. 1991 жылдың шілдесінен бастап Қазақстанда барлық жерде тұрғындарды еңбекпен қамту қызметі жұмыс істей бастады.

Еңбек биржасының негізгі атқаратын қызметтері мыналар:

- еңбек нарығындағы сұраным мен ұсынымды анықтау;
- жұмыссыздарды есепке алу және бос жұмыс орындарын тіркеу;
- жұмысын ауыстыруға және жұмысқа тұруға тілек білдіретін адамдарға ақпараттар беру;
- жұмыс іздеп жүрген кадрларды оқыту мен қайта дайындауды ұйымдастыру;
- жастар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізу;
- адамдарды жұмысқа орналастыру үшін делдалдық қызмет көрсету және жұмыссыздыққа байланысты жәрдемақы тағайындау.

Мемлекет кәсіпорындар мен ұйымдардың мүдделерін есепке ала отырып, биржалар арқылы еңбек нарығына әсер етеді. Еңбек биржасы беретін жұмысқа жалдама кәсіпкерлер үшін міндетті болмайды, ол тек қана ұсынымдық сипатта болады, себебі олардың жұмыскерлерді еркін түрде таңдауға құқы бар және оны өздерінің кадр бөлімі арқылы жүзеге асыруға тырысады.

Қазіргі еңбек биржасында, жұмыс күшіне сұраным мен ұсыным туралы мағұлыматтар банкісі болуы қажет. Осы бағытта өнеркәсібі дамыған Батыс елдерінің тәжірибесін қолдануға болады. АҚШ -та, мысалы, айталық және жергілікті деңгейде жұмыс күшінің электронды банкілері құрылған. Онда жұмысқа орналасқан кезде жоғары сапалы консультациялық көмек көрсетеді. Нәтижесінде барлық мамандық топтарындағы жұмыссыздықтың 40%-і 1 айдың ішінде жұмысқа орналасады. Сондай-ақ жұмыссыздарды қаржыландырудың жаңа бағдарламасы енгізілген. Әсіресе, Вашингтон штатында федералдық үкімет тиісті білім, жұмыс тәжірибесі бар және өз ісінің маманы болғысы келген 400 жұмыссыз адамдарға белгілі бір уақытқа дейін мүмкіндік беріп, алдын ала жәрдемақы төлейді. Бұның өзі, олардың жұмыс жобасының экономикалық дәлелі бар. Әдейі курстарды өткен, сондай-ақ істі консультант көмегімен бастаған жұмыссыздарға беріледі.

Жұмыссыздыққа байланысты берілетін жәрдемақы өзгерістердің, оның салық тәртібінің жұмыссыздық мөлшеріне әсерін білу көп ізденісті талап ететін мәселе болып қала береді. Зерттеушілер жұмыссыздықтың қалай жұмыссыз қалуын және оның қаншаға созылатынын анықтауда алмастыру коэффициентінің роліне назар аударады. Алмастыру коэффициенті дегеніміз -жұмыссыз кездегі салықтың кейінгі табыстың жұмыспен қамтамасыз етілген кездегі табысқа қатынасы.

Жұмыссыздыққа байланысты берілетін жәрдем ақының жұмыссыздықтың өлшеулі мөлшеріне 3 түрлі жолмен қосылады. 1-ші жолы мұндай жәрдемақының болуы жұмысты ұзақ уақыт іздеуге ықпал етеді, Егер жәрдемақы жоғары болса, онда жұмысшы жұмыс іздеуге бәлендей асыға қоймайтыны белгілі. Алмастыру

коэффициенті неғұрлым көп болса, жұмыс іздеуге асығу азаяды. Фелдстейн мен Потерба алмастыру коэффициентінің жалақыға алдын - ала тигізетін әсері бар екенін көрсетеді.

Жұмыссыздыққа байланысты берілетін жәрдемақының жұмыссыздық мөлшеріне әсері туралы мәселе - Европадағы мәселе. Сол жөнінде Петрин Минфорд былай деп жазады: «Жұмыспен қамтылу тұрғысынан қарасак, бұл жағдай қорқынышты». Алмастыру коэффициенті адам «жүйелі жұмыс істеу керек» дегенге саяды.

Жұмыссыздық жәрдемақының өлшеуші жұмыссыздықтың мөлшерін өсірудің 2-ші жолы - хабарлар әсері. Адам жәрдемақыны алу үшін «жұмыс күші» қатарында болуы керек. Яғни, жұмыс қажет болмаса да, соны іздеп жүрген тәрізді әсер қалдыруы керек, сондықтан олар жұмыссыз деп есептелінеді. 3 - ші жолы жұмыспен қамтылудың тұрақтылығы. Жұмыстан босатылған адам жұмыссыз қалудан онша азап шекпейтіндіктен, фирма жұмысшыны көп ұстамай жиі шығарады. Жұмыссыздық жәрдемақысы жұмыссыздықтың натуралды мөлшеріне қосылады дегенге күмән бар.

Жеке адамдар экономика жұртшылықты жұмысқа орналастырғанша жұмыс іздеуге кететін уақытты қажетсінеді. Қоғам жұмысшының күнелту минимумын сақтап қалуына қол ұшын беруі тиіс. Соңғы кездері жұмыссыздық негізгі мәселе емес, себебі олар үшін жәрдемақы төленеді деген қауесеттер пайда болды. Бұл дұрыс емес. Өйткені жұмыссыздықтың бәрі бірдей жәрдем-ақы ала бермейді. Шындығында да, жалпы жұмыссыздықтың 2/3 - ден төмендеу бірлігі ғана - сақтандырылған жұмыссыздық.

Әлеуметтік бағытталған мемлекетті құру жағдайында Қазақстандық еңбек нарығын реттеуде маңызды рөлді әлеуметтік блок алуы тиіс. Дегенмен, бұл қазіргі кезеңде енжар дәрежеде әрекет етуде. Еңбек нарығын реттеудің жана түрі - әлеуметтік әріптестіктің рөлі бүгінгі күні өзекті болып отыр.

Еңбек нарығының қалыптасуында оның субъектілерінің: жұмыс берушілердің, жұмыскерлердің және мемлекет арасындағы әлеуметтік - еңбек қатынастарын және олардың мүдделерін реттейтін қоғамдық қатынастарды орнату маңызды мәселе. Ол үшін әлеуметтік әріптестік институттарын құру қажет. Атап айтқанда, олар-кәсіпкерлер ассоциациясы немесе жұмыс берушілер одағы, жұмыскерлердің мүддесін қорғайтын кәсіподақтар немесе кәсіподақ бірлестігі, мемлекет. Кейде әлеуметтік - еңбек қатынастарын реттеудегі үш жақты өкілдік трипартизм деп аталады [1].

Трипартизм тармағынада мемлекеттік органдар, жұмыс беруші ұйымдар және жұмыскерлер өкілдерінің арасындағы еңбек, әлеуметтік және экономикалық саясатты жасау мен оны өмірде қолданудағы үш жақты қарым-қатынасты білдіреді.

Кең мағынада үш жақты әрекетке жұмыс берушілер мен кәсіподақтар арасындағы қатынасты жатқызады, үкімет олардың арасындағы қатынастың негізгі көрсеткіштерін алдын-ала белгілеп береді де, өзі келісім жасауда тыс қалып отырады [2].

Әлеуметтік әріптестік жөнінде бірқатар ғалымдардың көзқарастары белгілі. Олардың пайымдауынша әлеуметтік әріптестік бір мезгілдегі әлеуметтік топ мүдделерінің келісушілігі мен олардың арасындағы конфликтіні реттеу әдісі [3,4].

Сонымен, әлеуметтік әріптестік деп экономикалық процестерге қатысу, қоғамдық пікір қалыптастыру мен шешім қабылдау құқығына ие болған жеке қоғамдық топтар мүддесін мойындауды айтады.

Әлеуметтік - еңбек саласын реттеудегі әлеуметтік әріптестік субъектілеріне тоқталып кетейік. Келісім жағдайында әрбір жақтың мүддесін білдіретін өкілетті органдар:

а) жұмыскерлер атынан кәсіподақтар көрінеді;

ә) жұмыс берушілер атынан кәсіпорын деңгейінде кәсіпорынның басшысы немесе жұмыс берушінің қызметін атқаратын мүлік меншік иесі немесе олардың уәкілетті өкілдері. Мемлекеттік, салалық, аймақтық деңгейде жұмыс беруші атынан жұмыс берушілер бірлестігінің тиісті деңгейіндегі өкілетті органдар көрінеді.

б) мемлекет атынан-барлық деңгейдегі үкіметтің атқарушы органдары көрінеді.

Мемлекет әлеуметтік әріптестік жүйесінде мүліктің меншік иесі немесе жұмыс беруші ретінде көрінеді (мемлекеттік кәсіпорын болса).

Нарықтық құрылымдардың дамуына байланысты мемлекеттің еңбек қатынастары саласындағы қызметі өзгереді: ол еңбек қатынастарын реттеуді ұйымдастырушы, бағыттаушы, бақылаушы және делдал рөлінде көрінеді.

Әлеуметтік әріптестіктің объектісі мемлекеттің әлеуметтік-еңбек саясатын жүзеге асырудағы басты бағыттары болып табылады.

Әлеуметтік әріптестіктің негізгі қағидалары:

- заңнамалық нормаларды сақтау;

- әрбір тараптың өкілдерінің уәкілеттілігі, ұжымдық келісім шарттар мен келісімдер мазмұнын құру сұрақтарын таңдау мен талқылауда әрбір тараптың тең құқылығы;

- өзіне міндеттеме қабылдауда әрбір тараптың еріктілігі;

- қабылданатын міндеттемелердің орындалу мүмкіншілігі;

- бақылаудың жүйелілігі және міндеттемелерді орындауға жауапкершілік.

Әлеуметтік әріптестіктің көп жылғы тәжірибесі барлық әріптестермен мойындалатын және жұмысшының мүддесін қамтамасыз ететін негізгі әлеуметтік параметрлерді қалыптастырды. Әлеуметтік әріптестік көп деңгейлі жүйе.

Жалпы ұлттық деңгейде үш жақты негізде (үкімет, кәсіподақ, кәсіпкерлер бірлестігі) Бас келісім, аймақтық деңгейде жұмыскерлер кәсіподағы, кәсіпкерлер бірлестігі және жергілікті үкімет өкілдері арасында арнайы аймақтық келісімдер салалық деңгейде (экономика салаларында) үш жақты негізде тарифтік келісімдер

жасалады. Жергілікті деңгейде кәсіпорындарда кәсіподақ ұйымы мен жұмыс беруші арасында ұжымдық шарт, жеке еңбек келісім шарты жасалады, оған жұмыс берушілер мен жалдамалы жұмыскер отырады.

Кәсіпорын деңгейінде жұмысшының негізгі құқығын кепілдейтін ұжымдық нысандарға тоқталсақ, олар:

- басқаруға бақылау кеңесі арқылы ықпал жасау мүмкіншілігі;

- еңбек ресурстары директоры немесе кадр мәселесі бойынша төраға арқылы кәсіпорын басқармасында жұмысшының мүддесін білдіру;

- жұмысшылар мүддесінің өкілеттігі қағидасын міндетті түрде сақтай отырып, кәсіпорын кеңесінкүру;

- еңбек заңында жаңа актілерді қабылдау арқасында жұмысшылар жағдайын жақсарту;

- еңбек жағдайын жақсарту мәселесі бойынша кәсіподақ пен кәсіпкерлер арасында тарифтік келісім жасау.

Жалдамалы жұмысшының барлық негізгі құқығы әлеуметтік мемлекет міндеті ретінде қарастырылады. Олар атап айтқанда:

1) еңбек жағдайын жасай отырып адамның арын қорғау;

2) жеке адамның еркін дамуына, еңбек саласын қоса алғанда құқықтары;

3) дискриминацияға тыйым салу, жас-жынысына, нәсілі мен ұлты т.б. қарамастан өз құқықтарын пайдалануда қысымшылық көрсетпеу. Әлеуметтік әріптестікті дамытудың жаңа бағыттарын жасау қажеттілігі туындайды. Оның ішінде үш жақты келісімдердің әлеуметтік әріптестіктің негізгі ережелерін жасау мен бақылау бойынша тұрақты ұйымдардың, комиссиялық және жұмысшы топтардың құқықтық статусын күшейту. Әлеуметтік әріптестіктің Қазақстандық еңбек нарығын реттеудегі рөлін күшейту бойынша шараларды жүзеге асыру әлеуметтік блоктың жұмыс берушілер мен жалдамалы жұмыскерлердің мүдделерін ортақтандырудағы механизмінің нақты және әрекет етуші құрылымына айналдырады.

Қазақстанда әлеуметтік әріптестік институтының қалыптасуы өзіндік ерекшеліктермен көрінуде. Ол ерекшеліктер нарықтық өзгерудегі үш жақты келісімде болатын субъектілердің қалыптасуымен айқындалады.

Әлеуметтік әріптестік институтын құру үшін ең алдымен тиісінше заңнамалық негізбен нормативтік актілердің болуы міндетті. Бұл процестің жедел түрде жүргізілуіне 1993 жылы Қазақстанның Халықаралық Еңбек Ұйымына енуі ықпал етті. 1999 жылы 19 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Президентінің "Әлеуметтік-экономикалық және еңбек қатынастарын реттеу саласындағы әлеуметтік әріптестік туралы" Қаулысы қабылданды. Осы құжатта әлеуметтік - еңбек қатынастарын реттейтін, келіспеушіліктің алдын алу мен оны шешуде әлеуметтік әріптестік жүйесін құру мақсатында жыл сайын республикалық деңгейде Бас Келісімді жасау қарастырылды. Әлеуметтік әріптестікті дамыту жолындағы маңызды қадам 2000 жылғы 18 желтоқсанда «Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік әріптестік туралы» ҚР Заңының қабылдануы болды. Онда трипартизм жүйесінің құқықтық негіздері, міндеттері мен жұмыс атқару тәртібі анықталды [5]. Еңбек және басқа да әлеуметтік — экономикалық мәселелерді қарастыратын Бас Келісім Қазақстан Республикасы Үкіметінің, республикалық кәсіподақтар бірлестігінің және жұмыс берушілер арасында жасалынды. Келісімдегі ең негізгі басымдықтар ретінде халықты жұмыспен қамту, еңбекақы төлеу, азаматтардың әлеуметтік кепілдігі, халықтың әлсіз топтарын әлеуметтік қорғау бойынша әрбір жақтың міндеттемелері анықталады. Сондай-ақ, осындай келісімдер облыс деңгейінде, экономика салаларында аймақтық және салалық келісім түрінде жасаудың мақсаттылығы айтылып, олардың жасалу тәртібі белгіленді [6].

Республикада әлеуметтік әріптестік институтының қалыптасуы, әсіресе, ел, аймақ және экономика салалары деңгейінде баяу әрі күрделі түрде жүреді. Бұны экономикалық жағдайдың тұрақсыздығымен, әлеуметтік әріптестік субъектілерінің баяу қалыптасуымен, жұмыс беруші – кәсіпкердің әлі күнге статусы анықталмағандығымен түсіндіруге болады.

Әлеуметтік әріптестіктің қалыптасуында бірқатар кемшіліктер жіберілген. Атап айтатын болсақ, әлеуметтік әріптестік субъектілерінің арасындағы келісімдердің бұзылуы, түрлі деңгейдегі келісімдердің бір-бірімен байланысының жоқтығы, келісімде көрсетілген міндеттемелерді орындамаған жағдайда оған жауапкершіліктің болмауы. Осының нәтижесінде республикада қолданылып жүрген еңбек қатынастарын реттеудің ұжымдық шарт жүйесі әртүрлі жоспардағы және өзара байланыс жоқ түрлі деңгейдегі шарттар мен келісімдерден тұрады. Бұның ең басты себебі-әлеуметтік әріптестік жүйесінің тұжырымдық, әдістемелік, теориялық және тәжірибелік негіздерінің болмауы.

Әлеуметтік әріптестікті дамыту үшін Қазақстан Республикасындағы «Әлеуметтік әріптестік» туралы ҚР Заңына сәйкес әлеуметтік әріптестіктің қалалық және аудандық үш жақты комиссия жұмысының тиімділігін арттыру қажет. Ол тұрақты түрде жұмыс жасап, әлеуметтік-экономикалық салада үкімет органдары, жұмыс берушілер және жұмыскерлер арасындағы еңбек қатынастары аясында туындаған келіспеушіліктерді және мәселелерді шешіп, оның алдын алып, үш жақтың мүдделерін қорғауы тиіс. Барлық мемлекеттік қызметтер мен қалалық және аудандық ведомстволарда әлеуметтік және экономикалық саясат мәселелері бойынша әлеуметтік әріптестермен әрдайым жанжақты кеңесіп отыру тәжірибеге енгізілуі тиіс. Үш жақты әлеуметтік әріптестік комиссиясының барлық қатысушыларының тең құқығын сақталуы міндетті болу қажет. Қала мен аудан деңгейінде әріптестік қатысушылары болып ресми түрде заңды тұлғалар одағы статусын алған жұмыс берушілер мен кәсіподақтар бірлестіктері болуы тиіс. Әлеуметтік әріптестіктің қалалық және аудандық үш жақты комиссия мәжілістерінің күн тәртібінде еңбек қатынастары аясында туындаған өзекті мәселелер қарастырылған жөн.

Барлық әлеуметтік әріптестерге халық арасында нарық жағдайындағы кәсіподақтың рөлі мен орны жөнінде түсіндіру және ақпараттық жұмыстар жүргізу керек. Жалпылама қалыптасқан кәсіподақты бұрынғыша

әлеуметтік мәдени бөлім деп қарамай, кәсіподақтың рөлін жұмыскер мен жұмыс беруші арасында пайда болған мәселелерді келіспеушілікке бармай шеше алатын делдал деп түсіндіру керек.

Жұмыскерлерді жұмысқа алуда және жұмыстан шығаруда еңбек заңдылықтарының орындалуын қатаң бақылау. Сонымен қатар, жұмыс берушілердің құқықтарын да құрметтеу, тек негізделген талаптар қою қажет.

Жұмыспен қамту саласындағы қиын жағдай бірден бір әлеуметтік мәселе емес. Бұл өзіндік мүдделер мен тұрғындардың жеке топтары - жартылай немесе толықтай еңбекке жарамсыз адамдар, әйелдер, қарттар, жастар және этникалық азшылықтар мен иммигранттар қажеттіліктерімен байланысты мәселелер. Бұл нақты әлеуметтік сипат алған аурулармен күрес (СПИД, нашақорлық) және жалпы алғанда денсаулықты қорғау жағдайы мәселелері, яғни қоршаған ортаны қорғау, т.т. Осы мәселелердің арасындағы айырмашылықтарға қарамастан айталық, Еуропалық интеграция, оның ішінде осы институттардың қызметі қатардағы азаматтар мен әлеуметтік ауызбірлік сұранымдарына қаншалықты жауап беруде деген сұрақтарға Одақ тұрғындары тарапынан ЕО институттарының іс-әрекеті мен әрекетсіздігінің бағаланып, қабылдануы оларға тән ортақ мәселе болмақ.[7].

Жұмыспен қамту мәселесіне жаңа қадам әлеуметтік саясат туралы ЕО-ғы Ақ кітапта әлдеқайда нақты көрсетілген: «жаңа жұмыс орындарын ашуды ынталандыру жоғарғы приоритет болудың орнына Еуропа көп уақыт бойына жұмыссыздықты реттеуге негізгі күшін шоғырландырумен болды». Мұндай міндеттерді шешу экономикалық және әлеуметтік саясаттың бірқатар бағыттарын келістіруді талап етеді. Бір жағынан жаңа жұмыс орындарын құратын өндірістік инвестицияларды және экономикалық өсуді ынталандыру, ал екінші жағынан — «адамдық капиталға» салымды көбейту, яғни жаңа сападағы жұмыс күшін дайындау. Бұл қадам 1993 ж. желтоқсанда Брюссельде өткен Еуропалық кеңестің сессиясында бекітілген жұмыспен қамту стратегиясында көрініс тапқан. Онда негізгі жеті бағыт атап көрсетілген: білім беру жүйесін және кәсіби дайындауды жетілдіру; кәсіпорын деңгейінде және жалпы еңбек нарығында әлдеқайда икемді саясат жүргізу; жеке кәсіпорындар деңгейінде жұмыстың ұйымдастырылуын қайта құру; жұмыс күшіне жұмсалатын жанама шығындарын азайтуға бағытталған мақсатты курс; жұмыссыздық проблемасын шешу үшін құрылған мемлекеттік қорларды әлдеқайда тиімді етіп пайдалану; жастардың кәсіби дайындығын арттыру мақсатындағы арнайы бағдарламалардың іске асырылуы; жаңа талаптарды ескере отырып жұмыспен қамтылудың өсуіне ықпал ету.

Адам ресурстарының дамуы жұмыспен қамту стратегиясының орталық компоненті ретінде қарастырылғандықтан білім беру жүйесін және кәсіби дайындауды жетілдіру міндеті бірінші орынға қойылуы тегін емес. Бұл жүйелерді экономикалық өсу, бәсекелестік қабілетін жетілдіру мен жаңа жұмыс орындарын құрудың ортақ мақсаттарына бейімдемей және бұған капитал салмай мамандануы әлемдік деңгейге сәйкес келетін ЕО елдері экономикасын жұмысшылармен қамтамасыз етуге болмайды. Жұмыспен қамту саясатының аталған басқа бағыттарына келсек, олар макро-және микроэкономикалық деңгейдегі іс қимылдарды қарастырады. Кәсіпорын деңгейіндегі белгілі бір өзгерістер ЕО институттары мен үкіметтерінің еңбек және капитал өкілдерімен белсенді өзара қимылдарынсыз мүмкін емес. Әлеуметтік серіктестікті белсендіру - жұмыспен қамтудың жаңа стратегиясының құрамдас бөлігі.

Жұмыспен қамту стратегиясының қайта бейімделуі жаңа жұмыс орындарын құру мен адам ресурстарына салым салу тағы да бір стратегиялық міндетті шешумен тығыз байланысты - елімізде жұмыс күшінің біртұтас нарығын құру. Қазіргі бағамменбізде жұмыс күшінің шынайы отандық нарығы толыққанды құрылып бітті деп айту орынсыз.

Бұл «өндіріс факторының» өзіндік ерекшелігінің салдарынан жұмыс күшінің мобильділігі капитал мобилділігіне орын беретіндіктен бұл міндетті шешу оңай емес. Мекен-жай, кәсіби дипломдарының мойындалуы, зейнеткерлік және мүше-мемлекет азаматтарының басқа мүше-мемлекетте жұмыс істейтін азаматтарға салық салу тәртібі және т.б. құқықтарының реттелуі сияқты жұмыс күшінің мобильділігін арттыруға ықпал ететін шарттарды әлеуметтік әр сипаттағы бағдарламалар қарастырады.

Технологиялық прогресс жаппай индустриалды еңбекті барған сайын құнсыздандырды, созылмалы жұмыссыздықты туындатады, еңбекке жарамды халықтың белгілі бір тобы өте аз төленетін жұмыстарды атқаруға мәжбүр болады. Жұмыссыздықтың жоғарғы көрсеткіші «әлеуметтік инвестиция» тұжырымдамасына қауіп төндіретін жұмыс орны мен жеке сектордың қызмет көрсетуіне тәуелділікті көбейтеді.

Әдебиеттер:

1. Жусупова И.З. Правовое регулирование труда на совместных предприятиях в Республике Казахстан. Дис. канд. юрид. наук. Алматы, 1995.
2. Албегова И.М., Емцов Р.Г., Холопов А.В., Государственная экономическая политика. М.: ДИС, 1998.
3. Далабаева Т.Қ. Аймақтық интеграцияның құқықтық негіздері дамуының әлемдік тәжірибесі // ҚазҰУ хабаршысы Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. -2008-№3-4. - 101-108б.
4. Қазақстандағы адам дамуы /Жалпы ред. басқарған Н.Қ.Мамыров және Ф.Ақчұра- Алматы: «Taimas Printhouse», 2004-412б.
5. Бейсенов С.Д., Мухамбетов Т.Н. Рынок и проблемы занятости в Республике Казахстан. Алматы, 1992.
6. Барчукова Н.К. Международно-правовые основы становления и развития интеграции ЕС. Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.10.-М., 1997.
7. Назарбетова Ә. ҚР Президентінің Жолдауы аясындағы халықты жұмыспен қамту міндеттері//Қоғам және дәуір-2009-№4-5-7б.

Жаманкараева Галия Сейткаримовна
старший преподаватель, Южно-Казахстанский
государственный университет им. М.Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан

Биболоева Макпал Бахытовна
преподаватель, Южно-Казахстанский
государственный университет им. М.Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аңдатпа: Бұл мақалада құқықтық сананы және құқықтық мәдениетті жетілдірудің кейбір мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар қоғамның құқықтық мәдениетін көтерудің маңызды бөлігі болып табылатын құқықтық нигилизмді жеңу, халықтың құқықтық сауаттылығын және мәдениетін арттыру да қамтылған. Сондай-ақ, бұл арада мемлекеттік құрылымдар мәселелері құқықтық мәдениетті практикалық, әкімшілік – ұйымдастырушылық деңгейде көтерумен тығыз байланысты.

Аннотация: В данной статье рассматриваются некоторые проблемы повышения правосознания и правовой культуры. Повышение уровня правовой образованности и культуры населения, преодоление правового нигилизма которая представляет собой важную часть повышения правовой культуры общества. В той же мере и проблемы государственного устройства тесно связаны с повышением уровня правовой культуры на практическом, административно-организационном уровне.

Abstract: In this article examined some problems of increase of sense of justice and legal culture. Increase of level of legal form and culture of population, overcoming of legal nihilism that is important part of increase of legal culture of society. In the same measure and the problems of the political system are closely related to the increase of level of legal culture at practical, administratively-organizational level.

Правовая культура общества представляет собой совокупность всех компонентов юридической надстройки в их реальном функционировании в целях прогрессивного развития социального организма при использовании правовой формы регулирования общественных отношений и воздействия на сознание людей. Повышение уровня правовой образованности и культуры населения, преодоление правового нигилизма представляет собой важную часть повышения правовой культуры общества. В той же мере и проблемы государственного устройства тесно связаны с повышением уровня правовой культуры на практическом, административно-организационном уровне. По мнению ученых, правовая культура может проявляться в четырех основных состояниях: идеолого-психологическом; нормативном, фиксируемом совокупностью норм права; поведенческом, указывающем на характер правовых действий; объективированном, закрепляющем результаты правовой деятельности. Исследование этих состояний правовой культуры необходимо вести в оценочном контексте, с позиций различных субъектов. Также важным является степень проявления правовой активности у различных слоев населения в различных ситуациях.

В современных условиях развертывание научно-технической революции, развитие и совершенствование демократии и политической активности граждан обуславливают строгое соблюдение требований новых социально-экономических и политико-правовых отношений, организованности и дисциплины, усиление внимания к охране законных интересов личности. Президент РК Н. А. Назарбаев отметил, что «трудные условия, в которых мы находимся сегодня, не должны лишать нас энергии и надежды. Ясное понимание наших перспектив, честное разъяснение трудностей и опасностей на нашем пути помогут мобилизовать всех граждан на решение этой общей задачи. После распада Советского Союза вопросы государственного строительства и управления пришлось во многом решать заново. Прежде всего, это коснулось обеспечения законодательно-правовой базы функционирования нового независимого государства, последовательного поддержания социально-политической стабильности».

В обеспечении организованности роль принадлежит упрочению правовой основы государства: совершенствованию законодательства, укреплению законности, правопорядка, развитию и обеспечению прав и свобод человека, достижению высокого уровня правовой культуры личности. В целях укрепления организованности и развития демократизма во многом зависят от уровня правосознания людей, от правильного понимания каждым гражданином своих прав и свобод и умения их использовать, от готовности исполнять свои обязанности, поступать всегда в соответствии с законом. Поэтому стратегия правительства на дальнейшее упрочение правовой основы государственной и общественной жизни требует необходимость совершенствования в новой форме и содержания правового воспитания в республике. В этом комплексе задач необходимо отметить своеобразную роль сотрудников правоохранительных органов, деятельность которых непосредственно связана с уголовным, уголовно-процессуальным, административным и другими отраслями права.

В комплексе различных отношений необходимость повышения уровня правовой социализации вызвана и возросшим вниманием государственной политики, правоохранительных органов, трудовых коллективов и социально-политических институтов к предупреждению правонарушений в республике. И поэтому предстоит по-новому разработать вопросы об объективных и субъективных факторах, определяющих сознание личности, о соотношении знаний и убеждений в его структуре, о направленности установок и ценностных ориентаций, о

природе социальной активности и других компонентов сознания и поведения. На наш взгляд, уместно отмечается учеными, что «наследие тоталитаризма будет ощущаться долго, но особенно оно дает о себе знать в современный переходный период. Моральные и правовые болезни общества зашли столь далеко и приняли такой угрожающий характер, что стали мощным тормозом проводимых экономических, социально-политических, правовых и иных преобразований». Формирование правового сознания — сложный психологический процесс восприятия нормативно-правовых предписаний, своеобразно протекающий у каждого человека, имеющий подчас различные результаты. Чтобы оптимизировать этот процесс, сделать его более действенным и целенаправленным, необходимо располагать достоверной информацией о многочисленных переменных, опосредующих этот процесс, глубоко знать приемы, средства и методы достижения желаемых результатов. Нужно иметь научно обоснованную программу чисто дидактического содержания. В правососпитательной деятельности, а она является одним из направлений в деятельности государственных и общественных структур по формированию правового сознания, на наш взгляд, в настоящее время возникла своеобразная ситуация: с одной стороны, признается необходимость и эффективность правового воздействия на формирование личности, а с другой — отсутствует строгая теория, научно обосновывающая пути реализации имеющихся возможностей. Преодоление этой проблемной ситуации связано в первую очередь с определением и научным обоснованием целей и задач правового воспитания. Решение этих вопросов относится к числу первостепенных научных проблем формирования и развития правового сознания.

Когда мы анализируем правовое сознание в гносеологическом аспекте и говорим об отражении функционирующей правовой системы в сознании людей, мы должны выделять, по крайней мере, две особенности возникающего при этом правового сознания: 1) оно является результатом отражательной деятельности сознания; 2) сам процесс отражения обуславливается местом, занимаемым людьми в системе общественного производства: различия в социальном положении людей, как правило, определяют их взгляды на право, влияют на оценку правовой системы в целом и отдельных ее звеньев. В связи с этим также необходимо различать социально-структурные и иные линии в содержании правового сознания. Правовая культура общества представляет собой совокупность всех компонентов юридической надстройки в их реальном функционировании в целях прогрессивного развития социального организма при использовании правовой формы регулирования общественных отношений и воздействия на сознание людей. Повышение уровня правовой образованности и культуры населения, преодоление правового нигилизма представляет собой важную часть повышения правовой культуры общества. В той же мере и проблемы государственного устройства тесно связаны с повышением уровня правовой культуры на практическом, административно-организационном уровне. По мнению ученых, правовая культура может проявляться в четырех основных состояниях: идеолого-психологическом; нормативном, фиксируемом совокупностью норм права; поведенческом, указывающем на характер правовых действий; объективированном, закрепляющем результаты правовой деятельности. Исследование этих состояний правовой культуры необходимо вести в оценочном контексте, с позиций различных субъектов. Также важным является степень проявления правовой активности у различных слоев населения в различных ситуациях. В социально-психологическом плане правовая культура, как правовая система в целом, характеризуется единством правовой нормы и реального поведения людей; совпадения норм и ценностей; достижения социальной эффективности права.

Следовательно, интегрированные качества правовой культуры не ограничиваются ролью нормативного ориентира. Ее целью является активное вторжение в социальную среду, воздействие на сформировавшиеся установки, направление членов коллективов и социальных групп к пониманию необходимости прогрессивных норм правового поведения. Тем самым правовая культура обеспечивает включенность индивидов и коллективов в единую систему социальной организации. Но надо заметить, что фактическое состояние правовой культуры может подчас существенно отличаться от официальных установок и идеальных образцов. Различно знание права, разным является и отношение к нему со стороны классов социальных групп и индивидов. Культура включает общечеловеческие, классовые, национальные, групповые ценности, представления и идеалы, мысли и деятельности, образцы поведения и так далее — все это относится и к правовой культуре.

Приоритеты нашей республики характеризуются политической стабильностью и межнациональным соглашением. В этом процессе устойчивое, сбалансированное во всех своих элементах и структурах и вместе с тем, динамично развивающееся общество, предполагает правовую форму гармонизации интересов личности, отдельных социальных групп и государства (общества) в целом. Как отмечают ученые, решение задачи законодательного обеспечения демократических преобразований в полиэтничном и мультикультурном Казахстане обусловлено созданием правовых механизмов регуляции взаимодействия этнических общностей. Очевидно, что законотворческая деятельность должна проводиться с учетом национальных традиций; господствующей в обществе парадигмы правопонимания; общедемократических, гуманистических норм цивилизованного правопорядка. Таким образом, анализ особенностей правового сознания этносоциальных групп в Республике Казахстан должен стать концептуальной основой разработки моделей реализации гуманистической сущности и нормативно-регулятивных функций права в специфических условиях; выработки практических рекомендаций по формированию и совершенствованию правового пространства РК как стратегического направления государственного воздействия на процессы консолидации полиэтничного сообщества.

В данное время стала актуальной разработка вопросов моральных ценностей в уголовном судопроизводстве, содержания профессионального долга, нравственных начал уголовно-процессуального доказывания, влияние таких внешних факторов как мнение общества и печати на уголовный процесс, конфликт общественных и личных интересов в уголовном судопроизводстве и др.

В бытовом правосознании превалирует вторая составляющая. Люди знают фактическое законодательство только в той мере, в какой им это исторически необходимо. Хотя на самом деле наше современное законодательство и предполагает более глубокое знание позитивного права (хотя бы основных, конституционных прав и свобод человека и гражданина), но в виду многих факторов общественная образованность в этой сфере крайне низка.

Незнание законодательных норм, полное к ним пренебрежение - характерная черта нашего общества. Достаточно лишь вспомнить несколько народных пословиц на эту тему: «где закон, там и обида»; «закон, что паутина - шмель проскочит, муха увязнет»; «закон, что столб - сквозь не пройдешь, а обойти можно».

Права человека - ядро гуманистического, демократического правосознания. Они обретут реальное значение тогда, когда у людей будет не только формальное знание этих прав, но и чувство твердой веры в их гарантии, обеспечение прав человека, которые они воспринимают как благо, ценность жизни. А вот гарантии прав человека у нас находятся на очень низком уровне, несмотря на то что «важнейшим условием формирования гражданского общества и правового государства является надежная защита прав и свобод человека».

На самом деле получается очень опасная ситуация. Любые политические решения, законы, указы, судебные решения и так далее оказываются неэффективными, если они противоречат культуре масс, выраженной, в правосознании. Люди на данном этапе, обладая скептическим отношением к праву, в большинстве своем не принимают новые законы. Даже если они и положительны, то отношение к ним подозрительное. Но в то же время законы - это один из главных инструментов государства, через который оно осуществляет свою деятельность. Психологическая структура правосознания играет значительную роль в формировании и реализации права. Это либо мощный фактор правового развития, прогресса в демократических преобразованиях, либо тормоз, сопротивление преобразованиям, реформам. Причем психологическую структуру в решающей степени формирует национальная психология. Сложившиеся за многие столетия национальные привычки, обычаи, особенно на бытовом уровне, диктуют эмоциональное отношение к тем или иным правовым нововведениям, модернизациям. Законы пишутся для людей. Если люди их не воспринимают, то они и не будут их выполнять (в большинстве случаев даже под угрозой наказания). Человек не чувствует своим долгом соблюдение законов.

В правосознании людей нашей страны сложилась следующая цепочка. Если никто не выполняет законы, зачем выполнять мне? Если мои права нарушаются, почему я должен соблюдать их права? А далее очень важный вопрос - налоги. Люди не желают (да и, по правде сказать, не должны) платить налоги государству, которое о них не заботится, не защищает вовсе. В нашей стране мало кто уверен в завтрашнем дне. Власть - это работа, заработная плата за которую - налоги. Население не платит налоги не потому, что у нас большие ставки (наши ставки одни из самых низких в мире), а потому, что не видит в этом нужды и смысла. Ведь если взять западные страны и США, то там люди платят налоги и они уверены, что при наступлении сложных времен, государство о них позаботится. Они уверены не только в судебной защите, но и в социальной.

Государство должно предпринять неимоверные усилия, чтобы изменить правосознание нашего общества. И эти усилия должны выражаться прежде всего в обеспечении уже принятых нормативно-правовых актов. Должна быть улучшена судебная система страны, которая по справедливости считается отражением правового состояния государства. Ведь на данном этапе исполнительная и судебная власть в судебной сфере, можно сказать, сливаются; в выигрышное положение изначально ставится государство и должностные лица. Последнее, куда человек обратится для защиты своих прав, - это суд. Он предпочтет либо разобраться сам, либо оставить все как есть (что, безусловно, не может способствовать развитию правовой системы), потому что нашему суду просто не доверяют.

Если исходить из концепции естественного права, то наше общество можно назвать правовым. Легко заметить, что, при возникновении конфликтов или просто недоразумений между людьми, прежде всего они ссылаются на право, на мораль, на общепринятые устои и традиции; на закон же ссылаются крайне редко (в большей степени, вероятно, потому, что его не знают, да и не считают нужным знать). Ярким примером служат семейные отношения, которые полностью регулируются моралью. Следует отметить, что мораль семейных отношений заметно отстала от семейного законодательства в плане охраны прав ребенка. Что интересно на **закон РК о браке и семье** в семье никто не ссылается, более того многие даже и представления не имеют о правах ребенка, предоставленные в данном законе. Конечно, можно увидеть и положительную сторону в этом.

В заключение можно сказать, что хотя наша правовая система находится далеко не в лучшем положении, государство структурно изменилась и встала на путь демократического развития. Тщательно продуманная и эффективная система правовой пропаганды повысит правовую культуру общества и будет способствовать повышению уровня правосознания граждан и, соответственно, улучшению правового положения страны.

Список использованных литератур

1. Назарбаев Н. А. Казахстан–2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание президента страны народу Казахстан. — Алматы, 1997. С. 94, 155, 156.
2. Баймаханов М. Т., Вайсберг Л. М., Бейсенова А. У. и др. Взаимодействие правового сознания с моралью и нравственностью в обществе переходного периода. — Алматы, 1995. С. 4.
3. Там же. Глава II. Правовое и моральное сознание личности в контексте культурологии. С. 80-114.
4. Правосознание и правовая культура сотрудников ОВД. — Л., 1981. С. 46, 47.
5. Об этом подробнее см.: Оспанов С. И. Социология права. — Алматы, 2002. С. 308, 309.
6. См.: Сальников В. И. Правовая культура // Общая теория права. — М., 1993. С. 495.
7. Малинин Г. В., Дунаев В. Ю., Курганская В. Д., Нысанбаев А. Н. Теория и практика межэтнического и межкультурного взаимодействия в современном Казахстане. — Алматы, 2002. С. 130, 131, 144, 145.
8. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). — М., 1969. С. 53.
9. См.: Вегер В. И. Дисциплина и этика. Доклад по общему собранию московской адвокатуры. — М., 1925; Строев М. Текущие вопросы этики защитника // Рев. законность. — 1926. — № 7, 8; Кошевалов А. Несколько слов о судебной культуре // Соц. законность. — 1939 — № 6; Элькин П. Адвокатская этика // Сов. юстиция. — 1940. — № 3, 4; Материалы XXII съезда КПСС. — М., 1962. С. 410.

Калышев Сакен Данабекович ,
старший преподаватель кафедры «Теория государства и права»,
Южно-Казахстанский Государственный Университет им. М. Ауезова

Садобекова Молдир Сеилхановна,
старший преподаватель кафедры «Теория государства и права»,
Южно-Казахстанский Государственный Университет им. М. Ауезова,
Dana30kz@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Наказание – мера государственного принуждения, предусмотренная уголовным законом, выраженная в ограничении прав и свобод наказываемого лица, применяемая по обвинительному приговору суда к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения. Наказание назначается только судом в обвинительном приговоре. Никто, кроме суда, не правомочен назначать наказания за совершенное преступление. Вступивший в законную силу приговор обязателен для всех и подлежит обязательному исполнению. Уголовное наказание влечет за собой судимость.

Согласно уголовному закону, наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения новых преступлений.

Более строгое наказание в пределах санкции статьи может быть назначено только в том случае, когда менее строгое наказание не может обеспечить достижение целей наказания. Более строгим может оказаться наказание и в том случае, если оно назначено по совокупности преступлений или по совокупности приговоров.

Abstract: Country, independent, democratic, legal state, becoming stages, many after light. In this article on the basis of laws to society of danger of crimes, character and degree of danger, setting the punishments of criminals, applied in motion to the norms of law, types of awarding punishment, emollient and aggravating criminal responsibility and punishment of circumstances.

Awarding punishment, т. of e. punishments by a court at the pronouncement of accusatory sentence important choice in activity, in responsible moment. Awarding punishment : renewal of social justice, correction of convict, convict, so will help to prevent the commission of new crime other persons. So that or for gaining end of punishment must be just. At awarding punishment, character and degree of public danger of crime, personality guilty, and also emollient and aggravating responsibility and punishment of circumstances, it is necessary to take into account a court. Efficiency of awarding punishment and prevention of recurrent crime, crimes, all-round, correct, direct-coupled with an estimation.

It is better to use not very committed crime punishment unconnected with imprisonment, to the persons, not threatening to society, and vice versa, or setting of stricker punishment to the person, committing crime, severe court, because height of such anti-social acts gradual act, man, his educations, it is necessary more long time for moving away of eyes from the commandments left by ancestors.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шараларының бірі болып табылады және ол мемлекеттің қылмыспен қарсы күрес жүргізу құралдарының бірі ретінде қолданылады. Мемлекет қылмысқа қарсы күрес жүргізуде әр түрлі ұйымдастырушылық, тәрбиелік, экономикалық, рухани шаралардың барлық түрін кнінен қолданады, сөйтіп қылмыстан сақтандыру мәселелеріне ерекше көңіл бөледі. Сондықтан да біздің жас, тәуелсіз мемлекетіміз қылмысқа қарсы күрес қылмыстық жазаны қолдануда ең негізгі басты күрес деп саналмайды, бұл құбылысқа қарсы күресте шешуші мәселелер жоғарыда аталып экономикалық, ұйымдастыру, тәрбие, қоғам мүшелерінің белсенділігін, олардың құқықтық сана-сезімін жетілдіру арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан да қылмыстық шара мемлекеттік күштеу шарасы ретінде тек арнаулы, заңда көрсетілген жағдайда ғана жүзеге асырылады. Қылмыс істеген адамдарға мұндай шараны қолдану мемлекеттің атқаратын функцияларының бірі ретінде қарастырылады. Әсіресе ауыр, өте ауыр қылмыс іс-тегендерге соған сәйкес ауыр қылмыстық-құқықтық күштеу шараларын қолдану мемлекеттің міндеті болып табылады. Мемлекеттік күштеу шаралары сан алуан. Оларға бөлек қылмыстық құқықтық шаралар ғана емес, азаматтық, әкімшілік, тәртіптік шаралар да жатады. Қылмыстық шара мемлекеттік күштеу шараларының жеке бір түрі бола отырып, өз ерекшеліктерімен оқшауланады. Жазаны дұрыс тағайындау – құқық қорғау органдарының қылмыстылықпен күрес жолындағы жұмыстардың әсерлілігін арттырудың міндетті шарттарының бірі.

Заңды, негізді және әділ жаза тағайындау қылмыстылықпен күрестің және құқықтық тәртіп нығайтудың маңызды құралы болып табылады. Ол қажетті жазалау ықпалдармен қамтамасыз етеді, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге, сотталғандардың түзелуіне, сол сияқты сотталғандар мен өзге да адамдардың қылмыс жасауын ескертуге мүмкіндік береді.

Жасалған қылмыс үшін тек сот қана жаза тағайындай алады. Одан басқа мемлекеттің ешқандай органы мұндай құқықты пайдалана алмайды [1, 57-б.].

Сот кінәліге жаза тағайындау кезінде нені басшылыққа алуы керек?

Жаза тағайындаудың жалпы бастауы ҚР ҚК 52-бабымен анықталған. Сөйтіп, ҚР ҚК 52-бабында былай делінген:

1. Қылмыс жасауға айыпты деп танылған адамға осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында белгіленген шекте және осы Кодекстің Жалпы бөлімінің ережелері ескеріле отырып, әділ жаза тағайындалады.

2. Қылмыс жасаған адамға оның түзелуі және жаңа қылмыстардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс. Егер жасалған қылмыс үшін көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның

мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза тағайындалады. Жасалған қылмыс үшін осы Кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті баптарда көзделгеннен неғұрлым қатаң жаза осы Кодекстің 58 және 60-баптарына сәйкес қылмыстардың жиынтығы бойынша немесе үкімдердің жиынтығы бойынша тағайындалуы мүмкін. Жасалған қылмыс үшін осы Кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті баптарда көзделгеннен қатаңдығы төменірек жаза тағайындау үшін негіз осы Кодекстің 55-бабында белгіленеді.

3. Жаза тағайындау кезінде қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі айыпкердің жеке басы, сонымен бірге оның қылмыс жасағанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқы, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ тағайындалған жазаны сотталған адамның түзелуіне және оның отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тіршілік жағдайына ықпалы ескеріледі[2, 43-б.].

Бұл баптың мазмұнынан, оның қылмыстық құқықтың барлық негізгі деген институттарын бойына сіңіріп тұрғанын көруге болады (мысалы, қылмыс құрамы, қылмыс сатылары, қылмысқа қатысу институты сияқты және басқалар).

Кінәліні түзу жолға түсіріп қана қоймай, қоғамның барлық мүшелерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғай отырып, олардың құқықтары мен қауіпсіздіктерін сақатуды қамтамасыз ететін қылмыс қана әділетті деп танылады. Әрбір кінәлі адам өзі жасаған қылмысына сәйкес жазалануы тиіс. Сот жазаның әділеттілігін қоғамға сөйле білуі керек.

Жаза тағайындаудың жалпы ережелерінің әрбір талаптары жаза тағайындау кезінде жеке-жеке дербес мәнге ие болғанымен жиынтығында жазаның әділетті болуын қамтамасыз ететін болуы тиіс.

Кінәліге жазалау шараларын анықтау кезінде сот ең алдымен әрбір нақты жағдайдағы жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлардың бар-жоқтығын анықтап алады. Қылмыстық заңдылық бойынша жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын екі түрлі мән-жайы белгілі.

Біріншіден, бұл жаза тағайындау кезінде ескерілетін ҚР ҚК 53 және 54-баптарында аталған мән-жайлар. 53-бап. Қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайлар:

1. Мыналар қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайлар деп танылады:

1) мән-жайлардың кездейсоқ тоғысуы салдарынан алғаш рет қылмыстық теріс қылық не алғаш рет онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасау;

2) кінәлі адамның кәмелетке толмауы;

3) жүктілік;

4) кінәлі адамның жас балаларының болуы;

5) медициналық немесе өзге де көмекті көрсету салдарына қарамастан, қылмыстық құқық бұзушылық жасағаннан кейін жәбірленушіге тікелей осындай көмек көрсету;

6) қылмыстық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген мүліктік залалды ерікті түрде өтеу, қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген моральдық және өзге де зиянның орнын толтыру;

7) жеке басындағы, отбасылық немесе өзге де ауыр мән-жайлардың тоғысуы салдарынан не жаны ашығандық уәжімен қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

8) күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу салдарынан не материалдық, қызметтік немесе өзге де тәуелділігіне қарай қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

9) қажетті қорғаныстың, аса қажеттіліктің, құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап алудың, негізді тәуекелдің, бұйрықты немесе өкімді орындаудың, жедел-іздістіру іс-шараларын немесе жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асыру кезінде құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу жағдайында қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

10) жәбірленушінің қылмыстық құқық бұзушылыққа түрткі болған заңға қайшы немесе бейморальдық мінез-құлқы;

11) шын ниетпен өкіну, айыбын мойындап келу, қылмыстық құқық бұзушылықты ашуға, қылмыстық құқық бұзушылықтың басқа да сыбайлас қатысушыларын әшкерелеуге және қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесінде алынған мүлікті іздестіруге белсенді түрде ықпал ету.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделмеген мән-жайлар да жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жайлар ретінде ескерілуі мүмкін.

3. Егер жеңілдететін мән-жай осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол өзінен-өзі жаза тағайындау кезінде қайтадан ескерілмеуі мүмкін.

54-бап. Қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар:

1. Мыналар қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар деп танылады:

1) қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы, қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы;

2) қылмыстық құқық бұзушылық арқылы ауыр зардаптар келтіру;

3) қылмыстық құқық бұзушылықты адамдар тобының, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобының жасауы, қылмыстық топ құрамында жасау;

4) қылмыстық құқық бұзушылық жасағанда айрықша белсенді рөл атқару;

5) кінәлі адамға психикасының бұзылуының ауыр түрінен зардап шегетіні көрінеу белгілі адамдарды не қылмыстық жауаптылық жасына толмаған адамдарды қылмыстық құқық бұзушылық жасауға тарту;

6) ұлттық, нәсілдік және діни өшпенділік немесе араздық уәжі бойынша, басқа адамдардың құқыққа сыйымды әрекеттері үшін кек алу, сондай-ақ басқа қылмыстық құқық бұзушылықты жасыру немесе оны жасауды оңайлату мақсатында қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

7) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты, сондай-ақ жас балаға, басқа да қорғансыз немесе дәрменсіз адамға не кінәлі адамға тәуелді адамға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

8) адамның өзінің қызметтік, кәсіптік немесе қоғамдық борышын орындауына байланысты осы адамға немесе оның жақындарына қатысты қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

9) аса қатыгездікпен, садизммен, қорлаумен, сондай-ақ жәбірленушіні қинаумен қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

10) қару, оқ-дәрілер, жарылғыш заттар, жарылыс немесе оларды имитациялайтын құрылғылар, арнайы дайындалған техникалық құралдар, тез тұтанатын және жанғыш сұйықтықтар, улы және радиоактивті заттар, дәрілік және өзге де химиялық-фармакологиялық препараттар пайдаланып, сондай-ақ күштеп немесе психикалық мәжбүрлеуді қолданып не жалпы қауіпті тәсілмен қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

11) төтенше жағдай, төтенше ахуал кезінде, сондай-ақ жаппай тәртіпсіздіктер барысында қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

12) алкогольден, есірткіден немесе уытқұмарлықтан масаң күйде қылмыстық құқық бұзушылық жасау. Сот қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатына қарай бұл мән-жайды ауырлататын мән-жай деп танымауға құқылы;

13) адамның өзі берген сертін немесе кәсіби антын бұза отырып, қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

14) кінәлі адамға оның қызмет бабына немесе шартқа қарай көрсетілген сенімді пайдаланып қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

15) билік өкілінің нысанды киімін немесе құжаттарын пайдаланып қылмыстық құқық бұзушылық жасау;

16) құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік орган қызметкерінің, судьяның өзінің қызмет бабын пайдаланып қылмыстық құқық бұзушылық жасауы.

2. Егер осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген мән-жай осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде қайтадан ескерілмеуі мүмкін[3, 122-б.].

3. Жаза тағайындау кезінде сот осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілмеген мән-жайларды ауырлататын мән-жайлар деп тани алмайды.

Жаза тағайындау кезінде сот тәртіп бойынша Қылмыстық кодексі баптарының санкцияларында көрсетілген жаза түрлері мен олардың шектеулерін басшылыққа алады.

Дегенмен солай бола тұрса да, әрекеттің мақсаттары мен себептеріне, айыпкердің рөліне, оның қылмыс жасау кезіндегі немесе одан кейінгі мінез-құлқына байланысты ерекше мән-жайлар және әрекеттің қоғамдық қауіптілігі дәрежесін едәуір азайтатын басқа да мән-жайлар болған кезде, сондай-ақ топтық қылмысқа қатысушы топ жасаған қылмыстарды ашуға белсене жәрдемдескен кезде жаза Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында көзделген ең төменгі шектен төмен тағайындалуы мүмкін, не сот жазаның осы бапта көзделгеннен неғұрлым жеңіл түрін тағайындауы не міндетті жаза ретінде көзделген қосымша жаза түрін қолданбауы мүмкін.

Ерекше мән-жайлар заңда анықталмаған және аталмаған, сондықтан қайсысын ерекше мән-жай деп белгілеу соттың өзіне жүктеледі. Өздерінің сипаттарына қарай олар заңда аталғандай іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігін елеулі түрде азайтатындай, сондай-ақ топтасып жасалған қылмысқа қатысушының топ жасаған қылмысты ашуға белсене көмек көрсеткен жағдайы да жеңілдетуші болуы керек.

Қылмыстық құқық теориясында ұзақ уақыт бойы тиісті қылмыс үшін заңда қарастырылғандағыдан гөрі соттың жеңілрек жаза тағайындауына мүмкіндік беретін ерекше мән-жайлардың табиғатына байланысты пікірталастар болды. Бір авторлар ерекше мән-жайлар деп жазаны жеңілдететін мән-жайлар тізіміне енген ерекше жеңілдететін мән-жайларды санады. Ал енді біреулері ерекше деп заң жүзінде жазаны жеңілдететін мән-жайлар тізіміне (ҚР ҚК 53-бабы) енген, сондай-ақ аталған тізімге енген, бірақ жазаны жеңілдететін деп сот шешкен мән-жайларды санады.

Сот тәжірибесі соңғы көзқарасты сенімді түрде қолдай отырып, және неғұрлым жеңіл жаза тағайындай отырып, заң тізімінде көрсетілген және көрсетілмеген жеңілдететін мән-жайларды ескереді. ҚР Жоғарғы соты Пленумының 1999 жылғы 30-сәуірдегі «Соттардың қылмыстық жаза тағайындау кезінде заңдылықтарды сақтауы туралы» қаулысының 7-тармағы «ерекше мән-жайлар болып жазаны жеңілдететін жекелеген мән-жайлар да, олардың жиынтығы да таныла алады. Сот үкімде іс бойынша қандай нақты мән-жайды алатынын және ҚР ҚК 55-бабын қолдана отырып, кінәлінің тұлғасы туралы қандай мәліметті негізге алатынын көрсетуге міндетті», деп көрсетеді.

Жазаны төменгі деңгейде жеңілдету үшін қос текті ерекше мән-жайлар: объективті және субъективті мән-жайлар қажет. Өзінің жиынтығында олар жасалған іс-әрекет пен кінәлі адамның тұлғасын ҚР ҚК Ерекше бөлімінің баптарында қарастырылғандай қылмыстың осындай түріне қарағанда қауіптілігі азырақ болуы керек екендігін көрсетуі тиіс. Іс-әрекетке қарағанда бұл деректер кішігірім мөлшердегі келтірілген шығынлар жайдына болуы мүмкін. Тұлғаның неғұрлым аз қауіптілігін шығында қалпына келтіру, шын өкініп келуі, қылмысты ашуға белсене көмек көрсетуі және басқалары айғақ бола алады[4, 85-б.].

Сот заңға сәйкес ерекше жағдайды, ҚР ҚК 55-бабы рұқсат ететін жаза тағайындау тәртібі шын мәнінде жеткілікті объективті және субъективті негіздерсіз қалай болса солай емес, ерекше жағдайларда қолданылатындай жан-жақты бағалауға міндетті. Осыған орай Қазақстан Республикасының жоғарғы соты былай деп көрсетеді, «осы қылмыс үшін қарастырылғаннан гөрі неғұрлым жеңілірек жаза тағайындауға санкцияда қарастырылған жазалардың қалған түрі тым қатандығына байланысты қолданылмайтын болмайтындығына және жасалған әрекеттің қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесі белгіленген ерекше жеңілдетуші мән-жаймен сәйкеспеген жағдайда ғана жол беріледі».

Сот ерекше мән-жайлар болған жағдайда:

1) ҚР ҚК Ерекше бөлімінің тиісті баптарында қарастырылған төменгі деңгейдегі шектен де төмен жаза тағайындай алады;

2) осы баппен қарастырылған жазадан гөрі неғұрлым жеңілірек жаза тағайындай алады;

3) жазаның қосымша түрін қолдана алмайды.

Егер Ерекше бөлімнің бабында жазаның төменгі шегі анықталған болса, онда төменгі шектен төмен жаза тағайындауға болмайды және сот баламалы санкция болған жағдайда неғұрлым жеңіл жаза таңдай алады.

Жалпы бөлімнің де белгіленген ең төменгі шектен төмен деңгейінде жаза тағайындауға болмайды.

Қылмыстық кодекспен аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындаудың кейбір ерекшеліктері қарастырылған. (Аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындау (ҚР ҚК 56-бабы)).

Аяқталмаған қылмыстың екі сатысы бар: дайындалу мен оқталу, бұлар бірі бірінен нақты жағынан да, сол сияқты жасалған әрекеттің ауырлығына қарай да айырмашылықта болады. Осыған байланысты бұл әрекеттер аяқталған қылмысқа қарағанда қауіптіліктері аз деп танылады. Сондықтан заң шығарушы аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындауға дайындалу мен оқталуды теңестіре отырып қарастырады және олар үшін жаза тағайындау шегін нақтылайды.

Қылмысқа дайындалу қауіптілігі онша емес іс-әрекет. Сондықтан да болар заң қылмысқа оқталу мен аяқталған қылмысқа қарағанда оған неғұрлым жаза қарастырады. Қылмысқа дайындалғаны үшін жазаның мерзімі немесе мөлшері Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде аяқталған қылмыс үшін тиісті бапта көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрінің ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің жартысынан аспауы керек (ҚР ҚК 56-бабының 2-бөлігі).

Қылмысқа оқталу – қылмысқа дайындалуға қарағанда аяқталмаған қылмыстың түріне қарағанда тым қауіптірек, ал аяқталған қылмысқа қарағанда қауіптілігі неғұрлым жеңілірек. Сөйтіп, ҚР ҚК 56-бабының 3-бөлігіне сәйкес, қылмысқа оқталғаны үшін жазаның мерзімі мен мөлшері Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті бапта ерекше қылмыс үшін көзделген жазаның неғұрлым қатаң түрінен ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің төрттен үштен аспауы керек[5, 214-б.].

Қылмыстардың жиынтығы бойынша жаза тағайындау өзіндік ерекшеліктерге ие болады атап айтқанда, сот әрбір қылмыс үшін негізгі, ал қажет бола қалғанда негізгі немесе қосымша жаза тағайындап, түпкілікті жазаны жеңілірек, қатаң жазаны ауырырақ қатаң жазаға сіңіру жолымен немесе тағайындалған жазаларды толық немесе ішінара қосу жолымен белгілейді

Сөйтіп, қылмыстардың жиынтығы бойынша жаза тағайындауды төмендегідей екі кезеңде жүргізу ұйғарылады:

1) қылмыстардың жиынтығына енетін әрбір қылмыс үшін бөлек жаза тағайындау

2) түпкілікті жазаны қылмыстардың жиынтығы бойынша тағайындау

Жаза тағайындаудың мұндай тәртібі үкімді кассациялық немесе қадағалау инстанциясында қайта қараған жағдайда негіз болғанда жекелеген қылмыс үшін жазаны жеңілдетуге немесе оны үкімнен мүлдем алып тастауға мүмкіндік береді. Мұның сондай-ақ, әрбір жеке қылмыс бойынша рақымшылық немесе кешірім жасау кезінде маңызы бар.

Егер сотталған адамның ісі бойынша сот үкім шығарғаннан кейін оның бірінші іс бойынша үкім шығарылғанға дейін жасаған басқа бір қылмысқа айыпты екені анықталса, жаза нақ сол ережелермен тағайындалады. Бұл жағдайда соттың бірінші үкімі бойынша өтелген жаза түпкілікті жазалау мерзіміне есептеледі.

Қылмыстардың жиынтығы бойынша тағайындалған түпкілікті жаза, жазаларды бір-біріне сіңіру мен қосу жазаның өтелмеген бөлігі бойынша емес, алғашқы үкімнің барлық жазасының мөлшерінен шығын болғандықтан алғашқы үкім бойынша тағайындалған жазада төмен болмауы тиіс.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына бірінші рет қылмыстардың қайталануы жағдайында жаза тағайындаудың жалпы қағидаларын белгілейтін норма енгізіліп отыр. ҚР ҚК 13-бабы Қылмыстардың қайталануының үш түрін: қайталануы, қауіпті қайталануы және аса қауіпті қайталануын анықтайды.

Осы жерде Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты былай деп түсіндіреді, қылмыстардың қайталануы жағдайында жаза тағайындау кезінде соттар ҚР ҚК 59-бабының талаптарын қатаң ескеруге міндетті, тиісті қылмыстардың қайталануы жағдайында жазаның мерзімі мен мөлшердің ең төменгі деңгейін белгілейді.

Егер ҚК Ерекше бөлімінің қолданылатын нормалары саралаушы белгі ретінде соттылықтың бар-жоқтығын қарастыратын болса, мәселе осы жоғарыда аталғандай жағдайда шешіледі. Яғни, сот жаза тағайындау кезінде қылмыстардың қайталануы кезіндегі жазаның ең аз мөлшеріне қатысты шеңберде шектеліп қалмайды. Бұл мұндай жағдайда қылмыстардың қайталануы қылмыстық-құқықтық нормаларының санкцияларын құрастыру кезінде және оның жаза тағайындау кезінде екінші қайталап талап етілмеуіне байланысты.

Қылмыстардың жиынтығына қарағанда барлық қылмыс алғашқы үкім шығарылғанға дейін жасалған болса, үкімдердің жиынтығы сотталған адам үкім шығарылғаннан кейін, бірақ жазаны толық өтегенге дейін жаңадан қылмыс жасаса қарастырылады.

Сөйтіп, үкімдер жиынтығының белгілері мыналар болып табылады:

- 1) адамға тағайындалған жаза жөніндегі үкімнің болуы;
- 2) бұл жазаны сотталған адамның толығымен өтемегендігі;
- 3) жаңа қылмыстың үкім шығарылғаннан кейін, бірақ жаза толығымен өтелмей жатып жасалуы.

Үкімдердің жиынтығы кезінде жаңа қылмыс бұрын жасаған қылмысы үшін сотталғаннан кейін жасалады. Мұндай жағдай кінәлінің қоғамдық қауіптілігінің жоғары екендігін білдіреді, сондықтан бұл орайда жаза тағайындаудың неғұрлым жоғары ережесі қолданылады.

Үкімдердің жиынтығы бойынша жаза тағайындау кезінде тек қана жазаларды толық және ішінара қосу қағидасы қолданылады. Үкімдердің жиынтығының тағы бір ерекшелігі, сотталған адам үкім шығарылғаннан кейін, бірақ жазаны толық өтегенге дейін жаңадан қылмыс жасаса, сот соңғы үкім бойынша сот тағайындаған жазаға соттың алдыңғы үкімі бойынша жазаның өтелмеген бөлігін толық немесе ішінара қосады.

Үкімдердің жиынтығы бойынша түпкілікті жаза қайта жасалған қылмыс үшін тағайындалған жазадан да, соттың оның алдындағы үкімі бойынша тағайындалған жазаның өтелмеген бөлігінен де артық болуы тиіс.

Түпкілікті анықталған негізгі жазаға соттың қылмыстардың жиынтығын құрайтын қылмыс үшін тағайындалған қосымша жазалардың кез келгенін қосуға құқығы бар[6,92-б.].

Сот жаза тағайындау кезінде қылмыстық құқықтың заңдылық, адамгершілік, әділеттілік және жазаны жекелендіру сияқты қағидаларды басшылыққа ала білу керек. Олар ҚР ҚК 52-бабының мағынасынан туындайды.

Заңдылық қағидасы соттардың жасалған қылмыс үшін жауаптылық қарастыратын заң баптарының белгіленген санкциясы бойынша дәлме-дәл нақты жаза тағайындау кезінде көрінеді. Бұл санкцияның шегі нақты қылмыс пен кінәлі тұлғасының жекеленген ерекшеліктерін ескеру үшін толығымен жеткілікті.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. «Юрист» баспасы. Алматы, 2014. 39 бет.
- 2 Комментарий к уголовному кодексу. (общая часть). Борчашвили И.Ш., Даулбаев А.К. А, 2015.
- 3 Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексіне түсінік. А. Ағыбаев, А, 2015.
- 4 Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 1997 жыл және 2014 жылғы баптарына салыстырмалы кесте. Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2014. – 236-бет.
- 5 Уголовное право Республики Казахстан общая часть. Учебное пособие (практикум). Бимолданаов Е.М. Алматинская академия МВД РК Алматы, 2013 г.
- 6 Комментарий к уголовному кодексу РК. Отв.ред. И.Ш. Борчашвили, Г.К. Рахимжанова. Караганда. 1999г.

Бекмуратов Ерман Полатович

з.ғ.к., аға оқытушы.

Қозыбақова Сандуғаш Аубакировна

аға оқытушы

М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Университеті

ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТҮЗЕУ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ

Анотация. Уголовное право является отдельной сферой и систематически в целом как правовая структура, в зависимости от ее структуры, уголовный исполнительный орган соответствующая процедура для субъектов и участников правовых отношений модель определяет модель. В этой связи, исполнить наказание за совершение или уголовное преступление необходимость, возникающая из-за вмешательства общественных отношений, вы можете распознать образец поведения.

Abstract: Criminal law is a separate area and systematically as a whole as a legal structure, depending on its structure, the criminal executive body appropriate procedure for subjects and participants in legal relations the model defines the model. In this regard, execute a sentence for a crime or a criminal offense The need arising from the interference of social relations, you can recognize the pattern of behavior.

Қылмыстық жазаның бір түрі ретіндегі бас бостандығынан айыру – қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп саналған адамды заңды бұлжытпай орындау, адамзат өмірінің тәртібін құрметтеу мен әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталғандардың да өзге адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу мақсатында соттың үкімімен белгіленген мерзімде, ол үшін арнайы қарастырылған түзеу мекемелерінде мәжбүрлеп оқшалаумен кәрінеді. Атқару тұрғысынан алғанда бас бостандығынан айырудың мәні сотталған адамның соттың үкімімен белгіленген мерзімге түзеу мекемесіне мәжбүрлеп орналастырылып және сонысымен оны қоғамнан оқшаулауда. Бас бостандығынан айыру түрінде жазаны атқару құрамында түзеу коло-ниялары, тәрбиелеу колониялары және түрмелер бар түзеу мекемелері жүйесінде жүзеге асырылады. Қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамаларында бекітілген бас бос тандығынан айыру түріндегі жазаның мазмұны қылмыскерді еркін жүріп-тұру мүмкіндігінен айырып, қатаң белгіленген түрде сазайын тартқызумен көрінетін арнайы заң жүзіндегі нысан болып саналады.

Қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығы мен заңнамаларында бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жаза деген ұғым жоқ, ал бас бостандығы деген ұғымды заң жүзіндегі мағынада өз еркімен жүріп-тұру, өзінің еркі бойынша тұрғын-жайы мен өзге де дүние-мүлкін пайдалану, кәсібі мен тұрғын жайын өз қалауынша таңдау, мемлекет азаматы ретінде құқығы мен міндеттерін еркін жүзеге асыру деп түсінуге болады. Бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны қолдану адамның құқықтық мәртебесін өзгертеді, сотталған адамның бәрінен бұрын тұрғылықты жерінен, айналысатын кәсібінен, белгілі бір өмір салтын елеулі түрде шектейді. Жеке адамның бас бостандығының басты элементтері азаматтың заң жүзіндегі құқықтары мен міндеттері болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы тұлғаның негізгі құқықтары мен міндеттері арқылы бостандықтың, құқық пен міндеттің мазмұнын нақталай түседі. Азаматтардың мұндай құқықтары мен міндеттерін қоғамдық, мемлекеттік мүддесіне 30 және адамның мүддесіне қарсы пайдалануға болмайды, олай ету заңға қайшы келеді.

Қылмыскердің қоғаммен шиеленісті араласуы қылмыс жасауымен кәрініп, ол сол үшін жаза қолдану арқылы шешіледі. Қылмыскерді бостандығынан айыра отырып, мемлекет оның жаңа қылмыстар жасау ниетіне тосқауыл қояды, оның дұрыс жолға түсіп, түзелуіне қолайлы жағдай туғызады. Жазаның осы түрін жүзеге асыру үшін жасалған қылмыстардың түріне қарай және қылмыскерлердің жас ерекшеліктеріне қарай ҚР қылмыстық -атқару заңнамалары ересектерге және кәмелетке толмағандарға арналған қылмыстық-атқару мекемелерінің екі тобын қарастырады. Өз кезегінде бұл мекемелер ересек әйелдерді және кәмелетке толмаған қыз балаларды қарсы жыныстылардан яғни еркектерден бөлек орындарға бөлінеді.

Сөйтіп, ересек еркектерге арналған түзеу колониялары колония-қоныс, жалпы, қатаң және аса қатаң режимдегі колонияларға бөлінеді.

Колония-қоныс абайсыздықпен қылмыс жасағаны үшін 7 жылдан аспай-тын мерзімге сотталған ересек еркектерді, сондай-ақ ересек әйелдерді; қылмыстық-атқару заңына сәйкес тәртіп негізінде жалпы және қатаң режимдегі колониялардан ауыстырылған сотталғандарды (әйелдер мен еркектерді) ұс тауға арналған.

Түзеу колониялары кәмелеттен асқан еркек және әйел сотталғандарға айналған.

Жалпы режимдегі түзеу колониялары әдейі жасаған кішігірім немесе орта ауырлықтағы қылмыстар және ауыр қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға алғаш рет сотталған адамдардың, сондай-ақ абайсызда жасаған қылмысы үшін 7 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардың жазасын атқарады.

Әйелдер, бас бостандығынан айыруға сотталған жағдайда, аса қауіпті қай-талғаннан басқалары жазаларын жалпы режимдегі түзеу колониясында өтейді. Аса қауіпті қайталанған қылмыс жасап сотталған әйелдер үшін жазаны өтеу қатаң режимдегі түзеу колонияларында белгіленеді. Қатаң режимдегі түзеу колонияларында жазаны аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға алғаш рет сотталған, сондай-ақ бұрын бас

бостандығынан айыруды өтеген, қылмыстарды қайталаған және аса қауіпті қайталаған еркектер өтейді.

Айырықша түзеу колонияларында қылмыстар аса қауіпті қайталанған жағдайда еркектер, өмір бойы бас бостандығынан айырылғандар, сондай-ақ өлімге кесу түріндегі жазаны кешірім жасау тәртібімен бас бостандығынан айыруға ауыстырылып сотталған жазасын өтейді.

Түрмелерде ерекше ауыр қылмыс жасағаны үшін, қылмыстар аса қауіпті қайталанған жағдайда бес жылдан астам мерзімге сотталған, сондай-ақ жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзып түзеу колонияларынан ауыстырылған адамдар жазасын өтейді. (ҚР ҚАК 69-бабы). ҚР ҚАК 126-бабына сәйкес түрмелерде жалпы және қатаң режимдер белгіленеді. Қатаң режимде осы түзеу мекемесіне келіп түскен сотталғандар мен жалпы режимнен көшірілген сотталғандар ұсталады. Сотталған жүкті әйелдер мен жанында жас балалары бар сотталған әйелдерді, сондай-ақ I және II-топтағы мүгедектер болып табылатын сотталған дарды қатаң режимде ұстауға болмайды. Қатаң режимге жазалау мерзімінің кемінде бір жылын өтеуі бойынша сотталғандар жазаны өтеу тәртібін бұзбаған жағдайда жалпы режимге көшірілуі мүмкін.

Тәрбиелеу колониялары бас бостандығынан айыруға сотталған кәмелетке толмағандар, сондай-ақ жиырма жасқа жеткенге дейін тәрбиелеуге қалдырылған сотталғандарға арналған. Тәрбиелеу колонияларының өзі жалпы және қатаң режимдегі колонияларға бөлінеді. Жалпы режимдегі тәрбиелеу колониясында бірінші рет бас бостандығынан айыруға сотталған еркектер, сондай-ақ кәмелетке толмаған ұсталады. Қатаң режимдегі тәрбиелеу колониясында бұрын бас бостандығынан айыру жазасын өтеген кәмелетке толмаған еркек балалар ұсталады.

Тәртіп бойынша 18 жасқа толған сотталғандар жасы 20-ға толғанға дейін тәрбиелеу колониясында қалдырылады. Мұндай шара таза тәрбиелік мақсатта көзделген және ол прокурордың рұқсаты бойынша колония әкімшілігімен қолға алынады.

Тәрбиелеу колония орындағы жазаны өтеудің ерекшелігі – мұнда жазаны өтеудің дағыдылы, жеңілдетілген, жеңілдікті және қатаң жағдайлары белгіленеді. Ересек сотталғандар жазасын өтеуге арналған түзеу колонияларымен салыстырғанда, мұнда жазаны өтеудің тағы бір түрі – жазаны өтеудің жеңілдікті жағдайы енгізілген. Осы көрсетілген жағдайлардың әрқайсысына қылмыстық-атқару заңнамасы нақты бір құқықтық шектеулер белгілейді (ҚР ҚАК 128-бабы). Атап өтетін жай, ересек сотталғандардың бас бостандығынан айыру жазаны өтеуге арналған тәрбиелеу колонияларымен жалпы және қатаң режимдегі тәрбиелеу колонияларындағы жағдайлардың бір-бірінен айырмашылығы жоқ, бәрі бірдей. Айырмашылықтар жоғарыда айтылған жазаны өтеудің төрт түрінің шеңберінде ғана. Түзеу мекемелерінің барлық жүйесінің міндеттеріне тоқтала келгенде, олардағы үкімді орындау қылмыстық-атқару заңнамасының белгіленген ере-желеріне сәйкес жүргізілетіндігін айтуға тура келеді. Бұл жерде мекемелер мен органдар соттың үкімінде көрсетілген жазаны құқықты шектеудің жиынтығы ретінде орындаса, жекелеген жаза түрлері бойынша тәрбиелік ықпал ету шараларын қолданады.

Дегенмен мұндай функция тек осы айтылған міндеттермен шектеліп қалмайды. Қылмыстық жазаны атқаратын мекемелер мен органдар мысалы, соттың медициналық сипаттағы мәжбүрлеу, қылмыспен келтірілген шығындарды өндіріп алу. Жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың маңызді міндеттері сотталушының түзелуін қамтамасыз ету, сотталғандардың өздерінің жалпы білімі мен мәдени деңгейін, денсаулығын, психикалық, құқықтық, рухани дамуын көтеру жолымен олардың өмірлік бағыт-бағдарын, мінез-құлқының ниеттері мен мақсаттарын бағалауына қолайлы жағдай туғызу, сондай-ақ бас 32 бостандығын айыру орнында өркениетті өмір жолының деңгейін көтеруді қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл міндеттер қылмыстық жазаны атқаратын мекемелер мен органдардың алдында тұрған сотталғандарды түзету үшін өте маңызы бар, басымдылығы мол міндеттер болып саналады. Сөйтіп, жазаны атқаратын мекемелер мен органдар келесідей маңызды міндеттерді атқарады: соттың үкімін орындау; сотталғандардың түзелуін қамтамасыз етеді; өзінің және өзге адамдар тарапынан жаңа қылмыстар жасалуын ескертеді. Осы міндеттердің әрқайсының өздерінің жеке-жеке маңызы бар, жалпылай алғанда олар қылмыстық жазаның орындалу процесінің мәні мен мазмұнын ашады. Бұрынғы қолданыстағы еңбекпен түзеу заңнамасында еңбекпен түзеу колониясы түзеу мекемелерінің ең негізі түрі саналған ереже бекітілген болатын. Жаңа Қылмыстық-атқару кодексында ондай бекіту жоқ, дегенмен ол жағдайды онша өзгерте қойған жоқ.

Бүгінде түзеу колониялары белгілі бір дәрежеде жазаны атқару органдарының алдында тұрған міндеттерді жүзеге асыруға бейімделген. Бұдан бұрын айтып өткеніміздей түзеу мекемелері әр түрлі бөлінеді. Олар бір-бірінен режимдеріне қарай емес, өзге де жағдайларының мазмұнына қарай, сондай-ақ оларды ұсталатын сотталған адамдардың сапаттарына қарай айырмашылықта болады. Бұл соттарға, одан кейін түзеу мекемелері әкімшілігінің қылмыстық жазаны бірдей тағайындауына ғана емес, жазаны жасалған іс-әрекеттің қауіптілік дәрежесіне, сотталғанның тұл-ғасы мен жазасын өтеу кезінде көрсеткен мінез-құлқына байланысты атқаруына мүмкіндік береді.

Ұстау мен бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу шарттары бойынша бостандық пен бостандықтан айырудың арасындағы жағдайы жеңілірек орын колония-қоныс болып танылады.

Қылмыстық-атқару заңдылықтарына (ҚР ҚАК 124-бабы) колония-қоныстың екі түрі болады:

1) абайсызда жасаған қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға жеті жылдан аспайтын мерзімге сотталғандарға арналған колония-қоныс;

2) жалпы және қатаң режимдегі колониядан жақсы мінездемемен ауыстырылған сотталғандарға арналған колония-қоныстар.

Одан әрі қатаңдық дәрежесіне қарай жалпы, қатаң және ерекше режимдегі колониялар тұрды. Олардағы жазаны өтеу жағдайына кейінірек тоқталамыз. Түзеу колониясын оның бастығы басқарады. Бастықтың тәрбие

жөніндегі, режим жөніндегі жедел жұмыстар жөніндегі және шаруашылық жөніндегі орынбасарлары болды. Колония құрымында кадрлар бөлімі, бухгалтерия, арнаулы бөлім, медициналық-санитарлық бөлім; азық-түлік қызметі және колонияның өзі мен шаруашылығы ойдағыдай қызмет жасауын қамтамасыз ететін тиісті басқа да буындары болады. Сотталғандар тобы өз кезегінде шаруашылықтық немесе мектептік тәртіп бойынша қалыптасатын отрядтарға бөлінеді.

Оларды отряд бастықтары, ал шаруашылық бригадаларын сотталғандардың өздерінің арасынан сайланатын бригадирлер басқарады. Түзеу колонияларының (колония-қоныстан басқалары) өз алдын бөлек берік қабырғамен, шарбақпен немесе тікенек сыммен қоршалған жері, оның ішінде тұрғын орындағы «сотталғандарға арналған жатақханалары), әкімшілік ғимараттары, қызметтік құрылыстары, клуб, асхана, монша, айыпты оқшаулағышы, камералық типтері орын, бақылау-жіберу пункті (КПП) болады. Жағдайды жақсарту ойластырылғанда тұрғын орынға шаруашылық алаңдары, зауыт цехтары, шеберханалар, фабрика жақынырақ, жалғастырыла салынады. Түзеу мекемелерін (колония-қоныстан басқаларын) сыртқы өмірден оқшаулау ішкі әскер бөлімшелерімен немесе арнайы үйретілген күзет бөлімдерінің күшімен атқарылады.

Өзінің өндірістік бағытына қарай түзеу колониялары фабрика-зауыттық, құрылыстық, ағаш дайындайтын, ауыл шаруашылықтық болып бөлінуі мүмкін. Кейбір түзеу колониялары бас бостандығынан айыру орнын және ауру хана қызметін де атқарады, яғни маскүнемдік, нашақорлық, мерез, құрт аурулары және басқа да ауруларға ұшыраған сотталғандарды емдеуге арналады. Осы сияқты бас бостандығынан айыру орындарын жабдықтаудың тәртібі. Түзеу мекемелерінің ішкі Ережелерінің 11-тарауымен реттелген (Астана, 2001). Жатақхана үйінде жатын орнымен бірге әрбір отряд бастығына арналған арнаулы кабинет жабдыкталады, мәдени-бұқаралық жұмыстар бөлмесі, тамақ өнімдерін сақтайтын және ас қабылдайтын, орындар, шешініп-киінетін орын, дәретхана, киім мен аяқкиім кептіретін орын болады.

Колонияның сыртында азық-түлік пен мүлік, жанар-жағар май, сыр-бояу заттарының, сотталғандардың ұзақ сақталатын жеке мүліктерінің, көкөніс қоймалары; нау байхана; гараждар; дәріхана; сотталғандардың кездесуге келген жақын туыстары, сондай-ақ колонияға қызмет бабымен іссапарға келген лауазымды адамдар орналасатын мейманхана үлгісіндегі үйлер орналасады. Түзеу колониясы – заңды тұлға. Түзеу колонияларының барлығы өзінің жиынтығында Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің құрамына енетін қылмыстық жазаны атқару жөніндегі жүйені құрайды (УИС – ҚАЖ). Бас бостандығынан айыру орындарына басшылық жасау үшін әрбір облыста сотталғандардың санына байланысты қылмыстық-атқару жүйесінің бөлімдері немесе басқармалары құрылады. Қазақстан жеріндегі барлық бас бостандығынан айыру орындарына Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі басшылық жасайды. Түзеу мекемелерінің ішкі тәртіп Ережелеріне сәйкес Қазақстан Республикасындағы түзеу мекемелері Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің бұйрығымен ұйымдастырылып құрылады және таратады. Іс жүзінде сотталғандардың сандық мөлшері төмендегі белгіленген көрсеткіштерден аспауы тиіс:

- жалпы режимдегі түзеу колонияларында – 2000 адам;
- қатаң режимдегі түзеу колонияларында – 1800 адам;
- ерекше режимдегі түзеу колонияларында – 1600 адам;
- түзеу колония-қоныстарда – 1000-1500 адам;
- тәрбиелеу колонияларында – 750 адам;
- түрмеде – 2000 адам.

Жоғарыда көрсетілген колонияның түрлері мен оның мөлшеріне, сондай-ақ әйелдер мен кәмелетке толмаған қыздарды ұстауға арналған бас бостандығынан айыруға орындарына қарай отырып, түзеу колониялары шынында түзеу мекемелердің ең негізгі түрі деген қорытынды жасауға болады. Түзеу мекемелерінің ішкі тәртіп Ережелерінің 5-параграфында: «Түзеу мекемелері заңды тұлғалар құқығын иеленеді, оның Қазақстан Республикасының Ел таңбасы бейнеленген және мекеменің атауы жазылған мөрі болады», делінген.

Өзінің күнделікті қызметінде түзеу мекемелері тергеу органдарымен тығыз байланысқан әрекеттестікте болады: олар бұрын бас бостандығынан айыру орындарда болған айыпталушылардың тұлғасын зерттеуге, сондай-ақ сотталғандардың қамауға түскенге дейінгі қылмыстық жауаптылыққа тартылған қылмыстық әрекеттерін ашуға көмек көрсетеді. Түзеу мекемелері соттармен де тығыз байланыс жасасады. Соттар жазаның түрінің, режимінің және түзеу мекемелерінің өзгертіліп немесе ауыстырылуына бақылау жасайды.

Түзеу мекемелерінің өзара әрекеттестігінің маңызды бағыттарының бірін бас бостандығынан босап шыққандардың түзелу нәтижесін бекіте түсу мақсатында полиция аппараттарымен бірлесе отырып жүргізеді (жұмысқа орналастыру, тұрмыстық, тұрғын үй мәселелерін шешуге көмектесу, әкімшілік қадағалау жүргізу және басқалар). Түзеу мекемелерінің барлық қызметі заң негізінде құрылады, дегенмен сол жағдайлардың бәрі де жіті бақылауды талап етеді. ҚР ҚАК 17-бабы атқарушы органдардың бақылауын белгілейді.

Бәрінен бұрын өзінің аумағында орналасқан түзеу мекемелері мен органдарына қатысты кең көлемдегі мәселелер бойынша бақылауды өкімет органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары жүзеге асырады. ҚР ҚАК 18-бабы сот бақылауының нысандарын нақты айтады. Жазаны өтеуден шартты-мерзімінен бұрын босату туралы, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жұмсақ түріне ауыстыру туралы, сотталушының ауруына байланысты жазадан босату туралы, адамның жеке басына қарсы жасаған ауыр және аса ауыр қылмыстары үшін бес жылдан артық мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталғандарды қоспағанда, жүкті әйелдердің және сегіз жасқа дейін балалары бар әйелдердің жазаларын өтеуін кейінге қалдыру туралы, сондай-ақ түзеу мекемесінің түрін өзгерту туралы мәселелерді шешу кезінде жазалардың атқарылуын сот бақылайды.

Жазаны атқарушы мекемелер мен органдар үкім шығарған сотқа сотталғандардың қоғамдық жұмыс- тарды, түзеу жұмыстарын, бас бостандығын шектеуді, қамауды, тәртіптік әскери бөлімде ұстауды, бас бостандығынан айыруды өтеуінің басталғаны және оның орны, айыппұл салу, белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, арнайы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбы нан және мемлекеттік наградалардан айыру, әскери қызмет бойынша шектеу, мүлкін тәркілеу, өлім жазасы түріндегі жазалардың атқарылуы туралы хабарлайды. ҚР ҚАК 19-бабы жаза атқарушы мекемелер мен органдардың ведомстволық бақылау қызметін жүзеге асырылуын реттейді.

Онда ведомстволық бақылауды жүзеге асыру тәртібі нормативтік құқықтық актілермен белгіленетіндігі айтылған. Мәселен, Түзеу мекемелерінің ішкі тәртіп Ережелерінің 1-параграфының 1-тарауы түзеу мекемелеріне инспекция жүргізудің тәртібін белгілеп, оны орындаушы адамдары және инспекция жүргізу мерзімін белгілейді (кем дегенде екі жылда бір рет және оны Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі аппаратының қызметкері басқарады. Жазаны атқаратын органдары мен мекемелердің қызметіндегі заң бұзушылықтар мен кемшіліктер айтарлықтай әсер ететін тексеріс прокурорлық қадағалау болып саналады. Жазаны атқаратын органдар мен мекемелер әкімшіліктері қызметіндегі заңдылықтың орындалу жай-күйін Қазақстан Рес публикасының Бас прокуроры мен Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, оған бағынатын прокурорлар жүзеге асырады.

Бақылау жүйесінде құқықтары ҚР ҚАК 21-бабында белгіленген Қазақстан Республикасының Жоғары лауазымды қызметкерлердің қамау және бас бос тандығынан айыру түріндегі жазаны атқарушы мекемелерде болуына ерекше орын берілген.

Заң мұндай болудың тәртібін әбден реттеген: бір жағдайда оларға болуына шек қойылмаса, ал енді бір жағдайларда орналсқан аумағына қарай шек қойылады, ал үшінші жағынан осы мекемелер әкімшілігінің немесе қылмыстық-атқару жүйесінің жоғары тұрған органының рұқсаты талап етіледі. Қылмыстық жазаны атқаратын органдар мен мекемелерде болу кезінде сотталғандарды кино, фото және бейнекөрініске түсіру олармен сұхбат жүргізу, соның ішінде аудиобейне техника құралдарын пайдаланынып жүргізу сотталғандардың өз келісімімен жүзеге асырылады.

ҚР ҚАК 10-бабы сотталғандардың құқықтарын тізе отырып, мынадай тәр тіп белгілейді: Сотталғандар жазаны атқарушы мекеменің немесе органның әкімшілігіне, жазаны атқарушы мекемелер мен органдардан жоғары тұрған басқару органдарына, сотқа, прокуратура органдарына, мемлекеттік өкімет органдарына, мемлекеттік бірлестіктерге, сондай-ақ адам құқығы мен бостандығын қорғау жөніндегі халықаралық ұйымдарға ауызша және жазбаша ұсыныстар, өтініштер жасауға және шағымдануға құқылы. Сөйтіп, қылмыстық жазаны атқарушы мекеме мен органның әкімшілігінің қызметіне бақылау жасаудың мақсаты – соттың үкімімен заңға өте сәйкес белгіленген қылмыстық жазаны, сотталушының құқықтары мен бостандықтарына ешбір нұқсан келтірместен немесе заңды бұзбастан ем қалтқысыз атқару.

Пайдалануға ұсынылатын әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995ж.
2. Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңы 30.06.2017
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі. 05.07.2014ж
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 03.07.2014ж.
5. Приказ МЮ РК № 154 от 11 декабря 2001 г. «Об утверждении инструкции по организации надзора и охраны за лицами отбывающими наказание».
6. Приказ МЮ РК № 148 от 11 декабря 2001 г. «Об утверждении в действие Правил внутреннего распорядка ИУ».
7. Комментарий к Уголовному праву и Уголовно-исполнительному праву Республики Казахстан с изменениями и дополнениями от 21 декабря 2002.

Оразалиева Алия Мадетовна

к.ю.н., доцент

ЮКГУ имени М.Ауэзова, г.Шымкент, Республика Казахстан zara3372@mail.ru

Суттибаева Адема Амангельдиевна

к.ю.н., старший преподаватель, Шымкентского представительства Центра дистанционного обучения Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза
г. Шымкент, Республика Казахстан, c-adema@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЛИЧНОСТИ КАК ОДНА ИЗ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА В СВЕТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Abstrakt: The article deals with the problems of protection of human rights and citizens as one of the global functions of modern states.

Аңдатпа: Мақалада қазіргі заманғы мемлекеттердің жаһандық функцияларының бірі ретінде адам мен азаматтың құқықтарын қорғау мәселелері қарастырылады.

К числу функций государства, имеющих глобальный аспект, следует отнести функцию защиты и охраны прав и свобод личности. Права человека сегодня признаны всем международным сообществом в качестве общечеловеческой ценности. В современном мировом сообществе затруднительно найти государства, не воспринимающих идею прав человека. Во всяком случае, все проявляют к ней определенный интерес, осознают ценность прав человека и стремление их соблюдать, что находит свое воплощение в содержании конституции и законов многих государств. Вместе с тем, нередко права человека лишь фиксируются в национальных конституционных актах, не получая дальнейшего развития и оставаясь лишь знаковой инновацией в обществе, либо отвергаются эндогенной средой и отторгаются от нее, что негативно влияет в целом на развитие общества и государства.

Права человека служат главным критерием демократичности государства. Они лежат в основе политики в отношениях с другими государствами и со всем мировым сообществом. Интернационализация проблемы прав человека обусловила перерастание ее из внутреннего дела государства в фактор международной политики и права, в признание международной юрисдикции по вопросам прав человека. Это предполагает проведение государствами согласованной политики в отношении соблюдения стандартов прав и свобод личности, создание специальных международных органов по контролю за соблюдением государствами прав и свобод человека и гражданина. Международным сообществом сформирована универсальная концепция прав человека, уважение которого возведено в ранг общепризнанных принципов международного права. Это возлагает на все государства обязанность соблюдать и гарантировать исторически достигнутые стандарты прав человека, что составляет приоритетную сферу общих интересов международного сообщества.

Очевидно, что глобализация неизбежна, поскольку она стремительно охватывает все страны и порождает сложные проблемы. От того, способны ли адаптироваться те или иные страны к новым глобальным тенденциям, зависит их благополучие в будущем. Соответственно, в настоящее время различные государства находятся в процессе поиска собственного места в системе глобализации. И наша страна не является исключением.

Процесс глобализации развивается на фоне многих неблагоприятных мировых проблем, охвативших все страны мира. Эти проблемы создают неблагоприятный фон для прав и свобод человека, затрудняют действие механизмов их защиты. Но какие бы события не происходили в этом противоречивом мире, они не должны негативно влиять на положение человека, его права и свободы. По мнению известного российского ученого Лукашевой Е.А. в этом состоит суть человеческого измерения всех процессов мирового и национального развития, выдвигающего ценностный ориентир, позволяющий дать оценку всех общественных процессов, - права человека [1, с.3].

Особую актуализацию проблема прав человека приобрела с момента принятия ООН Всеобщей декларации прав человека - 10 декабря 1948 г., а на региональном уровне – с принятия 4 ноября 1950 года Европейской конвенции о правах человека. В условиях глобализации представляется необходимым найти решение проблем, прямо затрагивающих судьбы стран и народов. Одной из таких проблем на наш взгляд является проблема сохранения исторических и иных традиций своей страны, культуры общества, национального языка, самобытности народа, нации и этнических групп.

Проблема обеспечения прав человека выходит за пределы национальных систем, приобретает универсальный характер, требует сотрудничества между государствами и международными организациями. Права человека развиваются в условиях противоречий, как сохранившихся от предшествующих этапов развития, так и вновь возникающих. Одно из таких противоречий состоит в глобализации всех процессов общественного развития, с одной стороны, и в стремлении традиционных обществ обеспечить сохранение своих индивидуальных особенностей, своего подхода к правам человека, определяемого историей их развития и традициями, - с другой.

Со второй половины XX века в результате возникновения глобальных трансформации в мире многие государства под воздействием общечеловеческих ценностей, либерально-демократических идей

переориентировались на принципы правового, социального, демократического государства, предусматривающего защиту и охрану прав человека. Конституционная практика многих государств современности, особенно после распада социалистического лагеря, в известной мере сняла противостояние естественно-правового и позитивистского подходов к правам человека посредством конституционного закрепления основных прав и свобод, всякого исключения подавления и насилия государством личности, отстаивая ее автономию, приоритет прав человека по отношению к государству.

Защита прав человека как глобальная проблема связана с цивилизационным развитием человечества в целом. По мере развития цивилизации человечество проявляет интерес к самому себе, законам, по которым оно живет и взаимодействует с окружающей средой. Необходимо отметить, что цивилизационный подход всегда являлся объектом пристального внимания многих ученых. Отметим труды Вебера М., Тойнби М., Шпенглера О., Эйзенштад С., Зингер М., Хантингтона С. и др.

Хантингтон С. в начале 90-х годов прошлого века выдвинул доктрину о столкновении цивилизаций. «Я полагаю, что в нарождающемся мире основным источником конфликтов будет уже не идеология и не экономика. Важнейшие границы, разделяющие человечество, и преобладающие источники конфликтов будут определяться культурой. Нация-государство останется главным действующим лицом в международных делах, но наиболее значимые конфликты глобальной политики будут разворачиваться между нациями и группами, принадлежащими к разным цивилизациям. Столкновение цивилизаций станет доминирующим фактором мировой политики. Линии разлома между цивилизациями – это и есть линии будущих фронтов» [2, с. 3].

Данное положение многими исследователями принималось как пророчество. Между тем, не столкновение цивилизаций определяет линию разлома в современном мире. Корни современных социальных потрясений и конфликтов, в частности международного терроризма, лежат в иной плоскости - в беспрецедентном нарастании всех известных форм социального неравенства во всемирном масштабе. Иначе говоря, глобализация неравенства сейчас является источником мировой дестабилизации и конфликтов, во всемирном масштабе возникают новые линии разлома и разобщения стран и народов, новые измерения получают понятия «Север» и «Юг». Усиливается тенденция к расширению пропасти между ними. За 80-е годы число стран, относимых ООН к наименее развитым, возросло с 31 до 47. В 1990 году почти 3 млрд. Жителей Африки, Индии и Китая имели средний годовой доход на душу населения менее 500 долларов США. Согласно последнему докладу ООН, в мире сейчас 1,2 млрд. людей живут за чертой бедности, их них 800 млн. голодают [3].

Думается, что нынешняя война против международного терроризма означает не столкновение двух цивилизаций – западной и исламской, а столкновение двух миров единой всемирной цивилизации, которая расколота на богатые и бедные: Север и Юг, постиндустриальный Запад и развивающиеся страны, богатые классы и многомиллионные люмпенизированные массы. Справедливо высказывание Дж. Сороса о том, что «настала пора разработать конструктивную программу по решению несправедливостей существующей глобальной системы. Должны быть найдены лучшие способы финансирования и предоставления международной помощи для того, чтобы исправить хоть некоторую долю несправедливости, принесенную глобализацией» [5].

Нынешнее состояние мировой цивилизации можно охарактеризовать как опасно противоречивое разделение на два полюса. С одной стороны – обездоленная, озлобленная и оскорбленная своим недостойным человеческому роду существованием, нищетой и бедностью, многомиллионная масса, готовая поддержать любую идею, любую утопию, любой миф, обещающую все блага мира. С другой стороны человек, живущий в зажиточном полусе цивилизованного мира, главным кредо которого является удовлетворение собственных, прежде всего материальных потребностей и желаний. Нынешняя ситуация может обернуться кризисом смены исторического цикла, противофазой прогресса и демократических реформ. Опыт истории свидетельствует, что именно моральный релятивизм, отрицание любого рода духовности, безудержное потребительство, экспансионистская ментальность часто вели к тому, что вверх одерживали нравственно ущербные, антицивилизационные силы и тенденции. Только приоритет прав человека, гарантия его свободы и неприкосновенности, возрождение его духовности и собственных трансцендентных корней, укрепления его веры в высший порядок вещей, в закон – это и есть парадигма грядущего переустройства мира.

Практика государств, признающих естественно-правовую доктрину происхождения прав человека, отнюдь не отвергает их позитивного оформления. И естественно-правовая доктрина, и позитивистский подход в современном мире не выступают как антиподы [3,с.54]. Естественно-правовая доктрина акцентирует истоки происхождения прав человека как условий его свободы, его неотъемлемых, неотчуждаемых свойств. Как верно отмечает д.ю.н., профессор Бусурманов Ж.Д., «... она ставит права человека превыше государства, пафос ее направлен на ограничение правами человека тоталитарных притязаний власти. Вместе с тем, не находя закрепления в позитивном законодательстве, права человека выступают весьма неопределенно, размыто и это затрудняет осуществление государством функции их обеспечения и защиты» [4,с.158].

Осуществляемые на современном этапе в Республики Казахстан преобразования направлены на реализацию юридического понимания равенства как равенства перед законом, процедурное равенство, равенство в стартовых возможностях. Указанный принцип закреплен на конституционном уровне и пронизывает все законодательство, через которое воздействует на общественные отношения.

Юридическое равенство как равенство стартовых возможностей предполагает определенный минимальный объем, уровень конкретных прав человека. Этот минимальный уровень содержится в международных стандартах прав человека. Понижение данного уровня прав человека не допускается. Повышение же данной

минимальной планки зависит от благосостояния общества, степени его экономического, социального и духовного развития. Чем более высокий уровень развития общества, тем более высокий уровень прав человека.

Важной проблемой выступает утверждение дифференциации правового регулирования. Об этом свидетельствует все углубляющиеся социальные проблемы, противоречия в обществе. [5,с.54]. Дифференциация правового регулирования как увеличение прав, предоставление льгот людям, нуждающимся в повышенной социальной защите, направлена на смягчение различий в социальном имущественном положении, возникающих в силу естественных природных и приобретенных различий между людьми (способностях, здоровья и т.д.).

Вследствие реализации свободы человека в максимальном объеме происходит минимизация функций государства, а вся общественная жизнь превращена во всепроникающий рынок. Неизбежное следствие – усиление социальной дифференциации, порождающей нищету, безработицу, одиночество как следствие потери формальной опеки государства. Как отмечают социологи, "сегодня становится очевидным, что именно дифференциация по доходу является фактором, в значительной степени определяющим социально-психологическую атмосферу, моральный климат в обществе, а за этим - реальное поведение, с которым мы сталкиваемся, изучая социальную напряженность"[6,с.115].

Проблемы социальной сферы свидетельствуют, что крайне важно усиливать социальные функции государства.

Литература

1 Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Издательство НОРМА. – 2002. – 448 с.

2 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 1. – С.

3. Бусурманов Ж.Д. Евразийская концепция прав человека. – Алматы: КазГЮУ, 2006. – 456 с.

4 Бусурманов Ж.Д. Права человека: новый взгляд на проблему. – Выступление на научно-методологическом семинаре. – Алматы, КазНПУ. – 2007. – 10 с.

5 Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности / Пер. с англ. - М.: Изд. дом ИНФРА-М, 1999. - 182 с.

6 Абайдельдинов Е.М. Евразийские истоки правовой системы Республики Казахстан // Отчет окончательный о научно-исследовательской работе «Актуальные проблемы формирования национальной правовой системы и условия устойчивого развития государственности Республики Казахстан» (за 2003-2005 гг.) – Алматы, 2005. – 30 с.

Оразалиева Алия Мадетовна
к.ю.н., доцент, ЮКГУ имени М.Ауэзова,
Шымкент, Республика Казахстан zara3372@mail.ru

Тлегенова Жамиля Каленовна
Магистр права, ЮКГУ имени М.Ауэзова,
г.Шымкент, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ СООТНОШЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Андатпа: мақалада азаматтық қоғамның және тұлғаның құқықтық мәдениетінің ара-қатынасының проблемалық аспектілері қарастырылады.

Abstract: the article examines the problem aspects of the correlation of civil society and the legal culture of the individual.

Рассматривая особенности реализации правовой культуры личности в ее взаимосвязи с государством как гражданина необходимо отметить актуальность данной проблемы, которая заключается в том, что правовая культура личности понимается как субъективный фактор формирования и развития правового государства и гражданского общества, как индикатор, ориентирующий личность либо на заинтересованное, инициативное ее участие в построении национальной правовой государственности и развитии гражданского общества, либо игнорирование этих достижений человеческой цивилизации.

Правовая культура личности определяется как особое взаимодействие личности с органами законодательной и исполнительной власти на основе интериоризации правовых знаний, норм, ценностей, обеспечивающих ей законопослушное поведение во всех сферах повседневной жизни. Данное определение указывает: с одной стороны, на то, что правовая культура – важный феномен культуры, так как включает совокупность знаний, умений и навыков, определяющих образцы повседневных практик, осуществляемые на основе действующих норм, установленных органами власти; с другой, это – всегда движение, стремление личности к определенным идеалам, развитию правового государства и гражданского общества. Также можно указать, что правовая культура есть результат взаимодействия внешней заданности (объективных факторов), побуждающей личность к законопослушному поведению, и внутренней необходимости (субъективных факторов) – интереса, ценностей, потребностей, установок, связанных с обеспечением своей свободы на основе соблюдения норм права [2. С. 28-30].

Поэтому правовая культура может быть рассмотрена как особая форма социального взаимодействия личности, органов власти. Правовая культура является особой подсистемой культуры. Согласимся с теми исследователями, которые полагают, что становление и развитие определенного типа правовой культуры тесно связано с существующими законами в обществе, характеризующие и определяющие поведенческие модели личности. В структуре каждого общественного строя выделялась система ценностей, идеалов, образцов поведения, законов, которые выражали квинтэссенцию существующего уклада жизни, регулировала отношения между государством, обществом и гражданином [2. С. 119].

Особенности правовой культуры проистекают из интенсивности взаимодействия личности с обществом, государством и ее включенности в повседневные практики. В то же время, правовая культура выступает формой осознания необходимости построения правового государства в целом и важнейшим показателем его развития. Она является продуктом зрелого общества, в ней закрепляется и передается социально-правовой опыт и образуются механизмы, позволяющие обеспечить выражение и согласование различных интересов и принятие общих правил и решений на основе принятых в обществе законов.

Единство заключенных в ней социальных и правовых отношений придает культуре новое качество и возможности влиять на функционирование всего общественного организма. Это находит выражение в формировании определенного типа личности и воспроизводстве и развитии правовых качеств. Речь идет о выработке правового сознания и форм правового поведения, социальных связей и способов общения, способствующих укреплению всего сообщества.

Как отмечает российский правовед Е.В.Охотский, правовая культура практически единственная форма общественного сознания и социальной практики, через которые в правосознании человека отражается своеобразие таких глобальных правовых феноменов, как государственность, естественные права человека, правопорядок, система права и законодательства, правовая система, гражданское общество, правовая история народа, юридическая политика и правовая мысль [3, с. 569].

Сущностью всякого государства является концентрированное выражение в нем ценностей гражданского общества. Гражданское общество, основываясь на таких основополагающих элементах, как самоуправление, общественные организации, частная собственность, средства массовой информации, наука, культура и других аналогичных, предполагающих минимальное вмешательство государства в их регулирование, требует проявления инициативы, самостоятельности, творчества, активности человека и в то же время формирует эти его социальные качества. Если государство, в большей степени, является «опекуном» человека, особенно

социальное государство, то гражданское общество, напротив, рассчитывает на активного человека и формирует его [4, с. 129–140].

Успешное развитие правовой государственности и гражданского общества возможны лишь при наличии такой личности, которая осознает возможность максимальной организации себя одновременно в качестве человека как субъекта гражданского общества и гражданина, как члена государственной организации. Каждое из этих проявлений опирается и требует для реализации различные составляющие правовой культуры личности.

Для человека наиболее существенно понимание содержания собственных естественных прав и свобод, поскольку именно в этом статусе он в большей степени выступает как член гражданского общества в сферах самоуправления, развития частной собственности, реализации права на свободу вероисповедания, объединений, выражения своих мыслей и т.д. человек реализует тот аспект правовой культуры, который требует от него, с одной стороны, проявления активности, инициативы, творчества, а с другой – ответственности, самоконтроля за своими действиями.

Основным юридическим документом в данной сфере, который ориентирует человека на его правовые возможности, является Всеобщая декларация прав и свобод человека [5]. Популяризацию этого документа переоценить невозможно. Особенно актуально это было для граждан постсоветских государств, где преобладало позитивистское правопонимание, которое не акцентировало внимание на роли человека в правовой сфере, не разграничивало институты права и закона, определяло государство как «производителя» права и закона, более того теория правового государства объявлялась как лженаука.

Конституция Республики Казахстан, подтверждает незыблемость прав и свобод человека, выступает гарантом прав и свобод граждан Республики Казахстан, закрепленных и в национальном законодательстве, и предусмотренных международными обязательствами [6, ст.12].

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года указывается что «.. последовательное и устойчивое развитие Казахстана как динамичного, современного государства с высокими стандартами качества жизни возможно только на основе активизации человеческого потенциала, роста предприимчивости граждан, укрепления институтов гражданского общества» [7].

Роль правовой культуры в процессе формирования гражданского общества определяется не только уровнем ее ценности по отношению к обществу и государству, но и способностью быть механизмом формирования и функционирования целостной системы правовой грамотности населения, умения применять им нормы права, совершенствовать индивидуальный уровень нравственной, правовой, этической культуры.

Рассматривая особенности реализации правовой культуры личности в ее взаимосвязи с государством как гражданина большинство исследователей указывают, что цель формирования правовой культуры личности, с одной стороны, направлена как на «улучшение» личности, действующей в правовой сфере, так и на «улучшение» самой правовой и юридической сфер гражданского общества и государства. Данная трактовка цели правовоспитательного воздействия вытекает из потребностей личности проявить себя, во-первых, гражданином в ее эффективном взаимодействии с государством в рамках публично-правовых отношений, во-вторых, человеком в частно-правовых сферах гражданского общества.

Совершенствование правовых качеств личности с точки зрения наполнения ее правовым ценностями предполагает правовоспитательное воздействие в следующих направлениях: развитие интеллектуально-познавательного (когнитивного) элемента правовой культуры, формирование комплексных системных знаний о правовой системе, законодательстве, правовом статусе, судебной системе и других правовых ценностях взамен фрагментарных, искаженных.

Правовая культура личности в таком понимании, считает белорусский исследователь Зорченко А.Е., является «...характеристикой его социальной сущности, которая не только не позволит ей сконцентрироваться на реализации императивности государственно-властных отношений, состоять в отношениях безусловного подчинения коллективным интересам, игнорируя собственную индивидуальность, но даст возможность для проявления инициативы, свободы, права выбора в гражданском обществе»[7].

«Улучшение» общества и государства с точки зрения правовой политики, направленной на формирование социокультурных качеств личности, видятся, как выявляет Зорченко Е.А, в стабильности законодательства, «Закон, который часто меняется, недостоин бумаги, на которой опубликован»; внедрении «золотого» правила юридической техники «Меньшими средствами – большего результата», что приведет к минимизации законодательства и его доступности; активном использовании общедозволительного метода правового регулирования как более предпочтительного для частной сферы «Можно все, что не запрещено» и разрешительного – для публичной «Можно только то, что разрешено»; повышении уровня профессиональной правовой культуры парламентариев, государственных служащих, судей и других участников правотворческой и правоприменительной деятельности; реализации конституционного принципа верховенства права, который отдает приоритет человеку в триаде: человек, общество, государство; эффективном сочетании в правовом регулировании «кнута», предполагающего запретительные, карательные меры воздействия, и «пряника», использующего поощрение и стимулирование с преобладанием второго.[8].

В этом же ряду находятся и другие политико-правовые стратегии, направленные на совершенствование правовой культуры человека, общества, в частности, совершенствование механизма защиты прав и свобод человека, готовность государственного аппарата взаимодействовать с активным, образованным, инициативным гражданином, развитие и поддержка институтов гражданского общества, реализация принципов правовой

государственности и другие. Только осознание необходимости инициативного поведения граждан сможет стать гарантией приоритета прав человека и гражданина как высшей ценности над правами государства.

Литература

1. А.С. Ахметов. Правовая культура гражданского общества . Вестник КазНУ имени аль-Фараби- ,2013
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Правосознание и российский правовой менталитет // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – № 3. –112 с.
4. Охотский, Е.В. Государственный служащий: статус, профессия, призвание: учебно-методический комплекс / Е.В. Охотский. – М.: Экономика, 2011. – 702 с. (Высшее образование)
5. Всеобщая декларация прав и свобод человека 1948 г. // Права человека: сб. междунар.-прав. документов / сост. В.В. Щербов. – Минск: Белфранс, 1999. – 1146 с.
6. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)
7. О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг. [Текст]: указ Президента Республики Казахстан от 24 авг. №858. – 72 с.
8. Зорченко А.Е., Правовая культура личности как цель и средство формирования правовой государственности и гражданского общества// V Всероссийская научно-практическая конференция на основе интернет-форума «Актуальные проблемы юриспруденции в современной России»,2016

Оразалиева Алия Мадетовна

к.ю.н., доцент

ЮКГУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан zara3372@mail.ru

Тлегенова Жамиля Каленовна

Магистр права,

ЮКГУ имени М.Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Андатпа: Мақалада Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік мемлекеттің концепциясының, әлеуметтік мемлекеттің конституциялық және құқықтық мәртебесін қалыптастыру мен дамытудың негізгі кезеңдері мен аспектілерін дамыту проблемалары қарастырылады.

Abstract: The article deals with the development of the concept of a social state in the Republic of Kazakhstan, the main stages and aspects of the formation and development of the constitutional and legal status of a social state.

Осуществление социальной политики – это реализация функций и задач социального государства. Государство использует социальную политику как средство вмешательства во внутреннюю жизнь общества для сглаживания сложившихся в результате длительного процесса общественного развития неравенства и социальных противоречий.

Исследователи отмечают, что в динамике концепция социального государства прошла путь от минимальных уровней оказания помощи отдельным категориям населения до универсальной защиты, дающей возможность индивиду участвовать в жизни страны на условиях, способствующих повышению благосостояния и равных возможностей.

Таким образом, обеспечивая определенный жизненный стандарт для каждого гражданина, социальное государство должно несколько оказывать адресную поддержку отдельным категориям населения, оказавшимся в проблемном положении в силу возраста, болезни или по какой-либо другой причине, сколькоосуществлять планомерные действия, ориентированные на развитие потенциала каждого человека, в комплексе складывающиеся в целостную социальную концепцию, именуемую «социальная политика».

Права и свободы человека и гражданина, его законные интересы, их охрана и гарантированность – важнейшие показатели демократического, правового и социального государства. Состояние тех или иных прав человека и гражданина характеризует государство как состоявшееся или формирующееся демократическое, правовое и социальное государство. Так, предоставление и гарантирование обширных политических прав гражданам того или иного государства свидетельствует о том, что данное государство состоялось как демократическое, а уровень правовой защиты прав и свобод человека и гражданина, отраженный как в национальном законодательстве, так и в реализации на практике, – о том, что оно состоялось как правовое. Критериями оценки социального государства, а также основой социальной государственности выступают социальные, экономические и иные права человека и гражданина, закрепленные в Конституции.

Сторонники и идеологи различных моделей социального государства отмечают, что рыночный механизм, не обеспечивая относительное равенство шансов и возможностей в стремлении к высокой экономической эффективности, провоцирует социальную напряженность в имущественной, трудовой, экологической сферах, что впоследствии угрожает перспективе развития страны, в том числе создает угрозу смены политического курса и политической элиты. Государство вынуждено брать на себя управление в этой сфере – и в этом положительный эффект государственного вмешательства в экономику.

Но есть и противоположный взгляд на социальное государство. Так, российский исследователь А.А. Алексеев, критикуя социальное государство с либерально-демократических позиций, квалифицирует его как аналог социалистического государства. Другой российский исследователь Ю. Кузнецов отмечает, что социальному государству свойственна тенденция к увеличению численности получения пособий и росту суммарных выплат, то есть к отвлечению всевозрастающего количества людей и ресурсов от производительной деятельности к непроизводительному потреблению [1].

Несмотря на то, что нынешняя экономическая ситуация не позволяет говорить о том, что в Казахстане уже сформировано социальное государство, сам факт провозглашения республики социальным государством говорит о том, что интересы, потребности граждан, народа в целом являются главным приоритетом в преобразовании общественной жизни.

Можно сказать, что деятельность социального государства, прежде всего, связывается с удовлетворением материальных, социальных, духовных потребностей и интересов личности. В свою очередь, удовлетворение последних предполагает реализацию всех прав и свобод человека. Только такой подход в решении социальных вопросов может характеризовать Республику Казахстан как социальное государство [2].

В Конституции РК нет приоритета осуществления прав и свобод граждан в какой-то определенной сфере жизни, будь то политические или социальные. Как это и принято в цивилизованном обществе, все права и свободы, закрепленные государством, должны обеспечиваться в полном объеме. Становление социального государства в Казахстане — это провозглашение и реализация «второго поколения» (нового поколения) прав человека — социально-экономических и культурных.

В РК формируется законодательство, ориентированное на приоритет соблюдения прав и свобод человека. Разработан целый пакет нормативных правовых актов в различных сферах социально-политической жизни общества. Кроме того на практике реализуются такие программы развития, как Форсированное индустриально-инновационное развитие, «Дорожная карта бизнеса-2020», «Производительность-2020», «Занятость-2020».

Актуализируя проблемы формирования социального государства в Казахстане можно говорить о стабильной, но умеренной социальной политике: наблюдается улучшение социальных и иных условий жизни населения, периодически осуществляется увеличение заработной платы, Крайняя поляризация общества чревата социальным взрывом, поэтому государство предпринимает меры по уменьшению разрыва в доходах различных слоев и групп. Причем это не означает ограничений высоких доходов, а предполагает уменьшение удельного веса и повышение уровня низких доходов. Оказывается адресная поддержка наиболее уязвимых слоев и групп населения: пенсионеров, инвалидов, сирот, неполных семей. Принимаются меры к сокращению и ликвидации бедности. Государство проводит активную политику формирования слоя собственников, уделяя приоритетное внимание появлению среднего класса.

Осуществляется политика социального партнерства, заключаются соглашения между работодателями, профсоюзами и государством, ведется диалог по поводу консенсуса между государством, частным капиталом и добровольческим сектором, между социальными слоями.

Государство гарантирует гражданам минимальный размер заработной платы и пенсии, бесплатное среднее образование, обеспечивает установленным объемом бесплатную медицинскую помощь. Государство в законодательном порядке устанавливает нормы продолжительности рабочего времени, выходные и праздничные дни, ежегодный отпуск.

Государство берет под свою защиту всех граждан в условиях социальных катаклизмов и стихийных бедствий, в ситуациях, когда требуется защитить граждан от посягательства на их честь и достоинство. Кроме того, государство гарантирует своим гражданам защиту и покровительство за его пределами. Усиливается государственная поддержка культуры, науки, образования, здравоохранения.

Изменения, происходящие в мировой экономике и политике, процессы глобализации, а также внутренняя динамика развития Республики Казахстан не позволяют останавливаться на достигнутом. В целях обеспечения соответствия национального права новым вызовам времени необходимо дальнейшее совершенствование нормотворческой и правоприменительной деятельности государства.

Идея социального государства – это выражение коллективного начала в организации общества и роли власти в нем. И эта идея, и форма ее воплощения в Конституции имеют достаточно четкое и определенное нормативное и юридическое содержание.

В соответствии с пунктом 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан наше государство утверждает себя как демократическое, правовое, светское и социальное. Тем самым сформулирована общая конституционно-правовая идея о том, что принцип социального государства предполагает в качестве важного элемента его нормативного содержания, причем выраженного непосредственно в Основном законе, стандартизированную минимальную социальную поддержку[3].

Итак, идея социального государства не абстрактна, она имеет вполне конкретное юридическое выражение с помощью указания на цели и нормативное содержание данного конституционного принципа, закрепленного непосредственно в Основном законе. Внутренняя юридическая логика Конституции такова, что социальное государство гарантирует равенство прав и свобод человека, и его политика направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие личности.

В юридической науке и судебной практике растет тенденция рассматривать закрепленные Конституцией социальные права не только как принципиальные ориентиры для законодателя. Но именно как основные права, равные по значимости конституционным гражданским и политическим, и по своей природе относящиеся к фундаментальным правам человека, неотчуждаемым и принадлежащим каждому от рождения. Права на социальные выплаты не могут быть изменены без конституционно значимых причин или не на основании закона.

Вместе с тем, как отмечает Е.К.Кубеев, слабо просчитанные последствия принятия тех или иных законов, оторванность их от реальной ситуации в обществе, несогласованность с общественным мнением, культурными традициями могут негативно сказаться на эффективности соблюдения принципа социальной справедливости в обществе. Поэтому изменения и дополнения в законодательство, регулирующие область социальных прав, должны вноситься системно, с необходимой теоретической подготовкой, с тщательно продуманным планом последовательных действий, в результате чего в законодательстве не должно быть противоречий и серьезных пробелов[4,с.8].

Особенность социальной политики заключается в том, что она, во-первых, очень тесно связана с культурой, а во-вторых, затрагивает интересы очень больших слоев населения. Социальная политика, как никакая другая, влияет на образ жизни. А образ жизни сильно связан с традициями и менталитетом, с особенностями национального сознания. Социальная политика - это всегда массовая политика. В Стратегии "Казахстан-2050" Президент Н. А. Назарбаев определил новые принципы социальной политики: во-первых, государство, особенно в условиях глобального кризиса, должно гарантировать гражданам минимальный социальный стандарт; во-вторых, оно должно оказывать социальную поддержку только тем группам, которые в этом нуждаются; в-третьих, указана необходимость решения проблем социальных

дисбалансов в развитии регионов; в-четвертых, необходимо модернизировать политику обеспечения занятости и оплаты труда.

В наши дни государство может выполнять социальные задачи только в том случае, если способно эффективно адаптироваться к изменяющимся обстоятельствам и быстро реагировать на неблагоприятные события и тенденции. "При всех возможных вариантах развития Правительству поручено не сокращать финансирование социальных обязательств государства. Это очень важно. Мы располагаем всеми необходимыми ресурсами для обеспечения стабильного благосостояния народа", – сказал Лидер нации на открытии четвертой сессии Парламента РК 2 сентября 2014 года [5].

Таким образом, при всей важности экономического потенциала необходимо отметить и значение политико-правовых решений.

Экономические успехи государства не приводят автоматически к продуманной социальной политике. Нужны дополнительные усилия по конвертации экономического эффекта в социальные проекты, направленные на достижение определенного качества жизни граждан.

Литература

1. Ушакова Э.Т., Фролова Е.А. Социальное государство: теоретическая концепция и особенности ее практической реализации // Вестник Томского государственного университета. Экономика. — С. 35.
2. Базарбаева Г.А. Формирование социального государства в Республике Казахстан: политологический анализ. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра полит. наук Республика Казахстан. — Алматы, 2010.
3. Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2017г.). — [ЭР]. Режим доступа: adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
4. Кубеев Е.К. Проблемы становления социального государства и реализации конституционного права граждан на социальное обеспечение: тенденции и перспективы современного Казахстана // Вестник КарГУ. — 2015. — №3.
5. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда. — 2014. — 10 июля.
6. Попова Е.А. Кризис социального государства: причины и пути выхода // Гуманитарные научные исследования. — Январь 2012. — №1 // <http://human.snauka.ru> (дата обращения: 19.02.2014).

Бейсебаева Салтанат Бейсекуловна
заң ғылымдарының кандидаты, доцент
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, beisebaevas@mail.ru

Жұманова Құндыз Тынышбекқызы
құқықтану магистрі
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЛАТЕНТТІ ҚЫЛМЫС ЕРЕКШЕЛІГІ

Аннотация. Автор в данной работе характеризует виды латентной преступности в уголовном праве

Abstract. In the work the author describes the international safety in boundary of the centuries and analyzes grand measures directed to its safety in the Republic of Kazakhstan.

Лауазымды адамның өкілеттігін иелену қылмыстарын латентті қылмыстар қатарына жатқызылады. Латын тілінен пайда болған латент термині - жасырын, бүркеме, көрінбейтін деген мағына беретін белгілі. Кейде қылмыстылықтың нақты жай-күйі көп жағдайда мәлім бола бермейді, өйткені қылмыстардың біраз бөлігі көбінесе тіркелмей қалады немесе жасырып қояды.

Мұндай қылмыстылықтың көлеңкеде қалып қоятын жай - күйі шетелдік криминологтар үшін оны «күңгірт есеп» деп аталынады. Сондықтан қылмыстылықтың есепке, яғни тіркеуге енгізілмей қалған бөліктері латентті, яғни жасырын қылмыстылық деп аталған.

Бұл латенттік қылмыстылық мәліметтерде көрініс таппаған фактілі қылмыстылықтың бөлігі болып есептелінеді:

1. «Табиғи латенттілік» - бұл құқық қорғау органдарына белгісіз болған қылмыстар.
2. Кейбір қылмыстардың дәлелденбеуі салдарынан мәліметтерде көрініс таппаған қылмыстар түрлері.
3. «Жасаңды латенттілік» - бұл құқық қорғау органдарына белгілі болған, бірақ есепке алынбаған қылмыстар түрлері.

Мұндай қылмыстың латенттілігінің пайда болуы, орын алған қылмыстарды қылмыстық-статистикалық тіркеуге алу жұмыстарын жүргізу уақытынан басталды.

Бұл қылмыстар туралы Г.И. Шнайдердің айтуы бойынша жасырын қылмыстарды криминологиялық зерттеуді бастаған сәтінен, ол қылмыстар «қылмыстық-статистиканың төмендеп, нашарлауына алып келді» деп көрсетті [1].

«Латент» сөзі заң саласына қылмыстардың бүкіл формаларын түбегейлі зерттеп, қылмыстардың кей бөліктерінің белгісіз себептермен іс-құжаттарына кірмей қалу сәтінен бастап есептелінеді. Лауазымды адамның өкілеттігін иемдену қылмыстары бір байқағаннан бастап, көзге көрінбейді. А.Ж. Кетле, Э. Ферри, Ф. Захаревич еңбектерінде латентті қылмыстар жайлы деректер ең алғашқы рет аталды.

XX ғасырдың 40-жылдарынан бастап жасырын қылмыстарды ең алғашқы зерттеулер АҚШ-та «өзіндік есеп» ретінде жүргізілген зерттеулер нәтижесінде пайда болғанын байқаймыз. Осындай зерттеулер негізінде деликт қабілетті жастағы тұлғалар арасынан «олармен жасалған қылмыстық теріс іс-әрекеттері» бойынша сұралнама алынған. Осыдан кейін сұрау алушылар қатары көбейіп, олардың қатарын сотталып шыққан тұлғалар толықтырылған. Осыдан кейін «өзіндік есеп» зерттеулік жұмыстары Скандинав елдерінде жалғасқан. 60-жылдары сұрау алу жұмыстары тек сотталушылар мен абақтыдан босап шыққан тұлғалар арасында ғана емес, сонымен қатар қылмыстық теріс қылықтардан зардап шеккендер арасында да жүргізілетін болған. Осындай жасырын қылмыстарды анықтаудың тәсілі оларды зерттеу барысында ғана оң ықпалын тигізіп қоймай, сонымен қатар виктимологиялық зерттеулердің негізін қалыптастырды.

Оның ескерерлік жері, қылмыстардың бұл түрін зерттеу барысында тек қана жәбірленушілердің арызданбауы салдарынан жасырын болып қалған қылмыстар зерттелінген.

Құқық қорғау органдарымен жасырынып қалатын қылмыстар және «жәбірленушілер болмайтын» қылмыстар назардан тыс қалып қоюда мүмкін. Осы зерттеулердің басты назарында орын алған нақты қылмыстылық деңгейі емес, ал латенттілік детерминатты анықтауға болды (мысалы: жәбірленушілердің құқық қорғау органдарына шағымданбау себебі әне байқалмай қалуы және жасырып қалу). ол кезде мүмкін ғалымдардың алдында мемпекет ішіндегі нақты қылмыстың деңгейін анықтау тұрмаған болса керек.

АҚШ-та жоғарғы аталған бүркеме қылмыстылықты анықтау тәсілдері бүгінгі күні кең қолданылады. Осы жүргізілген зерттеулерге назар аударсақ, Батыс елдерінің ғалымдары не болмаса латентті қылмыстарды анықтауға үлес қосушы тұлғалар, латентті қылмыстардың теориялық сұрақтарына үңілмеген, ал тек қана «латент»сөзінің мәні мен себептерінің оның түрлері мен құрылымын анықтауға арналған. Ең басты назар, латентті қылмыстарды есептеуге арналған. АҚШ және Батыс Еуропа елдеріне тән электизм методологиясы латентті қылмыстарды зерттеу барысын ерекше орын алды.

Кеңестік ғалымдар жасырын қылмыстарды зерттеудің бірінші сатыларынан-ақ басты назарға «латент» сөзінің түсінігіне аударған. Ал батыс криминологтарына басқаша қараған. СССР-да жасырын қылмыстарды зерттеу 1960 жылдардан басталды. Осы іс-шаралар орын алған сәтінен бастап, қылмыстардың мәліметтік көрсеткіші аса қатты бақылауға алынды, осының салдарынан қылмыстық статистикасы негізінде жасырын

қылмыстар анықталып отырды. Осы кездегі орыс ғалымы А.А.Грецензон, «самым сложным является вопрос о показательности уголовно-статистических данных в связи с существованием так называемой скрытой (латентной) преступности деп ой айтқан [3].

Аталмыш жылдары қылмыстық-статистика және латентті қылмыс проблемалары келесідей тұлғалардың еңбектерінде көрініс тапқан. А.С.Шляпочников, Г.Булатов, Н.Майоров, С. Остроумов және С. Панченко және т.б. ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген. Осы тұлғалардың ішінде жасырын қылмыстылықты терең зерттеген Г. Булатов пен Н. Майоров болған. Бұл ғалымдар өз еңбектерінде осы қылмыстық құбылыстың классификациясын жасап, олардың түрлеріне талдау жүргізген, олардың қоғам арасында болу себептерін анықтап, олармен күресіп, азайту жолдарын зерттеген.

Аталған ғалымдардың еңбектерінде, кеңес дәуірінің криминологиясында ең алғашқы рет құқық қорғау органдарымен қылмыстарды жасыру фактілері көтеріліп, олармен қылмысты анықтау деңгейіне талдау жасалып, статистикалық көрсеткіштерге енбей қалған бірталай қылмыстар анықталып, көрсетілген болатын [4].

1970 жылдары бүркеме қылмыстарды зерттеу жұмыстары келесідей ғалымдардың еңбектерінде жарық көрді.

Олар А.С.Шляпочников, Г.И.Забрянский, А.М.Ларин, А.М.Алексеев, А.Н.Роши, А.А.Конеv және т.б. болды. 1973 жылы алғашқы рет Т.К. Шегопова «латентті қылмыс» атты диссертациялық ізденіс жұмысын жүргізген еді. Осы уақыттағы тіркелмеген қылмыстарды зерттеу тек қана талдау күйінде, оның түсінігі мен түрлері айтылды. Бұл уақытта латентті қылмыстарды зерттеуші тұлғалар тарапынан тек қана оның жасырын болуы және құқық қорғау органдарының есебіне кірмей қалу себептері ғана талданған. Осы дәуірдегі ғалымдардың еңбектерінде жасырын қылмыстарды ашуға бағытталған объектісі тек тонау еді. Осы жылдары құқық қорғау органдарының ықпал етуімен есепке кірмей қалған я болмаса тіркелмеген жағдайлары бойынша А. А. Конев және Т.Н. Щеголова шығармаларында айтылды. А.А.Конев және Т.Н.Щеголова бұл іс-әрекеттер қоғамға қауіптілігін танып, аталған іс-шаралардың жасырын қылмыстылықпен арақатынасын анықтап, онымен күресу жолдарын көрсеткен.

1980 жылдары аталған жұмыстар А.А.Конев пен Ю.В. Бышевскийдің еңбектерінде жалғасын тауып, бұл ғалымдар біріккен еңбектерінде жасырын қылмыстылық пен құқықтық сананың арақатынасын анықтаған. Осының негізінде олар құқық қорғау органдарына жәбірленушілердің бармай қалу себебінің пайда болу механизмін тауып, осының негізінде оның санын қысқарту жолдарын ұсынған.

Ал 1990 жылдары бүркеме қылмыстарының санының азаймауынан болар, біршама криминология саласының ғалымдары оны анықтау мен күресуге назар аудара бастады. Олар А.А.Конев, К.К.Горяинов, В.В.Лунев, Р.М.Акутаев, А.П.Исиченко, М.П.Клейменова және тағы басалар. Ал 1993 жылы латентті қылмысқа қатысты халықаралық ғылыми - практикалық семинар негізінде «Латентті қылмыс: түсіну, саясат, стратегия» өтілді. Осы семинарда оның түсінігі, түрлері, детерминанттары, оны зерттеу тәсілдері анықталған. Сондай-ақ, семинарды қорытындылау барысында оған қатысушы тұлғалармен латентті қылмыс түсінігі мен латентті қылмыс салдары, оның детерминанттары, қоғамға жат құбылысты халыққа түсіндіру жолдары көрсетілген.

Ал 1990 жылдардың аяғына қарай жасырын қылмыстарды өлшеп, бағалау әдістері пайда болып дамыды.

Осы бағытта А.А.Конев, Д.А.Ли, К.К.Горяиновтың ғылыми жұмыстары жарық көрді.

Осы аталған ғалымдардың басты назарында латентті қылмыстарды анықтаудың жанама түрлері де қарастырылды.

Зерттелінген ғылыми еңбектерді қарасақ, олардың авторлары екі жақты көзқараста болған. Ғалымдардың бірі «жасырын қылмыспен түбегейлі танысуға ықпал жасау жолында қылмыстық әрекет жасаған тұлғаларды ақпараттық - бақылаушылық негізде ұстаса», ал екіншілері «латентті қылмыстылықты анықтау жолында оның негізіне назар аудармастан оны қылмыстық занамаға қатыстылығы тұрғысынан қарастырып, бұл феномен қылмыстық әрекетке қатысы бар ма» деп зерделенген. Айтылған көзқарастардың жан-жақты болуы (жалпы айтқанда «материалдық» және «процессуалдық») принципиалдық мәнге ие, себебі латентті қылмыспен күресудің жан-жақты жолдары бар деп талданған [5].

Көрсетілген бөлімнің салдарынан «процессуалдық» бағытты ұстанушылар, латентті қылмыстарды қылмыс деп танымады, себебі қылмыс деп тану үшін оған мемлекет атынан сот шешімі шығуы тиіс деп атады. Осы пікірді ұстанушы А.И.Марцев, қылмыс орын алған сәтінде қылмыстық-құқықтық қарым - қатынас басталады деп ұйғарады, бірақ оның туындауы фактілі негізде орын алмағандықтан оны латентті деп тануымызға болмайды деп ойлаған.

Сөйтіп, «процессуалдық» бағытты ұстанушылар «қылмыстық - құқықтық» қарым-қатынас оны жасаған тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тартқан сәтінен туындайды деп, яғни қылмысты жасаушы тұлға анық болған жағдайда, сонымен қатар қылмыс тіркеліп, ол қылмыс ашылып, оны жасаушы субъектісі анықталып, ол сотталады деп сендірген. [6].

Барлық криминология саласындағы ғалымдар бірақ ол кезде бұл бағытты ұстанбады, осылайша «материалдық» бағытты ұстанушы тұлғалар, қылмыс орын алған сәтінен, яғни қылмыстық іс-әрекетті істеуші тұлға оны сезінбесе де (мұндай кезде абайсызда жасалған қылмыстардан бөлек қылмыстарды жатқызуға болады), ол іс-әрекетті құқық қорғау органдары анықтамаған жағдайда да, я болмаса жәбірленуші тиісті органға жүгінбесе де, ол латентті болады дел есептеген. Ал, «материалдық» бағытты ұстанушылар, «процессуалдық» бағытты ұстанушы тұлғаларға жауап ретінде, қылмыс латентті болып қалу

себептерін ашып беруге тырысқан. Олар қылмыстық іс - әрекет орын алған күнде де, оны жасаған тұлғаны жауаптылыққа тарту мүмкіндігінің болмауын қарастырады, яғни қылмысты жасаған тұлғаны жауаптылыққа тарту сәтінде, ол қылмыс бойынша жауаптылыққа тарту мерзімі өтіп кетуі мүмкін екені белгілі. Сондықтан себепті, жауаптылыққа тартылмаған тұлғаның іс-әректі латентті болады деп есептейтін болған [7].

Әр жақты пікірді ұстанушы тұлғаларға жауап ретінде, қылмыстық-құқықтық қатынастардың қылмыстық заңдарда көрсетілген нормалар негізінде реттеуге болады деп айтылған. Осы айтылғанға дәлел ретінде, объективті тұрғыда, не болмаса криминолог А.А.Коневтің «отражения» теориясы негізінде, қылмыс объективті тұрғыда қылмыстық іс- әрекет орын алған сәтінде және қылмыстық заңдармен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиян келген сәтінде туындаған. Яғни, заң шығарушы осы сәттен бастап қылмыстық-құқықтық қарым - қатынас басталады деп сендіріп, қылмыстық жасалған іс-әрекет үшін жауаптылыққа тартылу мерзімінің ескеруі де сол кезден басталады деп көрсетіп кеткен [8].

Жасалынған қылмыстың орын алған уақытын анықтау криминологиялық тұрғыда да маңызды, себебі қылмыстың орындалу механизмі (әрі қарай оны жасағаны үшін ескерту) сол уақыттағы заңмен реттелетін болған.

Дәл осы жерде қылмыс жасырын болып қалды деп есептеуіміз емес, ал бастысы ол қылмысты тіркеу болып табылған. Осы жерде «процессуалдық» жақты ұстанушылардың көзқарасымен қарау дұрыс емес, сол себепті «латентті қылмыс» ұғымының болуына негіз бар деп есептейміз.

Бірақ, «материалдық» бағытты ұстанушылар да бұл қылмыс түрлерін барынша аша қоймаған, бұл жерде «латентті» сөзін талқылаудың неше түрі кездеседі және онымен қоса оның ұғымы мен мөлшері дұрыс анықтамағаны көрініп отыр. Осы А.П. Исиченконың көзқарасы бойынша «латент» сөзінің келесідей синонимдерінің кездесуі: «жасырын», «ескерілмеген», «анықталмаған», «байқалмаған», «анық емес», тіпті «жауаптылыққа тартылмаған», оның тікелей қолданыстағы мәнін бұзады деп көрсетті.

Осы жоғарыдағы айтылғандардың негізінде, «латентті қылмыс» терминінің дәл бір бағытта, анықталып қолдануының жоқтығын байқауға болады. Сол себепті орыс криминология ғалымдары С.Б.Босхолов және А.К.Заморин келесідей пікірді айтқан: «поскольку понятие латентной преступности представляют собой некую научную абстракцию, причем весьма бедную по содержанию и отнюдь не выражающую каких-то особенных свойств, отличных от преступности в целом, целесообразно отказаться от бесплодных попыток уяснить и объяснить как сам факт существования этого якобы особого вида преступности, иак и получить некое новое знание об ее особых признаках и свойствах. Гораздо продуктивнее перенести акцент на исследование и изучение латентности как действительно особого и специфического явления, в силу действия которого определенная часть из всей состоявшейся преступности остается скрытой...» [10].

Кейде ізденушілер, қоғамға қайшы жасалған іс-әрекеттер жайлы ақпаратты алушы субъектілер құқық қорғау органдары болғандықтан қылмысты латентті болуына алып келетін сол органдар деп көрсетеді. Ал Г. Булатов пен Н. Майоровтың латентті қылмысқа деген көзқарасы келесідей: «қылмыстардың жиынтығының ашылмай қалуы, белгісіз болып қалуы полиция, прокуратура және сот органдарының себебінен» деп атайды [11].

2000 жылдардың басында жоғары аталып өткен латентті қылмыстардың әрқелкі бөліністерін біріктіріп, оларды криминологиялық, криминалистикалық және процессуалдық тұрғыда қарастыруға тиіс деп ой салған орыс ғалымдары В.Г. Танасевич, И.Л. Шраги және Я.В. Орлов болатын. Ал криминологиялық тұрғыда қылмыстық - статистикамен есепке алынбаған қылмыстардың жиынтығы, ал криминалистика тұрғысынан - анықталмаған және ашылмаған қылмыстар жиынтығы, процессуалдық түрінде - орын алған қылмыстар жиынтығының заңды түрде жауаптылығының болмауы анықталды [12].

Осы аталынған латентті қылмыстарға анологиялық түсініктемені орыс ғалымы Б.Холыст қарастырған, оның пайымдауынша: «Латентті қылмыстар қатарына полиция қызметкерлеріне мәлім болмаған қылмыстарды жатқызуға тиіспіз, сонымен қатар келесі түрінде жасалған қылмыстық әрекеті анықталып, оны жасаған тұлғаны анықтау мүмкін болмаған жағдайы. Егерде үшінші түріне ашылған қылмыстар, бірақ ол әрекеті үшін процессуалдық негіздер бойынша айыптау актісін немесе айыптау қаулысының шықпауы. Төртінші қатарына заңды түрде күшіне енген сот қаулысы бар, бірақ полиция қызметкерлерімен қылмыскерлердің барлық жасалған қылмыстық әрекеттері ашылмай, айыптау құжатында ол жайлы көрініс таппаған қылмыстар» деп көрсетті [13].

Әдебиет:

1. Г.Й. Шнайдер, Криминология, Москва, 1995.- б 55 .
2. М.: [http:// www.indem.ru/cja/nasel.htm](http://www.indem.ru/cja/nasel.htm), 2001., б.4.
3. А.А. Герценз: «Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики. Проблемы исторического изучения преступности», Москва: Юридическая литература, 1965., 51б.
4. Г. Булатов, Н. Майоров, Указ.соч. -4б.
5. А.А. Конев: «О понятии латентной преступности // Роль аппаратов уголовного розыска и следствия в борьбе с преступностью, труды Омской школы милиции МВД СССР. Выпуск №21. -Омск, 1976.
6. А.И. Марцев: Уголовная ответственность как средство предупреждения преступности».- Омск, 2080.- 60б.

7. В.С. Прохоров, Н.М. Кропачев, А.Н. Тарбагаев: «Механизм уголовноправового регулирования», Красноярск, 1992., -б 123.
 8. А.А. Конев: «Преступность в России и ее реальное состояние», Н-Новгород: Сатрик, 1993., -23б.
 9. А.П. Исиченко «О терминологии в сфере борьбы с латентной преступность. Латентная преступность: познание, политика, стратегия».- 320 б.
 10. С.Б. Босхолов, А.К. Заморин: «Причины латентности преступности: поиск новых подходов. Латентная преступность: познание, политика, стратегия. -Москва, 1993.-269 б.
 11. Г.Булатов, Н.Майоров: «Латентная преступность», Москва. -1994.- 18б.
 12. В.Г.Танасевич, И.Л.Шрага, Я.В.Орлов: «Проблемы выявления хищений социалистического имущества», Вопросы борьбы с преступностью. 1975., №23.- 54б.
- Б.Холыст: «Криминология: основные проблемы», Москва, Юридическая литература. -1980.- 22 б.

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТАНУ КАФЕДРАСЫ

«Философия» кафедрасы шырайлы Оңтүстік Қазақстан өңірінің рухани символына айналған Қазақ химия-технологиялық институтының «Философия» кафедрасы мен Оңтүстік Қазақстан Гуманитарлық университетінің «Философия және құқық» кафедрасының бірігуі нәтижесінде 1998 құрылған.

1998 жылдан бастап 2013 жылға дейін кафедраға ф.ғ.к., сонан соң философия ғылымдарының докторы (1998) Н.Р.Мұсаева жетекшілік етті.

Аталмыш кезеңде кафедра үлкен жетістіктерге ие болды: Н.Р.Мұсаева, Н.Н.Иманкулов, С.Е.Нұрмұратов докторлық диссертация, В.А.Иевский, Г.К.Есиркепова, Т.А.Сулейменов, Н.А.Ибраева, А.Б.Шалдарбекова, К.Ш.Оразимбетова, М.К.Рахимшикова кандидаттық диссертация қорғап, кафедра құрамының сапалық деңгейін арттырды;

Кафедра өзінің күшімен екі ауқымды ғылыми форумды өткізді. Біріншісіне 2000 жылы «Көшпенділер мәдениеті және Ұлы Жібек жолы: Уақыттағы сұхбат» атты Халықаралық конференцияны жатқызуға болады. Бұл ғылыми жиынға Түркия, Өзбекстан, Қырғыстан елдерінің ғалымдары қатысты. Екіншісі «Өзін – өзі тану» пәні бойынша Республикалық ғылыми – практикалық конференцияны ұйымдастырды (2004 ж.);

2013-2017 жылдары «Философия» кафедрасын ф.ғ.к., доценті Т.А.Сулейменов кафедра меңгерушісі қызметін атқарды.

2017 жылы тамыз айында кафедра «Саясаттану» кафедрасымен бірігіп, қайта құрылып «Философия және мәдениеттану» болып өзгертілді. Кафедра меңгерушісі қызметін т.ғ.к., доцент М.У.Жумабеков атқарады. Кафедрада 36 профессор- оқытушылар жұмыс істейді. Оның ішінде 1 ғылым докторы- профессор, 14- ғылым кандидаты, 3- Ph доктор, 16 магистр-аға оқытушылар, 2- оқытушы. жемісті еңбек етуде. Сонымен қатар «Философия және мәдениеттану» кафедрасында: 6M020100 – Философия, 6M050200 – Саясаттану, 6M040200 – Мәдениеттану мамандықтары бойынша магистранттарды дайындайды.

ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ЖАҢА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІПТІҢ МӘНІ МЕН МЕХАНИЗМІ.

Аннотация. В настоящей статье представлена попытка анализа проблем современных международных отношений и мирового порядка и механизмы реализации глобальных политических связей.

Abstract: This current article is an attempt to analyze the current international challenges and universal order and the mechanisms of realizing the global political constraints

Қазіргі замандағы халықаралық қатынастарда қақтығыстар мен қайшылықтардың шиеленісуі, ретсіз процестердің ұлғаюымен сипатталады, себебі мәселенің тәртібін зерттеу, теориялық басым міндеттерінің бірі деп саналады. Алайда, халықаралық мақсатта теориялық мәселелердің әзірлену дәрежесі оның өзектілігіне сәйкес келмейді.

Шетелдік және отандық саясаттануда «Халықаралық тәртіп» ұғымының толық теориялық және әдіснамалық анықтамасын қамтамасыз ететін жұмыстар аз. «Халықаралық тәртіп» термині немесе «әлемдік тәртіп» терминінің синонимы ретінде пайдаланылады, көбінесе автор нені көздегені жайлы кез келген түсіндірмесіз, тұйықталған түрде қолданылады. Т.А.Шаклеина «ғалымдардың көпшілігі, қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан соң тәртіп немесе жаңа тәртіп анықтамасын берген емес» деп әділ ескертулер береді.

«Халықаралық тәртіп» мәнін талдауға қажетті келесі негізгі тәсілдерін ажыратып көрсетуге болады. Біріншіден, бірқатар авторлар шын мәнінде, халықаралық қатынастар жүйесімен анықтау арқылы, оны кең ауқымда түсіндіре біледі. Сондықтан, А.Богатуров халықаралық тәртіп «әлемнің барлық елдері арасындағы қатынастардың жүйесі, шартты халықаралық қоғамдастық деп аталатын жиынтығы»[1]. деп біледі. К.Гаджиев халықаралық тәртіпті кең мағынада «өз жиынтығында халықаралық қоғамдастық» ретінде қарастырады[2].

Ол бір мезгілде екі ұғымды, олардың сапалық анықтамасын жоғалтады, ал бұл өз кезегінде саяси ғылым терминологиялық түсініксіздіктерді әкеледі, өйткені халықаралық мақсатта және халықаралық қатынастар теориясы мен практикасының жүйесін сәйкестендіру негізсіз болып көрінеді.

Бірқатар зерттеушілер халықаралық қатынастардың құрылымы ретінде халықаралық тәртібін қарайды. Бұл халықаралық қатынастар теориясы реалист және неореалист мектеп өкілдері үшін тән болып табылады. Олардың пікірінше, ол әлемдік саясатта субъектілер арасындағы қарым-қатынас құрылымын ұйымдастырады, мінез-құлық заңдылықтарын жасайды. Бұл жағдайда, халықаралық құрылымда мемлекеттердің арасындағы қарым-қатынастардың иерархиясын жетекші күштердің балансы болып саналады.

Институционалистер халықаралық тәртіп жиынтығымен белгілі бір мекемелердің олардың бар болуы, қауіпсіздік пен даму үшін жағдайлар

жасау және қолдау, мемлекеттер мен халықтардың негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз етуге арналған халықаралық қатынастар түрін қалыптастыру күрделілігін түсінеді.

Халықаралық тәртіптің негізгі мекемелеріне әдетте БҰҰ, Дүниежүзілік банк, НАТО және басқа да халықаралық ұйымдар, сондай-ақ ынтымақтастық бейресми түрлері, қалаушылар коалициясы, мінез-құлық және халықаралық режимдерін кодекстері кіреді.

Халықаралық тәртіп мәселесіне нормативтік құн көзқарас кең тараған. Оның аясында екі ғылыми-зерттеу ұстанымдарын ажырата көрсетуге болады, олардан бірі әлемдік саясатты реттейтін және шынында да, халықаралық тәртібін құрайтын нормалармен ережелеріне баса назар аударады.

Сондықтан, Х.Абрахамссон халықаралық тәртіп – бұл экономикалық және саяси ынтымақтастықты реттеуші нормалар мен қағидалар жүйесі деп көрсетеді. Л.Миллер халықаралық тәртіпті әлемдік саяси ойын болатын нормативтік база ретінде қарастырады[3]. Ірі саяси ойыншылардың және кейбір жергілікті зерттеушілер мінез-құлық ережелерінің жиынтығы ретінде халықаралық тәртіп ұғымы сипатталады. Бірқатар авторлар өздерінің халықаралық тәртіп түсініктерінде қандай да бір жолмен әлемдік саясат субъектілерінің қарым-қатынастарын ұйымдастырушылардың заңды түрде тіркелгендерге ерекше назар аударады.

Халықаралық қатынастар процестерін реттейтін нормалар мен ережелер болуының өзі автоматты түрде олардың тәртіпті қамтуы мүмкін емес екенің ескеріңіз. Біздің ойымызша, тәртіп жөнінде олар халықаралық қатынастарға тиімді болған кезде ғана айтуға болады.

Мән-нормативтік парадигма шеңберінде нормативизммен бірге халықаралық мақсаттағы проблемаларды аксиологиялық көзқарас ажырата алады. Тәртіп - ол қауымдастық мемлекеттер қабылдаған құндылықтардан тұрады.

Сонымен қатар, универсализм бастамашылары халықаралық тәртіп негізіндегі құндылықтар кросс – мәдени, жалпы адамзаттық сипатқа ие болуы тиіс деп есептейді. Мысалы, халықаралық қатынастар теориясы ағылшын мектебінің классикалық өкілі Х.Булл халықаралық тәртіп жайлы түсініктерге арқау болған адамзаттың ең іргелі құндылықтары меншікті қорғау және сақтау қауіпсіздігі және оған сенімділік деп сенген[4].

А.Этциони ортақ игілігіне міндеттеліп жеке тұлғалардың құқықтарын құрметтеуге, біріктіруге мүмкіндік

беретін шығыс және батыс құндылықтарын нормативтік синтездеу қажеттілігін қорғайды. Партикуляризм жақтаушылары халықаралық тәртіп белгілі бір мәдени-идеологиялық негізде қамтамасыз етілуі тиіс деп талап етеді. Осылайша, либералды (неолибералды) теоретиктер халықаралық тәртіптің мәні дәстүрлі либералдық аясындағы консенсус деп санайды (бостандық, адам құқықтары, мүлік және т.б.). «Дүниежүзілік тәртіп модельдері» жобасының қатысушылары тәртіпті «гуманисттік социализм» құндылықтарының болмысында қарастырды (бейбітшілік, әлеуметтік және экономикалық әділдік, адам құқықтары және экологиялық тепе-теңдік). «Үшінші әлем» елдері атынан өкілдік ететін зерттеушілер, халықаралық тәртіп бай және кедей елдер арасындағы қарым-қатынаста әділдік пен теңдік орнауына ат салысуы тиіс деп есептейді[5].

Осылайша, халықаралық тәртіпке болған аксиологиялық көзқарас көбінесе субъективті сипатта болады, өйткені «құндылық» әлемдік тәртіпке қатысты нені білдіреді дегенге, идеологиялық және саяси көзқарасқа ие қатысушылар түрлі пікір білдіреді. Тәртіпке не қатысты екеніне келер болсақ, онда оны нақты құндылық деуге болмайды, өйткені тәртіп аясында гуманисттік, әлеуметтік оң және антигуманисттік мақсаттар туындауы мүмкін (мысалы, автократиялық режимдегі тәртіп).

Бихевиорист бағытындағы өкілдер халықаралық тәртіпті саяси ғылымда, әлемдік саясаттағы актерлардың мінез-құлық заңдылықтарын жиынтығы ретінде қарастырады. Мысалы, Дж. Розенау үшін халықаралық тәртіп – бұл саяси қатынастардың субъектілері болып табылатын мінез-құлықты жауаптар, жайғасымдар, көзқарастар жиынтығы болып табылады[6].

Бірқатар зерттеушілер тәртіп аясында ірі халықаралық қақтығыстар болмағанын және қауіпсіздік режимі болуын көздейді. Бұл Хантингтонның халықаралық тәртіп ережелерін түсіндіруі болып табылады. Саясаттануға негізделген халықаралық тәртіп туралы авторлардың қысқаша сөздігі келесі анықтаманы береді: «Халықаралық қауіпсіздіктің деңгейін сипаттайтын әлемдік қауымдастық жағдайы» [7]. «Халықаралық тәртіп» ұғымын түсіну арқылы оның «Халықаралық қауіпсіздік» санатына жатуын байқау қиын емес.

Соңғы кездерде, халықаралық тәртіп көбінесе, жаһандық саяси процестерін реттеумен сәйкестендіріледі. Мысалы, А.-М.Слотер халықаралық тәртіп ол барлық ұлттар мен халықтарда тұрақты бейбітшілік, өркендеу, жер үшін қамқор және адам қадір-қасиетін ең төменгі стандарттарына қол жеткізуіне мүмкіндік бере алатын дәрежеде ынтымақтастық және қақтығыстар құрамының жаһандық басқару жүйесі деп біледі. Орыс зерттеушісі Н.А.Косолапов халықаралық тәртіптің функционалдық аспектісін болып көрсетеді, оның ойынша, күнделікті халықаралық өмір - бұл адамның құндылықтары мен мүдделері, халықаралық қатынастар құрылымын ұйымдастыру және осы негізде ерікті әрекетті іске асырудың нысаны[8].

Біздің ойымызша, жоғарыда аталған авторлар сияқты тәртіппен басқаруды теңестіру дұрыс емес болар. Басқару – бұл кейбір идеалды нысаналарға сәйкес объектілерді практикалық жағдайларын келтіру тәсілі болып табылады, сонымен қатар белгілі бір ережелер мен регламенттерге сәйкес байланыстармен қарым-қатынас ұйымдастыру. Осыған байланысты, бұл процестің нәтижесінде - біздің ойымызша, басқаруды тәртіпті қалпына келтіру процесі деп, ал тәртіп осы процесстің нәтижесі деп қарастырсақ дұрыс болады.

Зерттеушілердің қабілетсіздігі халықаралық тәртіп табиғаты туралы кем дегенде ең жетілдірілген тәсілдер бойынша консенсусқа қол жеткізу үшін, әлемдік саясатты зерттеуде күрделі қиындықтар туғызады. Э.Я.Баталов әділ түрде атап өтеді «егер қажетті тұжырымдамалық тапсырыс орындалмаса, қашан сол ұғымдарды пайдаланатын адамдар, шын мәнінде түрлі нәрселер туралы айтып отырса, және сол заттар әр түрлі ұғымдар арқылы белгіленсе онда біз ақыр соңында тұжырымдамалық ыдырауға жолығамыз» [9].

Сонында осындай тапсырыс және ол осы жұмыс болып табылады. Біздің ойымызша, халықаралық тәртіп сипатын анықтау, халықаралық саяси қарым-қатынастарды талдау үшін жүйелі тәсіл негіз болуы тиіс. Батыс саяси ғылымы әлемдік саясатты жүйелі зерттеу үшін кейбір тәжірибе жинақтады.

Жүйелі көзқарас негізінде, халықаралық тәртіп, біздің ойымызша, халықаралық қатынастар халықаралық жүйе жүйесімен тығыз байланыста қарастырылуы тиіс. Ол элементтердің толық жиынтығы болып саналады, ең алдымен нақты құрылымға ие және жұмыс істеуі мен дамуының белгілі бір заңдылықтары бар мемлекет. Халықаралық жүйе құрылымы – бұл тұрақты байланыстар және оның негізгі элементтері арасындағы қарым-қатынастардың күрделі жиынтығы.

Халықаралық тәртіп әлеуметтік тұжырымдаманың бір түрі болып табылғандықтан, философиялық және социологиялық сөздіктер қандай анықтама беретінін анықтаймыз. Қазіргі заманғы философиялық сөздіктерде, тәртіп – бұл «өмірдегі тұрақтылық мен ұйымдастыруды білдіретін, сонымен қатар, әлеуметтік объективтілікті ұғынудың мүмкіндігін беретін түсінік.

Әдебиеттер:

1. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2006.
2. Богатуров А.Д. Современный международный порядок // Современные международные отношения и мировая политика / Отв. ред. А.В.Торкунов. М., 2004. С.66.
3. Гаджиев К.С. Геополитические горизонты России (Контурь нового миропорядка). М., 2012
4. Парсонс Т. О социальных системах. М., 2002.
5. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной организации. СПб., 1999.

6. Лапкин В.В., Пантин В.И. Концепция эволюционного усложнения мировой политической системы // Полис. 2006. №1.
7. Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации: учеб. пособие для вузов // [П.А.Цыганков и др.]; под ред. П.А.Цыганкова.-М.: Альфа-М, 2008
8. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М., 2000
9. Лебедева,М.М. Мировая политика: [учеб. для ВУЗов] /М.М.Лебедева.- М.: Аспект Пресс, 2006.

Жиенбекова Айнура Абдрахмановна
Философия ғылымдарының кандидаты., доцент,
М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, Ainur7105@mail.ru

Шикиртаев Батыржан Беркинбаевич
1 курс Мәдениеттану мамандығының магистранты
М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы, Rejissuro.85@mail.ru

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ӘДЕТ ЖӘНЕ ӘМЕҢГЕРЛІК ИНСТИТУТЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается система аменгерлик, которая является одной из древнейших структурных систем, в традиционном семейном праве Казахстана. А также рассматриваются мнения различных ученых, утверждавших, что: «Имея прямое влияние на природно-исторические и социально-экономические факторы, традиционный казахстанский институт права на управление, который находится в непрерывном развитии, был прибыльным».

Аңдатпа. Бұл мақалада әмеңгерлік жүйесі қазақтың әдеттік отбасы құқығында кеңінен дамыған және бастауын әріден алатын көне құрылымдық жүйелердің қатарына жатады. Ғалымдар былай деп көрсетеді: «Табиғи – тарихи және әлеуметтік – экономикалық факторлардың тікелей әсерін сезіне отырып, үздіксіз даму үстінде болған қазақ әдет - ғұрып құқығының келесі белді институты - әмеңгерлік еді».

Abstract. This article is amengerlik system is one of the oldest structural systems, which is widely developed and begins in the traditional family law of Kazakhstan. The scientists say: "Having a direct impact on the natural historical and socio-economic factors, the traditional Kazakhstan institute of the right to manage, which is in continuous development, was profitable."

Қазақ әдет құқығы жүйесіндегі отбасы және неке құқығында әмеңгерлік институты ерекше орын алады. С.Кенжеахметұлының түсіндіруіне сүйенсек, «Әмеңгерлік –салт. Халқымыздың бұрынғы салты бойынша күйеуі қайтыс болғанда оның жесірі «ерден кетсе де елден кетпек жоқ», «аға өлсе іні мұра» деген қағидамен әмеңгерлік жолмен күйеуінің аға не інісінің біреуіне өзінің таңдауы бойынша тұрмысқа шығады. Бұл дін жолымен де негізделген. Күйеуі өлген жесірді басқа жаққа жібермеудің бірнеше әлеуметтік негізі маңызы бар. Біріншіден, әйел де, оның балалары да туыс –туғанынан бөлінбейді, ру, ел қауымдастығында бірге тәрбие алады. Екіншіден, жесірдің кетуі сол елге үлкен мін саналған» [1, 105б.]. Сөйтіп, күйеуі өлген әйел қазақтарда «жесір» атанған.

Әмеңгерлік жүйесі қазақтың әдеттік отбасы құқығында кеңінен дамыған және бастауын әріден алатын көне құрылымдық жүйелердің қатарына жатады. Ғалымдар былай деп көрсетеді: «Табиғи – тарихи және әлеуметтік – экономикалық факторлардың тікелей әсерін сезіне отырып, үздіксіз даму үстінде болған қазақ әдет - ғұрып құқығының келесі белді институты - әмеңгерлік еді. Әртүрлі әдеттердің қалыптасқан дәстүрінің бір түрі ретінде ол ананың үстемдігі заманынан (матриархат) әкенің үстемдігі заманына (патриархат) көшуі кезеңінде пайда болады. Бұл жұптасып некелесудің үстемдігі орнап тұрған дәуірі еді. Әмеңгерлік инстиуты пайда болғаннан кейін ол өзгеріске ұшырамай тұрған жоқ. Алдымен ол әйелдің үстемдігі (матриархат) кезінде өмір сүргендігін ескерсек, демек, бұл кезде жесір қалған әйелдің әмеңгері болып, оның күйеуінің шешесінің жақындары саналды. Бірте – бірте әйел құқығының төмендеуіне байланысты әмеңгерлік құқығы күйеудің туыстарына көшті» [2, 131б.].

Ежелгі заманнан әмеңгерлік әдет - ғұрып тек біздің ғана емес, сонымен бірге әлемнің көп халқына, соның ішінде еуропалықтарға да белгілі болған. Оған ғалымдардың мына пікірлері дәлел: «В случае смерти мужа жена передавалась в жены одному и его наследников – близкому родственнику. Такое отношение подтверждается существованием у казахов обычая аменгерства, который известен у европейских нордов под названием «левират» [3, 243б.]. Көшпелі халықтарда әйелді әмеңгерлік жолымен алудың екі мәні болған. Біріншіден, үйге жаңа жұмыс қолы келіп қосылады, ол кез үшін бұл әманда пайдалы еді. Екіншіден, әдет-ғұрып жесір әйел құқығын қорғап отырған, өйткені жаңа күйеуі оған қамқорлық жасап, оны өз әйелі ретінде қорғауға тиіс. Кейде мұндай некенің жалған болуы да мүмкін, дегенмен жесір әйел әйтеуір, тағдырдың тәлкегіне ұшырап, далада қалмаған» [4, 71б.].

Әмеңгерлік көшпелілердің дәстүрлі заңдық инстиуты ретінде тек неке мәселесін ғана реттеп қойған жоқ, ол сондай-ақ адам қайтыс болған кезде оның мүлкінің баласы емес, оның аға –інілеріне өтуінің белгілі бір тәртібін жасаған. Зерттеушілердің баяндауынша: «Күйеуі өлгеннен кейін жесір әйел қара жамылып, оның орнын бір күтеді. Бірақ құран бойынша жесір әйел күйеуін жүз күн азаласа болғаны борышын ақтағаны саналады. Азала мерзімі бітіп, әйел маңдайына байлаған қара екшінді шешкеннен кейін әмеңгерлік әңгімесі қозғалады». Азала мерзімі біткеннен соң жесірдің тағдыры бірнеше жағдайларға байланысты болды, алдымен әйелдің балалары бар ма, бар болса олардың жасы мен жынысы, әйелдің жасы және оның әл – ауқаты ескерілді. Әмеңгерлік құқығы қайтыс болған адамға туыстығының жақындығына байланысты шешілді. Ертерек кезде әмеңгерлік пайда болған кезде жесір әйелге өлген күйеуінің туыстарының барлығы әмеңгер болып есептелетін. Бірақ келе бұл дәстүр өзгерді, ғалымдар былай деп көрсетеді: «Әмеңгерлік инстиуты пайда болған кезеңде әмеңгерліктің шеңбері кең болды. Оған жесірдің күйеуінің барлық туыстары әмеңгер болып саналатын. бірте - бірте рулық меншік ығыстырылғаннан кейін әмеңгерлердің де шеңбері тарылды. Әдет -ғұрып құқығына байланысты енді әмеңгер болып күйеуінің барлық туыстары емес, ең жақын туыстары саналатын болды. Орынбор шекара

комиссиясы чиновниктерінің 1846 жылғы материалдарына үңілсек XIX ғасырдың басында да бұл құқықтық нормалардың сақталғандығын байқаймыз» [2, 131б.]. Әйелге құқығы бар үміткерлер ең алдымен өлген адамның аға –інілері болды. Соның ішінде алдымен құқық ағасына және егіз сыңарына берілді.

Әмеңгерлік принципі тек некеленгендерге ғана емес, әлі некелесіп үлгермеген қалыңдық пен күйеуге де тән болды. Егер күйеу бала үйленбей жатып қайтыс болып кетсе, онда әлі оң жақта отырған отырған қалыңдық дәл жоғарыда айтылған шарттардағыдай немесе азғантай қалыңмал қосымша төлеумен оның туыстарының біріне күйеуге тиді, көбіне жақын інілеріне. Сөйтіп, қазақтардың әдет - ғұрып құқығы бойынша болашақ күйеуі өлген қалыңдық та жесір аталынды. Бұл туралы Л.Баллюзек еңбегінде тәптіштеп жазып кеткен. Енді содан үзінді келтірсек:

32. Күйеу өлген жағдайда әмеңгерлік тәртіп жүреді, яғни қалыңдықты өлген жігіттің інісі иә ағасына қосады. Егер әмеңгер жігіт бойдақ болса, бұрынғы төленшен қалыңның үстіне бір жылқы қосады, ал егер әмеңгер үйлі – баранды болса, бұрынғы қалыңға түйе бастатқан тоғыз қосады. Алайда әйелі бар адамға қызын беру – бермеу ата – ананың еркінде. Кейде қыздың ата –анасы әйелі бар әмеңгерден екі иә үш тоғыз алу үшін әдейі бұлданады.

33. Егер марқұм күйеудің артына ерген інісі иә алдында ағасы болмаса, қалыңдықтың шешесі алған қалың малын толық қайтаруға тиіс, тек күйеу қалыңдыққа көзі тірісінде ұрын келген болса ғана қалың малдың жартысын иә бір түйе бастатқан тоғызды алып қалады.

34. Егер қалыңдықтың әке –шешесі бұрынғы қалың малға қосып беретін бір тоғызына иә бір жылқысына карамастан әмеңгерлерге қызын беруден бас тартса, алған қалың малын шып – шырғасын шығармай қайтаруға тиісті, бұндайда марқұм күйеудің қызға ұрын келген – келмегені есепке алынбайды. Оған қоса қалыңдықтың әкесі уағданы бұзғаны үшін әмеңгер бойдақ болса, бір тоғыз, үйленген болса, бір жылқы айып төлеуі керек.

35. Егер күйеу қалың малын түгел төлеп, той малына дейін апарып, нақ қыз ұзату тойының қарсаңында өлген болса, онда қалыңдық оның жесірі ретінде күллі жасау –жабдық, еншісімен марқұмның әке –шешесінің үйіне түседі де, әмеңгерлердің біреуіне қосылады» [5, 23б.]. Бұған қосатынымыз қалыңдық әмеңгерге күйеуге шығу үшін бір жыл аза тұтуы керек және қалыңдықтың әке –шешесі күйеудің ата –анасына, қайғысына ортақтасып, «аза» малын әкеледі. Ал, күйеу жігіт бұл кезеңге дейін қайтыс болса, қалыңдық өз үйінде отырып, болашақ күйеуін жоқтайды. Бұндай жоқтауды қазақтар «ақтай жоқтау» деп атайды. Мағынасы қыз атастырылып, қалыңмалы алынса да, әлі болашақ күйеуімен жақын болмаған жағдайды айтатын болуы керек.

Жесір әйелдің екінші рет әмеңгерлік бойынша тұрмысқа шығуы жесір үшін ғана емес, оның туған – туысқандары үшін де қатаң заң болды. Егер әйел күйеуі қайтыс болған соң оның туысқандарының еркінсіз өз ата –анасына оралса, бұл әрекет тірі күйеуінен өз бетімен кетушілікпен теңестірілді. Бұндай жағдайда билер соты әйелдің туған – туысқандарынан қалың малды қайтаруды талап етті, оның құнын билер сүт ақымен теңестірді. Осылайша, әйел күйеуі қайтыс болған соң әке –шешесіне орала алды, бірақ ол бұндай жағдайда қайтыс болған күйеуінің мүлкіне қалың малды тартуы тиіс болды. Сондықтан ата –аналар әруақытта барлық отбасылық мүлкінен және күйеуінің руынан ажыраған қыздарын кері қабылдай бермеді, өйткені жағдайда оларға қыздарын бағып –қағумен бірге, күйеудің туыстарына қалың мал төлеп, ал қыздары қайта күйеуге шығатын жағдай болса, жасау беру керек болды.

Жесір статусын сақтап қалған әйелдің басты міндетінің бірі – балаларын ешкімге жалтақтатпай, лайықты ержеткізу еді. Ол өз отбасында үй иесі құқығында қалды, оның иығына марқұм күйеуінің барлық шаруашылық бойынша міндеттері артылды. Құқықтық жағынан алып қарағанда бұндай жесірлердің жағдайы күйеуге қайта шығып, жаңа отбасында екінші, тіпті кейде үшінші болып отырған әйелдердің жағдайына қарағанда тұрақты еді. Әдет –ғұрып құқығы бойынша марқұмның ең жақын туыстарының бірі егер оның балалары әлі балиғат жасына жетпеген және мұрасын өз бетінше реттей алмаған жағдайларда жесір қалған әйел мен оның балаларын қамқорлығына ала алатын еді. Бұл жағдайда қамқоршы марқұмның мүлкіне уақытша ие болды және өздігінше одан жесір мен оның балаларын ұстауға үлес бөліп беріп отырды. Марқұм көзі тірісінде өзі өлген соң отбасына қамқорлық жасау жөнінде туыстарының біріне өсиет қалдырып кеткен жағдайларда аталған әрекеттер іске асырылды. Әдетте, жесір әйелге қамқорлық жасау формалды сипатта болды, жесір әйел ұлдары өскенше отбасын жеке өзі басқарды. Ұлдарын үйлендірген соң жесір әйел балаларының, қалыптасқан дәстүр бойынша көбіне кіші ұлының қамқорлығына өтті. Ұлының қанша әйелі болса да жесір шеше отбасындағы басты ролін жоғалтпады. Өте сирек жағдайларда әйел жасы біразға келіп қалғанда жесір болып қалса, отбасының бүкіл жұмысын жүргізу ұлдардың қолына өтті де, шешелері олардың шешіміне көп ықпал асай алмады. Әдет –ғұрып құқығы бойынша да егер жесір күйеуге шықпай қалса, оның үлкен ұлы, егер ол балиғат жасында болса, әкесінің барлық жауапкершілігін мойнына алып, кіші інілері мен қарындастарына қамқор болып, қайтыс болған әкесінің міндеттерін атқаруы тиісті еді.

Жоғарыда айтқандарға сүйене отырып, көшпелі қоғамдағы жесірдің жағдайының қайшылықты болғандығын көреміз, көп нәрсе отбасындағы жағдайға тікелей байланысты болды, атап айтсақ, жесір шеше мен балаларының қарым –қатынасына, күйеуі қайтыс болғанға дейін әйел отбасында құрметке ие болды ма осының бәрінің ықпалы болды. егер жесір әйелдің ұлдары болмай тек қыздары ғана болса, ол оны қайта тұрмысқа шығудан босатпады. Қыздар шешесімен не жаңа отбасында өмір сүрді не әкесінің туыстарының бірінің отбасында қалды. Бірақ, әйелдің бір ұлы болса болды ол барлық қыздарын өзінде қалдыра алды. Негізінен балаларының шешесімен бірге қалуы оның күйеуге марқұм күйеуінің руласына шыққан шықпағанына байланысты болса керек, егер бөтенге шықса балалар туыстарға қалдырылды, руласына шықса өзімен бірге қалдырылды

Егер жесір қалған әйел жас және баласы жоқ болса, ол міндетті түрде қайта күйеуге шығуы тиісті болды. Ал, күйеуге шыққысы келмесе, жақын туыстарының баласының бірін асырап алуы керек болды. Сондықтан жесірдің қайта күйеуге шығуы оның жасына, балаларының барлығы мен бала тууға қабілеттілігіне тікелей байланысты болды деген қорытынды жасауға болады. Егер жесір әйел кәрі әрі аурулы, баласыз болса, оны ешкім қайта күйеуге шығуға мәжбүрлемеді. Бұндай жесірлер күйеуінің жақын туыстарының қолында қалып, сонда өмір сүрді. Бұл дәстүр қазақтарда туыстықтың тек күйеу жағынан болатындығының тағы бір дәлелі. Сондықтан болар, қазақтарда кросскузендік неке экзогамиялық тәртіпті бұзғандық болып саналмады.

Екінші некедегі әйелі мен күйеуінің қарым –қатынасы көбіне номиналды сипатта болды. Әмеңгерлік заң болашақ ерлі –зайыптылардың жас ерекшелігін ескере бермеді. бұл туралы өткен ғасыр деректерінен көптеген мәліметтер алуға болады, біз соның бір- екеуіне тоқталып өтелік. Мысалы қазақ даласында көп өмір сүрген Ф.Лий: «...Кейде 25 жастағы әйелге үйленген 13 -14 жастағы ұл баланы немес өзінен көп үлкен, тіпті, кәрі шалға тиген 10 -12 жастағы қызды кездестіруге болады» деп көрсетсе Ы.Алтынсаринның еңбегінен мынандай деректерді кездестіреміз: «...кейде он жасар бала, алды 7-8 жасқа келген балалары бар әйелге де үйленіп алады. Бұл әдетте баланың ағасы өліп, оның артында әйелі қалған жағдайда кездеседі. Мұндай жағдайда әйел әмеңгерлік дәстүр бойынша, өлген күйеуінің туған інісіне тиеді, ал егер оның туған аға –інісі болмаса, онда оның туыскандарының біріне күйеуге тиюге тиіс. Ал егер өлген кісінің жесірді алатын жас туыскандары болмаса, онда ол әйел (жас та болса) кейде алпыс немесе жетпіске келген шалға тиюге тиіс. Қазақтардың жалпы неке шарты бойынша, жесір әйелдің екінші ерімен жас айырмашылығы да, оның тілегі де, сол сияқты басқа дәлелдері де есепке алынбайды. Әмеңгерлердің мұндай құқығына басқа рудың адамдарының қандай да болса да қол сұғуы бітіспес дау туғызады, мұндай араздықтың түбі, кейде кісі өліміне апарып соқтырады» [2, 176б.]. Бұндай жағдайлардың соңы көбіне өзара тонаушылыққа – барымтаға да алып келеді. Өйткені, қазақтардың әдет –ғұрпында қайтыс болған марқұмның туыстарының әмеңгерлік құқығына бөтен адамның қол сұғуы бүкіл руды масқаралағандық саналып, қазақтарда көп кездесетін жесір дауын туғызды.

Қорыта айтсақ, әмеңгерлік көшпелі өмірден туған құбылыс. Ері өліп шаңырағы ортасына түсетін жағдайда өлгеннің отын өшірмеу, жетімін тентіретпеу үшін, ең алдымен «жесірдің» мәселесін дұрыс шешу керек болды. Жесір – жетім қалған ұлдың панасы болса, оның ұлы ру жасағына қол қосатын жанды өндіріс. Қазақ әдет –ғұрпында ері өліп бағы бастан тайған жесірді әулеттен жібермеуге тырысты, оның бірнеше себептері бар, соларға тоқталсақ: 1) отағасының қазасы ең әуелі сол әулеттің орны толмас шығыны, жесір сол шығынның төлем жалғасы; 2) марқұмның артында қалған ұрпағы, сол әулеттің заңды тұқымы саналады, оның өз әулетінде қалуы орны толмас шығынның орнын толтырудың жалғыз жолы; 3) жесірдің қолында баласы болмаған күнде де, оның өзі сол әулеттің қалың малына алынған рудың меншігі саналғандықтан, оған ерден кетсе де елден кетуге болмайды, ол сол әулеттен бір ерге қосылып орнын жоғалтпауы тиісті; 4) жесірге ие болар ердің сол елден шықпауы, жесірін тентіретіп жіберуі, сол әулеттің тексіздігі іспетті, сүйегіне басылған таңба болады; 5) жесірдің ісі дұрыс шешімін таппаса, әуелі ұрпақ тозады, ұрпақ болмаса, отбасының оты өшеді. Жесір төркініне кетсе, не басқа рудан ер таңдаса, не сүйгенін тауып қашып кетсе, рулар арасында «жесір дауы» туындап, берісі шығын, арысы өліммен тынды. Сондықтан, адамдар оңтайлы жолдарын табуға ұмтылды, соның нәтижесінде әмеңгерлік әдет заңы өмірге келді. Бұл ойларды зерттеушілер былай деп тереңдете түседі: “Көшпелілер тіршілігінде әмеңгерлік салттың бірталай әлеуметтік маңызы болған. Ең бастысы - ұрпақ өз елінен, өз жұртынан бөлінбейді, яғни басқа, бөтен ортаға барып көзтүрткі болмайды, бауырларының арасында жетімдік көрмей өседі. Сондай-ақ құдалар арасы суымайды, ынтымақ-бірлік сақталады» [6, 159б.].

Әдебиеттер

1. Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт – дәстүрлері. – Алматы, «Алматыкітап» ЖШС, 2005. – 284б.
2. Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет : (теориялық мәселелері, тарихи тағылымы).- Алматы, Жеті жарғы, 1997. – 192 б.
3. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. –Алматы, 2004. – 312 с.
4. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. – Алматы, Білім, 1994. – 484б.
5. Баллюзек Л.Ф. Қазақ некесінің ерекшеліктері // Қазақы неке: (Салт –дәстүр жөнінде жазбалар) /Орыс тілінен ауд. Б.Қожабекова. – Алматы, Жалын, 1994. – 64б.
6. Оразбаева А. Дәстүрлі қазақ қоғамына тән билер институты. – Алматы, Дайк-Пресс, 2004. - 206 б.

Шалдарбекова Айша Бақташқызы
Философия ғылымдарының кандидаты
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, aishashaldar1975@mail.ru

Рахимшикова Мавлуда Каримжановна
Философия ғылымдарының кандидаты, М.Әуезов атындағы ОҚМУ,

Шалдарбекова Манат Бақташовна
Философия ғылымдарының кандидаты, М.Әуезов атындағы ОҚМУ,

«ҚҰҚЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ» ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

Резюме. Философия права - раздел философии и юриспруденции, который занимается исследованием смысла права, его сущности и понятия, его оснований и места в мире, его ценности и значимости, его роли в жизни человека, общества и государства.

В статье рассматривается история возникновения и становления философии права как науки. Были раскрыты взгляды выдающихся мыслителей на философию права таких как Г.Гуго, Г.Гегель, Ш.Монтескье и Т.Гоббс.

Abstract. Philosophy of Law is a part of Philosophy and Jurisprudence, which studies the meaning of the law, its essence and content, its foundations and place in the world, its value and significance, its role in human life, society and the state.

The history of origin and formation of Philosophy of Law as a science is the main issue of the consideration in the article. The views of outstanding thinkers G.Hugo, G.Hegel, Ch. Montesquieu and Th.Hobbes on the Philosophy of Law are also revealed in this article.

Мақаланы «Құқық философиясының» қарастыратын мәселесі не деген сұраққа жауап беруден бастағанды жөн санадық. «Құқық философиясы құқықтың мәні, мағынасы мен ұғымы, оның әлемдегі орны, құндылықтары мен маңызы, адам, қоғам және мемлекет өміріндегі және халық пен адамзат тағдырындағы рөлін зерттеумен айналысады. Өзінің саналы жаратылысы бойынша адам белгілі дәрежеде пайымдалған және зерделенген әлемде өмір сүреді әрі әрекет етеді және бұл адам болмысының фундаменталды қасиеттерінің, әлемдегі бағдары мен әрекетінің қатарына жатады» (1, 201 б).

XV ғасырда Европа мемлекеттерінде сауда мен өндірістің дамуы біртіндеп қанат жая бастаған капитализмнің орнығуына жол аша бастады. Жаратылыстану ғылымдары саласында ашылған жаңалықтар Европаның католик шіркеуінің діни қыспағынан аздап құтылуына мүмкіндік берді. Геоцентристік көзқарастың гелиоцентристік көзқараспен ауысуы натурфилософиялық бағыт өкілдерінің шіркеудің догма болып қатып қалған, халықты ұсынынан шығармау үшін қалыптастырған идеологиясының іргесін шайқалтты. Схоластикалық ой пікірден тазара бастаған адамзат қоғамында адам табиғатын түсінуге деген жаңа ұмтылыс басталды. Бұл ұмтылыс адамның мәні, адамның бұл дүниедегі орны, табиғи құқықтары, адам мемлекеттің арақатынасы, адамның еркіндігі мен бостандықтары сияқты мәселелерге ойшылдардың назарын аударды.

Қоғам таптарға бөлінген, қарама-қарсы мүдделер қалыптасқан кезде салттар мен дәстүрлер барлық адамдардың мінез-құлқын реттей алмады. Әртүрлі таптар өкілдерінің жақсы мен жаман, пайдалы мен зиянды, әділеттілік пен әділетсіздіктер туралы ұғымдары да әртүрлі болды. Адамдардың құдай алдындағы құқықтарын әртүрлі етіп реттеген католик шіркеуінің қысымы азайғаннан кейін, адамдардың табиғи құқықтары мен мемлекет аясындағы азаматтық құқықтары философиялық талдаудың объектісіне айналды. Бұл әрине құқық философиясының дамуына жол ашты.

Құқық философиясы термині әуелі заңгерлік ғылымда пайда болған деп есептелінеді. Оның авторы, құқықтың тарихи мектебінің негізін қалаушы, заңгер Г.Гуго болып табылады.

Голландиялық заңгер, мемлекеттік қызметкер, ойшыл Гуго Гроцийдің өмірі мен қызмет еткен кезеңі Нидерланды мен Испанияның сексен жылдық соғысы және Европадағы католиктер мен протестанттардың отыз жылдық соғысымен тұспа тұс келді. Сондықтан да Г.Гугоның мемлекет аралық және дінаралық шиеленістерге көбірек назар аударғандығына таңдануға болмайды. Оның негізгі еңбегі осындай шиеленістерді болдырмаудың жолдарына, шиеленістерді шектеудің амалдарын сараптауға арналған. Гроций голландиялықтардың соғысын олардың тарапынан жасалған заңды қадам деп есептеп, олардың мұхиттағы іс-қимылдарын, мұхит сауда жолдарын өзгелердің тартып алуға ұмтылған әрекеттерін болдырмауға ұмтылыс жолындағы соғысы ретінде таныды. Голландия өзінің табиғи құқығы мен еркіндігі үшін күресті деп соғыс табиғатын түсіндіруге талпыныс жасайды. Осы әділеттілік, табиғи құқық принциптері негізінде соғыстың түпкі себебіне үңіле отырып, халақаралық құқық мәселелерін талдады.

Гуго Гроцийдің XV ғасырда жазып қалдырған «О праве войны и мира», «О праве на дабычу» еңбектері қазіргі заманғы құқық теориясының негізі болып табылады. Сонымен қатар осы күнімізде де өзектілігін жоғалтқан емес. Ол адамдардың табиғи құқығын негізге ала отырып, халықаралық құқықтың іргесін қалады.

Шынтауайтына келгенде кез келген «құқық» қандай тұрғыдан қарастырылғанына қарамастан әділеттілік идеясына қайшы келмеуі керек. Себебі құқықтың негізінде теңдік мәселесі жатыр. Құқықтың мәні – адамды қорғауында, адамды тұлға ретінде, оның индивидуалдылығын, абыройын қорғауында. Бұл кез-келген құқықтық мемлекеттің қол жеткізуге ұмтылатын мақсаты. Кез-келген қоғам ұмтылатын идеал. Адам құқықтары туралы

Декларацияда адамдардың осындай құқықтары, әсіресе ешкім қол сұға алмайтын, тие алмайтын құқықтары қарастырылған (АҚШ, Франция және т.б.).

Декларацияда құқық «жеке адамдардың», «топтардың», «мәдени қауымдастықтардың» құқықтары ретінде бөлініп көрсетілген. Бұл құқықтардың кейбіреулері міндетті, кейбіреулері абсолютті идеал ретінде мемлекет қол жеткізуге ұмтылатын құқық ретінде анықталған. Бірақ шын мәнінде оған әлі қол жеткізілген жоқ. Өз азаматтарының құқықтарын барынша жетілдіруге ұмтылған отаршыл мемлекеттер өз отарларындағы халықтардың барлық құқықтарын аяқ асты етті емес пе? Ол жағдай ХХІ ғасырда да түзелмей отыр. Қазіргі таяу шығыс, атап айтқанда Ауғанстан, Сирия, Палестина, Ирак, сонымен қатар Қырғызстан, Украина халықтары бейғам, жайбырақат өмір сүруге құқылы емес пе еді. Ешкімнің олардың бейбіт өмірін, тыныш ұйқысын бұзуға хақысы жоқ еді ғой.

Қазіргі таңда әртүрлі құндылықтық жүйелер арасында адам және оның құқықтары жөнінде дау белең алып отыр. Батыс қоғамы және Шығыс қоғамы арасында адам құқықтары, құндылықтары, адамның міндеттері мен өзара қарым-қатынастары жөнінде түсінік әртүрлі болып келетіні белгілі. Ал құқықтық жүйе, адам құқықтары туралы ұстанымдарды біз көбінше батыстық өркениеттен қабылдап отырмыз. Ол шындық. Бірақ қалай дегенде де бұл құқықтар адамның өз табиғатынан шығады емес пе?

Құқық философиясы терминінің кең таралуы Гегельдің "құқық философиясымен" байланыстырылады. Гугомен салыстырғанда Гегельдің ойынша құқық философиясы заңгерлік емес, философиялық пән. Оның үстіне философия ғылымын ол тарихи ғылым ретінде қарастырады. Гегель бойынша құқық туралы нағыз ғылым құқық философиясында көрінеді. «Құқық философиясы пәнін Гегель былайша сипаттайды: құқық философиясы өзінің пәні ретінде құқық идеясын, құқық ұғымы мен оның іске асуын қарастырады. Құқық философиясының мақсаты- құқық негізіне жатқан ойларды игеру. Ал бұл дұрыс ойлау, құқықты философиялық тану арқасында мүмкін болады. Құқық философиясы пәнінің гегельдік түсіндірмесінің алғышарттарына ойлау мен болмыстың, ақылдылық пен нақтылықтың бірегейлігі туралы философиялық идеялары жатады. Философияның, оның ішінде құқық философиясының да міндеттері осыдан туындайды.

Гегельдің адам құқықтары мен еркіндігі туралы ойларынан оның адам еркіндігі мен құқықтарын ерекше бағалағандығын байқаймыз. Ол мемлекет адамның жеке ісіне, адамгершіліктің тұңғыш қырларына, тіпті ізгі тілектерге жүгіне отырып та араласпауы қажет, ал мемлекет билігі екіжүзді адамдардың қолында болса, бұл істің соңы өте қайғылы жағдайлармен аяқталады деп топшылаған. Гегель мемлекеттің адам еркіндігін тежейтіндігін, адамды механикалық бөлшек деп қарастыратын машина екендігін түсіндіре келіп, дүниеде машина идеясы жоқ болғандықтан, мемлекет те жоқ болу керек деп тұжырым жасайды»(2, 93 б.).

Құқық философиясы пәні мен міндетінің гегельдік түсіндірмесі құқық пен заңның бұрынғы табиғи-құқықтық концепцияларына да, табиғи құқықтың антирационалистік сынына да және құқықтық рационалистік тәртібіне де қарсы шықты. Құқық философиясының пәндік сипатын заңгерлік және философиялық ғылымдарда анықтау мәселелерін қойған Гуго мен Гегель көзқарастары ХІХ-ХХ ғасырлардың философиялық-құқықтық зерттеулерінде онан әрі дамыды.

Гегель сияқты мемлекеттің адам еркіндігін тежейтіндігі туралы ойларды Т.Гоббстан да кездестіруге болады. Т.Гоббстың ойынша, әр халық өзінің тарихында екі сатыдан өтеді. Олар: 1) мемлекетке дейінгі табиғи саты (status naturalis), 2) мемлекеттік саты (status civilis). Алғашқы табиғи сатыда мемлекет те, жеке меншік те, мораль да әлі жоқ, тек қана адамдардың табиғи құқы бар. Ол адамның керек қылатын нәрселерінің бәріне деген құқы. Өзінің өмірін сақтап қалу жолында адам қандай іс-әрекет жасаса да, шектелген жоқ. Сондықтан мұндай жағдайда әр адам өмірге керек нәрсесін алып қалуға тырысады да, «бәрінің бәріне қарсы соғысы басталады. Адамдар біріне-бірі қасқыр». Әрине адамдар мұндай жағдайда өз-өздерін, бірін- бірі құртып жіберу қаупі төнеді. Әдетте табиғат заңына сәкес күштілер әлсіздерді жеңеді. Сондықтан табиғи жағдайдан азаматтық-мемлекеттік деңгейге көшу қажеттігі пайда болады. Адамдар өздерінің кейбір құқықтарынан ерікті түрде бас тартып, оларды күшті орталықтандырылған билікке береді. Сонымен қоғамдық осындай шарттың негізінде мемлекет дүниеге келеді. Мемлекетке шарттық негізде өз еркімен берілген адамдардың құқықтары енді қайтып алынбайды.

Сонымен қатар Т.Гоббс құқық пен заңның арасындағы айырмашылықты анық байқаған. Мемлекетте тәртіп болу керек, бірақ заң мөлшерден шығып кетсе, адамдардың белсенділігіне нұқсан келеді дейді Т.Гоббс «Левиафан» еңбегінде (3, 190 б.).

Т.Гоббстың ойынша, адам физикалық қана емес, моральдық рухани дене және мәдениетті жасаушы. Адам жасаған дүнелердің ішіндегі ең күрделісі – мемлекет. Ол туралы ілімді Гоббс өзінің маңызды доктринасы деп есептей келе, оны моральдық немесе азаматтық философия деп атады.

“Заңдардың рухы туралы” еңбектің авторы, француз ойшылы Шарль Луи Монтескье қоғамның өмір сүруін, оның дамуын ондағы қабылданған заңдардың сапалы болуымен байланыстырады. Кез келген қоғамның, мемлекеттің ерекшелігін білу үшін сол қоғамның, мемлекеттің заңдарымен танысу керек деп кеңес береді. Мұндай көзқарас әдебиетте «заңдық дүниетаным» деген атауға еге болады.

Монтескье қоғам заңдарын екі түрге жіктейді: біріншісі табиғи заңдар. Олар ең жоғарғы құндылық ретінде адам өмірін сақтауға бағытталған. Ол үшін адамдар өмір сүру қажеттіліктерін өздері қамтамасыз етулері керек. Егер Т.Гоббс адамдар өз қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін бір-бірлерімен күресіп, «бәрінің бәріне қарсы соғысы орын алады деген болса», Монтескье керісінше, адамдар табиғат алдында әлсіз болғандықтан бір-бірінің қолдауына, қорғауына мұқтаж, дәл сол үшін қоғамды құрады деген ойға келеді.

Әрине бірігіп өмір сүру үшін азаматтар бір-бірінің құқықтарын мойындап, сыйлауы керек емес пе? Дегенмен адамдардың барлығы бірдей ойламайды. Кейбіреулер өзгелердің несібесіне қызғана қарап, соны иемденгісі келеді. Сондықтан адамдардың өзара қатынасын реттеу үшін заң керек. Сондықтан заңдардың екінші тобы – әлеуметтік заңдар қалыптасады.

Монтескье адамның табиғи еркіндігі теориясына сүйене отырып, адамның бақытты болуға құқылы екендігін түсіндірді. Монтескье “Заңдардың рухы туралы” еңбегінде заңдардың шығу себептерін, қалыптасуын зерттей отырып, «нағыз әділ заң адамның табиғи құқығына негізделуі қажет» деген пікірге келді. Монтескье адамның ақыл-ойы, парасаты құдай белгілеп берген нәрсе емес, оның өмір сүріп отырған ортасының жемісі, сол ортаның өзгеруімен ол да өзгеріп отырады, заңды қатаң сақтау бостандықты қамтамасыз етуге, мемлекеттік төңкерістерді болдырмауға қызмет етеді деген де ойлар айтады.

Сонымен қатар Монтескье өркениетті елдердің басқыншылық саясатына, сол жердің тұрғындарын қанауына түбегейлі қарсы. Құл сату, қара нәсілділерді Америкаға зорлықпен, күштеп апарып сатуға қарсы болды. Ол соғыстың екі түрін ғана мойындайды: біріншісі өз отанын сыртқы жаудан қорғау, екіншісі, басқыншылыққа ұшыраған жақтасыңа көмектесу. Ал басқа соғыстардың барлығы әділетсіз және заңсыз деп түсінеді. Монтескьенің бұл ойлары «Парсы хаттары» еңбегінде айтылған.

1789 жылғы Ұлы француз революциясы барысында Құрылтай жиналысы конституциялық акт- Адам және азаматтың құқықтары туралы декларацияны қабылдады. «Онда біріншіден, адамдар өз құқықтары бойынша тең және еркін болып туылады. Екіншіден, әрбір мемлекеттік бірлестіктің мақсаты адамның табиғи құқықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Олар бостандық, меншік, қауіпсіздік, қанауға қарсылық» екендігі көрсетілді. Осы тұста Ш.Монтескье «Заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің бір тұлғаның немесе органның қолында шоғырлануы жағдайында бостандықтың болуы мүмкін емес деп жазды». Сол үшін мемлекеттік биліктің үш сатысын ұсынды:

1. заң шығарушы,
2. атқарушы

3. сот билігін. Осылай бөлу арқылы басқару азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, өкімет билігін теріс пайдаланып, қиянат жасауды болдырмайды деген ой айтады (4, 403 б).

Құқық – қоғамның тарихи дамуының жемісі, сол себепті үнемі өзгеріп отырады. Қоғам тарихында құқықтық нормалар екі жолмен: алғашқы қауымдық салттар мен нормалардың құқық нормаларына дейін өсу жолымен және мемлекеттік органдардың құқықтық шығармашылығы жолымен қалыптасады. Құқықтың қалыптасуы қоғамда қатынастардың жаңа түрі – құқықтық қатынастардың пайда болуына әкеледі. Құқықтық қатынастарға қатысушылар субъектілер, құқықтар мен заңдық міндеттердің тасымалдауыштары ретінде әрекет етеді.

Мемлекеттің құқықтық нормаларында (конституциялар мен басқа да актілерінде) адамдардың, әлеуметтік топтардың, экономикалық, саяси және т.б. теңдігі немесе теңсіздігі бекітіледі. Олардың мүдделері мен еркі адамдар мен әлеуметтік топтардың құқықтары мен міндеттерін белгілеу жолымен білдіріледі (5. 75 б.).

Құқық философиясы құқықтың мағынасын мәні мен ұғымын, оның негіздері мен әлемдегі орнын, оның құндылықтары мен адам өміріндегі, қоғам мен мемлекеттегі, түрлі ұлттар мен адамзат өміріндегі ролін зерттейді.

Құқықтану, құқықтың теориялық ережелері, оның қалыптасуының, дамуының, жетілуінің проблемалары құқықтық тақырыптардың философиялық тұрғыдан зерттелуіне жол ашты. XIX ғасырдан бері «құқық философиясы» заңтанудағы «құқық социологиясы», «құқықтық және саяси ілімдер тарихы», «құқық және мемлекет теориясы» сияқты пәндермен қатар дербес заңгерлік пән болғанмен, қалай дегенде де құқық философиясы философиялық оймен, пайыммен тығыз байланысты болып қала береді.

Құқық философиясының даму деңгейі мемлекеттегі философия мен заңтану ғылымдарының даму деңгейімен анықталады. Соған тәуелді. Осындай сапалық мәнге ие бола отырып, құқық философиясы бірқатар әдіснамалық, гносеологиялық, аксиологиялық сипаттағы қызметтерді атқарады.

Адам болашағын құқықсыз елестету мүмкін емес. Қазігі заманда технологияның дамып, қоғамның барлық саласы ақпараттандырылған заманда адамзат құндылықтарының кейбірі заманауи жаңашылдықтарға сәйкес келмей, ескіленіп, жаңаша көзқарасты талап еткенімен де, адамға деген, оның әлемдегі орнына, болмысына, мәніне және оның құқықтарына деген қатынас адамды әлемдегі ең жоғарғы құндылық деп қарайтын көзқарастың шеңберінен келіп шығуы тиіс. Әлеуметтік мәселелер күрт шиеленіскен, әлемнің кейбір аймақтарында ұлтаралық, этносаралық, дін аралық шиеленістердің терендеген кезеңінде адамға төнген қауіптің де шеңбері кеңейуде. Терроризм, жанкештілік мәселелері тіпті адамдардың кішігірім мәселелері былай тұрсын, өмір сүру құқығын да шектеуге алып келуде. Сондықтан адам құқықтары мәселесі философиялық тұрғыдан алып қарағанда ашық сұрақ болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Алексеев С.С. Философия права. – М.: НОРМА, 1997.
2. Нұрышева Г.Ж. Философия.- Алматы, 2016.
3. Тұрғынбаев Ә.Х «Философия».- Алматы: «Білім», 2001.
4. Мырзалы С. История и философия науки.- Алматы, 2011.
5. Тихонравов Ю.В. Философские проблемы права. – М., 1972.

Рахимшикова Мавлуда Каримжановна

кандидат философских наук, старший преподаватель
ЮКГУ имени М.Ауэзова, Республика Казахстан, г.Шымкент
mrahimshikova@mail.ru

Шалдарбекова Айша Бакташевна

кандидат философских наук, старший преподаватель
ЮКГУ имени М.Ауэзова, Республика Казахстан, г.Шымкент

Хавазметова Динара Алишеркизи

магистрант ЮКГУ имени М.Ауэзова, Республика
Казахстан, г.Шымкент

ВОЗЗРЕНИЯ АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ О ГРАЖДАНСКОЙ НАУКЕ И ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Аңдатпа. Бұл мақала әл-Фарабидің әлеуметтік-саяси және құқықтық көзқарастарын зерттеуге арналған. Әл-Фарабидің осы салаға арнап жазған еңбектері философиялық тұрғыдан зерттеліп, қазіргі қоғам үшін пайдалы идеялары атап көрсетілген.

Annotation. This article is devoted to researching socio-political and legal views of al-Farabi. The works of al-Farabi in this area have been studied from the standpoint of philosophy and useful ideas have been identified for our society.

Абу Наср аль-Фараби является одним из родоначальников восточного перипатетизма. Его философские, политические и гуманистические взгляды оказали большое влияние на становление и развитие философии, как в восточных, так и западных странах. Научное наследие великого мыслителя Востока стало предметом нашего исследования. Вот уже более тысячи лет трактаты аль-Фараби многократно исследуются, анализируются, пересматриваются, и при этом, появляются новые и новые грани научного творчества ученого.

Со времен аль-Фараби миновало почти одиннадцать веков. Многие идеи в его учениях сохраняют свою актуальность для нашего времени. Эти идеи составляют богатый духовный арсенал человечества. Таковыми, в частности, являются его идеи о духовном совершенстве человеке, о формировании идеального общества и идеального руководителя общества. Но главную суть учения аль-Фараби составляет забота не только о духовном совершенствовании человека, но и совершенствовании правовых и законодательных норм в обществе.

Мы, в настоящем исследовании, будем рассматривать воззрения аль-Фараби о гражданской науке и юриспруденции. Ранее нам известно, что Абу Наср аль-Фараби был ученым – энциклопедистом, который исследовал все сферы науки, начиная с математики, физики, философии, истории, юриспруденции до музыкальной науки. В своем трактате «О классификации наук» ученый перечислил пять разделов науки, среди которых гражданская наука и ее подразделы – юриспруденция и догматическое богословие, отражены в пятом разделе. Отсюда вытекает мнение, что гражданская наука также является необходимой наукой, так как от этой сферы зависит настоящее и будущее страны. Главная мечта аль-Фараби – создание идеального общества, которое опирается на законы справедливости. Идеальное общество строится на основе концепций, которых определил аль-Фараби.

Аль-Фараби был первым, кто определил предмет гражданской науки. По его мнению, гражданская наука изучает общие законы развития общества, которые взаимосвязаны с деятельностью человека в обществе. Ученый характеризует данную науку таким образом: «Гражданская наука изучает виды действий и поведение, обусловленные волей; свойства, нравы, врожденные качества и характеры, от которых происходят эти действия и поведение; цели, ради которых они совершаются ...» [1. 176] В данном определении уделяется особое внимание природным, нравственным, психологическим и другим качествам человека. Самое главное, гражданская наука аль-Фараби, тесно взаимосвязана с его политической философией, точнее с его трудом «Трактат о взглядах жителей добродетельного города». основополагающая идея «Второго учителя» в данном трактате – построение добродетельного города, в котором человек может достичь истинного счастья.

Кроме того, ученый расширяет объект исследования гражданской науки, включая в нее проблему истинного счастья. Характерная черта философии аль-Фараби заключалась в том, что она была направлена на достижение совершенства, несущее с собой подлинное счастье. Гражданская наука исследует и разъясняет различие между действительным и воображаемым счастьем, основываясь действиям и поведением людей. Действительное счастье – это блага, милости и достоинства, считает ученый. [1.177] Для аль-Фараби, добродетельный город – это город, способствующий обретению счастья. В нем существуют законы справедливости. Правильное политическое общество, которое руководствуется идеальными правовыми нормами, стало предметом научного интереса Абу Насра аль-Фараби. Многие ученые интерпретируют его учение о добродетельном городе в качестве социальной утопии. Но факт заключается в том, что великий ученый востока еще в условиях средневековья сумел теоретически обосновать новую модель политической организации общества, который существует на основе разумного управления. Это сильное социальное общество, которое строится на нравственной и правовой основе.

Какова структура Добродетельного города? В структуру идеального города можно отнести:

- мудрецы, которые будут управлять городом;
- служители религии, ученые, законодатели, поэты и ораторы;
- воины и стражники, деятельность которых направлена на защиту отечества;
- профессиональная элита, врачи, учителя и др;
- средний слой населения, то есть состоятельные люди, купцы, скотоводы и земледельцы.

При этом одним из важных черт добродетельного города являются высокая нравственность, образованность, просветленность, а также законопослушность. Для достижения такого уровня аль-Фараби предлагает с самого начала правильно воспитывать людей.

Никому не секрет, что самая высшая ценность в этом мире – человек. Выше человека никого нет. Стремления Абу Насра аль-Фараби были акцентированы на создании полноценных условий для человеческого проживания в обществе. Ведь важнейшим концептом социально-политических воззрений аль-Фараби, как мы уже отметили, является достижение счастья.

Идеальное общество невозможно создать без законодательной системы. Данное утверждение является основой философии аль-Фараби. По мнению аль-Фараби, высшим благом в государственном управлении бескорыстное следование разуму в государственных делах. В этом деле привилегированное место занимает законотворческая деятельность. Таким образом, актуальной проблемой в творчестве аль-Фараби становится формирование законодательной системы. Для чего нужны законы? Данная проблема исследуется со стороны мыслителя. Законы имеют не только нравственную, но и философскую сущность. По мнению великого мыслителя Востока, проявляя большую заботу о человеке, законы воспитывают его душу и разум. Как утверждает аль-Фараби, закон – это путь к благам[2. 165]

Юриспруденция (фикх) рассматривается в качестве искусства. Искусство юриспруденции (есть такая наука), благодаря которой человек может дать оценку любой вещи, недостаточно явно определенной в каноническом праве какой-либо религии, установленном для какого-либо народа...[1.183] Аль-Фараби сформулировал главные принципы, на основе которых строятся отношения между человеком и государством. Наряду с этим, истолковано признание веры и знания в качестве главных смысложизненных критериев бытия.

Тюркский мир по-своему характеризует философские, политические, социальные и даже правовые взгляды. Отношение между философией и религией является одним из важнейших взаимоотношений в мировоззренческом контексте развития общества в средневековом периоде. Если иерархическое устройство существовало в природе, то оно непосредственно отражалось и в обществе. Если в мире основателем, создателем является «Первопричина», то в обществе идеальным человеком является «Первый глава». Отсюда и вытекает такой вывод, что в практическом отношении для аль-Фараби важно утверждение божественного порядка в добродетельном обществе. Всю ответственность ученый возлагает на идеального правителя.

Разработав теорию идеального государства, аль-Фараби уделяет особое внимание правителю, «главному члену городского объединения». По этому поводу он пишет: «Как из всех органов тела главный орган является сам по себе, согласно природе, наиболее совершенным и законченным..., точно так же из всех членов городского объединения глава его является во всем, что ему свойственно, наиболее совершенным,... и он стоит выше тех, кем он управляет...».[1.429]

Первый глава – мудрец, философ, законодатель и имам. Из этого следует, что он идеальный руководитель.

Правителя, ученый называет, главой государством и сердцем города. Какое место занимает сердце в человеческом организме, такую же функцию выполняет глава на уровне государства, ибо благополучие и все хорошее исходит из положительного характера правителя. Правление рассматривается со стороны ученого как искусство, которое не всем суждено и не у каждого получается. Только достойные люди в состоянии владеть этим искусством.

Согласно аль-Фараби, нормы и правила поведения людей зависят от принятых законов общества. Лишь в «добродетельных» городах может торжествовать свобода, справедливость, благополучие, процветать наука и образование. В «Трактате взгляды жителей добродетельного города» руководитель идеального общества выступает главным в формировании демократического строя, в восстановлении справедливости и добродетельного образа жизни.

Концепция аль-Фараби о законах и законодательной системе рассматривается наиболее углубленно в его книге «Сущность «Законов» Платона». В данной книге анализированы идеи Платона о законах и дана новая интерпретация со стороны аль-Фараби. Аль-Фараби упоминает слова Платона о том, что изучение законов является правильным делом, ...что законы в высшей степени возвышаются над всякой мудростью...[2. 139] В трудах Платона и аль-Фараби существует такое понимание, что законы разрабатываются с целью создания всех благ для народа. Истинный законодатель, пишет со слов Платона аль-Фараби, - это тот, кто приводит эти блага в стройную систему...[2. 143] Они предлагают законодателям стремиться к высшим благам при разработке новых законов.

Кроме того, аль-Фараби утверждает, что законодателю следует уметь внедрять свои законы, а также уметь повелевать ее. Беспрекословное выполнение законов самим законодателем может обеспечить успех в сфере выполнения законодательства. Если закон не имеет законную силу внутри общества, то в данном случае слова законодателя не будут восприняты его подчиненными. Данное обстоятельство присуще невежественным городам.

Нравственный аспект в философии аль-Фараби приобретает всеобщий смысл. Согласно его учению, нравственность имеет сугубо личностный характер, но нравственность правителя имеет социальный характер. Если политический деятель безусловно нравственный, не в чем его упрекать, и добросовестно выполняет свои обязанности, то он является примером подражания. Что касается населения, если они законопослушные и соблюдают законов, то в данном случае, можно назвать государство добродетельным.

Кроме того, аль-Фараби упоминает, что в исторической эпохе человечества законы могут обновляться. Данное обстоятельство взаимосвязано с переустройством государства. Кроме того, аль-Фараби считает, что при принятии законов необходимо учесть социальную обеспеченность народа обыкновенными благами (питьевой водой, руслу рек и др.) и все это надо решить справедливо. Тем самым, для главы важен каждый в отдельности индивид: каждый гражданин государства, каждая семья достойны благ, и их благополучие расценивается как благополучие всего города (государства). [4. 64] В связи с этим, добродетельный человек заботиться не только о себе, но и обо всем обществе. При этом, он во всем руководствуется справедливостью не потому, что оно поощряется законом, а потому, что справедливость для него представляется как высшая ценность.

Рассмотрение идейной и гражданской позиции аль-Фараби в вопросах человека и общества позволяет выделить три основных элемента: общую рационалистическую установку, эвдемонический принцип жизнепонимания, а также принцип взаимосвязи разумного и нравственного. [3. 212] Действительно, в трудах аль-Фараби рационализм, разумное существование занимает особое место. Разумность определяется критерием нравственности. Таким образом, социально – политическая концепция аль-Фараби была детерминирована создать нового более совершенного общества, в котором преобладали этические и правовые нормы. Рассмотрение государственного управления с религией и нравственностью в единстве делает учение мыслителя универсальным, что и придает особую теоретическую и практическую значимость в наши дни.

В своих трудах Аль-Фараби показал ведущую роль личности в обществе. Его идеи о государстве и правильном управлении им, о законотворческой деятельности в обществе, о высокой миссии правителя, способного воплотить в государственном устройстве принципы, актуализируются в настоящей истории Казахстана. Аль-Фараби в своих трудах определил, каким должно быть общество, воплощающее в себе высокие идеалы.

Использованная литература.

1. Аль-Фараби. Философские трактаты. А.: 1972. - 429 с.
2. Аль-Фараби. Историко – философские трактаты. А.: 1985. -624 с.
3. Идеалы аль-Фараби и социогуманитарное развитие современного Казахстана. – А.: 2014. – 232 с.
4. Азербасев А.Д. Онтологическое единство нравственности и политики в философии аль-Фараби. Диссертация. – Астана, 2017. – 150 с.

Жиенбекова Айнура Абдрахмановна

Философия ғылымдарының кандидаты., доцент, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
Ainur7105@mail.ru

Саурбаева Индира Қабланқызы

1 курс Мәдениеттану мамандығының магистранты, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік
университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
kablanovna@bk.ru

Ибраева Нурилла Амировна

Философия ғылымдарының кандидаты., М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы

**ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНДЕГІ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ТАҒЫЛЫМНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК МӘНІ**

Андатпа. Бұл мақалада Президентіміз Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ой бөлістім халқыммен» атты кітабында: «Әрбір адам бала кезінен «Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты, мен де ол үшін жауаптымын» деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей болғаны жөн» деген сөзін басшылыққа ала отырып, біздің бүгінгі халқымыздың әр отбасында ұлттық салт-дәстүрді бойына сіңіріп, отанын сүюдің бір бастар көзі. Қазақ халқы ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне ерекше қарап, оның өзіндік ерекшелігін ескере тәрбиелеген. Осыған орай ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне жеке-жеке тоқталуға тура келіп отырмыз.

Аннотация. В данной статье рассмотрена основная цель системы образования казахского народа – просвещение и обучение народа, ее язык, история, религия, культура, образование. В своей книге «Ой бөлістім халқыммен» наш президент, говоря о том, что: «Казakhstan - моя Родина, и это моя ответственность ...», утверждает, что одним из основных источников любви к родине, охватывающей национальные традиции в каждой семье нашего народа сегодня является особое отношение к воспитанию сына и воспитанию дочери. Поэтому в этой связи рассмотрены принципы воспитания сыновей и дочерей.

Abstract. This article aims to educate and educate the country, its motherland, language, history, religion, culture, education and education. In my book "I share with my people" in my book "Everyone should grow up with a simple idea that since childhood", "Kazakhstan is my motherland, since this is my responsibility" is one of the main sources of love for the homeland, embracing national traditions in every family of our people today.

The Kazakh people have a special relationship with their son's upbringing and upbringing. In this regard, we must engage in the education of a son and daughter.

Ел президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында айтылғандай “Ішкі саяси тұтастық пен қоғамның топтасуы саяси, идеологиялық, діни, этникалық немесе таптық мүдделерді біріктіруге бағытталған ұлттық салт-дәстүрлер мен ұлттық мәдениетті насихаттауға байланысты” [1] ұлт мәдениетінің өзіндік ерекшелігін ақтара қарап терең зерттеген ғалымдардың бәрі де оның тәрбиелік мәнін сөз етпей өткен емес. “Халықтық тәрбиеден тыс жерде педагогика да жоқ, педагог та жоқ” деп орыстың ұлы педагогы К.Д.Ушинский текке айтпаған [2].

Ұлттық тәрбиенің ұйтқысы — ана тілі. Тілін жоғалтқан этнос, өзінің бұрынғы этностық қасиетінен айрылады. А.Н.Толстойдың “Тіл ұлттың жаны... идеяның, сезімнің, ойдың жанды көрінісі” деуі де ұлт тілінің ұлттық мәдениетті басқаларға бейнелеп бере білудегі артықшылығын көрсетуі деуге болады [3].

Қазақ мемлекеті үшін бар білімі мен қабілетін сарп ететін, елін, туып-өскен жерін, тілін, халқының тарихын, дінін, мәдениетін, біліп құрметтейтін жеке тұлға тәрбиелеу жалпы жұртшылық, әкімшіліктермен білім беру мекемелерінің басты міндеті, президентіміз Н.Ә. Назарбаев өзінің «Ой бөлістім халқыммен» атты кітабында: «Әрбір адам бала кезінен «Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты, мен де ол үшін жауаптымын» деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей болғаны жөн» [4] деген сөзін басшылыққа ала отырып, біздің бүгінгі халқымыздың әр отбасында ұлттық салт-дәстүрді бойына сіңіріп, отанын сүюдің бір бастар көзі.

Қазақ халқы ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне ерекше қарап, оның өзіндік ерекшелігін ескере тәрбиелеген. Осыған орай ұл тәрбиесі мен қыз тәрбиесіне жеке-жеке тоқталуға тура келіп отырмыз.

Ата көрген оқ жонар. Ата-бабамыз ұлды өздеріндей еңбексүйгіш, малсақ, жауынгер, әнші, күйші, аңшы, құсбегі — бесаспап азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен. Жігіттің бойына өнер мен еңбекті, ізгі адамгершілік қасиеттерді қатар сіңірген. Ер баланы бес жасынан бастап ат жалын тартып азамат болғанға дейін мал бағу мен аң аулауға, отын шабуға, қора салуға, ағаштан, теріден, темірден түрлі тұрмысқа қажетті бұйымдар жасауға, яғни қолөнер шеберлігіне баулыған. Әсіресе әкелері мен аталары ұлдарға мал жаюдан бастап шаруаның алуан тәсілдерін үйретіп баққан. Мысалы, малды ерте өргізу, саулатып қоя бермей, алдын қайтармалап қайырып, тоқтатып жаю, шаңқай түске дейін ыстық, аңызак жерде жаймауды тапсырған.

Буаз малды ауылға жақын жаю, туа қалса төлін алып жылы қораға тез жеткізу, қойдың қозысын ауыздандыру (енесін дұрыс емуге үйрету), жаңа туған жас төлді аяқтандыру, т.б. әдіс-тәсілдерді баланың

жасынан білуін қадалаған. Ат суыту, аттың ыстығын шығару үшін аяғының күре тамырынан қан алу, еркек малды пішу, қойды қырку, тоғыту, мал сою, түйе қомдау, түйеге жүк арту, ер-тұрман әзірлеу, қайыс илеу, теріден таспа тілу, қамшы, жүген, шідер өру, қой көгендеу, түйе матау, балшықтан кірпіш (қыш) құйып қора салу, құрық салып асау ұстап үйрету, қазақы үйді жығу, оны тігу, темірден айыл соғу — міне осының бәрі ер баланы жастайынан еңбекке тәрбиелеудің өзегі болған. Ежелден мал бағып, айға қарап жұлдыз санап күн кешкен қазақ халқы өз ұрпағын өсімдіктің түр-түсін ажырата білуге, қараңғы түнде жұлдызды аспанға қарап бағыт-бағдар белгілеп, қоныссуды (қонысты) дәл табуға үйреткен.

Қонақ күту, үлкенге иіліп сәлем беру, ән айтқызу, домбыра тартып күй шерткізу, өлең-жыр жаттату, жаңылтпаш-жұмбақ үйрету немесе теңге алу, садақ ату, аударыспақ, сайыс, көкпар, күрес сияқты ұлт ойындарын үйрету тәрбиенің басты шарты болып есептелген.

Қазақта қонақ күтудің де жазылмаған, бірақ дәстүр болып қалыптасқан заңы бар. Үй иесі қонақты сыйлап, ас-суға тойдырғаннан кейін, жатар алдында өзі ауылдың алты ауыз өлеңін айтып немесе күй шертіп қонағына құрмет көрсетеді де, қонақтан “Қонақ кәде” сұрайды. Қонақ өлең, жыр, қисса, ертеке, терме, толғау айтып беріп немесе күй шертіп өз өнерімен үй иелеріне құрмет көрсетуге міндетті болған.

Үнемі үйге келген қонақтан өлең-жыр, ертегі, аңыз әңгіме естіп өскен балаға да жастайынан сөз өнеріне бейім, өнегелі, өнерлі болып өсуіне әсер еткен. “Қонақ кәде” мен “Ауылдың алты ауызы” жастарды сөз қадірін білуге, шешендікке, ән мен жырға баулып өсіруде белгілі рөл атқарған.

Баланы жастайынан сөз өнеріне баулу, мақалдап, тұспалдап ойды көркем сөзбен тыңдаушыға жүйелеп жеткізе білуге үйретуді ата-бабамыз мақсат тұтқан. “Білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез” деп текке айтпаған.

Сөзінді айт ұққанға,

Айтып айтпай не керек —

Құлағына мақта тыққанға, — деген мақал осы ойды меңзейді.

Сондай-ақ қонақтың “ат тергеу” салты да болған. Ол үйге келген үлкенге 5-6 жасар баладан бастап отбасы мүшелерінің бәрі сәлем беруден басталады. Қонақ баладан жеті атасын таратып беруді талап етеді. Бала өзінен бастап жеті атасына дейінгілердің аттарын атап шығып, қай рудан екенін білдіреді. Қонақ “жақсы, өнегелі азамат бол!”- деп батасын береді. Ат тергеу далада кездесе қалғанда жолаушылардың бір-біріне сәлемдескеннен кейін де іске асыратын әдеті. Мәселен, жасы үлкен адамға жасы кіші жолаушы бұрылып келіп амандасқаннан кейін, қарияның “Қарағым, қай рудансың, қай ауылдың азаматысың?”- деп сұрақ қоюы заңды болған. Осы кезде жасы кіші азамат өзінің ата-тегін айтып таныстырады. Оны білмеген ұят саналған. Ондайларды “Жеті атасын білмейтін — жетесіз!”- деп сөгетін болған.

Жігіттің үш жұрты. Ол — өз жұрты, қайын жұрты, нағашы жұрты деп аталады. Ел азаматы осы үш жұртын (өзінің әке жағындағы туыстары мен шеше жағындағы туыстарын, алған жарының ел-жұртын) жақсы ажырата білуі заң болып саналған. Үш жұрттың жәй-жапсарын ұлдың әке-шешесі жігітке айтып үйретіп, құлағына сіңіріп отыруды міндет санаған.

Отбасындағы ұл тәрбиесінде әке мен аталардың рөлі ерекше. Әке жанұяның басшысы, отбасы мүшелерінің тірегі, асырап сақтаушысы, қамқоршысы. Әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы, өнер-білімі — ұл баланың көз алдындағы үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы. Қазақта біреудің баласы жақсы, өнегелі азамат болса: “Оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, өнегелі жерден шыққан ғой” деп мадақтайтыны сондықтан. “Әкеге қарап ұл өседі, шешеге қарап қыз өседі”, “Әке — бәйтерек, бала — жапырақ”, “Жас — кәрінің көзі, кәрі — жастың тезі”, “Ата — балаға сыншы” мақалдары да осы пікірді халықтың қуаттауынан туған.

Отбасында әкелері немесе аталары өз өнерлерін балаларына үйретіп, олардың өзіндей мерген, аңшы, құсбегі, қолөнер шебері немесе әнші, күйші, ақын етіп тәрбиелеуге көңіл бөлген. Ата өнерін баласының қууы, оны мирас етуі ежелгі ел дәстүрі болған. Қазақ халқының өмірінде жеті атасына дейін мергендік, аңшылық немесе ұсталық, күйшілік, емшілік өнерді қуып өткен адамдар жиі кездеседі. Осындай әке мұрасын жалғастырушы өнерлі жастарды дәріптеу қазақ ауыз әдебиетінен өзекті орын алған. Мысалы, Құламергеннің баласы Жоямерген, Тобықбай сыншының баласы Толыбай туралы ертегі-аңыздар осы пікірді дәлелдейді. “Атадан ұл туса игі, ата жолын қуса игі”- деген мақал да, сол пікірдің айғағы.

Аталары балалары мен немерелеріне ертегі, аңыз-әңгіме, мақал-мәтелдер айтып беріп, шешендікке, тапқырлыққа тәрбиелеген. Мысалы, Абай, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, М.Әуезов сияқты ұлы ақын-жазушылардың немесе Төлеби, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке сияқты ел билеуші шешендердің жастайынан елдің салт-дәстүрлері мен заңдарын, аңыз-әңгіме мен өлең-жыр, мақал-мәтелдерін жаттап, жадында сақтап, көп білуі әкелері мен аталарының әсері екені сөзсіз. Көпті көрген қариялар отбасының, ауыл-аймақтың үлгі тұтар тұлғасы, тәлім-тәрбие мектебі сияқты.

Қазақ ауылында бала тәрбиесіне бүкіл ауылдың үлкендері, әсіресе қарттары араласқан. Үлкендер ауылдастарының балаларының өрескел мінез-құлқын көрсе, ұрсып, зекіп тыйым салуға, ақыл айтуға, тіпті ретті жерінде ұруға да хұқылы болған.

Ән айтуға, күй шертуге, зергерлік өнеріне бейімі бар балаларды әке-шешесі, атасы ел ішіндегі аты шыққан әнші, күйші, ұсталардың жанына қосып, шәкірттікке беруі ата дәстүрі болып саналған. Ал шәкірттің ұстазын ұлы әкесіндей сыйлауы, оның өнерін жалғастырып, көпке тарату немесе жақсының жанында жүріп, өнегелі шешен, ақын, билердің, көпті көрген қариялардың батасын алу олар үшін парыз боп есептелген. Сол мектептен тәлім-тәрбие алған өнер адамдары ұстаздар жолын қуып, өнерін жалғастырған. Мысалы, Төле би, Қазбек,

Әйтеке билердің ұстазы Әнет бабаның оларға айтқан өсиет-өнегелері, Біржанның өнер мектебінің түлектері (үкілі Ыбырай, Иманжүсіп, Балуан Шолақ, Ақан сері, Мәди), Тәттімбеттің шәкірттері (Жақсымбет, Қыздарбек, Ж.Каламбаев, Ә.Хасенов), Құрманғазының шәкірттері (Сейтек, Дина, Соқыр Есжан) — ұстаздарының ұлағатын, өнер туындыларын жадында сақтап, бүгінгі күнге жеткізушілер.

Сондай-ақ, атақты үйші Сандыбай, зергер-ұсталар Әйтеке, Балтеке, Үйсінбай, отамашы Шоқбатыр, Кәдірсіз, Смай, суретші Ә.Қастеевтер — өз өнер мектептері бар халық таланттары. Олардың өнер үлгілері ұрпақтан-ұрпаққа шәкірттері арқылы тарап, бірден-бірге жалғасып, бүгінгі дәуірге жеткен [5].

Ежелгі ата-бабаларымыз “Жігітке жетпіс өнер аз”, “Өнерді үйрен, үйрен де жирен”, “Өнерлі өлмейді” деп насихаттай отырып, қолөнері мен шешендік, тапқырлық, ақындық өнерді тең санаған.

Өнегелі, өнерлі, “Сегіз қырлы, бір сырлы”, намысқор азамат тәрбиелеу аталар арманы болған. Ал аталар жолын қуып, өнері мен өнегелі ісін жалғастыру жастарға да үлкен сын болып саналған. “Ата көрген оқ жонар” деген мақал соны меңзейді.

Қыз өссе — елдің көркі. Қай ата-ананы алсақ та, қызының ертең барған жерінде балдай батып, судай сіңіп кетуін, жақсы жар, әдепті келін, аяулы ана болуын армандайды. Қасиетті ана қызының тәрбиелі болып өсуі үшін жасынан ақ шашты қарияларға жол беріп, жалпы үлкендердің алдын, әсіресе ер адамның алдынан кеспеуге кеңес беріп өсірген. Халқымыз “Келіннің — аяғынан, қойшының — таяғынан” дегенде, жаңа отаудың береке-құтын, ағайын-туыс, ауыл арасындағы беделін, болашақ ұрпағына дұрыс тәлім-тәрбие беруін келіннің жақсы-жаман қасиеттерімен өлшеген.

Қазақ халқы келіннің келген жерінде жақсы жар, абзал ана, ұқыпты әйел болуы, біріншіден, оның өскен ортасына байланысты десе, екіншіден, келген жеріне де байланысты деп қарайды. Жаңа түскен жас келінге ежелері қонақ күту, ас ұстау, бала күту, т.б. мәселелерде үнемі ақыл-кеңес беріп үйретіп отырады. “Келіннің жақсы болмағы қайын ененің топырағынан” деп, ененің жас келінге қамқоршы болуын талап еткен. Сондықтан да “Жақсы жерге келген келін — келін, жаман жерге келген келін-келсап” деп текке айтпаған.

Әйел қандай биік дәрежелі жұмыс істемесін, қайда болмасын оның ең басты міндеті — өмірге ұрпақ әкелу, бала тәрбиелеу. Көп жағдайда отбасының беріктігі әйелге байланысты. Әйел сабырлылығы, кешірімділігі, сыпайылығымен, т.с.с. жақсы қасиеттерімен үй-ішіне береке әкеліп, шаңырақ бақытын орната алады.

Үлкенді сыйлау — біздің халқымыздың ежелгі дәстүрі. Ол дәстүр бойынша жастар үлкеннің алдын кесіп өтпеуге, сыпайы болуға, үлкенмен сөз жарыстырмауға, тіпті үлкендердің алдында қатты күлмеуге тиіс. Осындай ата дәстүрімізді бүгінгі жастар жадында сақтап, жалғастыра білуі қажет.

Тән сұлулығы. Қыздарға жан-жақты сұлулық, яғни, жан сұлулығымен қоса, тән сұлулығы бірдей болғаны жарасады. Жастықтың өзі — сұлулықтың, нәзіктіктің белгісі. Қыз балалардың көрікті болып өсуіне ертеде аналары ерекше көңіл бөлген. “Аттың көркі — жалы, арудың көркі — шашы” деп ұққан аналар қыздың шашын дұрыстап күтіп-өсіруді өнер санаған. Шашты жақсы өсіру үшін айранмен, қынамен жудырған. Шаштарын қос бұрым немесе бестемше етіп өру бойжеткен қыздардың көркі болған. Оған, мысалы, қыз бен жігіт айтысындағы:

“Атымды әкем сүйіп Несіп қойған,

Шашымды бестемшелеп есіп қойған”, деген сөз тіркестері осы пікірді дәлелдейді.

Халық жырларында аруларды “Шашының ұзындығы ізін басты”, немесе “Шаштарын он күн тарап, бес күн өрген”, “Қыпша бел, қиылған қас, қолаң шашты” деп сипаттаған.

Бойжеткен қыздардың киім киісіне де ерекше көңіл бөлген.

“Адам көркі—шүберек, ағаш көркі—жапырақ”, “Қыз өссе—елдің көркі”,— деп таныған халқымыз қыз балаларға қынама қамзол, дүрия бешпет, кәмшат бөрік, қос етек көйлек, биік өкше етік тіктіріп кигізген. Сырға, білезік, шашбау, шолпы сияқты әшекей заттарды тақтырған. “Қыздың көзі — қызылда” деген мақал да қыз баланың әшекей заттарға үйірлігін білдіреді.

Ұзатылатын қыздың аулында айтылатын “Жар-жар”, “Жұбату”, “Сыңсу” өлеңдерінде, келін түсіру тойында орындалатын “Беташарда” қыздың, жас келіннің басты-басты киімдері, сән-салтанаты мадақтала жырланған [6].

Халық жырларындағы арулардың сұлу мүсінін шебер суреттеудегі мақсат — жастарды әсемдік сезімге бөлеу. Сұлулықты терең сезініп, соған еліктесе екен деген ой-пікірден туған.

Халқымыз қыздың көркіне ақыл-ойы, мінезі сай болуын қалаған. “Қыз — қылығымен сүйкімді”, “Қызым үйде, қылығы түзде”- деп, қыз тәрбиесінің ерекшелігіне аса жоғары мән берген.

Қыздың ұзатылып барған жерінде өсірген ата-ананың, өскен ауылдың атына кір келтірмеуін, сағын сындырмауын тілеген.

Адамның мәдениеті мен тәрбие деңгейі оның сырт бейнесінен, киіне білуінен де көрінеді. Біздің этикалық-эстетикалық мұратымыз — сырт көріністің әдемілігі мен рухани кемелділіктің табиғи біте қайнасуы. “Сырт пішіннің адам өміріндегі мәні зор, — деп жазды А.С.Макаренко. Ұқыпсыз, салақ адамды өз ісі мен қылығына есеп бере алады деп ойлау көбіне қиын. Киіне білу әдемілігінің де жүріс-тұрыс әдемілігінен маңызы кем емес”. Қоғамның дамуына байланысты киімнің сәні де өзгеріп отырады. Адамның әр уақытта өз тұсындағы сәнге сәйкес киіне білуі оның әсем-кербез талғамына байланысты. Жарасымды киіну дегеніміз ең алдымен адамның үстіне киген киімнің бойына, түсіне, жас ерекшелігіне үйлесімді болуы.

Киімнің сәнді де жарасымды болуымен қатар, киіп барған жеріндегі жағдайға, отырған орнына, істейтін қызметіне сәйкес келуін де ескеру қажет.

Қыздардың темекі тартуы, ішімдікке үйірлігі бүгінде әдетке айналып бара жатқаны байқалады. Орынсыз киіну, орынсыз жүріс-тұрыс әйел затының әйелдік, нәзіктік, сыпайылық көркіне нұқсан келтіретін қылық екенін естен шығаруға болмайды.

Ишанбай Қарақұлов айтқандай: "Адам жарасымды тәуір киіне білуі керек. Бұған кімнің таласы бар [7]. Әйтсе де бүгінгі жастарға әдеби мен әдеті көпке үлгі жас ұрпақ өкілдері екендерін қашан да, қайда болса да есте сақтандар дегіміз келеді. Өзінді басқаларға үлгі ет, басқаларды қызықтыратындай әдептіліктің иесі бол дейміз. Денсаулыққа, тазалыққа, сыпайылыққа зиянды ерсі әдет қай жерде де жеткілікті. Қыс пен күздің суық күндерінде де келте көйлекке қызығып, денсаулығына зиянын тигізіп алған, боянамын деп әсем шашын әлемештеп алған, кірпіктерін жұлып, енді оны қайта өсіре алмай жүрген бикештер аз ба? "Әсемпаз болма әрнеге",— деп Абай осындай ұрпақтарына ескерткен сияқты болады да тұрады [8].

Біз жастардың, әсіресе, балаларымыздың әдепті, сыпайы болғанын өте ұнатамыз. "Әйелдің бойындағы әлсіздікті ұнатам" дегенде К.Маркс оларды тіпті де кемсітіп айтпаған ғой".

Жаным — арымның садағасы. Қазақ халқы неке тазалығына, қалыңдықтың арын сақтап, қыздың қасиетін жоғары ұстауына өте зор мән берген. "Қызға қырық үйден тыйым, мың сан үйден сын" деп, ата-бабаларымыз қыздың абыройын бүкіл ауыл-аймақ болып қорғаған.

Неке тазалығы — болашақ шаңырақты қолайсыз жағдайда қалдырмау үшін бойжеткен қыздарды жеңгелері үнемі қорғап жүрген. Айт мерекелері мен той жиындарға бірге барып, жалғыз жібермейтін болған. Ар тазалығы үшін күресті жоғары санаған ата-бабаларымыз "Қыз қылығымен"— деп, әдепті, инабатты, арлы болуын қалаған. "Жаным — арымның садағасы"— деп санаған.

Ар тазалығы отбасы беріктігіне де себепкер болған. Қазан төңкерісіне дейінгі отбасында айрылысу, баланы тірі жетім ету дегеннің болмауына да осы ар тазалығы үлкен әсер еткен.

Отбасы тәрбиесінің 8 түрі.

Халықтық педагогикада тәрбиенің сегіз түрі бар. Олар: дене, еңбек, ақыл-ой, адамгершілік, экономикалық, экологиялық, құқықтық, сұлулық тәрбиелері. Енді осы тәрбие түрлеріне қысқаша тоқталып кетейік.

Жеке адамды жан-жақты дамытуда дене тәрбиесінің рөлі ерекше. Дене тәрбиесінің мақсаты адам денесін дамытуға, денсаулығын нығайтуға, ағзасын шынықтыруға, күн тәртібін дұрыс ұйымдастыруға, салауатты өмір салтына тәрбиелеу. Халық педагогикасында дене тәрбиесі адам дүниеге келген күннен бастап қолға алынады.

Халық еңбекті бүкіл тәрбие жүйесінің күретаымы деп қарастырған. Еңбекке асыл мұрат деңгейінде қарайды. Еңбек тәрбиесі деп адам баласын еңбекке сүйіспеншілікпен, еңбек адамдарына құрметпен қарауға, халық шаруашылығының салаларындағы еңбектің алуан түрлеріне баулу, еңбек іс-әрекетінің барысында олардың дағдысы мен іскерлігін қалыптастыруға, сөйтіп болашақта мамандық тандауға дайындау деп түсінеміз. Еңбекке тәрбиелеу, баулу және кәсіптік бағдар беру адамның қоғамға пайдалы, өнімді еңбекке тікелей қатысуы оқуға деген саналы көзқарасты тәрбиелеудің, жеке адамды адамгершілік және зиялылық жағынан қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады. Сондай-ақ қазақ халқының көшпенділік тұмыста моральдық сананың өте жоғары қалыптасқанын көруге болады.

Адамгершілік тәрбиесі дегеніміз тұлғаны қоғамның моральдық нормасын орындауға белсене қатыстыру, олардың бойына тәртіптілік пен мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру, Отанға, халқына, еңбекке және қоғамдық іс-әрекетке деген жауапкершілік сезімін тәрбиелеу.

Ақыл-ой тәрбиесі әр заманда жастарға білім берудің негізгі құралы болып келді. Ақыл-ой тәрбиесі — адам зиялылығының негізі. Сол арқылы тұлғаны ойлау іс-әрекетінің басты шарты болып табылатын білім қорымен қаруландыру, негізгі ойлау операцияларын меңгерту, білім, білік, дағдылар мен дүниетанымын қалыптастыру міндеттері шешіледі.

Тәрбиенің басқа салаларымен тығыз байланысты тәрбиенің түрі экономикалық тәрбие. "Экономикалық тәрбиенің негіздері" еңбек тәрбиесінде жатыр. Экономикалық тәрбиеде көзделетін мақсат — тұлғаны білімдар негіздерімен қаруландыру, қоғамның экономикалық саясатын ұғындыру, өндіріс, айырбас, бөлісу және тұтыну ауқымындағы негізгі экономикалық қатынастарды тәжірибеде меңгерту деп түсіну керек.

Экологиялық тәрбие дегеніміз — экологиялық нормалардың, ережелердің қажеттілігін жастардың мінез-құлқында тәрбиелеу және экологиялық мәдениет дағдысын қалыптастыру. Экологиялық тәрбие еңбек тәрбиесімен тығыз байланысты. Өйткені өндірістік іс-әрекеттің барысында адам өзін қоршаған ортаға тікелей әсер ете алады. Қазақ халқы табиғатқа ешқашан үстемдік жүргізбеген, керісінше табиғатты аялап «Бір тал кессең, он тал ек», «Өзің ішен құдығыңа түкірме», «Көк шөпті жұлма», «Жас шыбықты сындырма», Жұрттан көшкенде отырған жерін тазалап жинап кету т.б.[10] осы тағылымның барлығы – экологиялық сананың жоғары қалыптасуына ықпал еткен.

Сондай-ақ, адамның сұлулық сезімдері олардың өмірінде зор рөл атқарады. Әсемдікті көре, түсіне, жасай білу адамның рухани өмірін байытады. Сұлулықты танытудың негізгі құралдары әдебиет және өнер. Сұлулық тәрбиесінің мақсаты тұлғаны көркемдік пен сұлулықты тани білуге, оған баға беруге, күнделікті өмірдегі адамның жеке басының эстетикасын, қатынас эстетикасын, үй-жағдай және киім-кешек эстетикасын қалыптастыру, талғампаздыққа тәрбиелеу және сыртқы мәдениеті мен ішкі дүниесінің үйлесімділігін қалыптастыру.

Ал жоғары дамыған құқықтық мәдениет болмай қоғам алдындағы міндеттерді орынды шешу мүмкін емес. Адамның құқықтық мәдениеті күрделі. Ол әр адамның құқықтық тәрбиесінің деңгейімен тығыз байланысты. Құқықтық тәрбие деп тұлғаға құқықтық білім беру, заңды құрметтеуге, құқықты қорғау іс-әрекетіне

тәрбиелеуге үйрету деп түсінуіміз керек. Адамның неғұрлым құқықтық білімі толық және терең болған сайын оның құқықтық мәдениеті жоғары болады.

Егеменді елімізде 130- астам ұлттың өкілдері ұзақ жылдар бойы тату-тәтті, бірге өмір сүріп жатыр. Ұлт достығын күшейтуде Кеңестік идеологияның оң ықпал еткенін естен шығаруға болмайды.

Соңғы он бес жыл ішінде әлемнің әр түпкірінде этникалық және діни қақтығыстардың жиі болып жатуы халықтар бірлігін күшейтудегі идеологиялық жұмыстардың әлсіреуінен де болып отырғаны көпке аян.

“Тіл — халықтың тарихы, сана-сезімі, көңіл-күйі, әдебиеті, мәдениеті. Тілсіз мәдениет пен тарихтың дамуы мүмкін емес” (А.И.Куприн) [11] деп қарайтын болсақ, ұлттық тәлім-тәрбиенің де асыл арқауы тілге келіп тіреледі.

Ұлттық мәдениет пен мемлекеттік тілдің өркендеуі Қазақстанда көп ұлытты ұлыс өкілдерінің этникалық жағынан өркен жайып көркеюіне мұрындық болып отыр.

Этностық мәдениеттің өсіп-өркендеуі үшін де қолайлы жағдай, мәдени кеңістік керек. Ол кеңістік деп отбасын, мектепке дейінгі балалар мекемелерін, оқу орындарын, ұлттық мәдени орталықтар мен газет-журнал, көркем және ғылыми әдебиеттерді, ғылыми зерттеу және әкімшілік мекемелерін жатқызамыз.

Соңғы он бес жыл ішінде, әсіресе соңғы 4-5 жылда Қазақстанда тұратын аз ұлттардың балаларының ана тілінде оқу оқып білім алуына, ұлттық мәдениет үлгілерін насихаттауға бір табан болса да қолайлы жағдай туғызылды.

Соңғы жылдары Мәдени мұра бағдарламасы бойынша 100-томдық «Бабалар сөзі», Қазақстан халықтарының мақал-мәтелдері, ән-күйлері, ұлттық ойындары бірнеше жинақ болып басылып шықты[9].

Осының бәрі Қазақстанда тіршілік етуші тілі басқа, тілеуі бір, салт-дәстүрі ұқсас елдердің ұлттық мәдениетін, бала тәрбиелеу дәстүрлерін халық арасында кең түрде насихатталып жатқан игілікті істердің жемісі, ұлттық ынтымақты күшейтудегі нақтылы іс-шаралар.

Қазақстан халықтарының еліміздің экономикасы мен мәдениетін өркендетудегі соңғы жылдардағы қол жеткен табыстарын ынтымақ пен береке-бірліктің нәтижесі деп қарауға тура келеді.

Егеменді елімізді бұдан әрі де бейбіт жолмен өркендете береміз десек әрбір ұстаз бен ата-ана, саналы ұлт өкілдері:

Ынтымақ елдікке жеткізеді, береке бірлікке жеткізеді — деген халық қағидасын үнемі іс пен әрекеттің пәрменді құралы ретінде пайдалануды естен шығармауы керек.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру // Оңтүстік Қазақстан, 2017 ж., №60, 12 сәуір, 1-2 б.
2. Ушинский К. Д. Собр. соч., т. 2. изд-во АПН РСФСР, 1948, стр. 482
3. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения. М., «Педагогика», 1989, стр. 55
4. Н.Ә. Назарбаев. «Ой бөлістім халқыммен». Алматы: Мектеп, 2006ж-248 б.
5. Бердібайқызы Қ. Өнеге әуелі - отбасынан //Қазақ батырлары. – 2005. - №4. – Б.22
6. Ермұханова З. Қазақстан – біздің үлкен отбасымыз //Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектептерінде. – 2005. - №3. – Б.107-109.
7. Қарақұлов И. «Қырық сұрақ» Алматы; «Жалын» баспасы,1983 ж. 218б.
8. Жәнібекова С. Абай отбасылық өмірі туралы //Қазақстан мектебі. – 2000. - №7. – Б.60-62
9. Неке және отбасы туралы: Қазақстан Республикасының Заңы //Заң газеті. – 1999. – 13 қаңт.
10. Нұғыспанова Ш. Отбасындағы бала тәрбиесі //Бастауыш мектеп. – 2005. - №1. –57б.
- 11.Отбасы және неке //Ақиқат. – 2001. - №12 – Б.91-96

Корганова С. С.

к.ф.н., доцент, Байзакова А., магистр политологии,

Избасханов Ж.К.

старший преп, Южно-Казахстанский Государственный
Университет имени М.Ауэзова, E-mail: sevinch_kor@mail.ru

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО СОГЛАСИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Бұл мақала этносаралық келісімді қамтамасыз етудің саяси-құқықтық аспектілерін талдауға арналған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Конституциясы, ҚР «Қазақстан халқы Ассамблеясы Туралы» Заңдарының рөлі мен маңызы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, теңдікті қамтамасыз ету, ұлттық, этносаралық келісімді бұзатын кемсітушілікке жол бермеу және қоғамдық сана-сезімді рухани жаңғыртуда халықтардың тілі, мәдениеті және салт-дәстүрлерін сақтау мәселелері қарастырылған.

Abstract. This article analyzes the political and legal aspects of ensuring inter-ethnic harmony in Kazakhstan. Investigated the role and importance of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, Law of RK "On the Assembly of people of Kazakhstan," in equality rights and freedoms of citizens, inadmissibility of discrimination in all its manifestations, which able to disrupt the national, inter-ethnic harmony. Issues of preservation of language, culture and traditions of the people in the spiritual modernization of the public consciousness.

Республика Казахстан является полиэтнической страной, где мирно живут многие этносы со своей культурой, религией. В Казахстане веками жили представители разных народов и этносов. Хозяйственные и культурные связи способствовали взаимному обмену и процветанию. Создание новой политической системы в Казахстане началось с момента формирования основ государственности. В политико-правовом аспекте главными этапами этого процесса было введение поста Президента республики и принятие Декларации о государственном суверенитете. Главным инструментом построения новой государственности стала консолидация власти и консолидация общества, в том числе и идейная, так как именно она является решающим аспектом консолидации политической системы.

В основе их консолидации лежат прежде всего близость общих стратегических и тактических задач, принципов взаимоотношений, единение и согласие, сотрудничество в политической практике, которые предполагают расширение средств и методов сохранения различных сил, объединений, способствуют конструктивным действиям во имя обеспечения прогресса.

Еще на 14 сессии (2008г.) АНК Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев провозгласил пять основных принципов государственной этнополитики: этническое, конфессиональное, культурное, языковое многообразие является нашим бесценным богатством; государство целенаправленно создает все условия для развития культуры и языков этносов Казахстана; важнейшими ценностями нашей нации стали толерантность и ответственность; консолидирующая роль казахского этноса; единство казахстанского народа[1,С.309].

Основы государственной этнополитики определены в Конституции Республики Казахстан. Все вопросы, связанные с этносферой, регламентируются статьями Конституции Республики Казахстан, посвященными общественному согласию, казахстанскому патриотизму (статья.1 пункт.2), языкам (статья.7), гражданству (статьи.10,11,12), равенству всех перед законом и судом (статья.14), недопустимости дискриминации в любых ее проявлениях, способных нарушить национальное, межэтническое согласие (статья.14 пункт.2). Считается достаточным включение функций по регулированию данной сферы в деятельность соответствующих государственных органов. Наша страна сделала большое количество стремительных шагов к построению суверенного демократического государства, законодательно закреплено и осуществляется на практике равноправие всех этнических групп населения.

В настоящее время этническое и культурное многообразие характеризует практически любое современное государство. Список исключений, т.е. гомогенных в этнокультурном отношении государств, составленный К.Янгом, включает в себя всего-11 государств: Уругвай, Коста-Рику, Ботсвану, Тунис, Бахрейн, Катар, Барбадос, Лесото, Японию и обе Кореи. В каждой стране в силу исторических причин, сформировалась своя специфика жизнедеятельности меньшинств, и во многом многонациональный состав государств изменился вследствие миграции. Полиэтнический состав Казахстана также сложился в результате миграции, начало которым положило присоединение Казахстана к России, когда на ее территорию начали переселяться европейские, преимущественно восточнославянские народы.

Например, истории известны факты о том, что при сталинском режиме в разные годы были депортированы целые народы около 800 тысяч немцев, 102 тысячи поляков, 550 тысяч представителей народов Северного Кавказа, 18,5 тысяч корейских семей с Дальнего Востока. Их выгружали из вагонов прямо в голой степи. В то время здесь жили только казахи. Поэтому они и принимали. И казахские семьи, сами находившиеся в крайней нужде, принимали их в свои саманные дома. Кроме того, во время войны Казахстан принял 350 тысяч человек эвакуированного населения. В 50е годы на освоение целины прибыло ещё 1,5 миллиона человек. Различные закрытые военные объекты приняли порядка 150 тысяч специалистов и членов их семей.

В целом с начала XX века в Казахстан было переселено 5,6 миллиона человек. Местное население тогда насчитывало около 6 миллионов человек. Это к сведению тех, кто не знает истории и считает, что Казахстан

извечно был таким многонациональным. Мы должны извлекать уроки из нашей трудной истории. Это касается и такого важного вопроса как история межэтнических отношений.

Со дня обретения независимости Казахстан предпринимает попытки сформулировать основные принципы новой общегосударственной идеи для того, чтобы предотвратить духовный кризис и стать важным механизмом консолидации общества.

В связи с этим в 1993 году была разработана государственная Концепция «Идейная консолидация общества как условие прогресса Казахстана», в которой были определены следующие направления: обеспечение стабильности и межнационального согласия, развитие общества, обеспечивающего достаточный уровень благосостояния всех граждан; развитие этнической самобытности и сохранение национально-культурного многообразия Казахстана; углубление демократических преобразований, обеспечение плюрализма в политике [2].

Проводимая в Республике Казахстан государственная этнополитика полностью согласуется с положениями и нормами ратифицированных ею Международного пакта о гражданских и политических правах (1966г.), Международной Конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации(1965г.), страна выполняет требования об отчетах перед специализированными структурами ООН.

По справедливому замечанию Президента РК Н.А.Назарбаева «межэтнические отношения, вопросы гражданского равноправия, языковая политика- все это не поле для политических игр. Их нельзя оставить на потом»[3]. Важно подчеркнуть, что среди всех консолидирующих факторов особое внимание уделяется проблемам политической консолидации.

Среди базовых условий консолидации общества, после политической независимости главным является межнациональное согласие и стабильность общества. Под межнациональным согласием подразумевается единство, общность решаемых задач, дружественные отношения. Это подтверждение поддержки внутриэкономической, политической, внешнеэкономической деятельности государства, координированных действий во всех сферах жизни.

В сфере национальной политики в Казахстане проводится постоянная кропотливая работа по сохранению и упрочению сферы межэтнических отношений, предприняты практические институциональные шаги в виде создания консультативно-совещательного органа –Ассамблеи народа Казахстана (АНК). Накануне 20 летия АНК, Указом Президента РК от 29 августа 2014 года № 901, 2015 год был объявлен Годом Ассамблеи народа Казахстана. АНК-это инновационная модель всенародного представительства интересов всех граждан.

Идея создания Ассамблеи народов Казахстана была впервые высказана Президентом страны Н.А.Назарбаевым в 1992 году на Первом Форуме народов Казахстана, посвященном первой годовщине Независимости. Выступая на нем Президент подчеркнул, что «не одно поколение казахстанцев создавало наше главное достояние –дружбу народов. Многие переосмысливая заново, казахстанцы не вправе расстрачивать это богатство, забываясь добрые традиции. Они сформировались не в последнее десятилетие и не коммунистическими директивами.

Надо повседневно слышать голос каждого народа, любой национальности. Именно поэтому необходимо перевести форум на постоянную основу, создать новый общественный институт». Созданная первого марта 1995 года Ассамблея народов Казахстана в качестве консультативного органа при Президенте страны явилась своеобразным общественным договором, призванным интенсифицировать гармонизацию межэтнических отношений на приоритетных началах.

Права всех граждан были надежно защищены Конституцией. Цели и задачи Ассамблеинарода Казахстана, структура и организация работы, основные направления деятельности определены в Положении об Ассамблеи народов Казахстана от 26 апреля 2002года №856, где указано, что Ассамблея является консультативно-совещательным органом при Президенте Республики Казахстан. Согласно Конституции 9 депутатов в Мажилис Парламента РК избирается от Ассамблеи, имеет право общественной экспертизы, с помощью которой избирается от Ассамблеи. В мае 2007 г. Парламент РК принял ряд конституционных поправок, существенно меняющих роль всей представительной ветви власти.

Одно из важнейших нововведений конституционной реформы — увеличение числа депутатов в Мажилис Парламента до 107 человек, 9 из которых избираются Ассамблеей народа Казахстана. Этот шаг, несомненно поднял роль Ассамблеи на более высокий уровень. Кроме того, введение специальных мест для Ассамблеи путем увеличения количества депутатов дало возможность представительства в Парламенте наиболее крупных этносов, проживающих на территории Казахстана.

За 22 летний период своего существования АНК превратилась в авторитетный общественный институт гармонизации межнациональных отношений. Ассамблея имеет право общественной экспертизы, с помощью которой она подготовила заключения по законопроектам «Об общественных объединениях», «О культуре», «О языках в Республике Казахстан» и другие, а также ею были внесены важные поправки в законопроект «О реабилитации жертв массовых политических репрессий», после доработок в 1997году данный законопроект вышел в качестве Указа Президента Республики Казахстан. Она консолидирует деятельность 820 этнокультурных объединений по всей стране. В Республике Казахстан последовательно проводится политика межнационального согласия, осуществляемая посредством создания и функционирования таких общественных структур как культурно-национальные центры, Малые ассамблеи и Ассамблея народа Казахстана. Казахстан создал свою модель межэтнической интеграции.

Ведущая роль в развитии межкультурного диалога принадлежит правительственному сектору, а именно

Ассамблея народа Казахстана (АНК), которая вносит наибольший значительный вклад в развитие культуры этнических меньшинств. Сегодня эффективность АНК признана всем миром, многие страны заинтересовались казахстанским ноу-хау в реализации национальной политики. Наша модель межэтнической толерантности и общественного согласия вызывает огромный интерес. Становление и развитие казахстанской государственности неразрывным образом связано с политикой в сфере межнациональных и межконфессиональных отношений. Историческим фактом стало то, что Казахстан, на территории которого мирно сосуществуют представители более 140 национальностей, 3.088 религиозных объединений, представляющих свыше 17 религиозных конфессий, рассматривается мировым сообществом как страна, достигшая значительных успехов в гармоничном развитии межнациональных и межконфессиональных отношений [4, С.124].

В числе достижений в республике можно перечислить следующее: в стране действует более 100 национальных школ, функционирует 170 воскресных школ, где изучаются 23 родных языка. В трех школах национального возрождения работают 23 отделений по изучению 12 родных языков. Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года №151 «О языках в Республике Казахстан» обеспечивает одинаково уважительное отношение ко всем, без исключения, употребляемым в Казахстане языкам. В местах компактного проживания этнических групп при проведении мероприятий могут быть использованы их языки.

Действия должностных лиц, препятствующих функционированию и изучению государственного и других языков, представленных в Казахстане влекут за собой юридическую ответственность. Подтверждая данное конституционное право граждан, ЗРК предусмотрено наряду с казахским –государственным и русским-официально употребляемым, также использование «других языков».

Необходимо констатировать тот факт, что в Казахстане издается 4 республиканских и 15 региональных национальных газет, работает 6 национальных театров (казахский, русский, немецкий, уйгурский, корейский и узбекский). Ежегодно выходит в свет несколько десятков новых книг на языках этнических групп. Ассамблея народа Казахстана взаимодействует с 16 малыми Ассамблеями: 14 малыми ассамблеями областей и малыми АНК г.Астаны и Алматы. Они выступают в качестве консультативно-совещательных органов при Акимах областей, формируются из представителей национально-культурных объединений, Советов ветеранов, Маслихатов, видных деятелей творческой интеллигенции, руководителей религиозных конфессий, молодежных организаций. Национальный состав Ассамблеи народа Казахстана представлен 35 национальностями. В настоящее время в состав АНК входит 450 национально-культурных центров, из них статус республиканских и региональных имеют 23 организации [5].

В настоящее время, определив свои приоритетные направления, Ассамблея народа Казахстана способствует укреплению государственности, защите прав и свобод, содействует формированию казахстанского патриотизма, системы этнокультурного образования и профилактики противодействия негативным тенденциям, несущим угрозу национальной идентичности и консолидации общества. Приоритетными направлениями деятельности Ассамблеи являются:

- формирование и распространение идей духовного единства, дружбы народов;
- межнационального согласия, культивирование чувства казахстанского патриотизма;
- распространение знаний об истории и культуре казахстанского народа;
- сохранение исторического наследия и дальнейшее развитие национальной самобытности и традиций взаимодействия этнических групп.

За несколько месяцев разработаны, приняты и вступили в силу 59 законов. Утверждено 400 нормативных правовых актов. Всемирный Банк, ведущий мониторинг реформ в государствах всего мира, считает, что в 2015 году Казахстан провел по сравнению с другими странами наибольшее количество реформ. Согласно их методике, это 19 реформ по 7 направлениям. Иными словами, в рамках Плана Нации мы осуществили не пять, а почти два десятка важных преобразований, Нурсултан Назарбаев отметил, что сегодня в корпусе государственных служащих представлено 45 этносов Казахстана. В связи с этим следует четко выделить позицию Президента РК Н.А. Назарбаева, который обосновал необходимость построения в Казахстане не моноэтнического а многонационального государства, где не должно быть дискриминации по расовому, этническому, языковому, религиозному и иным признакам.

В Послании народу Казахстана: «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» Елбасы поручил «Правительству разработать Стратегический план развития до 2025 года по Третьей модернизации страны под названием «Национальная технологическая инициатива Казахстана». У нас нет другого выбора, кроме как достойно принять вызов времени и решить задачи по дальнейшей модернизации страны. Я верю, что наш великий народ всецело воспользуется уникальным историческим шансом» [6]. Все это напрямую связано с этнополитикой страны. Духовная модернизация и идея «Мәңгілік ел» являются консолидирующим фактором для духовной модернизации всего казахстанского народа. Наш путь - это путь единства и последовательного формирования нации единого будущего на основе гражданской идентичности. Поэтому правы некоторые исследователи, которые пишут, что «в настоящее время главной задачей казахстанской внутренней политики становится не только сохранение и укрепление межэтнического согласия, но сохранение и упрочение прежде всего религиозной толерантности, межконфессионального диалога и согласия». Если эту сферу упустить из виду, не придав ей должного значения, то веками складывающееся единство народов, населяющих Казахстан, может дать трещину, а, это конечно повлечет за собой чрезвычайно опасные последствия, быть может непоправимую беду. Иными словами, духовное согласие можно без

преувеличения рассматривать как «основание всех иных форм согласия, поскольку оно есть внутреннее, мировоззренческо-мироотношенческое ядро межчеловеческих связей»[7.С.139].

Основополагающий принцип стратегии развития страны был сразу, после обретения Независимости заложен в основном документе страны-Конституции. В документе закреплено, что Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы»[8]. Реализовывая эти принципы, сегодня Казахстан является стабильным государством. Одной из причин положительного развития межнациональных отношений является то, что Казахстан правовое государство. Всем народам и народностям, проживающим на территории республики, даны равные права и свободы, независимо от национальной принадлежности, вероисповедания, политических воззрений. Каждому гражданину Казахстана обеспечено право на культурное и духовное развитие, право на владение и изъяснение на родном языке, право на сохранение и приумножение национального наследия, традиций и духовных ориентиров.

Основной закон Республики Казахстан – Конституция запрещает какую-либо дискриминацию по признакам расы, национальности, языка, отношения к религии, гарантирует право пользования родным языком и культурой и многие другие права и свободы. В этой связи представляется предельно важным пункт 2 статьи 38 Конституции Республики Казахстан, который гласит: «признаются неконституционными любые действия, способные нарушить межнациональное согласие». Поэтому сверхважной задачей для нашей республики и региона в целом является не только сохранение межэтнического согласия, но и культурного многообразия и самобытности этносов. Вместе с тем, для дальнейшего продвижения по пути построения демократического, стабильно развивающегося и консолидированного общества этот опыт нуждается в глубоком научно-теоретическом анализе. Государство должно быть гарантом социальной, политической и экономической стабильности. Оно устанавливает нормы и создает прецеденты для межэтнических взаимодействий. Его способность выполнять благоприятную для многообразия политику имеет сильное социальное воздействие, и поэтому, при реализации этой политики, как институциональная, так и личная компетенция государственных служащих в вопросах и проблемах многообразия являются ключевыми факторами.

Таким образом, Казахстан, занявший прочные позиции в мировом цивилизационном пространстве, набирает темпы социально-экономического и культурного развития. Во всех этих процессах гарантом обеспечения равенства прав и свобод человека и гражданина является Основной Закон-Конституция Республики Казахстан. По словам, Председателя комиссии по правам человека при Президенте РК, К.Султанова «наша конституция полностью соответствует международным стандартам»[9,С.2]. Процесс трансформации общественного сознания продолжается, раскрывая новые потенциалы творческой, социальной активности казахстанцев, ориентированные на созидание гражданского общества и демократического государства с приоритетами духовности, нравственности, человечности.

Для того, чтобы поднять роль и значение Ассамблеи народа Казахстана, ныне идет активное обсуждение проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана» среди представителей этно-культурных центров республик и областей, широких слоев населения. Ведь конституционные права человека являются основой гармоничного развития общества и государства. Все эти вопросы приобретают особую значимость и актуальность и в связи с председательством Республики Казахстан в Совете безопасности ООН в 2018 году.

Литература:

1. Этнополитический словарь. Астана, 2014.С.309.
2. Назарбаев Н.А. Идейная консолидация общества- как условие прогресса Казахстана. //Стратегия независимости.Алматы.2003.С.84-120.
3. Единство и сплоченность главные ценности общества. //Комсомольская правда. 22 апреля 2014 года.С.4.
4. Послание Президента Республики Казахстан-Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». 21 декабря 2012 года. Астана, Акорда.
5. Р.С. Арын, Г.Н. Иренов. Этнополитология. Астана, 2013г. С.124. Электронный ресурс.- Режим доступа: <http://www.assembly.kz/small.shtml>.
6. Н.А.Назарбаев.«Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». Послание Президента РК народу Казахстана от 31 января 2017 года.
7. Формирование толерантного сознания в современном казахстанском обществе. Алматы: Институт философии и политологии МОН РК, 2009. С. 139.
8. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. (Электронный ресурс).- Режим доступа: <http://www.adilet.Gov.Kz/>.
9. Адам құқығы-маңізды құндылық.//Егемен Қазақстан. 8желтоқсан, 2017ж
10. Информационно-аналитический сборник научно-экспертной группы АНК ЮКО. Шымкент-2012.С.12.
11. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17 января 2014 года. Астана, 2014.

Корганова С.С.
к.ф.н., доцент ЮКГУ им. М. Ауэзова
Султанова В.И., к.и.н., профессор, Шинтаева Ф.Е., ст. преп.,
Университет Мирас. E-mail: sevinch_kor@mail.ru

ТУРЕЦКИЕ И АРМЯНСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОЦЕССЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ВЗАИМООБОГАЩЕНИЯ

Андатпа. Бұл мақалада түрік және армян диаспораларының Қазақстанға тарихи қоныс аудару процесімен қатар, 108 этнос өкілдері қоныстанған Өңтүстік Қазақстан облысындағы 21 этномәдені бірлестіктерінің өзара мәдені қарым қатынастары, олардың аймақтағы әлеуметтік-экономикалық өмірге белсенді түрде қатысуы, қазақстандық патриотизммен төзімділікті қалыптастырудағы рөліне ғылыми талдау жасалынған.

Abstract. Turkish and Armenian ethno-cultural associations in Kazakhstan: the process of interaction and mutual enrichment.

This article dedicated for analyzes the activity of Turkish and Armenian ethno-cultural associations in multiethnic Kazakhstan. Our country demonstrates to the world the policy of interethnic and interreligious harmony. Also analyzes the main approaches in the implementation of state policy - namely, respect for human rights, the preservation of the ethnic, cultural, linguistic, religious and other forms of identity. In this article researched the problems of interaction and mutual enrichment of national cultures that inhabit the South Kazakhstan region, where representatives of 108 ethnic groups. The region has 20 regional and 51 regional ethno-cultural associations. Today, the Armenians living in the country, as well as the work, and the Turks and other ethnic groups, making a significant contribution to the socio-economic development of our common homeland - Kazakhstan. As with all ethnic groups Turks and Armenians contribute to the socio-economic development of the country. The problems of formation of culture of interethnic dialogue and the development of tolerance, form the basis of ethnic policy in Kazakhstan.

Для Казахстана, являющегося полиэтническим государством, укрепление единства и межнационального согласия является одним из основных условий обеспечения стабильности, безопасности, территориальной целостности и суверенитета страны, укрепления государственности, реализации стратегических приоритетов его социально-экономического и политического развития. Основными принципиальными подходами в реализации государственной политики управления многообразием являются: - соблюдение прав человека; - сохранение этнической, культурной, языковой, религиозной и других видов идентичности. Обращение к непреходящим демократическим, гуманно-нравственным ценностям имеет особую значимость в развитии казахстанского общества.

В полиэтничном казахстанском обществе национальная политика осуществляется в рамках Конституции Республики Казахстан, где статья 14.2. гласит, что «никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждения, места жительства или по любым иным обстоятельствам»[1].

За 26 лет Независимости Республики Казахстан продолжается процесс взаимодействия, взаимообогащения и развития и культур этносов. Свидетельством тому, являются такие факты, как созданные в регионе этнокультурные объединения. Например, в Южно-Казахстанской области проживают представители 108 этносов. Созданы 21-областных этнокультурных объединений и 51 районных. Все это в свою очередь, способствует их связи с их исторической родиной, позволяет усилить работу по пропаганде модели межэтнической толерантности и общественного согласия. В Обращении Ассамблеи народа Казахстана к гражданам страны «Казахстанский путь: -2050: единая цель, единые интересы, единое будущее!», определяется, что «Единая цель-это укрепление «Мәңгілік Ел», укрепление независимости нашей Родины-Казахстан! Единые интересы- это наши общие ценности, стремление жить в свободной и процветающей стране! Единое будущее-это расцвет Мәңгілік Ел»- нашего общего дома-Республики Казахстан»[2].

Турки в Казахстане появились в 20-е годы XX века и за несколько десятилетий превратились в одну из самых многочисленных и быстрорастущих этнических общин республики. По оценке на 1 января 2014 года в республике проживало почти 105 тысяч турок, которые занимали 9-е место по численности населения. По сравнению с последней переписью населения Казахской ССР их число в республике более чем удвоилось. Казахстанские турки в основном являются уроженцами республики и имеют грузино-месхетинское происхождение (ахыска) хотя с начала 1990-х годов в Казахстане появились и выходцы из собственно Турецкой республики. Культурно-языковые установки этих двух групп сильно различаются: турки-месхетинцы в Казахстане предпочитают заниматься пригородным сельским хозяйством, а выходцы из Турции в основном заняты в строительстве, нефтедобыче и в сфере образования.

По историческим фактам, на территорию Казахской ССР турки-месхетинцы массово попали из грузинской Месхетии в ходе сталинских депортаций. Они были расселены в сёлах южного Казахстана и в других республиках Средней Азии. Более того, Казахстан оставался миграционно-привлекательной для турок страной и в годы массовой эмиграции начала 1990-х. К примеру, в год пика миграционного оттока (1994) из республики, по данным казахстанской статистики, из 25 основных национальностей республики положительный баланс был отмечен только у турок (правда, незначительный) и казахов. Впоследствии в Казахстан переселилось значительное количество турок из Узбекистана и Киргизии, хотя основную массу прироста данного этноса обеспечивает высокий естественный прирост и традиции многодетности. Крупнейшим местом концентрации турок в Казахстане являются Алматинская и Джамбульская области (свыше 30 000 в

каждой), ЮКО (свыше 20 000), г. Алматы (свыше 5 тыс.). В последние два десятилетия турки по численности обогнали узбеков в Джамбульской области и заняли 4-е место. Благодаря взрывному росту, с 8-го на 4-е место в ранге самых многочисленных национальностей поднялись они и в Алматинской области. В советское время турки-месхетинцы были трудоустроены в колхозно-совхозной системе сельского хозяйства КазССР. Большинство из них уже тогда вело приусадебное хозяйство, продукцию которого (молоко, мясо) они реализовывали на рынках Алматы и других городов. В Алматинской агломерации расположены десятки сел, где компактно проживают турки и где их доля может достигать до 60% населения.

В Южно-Казахстанской области в 2014 году численность турок составило 22324 человек. Турецкий этнокультурный центр «Ахыска» участвует в осуществлении культурно-просветительской деятельности среди лиц турецкой национальности, изучении истории, сохранении и развитии языка, культуры, обычаев и традиций турецкого народа. В настоящее время возглавляет турецкий этнокультурный центр Асанов ЛатипшаКаймаханович. При турецком этнокультурном центре создана и функционирует воскресная школа. Разнообразна общественно-культурная жизнь диаспоры. Дни языка, национальной культуры, другие мероприятия собирают множество людей. Особенно популярны выступления местных ассамблей, в том числе семейных. Много делается интересного и полезного для спорта: организуются турниры, матчи, соревнования. Есть победители областных и республиканских соревнований. Турецкий этнокультурный центр всегда принимает активное участие в благотворительных акциях, За последние годы на благотворительные цели было направлено более семи миллионов тенге. Представители турецкого этнокультурного центра активно участвуют во всех сферах социально-экономической культурной жизни города. Наравне с другими братскими народами вносят свою лепту в развитие экономической и духовной мощи нашего молодого государства. Сохранение мира и национального согласия стоит во главе всей многогранной деятельности турецкого этнокультурного центра. Отношения Турции и Казахстана крепнут с каждым годом, турецкие бизнесмены готовы инвестировать капитал в нашу экономику, создавая совместные предприятия, - подчеркивает Л. Асанов, но и сфера образования и культуры не должна оставаться в стороне, ведь только культурный, образованный, сплоченный народ, ценящий мир и стабильность, может с уверенностью смотреть в будущее. Сегодня турки Южного Казахстана спокойны за настоящее и будущее своих детей и внуков, но в народной памяти живы и трагичные страницы истории, связанные с массовой депортацией в годы Великой Отечественной войны, и тревожное, смутное время после распада Союза. Расселение турок на территории Южного Казахстана связана с советской депортацией народов 1937-1948г.г.

На XIX сессии Ассамблеи народа Казахстана: «Казахстанский путь: стабильность, единство, модернизация», было подчеркнуто, что «сегодня 92% казахстанцев оценивают межэтническую обстановку в стране как благополучную. У всех казахстанцев - общее будущее. В обращении участников XIX сессии Ассамблеи Народа Казахстана к гражданам страны было заявлено о том, что «Национальное единство, общественное согласие и толерантность позволяет народу Казахстана коренным образом продвинуться по пути экономического, социального прогресса»[3]. В стране более 20 лет действует Ассамблея народа Казахстана(АНК), конституционный орган. АНК является уникальным примером сохранения единства и согласия этносов и религий. Но, важно осознать, что тема толерантного сознания и культуры согласия отнюдь не исключает наличия проблематики противоречий и конфликтов. Согласие достигается именно через умелое разрешение противоречий и трудностей, а не путем их замалчивания. Верховный комиссар ОБСЕ по национальным меньшинствам Кнут Воллебек подчеркивал то, что у него особый интерес вызвало принятие Доктрины национального единства, поскольку она поощряет гражданское самосознание, защиту и развитие культур и языков всех казахстанцев. Необходимо продолжить вовлечение национальных меньшинств в подобные консультации, при этом важно и далее закрепить роль Ассамблеи народа Казахстана:

Приоритетными направлениями деятельности Ассамблеи народа Казахстана является формирование и распространение идей духовного единства, дружбы народов, межнационального согласия. Культивирование чувства казахстанского патриотизма, распространение знаний об истории и культуре казахстанского народа, сохранение исторического наследия и дальнейшее развитие национальной самобытности и традиций взаимодействия этнических групп. Базовые черты модели таковы: высочайший уровень развития институтов гражданского общества, в этнической сфере, развитая система институционализации диалога с государством, общественный и политический статус, и реальное равенство перед законом представителей всех этнических групп, гарантированное представительство интересов этносов и вовлечение их в общественно-политический процесс на высшем уровне государственной власти и Парламента, деполитизация межэтнических вопросов и запрет за действия, способные повлиять на межэтническое согласие. Вот ключевые факторы успеха государственной национальной политики.

Казахстанская модель этнополитики базируется на этническом многообразии, самобытности всех этносов Казахстана, при одновременном укреплении патриотизма, толерантности и согласия. Толерантность как этическая категория может успешно применяться как понятие нравственной культуры и означает терпимость в межчеловеческих отношениях к восприятию добра и зла, как проявление благородства по отношению к слабым и обездоленным; воспринимается как выносливость в борьбе за справедливость, осуществление подхода к осознанному сочетанию интересов и прав каждого человека с интересами и правами общества, коллектива при регулировании поведения людей. Ведь в настоящее время толерантность является актуальнейшей проблемой как глобального так и национального масштаба. В глобальном масштабе толерантность – стремление к общечеловеческим ценностям, готовность человека совместном поиском

достижения согласия ненасильственными способами и методами. Состояние межнациональных отношений в полиэтнической среде во многом определяется уровнем распространения толерантного поведения и гражданского самосознания среди проживающих в данном государстве этнических групп. Поэтому важнейшим направлением внутренней политики должна стать гармонизация межнациональных отношений и формирование в обществе приоритета ценностей гражданского общества, независимо от национальной, социальной, религиозной принадлежности человека. Каждый этнос вправе претендовать на сохранение самобытности, уникальности своей культуры, своего образа жизни. Это право каждого этноса является составным элементом системы прав человека.

Следует отметить, что решение внутренних проблем Казахстана и созданная им модель полиэтнического общества может, в известном смысле, послужить образцом для международного сообщества и присоединения других стран к культуре согласия, взаимодействия и взаимообогащения. Мир и согласие в обществе – это главный стержень казахстанской национальной идеи. Эта идеология должна опираться на активную, слаженную работу всех государственных органов, ассамблеи - большой и малых, этнокультурных центров. Как было отмечено Главой государства «нужно отходить от парадно – прикладного крена в деятельности АНК. Нужно распределить свои ресурсы так, чтобы охватить всю матрицу межэтнической и межконфессиональной сферы, чтобы не упустить даже самый маленький вопрос»[4].

По справедливому утверждению Главы государства: «казахстанец любой этнической или религиозной принадлежности – это равноправный гражданин своей страны. Все мы являемся казахстанцами, имеющими равные права и равные возможности. Новый казахстанский патриотизм – это то, что должно объединять все общество, вне этнических различий. Мы многонациональное общество. И в вопросе межнациональных отношений не должно быть никаких двойных стандартов. Все должны быть равны в государстве. Не должно быть хороших или плохих по этническим или другим признакам. В нашем обществе не должно быть «лишних» или «чужих», «наших» и «ненаших». Мы не можем оставлять «за бортом» ни одного гражданина нашей страны. Каждый казахстанец должен ощущать поддержку и опору власти. Все, кто пытается вбить «клин» в межэтническое согласие нации должны преследоваться по закону».

Важную конструктивную роль в укреплении культуры межнационального общения играют и многочисленные Национально-культурные центры и объединения, действующие в каждом регионе Казахстана. Например, в Южно-Казахстанской области успешно функционируют и взаимодействуют 21-этнокультурных объединений: Межэтнический культурный центр «Ынтымак», русский, узбекский, уйгурский, чечено-ингушский, корейский, татаро-башкирский, славянский, азербайджанский, армянский, греческий, грузинский, еврейский, иранский, немецкий, курдский, польский, турецкий, уйгурский, таджикский, каракалпакский и кыргызский. В целом в области накоплен богатый и уникальный опыт сохранения и укрепления единства всех этносов. Все это в комплексе в значительной мере и составляет модель единства многонационального казахстанского народа. Объединяющей, консолидирующей основой культур различных этнических групп страны, должно являться изучение и овладение языком, культурой, традициями и обычаями государствобразующего казахского народа при одновременном обеспечении условий для развития языков, культуры, традиций и обычаев всех этнических групп. Сегодня более 85% казахстанцев уверены, что в нашей стране обеспечено абсолютное равенство прав граждан независимо от их национальной принадлежности, 75% населения отмечают, что у нас созданы все условия для того, чтобы этносы могли сохранять свой язык и культуру. Поэтому, большим достижением состоявшегося государства является то, что многие национальные группы имеют свои национально-культурные центры. В стране действует более 100 национальных школ, функционирует 170 воскресных школ, где изучаются 23 родных языка. В трех школах национального возрождения работают 29 отделений по изучению 12 родных языков. В 88 школах обучение ведется на узбекском, таджикском, уйгурском и на украинском языках. В Казахстане реализуется План мероприятий по развитию этно-и поликультурного образования. Более полутора миллионов детей обучаются в школах с казахским, 14,7 тыс. - с уйгурским, 3,6 тыс. с таджикским, 79,1 тысяч - с узбекским, 848,9 тысячи - с русским языками обучения. Дети 19 национальностей (более 14,5тыс. человек) в 104 образовательных школах республики изучают родной язык как самостоятельный предмет. С 1994 по 2010 год стипендия была присуждена 7 356 претендентам 29 национальностей на получение образования в 200 лучших вузах мира[6]. В Казахстане издается 4 республиканских и 15 региональных национальных газет, работает 6 национальных театров (казахский, русский, немецкий, уйгурский, корейский и узбекский). Ежегодно выходит в свет несколько десятков новых книг на языках этнических групп. Стали традиционными ежегодные массовые народные праздники: Наурыз- у тюркоязычных, Масленица, Рождество у христиан и др.

В Казахстане проживает 25 тысяч армян. В этнологии народов мира отмечается, что численность армян в 2002 году составляло 4млн.627 тысяч.чел. Из них в Армении проживают- 3 млн.82тыс. армян(хай). Местом проживания армян является Нагорный Карабах в Азербайджане и Грузия. Около 1800 армян проживают в США, Европе, в странах Азии и Африки»[5]. В Республике Казахстан армянская община – неотделимая часть народа Казахстана с равными правами и обязанностями. В Южном Казахстане в 2009 году общая численность армян составляла -647 человек. Армянский этнокультурный центр был создан в 2003 году. Основными направлениями деятельности центра являются: изучение и сохранение истории, языка, обычаев, культуры и традиций армянского этноса, укрепление связей с исторической родиной, содействие в формировании казахстанского патриотизма. Благодаря армянскому культурному центру южноказахстанцы стали богаче еще на один народный праздник -Терендез[6]. Это древний армянский праздник. Один из основных символов

Терендеза - костер, через который прыгают молодые пары. Принято считать, что во время обряда пламя костра обретает особую энергию обновления, новой жизни. Следом за молодежью должны прыгнуть взрослые или бездетные женщины, чтобы обзавестись потомством.

Праздников у представителей армянского народа очень много. Как свидетельствует история культуры кавказских народов, дагестанцев, азербайджан, армян и грузин, то они имеют общие и особенные отличия. Например, национальная одежда женщин Северного Кавказа и Грузии похожи. Так, головные уборы, облигающие к телу длинные платья и т.д. Армянские женщины носили одежду из светлых и белых тканей. Если, Западные армянки предпочитали одежду из желтых цветов, то северные армянки предпочитали красные цвета. Азербайджанки носили кофточки и юбки, любили их украшать различными украшениями из золота, серебра и других металлов. Можно утверждать, что в истории много фактово схожести материальной, духовной и культуры народов Закавказья. Современные Армяне отмечают такие праздники как: День дарения книг, День святого Саркиса-покорителя влюбленных, День родного языка. Нельзя не отметить знаменитую армянскую кухню - долма - голубцы из дробленой пшеницы и чечевицы с большим добавлением зелени, лаваш, хаш, шашлык, кюфта - разновидность тефтелей, чихитра – горячий бульон, питти – блюда из гороха и мяса. Сегодня, армяне, живущие в республике, работают также плодотворно, как их деды и прадеды, внося ощутимый вклад в социально- экономическое развитие нашей общей Родины – Казахстан[7].

К сожалению, порой диаспоры являются объектом внутренней политики и субъектом международных, двусторонних отношений в регионе, связующей нитью между внутренней и внешней политикой государства, а также индикатором стабильности всего Центрально-азиатского региона. Межэтническая конфликтность имеет место и в странах СНГ. В частности, это Приднестровье, Кавказ, Центральная Азия. В обстановке политического кризиса спровоцированы столкновения на этнической почве. Толерантность представляется одним из средств, обеспечивающих предотвращение конфликтов, а пути формирования ненасильственных форм коммуникаций и есть, по существу проблема формирования толерантности. Являясь «политэтническим, поликультурным государством, Казахстан демонстрирует всему миру единство и согласие народа как важнейшую ценность. Как отмечают некоторые авторы, «современная ситуация отличается небывалым культурно-историческим качеством. В отличие от всех прежних эпох, согласие затрагивает все социальные слои, этносы, возрасты культуры, народы, страны»[8].

Проблема национальных меньшинств имеет глобальный характер и проявляется в той или другой степени во всех государствах, ибо, наверное, абсолютно однородных по составу населения государств нет, так как «политические границы нечасто совпадают с этническими. События в различных регионах мира дают достаточно оснований для беспокойства, ибо показывают, что нарушение прав национальных меньшинств и пренебрежение к ним нередко вызывают серьезные осложнения, а порой и приводят к трагическим последствиям. На сегодняшний день подавляющее большинство конфликтных ситуаций и прямых вооруженных столкновений на всем постсоветском пространстве в той или иной мере обусловлено комплексом вопросов, касающихся национальных меньшинств. В числе глобальных вызовов XXI веке является – кризис ценностей нашей цивилизации. Мир переживает острый мировоззренческий и ценностный кризис.

Народы должны научиться жить в сосуществовании культур и религий. Мы должны быть привержены диалогу культур и цивилизаций. Только в диалоге с другими нациями наша страна сможет достичь успеха и влияния в будущем. В XXI веке Казахстан должен укрепить свои позиции регионального лидера и стать мостом для диалога и взаимодействия Востока и Запада. Поэтому необходима общая система ценностей, идеология, моделирующий образ социального целого с позиции должного. Толерантное общественное сознание сохраняет множественность позиций и подходов, благодаря такому сохранению и дозволению различий оно должно получить единый ценностный импульс, позволяющий говорить о гражданской идентификации, о формировании нового казахстанского патриотизма. Взаимодействие представителей разных этносов призвано помочь выработать сходные культурные ориентации большинства населения страны и создать атмосферу межнациональной терпимости взаимоуважения.

Провозглашенная в нашей стране идея «Мәңгілік Ел» является своего рода философией жизни, способом существования всех граждан в нашем общеказахстанском доме. Идея «Мәңгілік ел» выступает консолидирующим фактором всего казахстанского народа, представителей всех этнических групп, всех социальных слоев населения нашего общества. На очередном Послании народа Казахстана **«Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие»**, Президент РК Н.А.Назарбаевостановился на успехах, достигнутых в социально-экономическом развитии Казахстана за 24 года Независимости. Новый Независимый Казахстан всегда развивается наперекор экономическим вызовам. По словам Президента, «идея Мәңгілік Ел»- это антикризисная стратегема- это: Рост, Реформы, Развитие экономического роста, которые обеспечат вхождение Республики Казахстан в 30 развитых государств мира»[9].

В целом, процесс трансформации общественного сознания продолжается, раскрываются новые потенциалы творческой, социальной активности казахстанцев, ориентированные на создание гражданского общества и демократического государства с приоритетами духовности, нравственности, человечности по пути к «Мәңгілік ел». Начатая по всей республике реализация масштабного проекта Ассамблеи народа Казахстана

«Большая Страна – Большая Семья», будет укреплять казахстанскую идентичность и создаст условия для формирования целостной гражданской общности. В 2016 году 1 –го марта народ Казахстана впервые отметил День благодарности. Новая традиция празднования Дня благодарности отображает казахстанские ценности в

контексте общенациональной патриотической идеи «Мәңгілік Ел», укрепления и развития казахстанской идентичности и единства на основе общей истории и исторической памяти.

День благодарности – это, прежде всего, день торжества президентской политики мира и согласия, благодаря которой в Казахстане царят покой и гармония, взаимное доверие и уважение всем казахстанцам. Это – низкий поклон благословенной казахской земле и народу, принявшему по братски и одарившего заботой и гостеприимством миллионы людей разных этносов, приехавших в Казахстан, порою, в результате трагических событий. Казахский народ принял их боль как свою собственную, и это навеки стало нравственным мерилом отношений между людьми разных этносов в нашей стране.

День благодарности – это дань уважения друг к другу всех граждан нашей страны, которые плечом к плечу пережили непростые времена, и за короткий срок общими усилиями, под руководством Елбасы, построили Независимый Казахстан. Этот день станет днем уважения нашей общей истории, творцом которой стал полиэтничный народ Казахстана.

Символично, что народ Казахстана впервые отмечает День благодарности в год 25-летия Независимости Республики Казахстан. По мнению Елбасы, «100 конкретных шагов» придадут нашей стране такой запас прочности, который позволит уверенно пройти сложный период испытаний, не сбиться с пути реализации Стратегии-2050 и укрепить казахстанскую государственность". Как подчеркнул Президент страны Н.А.Назарбаев: «все это преодолимые нами препятствия. Для того, чтобы стать «Мәңгілік Ел»-у нас есть все: прочность и единство всех казахстанцев»[10].

Таким образом, толерантность по казахстански- это добрососедство, дружба, взаимопонимание, принятие иного. Проблема социальной толерантности, в конечном счете,- проблема баланса между столкновением и согласованием интересов. Установление такого баланса зависит от наличия в обществе доверия и готовности к компромиссу-умению добиваться своего, считаясь с интересами, убеждениями, верованиями, обычаями и привычками других людей. Н.А.Назарбаев в своей статье «План нации- путь к казахстанской мечте» писал о том, что «у 100 казахстанских этносов не менее 100 особых и неповторимых черт, которые дают уникальное преимущество нашей Единой нации» [11]. По справедливому утверждению Елбасы, казахстанская молодежь должна знать как свои пять пальцев историю межэтнических отношений. Как и все этносы, турки и армяне как полноправные граждане Казахстана, вкладывают все усилия для укрепления стабильности и общественного согласия в стране. Турецкие и армянские этнокультурные объединения способствуют взаимовлиянию, взаимодействию и взаимообогащению национальных культур всех этнических групп, особенно в условиях духовной модернизации казахстанского общества.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. Астана, 2008. С.8.
2. Обращение Ассамблеи народа Казахстана к гражданам страны: «Казахстанский путь:-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее!». //Казправда, 19 января 2014 года. С.1.
3. Материалы XIX сессии Ассамблеи народа Казахстана «Казахстанский путь: стабильность, единство, модернизация». Астана, 2012 года.
4. XX сессия Ассамблеи народа Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: один народ - одна страна - одна судьба», 24 апреля 2013 года Астана.
5. У.Х.Шалекенов.,М.У.Шалекенов.2002.-302С.
6. Этнический состав населения и этнокультурные объединения Южно-Казахстанской области. Шымкент,2015г. Словарь-справочник.-108стр.
7. Б.Жумагулов. Историческая миссия страны.// // Казахстанская правда. 25 ноября 2010 года.-С.3.
8. Акбердиева С.Н. Сборник о деятельности этнокультурных центров города Шымкента. Шымкент, 2015 г.- 32с.
9. Бейсенова Г.А. Проблемы глобализации и идентичности. Алматы. 2009.С.152.
10. Послание Президента РК Н. А.Назарбаева народу Казахстана« Казахстан в новой глобальной реальности: Рост, Реформы, Развитие». 30 ноября 2015 года, Астана. Дворец Независимости.
11. Н.А.Назарбаев. План нации- путь к казахстанской мечте.//Казахстанская правда, 7января 2016года.С.1-7.

Спанов Мейрхан Жантайұлы

Философия ғылымдарының кандидаты., доцент, М.Х.Дулати ат.Тараз мемлекеттік университеті, Тараз қ., Қазақстан Республикасы
meir_filosof27@mail.ru

Жиенбекова Айнура Абдрахмановна

Философия ғылымдарының кандидаты., доцент, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
Ainur7105@mail.ru

Медешова Гульжазира Жалелкызы

2 курс Мәдениеттану мамандығының магистранты, М.Әуезов ат. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
zhazi.1405@mail.ru

ӘЛ-ФАРАБИ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ БАҚЫТТЫ АДАМ МӘСЕЛЕСІ

Андатпа. Бұл мақалада Әбу-Насыр әл-Фараби адамның жеке ерекшелігін ақыл (акл) интеллект түсінігімен сипатталып, әлеуметтік болмысын, өмірінің мәнін бақытқа жету деңгейімен анықтайды. Мемлекеттің тұғыры болып табылатын адам туралы ұғымымыз жан-жақты және толық болуы үшін осы терминдердің әл-Фараби іліміндегі пайымдамаларына көңіл аударылды.

Аннотация. В данной статье определена личность человека с позиции особенности интеллекта (интеллекта), а также уровня социального бытия, сущности его жизни и уровнем счастья в творчестве Абу Наср Аль-Фараби. Чтобы подчеркнуть концепцию человека, которая лежит в основе государства, акцент был сделан на вышеназванных терминах.

Abstract. This article defines the personality of a person with the concept of intelligence (intellect), the level of social life, the essence of his life, the level of happiness. To emphasize the concept of the person who underlies the state, the emphasis was placed on the alphabetical ideas of these terms.

Әбу-Насыр адамның жеке ерекшелігін ақыл (акл) интеллект түсінігімен сипаттаса, әлеуметтік болмысын, өмірінің мәнін бақытқа жету деңгейімен анықтайды. Мемлекеттің тұғыры болып табылатын адам туралы ұғымымыз жан-жақты және толық болуы үшін осы терминдердің әл-Фараби іліміндегі пайымдамаларына көңіл аударайық

Бақыт ұғымының қолданылып теориялық философиядан гөрі практикалық философияға жақындау. Тұлғаның ерік күші мен таңдау талғамы да практикалық философия принциптерінің бірі. Ойшылдың пікірінше, өмірлік философияның негізгі мақсаты әрбір адамның ізгілік ұғымына сәйкес өзін-өзі ұстауы арқылы бақытқа жету.

Әбу-Насыр қазынасында бақыт түсінігі үш сипатта қарастырылады. Бірінші-теориялық түрде, екінші-іс-әрекет ретінде, үшінші-теория мен саяси белсенділіктің өзара байланысының көрінісі ретінде. Теориядағы бақыт ұғымы адам өміріндегі мақсаттардың теориялық мәнімен айқындалады. Адамның бақытты болуына қажетті практикалық қайырымдылықтар мен ізгіліктер теориялық мәндегі бақытқа тәуелділікте қарастырылып, қосымша анықтау, дәлелдеу қызметін атқарады. Бақыттың практикалық бағытта қарастырылуы да өз кезегінде теориялық қимылдың іс жүзіндегі бақыт ұғымына қажеттілігімен сипатталады.

Бұл ұғымның теориялық және практикалық іс-әрекеттерді диалектикалық байланыста көрсететін түрі алдыңғы екеуінен ерекшелеу, бұл қолданыста бақыт категориясының негізгі теориялық және практикалық бөліктерден тұратыны анықталады. Осы себептен, бақыт терминінің теориялық жағынан басымдылығына қарамастан, оның екі бағыттағы сипатын есте ұстаған дұрыс, өйткені, шынайы таза бақыт теориялық ізгілікпен практикалық қайырымдылық қосындысынан тұрады.

Фараби іліміндегі бақыт түсінігімен Стагирит философиясындағы бұл ұғымның ұқсастығы, біртектілігі көп зерттеулерде айтылып келген нәрсе, ол кеңестік, Еуропацентрлік көзқарасқа негізделген әдіснамаға сүйенгендіктің нәтижесі еді. Бұл мәселеге жаңаша қарайтын болсақ, қазақ ойшылының «Әлеуметтік этикалық трактаттары мен Аристотельдің “Жан туралы” туындысында бақыт түсінігінің, онша жанаса қоймайтын тұстары да кездесіп қалады.

Әбу-Насырдың, бақыт мәселесін зерттеуге арналған еңбектерін сонымен, екі бөліп келтіруге болады, оның бірі-ойшылдың тікелей бақыт мәселесіне арналған еңбектері, екіншісі - басқа мәселеге қатысты еңбектеріндегі жанама түрде бақытты да қарастыратын жерлері.

Реалды өмірде бақытқа немесе саяси бақытқа, басқаша айтқанда ел басқару ісінде кемелдікке жету оның бір шығармасы – Аристотельдің “Никомах этикасына” жазған түсініктемесінде беріледі. Оның “Азаматтық саясатынан” келтірілген үзінді де Фараби қала тұрғындарының бақытын саяси іс-әрекетпен байланыстырғанмен бақытты көптеген адамдардың бірге қол жеткізетін ортақ жетістігі деп есептейді. Еңбекте бақытқа жету үшін саяси қызметтен бөлек қимыл-әрекет түрлерін жоққа шығаратындай ұмтылыс байқалмайды, осы себептен не саяси, немесе практикалық бағытта қолданатын бақыт категориясын көрсететін осы ғана шығармасын атауға негіз бар.

Әбу-Насырдың адам бақытын теориялық кемелділікке теңеген жерлері өзінің “Ізгілікті қала тұрғындарының көзқарастары жайында”, “Интеллект /сөзінің/ мағыналары”, “Азаматтық саясат” атты еңбектерінде берілген.

“Әл-Мадина әл - фадиллада” Фараби бақытты білім алу арқылы кемелденумен байланыстырады: жан өзінің өмір сүруі үшін материяны қажет етпейтіндей дәрежеде кемілдікке жеткен жағдайда теориялық бақыт көрініс табады. Бақыт ұғымының дәл осындай түсіндірмесі “Рисәла фи әл - ақльда” қолданылады, Бұл трактатта адам интелектісі денелік сипатын әрекетшіл ақыл-парасатпен байланысу арқылы шеттетіп, оның бейматериялы күйі “шектік бақытқа” жетуге көмектеседі.

Бақыт түсінігін тек теориялық ізгілік ретінде дәлелдейтін көзқарасы ғалымның “Әс-Сийәса әл-мәдәнийә” трактатында көрініс тапқан. Трактатта көрсетілгендей, адамның әрекетшіл ақыл-парасаты кемелдіктің ең жоғарғы сатысына көтерілуіне септігін тигізсе, әрекетшіл ақыл – парасаттың осы деңгейі сол сатыға адамның жетуі теориялық бақытқа кенелтеді. Потенциалды интеллект актуальды интеллектке айналып, адам жоғары бақытқа қол жеткізеді. Әл-Фараби сөзімен айтар болсақ, “әрекетшіл ақыл-парасаттың әрекеті ақыл-парасатты жануарлардың, (адамның) қамын жеуде және соның өзінің қабілеті жететін жоғары дәрежеде оны жетілдіруге тырысуда, атап айтқанда, бақытқа жеткізуде. Мұның өзі адам, әрекетшіл ақыл-парасаттың сатысына көтерілуі арқасында жүзеге асады, ал бұл жағдай адам өзінің болмысына мұқтаж болмай, өзінен төмен тұрғандардың, мейлі бұл дене болсын, мейлі материя немесе акциденция болсын, өзінен төмен тұрғандардың ешбіреуіне мұқтаж болмай, денеден бой бездіргенде болады. Сол кезде ол ылғи жетілген күйде болады” [1. 50-51 б.б.].

Бақыт түсінігінің бұған дейін қарастырылған практикалық және теориялық екі түріне мысал келтіруге болатын әл-Фараби еңбектері санаулы ғана болса, теориялық және практикалық іс-әрекет байланысынан түзілген бақыт туралы ғалымның көзқарасы оның бірнеше еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Солардың бірі “Бақытқа жету жайында” трактаты толығымен теориялық және практикалық жетілушіліктің байланысынан бақыт ұғымы туындайды деген әл-Фараби көзқарасын дәлелдейді Осы еңбектің алғашқы бетінде ол былай дейді: “Адамның бойына дарыған, халықтар мен қала тұрғындарына тән және бұл дүниеде тиесілі бақытқа жетуіне, о дүниеде асқан рахатқа кенелуіне септігін тигізетін төрт түрлі нәрсе бар, бұлар: теориялық ізгіліктер, ойшылдық ізгіліктер, этикалық ізгіліктер және практикалық өнерлер”[2. 297 б].

“Тәхсил әс-саадада” адам теориялық ғылымдарда жаналықтар ашуға күшті болып, ол білімдерін қалалар құрып, халық арасында неғұрлым кеңінен қолдана білсе, оның кемелденуі соғұрлым жетіліп, ол шынайы философ ретінде танылатыны баяндалған. Ал шынайы философтың жеке тұлғалық бейнесі жалған философтың бойындағы төмендегідей кемшіліктерді әшкерелеумен ашыла түседі: біріншіден, жалған философ теориялық білімдерді жинақтағанмен, оның білімі басқаларға үйрете аларлықтай дәрежеде жетілмеген. Екіншіден, жалған философтың теориялық білімі өте жоғары, бірақ оның білімі мен іс-әрекеті бір-біріне сәйкес келмейді. Білімі жоғары болғанмен, оның өзін-өзі ұстауы діни ұстанымнан және заттарды, іс-әрекеттерді жақсы деп таныған халық пікірінен бөлек. Ол адам өз тілегіне, нәпсісіне қарсы тұра алмайды. Үшіншіден, жалған философ философияның шынайы мақсатын түсінбегендіктен, жалған ойда болып, адасу жолында жүретін адам, ондай философ адам бақытын жалған бақытқа жетуде деп біледі.

«Тәхсил әс-саадамен» қатар теориялық және практикалық ізгілік бірлігінен туындайтын бақыт ұғымы ғалымның «Әл-Мадина әл-фадилла», «Әс-Сийәса әл-мәдәнийә», «Фусул мунтаза» еңбектерінде де кеңінен қозғалады. «Фусул мунтаза» трактатының соңында әл-Фарабидің теориялық философиясының пайдасы оның қайырымды іс-әрекеттерге әкелетендігінде деген ой анық байқалады. Ізгілікті іс-әрекет шынайы ізгілік көрсеткіші болса, соңғысы шынайы бақыт түсінігінің бар екендігіне меңзейді, басқаша айтсақ, бақыттың теориялық негізделуі оның практикалық қолданысымен жетіле түседі.

Теориялық, білім мен ізгілік іс-әрекетінің сабақтастығына негізделген көзқарасын әл-Фараби «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» еңбегінде мемлекет басшысының афоризмі арқылы төмендегідей көрсеткен: ғалым екі адамды мысал ретінде салыстырады. Біріншісі, Аристотельдің барлық кітаптарында жазылғандардың бәрін білгенмен, оның әрекеттері көпшілік жақсы деп қабылдаған ұғымдарға қайшы келеді. Ал, екінші адам біріншінің білетінінің бірін білмесе де, оның іс-әрекеті жалпы халық қабылдаған пікірдегі жақсы деп танылғанға үйлеседі дей келіп, әл-Фараби екіншісінің философ болуға жақындығын айтқан. Себебі әл-Фараби сөзімен айтсақ, “философия дегеніміз, жалпы жұрт пікірінде де, шындығында да, теориялық ғылымдар адамына теңелу және оның барлық әрекеттерінің жалпы жұрт пікірінде және шындықта өте жақсы деп танылған ережелерге үйлеседі” [3. 289 а.].

Теориялық және практикалықты қамтитын бақыт “Әл-Мадина әл-фадиллада” пайғамбарлық мәселесін талқылауда көрінеді. “Ізгілікті қаладағы” пайғамбар-теориялық және практикалық ақылды жетілдіріп қана қоймай, сондай-ақ пайғамбарлық арқылы шынайы бақыттың шыңына жеткен адам. “Әл-Мадина әл-фадилладағы” пайғамбарлықпен астасып жатқан бақыт түсінігі “Әс-Сийәса әл-мәдәнийәдағы” аянмен (“уәхи”) сәйкес келеді. Адам әрекетшіл ақыл-парасатпен бірігіп, аян бақытқа бағыт-бағдар беретін заттар мен іс-әрекеттерді анықтайды. Аталған үзінділер әл-Фараби мұрасындағы бақыт түсінігінің мәнін ашуда теориялық және практикалық ізгіліктердің өзара тығыз байланыстығын дәлелдейді.

Ғалым философиясындағы теориялық және практикалық білімдердің сабақтастығы бүкіл философия ілімінен сыр шертеді. Жалпылай қарастырғанда, Фарабидің ғылымдарды ойшылдық және іс-әрекеттік ғылымдарға бөлуі-осының дәлелі. Фараби шынайы философ болу үшін, ойшылдық және этикалық ізгіліктерді бойына дарыту керектігін басты шарт ретінде келтіреді. Шынайы “философ теориялық ізгіліктерді бойына дарытқан болса, оның осыдан алғаны бұл ізгіліктердің басқалардың бойында ұдайы өрбуіне мүмкін қажетінше септігін тигізбек. Өзінің бойында ойшылдық ізгілік болмайынша, ол ерікке байланысты ақылмен пайымдалатын мәндер түпкілікті етерлік хал-жағдайды ашып көрсете алмақшы емес. Оның бойында ойшылдық ізгілік парактикалық ізгіліксіз бола алмақшы емес” [2. 363-364 б.б.].

Екінші ұстаздың философиялық дүниетанымы болмыс, адам, табиғат сабақтастығының көрінісі болғандықтан, бұл бірегей бітімде «саналы мақұлықтың» орны ерекше. Жетілу, бақыт, кемелдену мәселелері адамға қатыстылығымен өз шешімін табады. Мысалы, адамзаттың өмірдегі басты мақсаты – жетілушіліктің шыңы бақытқа жету болып табылса, бақыт тек ғұмырлық іздену барысында жинақталған білім күшімен іске асады. Орта ғасырдағы адам мәселесі адам еркі төңірегінде көптеген таластар туғызды.

Адам мәселесі философия тарихында бағзы заманнан қалыптасқан. Оның бастама жарқыншақтары көне шығыс философиясы менэл-Фарабидің шығармашылық өмірі қалыптасқан араб-мұсылман философиясында көрініс табады.

Қытай дәстүрінде адам бітімі екі сипатта беріледі. Бір жағынан адамның тумысынан біткен табиғи қабілеттері болса, екінші жағынан адам үздіксіз өзін-өзі дамытып отырады. Конфуций алғашында адамды табиғат заңдылықтарына түгелдей бағынышты етіп суреттейді. Бірақ адамның табиғатқа қарсы тұра алатын жағдайлары да ескеріледі. Адам бітімінің мұндай тұжырымдалуы адамның аспан әлемі мен жер беті шеңберлерінің ортасында орналасуынан туындайды. Адам-аспан мен жер беті бірлігінен құрылған дүниенің бір тұтастығына дәнекер. Ол өзінің ерекше жаратылысы арқасында қажеттілігіне сай екі әлеммен де үздіксіз байланыста болады. Архаикалық қытай дүниетанымында Адам мен табиғат арасындағы байланыс космостан, құлықтылықтан, құдайлар пантеонынан тұратын күрделі сатыланған жүйеден тұрады. Конфуцийден бастап қана адам табиғилық пен құлықтылықтың бірлігі ретінде түсіндіріле бастайды. Бұлардың бірлігі мен үйлестігін ол былай деп түсіндіреді. “Егер адамдағы табиғилық мәдениетті жеңсе, ол тағы болып шығады, ал мәдениет табиғилықты жеңсе, ол кітапқа тәуелді ғалым болып шығады, тек мәдениетпен табиғилық дананың бойында тең түскенде ғана ол ізгі ерге айналады”. [4.123с.].

Үнді философиясында адам мәселесі көнбістік, өз бітімінді өзің таны деген принциптерді дәйекті негіз етіп қалыптастырады. Адамның психологиялық, адамгершілік қасиеттері көп талданады. Әрине, үнді философиясының бағыттары өте көп. Бірақ солардың ішінен Фараби этикасына мазмұн жағынан ұқсастауын іздесек, ол джайна философиясы болып шығады. Бұл бағыттың іргетасын қолдаушы Махавираның төрт сертін алсақ: 1. Ахимса-ешбір тіршілік иесін, тірі ағзаны жәбірлеуге болмайды; 2. Астейя-ұрлық-қарлықпен айналысуға болмайды; 3. Брахмачарья-пәктікті, тазалықты бұзуға болмайды; 4. Апариграха-дүниеқоңыздық жолына түсуге болмайды.

Шри Умасватидің “Таттвартха-адхигама-сутра” (Шындық ұғымдарына жету сутрасы) мәтінінде де осы тектес ой жатыр. “Өсиеттерді” ұстанған адам, барлық өмір иелеріне жақсылық көзқарас танытуы, басқа адамдарды қадірлеп құрметтеуі, бақытсыз бейбақтарға жаны ашуы және атаққұмар менмендерді алаламауға тиіс” [5. 155с.].

Орта ғасырдағы араб-мұсылман философтары адамға қатысты мәселелердің онтологиялық, гносологиялық, этикалық жақтарын бір-біріне өрілтіп зерттеді. Олар адам бітімінің қалыптасуының алғы шарттары, әлем мен адамның арақатынасы, адамның дүниеде алатын орны, жаратылыс заттарын меңгерудегі адамның таным қабілеттері деген күрделі де терең мәселелер тізбегін шешуге талпыныс білдіреді. Әсіресе, адамның болмыстық бітім ерекшеліктері сопылық ағымда терең зейінмен қарастырылды. Құдайға жан-тәнімен сену және оны тану арқылы адамның өзін-өзі тануы ортағасырлық философияның басты идеясы болды. Сопылық ағымда Аллаға сенушілік адам мен әлемді танудың сыртқы формасы ретінде көрінеді. Бұл мақсатқа өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тану арқылы жетуге болады.

“Сопылықтың басқа бір принципі “өлім келмей тұрып өлу” деген ұран, мұның мәні нәпсінің тілектерін рухқа толық бағындыру, ақырғы есепте “Мен” дейтін тағылық бастауларды жойылу. Біздің ойымызша, бұл принцип болмыс алдындағы парызды түйсіктеу және ақиқатқа қызмет ету қажеттілігі-дейді, “Ақиқатты іздеу” еңбегінің авторлары. [6. 80-81 с.с.] .

Сопылық ағым өкілдері адам жанының құдаймен бірігуін өмірдің басты мақсаты ретінде бекітеді. Осы сопылық ағым Ғарифолла Есім атап өткендей, “қазақ фольклорына, мәдениетіне орасан зор әсер еткен рухани күш” болып табылады. [7. 29 с.]. Сопылықтың негіздеріне сәйкес, адам рухани өмірін байытуға тиіс. Ол жалған дүние заттарынан алшақ жүруге міндетті болды. Материалды қажеттіліктен бас тартып, Аллаға жалбарынып, оның мерейінің адамға ауатытын дәріптеп, үздіксіз үміт отын арқалады. Йассауи өзінің “Диуани Хикметінде” адамның мақсаты- кемел адам деңгейіне жету деп анықтады. Сопылық ағым өкілдерінің пайымдауларында “кемел адам-өзінің құдаймен тұтастығын толық жүзеге асырған, яғни алланың сипаты мен бейнесін қабылдап, оған бүтіндей ұласқан адам” [8. 66].

Адам төңірегіндегі терең ойлар Фараби философиясынан да орын алды. Ол рационалдық оймен тығыз байланыстағы гуманизмді, гуманизм тұғыры-адамды ұлық тұтып, философияның басты мәселесі есебінде қарастырады. Дегенмен ойшылдың гуманистік тұжырымында адам Аллаға қарсы қойылмайды. Ол Құдай мен табиғаттың, жаратушы мен жаратылушының бірлігі аясында дамиды. Осы бірлікті әсірелеп танытатын пантеизм бағыты болды. Бұл ілімге сәйкес, Құдай мен оның жаратылысы бірегей жүйе тапты. Мұнда дін дербестігін дәріптеумен қатар, адамның ақыл-парасат күші де өз бағасын алды.

Сонымен мұсылман философтарының адам туралы, оның бақыты мен кемелділігі туралы қозғаған мәселелері интеллектуалды – этикалық сипатта болды. Адамның табиғи білімі, жүре келе дарыған білімін молайтуы әрқашан этикалық сұранысты қанағаттандыруымен жалғасуы міндетті саналды. Адамды жануарлардан бір саты жоғары қоятын себеп – оның ақыл-парасат күш иесі екендігі болса, осы ақыл-парасат күшінің салмақтығы мінез-құлық ізгілігімен толығады. Тек интеллектуалды білімділігімен көзге түсіп, мінез әдетінің дәріменсіздігін көрсеткен адам ізгілер қатарына қосыла алмайды.

Фараби философиясының мемлекет және адам мәселесі бақыт ұғымы айналасында өрбиді. Адам қоршаған ортаны сезіммен танып қана қоймай, сонымен қабылданған заттарды болмыстың иерархиялық бітімімен жіктестіріп зерттейді. Сезімдік таным, ақылмен пайымдау жолымен қалыптасқан білім арқылы болмыстың мәнін ұғынған соң, кемелденуге ұмтылу, содан соң – бақытқа кенелу – міне, сол адам бақыты. Бақытты адам – кемелденудің шыңына жеткен адам. Ал бақытты адамды тудыратын орта – ізгілікті қала. Әбу-Насыр әл-Фарабидің мемлекет туралы ілімінің айтпағы осы.

Абайдың да қырық үшінші сөзінде, “Жан қуаты деген қуат-бек көп нәрсе, бәрін мұнда жазарға уақыт сиғызбайды” деуінде үлкен мән жатыр. Өйткені, бұл қуат адаммен хайуанды ажырататын шекаралық меже. Абай бұл қуаттың ішінде үш қуат бар дейді де, оларды орысша келтіреді: “подвижной элемент”, “притягательная сила однородного”, “впечатлительность сердца”. Адамның жан қуаты көмегімен іштегі жинағаны ақыл мен ғылым болып шығады. Абай үшін де ақыл мен ғылым адамды бақытқа, мұратына жеткізетін құралдар. Фарабидің кемел адамының сипаттары Абайдағы толық адам қырларына сәйкес.

Толық адам ең алдымен Алланы жан-тәнімен сүйетін таза мұсылман. “Махаббат пен жаратқан адамзатты, сен де сүй Алланы жаннан тәтті” дейді де, Абай “Құдай тағаланың жолы деген жол ниһаятсыз, шексіз. Оның ниһаятына ешкім жетпейді. Бірақ сол жолға жүруді өзіне шарт қылып кім қадам басты, ол таза мұсылман делінеді. Дүниеде түпкі мақсаттың өз пайдаң болса, өзің ниһаятлысың, ол жол құдайдың жолы емес” – деп ойын аша түседі. [10.141 б]. Осы жолмен жүру адам үшін бақыт. Көңіл тоқ болып, барға базар деп, жүрегінде иман гүлі шоқтап, өзін ғана ойламай, жол-жөнекей бөгдеге де жақсылық келтіре жүрсе, кісі толық адам сатысына көтеріле алады. Ендеше, бақытқа бөленген толық адам Ибн Туфейлдің Хай-Рабинзоны емес, тірі жандар қоғамдастығында өмір сүретін өзінің мақсат-мұратын ізгілікті қаланың болашағынан бөліп жармайтын Фарабидің кемел адамы. Абай мен Фарабидің сабақтасып, үйлесетін жері осы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әл-Фараби. Азаматтық саясат. // Әл-Фараби. Әлеуметтік этикалық трактаттар. – Алматы. “Ғылым”. 1975. – 49-184б.б.
2. Әл-Фараби. Бақытқа жету жайында. // Әл-Фараби. Әлеуметтік этикалық трактаттар. – Алматы. “Ғылым”. 1975. – 295-372 б.б.
3. Әл-Фараби. Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері. // Әл-Фараби. әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы. “Ғылым” 1975.-185-294 б.б.
4. Семенов А.С. Философские традиции востока.-Минск. ЕГУ, 2004-304 с.
5. Томпсон М. Восточная философия. – М., Фаир-Пресс, 2000-384с
6. Касабек А., Касабек С., Искание истины: -Алматы: Ғылым, 1998.-144с
7. Есимов Гарифолла. Хақим Абай.-Алматы: “Білім”, 1995. – 192 с.
8. Нысанбаев Ә.Н. Диуани Хикмет-даналық қазынасы.// Ақиқат. 1998-№7. 6-276.б.

«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ КЕДЕН ІСІ» КАФЕДРАСЫ

«Халықаралық қатынастар және кеден ісі» кафедрасы - ғылыми кеңестің шешімі бойынша 2017 жылы 28 тамызда №206жж бұйрығымен «Халықаралық қатынастар және кеден ісі» кафедрасы болып бекітілді.

Мемлекеттік лицензия Сериясы А№0000042 бойынша 26.04.2004 жылы Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің №361 Жарлығы негізінде 5В020200-«Халықаралық қатынастар» мамандығы, Мемлекеттік лицензия Сериясы А№12019073 бойынша 14.11.2012 жылы Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің №361 Жарлығы негізінде 5В030400 «Кеден ісі» мамандығы бойынша мамандар даярланады.

«Халықаралық қатынастар және кеден ісі» кафедрасы 5В020200-«Халықаралық қатынастар» және 5В030400-«Кеден ісі» мамандығы бойынша бакалаврларды даярлап шығарады.

5В020200 «Халықаралық қатынастар» мамандығы студенттерге Азия мен Африка, Еуропа және Америка елдерінің жаңа және бүгінгі таңдағы тарихы саласында қазіргі кездегі халықаралық саясаттың жетекші үрдістерін, дипломатиялық және консулдық қызметтің ұйымдастырылуын, Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының кезеңдері мен бағыттарын, көпжақты дипломатияның және ұжымдық дипломатияның қазіргі даму бағыттарын, әлемдік экономикалық қатынастардың қазіргі жағдайын білу, дипломатиялық этикет және хаттама, тәжірибелік шет тілі саласында білімдер кешенін меңгеруге мүмкіндік береді.

5В030400 «Кеден ісі» - бұл мамандық кеден ісі саласында кәсіби қызметке дайындалған маман. Оқу барысында студенттер негізгі құқықтық пәндер бойынша терең функционалды дайындықты меңгереді және жаңа заңнаманы игереді және бітіруші келесі дағдыларды білулері керек:

- кеден қызметін ұйымдастыру тәртібін, тауар импорты мен экспортын, валюта операцияларын, кеден баждарын алу және есептеу.

- Қазақстан Республикасының шекара саясатын, әкетуге рұқсат етілген және тыйым салынған тауарлар тізімдерін еркін меңгереді.

- бітіруші қоғамның мемлекеттік құқықтық құрылымын біледі, мемлекеттік басқару, сот жүйесі, прокуратура органдары, адвокатура органдары жүйесінің буындарын және олардың құзіреттері мен өкілеттіктерін айыра біледі.

Мамашарипова Гульнар Ануаровна

тарих ғылымдарының кандидаты

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
gulnar_19.1977@mail.ru

Айменов Максат Жамбулович

заң ғылымдарының магистрі

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы

Таубаева Миранш Емешевна

философия ғылымдарының кандидаты

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
mira_tau@mail.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ МАҢЫЗДЫ БАҒЫТТАРДЫҢ
БІРІ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯНЫҢ ДАМУЫ**

Аннотация. Данная статья посвящена сегодняшней экономической дипломатии Казахстана, которая главным образом ориентирована на реализацию Послания Президента Нурсултана Назарбаева «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», в том числе, в части технологического перевооружения экономики и цифровизации различных сфер жизнедеятельности.

Аңдатпа. Бұл мақала бүгінгі таңдағы Қазақстанның экономикалық дипломатиясына, Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың Жолдамасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» қарастырылған. Соның ішінде технологиялық экономиканың қайта қарулануына және цифровизацияның әр түрлі салалары қарастырылды.

Annotation. This article is devoted to today's economic diplomacy in Kazakhstan, which is mainly focused on the implementation of President Nursultan Nazarbayev's "Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness", including in terms of technological re-equipment of the economy and digitalization of various spheres of life.

Жаңа еңсе көтерген еліміздің сын сағаттағы сыртқы саяси ахуалын Президент Н.Ә. Назарбаев: «Тәуелсіздік алған алғашқы жылдары бәрі де оңай көрінетін. Әсіресе сыртқы саясатымыздың келешегі еш күмән туғызбайтын. Егемендігімізді жарияласақ болды, күллі әлем есігін алдымыздан айқара ашып салады деп ойлайтынбыз. Бүгін көзіміз жетіп отыр: бәрі өздігінен бола салмайды екен; жеңіл ештеңе жоқ екен», - деп еске алады [1, 196 Б.].

Тәуелсіз елдің сыртқы саяси ведомствосын қайта құру Президент Н.Ә. Назарбаевтың тікелей басшылығымен жүргізілді. Осы жолда «Дипломатиялық қатынастар туралы Вена конвенциясы», халықаралық құқық, Қазақстан Республикасының заңдары т.б. құжаттар зерттеліп сараланды. Қысқа мерзімде сыртқы саясат ведомствосының заңнамалық құжаттары жасалды. 1992 жылы 2 шілдеде «Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі туралы», «Қазақстан Республикасы елшілігі туралы», «Қазақстан Республикасының Төтенше және Өкілетті уәкілінің негізгі міндеттері мен құқықтары туралы» Президенттің Жарлығы шықты. Осы құжаттарға сәйкес 1992 жылы Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі Коллегиясы туралы Ереже қабылданды. Министр-лікте басшылық қызметкерлерден және тәжірибелі дипломаттардан кеңесші рөл атқаратын 17 адамнан тұратын Коллегия құрылады. Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Сыртқы істер министрі болу құрметі Төлеутай Сүлейменовке бұйырды. Осы уақыттың қарсаңында сыртқы саяси ведомствоның құрамы небәрі 17 адам болатын. Министрлік басшылығы алдымен Қазақстанның сыртқы саясатының басым бағытта-ры туралы Тұжырымдама жасады. Қазақстан Республикасының сырт-қы саясатының тұжырымдамасын әзірлеуде Мемлекеттік хатшы Әбіш Кекілбаев, Қауіпсіздік кеңесінің хатшысы Марат Тәжин, Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрі Алтынбек Сәрсенбаев елеулі көмек көрсетеді. Осы құжат министрліктің 1992-1993 жылдардағы қызметінің негізіне алынды. Сыртқы істер министрлігі Парламенттің тиісті комитеттерінің басшылары Жабайхан Әбділдинмен және Шәріп Омаровпен өзара тығыз іс-қимыл жасап жұмыс істеді. Осы бірлескен жұмыстың маңызды бір нәтижесі Қазақстан тарихында тұңғыш рет «Қазақстан Республикасының дипломатиялық қызметі туралы» Заңының қабыл-дануы болды [2, 408 Б.].

КСРО-ның ыдырауы салдарынан барлық экономикалық байланыстарымыз үзіліп, ауыр экономикалық дағарысқа тап болған Қазақстанға шетел инвестициясын тарту үшін, ең алдымен, екі жақты дипломатиялық қатынас орнату қажеттігі көрінді. Қазақстанмен ықпалдастыққа ынталы мемлекеттермен қарым-қатынастың құқықтық негізін жасау керек болды. Мемлекет басшылары қол қойған халықаралық қатынастарымыздың негізі жайындағы келісім-шарт, инвестицияны қорғау, оларға екі бірдей салық салмау, саудада қолайлы жағдай туғызу т.б. жақында үкіметаралық шарттарға отыру, тағы сондай құжаттар алмасу керек болды. Алғашқы жылдары Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің шет елдерде мекемелерінің жоқтығын ескере отырып, әлемдік аренада тәуелсіз Қазақстанның толық ауқымдағы таныстырылу рәсімі Президенттің және үкімет делегацияларының шет елдерге ресми сапарларын ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылды.

Тәуелсіздіктің тек алғашқы екі жылында ғана Қазақстан Президенті әлемнің 19 еліне ресми сапар жасады, халықаралық 11 басқосуға қатысты [3, 344 Б.].

Шын мәнінде, қазіргідей күрделі әлемде Қазақстанның алдыңғы қатарлы мемлекеттермен иықтас тұруы үшін дипломатиялық қызметке үлкен жауапкершілік артылып отыр. Сыртқы саясаттың стратегиялық бағыттары өзгермегенімен, елдің дамуына және жаһандану талаптарына сай сыртқы қатынастардың мазмұны күрделеніп, жұмыс ауқымы арта түсуде.

Қазіргі дипломатияның экономикалық құрамдастығының маңызы арта түсуінің себебі жаһандану жағдайындағы халықаралық қатынастарда экономикасы мықты мемлекеттің ғана ықпалды болуымен түсіндіріледі. Жапония мен Германияның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне кіруге ұмтылысы да осы экономикалық қуатқа негізделіп отыр ғой. Сондықтан экономикалық мүдде Қазақстанның белсенді және жан-жақты сыртқы саясатының ажырамас бөлігіне айналуы – заман талабы. Әлеуметтік-экономикалық дамуда тиісті табыстарға қол жеткізгенде ғана халықаралық ауқымдағы ұлттық мүдделерді нұқсансыз қамтамасыз етуге болады. Ол мүдделердің түпкі мәні – саяси құралдармен халыққа төнуі мүмкін қандай да бір сыртқы қауіптерді болдырмау. Қазіргідей ең бір жауапты кезеңде бұдан биік міндет туралы айту қиын. Табысты реформалардың нәтижесінде орнықты даму жолына түскен еліміз ықтимал қауіп-қатерді болдырмауға орасан күш-жігер жұмсап келеді. Ал өзіңіз атап өткен сауда миссияларына келетін болсақ, олардың жұмысы, ең алдымен, Қазақстанның мемлекеттік және жеке бизнестің мүдделеріне негізделіп ұйымдастырылуы жөн деп есептеймін [4].

Бүгінгі таңда Қазақстан мемлекетінің сыртқы саясатының басым бағыттарын жүзеге асыруда «Қазақстан-2050» Стратегиясы аса маңызды құжат болып табылады. Ұзақ мерзімге арналған бұл стратегия мемлекеттің көпсалалы дамуының жаңа парадигмасын қалыптастырады әрі соған жол ашады. Құжаттың негізгі маңызды тезисі – Қазақстанның әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіру мақсатын айқындап беруінде [5].

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан–2050» Стратегиясында қалыптасқан Қазақстанның жаңа саяси бағытын белгілеп берді. Аталған құжатта дәйекті және болжамды сыртқы саясаттың, ұлттық мүдделерді ілгерілету мен аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті нығайтудың мақсаттары айқындалды. Осыған орай еліміздің сыртқы саясатын жаңғыртудың төмендегідей басымдықтары: аймақтық және ұлттық қауіпсіздікті жан-жақты нығайту; экономикалық және сауда дипломатиясын белсенді дамыту; мәдени-гуманитарлық, ғылым-білім және басқа шектес салалардағы халықаралық ынтымақтастықты арттыру; азаматтарымызды құқықтық қорғауды, олардың шетелдердегі жеке, отбасылық, іскерлік мүдделерін қорғауды күшейту тәрізді міндеттер белгіленді. Назар аударатын маңызды жайт, жаһандану заманында әлемдегі әрбір мемлекеттің дамуы ішкі жағдаймен қатар, оның әлемдік қоғамдастықтың мүшелерімен орнатқан сыртқы қарым-қатынасына да тәуелді болып келеді. Осы тұрғыдан алғанда, кез келген мемлекеттің өзінің мүмкіндігін жіберіп алмай, әлемдік экономикаға кірігуі қажеттігі туындайды. Себебі қай елдің де табысты дамуы өзге дамыған және дамушы мемлекеттермен дәйекті ынтымақтастық орнатуына тығыз байланысты болып келеді. Бұл ретте өзге мемлекеттермен экономикалық қатынастарды дамыту, инвестициялар тарту, олардың озық үлгідегі технологияларын пайдалану сияқты әрекеттер жүйесі маңызды міндеттерге айналатыны сөзсіз. Ал әлемдік қоғамдастық субъектілерімен өзара сенімділік қағидаларына негізделген Қазақстанның негізгі басымдықтары республиканың үдемелі экономикалық және әлеуметтік-саяси дамуына қажетті қолайлы сыртқы саясатты қалыптастыруға бағытталған. Сонымен бірге Қазақстан құрамасының Лондондағы жазғы олимпиада ойындарында медаль есебі бойынша 12-орын алған табысы және Қазақстанның «ЭКСПО–2017» өткізу құқығы үшін күресте жеңіп шығуы тәрізді жайттар да еліміздің беделінің артуына оң ықпалын тигізді. Енді алдағы уақытта экономикамыздың инновациялық бағытын дамыту үшін ЭКСПО-ның тиімділігі мен зор мүмкіндіктерін мейлінше дұрыс пайдалану қажеттігін жүзеге асырудың маңызы айрықша.

Экономикалық дипломатияның дамуы Қазақстанның сыртқы саясатындағы маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Сыртқы істер министрлігінің жұмысы халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың бағдарларына, қазақстандық сыртқы экономикалық бастамалардың жүзеге асуына жәрдемдесуге, экспортты көтермелеуге және шетелдік инвестиция тартуға бағытталады. Министрліктің күнделікті жұмысының маңызды бағыты Мемлекет басшысы және Үкімет басшылығының Бес реформа және Жүз нақты қадам бойынша тапсырмаларын орындау болып табылады. Министрліктің ерекше жігері «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясатының іске асуына қолайлы сыртқы шарттар жасауында жатыр. Қазақстан Республикасына инвестиция тарту бойынша кешенді тапсырмаларды жүзеге асыру шеңберінде және қазақстандық экспортты көтермелеу үшін, Министрліктің шетелдік мекемелері басшылығы «бірінші байланыстық тұлға» және шетелдік кәсіпкерлік-қоғамдастық арасындағы «байланыстырушы буын» рөлін ойнайды. ҚР шетелдік мекемелері өткізіп жатқан іс-шаралар аясында Қазақстан жайлы ақпараттық-танымдық материалдарды тарату қамтамасыз етіледі. Трансұлттық компанияларды экономиканың басымды салаларына тартуға аса зор назар аударылады, сонымен қатар кіші және орташа кәсіпорындардың әлеуетті инвесторлармен байланысын дамыту қарастырылады. Бұл жұмыс онымен қоса, Мемлекеттік үдемелі индустриалды инновациялық даму бағдарламасы және оның екінші бесжылдығы, Қазақстан Республикасына инвестициялар тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі бағдарлама, Тікелей инвестициялар тарту жөніндегі кешенді жоспар бойынша жүргізіледі [6].

Қазақстанның сыртқы саяси әлеуетінің өсуін және оның өңірлік жауапкершілігін ескере отырып, Министрлік «жұмсақ күшті» жылжыту, дамуға ресми көмектің толыққанды тетігі бола алатын қазақстандық және халықаралық дамуға жәрдемдесуші Қазақстандық «KazAID» агенттігін құрумен белсенді түрде айналысуда. Көпжақты серіктестік экономикалық дипломатияның маңызды құраушысы болып табылады. Бұл

дегеніміз халықаралық ұйымдармен, яғни Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Дүниежүзілік сауда ұйымы, Дүниежүзілік банк, Халықаралық валюта қоры, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Азиялық даму банкі, Азиялық инфрақұрылымдық инвестициялық банк және энергетикалық әрі транспорттық (Энергетикалық Хартия, Халықаралық энергетикалық агенттік, ОПЕК, ТРАСЕКА және тағы басқа) ұйымдармен жұмысты қарастырады.

2016 ж. 3 ақпанда Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың төрағалығымен өткен Сыртқы істер министрлігінің кеңейтілген алқа мәжілісі Қазақстанның сыртқы саясат ведомствасының 25 жыл ішінде атқарған жұмысына аралық қорытынды жасауға мүмкіндік беріп, халықаралық аренада Қазақстанның ұлттық мүдделерін ілгерілету мен оларды қорғау бойынша жұмысты жалғастыру үшін жаңа негіз құрды. Сірә, әлемде қалыптасқан экономикалық жағдай, ең алдымен «экономикалық дипломатия» құралдарын кеңейтуді және амал-тәсілдерді жаңартуды талап етеді. Бүгінгі күні индустриялық-инновациялық жобалар, «Нұрлы жол» бағдарламасы мен «Қазақстан-2030» стратегиясы шеңберінде шетел инвестицияларын тарту және отандық экспортты шетел нарығына ілгерілету сыртқы саясат ведомствасы жұмысының негізгі бағыттары болып табылады.

Осыған орай, алқа мәжілісінің негізгі тақырыбы «Қазақстан Республикасының сыртқы саясатын экономикаландыру» болды. «Экономикалық дипломатияны» нығайту мен оны күшейту аясында Мемлекет басшысы жария еткен әлеуметтік-экономикалық даму және мемлекетті жаңғырту жөніндегі жобалар біз үшін басты міндеттер болып табылады. Бүгін шетелдегі мекемелерімізге болу мемлекеттердің экономикалық, инвестициялық және технологиялық әлеуетіне сүйіне отырып, Қазақстанның жұмысын жандандыру мен мақсатты бағыты туралы, сондай-ақ экономиканы дамыту мүдделері, қажеттіліктері мен басымдылықтары бойынша нақты тапсырмалар беріліп, олардың қызметі түзетілуде. Мемлекетке инвестицияларды тарту үшін негізгі институттар құрылып, барлық жағдайлар жасалғанын атап өткім келеді. Инвестицияларды тарту бойынша ауқымды жұмыс үшін қажетті заңнамалық база құрылды. Сарапшылар мен шетелдік бизнес-әріптестер еліміздегі жағымды іскерлік және инвестициялық ахуалды біліп отыр. Алайда Қазақстанда ведомствааралық үйлесімділік сапасын жақсартуға және қол жеткізген келіссөздерді орындауға (follow-up) қатысты жұмысқа, ең алдымен жоғары деңгейде түзетулер енгізу қажет.

Осыны ескере отырып, Үкімет құрамындағы экономикалық ведомствалармен бірге отандық экономиканың ең маңызды салаларына шетел инвестицияларын тарту бойынша бірлескен жұмыстың нақты тетігі жасалды. 2015 жылы сауда-инвестициялық бағытта шетелде 453 іс-шара өткізілді, шет елдердің іскерлік және экономикалық топтары өкілдерінің Қазақстанға 642 іссапары ұйымдастырылды. СІМ жәрдемімен АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Аустрия, Германия, Мажарстан, Үндістан, Италия, Малайзия, Сауд Арабиясы, Қатар, Түркия, Хорватия, Жапония және т.б. мемлекеттердің іскерлік топтарының жетекші өкілдерімен екіжақты ірі бизнес-форумдар өткізілді. Нәтижесінде, сыртқы саясат ведомствасы тарапының тікелей жәрдемі арқасында 23,8 трлн. теңгеден жоғары (73,4 млрд. АҚШ долл.) соманы құрайтын 260-қа жуық екіжақты коммерциялық құжаттарға қол қойылды [7].

2015 жылы Мемлекет басышының Қытайға, АҚШ-қа, Ұлыбританияға, Францияға, Италияға іссапарлары шеңберінде қол қойылған құны 12 трлн. теңгені (37,3 млрд. АҚШ долл.) құрайтын 80-нен аса екі жақты келісімдерді шетелдік әріптестерімізбен бірлесе іске асыру мәселелері дипломаттарымыздың ерекше бақылауында тұр. Ірі трансұлттық корпорациялардың басшылары Қазақстанның инвестициялық тұрғыда мейлінше тартымды болып қалыптасуында, сондай-ақ қиын жағдайларда басқарудың тиімді шешімдерін әзірлеу мен оларды қабылдауда Президентіміздің аса көрнекті рөлін мойындайтынын айрықша атап өткім келеді. Дәл осы себеппен ірі шетелдік компаниялар елімізде жұмысын жалғастырып, тіптен қазіргі оңай емес уақытта жаңа инвестициялық ұсыныстарды қарастыруда. Сонымен қатар саяси және экономикалық тұрғыда тұрақты бірқатар мемлекеттердің азаматтарын виза ресімдеу талабынан босату (15 күнге дейін) бойынша «пилоттық жоба» 2017 жылдың 31 желтоқсанына дейін ұзартылып, 20 мемлекетке дейін кеңейтілді. Шетел кәсіпкерлері инвестициялық мәселелерді уақытында шешу мақсатында Қазақстанға қысқа мерзімді іссапарлар жасауға мүмкіндік берген визалық жеңілдіктерді жағымды түрде атап өтті.

Отандық өнімді экспортқа ілгерілету шеңберінде СІМ транзиттік-көліктік әлеуетті барынша дамытуға және Қазақстанды ыңғайлы халықаралық логистикалық хаb ретінде насихаттауға ерекше көңіл бөлуде. 2015 жылы Қытай шекарасында жаңа көліктік-логистикалық хабымен танысқан, оның жұмыс істеу шарттары, шетел бизнесімен және инвесторлармен іскерлік серіктестік туралы толық ақпарат алған Қазақстанда тіркелген шетелдік дипломатиялық корпусының «Хоргос — Шығыс қақпасы» арнайы экономикалық аумағының нысандары мен Шекаралық ынтымақтастықтың халықаралық орталығына бағытталған, ҚТЖ-мен бірге ұйымдастырылған іссапары осының нақты мысалы болып табылады. Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (ЭЫДҰ) шеңберінде 2015 жылғы 22 қаңтарда Давоста қол қойылған Қазақстан мен ЭЫДҰ арасындағы 2015-2016 жылдарға арналған Ынтымақтастық жөніндегі Елдік бағдарламаны бекіту де маңызды оқиға болып табылады. Қазақстанмен бірге, осындай ынтымақтастық жөніндегі бағдарламалық құжатқа Таиланд, Перу және Марокко елдері ғана қол қойғанын атап өту маңызды. Көршілес елдердегі дағдарыстық жағдайлар мен олардың көрсеткіштерінің төмендеген кезде ЭЫДҰ басшылығы Қазақстанның экономикалық реформаларына жоғары баға беріп отыр. 2015 жылы қазанда жарияланған Doing Business 2016 (Бизнес жүргізу) рейтингінде Қазақстан 189 мемлекет арасында 41 орынға ие болды, бұл Қазақстанның тарихта болған әзірше ең жоғары көрсеткіші болып табылады [7].

АҚШ-тың Вашингтон қаласына тағылымдамадан өтіп жүрген кезімде, ол 2014 ж. желтоқсан айы, қазіргі АҚШ-тың Қазақстандағы елшісі Джордж Кролмен АҚШ-тағы ҚР Елшілігі біздің алғашқы кездесуімізді ұйымдастырып берді. Сондықтан да мен осы мақалада экономикалық дипломатияны жазу барысында АҚШ-тың біздің елмен қарым-қатынасын мысалға алдым.

АҚШ Қазақстанмен сауда-экономикалық әріптестігін нығайта түсуге ниетті. Осы мақсатта 2016 жылдың жазында АҚШ сауда министрінің орынбасары Арун Кумар елімізге жұмыс сапарымен келмек. АҚШ-тың Қазақстандағы елшісі Джордж Кролдың айтуынша, сол кезде қос тарап арасында бірқатар сауда-саттық келісімдерге қол жеткізу көзделген. 2015-ші жылы Қазақстан мен АҚШ арасындағы тауар айналымы 1,5 млрд долларды құраған. Ал еліміздегі қазақ-америкалық бірлескен кәсіпорындардың саны 400-ге жуық. АҚШ компаниялары қазір республикада жүріп жатқан жекешелендіру науқанына да қатысуға ниет танытып отыр, дейді елші. Джордж Крол, АҚШ-тың Қазақстандағы Төтенше және өкілетті Елшісі: АҚШ инвесторлары Қазақстанға қаржы құюға әзір. Әсіресе, олар елдегі жекешелендіру шарасына үлкен қызығушылық танытып отыр. Қазір бірнеше компания жергілікті нарықтың сұранысы мен экономикалық әлеуетін зерделеп жатыр. Болашақта энергетика, мұнай-газ салаларында жаңа жобалар жүзеге асуы мүмкін. Алдағы көктемде АҚШ-тың энергетика министрінің Қазақстанға сапары жоспарланып отыр. Сол уақытта нақты шешімдер шығарылады деп ойлаймын. ҚР мен АҚШ-тың дипломатиялық әріптестігіне 25 жыл Биыл екі елдің арасында дипломатиялық қарым-қатынастардың орнағанына ширек ғасыр толды. Осыған орай АҚШ Елшілігі «25 жыл бірге» ақпараттық науқаны бастау алғанын хабарлады. Жыл бойы өтетін бастама үш бөлімнен тұрады. Оның аясында «инновация», «достық» және «әріптестік» тақырыптарына арналған түрлі шаралар ұйымдастырылады [8].

Қорыта келгенде, СІМ тәуелсіздік жылдар ішінде шет тілдерін меңгерген, жеке өңірлер мен мемлекеттердің ерекшеліктерін жақсы білетін, дипломатиялық қызметте мол тәжірибесі бар мамандардың қомақты кадр құрамын құрды. Сыртқы істер министрлігі Мемлекет басшысы қойған жаңа міндеттерді лайықты орындау үшін барлық күшін салады және сыртқы саяси бағытты тиімді іске асырумен қатар мемлекет басшылығының экономикалық саясатының басымдықтарын жүзеге асыруды барынша тиімді қамтамасыз етуге дайын. Қазақстан дипломаттары аймақтық және ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға, экономикалық және сауда дипломатиясын белсенді дамытуға, мәдени-гуманитарлық және ғылым-білім салаларындағы халықаралық ынтымақтастықты арттыруға, азаматтарымызды құқықтық қорғауға қабілетті.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Өнер, 1996. - 272 б.
2. Тоқаев Қ. Қазақстан Республикасының дипломатиясы. - Алматы: ҒӘ Пбк «GAUHAR», 2002. - 568 б.
3. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). 5 томдық. 5-том. – Алматы: «Атамұра». 2010. - 688 б.
4. <http://egemen.kz/old/act=readarticle&id>
5. Сыртқы саясат: басымдықтар мен негізгі бағыттар // Егемен Қазақстан. – 2013. – 13
6. http://www.mfa.kz/index.php/kz/aza-stanny-syrt-y-sayasaty/syrt-y-ekonomikaly_sayasat/ekonomikaly-diplomatiya/r-ekonomikaly-diplomatiyasay
7. <http://mfa.gov.kz/index.php/kz/component/content/article/9-ministrdi-blogy/5834-memleket-basshysy-otandy-diplomatiyany-ekonomikaly>
8. http://kz/view/news_kazakhstan/page_146317_aksh-kazakstanmen-sauda-ekonomikalyk-yntymaktastyhyn

Нарымбет Г.Б., М.Әуезов атындағы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, магистр, аға оқытушы, Шымкент,
Тәжібаев көшесі 2, № 8 оқу ғимараты, n.gulnur_85@mail.ru.

Байбосынова Г.Д., М.Әуезов атындағы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, магистр, аға оқытушы, Шымкент,
Тәжібаев көшесі 2, № 8 оқу ғимараты, gulza-79@mail.ru,

Батырбекқызы Г., М.Әуезов атындағы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Халықаралық қатынастар және кеден ісі
кафедрасының аға оқытушысы, goha_batyrg@mail.ru

**ОРЫНБОР ОРТАЛЫҚ ӘКІМШІЛІГІНІҢ ХІХ ҒАСЫРДАҒЫ КІШІ ЖҮЗДЕГІ
САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЯСАТЫ**

Аннотация. В статье исследуется деятельность Оренбургской колониальной администрации в XIX веке в области торгово-экономической политики

Abstract . In this paper the activity of Orenburg colonial administration in the XIX th century in the field of trade and economic policy

Капитализмнің қарқынды дами түскен тұсында бұрынғы тұтынушылық рыноктар шеңберде қалып қойды. Еуропалық, тіпті, Ресейдің өз ішкі рыноктарының да отандық өндіріс бұйымдарын тұтыну деңгейі үкіметті толықтай қанағаттандыра алмады. Мәселенің тиімді шешілуі үшін жаңа тұтынушылар, яғни жаңа территориялық иеліктер қажет болды. Осылайша, Ресейдің шығыстық саясаты қанат жайды.

1800 жылғы 25 тамыздағы арнайы жарлық қазақтармен сауданы дамыту қажеттігін негіздеп [1], Ресей империясының ішкі мануфактура қажеттілігін қанағаттандыру жолындағы арзан шикізат орталығы ретінде Орынбор өлкесінен игеру жолға қойылды. Сонымен қатар, Орта Азияға жол ашу үшін алдымен Қазақстанды бағындыру қажет болатын. Қазақ-орыс сауда байланысы негізінен айырбас арқылы жүргендігі баршаға аян.

Басты сауда орталықтары негізінен бекіністерде, атап айтсақ, Орынбор, Троицк қамалдары мен Петропавл, Пресногорьков, Ом, Семей, Өскемен және Орал бекіністерінде жүрді. Олардың ішінде, Орынбор алдыңғы қатардағы және маңызды сауда нүктесі есептелді, әсіресе, Кіші жүз халықтары мен орыс көпестері қоян-қалдық араласқан бірден – бір негізгі сауда орталығы ретінде осында топтасты. Айырбас орталықтарының алысқа орналасуына жол берілмей, олар шеп мандарына, үкіметтің қол астындағы елді-мекендерге шоғырландырылды. Патшалық саясаты сауда нүктелерін империялық деңгейде басқарып, үздіксіз бақылауда ұстады. Айырбас сауда екі мезгілдік жәрменкеде: шілденің ортасында және қазан-қараша айларында құлашын кеңінен жайды деп тұжырым жасауға болады.

Сонымен қатар, Орынбор керуен сарайларына мал жүндері мен терілері де шығарылып, қазақ қол өнерінің бұйымдары да жоғары сұранысқа түсіп отырды. Халқымыздың тамаша өнер туындыларының бірі – киіз мен текеметінің жылылық пен сәнділік қасиеті жоғары бағаға ие болды. Тұз тағылары қасқыр, түлкі, қарсақ, қоян терілері мен оның бұйымдары да орыс көпестерінің назарынан тыс қалмады. Әсіресе, суыр терісі мен майы саудаға көптеп шығарылды және жоғары сұранысқа ие болды. Сондықтан да, суыр аулау ісіне қазақ халқының зейіні ауып, тіпті, сүйікті кәсіптерінің біріне айналды.

Қазақ-орыс айырбас саудасы барысында тауарды ұсынушының игілігі зор болғандығын ескерген жөн, өйткені, зат бағасының мөлшерін орыс көпестері анықтап отырды. Қазақтар арасындағы сауда ісінің әлсіз дамуы салдарынан орыс көпестері мол табысқа қол жеткізді. Мысалы: « Жарты фунт шәй және жарты фунт кант үшін қой беру қажет, оның базар бағасы 3-4 рубль. Әдетте, тауарды үй жануарлары мен оның өнімдеріне (жүн, тері) айырбас кезінде тауар бағасы екі еселенді, ал қырғыздың сатқан өнімі жарты бағасына кемітілді ...» [2]. Қалыптасқан мұндай сауда кезінде айырбастаушы қолындағысынан айырылып, тауарын сатқан орыс саудагерлері мол пайда түсірді. Осындай озбырлық-қанаушылық сауда негізінде көрші көпестер мейлінше байлыққа кенеліп отырды.

XIX ғ. басында-ақ тұзға бай Елек ауданын қазақтардан тартып алып, Орынбор шебіне тіркеді. Ерекше атап өтер жайт – тұз саудасы саналды. Ресей үкіметінің басым бөлігін Кіші жүз көлдерінің тұзы қамтамасыз етіп отырған. Ол негізінен Орал өлкесінде Индір, Елек, Тобыл жағалауында Ебелей және осы өлкедегі Өркеш көлдерінде өндірілді. 1842 жылы Орынбор қазақтары Ебелей мен Өркеш көлдерінен 30639 пұт тұз өндіріп, Ресейге өткізеді. Әр жылдары тұз өнімі әр қалай болып келді. Кейінгі, 1845-1846 жылдары 22128 пұт тұз өндірілген. Ал, жалпы тұздың бір пұты 28-55 тиын күміске бағаланды. Өркімдер тұздың бай кенінің маңызын түсініп, оларды қолға түсіруге ұмтылды.

Уақыт өте келе, жәрменкелер жүйесі Орынбор өлкесіне терең тарай бастады. 1836 жылы Орынбор губерниясында жалпы саны 27, ал, XIX ғ. ортасында 124 жәрменке жұмыс жасады. XIX ғ. ортасында Солтүстік-Батыс Қазақстан аумағында жәрменкелер тізбегін қалыптастырудың жалпы көрінісіне жергілікті жәрменкелер өз үлестерін қосып болды. Біртіндеп Орынбор айырбас сауда орталығының маңызы жойыла бастады, оған басты себеп болған Солтүстік-Батыс Қазақстанда қарқынды дами бастаған Ойыл, Темір жәрменкелері болды.

Капитализм жолына қадам басқан Ресей, мал шаруашылығын, қолөнерін, егіншілік пен бау-бақшаны негізгі кәсіп еткен орта азиялықтарды экономикалық тұрғыдан артта қалған деп таныды. Осылайша, Бұхара, Хиуа, Қоқан хандықтары мен Қазақстан патша үкіметінің негізгі сауда айналымының көзіне айналғандығы баршамызға аян. Ресей көрсетілген елдермен сауда-экономикалық қарым-қатынастарын дамыта отырып, оларда өзіндік жеке ықпалын күшейтуге тырысып бақты.

Сонау І-Петр билігі кезеңінен бастап, Орта Азияға орыс, татар көпестерінің сауда жолы Қазақстан арқылы өтіп отырды. Мұны қазандық көпестердің: «Әрқашан біздің сауда кәсібімізді Орынбор арқылы Бұхарға жібере отырып, оны мұралық жолдай етіп пайдаландық, ортақ пайда туындаған жағдайда, қырғыз-қайсақтар тарапынан болған барлық кедергілерге қарамастан, Бұхарға тауар жіберуге және оны өндіруге тырыса келе, ол сауданың барлық айналымы мен түсен пайдасын Ресей қолына бағыттауға ықылас білдіреміз» [3] - деп көрсеткен мәлімдемесін нақты байқай аламыз. Империялық көпестер өндірісті дамытуду, яғни сауда өнімінің тарауы аясын кеңейту мақсатында шығысқа көз тікті. Әрі бұл аймақтарды ішкі мануфактура қажеттілігін қамтамасыз етудің тиімді жолы – арзан шикізат көзінеайналдыруды көздеді.

Ресей үшін Орта Азиялық хандықтар металл, металл бұйымдарын, ыдыс, ұн, тері өнімдерін өткізу базасына, тұтыну орталығына айналса, олардан келетін жібек тауарлар, кілемдер, жеміс-жидектер, сапалы мақта ерекше маңызға ие болды. «Хиуалықтар алдымен тауар тиелген түйелерімен Бұхарға аттанды, мұнда оның өзіне меншікті және шетелдік өнімдерін» сатып алып және осының бәрін өзінің керемет мақта-матасымен бірге Ресейге, Орынборға дейін «Қырғыз даласымен» немесе Маңғышлақ, Каспий теңізі арқылы Астраханға апарды. Бұдан Ресейлік рыноктың жоғарғы сұраныстағы импорттың шығыстық мақта-мата құрағандығын байқай аламыз. Бұл өзге кезегінде жергілікті тоқыма және тегін өндірісінің дамуына біршама септігін тигізген болатын.

Патшалық Ресей Орта Азиялық хандықтармен тікелей шекаралас болмағандықтан, бұл аталған елдер арасындағы сауда-саттықтың дамуында Қазақстан транзиттік жол ретінде нық беки түсті. Оған қоса, ортаазиялық иеліктер үшін де қазақ жері Ресейдің шекарасына жол бастар асу ретінде пайдаланылғандығы мәлім.

Транзиттік жол тұрғысынан қарастыра келе, қазақтардың делдалдығы еріксіз сөз қозғауға тура келеді. Тарихшы А.И.Левшиннің деректерінде: «баршамызға мәлім салынған жолы жоқ, сондай-ақ, жолсеріксіз және қорғансыз жолаушы минут сайын тоналу, өлтірілу немесе су тапшылығынан өліп кету қаупінен душар болған қырғыз даласы арқылы өтпейінше, олардың не біздің шегімізге жетуі, не одан қайта оралуы мүмкін еместігі» [4] – жөнінде сөз қозғалды.

Мінекей, қыры мен сыры беймәлім жатқан тұманды жолдан төнген адасып қалу қаупі мен қорқыныш үрейі, хиуалық бұхаралық, қашқарлық көпестер мен орыс саудагерлерін қазақтармен арадағы мәжбүрлі делдалдыққа итермеледі. 1857 жылы керуен басының саны 7 адам болған, айлық ақшасы – 25 рубль күміс ақша [5]. Тауармен оның түсімін сақтау, керуендердің уақтылы жеткізілуі – сауда саясатындағы кезек күттірмес мәселелердің бірі болғандықтан, осы қызметтің қажеттілігі оған еріксіз жүгінуге әкелді.

Осылайша, қазақ жері сыртқы тараптар ырқына қарамастан, маңызды керуен жолына айналды. Жергілікті халық жерінен өтетін ресейлік немесе орта азиялық көпестерге жол сілтеп, керуендерін бастап отырды. Бейтаныс жолда уақытты ұтымды пайдалануға жол ашқан жолсеріктердің мұндай қызметі өте қолайлы жағдай жасады. Және де сапар уақытында жолсеріктердің өз түйелерімен тауар тасымалын мойнына алуы көпестердің бір жұмысын жеңілдетіп, нәтижелі көрсеткіштер әкелді.

Үкімет орта азиялық сауданың қалыпты жағдайда дамуының басты ыалабы сауда жолдарының қауіпсіздігінде екендігін түсінді. Оның шешімін табу жолдары, қазақтың типті төрелерінің бойынан «қорғаныш бейнесін» іздемекші болды. Шығысты бетке алған орыс керуендерінің барып-келуін қазақ сұлтандарының мойнына артып қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Чиновниктердің ойынша, керуен тонаған жағдайда да оның шығынын толықтай төлеуді сол жолбастаушының міндетіне арту- кепілдік ретінде ақсүйек өкілдерінен аманат қабылданғанда ғана жүзеге асырылады.

Сондықтан, аталған міндеткерліктер старшындарға бағалы силықтарға сатылды. «1809 жылы әскери губернатор Г.С. Волконский шекті және төртқара руларының старшиндарымен кездесу өткізді» [6]. Келісім орындалған жағдайда, сапар сәттілік әкелері сөзсіз. Керуенге ерген жолсерік өз руының мекендерімен өтеді, яғни қазақ даласымен сауда байланысы орнайды және бастысы оның қауіпсіз жолы салынады. Бірақ, мұндай келіссөздер өз нәтижесін көрсете алмады. Сауда қатынасын реттеу Орынбор губернаорларының басты қызметі болып қала берді. Жергілікті әкімшілік және Үкімет шетжерлік сауда саясатындағы келеңсіздерге қатты алаңдап, оларды, қауіпсіздігін күшейту жолдарын іздестірді. 1802 жылдың өзінде-ақ, Г.С. Волконский барлық керуендерді қарулы күзетпен жабдықтауды ұсынады. Ол тауар құнының 5-10 пайызынан қарауылға төлеу мүмкін деп санады. Бірақ, бұл ұсынысқа көпестердің еш құлқы болмады. Империялық саудагерлер күзетке шығын шығарамастан мол пайда табуды ойлады.

Орыс саудагерлері керуендерінің тоналуы немесе тұтқынға түсуі секілді кедергілердің жалғасуы, Ресейдің шетжерліктерімен сауда саясатын қайта қарауға әкеліп соқты. «П.П. Сухтилен 1830 жылдың қыркүйегіндегі арнайы жарлығымен азиялық көпестерге «жазбаша рұхсатсыз олар Ресей шекарасында тұра алмайтындығын» жариялайды. Керуен айырбас сарайына кіргеннен бастап 7 күн ішінде барлық көпестер Орынбор шекаралық істер комиссиясына келіп арнайы билет алуға тиіс болды. Билеттер 6 айға берілді. Сонымен қатар ОШК керуен шептен шығар алдында оның құрамындағы адамдардың нақты тізімін жасады. Одан әр адамның аты, лақап аты, отаны көрсетілді». Бұл шаралар орынборға келген шетжерлік көпестердің барлық қимыл-әрекеттерін қадағалап,

оларды басқарып отыруға мүмкіндік туғызды. Тіпті қажет болған жағдайда империяға кіріп, одан сыртқа шығарылған заттар түрі мен құнына қоса, олардың сұранысқа түсу себебі де анықталып отырды.

Қазақстан арқылы таралған сан қырлы керуен жолдары бірнеше тармаққа таралды. Жер ананы кескілеген көп жолдар алыстағы байлықтың қайнар бұлағындай самғаған Үндістан, Парсы елдеріне де жол салды.

Осылайша, кіші жүз иеліктері патшалықтың басты назарына ілікті. Орынбордан шыққан сара жолмен текқана жергілікті көпестер ғана емес сонымен қатар, Мәскеу, Ростов, Қазан көпестері де жүріп өтті.

П.П. Сухтиленнің белсенді сауда саясатын оның орнына тағайындалған В.А. Пировский әрі қарай жалғастырды. Алғаш қызметке кіріскен тұста Орта Азия хандықтарымен сауда байланысы және орданың ішкі жағдайы туралы мәлімет жинаудан бастады. Губернатор «Ресей сияқты, Англия үшін де Орта Азия мен Қазақстан тиімді шикізат көзі және тұтынушысы болуы мүмкін» деген пәкірге тоқтап, оның алдын алу мәселесін көтерді.

Осылайша, бұл мәселені терең зерделей келе, патша үкіметінің сауда саясатына ден қойған ғалымдар Н.А.Халфин мен М.К.Рожкова зерттеулерін жоғары бағалауға болады. Ол зерттеулер XIX ғасырдың ортасында орыс тауарының негізгі тұтыну аймағы, экспорт көзі ретінде Қазақстан алдыңғы қатарға шыққандығын айқындап берді.

Осылайша, қазақ жерін бір жағынан тұтынушылық мекен бейнесінде танып, орта азиялық көпестер Ресейге ол арқылы шетелдерге өту бағытын ұстанғанын айқын байқауға болады. Қазақ жері көрші мемлекеттер үшін сауда-экономикалық байланыс орталығына айналды.

Патша үкіметінің сыртқы саясатындағы қазақ елінің маңызы жөнінде империялық чиновниктер әрдайым жан ұшыра хабарлап отырды. Генерал-адъютант Н.А.Крыжановский императорлық Орыс географиялық қоғамының ашылуы салтанатында сөйлеген кезде-ақ, қазақ даласының Орынбор өлкесіне, яғни Ресейге қажеттілігін ерекше айтады, «Қырғыз даласынсыз біздің шаруашылығымызда өте сезімді кедергілер анықталар еді» [7] – деп мәлімдейді.

Сөйтіп, патша үкіметі отаршылдықтың тамырын тереңге тарта отырып, Қазақстанды үнемі өз бақылауында ұстауға батыл кірісе бастады. Сол жерлерде орын алған кез-келген келеңсіздік комиссия арқылы тексеріліп, оны шешу жолдары анықталды. Бұл жөніндегі Орынбор әскери губернаторы П.С.Волконский: «Мен Орынборға келе салысымен далада орын алған және қазіргі қалыптасқан жағдайға терең енуге тырысамын ... сауда керуендерінің жолын мүмкіндігінше қауіпсіздендіру және жалпы саудада қолдау көрсету менің алғашқы талабым болады» [8] –деген ойы сөзіміздің айқын айғағындай сезіледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. История Западного Казахстана в трудах русских исследователей. - Алматы.2006.-С.76.
2. Левшин А.И Описание киргиз-казачьих орд и степей. Алматы. 1996-С. 391-392.
3. Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца ХУІІІ и первой половины ХІХ веков. – Алма-ата, 1960. – 296 с.
4. Мәшімбаев С.М. Патшалық Ресейдің Қазақстандағы мемлекеттік басқару мекемелерінің тарихы (ХУІІІ ғ. 30-шы ж.ж. – 1868 ж.) т.ғ.д ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2001.
5. Прошлое Казахстана в источниках и материалах. Алматы 1998. – С. 163.
6. Касымбаев Ж. Государственные деятели казахских ханств в ХУІІІ-первой четверти ХІХ вв. Хан Жанторе (1759-1809) Т.3. – Алматы: «Білім», 2001. – С. 364.
7. ООМА. 6-қор. 18-т., 21 іс. 1-п.
8. Жиренчин К.А. Политическое развитие Казахстана в ХІХ-начале ХХ веков. – Алматы: Жеті жорғы, 1996. – С. 215

THE ROLE OF THE KAZAKHS IN THE LIBERATION STRUGGLE AGAINST THE KOKAND KHANATE IN THE MIDDLE OF 19TH CENTURY.

Аннотация. Сто пятьдесят три года назад в 1864 году Южный Казахстан был освобожден от кокандских завоевателей. В статье рассматривается роль личности Сураншы батыра в один из сложнейших периодов истории Казахстана. Показано многогранная, целеустремленная личность способная возглавить народное движение в борьбе с кокандскими захватчиками. Определен его вклад в военную историю Казахстана.

Аңдатпа. 1864 жылы 150 жыл бұрын Оңбүстік Қазақстан қокандық басмашылардан құтқарылған болатын. Мақалада Сураншы батырдың ерекше орны туралы қарастырылған. Көпжақты тұлғаның халықтық қозғалысты басқарғаны және оның Қазақстанның әскери тарихына қосқан үлесі қарастырылды.

Abstract. One hundred and fifty three years ago in 1864, South Kazakhstan was liberated from the Kokand conquerors. The article examines the role of the personality of the Suranshi batyr in one of the most complicated periods of the history of Kazakhstan. A multi-faceted, purposeful personality is shown capable of leading the people's movement in the fight against the Kokand invaders. Its contribution to the military history of Kazakhstan has been determined.

The history and intricacies of the Great Game – so with a light hand of R. Kipling was named a fight of British and Russian empire, and China beyond an influence to the Central Asia in the XVIII – XX centuries – a little-known not only to the ordinary people but to the scholars of the enormous intercontinental region. Dramatic and fascinating history of the empire games is opened before us, which held about two centuries on the theater stage under the name of Central Asia. It was the story of human ambition, intrigue and bloodshed. Certainly, it showed positions of “the other side”, but at the same time described full and wide-ranging picture of the struggle of all the most important forces in the region.

One of the prominent people who became an active participant son of the Kazakh nation is Suranshy Batyr Akynbekuly. He was born in the territory of Zhambyl region, Almaty. His great-grandfather Turkpen and grandfather Daulet were well-known heroes of the XVIII century were the brave military leaders protecting people and defending the earth in cruel fights with jungars. Suranshy batyr like his grandfathers fought for the liberty and independence of the people. In the fight with aggressors of the kokhan khan Khudoyar, he with his troop differed in fights at a fortress Toyshybek (1848), in districts Shamalgan and Sarykemer. He helped to the troop of Maj. M. Peremyshlski in the construction of military defense of Zailiskoe (renamed as Verniy, then to Almaty). In 1858 gen. of the Russian army G. Kolpakovski in his letter to the Siberian governor-general in Omsk wrote about the established friendship with Suranshy batyr, wrote about his availability to come for help with the 2nd army to the Russian army. In 1859 the title of ensign of the Russian army was appropriated to Suranshy batyr. On the 19-21 october of 1860 was happened a battle in Jetysu, in a district Uzynagash. An army under the command of superior Kolpaksi of Alatau region defeated the troop of Khudoyar khan. In 1864 G. A. Kolpakovski and M. G. Cherniyaev took the city Tashkent. Suranshy batyr did not reach them. He fought for the release of the city Sairam. This battle was the last for him. Treacherous enemies lured him up to the high tower. Realizing that was trapped Suranshy batyr said to the faithful friend Sarybai: “We can't escape now. If you stay alive go to the Motherland and tell Kazakhs about our efforts”. Having said it valorous Suranshy batyr grabbed his friend and casted through the high wall. Sarybai batyr despite of his broken hip he reached to his friends and led a supporting troop. But it was late. Kokan soldiers killed several soldiers together with Suranshy batyr. On this occasion in the “Military herald” №5 for 1864 was printed: “In the Sairam battle beside the fortress Shymkent died demonstrating unprecedented courage, a national hero, an ensign Suranshy Khakim-bek”. To exploits of Suranshy batyr were devoted poems as “Suranshy”, “If to enter the battle with the flag in hands” by Suyinbai poet, “Suranshy batyr” by Zhambyl.

At what age he lived? What was his action? In life of people happen relatively the silent quiet time: they live as they lived before and suddenly found an unusual movement, and it is not limited with movement within the well-known nation, but it is covered other countries, which feel on them a consequence of the well-known nation. Such person, who began this activity, realized it, person whose name known among his contemporary nation, which by name knows his descendants – called “a great person”. At that time, when the nation began to live for the first time, in age of young, for the most nationality it is long, when the people gave in domination, feeling and imagination, at that time great person is seem with supernatural phenomena. It's clear that at such representation the great person is a power, which doesn't have any relation with his century and his nation, a power which acts with the full outrage; the people found it quite tragically, unconsciously, certainly submit, strictly responsible to the consequence its activity, initiatives in all belong to the great person, he creates with his supernatural abilities.

People live and develop with known laws of life, go on the certain ages, as a separate people, so the whole animals and all organics; they need at the certain time certain activities, changes more or less strong, sometimes responding perfectly in an organism, depending on development, on reasons, rooted of prior history of the people. At such activities and changes, at such transition of the people from one order of life into another, from one age into another the people gifted with the greatest abilities provide the most help, much service: they clearly understand than others a need of time, importance of certain changes, acts, transitions and with his will, with his untiring actions motivates and involves his brothers, which are difficult to involve mostly, and it is timid on the new and difficult affairs.

As all people they should make a mistake at their actions, and the mistakes are more noticeable, than these actions; sometimes of his supernatural power and power of movement, in which they take part on the first place, they lead movement up to limits of people's need and means; this products certain incorrectness, stop in movements, often makes to do step back, that we call it a reaction; but this incorrectness is temporary, and merit is forever, the grateful people dignify such people the great.

By this way the great person is a child of his time and nation; he loses his supernatural abilities, his activity loses a quality of accident, arbitrariness, he rises up high as a representator of nationality at certain time, medium and expresses the national thought; his activity gets to be significant, which leads the people to the new way, necessary for extension of its historical life. At this point of view the nation rise up to high meaning in thought of the great person and his activity: his life, history are become to be perfect and constitutional, which were not subjected to arbitrary, whim of one faculty of man, which can stop the certain progress of development and can lead the people to the another way contrary to the will of people. The history of the nation become worthy for learning, presents not sketchy list of biography, which are plays a role in imagination of people, and gives linked and good representation of the national life, which lives with the thought of mature man, which deepen into the history as a science of the native self cognition.

In the bright galaxy of Kazakh heroes in the XIX century prominences Suranshy batyr, the descendant of famed Karasai batyr, from the tribe Shapyrashty. His great-grandfather Turkpen and grandfather Daulet were well-known heroes of the XVIII century were the brave military leaders protecting people and defending the earth in cruel fights with jungars. Suranshy batyr like his grandfathers fought for the liberty and independence of the people. It is seen that among Kazakh people appeared character gifted with unusual energy, ambition, which more or less long time catches defeat, destroy other khans, rally small until the divided race into one huge volume and move it to release of his country.

Indeed, here we see that the nation completely depend on their great characters. In the medial XIXth century there was no information about the nation until Suranshy batyr appeared, which by the national will come to act, make famous, strong and dominant. However here we see that the great persons of steppes child of his nation don't do anything that to pass borders of his life, his importance, doesn't change anything I his life. Only for what his nation is capable it gives him facilities; nation can outside mechanically connect with will and power of one person; at absence of this will and power they crumble; just what we see in the steppe history; internal changes, changes in life of a great man can not produce, and if he wanted to, it would not have done, was killed in the valueless attempts, but the fact of the matter is that he does not want it, do not feel and does not realize the need for this, as the son of his nation, he can't feel and realize that what the people don't feel and realize, for what he is not ready to preceding developments, preceded history.

The great man works hard, but a quantity, luck of work depend on the national stock, on that what people saved from their prior life and work; from the connection of these labour and abilities of the famous personalities with this national stock made the national historical life. But if the outrage of one person, however the person strong, can not change a stream of the national life, save out the people from his tracks at the simplest, initial form of life, can not do it with young people, with unhistorical, nevertheless it may be in people, which have lived for a long centuries of the historical life, which developed his powers to laborious activities internal and how was Kazakh nation until Suranshy batyr.

Don't ask does your patriotism let this. The nation, lived a long and decent historical life and feel an ability to extension of this life, pleases with the great joy, remembering about the great person and his affairs, it fill up with the righteous self-satisfaction, for on the great person sees "from the flesh to flesh and from bones to bones of his". The nation doesn't abdicate from their great person, or such abdication for nation is self-denial. If the great person is son of his time and nation, if his activity is effective of all prior national history, if this activity lets comprehend the past, and learning of all past is necessary for its understanding; if the great people are the significance put apart from each other to illuminate a historical way for people, to find out a link that constant, closely serried chain of phenomena, but not to break this link, not to confuse a ring with chain, not to introduce confusion into the minds of the people about yourself, thereof it is clear how the biographical task is become difficult, the task to describe an activity of the historical character.

The success of performance of this task, satisfactory representation of character and activity of the great person depend on how for the citizen represented the complete image of the people which have arisen before it from close examination of all historical way clearly, made by the people. Thus it is clear, why we so long had no history of Suranshy batyr, despite attempts to write or force to write this history. There were panegyrics of Suranshy batyr, collections of the materials located on years and mixed by enthusiastic exclamations; there were verses in his honor in prose, but there was no history; it was impossible to erect buildings when there was no soil for it; the soil for history of the great person is people history.

Distinction of views occurred, first, from hugeness of business, perfect of Suranshy batyr, and durations of influence of this activity; the any phenomenon is more considerable, especially contradictory views and opinions it generates, and, the further interpret it, than further feel on itself its influence; secondly, because, that the Kazakh history didn't stop after Suranshy batyr and at each new situation her conceiving person should address to activity of Suranshy батыра which results remained inherent at further movement, and to discuss it, to apply to the new conditions, a new situation of life; thirdly, the difference of views of activity of Suranshy batyr depended on immaturity at us a historical science, from uncertainty of the main beginnings when studying life of the people: that applied to history an improper measure of history of another's people, why there were strange conclusions, on the contrary, studied history of the Kazakh

people absolutely independently, without suspecting that at all distinction she submits to the general basic laws existing in life of each historical people. Long treated at us activities of Suranshy batyr do not historically as in reverential respect for this business, and in its censure. Well-known poet Zhetysu Suyunbay and Zhambyl sang of it in the heroic epos «Suranshy batyr.

But also in speech of quieter, not poetic the similar view dominated; reduction of Suranshy batyr from a non-existence to life was common expression. Such look is called as unhistorical because here activity of one historical person came off historical activity of the whole people; the supernatural force operating on the arbitrariness was entered into life of the people, and the people were condemned on absolutely tragic relation to it; centuries-old life and people activity to Suranshy batyr appeared nonexistent; the Son of the people of Kazakh Suranshy batyr made the contribution to formation of the future of Kazakhstan, he brought its history from a non-existence into life. People who found not sympathy for activity of Suranshy batyr, instead of counteraction of an extreme of the given look bent to the opposite side; extremes met, and it was again necessary to say goodbye to history. Kazakhstan, on a new view, not only wasn't in a non-existence to Suranshy batyr, but enjoyed life correct and high; everything was good, moral, is pure and sacred; but here Suranshy batyr which broke the correct current of original Kazakh life was, destroyed overseas oppression against the people. Passed more than eighty years since imperial fight between St. Petersburg and London ended. On the extensive arena of former rivalry there were important changes. As show present headings, political changes proceed, but they are too confused and changeable that on them to be late.

Openness of forbidden regions for foreigners became change which would surprise participants of Big Game. People of their type, participants of Game from both parties, doubted that did a little. The people similar to Suranshy batyr, to Kauffman and Skobelev, Valikhanov and Grombchevsky, equally were afraid that if they moderate the Russian claims on the Central Asian khanates, Englishmen finally will attach emirates to the Indian empire. The British heroes of Big Game have even no such doubtful memorial. Cards reflect real a little their efforts and victims. Today they live only in unread memoirs, happens, in the name of places moreover in doubtful stories and memories of long ago forgotten adventures, but Suranshy batyr as the son of the people became people legend.

Literature:

1. Suyinbai said to song Suranshy...//Zhetisu newspaper. 27.02.2010
2. Toyshybek batyr.//Turkistan newspaper No. 38 (948) 20.09.2012.
3. Toyshybek bi and his time. Monograph. – Almaty: Bayanzhurek, 2006. – 202 B.
4. Halfin N. A., Policy of Russia in Central Asia (1857-68.), M, 1960;
5. Ivanov Pct, Sketches on stories of Central Asia (XVI - the middle of XIX), M, 1958;
6. Nalivkin V., Short history of the Kokandsky khanate, Kaz., 1886
7. Vamberi A. Travel across Central Asia, Moscow, 2003;
8. Lan Bullets S. Muslim dynasties, M, 2004;
9. Beysembiyev T.K. "Tarikh-i Shakhrukhi" as his

Kurguzova V. Shabanov E.I.
c.h. s., Associate professor, Department
of International relations and Customs,
M.Auezov SKSU Kurguzova V.

THE PROBLEM OF LOBBYING ,AMBITIONS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE EURASIAN UNION

Abstract. Eurasian Economic Union has a lot of problems as well as other integration associations. A considerable part of innovative plans concerning implementation of developments with underlying novelties either do not reach the implementing stage, or in fact yield less benefit than anticipated. These problems: the problem of lobbying, equality, logistics, long-term, competitive and other. The article deals with the reform of the Eurasian Union. Features of development and the problems that exist between the countries of post-Soviet space. Further integration of the Kyrgyz economy to the common market. Enhanced cooperation with third countries and organizations. The main key problems of Kazakhstan's participation in the Eurasian Union: the first major question is the question of equality in the integration association, the second question - policy or the economy dominates the Eurasian Union?, the third issue is competitiveness of Kazakhstan as a subject of economic relations, the fourth problem is access to 170 million people market for Kazakhstan, the fifth question is logistical benefits for Kazakhstan, the sixth moment is how long Kazakhstan will be part of a Eurasian Union after the change of power generation, the seventh is the complexity of multi-vector foreign policy by Kazakhstan.

Keywords: lobby, interest groups, pressure groups, the Eurasian Union, the CIS, civilization crisis, the economy, migration, democracy.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы реформирования Евразийского союза. Проблема лоббирования, а также особенности развития и проблемы существующие между странами постсоветского пространства. Дальнейшая интеграция кыргызской экономики на общий рынок. Расширения сотрудничества с третьими странами и организациями. Ключевые слова Евразийский союз, СНГ, цивилизации, кризис, экономика, миграция, демократия.

Аңдатпа. Мақаллада түріксояны реформалау мәселелерін талқылайды. Тарихи дамудың және түрлі елдер арасындағы экономикалық маңызды жерлерді басып алу жөніндегі мәселелер талқыланды. Түркі тілдес елдердің идеологиялық құрамдас бөлігі ретінде пантүркішілдік идеяларын тарату. Славян-түрік әлемінің негізінде Түріксояның қалыптасу үрдісі қарастырылып айтылған.

Кілтті сөздер: түріксоя, пантүркішілдік, өркениет, түрік көктемі, экстремизм, тоталитаризм, миграция, демократия.

Lobbying is the act of attempting to influence decisions made by officials in a government, most often legislators or members of regulatory agencies. Lobbying is done by many types of people, associations and organized groups, including individuals in the private sector, corporations, fellow legislators or government officials, or advocacy groups (interest groups). A good example of lobbying is Eurasian Economic Union. This union is united different countries. These states have different power: level of economic development, the level of military power. So we can not talk about the equality participating States of this integration association. Inequality is also reflected in the effectiveness of various lobbying.

Essence of lobbying is to support the producers of a country and protect its own market from foreign competitors. The effectiveness of lobbying is also dependent on the economic, administrative and other resources. The clearest example of this year the events of April. April 16 Rosselkhoznadzor in the Chelyabinsk region attempt to clamped down the Illicit Import out of the country 19, 5 tons of cheese, and on April 20 the Belarusian border are not missed 116 tons of apples from Poland destined for Kazakhstan. These event reflected that commodity lobby defended their market, their agricultural producers, but it is disadvantageously for usual consumers. Many such examples reflect that this union has problems and these problems must be solved. Otherwise this union will not be effective and quickly come into disrepair. There is also another option: to increase the competitiveness of their products, and to provide maximum support to their own producers by the government in promoting the products on other markets

Our ancient city over the centuries serves as a link on the Silk Road in the multiple relationships that existed since ancient times between East and West. We try make full use of the favorable geographical location, rich natural resources, extensive transport infrastructure and social stability for the development of a competitive economy and to maintain a favorable investment climate. Kazakhstan, as it is known, has become the locomotive of integration processes in Eurasia.

We are bound by multifaceted partnership with Russia and Belarus. Economic relations of Kazakhstan are actively developed with many countries and region so f Eurasia. Significant contribution to the integration process brings culture. Common history, proximity of the traditions of mutual enrichment of cultures creates the most solid foundation. We are proud that Shymkent became home to thousands of immigrants from many countries of the CIS, and therefore the deepening of cooperation in the framework of the Eurasian Union is mutually beneficial for all.

Today's round table is the most important event that allows to develop the idea of the Eurasian Union in a practical way. We hope that all participants will be interested in a closer cooperation and the Eurasian integration. Because our university is an example of how to effectively implement economic and social projects in an environment where a large number of people of different nationalities and different faiths build together a future in high school. These words have a solid foundation and are guaranteed by our Constitution to give the actual implementation here in the Republic of Kazakhstan. It is important for us that participants in such processes imbued with ideas of Eurasian integration and would be the conductors of these ideas in the projects in which they participate.

The more we will belike-minded, the faster will be a process of Eurasian integration, the more effectively we will overcome all the problems that exist in the global economy and politics."Today, many countries are looking to the Eurasian Union. It is important that Kazakhstan and Belarus see it as an integration tool that can streng then their position at international level. At the same time the leaders of all three Eurasian states emphasize the need to respect an important elementof the integration process-stages. This means that the implementation of the Eurasian economic project is multi-level in nature and requires consistent implementation of several stages:the Eurasian Economic Community, Customs Union, the Common Economic Space, the Eurasian Economic Union"-the Eurasian Unionwill be presented by5countries, which has to be established in 2015. Union added Armenia and Kyrgyzstan."The increasing the quality of life and well-being is the primary purpose of the implementation of the Eurasian project", as repeatedly stressed the head of state Nursultan Nazarbayev.

As is known membership in the CSTO, the Customs Union, the Treaty on the common economic space and other similar contracts for Kazakhstan are the basis for the development of the fundamental ideas of the Eurasian Union.

However, at the same time, a number of analysts in Kazakhstan and Russia believe that the intention to create a Eurasian Union is a covert attempt of V. Putin to recreate the Soviet Union and do not share the nature of the integration approach in the creation of the union, creating the impression that theEAEC will be some thing like federal state, believing that it is only the format of inter-state association."Even if it will be so, our minimum requirement is that this association primarily will be based on legal and economic equality of the peoples and states of the union members, with all the ensuing consequences" So the director of "Risk Assessment Group" Dosym Satpayev said: "Our officials, lobbying the participation of Kazakhstan in the first CU and then the Eurasian Economic Union, caught up in a series of illusions and myths." What are these myths? The first myth. Peer Union. If we look at the integration associations operating in the world in each of them there are one or two (formal or informal) leaders, who set the rules of the game for others. Of course, all this is also covered by talking about equality. But usually music is ordered by one who is stronger. Even the European Union has its own leader - Germany, which, for example, actively pressed on Greece in the allocation of anti-crisis package of financial aid.In the case of the CU and the European Union it is clear that it is impossible to create a peer union between one strong and two week players: it should have a comparable participants economic parameters. By the way, the debate on the topic "Are authoritarian regimes to effectively integrate with each other?" is still relevant. The second myth. Economy without politics. Events in Ukraine made it clear that Russia does not produce any boundaries between geopoliticsand geo-economics. In fact,it all started with Moscow's attempts to drag Ukraine into the Customs Union. Because if operation finished succesfully, geopolitical weight of the regional associations would be considerably increased. But every thing went by different scenario. In this context, an idea of Director of Institute of Economics Academy of Sciences Ruslan Grinberg, which was expressed last week at a conference on "Risk management" in Almaty is interesting. Its meaning is to ensure that the Kremlin is pushing integration, because there is more geopolitics than economics here. Haste of Russia on the issue of post-Soviet integration is connected with the factor of China, which has long been seriously competing with Russia for influence in Central Asia. A Russian proposal to create a unified central bank of Russia, Belarus and Kazakhstan already in 2025, possibly is a reaction to the forecasts that about this time (if not earlier) the yuan will turn into a new world reserve currency. That is why no less actively is being discussed the prospect of introducing a single currency within the EEC. While talking about the periods after 2025, this process, as is the case with the Customs Union can always speed up policy, but not financiers with economists. The third myth. Competitiveness of Kazakhstan. From the outset, the official Astana came to believe that the fact of participation in the future of Eurasian Economic Union priori should improve the competitiveness of our country. This is another illusion and desire to put the cart before the horse, because no one external player will be interested in increasing the competitiveness of Kazakhstan, which suits everybody yasa raw material appendage. Kyrgyzstan's participationin the WTO will not make the country rich and developed. Membership of Greecein the EU also do not turn it into an economically advancedstate .But Norway,which is not an EU member an dis actively engaged in oil and gasdevelopment,demonstrates the significant GDP grow thand higher standards, and standards of living than many EU members. In short,if the state has a lot of internal economic and political problems which prevent him to be competitive in the global economy, there is no union to help.Even more difficult to create a working association of uncompetitive players, especially if their economy is based on exports of raw materials. Two minuses do not give a plus in that case.

The high level of corruption, excessive state intervention in the economy, a bloated bureaucracy, the lack of full-fledged market - these problems are common to all the participants of the Customs Union. It turns out that political decisions are not supported by a full economic infrastructure for communication. Thus, our country is not ready to participate in any supranational union because of the threat of total loss of sovereignty due to their low competitiveness and high levels of corruption.

The fourth myth. Kazakh companies access to a market of 170million people. This is possible, provided that Kazakhstan has something to sell, in addition to its raw materials. And we are actively sell toRussia and Belarus raw materials. Then for a currency we buy their finished products, some of which are also made from our own raw materials: petroleum products, machinery and equipment, food, metal products, etc.

Already mentioned R.Greenberg in the report "Formation of the Eurasian Union: opportunities and risks" clearly pointed out: "The importance ofthe Customs Union of Russia is largely determined by the fact that it implements on the common market over a third of all exports of engineering products...Russian exports to the CU countries has increased on9.4%, Belarus -12.6%, while in Kazakhstan-decreased on3.7%. "

It turns out that we become raw material appendage of the world economy, in addition we become an appendage to the same vehicle. Russian expert admits: "For Kazakhstan, the effects of the Customs Union in foreign and mutual trade have been mixed. In 2010-2011 there was a definite increase in imports from Russia and Belarus, and in 2012 began to decline Kazakhstan's exports to these countries, which had a negative impact on the trade balance. The first results of operation of the CU showed that the scale of the effects of integration for each Member State can differ significantly." The fifth myth. Benefits logistics. Kazakh officials often claim that the CU and the European Union allow the country to significantly reduce transport costs in the supply of our products to overseas markets. But apart from the geographical factor, there are two important conditions that affect to the growth of the cost of any Kazakh products. Firstly, it is the high costs, including energetic and also low productivity. Second, the "corrupt rent", which "sits" in the areas of production and sales. With the neutralization of these factors, products made in Kazakhstan will be uncompetitive, regardless of our transit opportunities. I remember, in October 2012 at a meeting of the Presidential Commission of Kazakhstan on struggle against corruption Secretary of State Mukhtar Kul-Muhammed said: "In spite of rigidly repeated warnings of our state, the level of corruption in the country is reduced very slowly. Specific criticism in the matter induces the customs authorities. Here was for media corrupt environment, which can be called an entire industry. With the accession of Kazakhstan to the Customs Union, this trend becomes particularly relevant. Therefore, all the issues related to it, must be under strict government control." In this context it is appropriate to cite the opinion of economist George Moody-Stuart, who believes that one of the negative results of corruption is the increasing of value of the transaction. "If the size of a bribe is, for example, 10% [of the contract], it should be kept in mind that seller will pay a very small fraction of this sum because he just lay it in the selling price..." Sixth myth. Kazakhstan's participation in the EAEC-a long-term project.

There is a high degree of uncertainty regarding the participation of Kazakhstan and Belarus in the TS/EEC after transit authorities in these countries. No one can guarantee that with the departure of Nazarbayev and Lukashenko continuity in the foreign policy of these two states will be saved. Especially, considering the growth of the negative attitude of the Kazakh society to the integration processes. In addition, Russia created a dangerous precedent, violating the Budapest Treaty 1994 (remembering, it guaranteed the territorial integrity of Ukraine in case of renunciation of nuclear weapons), and citing the illegitimate change of power in the Square. Now the same approach can be demonstrated by our policy in relation to the EEC Treaty, arguing that it is not in the interests of Kazakhstan. Of course, it will depend on what kind of lobbying power will dominate that time in our political elite-the pro-Russian, pro-Chinese, pro-Western, pro-Turkish, or other.

Myth Seven. Multivectorness is eternal. From Astana we expect greater flexibility in the Crimean issue: everyone remembers that in 2008 Kazakhstan has not recognized the independence of South Ossetia and Abkhazia. At that time, Akorda has behaved rather cautiously. And this behavior is logically fit into the declared multivectorness.

But already in 2014, MFA of RK has supported one of the conflicting parties: took the last referendum in Crimea as "free expression of the population" and "reacted to the decision of Russia with understanding." Perhaps the significant difference between our positions in 2008 and in 2014 due to the fact that six years ago, Kazakhstan has not entered into the Customs Union yet. In short, the problem is that the mythical economic integration bonuses that Kazakhstan can get (or not get) in the indefinite future, reduces the participation in the CU as shagreen leather, the space for our diplomatic maneuver, which used to be much wider.

The conclusion is that the decisive criterion of the efficiency of the project, it clear to simple inhabitants. The meaning of this integration is that the ordinary people for the first time without obstacles have access to the labor market of each other to move into these countries their labor, goods and capital - it deserves respect to the political will of the leaders to facilitate the lives of its citizens. It remains only wish us all a good luck and active actions.

References:

1. A. Nazarbaev. "Eurasian Union: ideas, practice, prospects for 1994-1997.", M., Development Fund of Social and Political Sciences. 1997
2. Starodubtsev GS "Eurasian Union". Bulletin of the University of Perm. Jurisprudence. №1 (27) 2015.
3. A. Knobel. "" The name change or something more?" The magazine Forbes. №9 .2015

Гаухар Батырбекқызы
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Халықаралық қатынастар және кеден ісі кафедрасының аға оқытушысы
goha_batyr@mail.ru

НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – КӨРНЕКТИ ҚОҒАМ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІНІҢ ТУҒАНЫНА 125 ЖЫЛ

Аннотация: Мақалада көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, қазақтан шыққан тұңғыш кәсіби дипломат Нәзір Төреқұловтың қоғамдық-саяси қызметі баяндалады. Биыл Төреқұловтың туғанына 125 жыл мерейтойы республикалық деңгейде аталды. Тұлғатану ғылыми бағытының бір бөлігіне айналған қайраткердің шығармашылығы жас буынға үлгі-өнеге.

Аннотация: В статье рассматривается общественно-политическая деятельность видного общественного и государственного деятеля, первого профессионального дипломата казахского народа Назира Турекулова. В этом году исполняется 125 лет со дня рождения Н.Турекулова, это событие отмечалось на республиканском уровне. Творческое наследие видной личности – стало примером для подрастающего поколения.

Abstract: The article examines the socio-political activities of a prominent public and state figure, the first professional diplomat of the Kazakh people, Nazir Turekulov. This year marks the 125th anniversary of the birth of N.Turekulov, this event was celebrated at the republican level. The creative heritage of a prominent personality - has become an example for the younger generation.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 1997 жылы Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылы деп жариялады. Осыған орай тарихымыздың көленке беттері қайтадан ашылып, елеусіз, ескерусіз келген халқымыздың біртуар азаматтарының көптеген еңбектері жөнінде біле бастадық. Олардың еңбектері көп зерттеуді қажет етеді. Ал біздің шарықтап көкке желбіреткен еліміздің тарихы тереңде жатыр. Тарихқа үңілмей, болашаққа жол тарту мүмкін емес. Қазіргі осы күнге жету үшін қандай бұралаңдаған жолдар өткенін білу жас ұрпақтың міндеті деп білеміз [1, 135 б].

Биыл яғни 2017 жыл айтулы дата болып келді, айта кетсек Алашорда үкіметіне 100 жыл толса, 1937 жылы құрбан болған репрессияға қазақтың қаймақтары ұшыраған жылдан 80 жыл өтті. Ал көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Нәзір Төреқұловтың туғанына 125 жыл толып жатыр, 45 жасында қарашаның 3 жұлдызы 1937 жылы репрессияға ұшыраған болатын. Республикамызда түрлі іс-шаралар, конференциялар ұйымдастырылатына кәміл көзіміз жетеді. 2016 жылы былтыр – 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыстың өткеніне 100 жыл толған.

Төреқұлов қазақ тарихында бұрын-соңды ақпараттық басылымында атын атауға тыйым салған мемлекет қайраткерлерінің бірі. Ол да бірнеше қазақ зиялылары сияқты «Халық жауы» атанып, жазықсыз жалаға ұшыраған. Төреқұлов – кең ойлана білген азамат, білікті тұлға. Ол өзіне берілген тапсырмаларды орындап қана қоймай, басына тиімсіз болып тиетін жұмыстарға араласа білген азамат. Өзінің көзі жетіп, көңілі сенген мәселелерді іске асырудан тартынбаған, қиындықтан қорықпайтын кемел қасиеттерге толы кісі екендігі жасаған еңбектерінен көрініп тұрады. Оның тағдыр кешулері өзімен тұтас даңқты қазақ қайраткерлерінен өзгешелеу екендігін көрсетеді.

Айта кететін болсақ, Нәзір Төреқұлов билік басына жастайынан келген. Мәскеу қаласында Мәскеу коммерция институтында 3 курста оқып жүріп, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыстың басталғанын ести сала Минск қаласына Әлихан Бөкейханов бастаған топқа қосылады. Батыс майданда «Еркін дала» астыртын ұйым ашып өзі басшылық еткен. Н. Төреқұлов бұлдыр болашағына жол нұсқар ортаны Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш қайраткерінің арасынан тапқан. Ал олар болса, Нәзір Төреқұловтан үміт күтіп, оған тәлім-тәрбие берді. Осылардың үмітін текке кетпей үш-төрт жылда Нәзір ел бастаған көсемге, Түркістан автономиялық республикасына билігін ұстаған мемлекеттік қайраткерге айналып шыға келді. Яғни Нәзір Төреқұловты баураған, социал-демократтар емес, ұлттық демократия – Алаш қайраткерлері. Ол отандастарының ауыр тағдырына, өкімет орындарының әділетсіздігіне, тіршілік тауқыметіне бұрын да бей жай қарамайтын. Қоқанда тұрған кезінде-ақ қыстақтардағы жарсыз –жакыбайлардың әкесіне мұңын шағып келетінін, байлардың, кулақтардың зорлық зомбылығы туралы жоғарыдағы басшыларға шағым жазып беруін өкінетінін көріп өсті. Жан баласын жатырқамайтын Нәзір келгендердің жай-жапсарын сұрастырып, заңсыздыққа ызаланатын. Ол арызданып келгенімен, шындыққа жете алмай, жаны жабырқауларды, ұрыс-сөгіс естіп мүлдем қарасын батырғандарды жиі көріп өскен [2, 87б].

Ең алдымен Нәзір Төреқұлов Ресей Отаршылдығының Түркістан халықтарына қаншалықты қасірет болып жабысқанын жан-жүрегімен сезеді. «Түркістан автономиялық республикасы» деген еңбегінде бұл туралы ойлағанын ашық батыл айтқан. Патша Ресей Түркістанды шикізат өндіретін ел ретінде санап, оның мәдени өркендеуіне мүдделі болғанын, қайта жергілікті халықтардың ұлттық дамуын барынша таптап отырғанын әшкерелейді. Мәселен, 1915-1916 жылдарда Орта Азияда мақта өнімі Ресей тоқыма өнеркәсібіне қажетті шикізаттың тең жарымын өндіргенімен жергілікті халық әлеуметтік теңсіздік қыспағында қала бергені, қазақтың жерлерін тартып алудың тұрпайы зорлықпен жүргізілгені дәлел талданады. «Түркістанның мал өсіретін аудандарының бей берекет басып алуы бой көтере бастады. Мұндай басқыншылық әсіресе Ресейде егін шықпай қалған жылдары күшейе түсетін «Бос жатқан қазақ жерінің» мемлекетіміздің өзі көзін салып, олардың жерін «заңды жолмен» тартып ала бастады» [3, 26б].

Патша үкіметінің Заң шығарушы орындары өткен ғасырдың 60 жылдарында қазақ жерін түгелімен мемлекет

иелігінде деп жариялаған еді. Патша бұл тәсілмен бірге екі қоянды ататын: біріншіден помещиктік Ресейдегі жер тапшылығын шешудің жолын тапса, екіншіден Орта Азиядағы саяси тұрақтылығы «орыс элементімен нығайтып отырғанын Н. Төрехұлов жер тағдырын, ел тағдырын бөліп қарамайды, «қазақ жерін алғаны өркениетке қажет болды» дейді.

Сатқынның өзін айтпайды, талдауын тереңдете түседі. «Қазақстанның жерлерін тартып алып, ондағы шаруашылықты тып-тыйпыл етті. Ақ патшаның әмірін орындаушымыз деген казактар мен кулактар күннен-күнге жергілікті кедейді талам таражға ұшыратып, елді тонады, күш көрсетті. Жер-жердегі өкімет орындары кулактардың қолтығына су бүркіп отырды. Жергілікті халықты жекеменшігіне ешқандай кепілдік болмауының, керісінше отаршылдардың жүгенсіздігін қолдап, қоштаудың салдары».

1918 жылғы 16 сәуірден Орынборда «Қазақ мұңы» газетін шығаруды қолға алды. Осы жылы жазда Қоқанға оралып, сонда жұмысшы, дикан және солдат депутаттары кеңесіне қызметке тұрып, оның органы болып табылатын «Халық газетасын» және Түркістан Коммунистік Партия органы «Инқилоб» (Революция) журналын шығаруға ат салысты. 1919 жылы Ферғана облысы ревкомының және Түркістан Орталық Атқару Комитетінің төрағасы болды.

1920 – 1922 жылы Түркістан Коммунистік Партия Орталық Комитетінің төрағасы, Түркістан Орталық Атқару Комитетінің мүшесі және төрағасы, Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің және Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасы халық комиссарлар кеңесінің, Ресей Кеңестік (большевиктер) Партиясы Орталық Комитетінің Түркістан бюросының, Түркістан майданы революциялық әскери кеңесінің мүшесі.

Ол осындай лауазымды қызметтерде жүріп дін мәселесіне көп көңіл бөлді. Түркістан Орталық Атқару Комитетінің төрағасы ретінде барлық мекемелерде демалыс күнін жексенбіден жұмаға ауыстыру туралы және Құрбан айттың үш күнін демалыс күндері деп жариялау туралы қаулыларға қол қойды. 1921 жылы «Қызыл байрақ» журналында «Ислам және коммунизм» атты мақала жариялап, онда исламның қоғамдағы атқарып отырған рөліне оң баға берді.

1922 – 1928 жылы Мәскеуде КСРО Орталық Атқару Комитеті жанындағы Орталық баспа басқармасының төрағасы қызметін атқарды. Бұл қызметке кіріскеннен кейін В.И. Лениннің қабылдауында болып, автономия алған халықтардың тілін мемлекеттік тілге айналдыру мәселесін көтерді. Түркі тілдес халықтардың ортақ әліпбиін жасау жөніндегі комиссияға төрағалық етіп, араб әліпбиінен латын әліпбиіне көшуді жақтады. Орталық баспа басқармасының төрағасы ретінде қазақ тілінде «Темірқазық» атты журнал шығаруды ұйымдастырып, оған Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев секілді қазақ зиялыларын тартты.

1928 – 1932 жылы Хиджазда бас консул болды. 1932 – 1936 жылы КСРО-ның Сауд Арабиясындағы өкілетті елшісі болып қызмет етті. 1932 жылы маусымда Сауд Арабиясы королінің мұрагері Фейсал әл-Саудтың КСРО-ға ресми сапарын ұйымдастырды. Төрехұлов Нәзір елші болған жылдары араб тілін жетік меңгеріп, бірнеше мәрте кіші және үлкен қажылық рәсімін орындады. 1936 жылы КСРО Ұлттар кеңесінің жанындағы Орталық тіл және жазу ғылыми-зертханалық институтына қызметке орналасты [4, 226].

1937 жылы қараша айында «халық жауы» ретінде айыпталып, ату жазасына кесілді. 1958 жылы 28 қаңтарда КСРО Жоғарғы сотының шешімімен ақталды. Бүгінде Алматы, Шымкент, Қызылорда қалаларында Төрехұлов Нәзір есімімен аталатын көшелер бар. Оның есімі Шымкенттегі, Түркістандағы және Шолаққорғандағы орта мектептерге берілген. Түркістан қаласында Төрехұлов Нәзір мұражайы жұмыс істейді.

Кезінде шығыс тілдерінен Мәскеуде, Ленинградта дәріс оқыған Нәзір өзінің мамандығын журналист, лектор деп көрсетеді екен. Нәзір Төрехұловтан дәріс тыңдаған белгілі ардагер қартымыз Жүсіпбек Арыстанов оның саяси-әлеуметтік тақырыпта лекция оқуға кіріскенде жарқ-жүрқ жанып, аса шешен сөйлейтіні жайында бүгінгі ұрпақты хабардар етіп кетті. Партиялық-тоталитарлық режим құрсауынан сызаттап, шып-шып тепшіп шығуы арқылы құдды түнекке тығылу ақиқаттарға жалғастыратын нәзік дәнекер іспеттене жүректі лүпілдеткен құнды дерек. Әдебиет, тіл білімі, эстетика, тарих, философияны терең оқыған, ізденуден, зертеуден жалықпаған Төрехұловты Мәскеу жоғары оқу орындарында шығыс тілдерінен сабақ берді, ғылыми еңбектер жазды. «Бұқара инқилапшылары» деген Садриддин Айнидің монографиясына тарихи және саяси баға берген үлкен сыни алғысөз, «Бұқара Советтік Халық Республикасы», «Қоқан автономиясы», «Ферғана мәселесі» деген тарихи еңбектер, көптеген кітаптарға беташар, сөз басы, өзбек мектептері үшін оқулықтар жазды, Абай шығармаларын тұңғыш рет Ташкентте бастыру ісін ұйымдастырды. Қазақтар үшін «Темірқазық» атты саясат, шаруашылық, білім, әдебиет журналын ашып, оның әрі бас редакторы, әрі белсенді авторы болды.

Ағартушы-ғалым ретінде Нәзір Төрехұловты Одақ көлеміндегі оқу-ағарту ісіне өзіндік үлес қосқан еді. 1925 жылғы қаңтарда Мәскеу үлкен театрында І Бүкілодақтық мұғалімдер съезі ашылды. Төрехұлов «Ұлт мәселесі және мектеп» деген тақырыпта баяндама жасады [5, 56].

Жалпы, Нәзір Төрехұлов халық ағарту саласында пайдалану мақсатымен қазақ интеллигенциясын Түркесубликаға жинауға үлкен мән берген сияқты: сол жылдың жазында ол Ташкенттегі «Ақ жол» газетінде қызмет атқарып жүрген Міржақып Дулатовты Кирреспубликадағы бір топ зиялыны ТүркЦИК өкілі ретінде қызметке шақырып келуі үшін Орынборға, Ағарту халкоматына жіберіп алды. Кейінірек, 1922 жылдан Мәскеудегі орталық баспаны басқара бастағанда, Қазақ Республикасы сыртқа тепкен оқу-тоқуы мол азаматтарды қазаққа арналған түрлі әдебиет жазып шығару шаруасына жұмдылдырды.

Нәзірдің өзбек мектептеріне арнап оқулықтар жазғаны белгілі. Алайда, педагогикалық іс-дағдысы қаншалықты, оқу ісімен тікелей шұғылданды ма, жоқ па, бұл жағы беймәлімдеу болатын. Осы жолдар авторының мұрағат құжаттары арасынан кезіктірген кей деректері сонау көмескілеу тұстарды айқынырақ

ажыратуға мүмкіндік беріп қалатын тәрізді.

Бүгінде алфавит ауыстыру науқандарына көзқарасымыз өзгеріңкі, әрқилы. Әйтсе де араб жазуы орнына латыницаны қолдану қажеттігін ғылыми дәйектеген Нәзірдің еңбегіне лайықты бағасын беру ләзім. Ол 1924 жылы Мәскеуден «Жаңа әліппе. Үлкендер үшін» деген кітапша шығарды. Бұл еңбегінде ол араб әріптерінің орнына қазақ дыбыстарын дәл қамтитындай етіп жөнделген латын алфавиті негізіндегі жаңа әріптерді ұсына отырып, жазудағы бұл жаңалықтың қазақ мәдениетін озық елдермен жақындастыра дамытуға мүмкіндік беретінін дәлелдейді [6, 256].

1924 жылдың жазында Мәскеу, Ташкент, Бұхара, Орынбор қалаларының білімпаздары жаңа әліппеге байланысты жиын өткізген екен, сонда жаңа әліппені жақтаған Нәзір Төрешұлов 9 дауыс, ескі әліппені қорғаған Ахмет Байтұрсынұв 8 дауыс алыпты. Тыңдаушы жастар жаңа әліппе жағында болыпты.

Қазіргі таңда Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың 2017 жылдың 26 сәуірінде жариялаған мақаласы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» тарихшылар, зиялы қауымның арасында талқыланып жатыр. Болашаққа бағдар ретінде мәселенің бірі – латын әліпбиіне 2025 жылы түбегейлі өтуді көрсеткен. Әрине, жаһандану процесінде бұл сөзсіз жақсы бастама. Кезінде бұл мәселені біз айтып отырған Нәзір Төрешұлов дәлелдеп берген. Жаңа заманның рухани жаңғыруына біздің қазақ мемлекетінің 30 нарықты бәсекелес елдердің қатарына кіруі деп айта кету қажет [7].

Ең ауыр тапсырманың өзін орындауға даяр тұру, туындайтын мәселелерді шын мәнінде мемлекеттік тұрғыдан шешуге ұмтылу Нәзір Төрешұловтың Кеңестік «алғашқы толқын» қайраткерлер арасындағы жарқын тұлғаның бірі деуге толық негіз береді. Қорыта айтқанда, түрлі себептермен ұзақ жылдар көмескі тартқан Нәзір Төрешұловтың есімі мен ғылыми-әдеби мұрасы кештеу болса да зерттеле басталғаны тарихи әділеттілік. Оның еңбектерін іздеу, зерттеу тым кеш қолға алынса да, қазірге дейін бірсыпыра істің атқарылғандығын алдымен айтуымыз жөн.

Нәзірдің артында өлмейтін ғылыми мұрасы мен халқына өткен еңбегі қалды. Оның жарқын тұлғасын қазіргі ұрпақ мәңгі есте сақтап, мақтан тұта бермек. Оның талантты туындылары халқымыздың рухани мұрасы – Қазақстан дипломатиясының, әдебиеттанудың, журналистиканың, тарихтың алтын қорына қосылуға әбден лайық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Омарбеков Т. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері: көмекші оқу құралы// - Алматы: - Өнер, 2003.
2. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: Ататек. 1995 ж.
3. Қойгелдиев М. «Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.)». Зерттеулер., Алматы: Жалын, 2004.
4. Мансуров Т. Познание личности: полпред СССР Назир Тюракулов. -М., Русский раритет, 2014.
5. Қожакеев Т. «Темірқазық журналы жайында». «Темірқазық». Сәуір, 1996, №1(4). Шымкент, 1996.
6. Төрешұлов Н. Жаңа әліппе неге керек? М.- 1924.
7. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – Астана: 2017. – 26 сәуір.

Ақназарова Н. М.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
магистр, оқытушы, Шымкент, № 8 оқу ғимараты, nadirka-92@mail.ru.

Нарымбет Г.Б., М.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
магистр, аға оқытушы, Шымкент, № 8 оқу ғимараты, n.gulnur_85@mail.ru.

Байбосынова Г.Д., М.Әуезов атындағы
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
магистр, аға оқытушы, Шымкент № 8 оқу ғимараты, gulza-79@mail.ru

САМАРҚАНД ҚАЛАСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

Андатпа. Бұл мақала Самарқандтың тарихи-мәдени ескерткіштерін зерттеп, олардың мәдениет сахнасындағы алатын орнын анықтауға және сол ескерткіштердің халықаралық туризмнің бір нысаны ретінде қарастыруға арналады. Осы мақсатта Өзбекстан Республикасындағы тарихи – мәдени, архитектуралық ескерткіштер мен тарихи қалалар бір-бірінен бөліп қарастырылды.

Өзбекстанда қала салу өнері көне заманнан басталып, орта ғасырларда өркендей түсті. Самарқанд қаласының сәулеттік өнер элементтері сол кезеңнің классикалық үлгісіне жатады. Жергілікті қала салу мәдениетінде, негізінен, өрнек пен эпиграфика әдісі қалыптасып, портал-құмбезді композиция пайда болды. Мақалада Самарқандтың архитектуралық ескерткіштерінің ерекшеліктерін көрсететін мәліметтер жинақталған.

Кілт сөздер: архитектуралық ескерткіштер, мәдениет, туризм.

Данная статья посвящена исследованию историко-культурных памятников Самарканда, а также их роли в культурной жизни страны и рассматривает памятников как международный объект туризма. С этой целью в работе рассматриваются историко-культурные, архитектурные памятники и исторические города Республики Узбекистан каждый как отдельная тема.

Строение городов древние века в Узбекистане начиналось, в то средние века строительство значительно *развивается*. Архитектурные элементы Самарканда имеет классический пример той эпохи. В местной культуре основа архитектурно-культурного строительства городов использовался метод орнамента и эпиграфики, а также метод портал-купола. В статье собраны материалы, показывающие особенности архитектурных памятников Самарканда.

Ключевые слова: архитектурные памятники, культура, туризм.

Abstract This article is devoted to the study of historical and cultural monuments in Samarkand and their role in the cultural life of the country as an international object of tourism. To this end, this work discussed about historical, cultural, architectural and historical monuments of the city of the Republic of Uzbekistan.

Building and cities in Uzbekistan began in ancient times, and the construction of buildings was developed in the middle ages. Architectural elements of Samarkand and have a classic example of that era. In the local cultural structure of cities developed in the basis of the method of ornamentation and epigraphs, and the builders used the method of portal-dome. The article contains materials that show particular architectural monuments of Samarkand.

Keywords: architectural monuments, culture, tourism.

Самарқанд - біздің дәуірімізге дейінгі шашамен VIII ғасырда негізі қаланған әлемдегі өте көне қалалардың бірі, әйгілі Рим қаласымен бір мезгілде салынған. Самарқанд көне деректерде ежелгі Соғды мемлекетінің астанасы ретінде тарихта мәлім екенін біз б.д.дейінгі VI ғ. зороастризмнің қасиетті кітабы Авестадан білеміз [1, 27 б.].

Самарқанд біздің дәуірімізге дейінгі 1 мыңжылдықтың ортасынан Марканд аталып келгені бізге белгілі, сонымен қатар Ұлы Александр дәуірі хроникасында атақты соғды Афрасиабы ретінде аталып өтеді, бірақ осы уақыттағы атын Шыңғысхан дәуірінде иеленген. Ақсақ Темір және оның немересі Ұлықбек дәуірінде қала ұлы Самарқанд деп аталған.

Тұла бойы тарих пен тағылым тұнған Самарқанд қаласы Памир-Алтай тауларының баурайындағы Өзбекстанның оңтүстік-шығысындағы Зарафшан өзенінің алқабында орналасқан.

Самарқанд – көркіне көз тоймастай сұлу қала. Әлемге атағы шыққан небір философтар мен ақындар: «Әлемнің Айнасы», «Көңілдің бағы», «Шығыстың жауһары», «Жер Дидары» секілді түрлі тенеулер арнағанымен, қаланың әдемілігін жеткізуге ешбір сөздің құдіреті жетпейді. Барлық жақұты мен әсемдігін көзбен көріп қана ләззат ала аласыз [2, 102 б.].

Ұлы Жібек жолында қанат жайған қала небір жойқын шапқыншылықты көріп, қаншама соғыстың ащы дәмін татты, отқа да оранды, оққа да ұшты, құлады да, қайта тұрды... Бірақ қала өз құндылығын жоғалтқан емес, одан сайын көркейе берді, көркейе берді. Көптеген жылдар бойы дәл осы шаһар арқылы сауда-керуендері батыста Парсы жеріне, шығыста Қытайға, оңтүстікте Үндістан даласына ағылып жатты.

Самарқандты өздері құрған мемлекеттің астанасы еткен Александр Македонский, Шыңғыс хан, Әмір Темірлер қала тарихына есімдерін мәңгі өшпестей етіп қашап жазып кетсе, Темірдің немересі Ұлықбектің кезінде қала Шығыстың ғылым мен мәдениет орталығына айналды.

Ұлықбек соққан атақты обсерватория да Самарқанд маңында болған. Дөңгелек пішіндес үш қабаты ғимаратта Ұлықбек өз шәкірттерімен астрономиялық зерттеулер жүргізген деседі.

Бүгінде Самарқанд – көненің көзі саналатын өте ерекше құндылықтары құнттай сақталып тұрған қасиетті мекен. Осы ерекшелігінің арқасында ЮНЕСКО қаланы бүкіл адамзаттың мұрасы саналтын тарихи құндылықтар тізіміне енгізді. Ежелгі сәулетшілік өнердің ескерткіштері, ғылыми және көркемөнер мектептерінің мұралары, ұлттық колөнер орталықтары жыл өткен сайын әлемді аузына қаратуда.

Орталық Азияның өзге қалалары секілді Самарқандта екі бөлімге бөлінген: жаңа қала және көне қала. Жаңа бөлімі қаланың білім беру және мәдениет орталығы деп танылса, көне бөлімі тарихи ескерткіштер мен дүкендерге, сауда лашықтарына және көне ғимараттарға толы. Туристерге арналған саяхаттар көбіне көне қалада өткізіледі. Қаладағы ең көрікті орындардың бірі Регистан қалашығында Ұлықбек, Шері-Дар, Тіллә Қари медреселері орналасқан. Медресенің үшеуі де әр түрлі мезгілде тұрғызылып, өскелең ұрпаққа ата-баба мұрасы ретінде жеткізілген. Самарқанд бұдан өзге де көптеген кесенелер мен мазарларымен танымал.

«Шығыстың Жауһарының» әрбір тасы, әрбір қабырғасы тарихтың тірі беттері секілді. Оның есімін Рудаки, Навои, Захири, Самарқанди, Омар Хайям, Ибн-Сина, әл-Бируни сынды ортағасырлардағы ділмарлар мен ақындардың есімдерімен байланыстыруға болады [3, 35 б.].

XIV-XVI ғасырларда Самарқанд өсіп өркендеудің шарықтау шыңына шықты, қалада цитадельмен бірге қорғаныс қамалдары, кең көшелермен қатар алып сәулет құрылыс кешен ансамблдері Эль Регистан, Шахи Зинда, Бибі Ханым және қаланы 13 шеңбермен қоршай саябақтармен бау бақшалар салынды. Самарқанд қаласы ғимарат ескерткіштерінің әсемдігімен әйгілі, мұнда ғимараттарды шыңылтырмен қаптаудың озық үлгілері пайда болды, әрі барлық ескерткіштерді зермен өрнектеліп шыңылтырмен қаптады. Шахи Зинда – Өзбекстанның Самарқанд қаласындағы Афрасиаб тауының етегінде, төменнен жоғары жүргенде көтерілген баспалдақты жолдың екі жағында орын алған кесенелер топтамасына берілген атау. Бұл кесенелердің көбі 14-15 ғасырлардан қалған және Әмір Темірдің отбасынан болғандарға және жақындарына салынған. Бұлардан Қусам бин Аббастың (радиаллаһу анһ) кесенесі, Әмір Темір дәуірінен бұрын салынған [4, 29 б.]. Самарқандқа Исламды әкелген сахабалардың бірі Қусам бин Аббас 672 жылы Құрбан айт күні шәһит болған. «Шәһиттер сендер білмейтін өмірде тірі» деген аятқа сүйеніп, бұл жер Шахи Зинда (тірі шах) деп аталған.

Ұлықбектің салдырған, тау етегіндегі дарбазадан өткен кезде Шахи Зиндаға кірілген болады. Кіруімен қара көк, қою және ашық жасыл, қара, сары, ақ, қарақошкыл және көгілдір түсті фарфорлар шағылысып көзді алады. Бұл жерде екі мешіт және бір медресе бар. Шахи Зинда кесенелері жалпылама квадратты құрылымдардан тұрады және ең көз тартатын қасиеті – күмбездерінің өте биік және қауын пішінді болуы. Екінші бір қасиеті - Әмір Темір заманының ең бай әшекейлерінің жиынтығынан құралғаны. Әшекейдің көп бөлігі фарфордан жасалған. Жазулары барынша әшекейленген кесенелер тек сыртқы көркемдігімен ғана емес, фарфор қаптамаларымен сәулетшілік өнерінің өзара үйлесуі жағынан да ерекше әдемі көрініске ие [5, 13 б.].

Шахи Зинда – Өзбекстанның Самарқанд қаласындағы Афрасиаб тауының етегінде, төменнен жоғары жүргенде көтерілген баспалдақты жолдың екі жағында орын алған кесенелер топтамасына берілген атау. Бұл кесенелердің көбі 14-15 ғасырлардан қалған және Әмір Темірдің отбасынан болғандарға және жақындарына салынған. Бұлардан Қусам бин Аббастың (радиаллаһу анһ) кесенесі, Әмір Темір дәуірінен бұрын салынған. Самарқандқа Исламды әкелген сахабалардың бірі Қусам бин Аббас 672 жылы Құрбан айт күні шәһит болған. «Шәһиттер сендер білмейтін өмірде тірі» деген аятқа сүйеніп, бұл жер Шахи Зинда (тірі шах) деп аталған.

Ұлықбектің салдырған, тау етегіндегі дарбазадан өткен кезде Шахи Зиндаға кірілген болады. Кіруімен қара көк, қою және ашық жасыл, қара, сары, ақ, қарақошкыл және көгілдір түсті фарфорлар шағылысып көзді алады. Бұл жерде екі мешіт және бір медресе бар. Шахи Зинда кесенелері жалпылама квадратты құрылымдардан тұрады және ең көз тартатын қасиеті – күмбездерінің өте биік және қауын пішінді болуы. Екінші бір қасиеті - Әмір Темір заманының ең бай әшекейлерінің жиынтығынан құралғаны. Әшекейдің көп бөлігі фарфордан жасалған. Жазулары барынша әшекейленген кесенелер тек сыртқы көркемдігімен ғана емес, фарфор қаптамаларымен сәулетшілік өнерінің өзара үйлесуі жағынан да ерекше әдемі көрініске ие.

Алтынмен апталып түрлі түсті өсімдік стилінде алтын жалатылып өрнектелген, шыңылтыр плиталармен қапталған мұндай сәулет ескерткіші әлемнің еш жерінде кездеспейді. Бұл тартпас айғақ есебінде біз XVI ғасырда салынған Тіллә Қара медресесін айта аламыз, медресе халық арасында тектен тек Алтындатылған деп аталмайды, себебі күмбезді зал интерьері Кундаль стилі өрнегімен безендірілген. Тіпті мұндай тұтас күмбезді алтынмен аптау тәсілі әйгілі Темір шеберлеріне де беймәлім болған. Қаланың ең әсем көрікті жерлері, әлемдегі ең сұлу алаңдардың бірі ол негізі XVI – XVII ғасырларда қаланған Регистан алаңы, алаңды қоршалай ежелгі биік ғимараттар, кесенелер, азан шақыруға арналған мұнаралар орналасқан, алаң тарихтың ғаламат көрме залы іспетті. Афрасиаб қаласының оңтүстік бөлігінде Шахи Зинда жерлеу қорымы созылып жатыр, көше зираттың қос қапталында XI – XVI ғасырлардың мешіттері мен кесенелері орналасқан. Қаланың орталығына жақын Бибі ханым мешітінің биік құландылары байқалады, мешіт Әмір Темірдің жарлығымен салынған шығыстағы ең биік ғимарат болып есептеледі. Мешіт күмбездің бір кездері көк аспанмен, арқасымен порталын құс жолына теңеген.

Бибі ханым мешіті — Әмір Темір билігі тұсында салынған архитектуралық ескерткіш. 1399—1404ж. Әмір Темірдің Үндістандағы жеңісінің құрметіне Самарқандта тұрғызылған. Халық арасында Бибі ханымды Әмір Темірдің әйелі дейді. Өзери стиль салынған.

Ескерткіш ұзынынан да, көлденеңінен де айқын белдеулене салынған, тікбұрышты аула тәріздес (83x62м). Әсіресе, биік қасбетіндегі әшекейлеу үшін жасалған ұзын белдеу көрнекі көрінеді. Оның артында, ауланың қарама-қарсы бетінде мешіттің негізгі ғимараты (биіктігі 44 м), ал көлденең белдеу бойына кішірек екі ғимарат орналасқан.

Ауланы айналдыра көп күмбезді галерея тұрғызылған, құрылыстың сыртқы бұрыштары биік мұнаралармен бекітілген. Мешіттің үш ғимаратын да біртектес — мығым, шаршы негізді, цилиндр барабанды ширек күмбезбен жаба келіп, төбесінен фероконикалық күмбез шығарған. Үлкен мешіттің қасбетіндегі бұрыштары гүлдестемен оймышталған көп қырлы мұнаралармен көмкерілген. Ғимараттың ерекше сәнді әрі келісімді түрі оны өз алдына дербес құрылыс ретінде қарауға мүмкіндік береді.

Мешіттердің қасбеті нақышты өрнектелген, мозаикамен, оюлы мәрмәртақталармен безендірілген. Ішкі жағы түгелдей алтындаған көкшіл бояумен өсімдік тектес, геометриялық өрнек түрінде өрнектелген. Бибі ханым мешіті Орта Азияның ортағасырлық архитектурасының ғажап үлгісі болып табылады. Ол кейінгі архитектурасының дамуына зор ықпал жасады.

Жақын маңда атақты Әмір Темірмен оның ұрпақтарына арналып салынған Көр Әмір кесенесі орналасқан, кесене пішіні мен формалары таңқаларлықтай көлемде салынған, әрі үлкен көк қызғалдақты еске салатындай. Кесененің ішкі қабырғалар панелдері сары-жасыл мәрмәр таспен қапталған, көк сырмен боялып алтынмен апталған, соның әсерінен күмбез астымен мүрде жерленген бөлмеде ерекше түстермен әсемдеген [6, 74-80 бб.].

Әдебиеттер

1. Прибыткова А.М. Строительная культура Средней Азии в IX-XII вв. М., издательство литературы по строительству, 1973, 238 с.
2. Булатова В.А., Маньковская Л.Ю. Памятники зодчества Узбекистана XIV -XIX вв. Ташкент, издательство литературы и искусства им. ГафураГуляма, 1983, 144 с.
3. Писарчик А.К. Народная архитектура Самарканда. Душанбе, издательство "Дониш", 1974. 139 с.
4. Воронина В.Л. Народные традиции архитектуры Узбекистана. М., издательство архитектуры и градостроительства, 1951, 168 с.
5. Воронина В.Л. Вопросы охраны и использования памятников народной архитектуры в республиках Средней Азии. //Экспресс-информация. Серия: музееведение и охрана памятников, вып. 1, М., 1975. 43 с.
6. Абдурасулев Р.Р. Архитектура народного жилища Узбекистана. //Архитектурное наследие Узбекистана. Ташкент, издательство Академии наук УзССР, 1960, 250 с.

КОММУНИКАТИВТІК ЛИДЕРЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АКМЕОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа. Мақалада жоғары оқу орындарындағы студенттердің коммуникативті лидерлігін қалыптастырудың акмеологиялық негіздері қарастырылады. Қарастырылып отырған лидерлік түсінікке сүйене отырып, «әсер ету», «билік», «күш» сияқты терминдер талқыланып, акмеологиялық факторлар мен акмеологиялық ықпал ету коммуникативті лидерлікті қалыптастырудағы маңыздылығы көрсетілген.

Кілт сөздер: коммуникативтілік, лидер, акмеология, студент, ықпал ету.

Аннотация. В статье рассматриваются основы формирования коммуникативного лидерства акмеологии студентов в высших учебных заведениях. Исходя из понимания лидерство рассматриваются термины как «влияние», «власть», «сила», и обсуждаются акмеологические факторы и акмеологическое влияние в формировании коммуникативного лидерства.

Ключевые слова: коммуникативный, лидер, акмеология, студент, влияние.

Abstract The article considers the basics of formation of communicative leadership of acmeology students in higher educational institutions. Based on the understanding of leadership, the terms "influence", "power", "force" are considered, and acmeology factors and acmeology influence are discussed in the formation of communicative leadership.

Key words: communicative, leader, acmeology, student, influence.

Қазіргі заманда коммуникативтік лидерлікті қалыптастырудың акмеологиялық негіздері толығырақ назар аударуды талап етеді. Осы тұрғыда студенттердің коммуникативтік лидерлігін қалыптастыруға акмеологиялық әсерін анықтау өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Төлсипаттық коммуникативтік лидерліктің тұжырымдамасы болған жағдай мен соның себебі арасындағы себеп-салдарлық байланысты түсіндіретін атрибуция теориясына сүйенеді. Студенттер қарым қатынас үрдісіне түскен кезде коммуникативті лидер студент әңгімелесушінің мінез-құлық стилін, оның бұрын жасаған жұмысы туралы қорытындыларға байланысты таңдайды. Әңгімелесушінің мінез-құлқын бақылай отырып, ол қорытынды шығарып, түрлі жағдайларда адекватты түрде әрекет етеді.

Осы үдерісте қарым-қатынасқа түсушілердің мінез-құлықтарының себептерін біле отырып, неге адамдар басқаша емес, дәл осылай әрекет жасайды деген сұраққа жауап беруге болады. Осы үлгі шеңберінде коммуникативті лидер студент әңгімелесушінің мінез-құлқына ықпал етуі емес, коммуникативтік лидерлікпен әңгімелесуші арасындағы коммуникативтік өзара әрекеттесу, яғни әңгімелесуші лидер студенттің шараларына назар аударады, ал лидер студент жеке тіл табуға ие және басқару стилін таңдайды.

Коммуникативті қарым-қатынас алмасудың әрбір компоненті реплика болып табылса, ал бір реплика екіншімен уағдаланғанда біршама тез сөз алмасумен сипатталатын екі өзара әрекеттесуші пікірлердің алмасуынан тұратын тілдесу нысаны, алмасу белгілі бір алдын ала ойлап-пішусіз, репликалардың қысқалығымен, жағдаяттылығымен іске асады[1].

Сөзсіз, студенттердің коммуникативтілік лидерлігінің қалыптастыру — бұл міндетті құрамдас ретінде акмеологиялық негіздерден тұратын жеке тұлғаның біріктіргіш сипаттамасы, оны меңгермей беделге иелену және топта жетекші орын алу екіталай.

П.Сорокиннің пікірінше, жеке тұлғалардың психологиялық өзара әрекеттесуі, олардың акмеологиялық негіздерімен анықталып, қоғамдық дамудың негізі болып табылады: «Адамдардың табиғаты бойынша коммуникация ең алдымен психикалық өзара әрекеттесуі арқылы акмеологиялық негіздер арқылы құралады, - сезімдермен, идеялармен, еріктік импульстармен, пікірлермен алмасу. Ұқсас алмасу адами қоғамның серпінін шарттайды»[2].

Жоғары кәсіби білімнің жүйесінде коммуникативті лидерді қалыптастыратын біртұтас акмеологиялық жүйесі өндірілмеген: студентке заманауи педагогика нормаларын, тілдесу психологиясын меңгеруді ұсынады, алайда фрагменттік білімдер кәсіби басқарушылық тілдесуде құзыретті болуға көмек бермейді. Коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасуы негізінде лидерлік қасиеттерді дамыту әдістемесін жасау қажеттілігі.

Топтың басқа мүшелерімен салыстырғанда белгілі бір интеллектуалды-жігерлі артықшылықтарға ие лидер мәртебесіне үміткер заманауи студент, коммуникативтік қабілеттіліктерге ие болуы тиіс, құрылымдық тұлға аралық өзара әрекеттесуді ұйымдастыра алуы тиіс. Оның лидерлігі бірлесіп орындау, бірлескен авторлық, серіктестік жағдайларында қойылған мақсаттарға жету бағытында топтың басқа мүшелеріне әсер ете алумен анықталады. Лидерлік дағдыларды дамытудағы мүмкіндіктің өзін тани отырып, студенттердің ЖОО-да оқу үрдісінде лидерлік қасиеттерді қалыптастыру үшін педагогикалық жағдайларды қамтамасыз ететін технологиялық үлгіні әзірлеу қажеттілігін туындатады.

Лидерлікті кәсіби құзыреттіліктің жоғары деңгейінің көрінісі ретінде белгілей отырып, оның акмеологиялық жүйе құрушы құрамдастарының арасында коммуникативтік құзыреттілікте негізгі факторларды бірі екендігін белгілеп өтеміз. Коммуникативтік құзыретке тілдесу, ақпаратпен алмасу арудың өзі, және де басқарушылық дискурстың қатысушыларымен мақсатты қарым-қатынастар орната алу, байланыс режимінде серіктестік негізінде қызметті ұйымдастыру кіреді.

Қазіргі білім берудің коммуникативтік императивтілігі гуманизм қағидаларына ғана емес, сонымен қатар «бір сананың болуының өз-өзіне жеткіліксіздігін, мүмкін еместігін» ұғыну: адам тек Өзге адам арқылы және

Өзгенің көмегімен өзімен өзі болады. Қарым-қатынас үрдісіне түсуші жеке тұлғалардың симметриялылығы субъектіліктің жетістіктерінің принципшіл мүмкін еместігімен анықталады, өйткені жеке тұлғаны оның еркінен бөлек «байқап қарауға, анықтауға және алдын-ала айтуға» болмайды, «сырттай», «жеке тұлғаның шынайы өмірі ол өзін еркін және жауапты түрде ашатын диалогтық енушілікке ғана қол жетімді».

Біздің зерттеуіміздің мақсаты үшін М.М. Бахтин теориясының келесі ережесі тұжырымдамалы маңызды — жасалып, дамып келе жатқан адамға «белгісін жасауға», оның жетілу, өзгеру, өз ұстанымдарын қайта қарау мүмкіндігінен бас тартуға болмайды, себебі «адам өз-өзімен ешқашан сәйкес келмейді». Осылайша, коммуникативтік лидердің *коммуникативтік ұстанымы* – дербестікті, ішкі еркіндікті, «жеке тұлғаның аяқталмағандығы мен шешусіздік» мүмкіндігін бекіту деп айтуға болады [3].

Коммуникативтік лидерліктің негізгі анықтаушы белгісі - оған акмеологиялық негіздердің ықпал етуі. Қарастырылып отырған лидерлік түсінікке сүйене отырып, «әсер ету», «билік», «күш» сияқты терминдерге тоқталып өту маңызды. Жұмыстардың көпшілігінде әсер ету деп адамның санасына ақпараттық ықпал ету үрдісі деп санайды, бұл іс-әрекеттердің белгіленген жүйесін сақтаудың орынды екеніне сендіруге мүмкіндік береді. Бұл ретте, билік басқа адамдардың жүріс-тұрысына әсер ету қабілеттілігінде көрініс табады, ал күш - билік, тәуелділік қатынастар дәрежесі ретінде. Күш ресурс ретінде де анықталады, ал әсер ету - күш ресурстарын мобилизациялау арқылы басқалардың жүріс-тұрысын өзгерту әрекеті. Күш ресурстары - ұйымдастырушылық мақсаттарға жету үшін адамдардың жүріс-тұрысына ықпал ету және өзгерту. Бұл жеке тұлғаға ақпараттық-энергетикалық ықпал ету амалдары, тәсілдері, технологиялары. Акмеологиялық ықпал ету нәтижесінде қабылдауға, назарға, жадыға, ойлауға, қиялға, эмоцияларға, сезімдерге, ерікке және ықыласқа коммуникативтік ықпал ету жүзеге асырылады.

Акмеологиялық ықпал ету - адамдар арасындағы өзара әрекеттесу процесі, мұның нәтижесінде коммуникативтік үрдіске бөлек қатысушылардың көзқарастары, пікірлері мен құндылықтарының өзгерісі болады. Акмеологиялық ықпал ету лидерліктің психологиялық негізі болып табылады, өйткені лидерліктің басты белгісі билік, яғни басқа адамды өзіңе бағындыру мүмкіндігі. Акмеологиялық ықпал ету қандай да бір заттар мен құбылыстарға деген сезімдерді, құндылықтарды, уәждемелерді немесе қатынастарды қамтиды, сондықтан коммуникативті лидер болу және сондай болып қалу үшін, әлеуетті билікке ие болу аздық қылады, оны пайдалану керек, өз ізбасарларыңа үнемі әсер ету, оларға өз еркінді міндеттеу, олар арқылы өз шешімдерінді өткізу және оларды жаңа іс-әрекеттерге шабыттандыру.

Коммуникативтік лидер феномені, оны «Мен-тұжырымдамалар» призмасы арқылы көруге жатады, мұның аса маңызды аспектілері «Мен» бейнесі, өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік бағдары болып табылады. Р. Бернс белгілеп кеткендей, «Мен бейнесіне» жеке тұлғаның кез келген атрибуттық, рөлдік, мәртебелік психологиялық сипаттамалары, оның өмірлік мақсаттарын сипаттау және т.с.с. кіреді. Бұдан басқа, өзін-өзі бағалау элементтерінің маңыздылығы және сәйкесінше оның иерархиясы мәнмәтінге, жеке тұлғаның өмірлік тәжірибесіне байланысты немесе кезеңнің әсер етуімен өзгере алады. Бұл оның түрлі белгілерінің үйлесуі арқылы әрбір жеке тұлғаның қайталанбастығын сипаттау әдісі[4].

Жеке тұлғаның даму үрдісінде сыртқы болмысқа қатысты болжамалы жүйелері мен жеке бас гипотезі деп сипаттауға болатын қоршаған әлеуметтік орта туралы көрініс қалыптасады: бұл бейнеде жеке тұлға неге сенсе, сол нәрсе жайлы көрініс табады. Әлем бейнесінің негізінде адам қоршаған орта мен өзі туралы ақпаратты таңдайды және өз қызметін атқарады. Әлем бейнесі жеке тұлғаның әлеуметпен өзара әрекеттесуінде қалыптасады және бұл жағдайда елеулі рөлді кері байланыс орындайды, мұны жеке тұлға қызмет барысында сыртқы ортадан алады, сондықтан коммуникативтік лидерлік типажды қалыптастыруда тілдесудегі, өз ойларын, пайымдамаларын, пікірлерін ұғынудағы *акмеологиялық қажеттілік* үлкен рөл ойнайды. Өйткені әлем бейнесін қалыптастыру ақпаратты логикалық өңдеуге ғана негізделмейді, өмірлік іс әрекетінің эмоционалды-шартталған аспектілермен тығыз байланысты. Жеке тұлғаның қызметі оның белгілі бір мақсатқа бағдарланған бағыт-бағдарымен сипатталады[5].

Қарым-қатынас үрдісіне түскен жеке тұлғалар әдетте өз айналасымен коммуникативті байланыстардың белгілі бір түріне бейім келетін коммуникативті лидерлерді таңдайды, және де лидерлік жеке тұлғаның коммуникативтік функциясы болып және нақты әлеуметтік жағдайымен өзара әрекеттесу салдары болып табылатынын ескере отырып, коммуникативтік лидерлік құндылықты мақсаттарды және жеке тұлғалар қажеттіліктерін іске асыруы тиіс. Сонымен, егер коммуникативтік лидерлік қарым-қатынас үрдісіне түскен тұлғалардың құндылықты ұмтылуларының мәнін ұғына алып, оларды алдағы уақыттағы өзгерулеріне өз ықпалын тигізе алады.

Коммуникативтік лидерліктің өзара әрекеттесуінің ерекшеліктері мен қоғамдық құндылықтарды бекітудегі негізгі акмеологиялық факторлары олардың әгімелесушілерін талдай отырып, өзара әрекеттесудің келесі негізгі параметрлерін белгілей аламыз:

- коммуникативті лидер және әгімелесуші түсінікті және ұғымды болуы тиіс белгілі бір мәнмәтінде өзара әрекеттеседі;

- коммуникативті лидерлер мен әгімелесушілер құрамы бойынша да, іс-әрекеттерді жүзеге асыру процесінде де өзара тәуелді болып табылады;

- әрбір перспектива коммуникативті лидер мен әгімелесуші арасындағы тікелей немесе жанама интеракцияларды, сондай-ақ әрбір қатысушылардың кейінгі әрекеттеріне әсер ететіндерді мойындайды.

Коммуникативті лидерлерге қоғам болып табылатын коллективті сананы құрудағы маңызды рөлге ие. Коммуникативті лидерлер қоғамның адамгершілік бірігуінің негізгі факторлары болып қызмет ете алады.

Олар құндылықтарды білдіріп, қоғамның бірігуінде жұмыс істей алады. Егер миссиялардың жеке адамның басты рухани қажеттіліктері мен қоғамдастықтың рухани қажеттіліктері сәйкес келетін осындай жалпы көрінісі пайда болған жағдайда, адамда күштарлық, энергия, әуестік пайда болады, сондықтан қарым-қатынас үрдісіне түсетін тұлғалар, коммуникативті лидерлердің олардың қажеттіліктерін білетініне және қызығушылықтарын басшылыққа алатынына сенуі қажет. Коммуникативті лидерлер айналаның үміттері мен армандарына өмір береді және әсерлі болашақ перспективаларды көруге көмектеседі.

Д.Кузес пен Б.Познер коммуникативті лидерлер мен қарым-қатынас үрдісіне түсетін тұлғалардың психологиялық және акмеологиялық өзара әрекеттесуінің бес түрлі тәсілдерін ұсынды:

1. Мақсатты анықтаудан және өзінің құндылықтар жүйесін топтың құндылықты бағдарларымен келісуден тұратын жол салу.

2. Мәселенің жалпы көрінісін қалыптастыру.

3. Шақыруды қабылдау, яғни шығармашылық өсу мен жетілу мүмкіндіктерін іздеу, ұдайы шығармашылық эксперимент және тәуекелге ұмтылу.

4. Қарым-қатынасқа түсушілермен ынтымақтастықты қалыптастыру процесінен, өзара сенімділік негізінде ортақ мақсаттарды іздеуден тұратын іс-әрекетке шақыру, уәкілеттіктерді мен іс-әрекеттер еркіндігін беру арқылы ізбасарлардың сенімін нығайту.

5. Қарым-қатынасқа түсушілерді шабыттандыру, олардың жеке жетістіктерін қолдау[6].

Осылайша, тиімді коммуникативтік лидерлік үшін сапалы коммуникация ал сапаны арттыру үшін соны құрайтын акмеологиялық негіздерде маңызды, яғни әрбір нақты тұлғаға, әрбір топ мүшесіне әсер ету, коммуникативтік лидерлік дағдыларды тәрбиелеу, істің нәтижелеріне жауапкершілікті ала білу. Коммуникативті лидер ақпаратты тек беріп қана қоймай, оны белсенді қабылдайды, оған аудиториямен коммуникативті байланыс, тек оған емес, жалпы топ үшін айқындаушы болған идеялар мен құндылықтарды көрнекі түрде дәлелдеу маңызды болып келеді.

Әдебиеттер

1. Леонтьев, А.А. Функции и формы речи / А.А. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности / отв. ред. А.А. Леонтьев. - М.: Наука, 2000. - С. 241-254.

2. Сорокин, П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин; [под общ.ред. А. Соломонова]. - М.: Политиздат, 1992. - 567 с.

3. *Бахтин М.М.* Автор и герой: к философским основам гуманистических наук [Текст]. - СПб.: Азбука. 2000. - 336 с.

4. Бернс, Р. Что такое Я - концепция / Р. Бернс // Психология самосознания: хрестоматия. - Самара: БАХРАХ-М, 2007. - 544 с.

5. *Галперин П.Я.* Психология как объективная наука. Москва, 2007.

6. Кузес, Дж. Вызов бросают лидеры / Д. Кузес, Б. Познер; пер. с англ. А.В. Савинова. - М.: АСТ: ЛЮКС, 2005. - 446 с.

Каныбеков Адилбек Шилебаевич
аға оқытушы, М.Сапарбаев атындағы ОҚГИ, adilbek.kanybekov@mail.ru

Нарбекова Тамара Мамырбековна
аға оқытушы, М.Сапарбаев атындағы ОҚГИ, assema-1995@mail.ru

Асилбекова Лазатхан Рузиллаевна
оқытушы, М.Сапарбаев атындағы ОҚГИ, Lazathan5@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ ШЕТЕЛДЕРМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ

Аннотация. В статье автор раскрыл актуальные проблемы развитие культуры против коррупционной преступности в Республике Казахстан сравнительно с другими государствами как Сингапур, Малазия, Китай, США, Финляндия, Россия и Эстония.

AbstractIn the article the author revealed the actual problems of the development of culture against corruption in the Republic of Kazakhstan compared with other countries like Singapore, Malaysia, China, USA, Finland, Russia and Estonia.

Бүгінгі таңда жемқорлық мәселесі тек Қазақстанда ғана емес, әлемнің басқа да елдері үшін аса өзекті мәселе болып табылады. Сыбайлас жемқорлық ұлттық шектеулерді білмейді. Ол барлық жерлерде таралған. Бүгінде «жемқорлық» түсінігі әлемнің барлық баспаларында журналдар мен газеттердің беттерінде жиі айтылады. Сондықтан Қазақстан Республикасы үшін сыбайлас жемқорлықпен күресте «үздік тәжірибелерді» қолдану үшін жемқорлықпен күрестің әлемдік тәжірибесін зерттеу және талдаудың маңызы зор.

Қазіргі қоғамда елдердегі жемқорлық деңгейін анықтау үшін көптеген зерттеулер, мониторингтер жүргізіледі. Солардың ішіндегі маңыздылары Жемқорлықты қабылдау индексі, Пара төлеушілер индексі, қылмыс құрбандарына халықаралық шолу, Мемлекеттік айқындықты (тазалықты) бағалау индексі, Жаһандандыру индексі т.б. [4].

Көптеген зерттеулер ішінде әлемдегі сыбайлас жемқорлық туралы жалпы ең толық әрі дұрыс мағлұмат беретін және жемқорлық факторларын анықтайтын Трансперенси Интернэшнл халықаралық зерттеу ұйымы болып табылады.

Трансперенси Интернэшнл (Transparency International) сөзінің аудармасы Халықаралық айқындық деген мағынаны білдіреді, (Прозрачность) – бұл халықаралық деңгейде және жеке елдердегі сыбайлас жемқорлықпен күресті зерттейтін тәуелсіз коммерциялық емес ұйым. Олардың мақсаттарының бірі – билік органдарының айқындығына, есеп берушіліктеріне қол жеткізу. Transparency International бөлімдері көптеген елдерде құрылған, олардың барлығын ең алдымен қаржы саласындағы айқындықты қалыптастыруға бағытталған жемқорлыққа қарсы идеологияны біріктіреді. Бұл - ұзақ уақыттан бері сыбайлас жемқорлықтың сан алуан салалардағы көріністерін зерттеп, анықталған мәселелердің шешу жолдарын ұсынатын көпшілікке танымал ұйым. 1993 жылы Transparency International әлемдегі жемқорлық деңгейін жүргізетін статистикаға балама ретінде пайда болды десек те болады [4].

Мен өз еңбегімде аталған ұйымның мәліметтерімен қатар, Интернет-сайттарда жарияланған ресми халықаралық статистикаға да сүйендім.

Ең алдымен «жемқорлық» сөзінің мағынасына тоқтала кетейік. БҰҰ-ның халықаралық сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы анықтамалық құжатында былай делінген: «Сыбайлас жемқорлық-бұл жеке мақсаттарында пайда көру үшін мемлекеттік билікті пайдалану». Еуропа Кеңесінің сыбайлас жемқорлық бойынша тәртіпталық тобының жұмыс анықтамасында былай делінген: «Сыбайлас жемқорлық - мемлекеттік немесе жеке секторлардағы белгілі бір міндеттерді орындау міндеттелген тұлғалардың, жеке қызметкер, тәуелсіз агент, мемлекеттік лауазымдық тұлғаның, жүктелген міндеттемелерді бұза отырып, жеке басы үшін және өзгелері үшін заңсыз пайда көру мақсатында пара алуы немесе басқа да іс-әрекеттері». БҰҰ секретариаты әр түрлі елдер тәжірибесі негізінде дайындаған Басшылық құралда сыбайлас жемқорлық сөзіне былайша түсініктеме береді: 1) ұрлық, лауазымды тұлғалардың мемлекет меншігін иеленуі және ұрлауы; 2) жеке пайдасы үшін ресми мәртебесін бір ресми қолдана отырып, қызметтік жағдайын пайдалануы; 3) жеке бас пайдасы мен қоғамдық парызы мүдделері арасындағы қақтығыс [4].

Ары қарай біз Сингапур, Малайзия, Қытай, АҚШ, Финляндия Ресей, Эстония елдерін мысалға ала отырып, осы елдердің жемқорлықпен күресу тәжірибелеріне тоқталғанды жөн көрдім.

Сингапур бүгінгі таңда Сингапур елі сыбайлас жемқорлыққа қатысты ең «таза» мемлекеттердің қатарында. Сингапур билеушілері, шынымен де, жемқорлықпен күрестің қызмет етіп тұрған және нәтижесін беріп отырған тиімді механизмін жасай білген. Бұл елде жемқорлықпен күрес үздіксіз жүргізіліп отырады. Бұған 1952 жылы құрылған сыбайлас жемқорлық жағдайларын тергеу Бюросы арнайы органының үздіксіз жұмысы дәлел. Бюро мемлекеттік шенеуніктер арасында болған жемқорлыққа қатысты жағдайларды тексеріп, тиісті органдарға қажетті шараларды қолдану үшін хабарлап отырады [2].

Сонымен бірге сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне жақын мемлекеттік органдардың жұмыс істеу әдіс-тәсілдерін басқару жүйесіндегі «әлсіз тұстарын» айқындау мақсатында зерттейді. Егер жемқорлық әрекеттерін тудыратын жағдайлар табылса, Бюро бұл органдардың басшыларына тиісті шараларды қолдануды ұсынады.

Сингапур елінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының басты идеясы «жеке тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қатысты әрекет жасауға мүмкіндіктерін, жағдайларын болдырмауға мейлінше тырысу» болып табылады. Бұл бірқатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұстанымдардың негізінде жүзеге асырылады [2].

Мемлекеттік қызметті дарынды, қабілетті мемлекеттік қызметшілермен қамтамасыз ету үшін, мектеп қабырғасындағы келешегі зор, озық оқушыларды анықтап, оларды оқу барысында қолдап, университеттерге түсу үшін шәкіртақылар тағайындап, шетелдерде оқыту мәселесіне көңіл бөлген. Сингапурдің сыбайлас жемқорлықпен күрес тәжірибесі күшті саяси ерік-жігер мен жалпы қоғам тарапынан түсінушілік пен қолдау болса, жемқорлықтың тамырына балта шабуға болатынын көрсетеді.

Малайзия елі өзінің қысқа ғана тарихында (бұл ел өз тәуелсіздігін 1957 жылы ғана алған) аграрлық елден халқының әл-ауқатын үнемі көтеріп отыратын дамыған елге айналды. Малайзияда Малазиялық Сыбайлас Жемқорлыққа қарсы Академиясы (МАСА-ары қарай) қызмет атқарады. Бұл азиаттық-тынықмұхиттық өңірдегі осы саладағы тұңғыш институт болып табылады. 2005 жылдың желтоқсанынан жұмыс істеп келе жатқан Малазиялық сыбайлас жемқорлыққа қарсы Агенттіктің бір бұтағы іспеттес. МАСА сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлеуетті көтеру бойынша ең үздік тәжірибелерді зерттеп, қолданылуын бақылап, мониторинг жүргізуші өңірлік орталық болып табылады. Малайзия елінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресіндегі жетістіктері қызмет етіп тұрған Малазиялық Сыбайлас Жемқорлыққа қарсы Агенттік пеноның бөлімшесі Академияның алдын алу шараларын ұйымдастыруымен тығыз байланысты. Академияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы оқыту бағдарламаларын қамтамасыз ететін оқытушылар құрамы мен қызметкерлер штаты бар. Сонымен қатар Академиялық, зерттеу, дамыту жөніндегі, халықаралық оқыту орталығы деп аталатын төрт департаменті бар [4].

Малайзияда әкімшілік сыбайлас жемқорлық жойылды деп айтуға болады. Бұл үш бағыттағы кешенді саясатты жүргізудің нәтижесінде іске асты: мемлекеттік қызмет көрсету стандарттарын енгізу;

мемлекеттік қызметшілердің этикалық нормаларды қатаң сақтауы;

мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысын өсіру.

Үздіксіз түрде әлеуметтік сауалнамалар мен зерттеулер «қалың бұқара арасында жүру» жолы арқылы жүргізіліп отырады. Бұл халықтың сыбайлас жемқорлыққа кері пікірлерін қалыптастыруға әсер етеді.

ҚХР-да жиі-жиі талқыланатын жемқорлық жан-жалдар мемлекеттік қызметкерлердің мұндай қылмыстық әрекеттеріне қарсы белсенді және нәтижелі күрес жүргізілуін көрсетеді. Бірақ бүкіл адамзаттың бестен бір бөлігі өмір сүретін, қазіргі кезде коммунистік партия жетекшілік жасап отырған, мың жылдық пұрсатты бюрократия дәстүрі бар мемлекетте сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді нәтижелі жүйені ел басшылығының қалай жасағанын түсіну қиын.

Қазіргі уақытта Қытайда сыбайлас жемқорлықты белгілеудің екі түрі бар және осыған сәйкес оны түсінудің екі деңгейі бар.

Қылмыстық-құқықтық мағынасы. Сыбайлас жемқорлық –парақорлық. «Тань’у» (ұрлық, қазынаны ұрлаушылық) және «хуэйлу» (парақорлық, параға сатып алу) терминдерімен белгіленеді. Сонымен, нормативтік құжаттарда сыбайлас жемқорлық көп жағдайда дәл осылай көрсетілген, ҚХР Қылмыстық кодексінде қылмыстық-жазаланатын іс ретінде қарастырылып, дәл осылай қарастырылған. Саяси-құлықтылық мағынасы. Сыбайлас жемқорлық–бұзылу. «Фубай» (бұзылу, шіру) сөзімен белгіленеді. Бұл термин қытай саяси лексиконына марксизм-ленинизм классиктерінің еңбектерінен енген деп саналады және ол еңбектерде батыс капиталистік тәртіптерге тән құбылыстарды көрсету үшін пайдаланылған. Қазір бұл ұғым өз қызметтік жағдайын асыра пайда, жеңілдік табу үшін пайдаланатын барлық деңгейдегі шенеуніктердің қоғамға қарсы және пайдақорлық барлық іс-әрекеттеріне таратылады [4].

Қытайлық сыбайлас жемқорлықты қарастыра отырып, бұл құбылыс сыбайлас жемқорлықтың «азиаттық үлгісіне» жататынын, мемлекет қызметімен байланысты дағдылы және қоғамдық-қолайлы мәдени және экономикалық құбылыс екенін ескеру қажет.

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттің ең қауіпті жауы деп жарияланған партия съезі өтеді. Бұдан кейін жемқорлық деңгейі біраз төмендейді, сонан соң одан да ұлғая түседі. Келесі съезд өтеді және тағы да сол жағдай қайталанатын.

Жемқорды қылмыстық қудалаудың тым қаталдығы онсыз да сыбайлас жемқорлықтық қылмыстардың жасырындылық мәселесін күшейте түседі.

Сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті белсенді жүргізу барысында партиялық және мемлекеттік аппараттың провинциялық тобына бақылау күшейтілген, барлық провинциялық элиталардың артық дербестігі мен саяси ықпалына шек қойылып, орталықтың нұсқауына бағыну қажеттілігі жөнінде қатаң талаптар қойылған.

АҚШ заң шығару құралдары арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізудегі батыл саясатымен ерекшеленеді. Халықаралық деңгейде алып қарасақ, жемқорлық мәселесіне аз назар аудармайтын басқа Еуропа елдерімен салыстырғанда, бұл елдің қылмыстық заң шығаруында сыбайлас жемқорлыққа терең кең ұғым берілетіні мойындалады.

Америкалық қылмыстық заң өзгеше құрылымымен ерекшеленеді. Ол федеральды қылмыстық заң және бөлек штаттардың қылмыстық кодекстерінен тұрады. Және штаттар да, федеральды заң да тұтас сыбайлас жемқорлық саласындағы лауазымдық қылмыстардың бірдей түрлері үшін жауапкершілікті көздейді. Сыбайлас жемқорлыққа жататын федеральды қылмыстық-құқықтық нормалар негізгі бөлімі АҚШ Заңдар жинағының 18-тарауында. АҚШ-та лауазымды тұлғалар сыбайлас жемқорлығы ұғымына Заңдар жинағының 18-тарауындағы

төрт бөлімінде қарастырылған құқыққа қарсы әрекеттер жатады: 1) 11-бөлім «Парақорлық, арам табыстар, лауазымды адамдардың қызметтік жағдайын теріс пайдалану»; 2) 93-бөлім «Лауазымды тұлғалар және жалданған қызметкерлер»; 3) 41-бөлім «Күштеп алушылық және қорқыту»; 4) 29-бөлім «Сайлау және саяси қызмет». Федеральды лауазымды қылмыстарға федеральды банк жүйесіне зиян келтіре алатын банк қызметкерлерінің әрекеттері де жатады. Федеральды резервтік жүйеге жататын немесе Федеральды сақтандыру корпорациясымен, Ұлттық ауылшаруашылық несиелік корпорациясымен сақтандырылған кез келген банктің лауазымды тұлғалары, директорлары немесе жалданған қызметкерлері банк инспекторына несиелік немесе шай-пұл ұсынса, олар қылмыс жасады деп есептеледі, оларға 5000 долларға дейін айыппұл салынады немесе бір жылға дейін бас бостандығынан айырылады. Егер банк инспекторлары ұсынған несиелік немесе шай-пұлды алатын болса, олар да дәл осылай жазаланады [2].

АҚШ-та сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және оны болдырмауға арнайы заңдар бағытталған. Бұл арнайы заңдарда этикалық және тәртіптік нормалар, атап айтсақ, 1990 жылғы Үкіметтік шенеуніктер мен қызметкерлердің этикалық тәртіп қағидалары, 1978 жылғы «Үкіметтік мекемелердегі этика туралы» Заң.

АҚШ-та жоғары лауазымды тұлғалар жөніндегі қылмыстық істерді Вашингтондағы округтік федеральды соттың арнайы бөлімімен тағайындалатын тәуелсіз прокурор тергеу жүргізеді. Мемлекеттік өкіметтің федеральды органдарында сыбайлас жемқорлықты тергеуде негізгі рөлді Федеральды тергеу бюросы атқарады. Тағайындалған және сайланған лауазымды тұлғалардың жасаған әрекеттері федеральды заңдарды бұзушылық болып танылса, қылмыстың осы түрі бойынша ФТБ сот жүргізу құқығы тек федеральды ғана емес, сондай-ақ штаттық және жергілікті басқару деңгейлерінде таратылады [2].

АҚШ-та алғашқы рет шетел шенеуніктерін параға сатып алуға тыйым салатын «Шетел сыбайлас жемқорлық тәжірибесі туралы» Заң қабылданды (1977 ж.). Дәл осы актіні қабылдаудың арқасында және АҚШ-тың басқа елдерде осыған ұқсас заңды қабылдауды үнемі талап етуіне байланысты (әлемдік рыноктағы америкалық компаниялардың бәсекеге қабілеттілігі еместігі фактісін жою үшін), 1997 жылдың желтоқсанында қабылданып, ал 1999 жылдың ақпанында Халықаралық мәмілелерді іске асыру кезінде шетел мемлекеттік шенеуніктерді параға сатып алуға қарсы күрес туралы ОЭСР Конвенциясы күшіне енді. Конвенция қол қойған елдерді шетел шенеуніктерін параға сатып алу үшін қылмыстық жауапкершілікті алдын ала қарастыратын ішкі заңдарды қабылдауды міндеттейді.

Қазіргі кезде Финляндияда жыл сайын парақорлық үшін айыптау бойынша, сондай-ақ пара берушілік үшін де үш-төрт іс тергеліп қарастырылады екен. Финляндияның Қылмыстық кодексінде «сыбайлас жемқорлық» сөзі мүлде аталмаған. Оның орнына шенеуніктердің парақорлығы туралы, мұндай құқық бұзушылықтың қиындығына қарай айыппұл төлеуден бастап төрт жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы берілетіні туралы айтылған. Финляндияда ешқашан сыбайлас жемқорлық туралы арнайы заң немесе оны қадағалайтын арнайы органдар құрылмаған. Сыбайлас жемқорлық қылмыстықтың бір бөлігі ретінде қарастырылады және заңның, нормалар мен басқа бақылау жүйелерінің барлық деңгейлерінде реттеледі. Сонымен, сыбайлас жемқорлық әрдайым Конституцияның, Қылмыстық кодекстің, азаматтық қызмет туралы заңның, әкімшілік нұсқаулардың және басқа заңды актілердің ықпалында болды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалардың сақталуын бақылауды және олардың бұзылу жағдайында шара қолдануды дәстүрлі сот және құқық қорғау органдары жүргізеді. Республика президентімен тағайындалатын, бірақ өз қызметтерінде толығымен тәуелсіз және тергеу жұмыстарын жүргізуге, шаралар қолдануға барлық құралдары мен құқықтары бар әділет канцлері мен парламент омбудсманы (адамның конституциялық және басқа құқықтары бойынша өкілетті адам) ерекше рөл атқарады [4].

Ерекше дәрежедегі жоғары лауазымды тұлғаларға (үкімет мүшелері, әділет канцлері, Жоғарғы немесе Әкімшілік сот мүшелері) қарсы айыптауларды қарастыру үшін, тек қажет жағдайда жиналатын, бірақ мемлекет Конституциясымен белгіленген ережелер негізінде қызмет атқаратын арнайы институт - Мемлекеттік сот қызмет етеді. Бұл сот сондай-ақ мемлекет Президентіне қарсы айыптауларды да қарастыра алады. Мемлекеттік сот Жоғарғы сот төрағасымен басқарылады және әкімшілік сот, қосымша сот төрағасынан, парламентпен сайланатын бес парламент депутатынан тұрады. Негізінде бұл жоғарыда көрсетілген дәрежедегі тұлғаларды лауазымдарынан босату жөнінде шешімдер қабылдай алатын «импичмент соты». Финляндияда бұқаралық ақпарат құралдары азаматтық бақылаудың тиімді құралы рөлін атқарады және сыбайлас жемқорлық туралы фактілерді толығымен жария етіп отырады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі финдық тәжірибенің ең бастысы – сыбайлас жемқорлыққа негіз болатындай жағдайлардың тудырылмауында, ал болса да бұл құбылыстың төмендеуіне ықпал етілуінде.

Ресейдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің көп ғасырлық тарихы бар. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті князьдар, патшалар, императорлар, бас хатшылар, премьерлер, министрлер және губернаторлар жүргізген. Жемқорлыққа қарсы күресте атақты ресейлік жазушылар мен ақындар: Н.А. Крылов, А.С. Пушкин, Н.А. Некрасов, Н.В. Гоголь, М.Е. Салтыков-Щедрин және т.б. белсенділік танытты.

Ресейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүргізу мүмкіндіктерін түсініп баға беру үшін, бұл мәселені шешудегі негізгі серіктестердің: өкімет органдарының, азаматтық қоғамның негізгі бөліктерінің (кәсіпкерліктің, тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарының, қоғамдық институттардың) және бүкіл қоғамның қатысу мүмкіндіктерін талдау қажет.

1. Бұқаралық ақпарат құралдары, бір жағынан, бұрыннан және тұрақты түрде сыбайлас жемқорлық айналасындағы оқиғалар алаңына айналды. Олар үлкен сұранысқа ие. Екінші жағынан, іскерлік элита БАҚ-ның күшін және оларға қаражат жұмсаудың саяси рентабельділігі тиімді экономикалық салдарға әкелетінін танып

түсінді. Журналистар мен олардың «иелерінің» арасындағы заңдық және экономикалық қатынастардың реттелмегендігі бұл салада көлеңкелі және сыбайластық қатынастардың кең тарауына себеп болады.

2. Ресейлік бизнес үш тең емес бөліктен тұрады деп қарастырған жөн. Бірінші кішкентай бөлігіне бюджеттік қаражат және әкімшілік қорға мүмкіндітері негізінде өскен негізгі қаржылық топтар жатады. Бір жағынан, бұл топтар өзара бірімен-бірі бәсекелестікте болып, оларға жаңа топтар қосылады. Ресейлік бизнестің екінші бөлігіне бизнестің «екінші эшелон» өкілдері жатады. Шынайы бәсекелестік негізінде аяқтарына тұрған кәсіпкерлер сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына негіз болатын өкімет пен бизнестің бірігуін көздемейді. Ресейлік бизнестің бұл бөлігі нығайтылмаған және өз мүдделерін қорғауда тұрақты тиімді механизмдері жоқ. Әрі өкімет қалыптасқан дәстүр бойынша алғашқы шағын бизнесмендер отрядының өкілдерімен әрекеттеседі, көп жағдайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күш салуына тірек бола алатын кәсіпкерлердің кең тараған қатарын ескермейді. Көбінесе «шағын және орта бизнес» деп аталатын, демократиялық стандарттар бойынша орта топтың негізі болып табылатын кәсіпкерліктің үшінші тобы жаппай төменгі сыбайлас жемқорлыққа тікелей тәуелді. Бұл тарих көрсеткендей, тек буржуазиялық революциялардың ғана емес, сондай-ақ фашистік төңкерістердің де қозғаушы күші болып табылатын топтардағы ұлғайып келе жатқан әлеуметтік шиеленістің көзіне айналады.

3. Ресейлік қоғам. Әлі азаматтық жауапкершіліктің және демократиялық қағидаларды ұстанудың қалыптасуымен қорғалмаған ресейлік қоғамдық сана «жай рецептілерге» елігіп, «мықты қолдың» әсеріне түсуі мүмкін. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаны іске асыру кезінде азаматтардың сенімін және олардың қолдауын табу өте қиын болады.

Ақырғы жылдары басқа өмір салаларына қарағанда, сыбайлас жемқорлық төмен деңгейде жайлаған қоғамдық ұйымдардың саны күрт өсті.

4. Ресейлік өкіметтер қоғамдағы қолдауды жоғалтқандарына мазасыздануда. Өз қызмет мерзімін сайлау жүргізу арқылы ұзарту, өкіметтің өзінің заңды деп танылуын (кейде саналы, кейде сезіну түрінде) күшейтуге ұмтылуға итермелейді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес—бұл осы мәселені шешудің тиімді құралдарының бірі екені ақиқат. Сонымен, Ресейде өзге шаралардан басқа тікелей мәлімдеушіге қатысты жемқорлық фактілерін жария ету арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті мақсат ететін қызықты Интернет жоба — «Параларға жол жоқ!» қоғамдық сайты қызмет етеді. Осы сайтпен және осы салада жұмыс істейтін басқа да ұйымдармен ұсынылатын ақпаратқа қажетті қызығушылық туған кезде құқық қорғау органдарының мүмкіндіктері кеңейе түседі. Сайттағы пара алушы туралы берілген ақпарат, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреспен айналысатын тиісті органдар үшін нақты көрсетілген тұлғаларға назарларын аударуға мүмкіндік беретіні маңызды [2].

Кеңестіктен кейінгі кеңестікте ең жақын Литва және Латвия сияқты көршілестерінен алға шыққан Эстония сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша көшбасшы ел болып табылады. Бұл елдегі реформалар, орасан зор күштің арқасында теңгерілген бюджетке қол жеткізілуінен басталды. Эстонияның бюджеттік саясаты кронаның және экономикалық өсімнің тұрақтылығын, төмен пайыздық мөлшерлемелерді, қадағаланатын инфляцияны және сыртқы инвестициялардың ағымын қамтамасыз етеді, сондай-ақ Еуропада өзінің тұрақтылығымен және сақтылығымен мойындауымызға тұрарлық. Бюджетті құру кезінде эстондықтар демографиялық жағдайды — бала тууының төмендеуін және қоғамдағы қарт адамдардың көбеюін ескереді. Объективті көрсеткіштер бойынша, Эстонияда келешекте салық төлеушілер саны азаятынын, ал мемлекеттен қолдау күтушілердің саны көбейетінін көрсетеді. Қолайлы жағдай туғызу мақсатымен отандық өндірушілер үшін тиісті кедендік баж салықтары енгізілді. Жемқорлықтан тыс және тәуелсіз полицияны құруға барлық күш салынды. 1994 жылы Эстонияда табыс салығының 26 пайыздық «жазық шкаласы» енгізілді. Мұндай салық жүйесі жеке және корпоративті салық салу үшін біркелкі салық мөлшерлемесін пайдалануды көздейді. Бұдан кейін болып көрмеген күрт экономикалық өсім болды.

1996 жылы қабылданған мектептерді жалпы компьютерлендіру бағдарламасы сыбайлас жемқорлықпен күресте үлкен үлесін тигізді. Бағдарлама төрт жыл ішінде іске асырылды. Қазір Эстонияның барлық мектептерінде ақысыз және жедел Интернет құрылған. Интернет төлемдер жүйесі де жылдам дамыды, халық оларды тез игеру үшін әртүрлі жеңілдік сұлбалары пайдаланылып, интернет арқылы әртүрлі құжаттарды ресімдеудің альтернативті тәсілдері құрылды. Әрине, мемлекеттік ұйымдарда кезек азайып, күні бойы барлығы 5-6 адамға дейін кеміді. Барлық жұмыс компьютерлік желі арқылы жүргізіледі [4].

Үкіметтің барлық шешімдері міндетті түрде үш күн аралығында БАҚ-да жарияланады. Осыған байланысты шенеуніктерге өз шешімдерін қоғам және пресса алдында әрдайым түсіндіруге дайын болуға тура келеді. Мемлекеттің әр тұрғынына электронды ақпараттық жүйелер арқылы мемлекеттік органдардың барлық қызметі жөнінде мәлімет алуына мүмкіндік туғызылды.

Үкімет пен қоғамның күшін біріктіру және сыбайлас жемқорлықтың болуына әсер ететін қатынастарды жою мақсатымен Парламентпен Эстонияның азаматтық қоғамының даму концепциясы қабылданды. 2003 жылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңды пайдалану бойынша рийгикогу (парламенттің) комиссиясы құрылды. Комиссия мемлекеттің жоғарғы лауазымды тұлғаларының, соның ішінде парламент мүшелерінің, ел президентінің, үкімет мүшелерінің, судьялардың және т.б экономикалық мүдделері декларацияларының (табыстар) қорғаушысы болып табылады. Бұл арнайы комиссия лауазымды тұлғалардың экономикалық мүдде декларацияларының мәліметтерінің дұрыстығын тексереді. Комиссия парламентті де сондай-ақ қоғамды да сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңның пайдаланылуының нәтижесі туралы ақпарат береді, жемқорлықтағы күдікті тексереді. Комиссия қылмыс белгілерін немесе әкімшілік бұзушылықтарды анықтаған

кезде материалдарды тергеуге тапсырады.

Жалпы компьютерлендіруден – сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына адам факторының қатысын болдырмаудан басқа - Эстонияда сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстарды анықтаумен айналысатын тергеушілер және полиция қызметкерлерінен тұратын штаты бар арнайы полиция құрылды [4].

Сондай-ақ 1999 жылдың басында Эстонияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заң қабылданды.

Біздің еліміз – Қазақстанның соттық-құқықтық қатынастары бойынша бай тарихи тәжірибесі бар. Көшпелі қоғам негізінде құрылған қазақ әділ соты өзінің бірегейлігіне қарай жалпыға қадірі артып, «Әділеттіліктің алтын ғасыры» деп аталды. Халық жадында алтын ғасыр би әділдігінің және Тәуке хан билігінің кезіндегі заңдылықтың өркендеу кезеңімен байланысты. Билер соты қазақ қоғамының өмірінде нығаю рөлін атқара отырып, мемлекеттің маңызды институтына айналып, оның тірегі болды. Осы кезде атақты «Жеті Жарғы» жарық көрді.

«Жеті Жарғының» негізгі бөлімдері:

1. «Жер дауы» - мұнда жайылым мен суат туралы дауларды шешу жолдары қарастырылған.
2. Отбасылық неке қию заңында некені қию, некені бұзу тәртібі, ерлі-зайыптылардың құқықтары мен міндеттері, отбасы мүшелерінің мүлкітік құқықтары белгіленген.
3. Әскери заң, әскери міндетін атқаруды, бөлімдерді құруды және әскери бастықты сайлауды реттейді.
4. Сот туралы ережеде сот ісінің тәртібі белгіленген.
5. Қылмыстық Заңда өлтіруден басқа әртүрлі қылмыстар үшін жазалау түрлері белгіленген.
6. Құн Заңында өлтіру және денеге ауыр зақым келтіргені үшін жазалау түрлері белгіленген.
7. «Жесір дауында» жесірлер мен жетімдердің жеке және мүлкітік құқықтары, сондай-ақ қайтыс болған адамның туыстарының оларға қатысты міндеттері реттелген.

"Жеті Жарғыға" сәйкес қылмыстық жауапкершілікке тікелей қылмысты адам тартылады, сонымен бірге қауымның ұжымдық жауапкершілігі қағидасы кеңінен тараған. Сонымен, егер жауапқа тартылушы сотқа келмесе немесе тиісті айыппұлды төлемесе, онда айыппұл бүкіл қауымға салынатын. Мұндай жағдайда қауым мүшелеріне жауапқа тартылушыға өз қалаулары бойынша жаза қолдану құқығы беріледі. Қазақтарда бас бостандығынан айыру сияқты жазалау шарасы да, абақты да болмаған. Зерттеушілер қазақтардың қылмыстық құқығының адамгершілігін атап өтеді. Тек жеке жағдайда ғана өлім жазасы қолданылған. Мұндай жағдайларға зорлау және біреудің әйелін ұрлау жатады. Үкімді орындайтын ешқандай арнайы органдар болмаған. Бұл құқыққа талапкер ие болған [5].

Билер соты жоғары адамгершілік соты ретінде судьяның параға сатып алынбаушылығы, сот шешімдерінің адамгершілік бейімделуі және әділеттілік мәні ретінде, соттың ашықтығы және әйгілігі, сот шешімін дәлелдеуде және негіздеуде судьяның шешендігі, соттың екі жақты бірін-бірімен татуластыруға және құқық бұзушылықпен келтірілген зиянның орнын толық толтыруға бағытталуы сияқты қағидаларына негізделіп, құрылды. Билер сотының ең әйгілі ерекшеліктерінің бірі – оның руханилығында: қарастырылған даулардың рухани мазмұны әрдайым басым болды, билер ең алдымен қоғамда қалыптасқан адамгершілік нұсқауларды ұстануға тырысқан.

Қазіргі уақытта елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат толық және қарқынды жүргізілуде оның дәлелі 2017 жылдың 10 айында сыбайлас жемқорлық қылмыстарынан Қазақстанның бюджетіне 15 миллиард көлемінде залал келтірілген болса, бүгінгі таңда соның 3 тен 2 бөлігі өндірілген, сонымен қатар 2016 жылдың көрсеткіші бойынша сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыстар бойынша жылжымалы мүліктер жылжымайтын мүліктерге қарағанда екі есе көп тәркіленіп алынса, ал 2017 жылдың 10 айының көрсеткіші бойынша жылжымалы мүліктерге қарағанда жылжымайтын мүліктердің саны екі есеге артқан екен [6].

Сонымен, қорытындылай келе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы «дайын рецепт» жоқ. Бірақ енгізілген және тәжірибеде қолданылып жатқан көптеген табысты мысалдар, әдістер, «жаңалықтар» бар. Қазақстан өзінің ерекше менталитетін, адамгершілігін және жеке тұлғаға деген құрметін сақтай отырып, әрдайым басқа елдердің тәжірибесінен ең жақсысын таңдап алатындығымен, басқалардан үйренуге ұялмайтындығымен ерекшеленеді. Мұның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімді тәжірибесіне де тікелей қатысы бар.

Әдебиеттер:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы. <http://adilet.zan.kz>
2. Анализ национальных законодательств зарубежных государств в сфере борьбы с коррупцией (Сингапур, Южная Корея, США, Россия). <http://sud.gov.kz/rus/content/analiz-nacionalnyh-zakonodatelstv-zarubezhnyh-gosudarstv-vsferе-borby-s-korrupciyе-singapur>.
3. Хонг М. Сингапур – страна, победившая коррупцию // К обществу без коррупции. – 2004. – № 2 (19).
4. Индекс восприятия коррупции (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) – ежегодный рейтинг государств мира, отражающий оценку уровня восприятия коррупции аналитиками и предпринимателями по десятибалльной шкале. Составляется компанией «Transparency International» с 1995 года. <https://ru.wikipedia.org>. – 5 сентября 2015 года.
5. Гүлжанат Әбдімомынова «Ел.kz» порталы 10қазан, 2016ж.
6. <https://informburo.kz/>

Ускеленова Асель Талаповна
доктор экономических наук, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г.Астана, Республика Казахстан, assol_74_leo@mail.ru

Айгаринова Гульнар Тилеухадировна
к.ю.н., профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права»
Казахского Национального Университета имени аль-Фараби, Gulnar_80@mail.ru

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК МЕТОД СНИЖЕНИЯ РИСКОВ И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

Аннотация. Данная статья посвящена осмыслению вопросов эффективности реального сектора национальной экономики. В статье акцентируется внимание на развитии сельского хозяйства являющегося одной из важнейших отраслей экономики Казахстана. В современных условиях развитие агропромышленного комплекса республики могут быть достигнуты за счет внедрения ряда механизмов. Выполнение столь объемной задачи невозможно без рационального и эффективного использования прогрессивных методов ведения хозяйствования каким является диверсификация, при поддержке со стороны государства.

Андатпа. Бұл мақала ұлттық экономиканың нақты секторының тиімділігін түсінуге арналған. Бұл мақалада Қазақстан экономикасының маңызды салаларының бірі болып табылатын ауыл шаруашылығын дамытуға баса назар аударылып отыр. Қазіргі жағдайда республиканың агроөнеркәсіптік кешенін дамытуға бірқатар механизмдерді енгізу арқылы қол жеткізуге болады. Мемлекеттің қолдауымен экономиканы әртараптандыру сияқты прогрессивті әдістерді ұтымды және тиімді пайдаланусыз мұндай үлкен тапсырманы орындау мүмкін емес.

Abstract. This article is devoted to understanding the effectiveness of the real sector of the national economy. The article focuses attention on the development of agriculture, which is one of the most important branches of the economy of Kazakhstan. In modern conditions, the development of the republic's agro-industrial complex can be achieved through the introduction of a number of mechanisms. It is impossible to accomplish such a large task without rational and effective use of progressive methods of doing business, such as diversification, with the support of the government.

Ключевые слова: диверсификация и модернизация экономики, конкурентные преимущества, индустриальная политика, динамичность макросреды, устойчивый экономический рост, пищевая промышленность, агропромышленный комплекс

Сохранение устойчивого экономического роста и экономическая модернизация в настоящее время обеспечиваются через реализацию политики индустриально-инновационного развития и Программы «Нұрлыжол» в целях обеспечения устойчивого развития страны на основе диверсификации и модернизации экономики, создания условий для производства конкурентных видов продукции и роста экспорта. Индустриально-инновационная политика страны адаптируется к новым условиям перехода от текущей модели развития производственного сектора на стимулирование сервисно-индустриальной модели. Эффективность реального сектора экономики выражается в поддержке приоритетных отраслей, которые обладают конкурентными преимуществами. В данной связи модификация критериев в механизме государственной поддержки в стимулировании конкурентоспособных компаний на основе модели «контракт между государством и бизнесом» с их прямыми обязательствами по созданию производств, снижению издержек и повышению их производительности наиболее результативен.

Индустриальная политика акцентирует внимание на направлениях:

1. реструктуризации традиционных базовых отраслей – горнорудной, металлургической и химической промышленности путем формирования мер по увеличению производительности труда, углублению цепочки добавленной стоимости и диверсификации рынков сбыта.

2. развитию секторов обрабатывающей промышленности: горно-металлургического комплекса, химии – это производство удобрений и нефтегазохимия – это полимеры, нефтепереработка высокого качества, пищевая промышленность и машиностроение.

3. развитию транзитных возможностей со стимулированием контейнерных перевозок, сокращении сроков доставки и применении гибких тарифов, а также планируется запустить мультимодальный Евразийский трансконтинентальный коридор и запуск «воздушного шелкового пути».

4. поддержка благоприятного инвестиционного климата, соответствующего уровню стран ОЭСР путем обеспечения стабильности законодательства, доступа к финансам, снижению участия государства в экономике, развитии государственно-частного партнерства, улучшении налогового и таможенного законодательства.

Программа «Нұрлыжол» сосредоточена на создании единого экономического рынка Казахстана через интеграцию макрорегионов страны базируясь на создании эффективной инфраструктуры с учетом формирования конкурентоспособных хабов для обеспечения долгосрочного экономического роста, реализации антикризисных мер по поддержке отдельных секторов экономики в условиях ухудшения конъюнктуры на внешних рынках. Общий объем финансовых средств Национального фонда, который привлекает с 2015 по 2017 годы для реализации программы составит в эквиваленте 9 млрд. долларов США. Отметим периодизацию привлекаемых финансов: в 2015 году – 796 млрд. тенге; в 2016 году – 379 млрд. тенге; в 2017 году – в эквиваленте до 3 млрд. долларов США; а индикативный объем софинансирования за счет средств международных финансовых институтов составит порядка 8,1 млрд. долларов США. Политика

индустриализации предусмотрена в ГПИИР, сконцентрированная на развитии обрабатывающей промышленности в приоритетных секторах с учетом региональной специфики [1].

Диверсификация национальной экономики Казахстана остается важнейшим приоритетом развития страны на протяжении последних 10 лет. Для Казахстана проблема диверсификации имеет особую значимость, как известно, еще в 2002 году был принят Закон РК «Об инновационной деятельности» [2], который определил принципы государственной инновационной политики. Законом определены были цели, задачи инновационной политики, а также формы государственной поддержки инновационной деятельности, в том числе такие, как целевое финансирование из государственного бюджета, участие государства в создании конкурентоспособных производств, продвижение отечественных инноваций на внешние рынки. Отметим, что 17 мая 2003 года Указом Президента РК была утверждена Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы. Данный документ был разработан в соответствии с поручениями Президента Республики Казахстан, данными в Послании народу Казахстана «О положении в стране и об основных направлениях внутренней и внешней политики на 2002 год» и на десятом Форуме предпринимателей Казахстана. Целью Стратегии было определено достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики, способствующей отходу от сырьевой направленности, подготовка условий для перехода в долгосрочной перспективе к сервисно-технологической экономике [3].

Диверсификация экономики подразумевает диверсификацию ее структуры. Сегодняшними успехами в социально-экономическом развитии и привлечении иностранных инвестиций Республика обязана таким базовым факторам конкурентоспособности, как обеспеченность природными ресурсами, благоприятная макроэкономическая среда и политическая стабильность. Однако в перспективе до 2020 года по достижении определенного уровня благосостояния в интервале от 10 тыс. до 15 тыс. долларов США ВВП на душу населения рост экономики Республики Казахстан может замедлиться. Экономика Казахстана может потерять конкурентоспособность и оказаться в «ловушке среднего дохода». Для сохранения высоких темпов экономического роста республике потребуется реализовать структурные изменения в экономике, необходимые для перехода на новую стадию развития. В этой связи диверсификация экономики остается актуальной.

Диверсификация – это явление, характеризующее степень разнообразия видов продукции, типов деятельности и т.д. на предприятии. Чем шире продуктовая линия или больше не связанных друг с другом производств, тем больше будет степень диверсификации компании. Отметим также что диверсификация (лат. *diversus* – разный и *facere* – делать) – это процесс распределения ресурсов (материальных, денежных и др.) с целью расширения ассортимента выпускаемой продукции, увеличения доли рынка (рынка сбыта). Цель данного явления – максимизация прибыли и повышение устойчивости предприятия. Диверсификацию, связанную с изменением в деятельности компании, называют диверсификацией производства. Основным отличием диверсификации от дифференциации является возможность развития сразу нескольких независимых друг от друга направлений. Импортозамещение и диверсификация общественного производства на основе стимулирования экспорта готовой продукции – эффективные пути выхода из кризиса. В ходе кризиса в то же время создаются новые условия для оживления экономики [4]

Формирование рыночного хозяйства осуществлялось поэтапно. Разумеется, каждый из этапов его развития можно охарактеризовать совершенно по-разному, но с учетом уровня специализации и диверсификации, как антагонистичных форм организации производства. Возвращаясь к историческим фактам, необходимо отметить наиболее осязаемое для большинства стран становление диверсификации как экономической категории в середине XX века (приблизительно, в 50-е годы), когда наступило относительное исчерпание внутренних источников дальнейшего роста эффективности производства.

Сосредоточение внимания на одной отрасли имеет для бизнеса массу организационных, управленческих и стратегических преимуществ. Соответственно, падение нормы прибыли на вложенный капитал в производство предполагает необходимость возникновения стратегии диверсификации. Являясь реальным инструментом устранения появляющихся диспропорций воспроизводства и оптимального перераспределения различных видов ресурсов, диверсификация деятельности предприятия выступает координатором направления реструктуризации экономики.

Динамичность макросреды побуждает процесс диверсификации предприятия делать основой для достижения нового уровня внутренней и внешней рыночной гибкости. Развертывание стратегии диверсификации целесообразно в случае:

- существенного сужения потенциала развития бизнеса;
- появления новых возможностей для деятельности в иных отраслях;
- перемещения текущего потенциала в область иных отраслей;
- сокращения издержек производства;
- наличия сверхресурсов (в т. ч. организационных).

Разработка стратегии диверсификации состоит из критериев:

- текущая и будущая привлекательность отрасли;
- расчет затрат на вхождение компании в отрасль;
- наличие каких-либо дополнительных преимуществ (эффект синергизма).

Таким образом, критерий диверсификации связан с процессом расширения деятельности компании и ориентацией на освоение новых сфер влияния. Пока компания накапливает сверхприбыль за счет роста в ранее

освоенной отрасли, тогда диверсификация не является стратегической целью. Ключевые направления диверсификации с учетом принципа взаимодействия стратегических зон хозяйствования (далее – СЗХ), представлены в виде типовой структуры:

- несвязанная (неродственная) диверсификация – достижение гибкости извне;
- связанная (родственная) стратегия централизованной и горизонтальной диверсификации – реализация стратегических соответствий и достижение внутренней гибкости;
- комбинированная диверсификация.

Латеральная (несвязанная) диверсификации – новая деятельность, которая предполагает полное отсутствие открытых связей стратегических зон хозяйствования с уже имеющимися сферами бизнеса. Речь идет о расширении деятельности компании за счет производства нового продукта, технологически никак не связанного с текущим производством, подлежащий реализации на абсолютно другом рынке. Признаки характеризуют выбор стратегических зон хозяйствования:

- капитал вкладывается исключительно в привлекательные отрасли с относительно низкими затратами на вхождение;
- ускоренный финансовый рост;
- осуществление диверсификации происходит через приобретение стратегической зоны, а не с учетом его создания.

Несвязанная диверсификация не вызывает пересмотра стратегии компании при стабильном росте прибыли, поскольку обладает достаточными преимуществами (внешней гибкостью, эффективным использованием финансовых ресурсов). Вместе с тем, она является наиболее сложной для реализации, т. к. зависит от множества различных факторов.

Связанная вертикальная и горизонтальная диверсификация отвечает организации новой деятельности компании, приводящая к достижению эффекта синергизма и является базой формирования конкурентного преимущества. Связь со стратегической зоной хозяйствования легко выявляется посредством поиска стратегических совпадений среди общих ценностей. Различают следующие стратегические соответствия:

- производственные – единство мощностей, сходство технологий и т.д.;
- маркетинговые – общая база клиентов и поставщиков, география территорий, совместные каналы сбыта, объединенные рекламные усилия и др.;
- менеджментные – единая управленческая система.

Связанная диверсификация предполагает реализацию по пути стратегии централизованной (вертикальной) диверсификации, базирующаяся на поиске дополнительных возможностей для нового производства в пределах имеющегося бизнеса. При этом стратегической зоной хозяйствования в центре переориентируется не только на собственную продукцию, но и на производство сопутствующих, но технологически не связанных продуктов.

Смешанная (комбинированная) диверсификация представляет собой наполненность «портфеля» множеством связанных и несвязанных стратегических зон хозяйствования. А в состав «портфеля» входят несколько несмежных групп связанных СЗХ, т.е. могут присутствовать несвязанные СЗХ, но существует также связанная диверсификация в рамках каждой из отраслей.

Предприятие в зависимости от роста прибыльности и затрат на управление самостоятельно выбирает тип диверсификации. Отметим, что бизнес акцентирует внимание на освоении рынка сбыта, а новая зона хозяйствования определяется лишь потенциалом, заключенным в уже освоенном рынке.

Стратегия горизонтальной диверсификации предполагает поиск потенциала в условиях имеющегося рынка за счет нового ассортимента продукции и введения современных технологических решений.

Альтернативой диверсификации является организация стратегического союза между компаниями с использованием новых возможностей для бизнеса каждой из них. Таким образом, компания инициирует создание стратегии диверсификационного роста, максимально соответствующей ее нише на рынке. Диверсификация и интеграция хозяйствующих субъектов – стержневые факторы роста их конкурентоспособности. Отметим что:

- диверсификация в сфере производства выступает как синхронное развитие невзаимосвязанных видов производств, существенное расширение настоящего ассортимента и номенклатуры всей совокупности изделий в рамках предприятия. Компания базируется на повышении эффективности производства, получении экономической выгоды, избегания банкротства и тем самым становится многоотраслевым комплексом развивая стратегию диверсификации;

- диверсификация рисков обозначает распределение инвестиционных вложений с учетом финансовых инструментов. Допустим, с целью диверсификации рисков принято включать в «портфель» финансовые инструменты одного вида, например, акции нескольких компаний и разнообразные финансовые инструменты например, акции и облигации;

- диверсификация бизнеса чаще всего это диверсификация менеджмента является стартом диверсификационного роста компании, выявляющая предпринимателю реальные перспективы для стабильной деятельности в будущем. Немаловажную роль при этом играет диверсификация активов, которая значительно снижает угрозу рисков, не убавляя доходности активов. В реальности это важная для предпринимателя концепция, приносящая прямую прибыль при формировании новых активов;

– диверсификация экономики означает не что иное, как одновременное комплексное многоотраслевое развитие производства и сферы услуг, совершенно не связанных друг с другом. Этому процессу, во многом, способствует политика государства, направленная на организацию современной структуры народнохозяйственного комплекса;

– конгломератная диверсификация продукции (работ, услуг) – это процесс, при котором происходит пополнение существующего ассортимента изделиями (работами, услугами), не имеющими какого-либо отношения к существующей номенклатуре, а также к используемым для этого технологиям. Диверсификация товара, как и диверсификация услуг, подразумевает увеличение количественного ассортимента за счет выпуска нового продукта (работ, услуг), ориентированных на новые рынки сбыта;

– диверсификация деятельности является, по сути, переходом от односторонней производственной структуры компании, базирующейся на выпуске единственного продукта, к широкой номенклатуре многопрофильного производства.

Современные черты диверсификации складывались в условиях развития под влиянием глобальных макро- и микроэкономических критериев. Глобальную эволюцию идей, начиная от манипуляций с ассортиментом товаров – к манипулированию набором стран, можно поместить в своеобразную формулу, элементами которой являются: товарный набор, набор в рамках целой отрасли, набор отраслей и сфер влияния, набор стран. Соответственно, каждый последующий этап на пути к достижению цели диверсификации будет отличаться изменением приоритетов в дальнейшем развитии бизнеса.

Таким образом, процесс диверсификации – это явление, характеризующее степень разнообразия видов продукции, типов деятельности и т.д. на предприятии. Чем шире продуктовая линия или больше не связанных друг с другом производств, тем больше будет степень диверсификации компании.

Несвязанный тип диверсификации также называют латеральным – он предполагает создание новой сферы, которая напрямую никак не связана с существующей спецификой деятельности. Например, сдача одного из складов в аренду при использовании остальных помещений в основной деятельности. Связанный тип диверсификации предполагает создание новой сферы деятельности, которая зависит от уже функционирующих областей.

В рамках диверсификации производства выделяют несвязанный и связанный тип, который, в свою очередь, делится на вертикальную и горизонтальную диверсификацию.

Вертикальная диверсификация происходит, когда компания решает расширить производство за счет «шага» вперед или назад по производственной цепочке. Например, предприятие, выпускающее болты и шайбы, начинает производить сборочные единицы.

Горизонтальная диверсификация происходит, когда компания решает расширить ассортимент продукции с учетом типичности производственного цикла.

К преимуществам диверсификации относятся:

- расширение рынков сбыта;
- выгодное перераспределение свободных ресурсов;
- снижение риска банкротства;
- увеличение гибкости и адаптивности;
- полная загрузка существующей мощности предприятия.

Отметим, что диверсификация – это одновременное развитие различных видов производств, не связанных между собой, для существенного расширения номенклатуры в рамках одного предприятия или объединения компаний. Это такие процессы, которые осуществляются для увеличения мощности производства, увеличения объемов продаж и доходов, чтобы предприятие не стало слишком зависимым от одного рынка или товарной группы. Причинами является: стагнирующие рынки, финансовые выгоды, уменьшение рисков. Существует 3 разновидности диверсификации (таблица 1).

Таблица 1- Тип и сущность стратегии диверсификации

Тип стратегии	Сущность стратегии диверсификации	Главные функции
Диверсификация (объединение производства разных отраслей)	Концентричная диверсификация (новые продукты и рынки на общей технологической базе)	НИОКР производство маркетинг
	Горизонтальная диверсификация (новые продукты, новая технология на том же рынке)	НИОКР производство маркетинг
	Конгломератная диверсификация (приобретение производств чуждых отраслей)	Финансы
Составлено на основании источников: [5], [6]		

Стратегия концентрической диверсификации базируется на поиске и использовании заключенных в существующем бизнесе дополнительных возможностей для производства новых товаров, продуктов, услуг,

похожих на товары, продукты, услуги предприятия. Как правило, эти товары будут привлекать внимание новых групп клиентов.

Стратегия горизонтальной диверсификации предполагает поиск возможностей роста на существующем рынке за счет новой продукции, отличной от используемой. При этом новый товар или продукт должен быть ориентирован на прежних клиентов. Важным условием реализации данной стратегии является предварительная оценка предприятием собственных возможностей в производстве новых товаров, продуктов и услуг.

Стратегия конгломератной диверсификации состоит в том, что предприятие расширяется за счет производства технологически не связанных с прежней продукцией новых товаров и продуктов, которые реализуются на рынках. Эта стратегия – одна из самых сложных стратегий развития, так как ее успешное осуществление зависит от многих факторов: компетентности имеющегося персонала, сезонности в жизни рынка, наличия необходимых финансовых средств для внедрения инноваций, организации маркетинговых исследований, организации рекламной кампании и других факторов.

Устойчивый экономический рост на запланированном уровне, экономическая модернизация, осуществление процесса внедрения типа диверсификации предложены через реализацию политики индустриально-инновационного развития. Первая пятилетка Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан (ГПФИИР) до 2015 года заложила производственную и инфраструктурную базу для успешной индустриализации Казахстана и последующего перехода к постиндустриальному обществу. В настоящее время политика индустриализации национальной экономики, предусмотрена в Государственной программе индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015 – 2019 годы (далее – ГПИИР) [7], сосредоточена на развитии обрабатывающей промышленности в приоритетных секторах с учетом региональной специфики. Вторая пятилетка будет сосредоточена на ограниченном количестве приоритетов индустриализации и направлена на развитие трех кластеров:

- национальном;
- территориальном;
- инновационном.

Результаты индустриального развития к 2020 году:

- рост валовой добавленной стоимости в обрабатывающей промышленности не менее чем в 1,6 раза в реальном выражении;
- рост производительности труда в обрабатывающей промышленности в 1,4 раза в реальном выражении;
- рост стоимостного объема несырьевого (обработанного) экспорта не менее чем в 1,7 раза;
- снижение энергоемкости обрабатывающей промышленности не менее чем на 15 %;
- рост занятости в обрабатывающей промышленности на 53 тысячи человек. [8]

Пищевая промышленность определена как приоритетная отрасль в ГПИИР. В рамках индустриально-инновационного развития принята Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», которая обеспечивает комплексный подход к модернизации экономики.

Государственная политика в области сельского хозяйства будет реализовывается в рамках Программы по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 – 2020 годы «Агробизнес – 2020». Динамичность и устойчивость развития агропромышленного комплекса сконцентрирована на мерах «зеленой корзины» в рамках ВТО, приняты меры по развитию сельхозкооперации, внедрению новых стандартов и технических регламентов.

В целях повышения эффективности инструментов субсидирования с 2016 года внедрены новые подходы по переходу от прямых мер по субсидированию цены продукции и стоимости ресурсов на субсидирование выпуска конечной сельхозпродукции; обеспечена замена прямого субсидирования зерноперерабатывающих и хлебопекарных предприятий адресной социальной помощью социально-уязвимых слоев населения в целях обеспечения рыночного ценообразования стоимости хлеба и повышения его качества, а также с целью повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных товаропроизводителей в рамках Программы «НурлыЖол» увеличен объем финансовой поддержки АПК:

- на субсидирование процентной ставки по кредитам и лизинговым обязательствам (объем финансового оздоровления сельскохозяйственных товаропроизводителей возрастет с 312 до 500 млрд. тенге);
- на возмещение ставки вознаграждения по кредитам (лизингу) на поддержку сельского хозяйства;
- на развитие племенного животноводства, повышение продуктивности и качества продукции животноводства.

Это обеспечит рост конкурентоспособности продукции отечественных животноводческих и птицеводческих предприятий в условиях региональной интеграции, сохранение уровня роста производства животноводческой и птицеводческой продукции и сохранение рабочих мест.

В растениеводстве усилия будут сосредоточены на росте объемов производства сельскохозяйственной продукции путем перехода на научно-обоснованные влагоресурсосберегающие технологии возделывания культур, обеспечения рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, вовлечения в сельскохозяйственный оборот новых и в настоящее время неиспользуемых земель. Для снижения зависимости отрасли от неблагоприятных погодных условий будут возобновлены площади орошаемых земель и внедрен механизм инвестиционного субсидирования при применении водосберегающих технологий.

В сфере переработки сельскохозяйственной продукции усилия сконцентрированы на техническое и технологическое перевооружение производства, переход на международные стандарты качества, расширение ассортимента продовольственных товаров для создания условий для конкуренции со странами-партнерами по ТС. Для расширения рынка отечественной продукции пищевой и перерабатывающей промышленности будут сформированы предложения по защите внутреннего рынка от демпингового импорта товаров из третьих стран; улучшению механизма доступа отечественной продукции на прилавки торговых сетей; развитию торгово-логистической инфраструктуры; продвижению отечественной продукции на внешние рынки. С учетом вступления в ВТО внимание будет уделено развитию системы ветеринарной и фитосанитарной безопасности [9].

В растениеводстве основные усилия будут устремлены на рост объемов производства сельскохозяйственной продукции путем перехода на научно-обоснованные влагоресурсосберегающие технологии возделывания культур, обеспечения разумного использования земель сельскохозяйственного назначения, вовлечения в сельскохозяйственный оборот новых и неиспользуемых земель. Для увеличения посевной площади под приоритетными сельскохозяйственными культурами (масличные, кормовые, бахчевые) продолжается диверсификация посевных площадей. Цель повышения урожайности обеспечивается с помощью государственной поддержки сельхозпроизводителей в виде субсидирования затрат при приобретении минеральных удобрений, средств защиты растений, семян и саженцев. Для уменьшения зависимости отрасли от неблагоприятных погодных условий возрождены площади орошаемых земель и введен механизм инвестиционного субсидирования при использовании водосберегающих технологий. Созданы и расширены мощности для обработки и хранения зерна, а также его транспортировки для решения проблемы нехватки элеваторов и зерновозов.

В отрасли животноводства продолжается работа по росту экспортного потенциала мяса крупного рогатого скота и стимулированию сельхозтоваропроизводителей (далее – СХТП) к развитию мясного животноводства, продолжена работа по развитию племенной базы и увеличению генетического потенциала скота и птицы, в том числе за счет импорта племенных животных для дальнейшей репродукции. Для развития традиционных отраслей животноводства должен быть принят комплекс мероприятий, который стимулирует развитие отгонного животноводства; усилена работа по созданию малых и средних ферм и хозяйств семейного типа.

Для создания кормовой базы для животноводства должна быть компенсация инвестиционных вложений СХТП на обводнение пастбищ при строительстве и восстановлении шахтных и трубчатых колодцев и при приобретении и внедрении поливных систем для выращивания кормовых культур, а также построены комбикормовые заводы для обеспечения потребностей животноводческих и птицеводческих предприятий качественными и сбалансированными кормами.

Должны быть внедрены современные технологии в животноводстве, сконцентрированные на повышение производительности труда, внедрены системы сохранения воды в засушливых зонах для обеспечения водопоя сельскохозяйственных животных.

С целью внедрения прогрессивных технологий должен быть предусмотрен постепенный переход от прямого субсидирования отдельных культур к поддержке через льготное финансирование, а также инвестиционное субсидирование при осуществлении проектов. С учетом планируемого вступления в ВТО внимание должно быть уделено развитию системы ветеринарной и фитосанитарной безопасности. В рамках сотрудничества с международными организациями должна усовершенствоваться законодательная база, пересмотрена стратегия борьбы с заболеваниями животных, сформирована развернутая сеть лабораторий с интегрированной информационной системой для контроля, надзора и мониторинга за заболеваниями [10].

Политика «зеленой экономики» обеспечивается через реализацию Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» (далее – Концепция), предполагающая:

- увеличение эффективности ресурсов;
- регресс казахстанской инфраструктуры;
- улучшение благосостояния населения.

Концепция должна быть реализована в три этапа до 2050 года.

Достижение установленных задач на среднесрочный период будет реализовываться в рамках Плана мероприятий Правительства Республики Казахстан по реализации первого этапа Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» на 2013 – 2020 годы, устремленного на оптимизацию использования ресурсов и повышение эффективности природоохранной деятельности, а также создание «зеленой» инфраструктуры.

Список литературы

1. Государственная Программа инфраструктурного развития «Нұрлыжол» на 2015 - 2019 годы Астана, 2015 год. – доступ: <http://www.inform.kz/>
2. Закон Республики Казахстан «Об инновационной деятельности» от 03.07.2002 N 333-2. – доступ: <http://www.pavlodar.com/zakon/>
3. Рахматулина Г.Г. Диверсификация экономики Казахстана – важнейший приоритет государственной политики страны. – доступ: <http://www.kazenergy.com/>

4. Аганбегян А.Г. Экономика России на распутье. Выбор посткризисного пространства / М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2010.
5. Алианов Р.А. Казахстан на мировом аграрном рынке: потенциал, проблемы и их решение. - Алматы: Институт мирового рынка, 2010. – 623 с.
6. Аганбегян А. Система моделей народнохозяйственного планирования. - М.: Мысль, 2009
7. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015 – 2019 годы. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874 // доступ: <http://www.mid.gov.kz/>
8. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года. – доступ: <http://www.akorda.kz/ru/>
9. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2014 года № 750 «О внесении изменений и дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 18 февраля 2013 года № 151 "Об утверждении Программы по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы "Агробизнес-2020"». – доступ: <https://tengrinews.kz/>
10. Аганбегян А.Г., Порфирьев Б.Н. – Замещение импорта продовольствия и развитие «зеленой» агроэкономики как стратегические ответы на антироссийские секторальные санкции (стр. 16-27). – ж. “Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий” № 2 – 2015

МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ИННОВАЦИЙ

Абстракт. В научной статье исследованы модели формирования эффективной системы инноваций. На основании анализа и теоретического обобщения аспектов формирования инновационной среды и их особенностей, автором выявлено что национальные инновационные системы могут базироваться на различных основаниях: в странах с так называемой традиционной моделью инновационного развития – на компоненте генерации знаний, в странах с альтернативной моделью инновационного развития – на компоненте подготовки кадров. Целью статьи является обоснование необходимости инновационного прорывного сценария экономического развития национальной экономики Казахстана с учетом факторов экономики знаний. Такой подход будет способствовать объективизму и актуализации научных исследований вопросов экономики знаний в условиях нарастания глобальных кризисных явлений.

Аңдатпа. Ғылыми мақалада инновациялық тиімді жүйені қалыптастыру модельдері. Инновациялық ортаны қалыптастырудың аспектілерін және олардың ерекшеліктерін теориялық түрде қорыту негізінде автор ұлттық инновациялық жүйелердің әртүрлі негіздерге негізделуі мүмкін екендігін анықтады: инновациялық дамудың дәстүрлі моделі деп аталатын елдерде - инновациялық дамудың альтернативті моделі бар елдерде білім құру компоненті бойынша оқыту компоненті. Мақаланың мақсаты - білім экономикасының факторларын ескере отырып, Қазақстанның ұлттық экономикасының экономикалық дамуының инновациялық серпінді сценарийі қажеттілігін негіздеу. Мұндай көзқарас жаһандық дағдарыс құбылыстарының ұлғаюы жағдайында білім экономикасы бойынша ғылыми зерттеулерді объективтілікке және өзектілеуге ықпал етеді.

Abstract. In the scientific article, there are investigated models for the formation of an effective system of innovation. Based on the analysis and theoretical treatment of innovation environment's aspects formation and their features, the author has revealed that the national Innovation can be based on different grounds: in countries with the so-called traditional model of innovation development - on the component of knowledge generation, in countries with an alternative model of innovation development - on the training component frames. The purpose of the article is to substantiate the need for an innovative breakthrough scenario for the economic development of the national economy of Kazakhstan, taking into account the factors of the knowledge economy. Such an approach will contribute to objectivism and actualization of scientific research on the knowledge economy in the face of an increase in global crisis phenomenon.

Ключевые слова: экономика знаний, интеллектуальный потенциал, национальные инновационные системы, инновационные процессы, взаимодействие институтов и организаций

Инновационный путь развития экономики Казахстана признана на всех уровнях государства и общества. На целесообразность такого перехода указывает и опыт промышленно развитых стран, обратившихся к экономике знаний и использующих ее преимущества с 80-х годов XX века. На современном этапе развития основным фактором экономического роста ведущих стран мира выступает не финансовый капитал и средства производства, а знания и новые идеи, обеспечивающие выпуск интеллектуальной, конкурентоспособной, востребованной на рынке продукции. Об этом свидетельствует, в частности, опыт Китая, Израиля, Финляндии, где одним из ведущих факторов экономического роста стал мультипликационный эффект от интегративного взаимодействия институтов в сферах науки, образования и производства, стимулирующего – при поддержке государства – развитие небольших инновационных предприятий.

Обращаясь к проблеме использования потенциала вузовской науки в развитии инновационной экономики страны, следует обратиться к такой категории как «экономика знаний», которая связана с системой высшего профессионального образования самым непосредственным образом. Тема экономики знаний довольно широко рассматривается в настоящее время в отечественной и зарубежной литературе.

Под новой экономикой обычно понимается экономика знаний... Любая деятельность порождает больший объем знаний, чем потребляет. При каждой передаче знаний количество их обладателей увеличивается. При этом, в отличие от материальных благ, чем больше в обществе потребляется знаний, тем больше их становится, тем они качественнее и ценнее. Другой отличительной особенностью экономики знаний является возможность бесконечного и незначительного по себестоимости тиражирования ее достижений, которые не убывают у продавца и не увеличивают его издержки с ростом тиража. Наоборот, с ростом тиража увеличивается доходность знаний. Их накопление и хранение не влечет существенных дополнительных издержек. Все эти свойства позволяют широко использовать знания как общественные блага.

Научно-технический прогресс обеспечивает сегодня основную часть прироста валового продукта развитых стран - по эконометрическим моделям свыше 90%. Между тем, проводившаяся в постсоветский период экономическая политика игнорировала экономику знаний. Реформы сопровождались колоссальными потерями накопленных знаний. Приватизационная кампания привела к фактическому уничтожению прикладной науки, а более чем десятикратное сокращение расходов на НИОКР в 90-е годы повлекло соответствующее обесценение имеющегося в стране запаса знаний.

Сохранившаяся часть интеллектуального потенциала позволяет пока еще рассчитывать на успех в построении новой экономики при условии проведения адекватной указанным закономерностям и особенностям экономики знаний, системной и целенаправленной политики.

Точкой пересечения функций/процессов создания, накопления и передачи уже накопленного знания выступает система высшего профессионального образования.

Тот же вывод вытекает и из структуризации основных элементов национальной инновационной системы – как обязательного условия перехода к инновационной экономике, и включает в себя следующие подсистемы:

1. Воспроизводство знаний, в том числе с потенциальным рыночным спросом, путем проведения фундаментальных и поисковых исследований.

2. Проведение прикладных исследований и технологических разработок, внедрение научно-технических результатов в производство.

3. Промышленное и сельскохозяйственное производство конкурентоспособной инновационной продукции.

4. Развитие инфраструктуры инновационной системы.

5. Подготовка кадров в сфере инновационной деятельности.

В результате последующих научных проработок эта структура приобрела современный вид, включающий такие системы как: система генерации знаний; образования и профессиональной подготовки; производства продукции и услуг; инновационной инфраструктуры; рынка наукоемкой продукции и услуг, а также – в различных вариациях – дополняемые позициями «нормативно-правовое обеспечение», «государственная поддержка» и «инновационные кластеры».

При этом, мы можем утверждать, что есть все основания говорить о том, что национальные инновационные системы могут покоиться на различных основаниях: в странах с так называемой традиционной моделью инновационного развития – на компоненте генерации знаний, в странах с альтернативной моделью инновационного развития – на компоненте подготовки кадров.

Ключевым вопросом повышения эффективности трансфера технологий является вопрос о том, как наилучшим образом создавать технологии и вводить их в хозяйственную практику [1]. На этот вопрос ответом может служить анализ инновационных моделей. В целом существуют линейные и интерактивные (нелинейные) модели инноваций (таблица 1).

Таблица 1 - Теоретические модели развития инноваций

Автор	Теоретическая модель	Отношение к развитию инноваций
1	2	3
Линейные модели		
Bush (1945)	Первое поколение - Технологический толчок	Непосредственное: инновация коммерциализируется после генерации знаний. Не существует посредников.
J. Schmookler, D.C. (1966)	Второе поколение - Вытягивание рынком	Обратное: рынок диктует генерацию знаний и инноваций.
Интерактивные модели		
Kline and Rosenberg (1986)	3-е поколение -Цепная модель	Комплексное: существует система обратной связи, основанная на связях между научными исследованиями и инновациями. Это приводит к задержке и непониманию о том, кто ведет процесс трансфера знаний.
Rothwell (1994)	4е поколение - Интегрированная модель	Частичное: инновации основаны на процессе наращивания ноу-хау между генераторами знаний и операторами. Трансфер инноваций требует решения вопроса об управлении правами интеллектуальной собственности.
Сетевые модели		
Callon (1994)	Техно-экономическая сетевая модель	Участие: инновации генерируются на стыке Науки и Технологий (полюс трансфера), и Технологий и Рынка (полюс развития).
Freeman (1987)	Национальная инновационная система	Восприимчивое: инновации возникают через динамическое взаимодействие в сети частных и государственных институтов с различными правилами вовлечения. Инновационные разработки чутки к нуждам агентов.
Etzkowitz and Leydesdorff (1995)	Модель тройной спирали	Включение: Университеты играют ведущую роль в генерации и трансфере знаний в общество через взаимные и продолжительные отношения.
Carayannis and	Режим 3	Системное: Архитектура системы производства знаний

Campbell (2006)		направлена на и улучшает учебные процессы высокого порядка и динамику, что позволяет как нисходящей политике университетов, промышленности и государства, так и восходящим приоритетам общества взаимодействовать и вступать в контакт друг с другом.
Chesbrough (2003)	Открытые инновации	Динамичное: инновации рождаются через эксперименты между фирмами, университетами, правительством и конечными пользователями. Модель взаимодействия основывается на получении ценности всеми участниками.
Carayannis and Campbell, 2009	Модель четверной спирали	Экосистемное: трансфер знаний включает отношения с гражданским обществом
Carayannis and Campbell, 2010	Модель пятерной спирали	Экосистемное: трансфер знаний включает отношения с гражданским обществом (Четвертная спираль) и включает окружающую среду (Пятерная спираль)

Анализируя данную таблицу отметим, что после второй мировой войны в мире превалировала линейная модель, которая рассматривала НИОКР как основной источник инноваций. Исследования и разработки все более актуализировались в гонке компаний за доминантное положение на рынке, в результате чего управление НИОКР выделилось в отдельное направление в менеджменте предприятия. Главный акцент в управлении ставился на привлечение самых передовых ученых и обеспечение им необходимых условий для продуктивной работы. С 1950-х до середины 1960-х гг. быстрый экономический рост привел к так называемым «черным дырам спроса», что позволило осуществить сильный толчок технологий и промышленной экспансии в западном мире и в Японии. Компании были ориентированы на научные прорывы – чем больше НИОКР, тем больше новых продуктов. Это был тот период, когда главная проблема была не в реализации, а в производстве продукции. К этому периоду (1950–1960-е гг.) в соответствии с классификацией поколений моделей по R. Rothwell относится модель «технологического толчка» (модель первого поколения инновационного процесса).

Линейная модель инноваций подразумевает обособленность этапов инновационного процесса. Трансфер технологий в этом случае происходит от одной группы исследователей и исполнителей к другой группе последовательно по этапам [1].

В трудах российских ученых линейная модель является по-прежнему достаточно распространенной и находит свое развитие в работах Л.И. Кошкина, А.Е. Хачатурова, И.С. Булатова, С.Д. Ильенковой, В.Ф. Гринева, В.Я. Кардаша и др. [2].

Линейная модель имеет своих сторонников и противников. Сторонники считают, что этот подход лежит в основе создания научных парков, противники же отмечают недостаток связей научных парков с университетами для безапелляционного утверждения о целостности модели в данном случае [1]. Критика этой модели также базируется на том, что значительное количество инноваций вообще иницируется и приходит не из фундаментальной науки. Многие идеи возникли и возникают в процессе решения конкретных производственных задач, при работе с потребителями, поставщиками сырья, конкурентами и т.д. Как правило, во всех вариантах данной модели запросы рынка либо не учитываются вообще, либо для них отведены заключительные этапы инновационного процесса, когда результаты маркетинговых исследований уже практически не способны скорректировать ход процесса под рыночную конъюнктуру. В этой связи новые продукты, созданные в рамках линейной модели, несут в себе существенные риски невостребованности на рынке и убыточности инновационного производства. В литературе в качестве недостатка данной модели также отмечается необходимость централизованного управления всеми стадиями процесса, что возможно осуществить только в условиях государственного или корпоративного регулирования [2].

Эти причины подтолкнули к поиску альтернативных моделей. С 1960-х гг. взгляды на данную проблему трансформировались и склонялись сначала к рыночному спросу как детерминанту инноваций, а затем к целому комплексу факторов, включая межфирменные связи, взаимодействие производителей и потребителей, рынок труда и т.д. [1].

1960–1970-е гг. характеризовались усилением соперничества между компаниями, особенно с активно развивающимися японскими компаниями. Промышленное производство активно возросло, уровень занятости в сфере производства оставался постоянным, притом что производительность в обрабатывающей промышленности значительно росла. В этот период относительного благополучия компаниями был сделан акцент на росте и диверсификации. Новые продукты, основанные на существующих технологиях, продолжали внедряться, спрос и предложение находились более или менее в равновесном состоянии.

В этот период усиления конкуренции инвестиционный акцент начал переходить от новых продуктов и связанных с ними экспансионистских технологических изменений к рационализации технологических изменений [2]. Реакцией на подобное состояние внешней среды компаний стала актуализация маркетинговой составляющей в управлении исследованиями и разработками.

Исследования С. Freeman, А. Horsley, J. Schmookler, D.C. Mowery и др. служат доказательной базой важности рыночных факторов в инновационном процессе.

J. Schmookler, основываясь на эмпирических данных по изобретениям, показал, что инновации процветают там, где существует сильный и растущий спрос [3]. Он нашел сильную взаимосвязь между инвестициями отраслей, потребляющих основные средства и заявками на патенты отраслей, производящих основные средства, что было воспринято экономистами как очевидность патентования как функции эффективного спроса. (гипотеза «вытягивания рынком»).

В частности, гипотеза С. Freeman «о давлении спроса», состоящая в том, что разработка нововведений обеспечивает рост спроса, который, в свою очередь, инициирует диффузию продуктовых и технологических инноваций, стала определяющей при реализации инновационных процессов. Таким образом, начала формироваться модель второго поколения инновационного процесса (2G) – «вытягивание рынком», «рыночная» модель, «вызов спроса». В этой последовательности стадий потребности рынка выступают источником идей для запуска инновационного процесса, и особое внимание уделяется стадии сбыта продукции. Как и в случае с моделью «технологического толчка», распространение логики новой модели нашло отражение в государственной политике своего времени. Однако, исследования Mowery и Rosenberg [4], Walsh [5] и Achilladelis [6], Kleinknecht и Verspagen [7] показали односторонность модели Смуклера, хотя и Уайт [8] подтвердил, что инвестиции коррелируют с патентами.

В целом, обе линейные модели – первого и второго поколений – вследствие своей линейности, что редко встречается на практике, отсутствия системных доказательств для проверки требований моделей, отсутствия учета контактов с внешней средой (клиенты, поставщики, конкуренты, партнеры, университеты и т.д.), отсутствия возможности альтернативных путей инновационного процесса, недооценки человеческого фактора рассматривались в исследованиях следующих периодов (после 1970-х гг.) преимущественно как частные случаи более общего процесса, объединяющего науку, технологию и рынок [2]. Необходимость повышения эффективности трансфера технологий привела к возникновению различных интерактивных (нелинейных) моделей инноваций, которая характеризуется одновременностью процессов НИОКР, проектирования, маркетинга и производства [1].

В 1980-е гг. начались теоретические разработки нелинейной модели инновационной деятельности, в которой единый процесс «созидательного разрушения» состоит из множества самостоятельных циклов, протекающих последовательно или параллельно, одновременно или со сдвигом во времени, воздействуя друг на друга прямо или через систему опосредствующих связей [9].

С точки зрения развития моделей инновационного процесса важным результатом работ J. Schmookler и дискуссии вокруг них стало формирование идеи о том, что появление инновации связано с взаимодействием фундаментальной науки и спроса (запросами рынка), т.е. объединением элементов моделей первого и второго поколений.

Таким образом, началось формирование Цепной модели. В данном случае инновационный процесс логически последовательный, хотя и не обязательно непрерывный, который можно разделить на ряд функционально различных, но взаимодействующих и взаимозависимых этапов. Отличие данной модели от предыдущих состоит в информационном взаимодействии между научно-исследовательской, производственной и маркетинговой деятельностью, в результате чего учитываются и потребности рынка, и технологические возможности компании. Это позволяет не допустить разделение инновационного процесса на разрозненные, слабо зависимые этапы [1].

Цепная модель заняла особое место в эволюции моделей инновационного процесса, прежде всего потому, что первая позволила осмыслить сложную структуру и разнообразие вариантов источников и хода инновационного процесса, что, в свою очередь, придало модели свойство универсальности [2].

В Цепной модели новые знания не обязательно являются драйвером инноваций. Напротив, процесс начинается с определения неудовлетворенных рыночных нужд. Далее из этого вытекают соответствующие исследования и разработки, конструирование и производство, маркетинг со множеством петель обратных связей на всех стадиях процесса.

Начало 1980-х и 1990-е гг. характеризовались усложнением технологий и самого инновационного продукта в результате насыщения рынка, повышением требований заказчиков и потребителей, появлением нового поколения технологического оборудования, усилением конкуренции. Это обусловило междисциплинарный характер инновационного процесса, объединяющего производство, НИОКР, маркетинг, экономику, управление человеческим и социальным капиталом организации и т.д. В результате важнейшим аспектом управления инновационным процессом стало формирование и обеспечение взаимодействия команд разнопрофильных специалистов. R. Rothwell, проводя классификацию поколений моделей, четвертое поколение описывал на основе опыта японских компаний. «Две характерных особенности инноваций в ведущих японских компаниях, – пишет он, – являются интеграция и параллельные разработки» [2]. Так формировалась Интегрированная модель инноваций.

Основными организационными инструментами реализации Интегрированной модели являются сотрудничество с поставщиками, покупателями, межфункциональные рабочие группы, в качестве примеров интеграции НИОКР с производством можно привести соединенные системы автоматизированного проектирования, гибкие производственные системы [10].

Основными значимыми преимуществами применения Интегрированной модели являются:

- сокращение временного лага между возникновением идеи и реализацией готового инновационного продукта на рынке благодаря использованию принципа параллелизма [1].

- наличие множества обратных связей, не допускающих произвольного разделения инновационного процесса на слабо зависимые стадии и дающих возможность реализовывать процессы обучения, учитывая существующие и новые знания.

- «переброска идей» [10], т.е. реализацию идеи, возникшей в звене, которое не может ее реализовать, посредством знаний и иных ресурсов других звеньев инновационного процесса.

В четвертом поколении моделей заложены основы для формирования следующего поколения со смещением акцентов на внешние взаимосвязи компаний [2].

В 1990-х гг. нехватка ресурсов стала центральной проблемой в развитии бизнеса. Более того, мировая экономика замедлила темпы роста после середины 1980-х, возростал уровень безработицы и участились банкротства предприятий. Компании сталкиваются с необходимостью ускорить разработку продукта в условиях сильной ресурсной ограниченности. Методы, которые компании выбирают для решения данной задачи, включают в себя налаживание межфирменных вертикальных связей, внешние горизонтальные связи и использование электронно-информационного инструментария. Использование данных методов при организации инновационного процесса несет в себе преимущества в виде большей доли рынка, монопольных прибылей и повышения удовлетворенности клиентов [2]. Формируется пятое поколение моделей развития инноваций – сетевые.

К сетевым моделям относятся: технико-экономическая сетевая модель; модель национальной инновационной системы; модели тройной, четверной и пятерной спирали; модель открытых инноваций.

Технико-экономическая сетевая модель основана на акторно-сетевой теории (Actor-network theory) Каллона. Каллон с помощью понятия «калькулятивность» сознательно смещает акцент с индивидов на технологическую среду, в которую человек включён. Калькулятивен не только человек, но и сама среда, человек находится в таких условиях, что расчёт становится не его сознательным (единичным или стратегическим) выбором, но единственно возможным способом существования. Более того, калькуляция происходит не в сознании индивидов, но в «распределённых агентствах» (distributed agencies), которые включают себя как индивидов, так и всё технологическое окружение [11]. Только эта комбинация технологий, оборудования и людей способна производить калькуляцию на бесперебойной основе.

Понятие национальных инновационных систем было введено в научный оборот в середине 80-х годов XX века. Основоположателями теории НИС явились Фримен и Лундвалл. Нельсон и Эдквист далее развили теорию. В марте 1992 года, базируясь на достижениях программы «Технология/Экономика» (Technology/Economy Program), начата в 1988 году) было опубликовано исследование под названием «Технология и экономика: ключевые взаимоотношения» (Technology and the Economy: The Key Relationships). Исследование было посвящено изучению инновационного процесса и взаимодействия институтов и организаций в рамках инновационного процесса. По мнению Б.-А. Лундвалла, данное исследование можно назвать первой работой, выпущенной международной организацией, использующей концепцию НИС в качестве инструмента исследования [12].

На протяжении 90-х гг. концепция НИС не только развивалась в своем оригинальном варианте, представленном сочинениями Фрименом, Лундваллом и Нельсоном, но и эволюционировала. Объектами анализа становятся инновационные системы отдельных регионов, так же как и международные инновационные системы. Абстрагируясь от географического критерия, ряд исследователей посвящает свои работы инновационным системам секторов экономики. В качестве отдельного феномена теоретиками НИС выделяется исследование шведского экономиста Бо Карлссона, посвященное технологическим системам.

В соответствии со статьей Лундвалла [13] по состоянию на 2002 г. ОЭСР, Европейская комиссия, Конференция по торговле и развитию объединенных наций ввели концепцию НИС в перечень используемых аналитических инструментов; Академия наук США внесла термин «национальная инновационная система» в свой словарь и использует концепцию для анализа научной и технологической политики страны; в правительстве Швеции организован специализированный институт, ответственный за развитие инновационной системы страны.

Дальнейшее развитие концепции НИС в начале XXI века детерминировано следующими принципиальными факторами. Во-первых, начавшаяся в середине 90-х гг. XX в. диффузия концепции продолжалась. Все большее количество исследователей по всему миру использовали в своих работах концепцию НИС. Параллельно происходит дальнейшее распространение и развитие концепций региональных и секторальных инновационных систем, сопровождаемое привлечением все большего количества исследователей к использованию основных принципов изучения НИС.

Во-вторых, в экономической литературе начинают появляться работы, посвященные исследованию этапов становления концепции национальных инновационных систем. Например, в работе Наубара Шарифа «Становление и развитие концепции национальных инновационных систем», проведен поиск и формализация идейной и методологической основы концепции. В рамках целого ряда исследований формулируются основные дискуссионные вопросы концепции, обсуждаются ее сильные и слабые стороны.

В 2007 г. Б.-А. Лундвалл публикует несколько статей, в которых высказывает свое мнение относительно основных нерешенных вопросов концепции. Сильные и слабые стороны НИС обсуждает Ч. Эдквист; подробный анализ основных проблем концепции осуществляет финский социолог Рейо Миеттенен. Все

указанные авторы обрисовывают круг проблем, которые в дальнейшем должны быть рассмотрены для получения ответов на поставленные и пока не решенные вопросы концепции национальных инновационных систем.

Третьим важным фактором, определяющим эволюцию концепции НИС, является развитие специализированных объединений исследователей, занимающихся разработкой ключевых вопросов инновационных систем. Подобные объединения формируются, например, на базе университетов, в которых работают теоретики НИС. Примером подобного объединения может служить группа ИКЕ (Innovation Knowledge and Economic Development), сформированная на базе университета в г. Аалборге, где работал Б.-А. Лундвалл. Данная группа является основной составляющей Датского исследовательского объединения индустриальной динамики (DRUID). Наиболее известным проектом этой группы является ГЛОБЕЛИКС - международная сеть ученых, применяющих концепцию НИС в качестве основного исследовательского инструмента. Все указанные организации играют активную роль как в исследовательском процессе, так и в организации взаимодействия ученых посредством научных конференций и организацией обучения студентов. Фактически, одной из функций организаций является создание инфраструктуры и институциональной среды для специалистов разного уровня подготовки, заинтересованных в исследовании инноваций, технологического развития, национальных инновационных систем и сопутствующих вопросов. Существование и деятельность подобных организаций, объединяющих исследователей со всего мира, во многом способствует динамичному развитию экономических теорий и концепции НИС в частности.

Четвертым принципиальным фактором, определяющим развитие концепции НИС, является ее диффузия в политических кругах современного мира. Активное использование концепции как аналитического инструмента Организацией экономического сотрудничества и развития, а также рекомендации по формированию политики, направленной на развитие инновационных систем отдельных государств и последующее включение данных рекомендаций в стратегические документы - все это в значительной степени оказывает влияние на тенденции дальнейшей эволюции концепции НИС.

Концепция открытых инновационных систем, разработанная в работах Ротвелла (1994), Чесброу (2003) и Гасмана (2006), акцентирует внимание на важности связей между внешними идеями для развития креативности, инноваций и роста (Manley и 2 др. 2010).

Модель открытых инноваций постулирует, что источниками внутренних ИиР фирм является сам рынок и само общество в целом. Это означает, что ценные идеи идут как изнутри фирмы, так и извне [14]. Однако, снижение фокуса от открытых инноваций на малых и средних предприятиях к научным инновациям может серьезно изменить понимание открытых инноваций для этой категории фирм [15]. Модель открытых инноваций предполагает, что фирма является элементом сети, а также изучает влияние институциональных условий на инновационное развитие [16]. Аналогично предыдущему аргументу, ценные идеи могут возникать как внутри, так и за пределами страны, в которой функционирует эта фирма.

Малые компании используют открытые инновации путем включения в альянсы как самый эффективный путь реализации инновационной деятельности на основе входящих и исходящих знаний. В этом смысле существует потенциал развития виртуозного изобретательского цикла путем объединения систем внешнего и внутреннего трансфера знаний. В исследованиях Бианки, отношения между университетами и фирмами устанавливаются на ранних стадиях инновационного производства, и эта связь убывает со временем. Согласно другому подходу, открытые инновации становятся общими на более поздних инновационных фазах, особенно на стадии коммерциализации [17].

Открытые инновации характеризуются высокой скоростью реализации и сниженной себестоимостью, вызванной использованием усилий всех сторон сети. Chesbrough (2011) отмечает, что если закрытые инновационные компании работают самостоятельно в разработке идей для инноваций, их производстве, маркетинге и распространении, то использование стратегии открытых инноваций дает возможность повышения добавленной стоимости компании путем вовлечения знаний и опыта извне. Однако, Marques (2014:200) утверждает, что нелегко использовать открытые ресурсы, т.к. суть открытой инновации это обмен информацией, и открытость в отношении «чувствительной» информации может привести к проблемам коммерциализации технологии. Arigo (2012:60) предполагает, что открытые инновации реализуются когда используются приток и отток знаний среди множества партнеров для акселерации инноваций. Вкратце, открытая инновация акцентирует важность использования знаний из внешней среды и превращения его в инновационный процесс, продукт и услугу. Аналогичное утверждение выдвинуто Эбертом (Ebert, 2007) «инновация, движимая открытыми источниками («open sources drive innovation»)). Более поздние эмпирические исследования показывают, что открытые инновации создают конкурентные преимущества, которые могут генерировать прибыль [18].

Таким образом, модель открытых инноваций стала популярной благодаря выработке различных перспектив, которые компании могут создавать и извлекать прибыль от инноваций. Открытые инновации определены как «использование определенных притоков и оттоков информации для акселерации внутренних инноваций и расширения рынков для внешнего использования инноваций. Исходящие потоки знаний определены как неиспользуемые технологии, которые могут быть проданы или лицензированы организациям, имеющим более лучшие бизнес модели для коммерциализации. Следовательно, в противовес традиционным моделям, в которых инновации генерируются внутри и выводятся на рынок, Модель открытых инноваций рекомендует эксплуатацию как внутренних, так и внешних источников идей. Идея аутсорсинга знаний не нова, но работа

Chesbrough обеспечивает общую концепцию, охватывая различные научные школы. Основное предположение Модели открытых инноваций в том что, даже крупные компании уже не могут предоставить все возможности и ресурсы для самостоятельного генерирования инноваций и нуждаются в капитализации внешних знаний. Модель открытых инноваций высоко зависима от посреднических рынков, где предприниматели предлагают новые решения и высокотехнологичные ресурсы, возможно в кооперации с исследовательскими институтами, крупным компаниям, которые, в свою очередь, обеспечивают интеграцию производства, трансформацию технологий в практическое применение, и дополнительные активы для крупномасштабной коммерциализации инноваций.

Литература

1. Нигматуллина Л.Г. Коммерциализация ИС в переходной экономике: автореф. . к.э.н. - Казань, 2004 -28 с.
2. Hill C.W.L. Strategies for exploiting technological innovations: when and when not to license // *Organizational Science*. – 1992. - № 3. - P.428–441.
3. Kogut B., Singh H. The effect of national culture on the choice of entry mode // *Journal of International Business Studies*. – 1988. - №19. - P. 411–432.
4. Chang S., Chen S., Lai J. The wealth effect of Japanese–US strategic alliances // *Financ. Manage.* – 2008. - №37. – P. 271–301.
5. Езангина, И. А. Научно-технический стратегический альянс: воплощение реализации принципа «открытых инноваций» // *Фундаментальные исследования*. - 2013. - №6-4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/nauchno-tehnicheskij-strategicheskij-alyans-voploschenie-realizatsii-printsipa-otkrytyh-innovatsiy> (дата обращения: 25.07.2015).
6. Бурец Ю.С. Эволюция моделей управления инновационным процессом // *Вестник Томского государственного университета. Экономика*. -2014. - №4 (28). - С. 125-139.
7. Rothwell R. Towards the Fifth-generation Innovation Process // *International Marketing Review*. - 1994. - Vol. 11, № 1. - P. 7–31.
8. Schmookler J. *Invention and Economic Growth*. – Cambridge: Harvard University Press, 1966
9. Mowery D.C. and Rosenberg N. The Influence of Market Demand upon Innovation: A Critical Review of Some Recent Empirical Studies // *Research Policy*. – 1979. - № 8. – P. 103- 53.
10. Walsh V. Invention and Innovation in the Chemical Industry: Demand-pull or Discovery-push? // *Research Policy*. – 1984. - № 13. – P. 211-34.
11. Achilladelis B., Schwarzkopf A. and Cines M. A Study of Innovation in the Pesticide Industry: Analysis of the Innovation Record of an Industrial Sector // *Research Policy*. – 1987. - №. – P. 175-212.
12. Alfred Kleinknecht, Bart Verspagen. Demand and innovation: Schmookler re-examined // *Research Policy*. – North-Holland, 1990. -№19. – P. 387-394.
13. Sharif N. Emergence and development of the National Innovation Systems concept. – 2001. - С.750.
14. Lundvall B.-A., Johnson B., Andersen E. Sloth, Dalum B. National Systems Of Production, Innovation And Competence Building // *Research Policy*. - 2002. - № 31. - С. 214.
15. Chesbrough, H.W. The era of open innovation // *MIT Sloan Management Review*. – 2003. - Vol. 44, No. 3. - P. 8-35.
16. Van de Vrande V., De Jong J., Vanhaverbeke W. and de Rochemont M. Open innovation in SMEs: trends, motives and management challenges // *Working paper, RSM Erasmus University*. – Rotterdam, 2008., Huizingh E.K. R.E. Open innovation: state of the art and future perspectives // *Technovation*. - 2011. - №31 (1). – P. 2–9.
17. Samara E., Bakouros, Galanakis K., Platias S., The Spin-off Chain // *Journal of Technology Management and Innovation*. - 2010. - № 5 (3). – P. 51–68.
18. Muzamil and Ginta Ginting. A strategic open innovation model: productivity improvement in small medium industries/SMIs, Asian pacific // *Journal of advanced business and social studies*. – 2015. - Vol. 1. – P. 102-112.

ӘУЕ ЖОЛАУШЫЛАР ТАСЫМАЛДАУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ КЕЗЕНДЕРІ

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятия международного воздушного сообщения, международного полета, международной воздушной пассажирской перевозки. И степени правового развития международных воздушных отношений, международной и национальной базы регулирования международных воздушных пассажирских перевозок и сообщений.

Аңдатпа. Бұл мақалада халықаралық әуе хабарламалары, халықаралық ұшу, халықаралық әуе жолаушылар тасымалдауы түсініктері қарастырылады. Және де халықаралық әуе жолаушылар тасымалдауы мен хабарламаларының халықаралық және ұлттық құқықтық реттеу базалары, әуе қатынастарының құқықтық дамуының кезендері жайлы.

Abstract. In this article is considered concepts of the international air traffic, the international flights, the international air transportation. And extents of legal development of the international and national base of regulation of the international air passenger traffic and messages.

Бір немесе одан көп мемлекеттер арқылы және де мемлекеттер арасында ұшу, яғни әуе кеңістігін пайдалану үшін, әуе кемелеріне байланысты халықаралық құқық регламенттері мен ережелерін әзірлеу үшін, оның ішінде, әуе кеңістігіне қатысты халықаралық құқық режимін және әуедегі ұшуды реттеу, маңызды болды.

Бұл мәселелер, 1919 жылы Парижде қабылданған «Әуе навигацияларын реттеу» конвенциясының қабылдануымен шешімін тапқандай болды. Бірақ, бұл Конвенция халықаралық әуе тасымалдауына еш қатысы болмады. Өйткені, 1919 жылдың 25 тамызында Лондоннан Парижде ең алғаш рет, халықаралық әуе жолаушыларын тасымалдау жүзеге асырылған болатын. [1,2]

Алайда, өткен жүзжылдықтың жиырмасыншы жылдарынан бастап, халықаралық әуе тасымалдауы үздіксіз қалыпқа келе бастады. Бұл ретте, әуе тасымалдауы қатынастары шеңберінде реттейтін ұлттық заңнамалар әртүрлі еді, оларды унификациялау керек болды. Сонымен қатар, стандарттау қажеттілігі, әуе тасымалдаушы және әуе тасымалдаушымен жолаушылар арасындағы қарым-қатынастар ережелеріне, әсіресе тасымалдаушының жауапкершілігіне қатысты болды. Дәл сол себептен, «халықаралық әуе тасымалдауы», «әуе жолаушылар тасымалдауы», халықаралық әуе құқығының маңызды ұғымдарының бірі болып табылады.

Халықаралық деңгейде, алғаш рет бұл сұрақтар, 1929 жылы Варшава конвенциясы ережелерінде реттелінген болатын. [3] Осыған сәйкес, «халықаралық әуе тасымалдауы» түсінігі, жүктің немесе жолаушылардың жіберілген жері мен жететін жері тиісінше екі елдің аумағында орналасқан, сондай-ақ басқа мемлекет аумағында қонып, қайта ұшуы көзделген болса немесе жіберілген жері мен жететін жері бір елдің аумағында орналасқан кез-келген әуе тасымалы. [4]

Халықаралық құқықты унификациялау негізінде жасалған, халықаралық әуе тасымалдауымен, оған қатысты ережелерді құруда, 1929 жылғы қазан айында бекітілген Варшава конвенциясы, халықаралық әуе тасымалдауын реттеу механизмінде үлкен рөлге ие болды. Бұл, саладағы кейбір ортақ өмірлік маңызы бар ережелердің орнату сәтін туындатты. Осылайша, халықаралық әуе хабарламалары мен тасымалдаулар жүзеге асып жатқан сәтте, жоспардан тыс болатын жағдайлардың жауапкершілік режимі анықталды, әуе көлік құжаттарының мазмұны мен қойылатын талаптары келісілді, тасымалдаушыға қатысты арыз-шағым және талап қою рәсімдеріне негізгі ережелер енгізілді.

Дегенменде, Конвенцияда бекітілген әуе тасымалдауына байланысты тұжырымдамалар біршама ескірген. Бұған қарамастан, Конвенцияға 152 ел мүше, бұны толықтыратын, 1955 жылы Гаага протоколында 137 ел мүше еді. Ал бұл, тұжырымдамаларды жетілдіру қажет екеніне қарамастан, қазіргі таңға дейін, халықаралық әуе құқығында үлкен маңызға ие екендігін көрсетті.

1929 жылы Варшава конвенциясы қабылданған уақыттан бері халықаралық, ұлттық құқықтық жүйелерінің барлық салалары айтарлықтай үлкен өзгерісте болды. Әуе тасымалына жауап беретін заманауи талаптары, өзгерген экономикалық нарық жағдаяттары, әлемдік қалыптасқан тасымал желісі, жолаушылар сұранысының көбеюі, жаһандану үрдісі мен халықаралық әуе көлігінің дамуын анықтайтын басқада факторлардың пайда болуы, өз кезегінде жаңа конвенцияны дайындауды қажет етті. Бұдан басқа, 1960 жылдан бері қарай, халықаралық әуе тасымалдауы тәжірибесінде, әсіресе тасымалдаумен айналысатын тұлғалардың жауапты аумақтары Варшава конвенциясы нормаларынан ұйқасудан қалды. Осыған байланысты, 1955 жылы Гаага протоколы, 1961 жылы Гвадалахара конвенциясы, 1971 жылы Гватемала протоколы және 1975 жылы №1,2,3,4 Монреаль протоколдары қабылданған болатын. Нәтижесінде, Варшава конвенциясы, Варшава жүйесіне айналды. Оның күрделілігі мен толық болмауы, жорта немесе қасақана пайда болатын белгісіз құқықтық механизмдер кезінде пайдасы, шамалы ғана еді. [5]

Сол, 1955 жылы 28 қыркүйек, КСРО-ны қосқанда 27 елдің басшылары Гаагада бас қосып, осыған дейін қабылданған Варшава конвенциясына өзгертулер енгізді. Ал, 1963 жылы Гаага протоколы өз күшіне енген болатын. 2012 жылғы есебі бойынша 137 ел мүше еді. Бұл протоколға дамыған елдердің көпшілігі дерлік кіреді. Жалпы, Варшава-Гаага жүйесі барлық жерде мойындалды. Ратификацияны өтпеген АҚШ-тың өзі әуе тасымалдаулары кезінде үлкен жауапкершілікпен қарады. Басқа құжаттарды да қарастыруда, Гвадалахара конвенциясы бойынша ратификация жасаған 86 ел, ал Монреальдік протоколда біршама аз: №1 – 49 ел, №2 – 50

ел және №4 – 57 ел мүше еді. Гватемала протоколы мен Монреальдік №3 протокол сол күйі күшіне енбей қалды. Мысалға: Ресей Федерациясы 1929 жылғы Варшава конвенциясына, 1955 жылғы Гага протоколына, 1961 жылғы Гвадалахара конвенцияларына мүше, бірақ Монреальдік №2 протоколына мүше емес.

Сондықтанда, Варшава жүйесіндегі тұжырымдама құжаттары барлығы дерлік енген және де кейбір халықаралық әуе тасымалдау ережелерін унификациялау үшін, 1990-жылдардың соңына қарай, жаңа Монреаль конвенциясы қабылданған болатын. 28 мамырында қабылданған Монреаль конвенциясына 52 ел ғана мүше еді. Конвенция Монреальдағы Халықаралық азаматтық авиация ұйымының (ИКАО) штаб-пәтерінде келісілген болатын. Қоса кететін жайт, Варшава конвенциясымен салыстырғанда Монреаль конвенциясы халықаралық алты тілде жасалынған болатын: орыс тілі, ағылшын тілі, араб тілі, испан тілі, қытай тілі және француз тілі, бастысы барлық мәтіндер саймасай. Бұл Конвенция, 2003 жылдың 4 қарашасында, ережелердің 53-бабының 7-тармағына сәйкес отызыншы мемлекет – Америка Құрама Штаттары – ратификациялық грамотасына сай депозитарийін сақтауға тапсырғаннан кейін ғана, толыққанды күшіне енді. Монреаль конвенциясының 2-тарауында, толық бабын «Жолаушылар және жүк» деген құрайды, яғни жолаушыларды тасымалдау кезінде жеке немесе топтық ұшу құжаттары беріледі. Ал 1929 жылғы Варшава конвенциясында «жолаушылар құжаты» және «жүк түбіртегі» деген ұғымдары бар еді.

Қазіргі таңда, оған 103 ел мүше. Яғни Варшава конвенциясына қарағанда әлдеқайда айырмашылықта.

Бүгінгі күнге дейін, 1929 жылы қабылданған Варшава конвенциясымен, оған енгізілген протоколдарының ескіргеніне қарамастан, халықаралық әуе тасымалдаулары кезінде басшылыққа алатын елдердің баршылығы, бұндай елдердің бірі Ресей Федерациясын жатқызуға болады. Бұл, айырмашылықтары бар екі конвенцияның, бір уақта жұмыс жасауы, оған мүше елдер арасындағы түрлі құқықтық дауларды туғызуы мүмкін. Мысалға: халықаралық әуе тасымалдаулары кезінде жолаушының өмірі мен денсаулығына қатер төну болса, қарапайым сұрақ туындайды, мүше елдер арасында бұл жағдайды қайсы, Варшава конвенциясына, әлде Монреаль конвенциясына жүгіне шешу қажет етеді.

Варшава жүйесіндегі көптеген күшіне енбеген, факультативтік сипаттағы құжаттардың орнына, бірінғай халықаралық келісімшарт қажет болды. Әрі, бұл келісімшарт, ережелер мен халықаралық әуе тасымалдауының ұзақ уақыттан бері белгіленген реттеу дәстүрлерін айтарлықтай өзгертуге немесе бұзуға тиіс емес еді. Дәл сол себептен, 1999 жылғы Монреаль конвенциясы, халықаралық әуе тасымалдаулары қатынастарында жалпы құқықтық жүйені жасауға бағытталған болатын. [6,7]

Шынында да, 1999 жылға Монреаль конвенциясының 1-бабының 2-тармағы бойынша бекітілгендей, халықаралық әуе тасымалдау түсінігі, 1929 жылы қабылданған Варшава конвенциясында берген түсініктен, мәні жағынан ерекшеленбейді. Монреаль конвенциясындағы халықаралық әуе тасымалдау түсінігі, дәл солай, жүктің немесе жолаушылардың жіберілген жері мен жететін жері тиісінше мүше немесе мүше емес екі елдің аумағында орналасқан, сондай-ақ басқа мемлекет аумағында қонып, қайта тиеуі, ұшуы көзделген болса немесе жіберілген жері мен жететін жері мүше немесе мүше емес екінші бір елдің аумағында орналасқан кез-келген әуе тасымалы. Бір ел территориясында аялдамасыз екі пункт арасындағы тасымал, халықаралық деп қаралмайды.

Халықаралық әуе тасымалдау түсінігі халықаралық деңгейде қалай бар болса, дәл солай ұлттық деңгейде де анықтамасы бар. Нақтылай кететін жайт, жоғарыда аталған құжаттардағы бұл түсініктер, көбінесе қайталанатын. «ҚР әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» заңының 1-тарауының 1-бабы 83 тармақшасында, халықаралық әуе тасымалдауы – тасымалдауда немесе қайта тиеуде үзілістің болуына немесе болмауына қарамастан, тасымалдауды орындау кезінде жөнелту және межелі пункттері: екі немесе одан да көп мемлекеттің аумағында; егер екінші мемлекет аумағында аялдау көзделсе, бір мемлекет аумағында орналасқан әуемен тасымалдау. [8] Ресей Федерациясының «Әуе кодексінің» 101-бабында, ішкі тасымалдау және халықаралық тасымалдау түсініктері берілген. Атап айтқанда, халықаралық әуе тасымалдауы – жөнелту пункті мен жеткізу пункті орналасқан деп танылады: тиісінше екі мемлекеттің аумағында; бір мемлекет аумағында, егер қону пункті немесе пункттері басқа мемлекет аумағында қарастырылған болса. Бұл түсініктердің барлығы, жалпы Варшава конвенциясының 2-бабының 2-тармағын тұспатұс қайталайды. [9]

Халықаралық әуе тасымалдауы түсінігін қарай отырып, халықаралық хабарлама түсінігінде теңдей анықтап, қарастыру қажет. Мемлекеттер ең алдымен халықаралық әуе хабарламалары туралы келісімшарттар жасасулары тиіс. Бұл арқылы мемлекеттер, халықаралық қозғалыс пен оған байланысты ресмилігін бекіту негізінде әуе кеңістігінің әуе желілерін реттейді. Ал, осы келісулердің арқасында халықаралық тасымалдаулар жасайтын авиакомпаниялар шарт жасасу мүмкінді.

Негізінен алғанда халықаралық әуе жолдарын пайдалану келісімшарты, бұл әуе жолдарының заңды формасы болып табылады. Ал оны іске асыру, халықаралық әуе жолдарымен жүк тасымалдауға мүмкіндік береді. Сондықтан халықаралық әуе тасымалдауында тек материалдық базаның болуы, яғни халықаралық тасымалдауға қабілетті тікұшақтардың болуы, жеткіліксіз. Әуе тасымалы мақсатында халықаралық ұшуларды жүзеге асыру үшін негіз болатындай, халықаралық құқықтық екіжақты және көпжақты актілермен, келісімдерді бекіту қажет. [10] Бұл әуе кеңістігі қатынастары кезінде елдер өз территориясында тәуелсіз болуынан негіз алады. Елдердің ұлттық (егеменді) әуе кеңістігінде толық және айрықша принциптері тәуелсіздігі, ол әрбір ел өз аумағы ішінде кез-келген құқықты режимді орнатуы деген мағына. [11] Ал бұл түсінік болса, өз ел аумағынан сырт әуе кеңістігінде, тәуелсіз ұшу мүмкін емес екенін білдіреді. Ал егер келесімдер берілген болса, онда ұшу, анықталған талаптар және аумақтық заңдар мен ережелердің қатаң сақталынуымен ғана жүзеге асырылады. Бұл туралы, 1944 жылы қабылданған Чикаго халықаралық азаматтық авиация конвенциясының 6-

бабында былай делінген: келісілген ел аумағында немесе аумағы арқылы ешқандайда тұрақты әуе қатынастары жүзеге асырылмайды, егерде талаптары мен санкциялары сол елдің арнайы рұқсаты немесе талаптарына сай келмесе. [12] Сонымен қатар конвенциясының 5-бабы анықтайды, «барлық әуе қатынастарына келісімге келген мемлекеттерден басқасы халықаралық әуе жолдары қызметін атқармайтын, осы конвенция талаптарына сай орындаған жағдайда ұшуға және транзиттік конбай ұшуға, коммерциялық емес мақсатта сол аумақта қонуға алдын ала рұқсат алмай іске асырылады». Белгілеп кететін жайт, халықаралық әуе тасымалдауында қалыпты бір дәстүр қалыптасты, ережелерімен белгіленген елдер басымдық етер заң, рұқсаттама арқылы жүзеге асырып жатқаны. [13]

Халықаралық әуе қатынастары туралы 1944 жылғы Чикаго конвенциясының 96-бабының b тармағында анықтамасы бекітілген. Келісімшартқа сәйкес «Халықаралық әуе қатынастары» деген тіркесі, «әуе кеңістігіндегі бірнеше елдер арасындағы әуе хабарламалын іске асыру» тіркестеріменде теңдей қолданылады. Ал, әуе хабарламалары дегеннен, үздіксіз әуе қатынастары мағынасы түсінікті болады. Жалпы, бұл пункттерді жалпылама түсінікке енгізетін болсақ, халықаралық әуе қатынасы деп, екі не одан көп елдер арасындағы әуе кеңістігі арқылы үздіксіз әуе қатынасы.

Бұл тұжырымдама, әуе қатынастары туралы екіжақты келісімдерде қолданылады. Әуе қатынастары туралы келісімдердің негізінің негізі болып, жалпы келісілген екі жақтың бір-біріне берген құқықтық көлемдері саналады. Ең алдымен бұл келісілген жолдар, желілер мен бағдарлар арқылы ұшуды білдіреді. Сондай-ақ, халықаралық ұшуларды, көлемі мен бағыттарын қоса орындау барысында, халықаралық әуе хабарламалар және жүктер мен пошта тасымалдау құқығына жатады. Коммерциялық құқық, құқықтың дербес түрі, ұшуды орындау құқығына жатпасада, олармен өте байланысты. [14] Классификациясының ыңғайлы болуы үшін, коммерциялық құқықты «ауа еркіндігіне» (свободы воздуха) бөлу қарастырылған. Қазіргі уақытта осындай «еркіндіктің» (свобод) жетеуі бар. Оның бесеуі, Чикаго конвенциясына тікелей байланысы жоқ, екі дербес көпжақты келісімдер: Халықаралық әуе транзиттік хабарламалары келісім (екі «ауа еркіндігін» құрады), Халықаралық әуе көлік келісімі (үш «ауа еркіндігін» құрады). Біраз уақыт өте қалған екі «ауа еркіндігі» доктриналды түрде жасалынды. Атап өту қажет, коммерциялық құқықтың тағы бір түрі «каботаж», яғни бір аумақта орналасқан пункттер арасында шетел әуе кемелерімен жолаушылар және жүк тасымалдаулары, бір немесе бірнеше шетел мемлекеттері үшін ерекше негізде рұқсат берілмеуі мүмкін. Бірақ ИКАО-ға мүше елдер үшін, тек бірдей уақытта барлығына ашық болуы мүмкін. Бұл туралы Чикаго конвенциясының 7-бабында қарастырылған.

Ал, ИКАО (Халықаралық Азаматтық Авиация Ұйымы) өз кезегінде, 1944 жылы Чикагода өткен конференцияда құрылған болатын. 1947 жылдан бастап жұмыс істей бастады. Әуе жолаушылар дамуы кезеңдерінде бұл ұйымның атқарар қызметі мен жауапкершілігі мол. Өйткені, ұйымға 190-ға жуық ел мүше. Ұйымның басты мақсаттары – ұлттық авиакомпаниялар үшін теңдік пен тең мүмкіндіктер негізінде халықаралық азаматтық авиация мен әуе қатынастары, әуе жолаушылар тасымалдауының құқықтық дамуына, құқықтық шарттарды жасауға жәрдемдесу мен оны атқару. Бұл ұйым жалпы әуе ұшақтарының стандарттарына, ұшу ережелеріне, әуе жолдары мен авиация карталарына, өлшем бірліктеріне, ұлттық немесе тіркеу белгілеріне авиация электр байланысына, әуе қозғалысына қызмет көрсетуге, авиациялық апат болған жерді іздестіруге, құтқаруға, тергеуге және т.б. байланысты жағдайларда халықаралық стандарттарды, ұсыныстарды және рәсімдерді белгілейді. Қазақстан Республикасы 1992 жылдың шілде айынан бастап, бұл ұйымға мүше. 1994 жылы Халықаралық азаматтық авиация ұйымының хаттамасы мен №4 конвенциясына қосылды. [4]

Қорыта айтқанда, халықаралық әуе тасымалдауы түсінігі 1929 жылғы Варшава конвенциясынан кейін құрала бастады. Кейініректе 1999 жылғы Монреаль конвенциясының қабылдануы, өзінің құрамына Варшава жүйесі кезіндегі көптеген өзгерістер мен қабылданған келісімдерді унификациялауда басты құжат болды. Сонда да ортақ тұжырымдары мен халықаралық әуе тасымалдауларының өзгешелік мағыналары көбінесе өзгергені жоқ. Бірақ, байқауды қажет ететін келісімдердің бірі, ол 1994 жылы Чикаго конвенциясының 96-бабының a және b тармақтары түзетулерге ие болды. Онда, әуе тасымалдауы мен халықаралық әуе хабарламалары түсініктері айырмашығының бары, үздіксіз әуе тасымалдауда анықтамасын айқындап, мақсаттары анықталды.

Әдебиеттер

1. Конвенция о регулировании воздушной навигации от 13 октября 1919 года. Париж: URL: http://conventions.ru/view_base.php?id=188
2. Международное воздушное право. Кн. 1 / Грязнов В.С.; Отв. Ред.: Мочван А.П. – М.: Наука, 1980. –С. 152.
3. Конвенции для унификации некоторых правил, касающихся международных воздушных перевозок, Варшава от 12 октября 1929г. // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами, Вып. VIII, -М., 1935. С. 326-339.
4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IX том.
5. Бордунов В.Д. Международное воздушное право: учеб. пособие / В.Д. Бордунов НОУ ВКШ «Авиабизнес». –М.: Научная книга, 2007, –С. 267.
6. Конвенция для унификации некоторых правил международных воздушных перевозок от 28 мая 1999г. Монреаль. Doc ICAO 9740.

7. К.В.Холопов. Конвенция для унификации некоторых правил международных воздушных перевозок (Монреальская конвенция 1999года) // Российский Внешнеэкономический вестник. -2009. -№10. –С. 64-73.
8. ҚР әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы заңы. Қазақстан Республикасының Парламентінің Жаршысы, 2010 ж. № 17-18 (2570-2571), 113 құжат.
9. Воздушной кодекс Российской Федерации. Пост. Комм. / Под. Ред. Травникова А.И. –М.: Деловой двор, 2009.
10. Грязнов В.С. Международные авиаперевозки. –М., 1982. –С.1.
11. Международное публичное право: учеб. / М.Е. Волосов; отв. Ред. К.А. Бекашев. – 4-е изд., перераб. и доп. ТК Велби. –М.: Проспект, 2005. –С.562
12. Конвенция о международной гражданской авиации от 7 декабря 1944г. Чикаго. Doc ICAO 7300/9.
13. Черниченко С.В. Международное право/ С.В. Черниченко. –М.: Омега, 2008. –С. 85.
14. Словарь международного права / Аваков М.М., Грязнов В.С. и др.; Клименко Б.М. (Отв.ред.), - 2-е изд., перераб. и доп. –М.: Междунар. отношение, 1986. –С. 81.

МАЗМҰНЫ

Мырхалыков Жұмахан Үшкемпірұлы	7
Орынтаев Жамбыл Қылуғұлы	8
Орынтаев Ж.Қ., Бекбосынов Е.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ АЛДЫН АЛУ: КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ	10
Джумадилов Б.Д., Бекбосынов Е.Т. СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	14
«ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯ» КАФЕДРАСЫ	
Акшатаева Ж.Б., Айгаринова Г.Т. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ГЕННО ИНЖЕНЕРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	19
Акшатаева Ж.Б., Ордаева А.Ж. «ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ-БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНЫҢ ЗАҢДЫ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ.....	23
Ажиметова З.А., Имашев Б.Е., Жарылқапова Г.П. ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С МОШЕННИЧЕСТВОМ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ)	26
Ажиметова З.А., Жарылқапова Г.П., Ордаева А.Ж. ӘСКЕРИ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРМЕН КҮРЕС ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ	30
Акшатаева Ж.Б., Жорабеков С.Ж., Ордаева А.Ж. КРИМИНАЛЬНАЯ ВИКТИМНОСТЬ, ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКА И СОСТОЯНИЕ	33
Мейркулова Г.Д., Ерболатұлы С. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ЖОЛДАРЫН ҮЙЛЕСТІРУ.....	39
Ордаева А.Ж., Нурпейс О.Е. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА	42
Абдрасилова Б.К., Ерманқұлов М.К. ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	46
Ерманқұлов М.К., Абдрасилова Б.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	49
Бихондиева А.Б., Болатбекова Л.А. ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С УБИЙСТВОМ МАТЕРЬЮ НОВОРОЖДЕННОГО РЕБЕНКА	52
Ибраев Ж.Г., Жарылқапова Г.П., Ергашева М.Ж. ЖЫНЫСТЫҚ НЕМЕСЕ СЕКСУАЛДЫ БОПСАЛАУ	55
Болатбекова Л.А., Бихондиева А.Б. ВОПРОСЫ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ В ДЕЙСТВУЮЩЕМ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ	58

Муратова Г.Т., Дулатова Г.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ АТҚАРУ ЗАҢНАМАЛАРЫНДА ӨМІР БОЙЫ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	61
Жарылқапова Г.П., Омарбаева Л.К., Исмаилов А.А. ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	64
Исмаилов А.А., Зиябекова Г.З., Омарбаева Л.К. ҚАЗАҚСТАНДА ЖАППАЙ КӘСІПКЕРЛІКТІ ҒЫЛМАНИЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	67
Ажиметова З.А., Имашев Б.Е., Бижан Н.Р. СОЦИАЛЬНЫЙ МЕХАНИЗМ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ	70
«АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС» КАФЕДРАСЫ	
Еликбай М.А. К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ АГРАРНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА	76
Елікбай М.А., Паиз А.М., Рысбаева С.Ж. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР – ӘЛЕМДІК САЯСАТТЫҢ ТАРМАҒЫ РЕТІНДЕ	81
Есеналиев А.Е., Тоханова Р.Ж. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ТАРИХИ- ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	84
Есеналиев А.Е., Тоханова Р.Ж., Үмбет М.Ә. ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	89
Аллаярова Н.И., Омарбаева Л.К. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОУСТРОЙСТВА ОРАЛМАНОВ	93
Тәкібай Қ.М., Айгаринова Г.Т., Ускеленова А.Т. СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ВЕКТОР РАЗВИТИЯ АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ: ОСОБЕННОСТИ И ТРЕНДЫ	96
Блашева М.Т., Аталықова Г.Ш. АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІК ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СУБЪЕКТІЛЕРІ	100
Есенбекова П.Т., Куздеуова Л.С. БҰЗЫЛҒАН ҚҰҚЫҚТАРДЫ ҚОРҒАУДЫҢ СОТТАН ТЫС ТӘСІЛДЕРІ	103
Исмаилов А.А., Омарбаева Л.К. ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ НА ОБЪЕКТЫ ПРИРОДЫ	106
Исмаилов А.А., Омарбаева Л.К. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	109
Мамаева М.Н., Сарсенова М.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	112
Омарбаева Л.К., Калканова Ж.С. ПОРЯДОК УПЛАТЫ АЛИМЕНТОВ	115
Салыбек Н.М., Мамеева З.Т., Альшуразова А.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫДА МҮЛІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ НЕГІЗДЕРІМЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	118

Куанышбаева С.О. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА.....	121
Салыбек Н.М., Жаксыбаева А.Е., Султанбекова Ж.И. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ КАК ОСНОВА МЕЖДУНАРОДНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ	125
Ибраев Ж.Г., Блашева М.Т., Шерәлиева А.Д. ЖАХАНДАНУДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ	128
Ибраев Ж.Г., Жарылқапова Г.П., Сапарбек Б.Қ. ДУХОВНЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА	135
«ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС ЖӘНЕ КРИМИНАЛИСТИКА» КАФЕДРАСЫ	
Сарыкулов К.Р., Кудайбергенов Б.Т., Ақшабай М.Б. МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІ	139
Альшуразова Р.А., Бейсембаева А.О., Каипжанова Н.Е. ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ ЖӨНІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРОРЫНЫҢ АКТІЛЕРІНДЕГІ ТОЛАССЫЗ ҚАДАҒАЛАУ ӘДІСІНІҢ ІСКЕ АСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	144
Бейсембаева А.О., Альшуразова Р.А., Мирзакулова Б.А. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ЕСКЕРТУДЕГІ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ТУРАЛЫ ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	149
Ким Э.П., Айтмағанбет Ш.Б., Сартаева Г.Р. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ И СОГЛАСИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	155
Ким Э.П., Аяпова Б.А. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОЙ ТОРГОВЛИ ЛЕКАРСТВЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ.....	159
Сартаева К.Р., Мирзакулова Б.А., Қожаниязов Е.И. ДЕВИАНТ-ҚЫЛМЫСҚЕРДІҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫН АНЫҚТАЙТЫН ФАКТОРЛАР	164
Сартаева К.Р., Ким Э.П., Еркебаева Н.А. СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГЛАМЕНТИРУЮЩЕГО ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ, СОВЕРШАЕМЫЕ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК	167
Утаров К.А., Абдирашов Е.А., Сартаева Ш.Ш. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ЖАСӨСПІМДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР ӨНДІРІСІ ТУРАЛЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕР.....	172
Сартбаева У.К., Еркебаева Н.А. КӨЛІКТЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ МЕН ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ЖЕКЕ ҚҰРАМДАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	176
Мирзакулова Б.А., Альшуразова Р.А., Байтанова А.С. ТЕРГЕУ ӨРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУДЕГІ КРИМИНАЛИСТІК ТАКТИКА ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНУ ӨРЕКШЕЛІКТЕРІ	179
Шеримкулова Г.Д. ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА, ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В РАЗЛИЧНЫХ ТЕОРИЯХ И КОНЦЕПЦИЯХ	184
Шеримкулова Г.Д. ЕСТЕСТВЕННОЕ ПРАВО: СУЩНОСТЬ, СООТНОШЕНИЕ С ПОЗИТИВНЫМ ПРАВОМ	187

«МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ» КАФЕДРАСЫ

Нуртазин Е.К., Накышов Н.Н. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ	192
Кукеев А.К., Садиекова М.С. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ.....	195
Шалдарбекова М.Б., Жаксылык М.Ж. ҚР-НЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ: АҚШ-ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ	198
Шалдарбекова А.Б., Шалдарбекова М.Б. ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	202
Ибраев Ж.Г., Тлегенова Ж.К., Биболоева М.Б. ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЕҢБЕКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	205
Ибраев Ж.Г., Жаманқараева Ғ.С., Жуманова К.Т. ЕҢБЕК НАРЫҒЫН РЕТТЕУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ӘРІПТЕСТІК ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУЫ	209
Жаманқараева Ғ.С., Биболоева М.Б. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	214
Калышев С.Д., Садиекова М.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	218
Бекмуратов Е.П., Қозыбаева С.А. ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТҮЗЕУ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ	223
Оразалиева А.М., Сутгибаева А.А. ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЛИЧНОСТИ КАК ОДНА ИЗ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА В СВЕТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО МИРА	227
Оразалиева А.М., Тлегенова Ж.К. ПРОБЛЕМЫ СООТНОШЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ.....	230
Оразалиева А.М., Тлегенова Ж.К. РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	233
Бейсебаева С.Б., Жұманова Қ.Т. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЛАТЕНТТІ ҚЫЛМЫС ЕРЕКШЕЛІГІ	236
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТАНУ КАФЕДРАСЫ.....	240
Жумабеков М.У., Жолдас А.К. ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ЖАҢА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІПТІҢ МӘНІ МЕН МЕХАНИЗМІ	241
Жиенбекова А.А., Шикиртаев Б.Б. ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ӘДЕТ ЖӘНЕ ӘМЕҢГЕРЛІК ИНСТИТУТЫ	244
Шалдарбекова А.Б., Рахимшикова М.К., Шалдарбекова М.Б. «ҚҰҚЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ» ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ.....	247
Рахимшикова М.К., Шалдарбекова А.Б., Хавазметова Д.А. ВОЗЗРЕНИЯ АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ О ГРАЖДАНСКОЙ НАУКЕ И ЮРИСПРУДЕНЦИИ.....	250

Жиенбекова А.А., Саурбаева И.Қ., Ибраева Н.А. ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНДЕГІ БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ТАҒЫЛЫМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘНІ	253
Корганова С. С., Избасханов Ж.К. ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО СОГЛАСИЯ В КАЗАХСТАНЕ	258
Корганова С.С. ТУРЕЦКИЕ И АРМЯНСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОЦЕССЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ВЗАИМООБОГАЩЕНИЯ	262
Спанов М.Ж., Жиенбекова А.А., Медешова Г. Ж. ӘЛ-ФАРАБИ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ БАҚЫТТЫ АДАМ МӘСЕЛЕСІ.....	267
«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ КЕДЕН ІСІ» КАФЕДРАСЫ	
Мамашарипова Г.А., Айменов М.Ж., Таубаева М.Е. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ МАҢЫЗДЫ БАҒЫТТАРДЫҢ БІРІ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯНЫҢ ДАМУЫ.....	272
Нарымбет Г.Б., Байбосынова Г.Д., Батырбекқызы Г. ОРЫНБОР ОРТАЛЫҚ ӘКІМШІЛІГІНІҢ ХІХ ҒАСЫРДАҒЫ КІШІ ЖҮЗДЕГІ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЯСАТЫ.....	276
Shabanov E I., Otarbaeva G.K. THE ROLE OF THE KAZAKHS IN THE LIBERATION STRUGGLE AGAINST THE KOKAND KHANATE IN THE MIDDLE OF 19TH CENTURY.....	279
Kurguzova V. Shabanov E.I. THE PROBLEM OF LOBBYING ,AMBITIONS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE EURASIAN UNION	282
Гаухар Б. НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – КӨРНЕКТИ ҚОҒАМ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІНІҢ ТУҒАНЫНА 125 ЖЫЛ.....	285
Ақназарова Н., Нарымбет Г.Б., Байбосынова Г.Д. САМАРҚАНД ҚАЛАСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ	288
Беркімбаев К.М., Султанмұрат М.С., Бекболатова И.Ү. КОММУНИКАТИВТІК ЛИДЕРЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АКМЕОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	291
Каныбеков А.Ш., Нарбекова Т.М., Асилбекова Л.Р. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ ТУРАЛЫ ЖОЛДАРЫ ШЕТЕЛДЕРМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ	294
Ускеленова А.Т., Айгаринова Г.Т. ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК МЕТОД СНИЖЕНИЯ РИСКОВ И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА	299
Шадиев К.Х. МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ИННОВАЦИЙ	306
Лесбек С.Ә. ӘУЕ ЖОЛАУШЫЛАР ТАСЫМАЛДАУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ.....	313

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 2/3 (57) 2018 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 30.03. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 40,5 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс №44.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

БІЗДІҢ МАҚТАНЫШТАРЫМЫЗ

«Заңтану және халықаралық қатынастар» факультетінің деканы з.ғ.к., профессор
Орынтаев Жамбыл Қылуәтұлы
«Білім беру саласының үздігі» үшін құрметті медалімен марапатталған.

«Заңтану және халықаралық қатынастар» факультетінің оқу ісі жөніндегі декан орынбасары
Джумадилов Бахыт Жорабекович,
1-қыркүйек 2017ж № 01-0011 шешімімен бекіткен
«Халық құрметі» медалімен марапатталған.

«Заңтану және халықаралық қатынастар» факультетінің ғылыми істер жөніндегі декан орынбасары
Бекбосынов Ермек Туленович,
29.09.2014ж № 01-0009 шешімімен бекіткен
«Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталған.

Акшатаева Жанна Байбековна
«Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасының меңгерушісі з.ғ.к., доцент, 01.08.2013 ж, № 010003 шешімімен бекіткен «Білім беру ісінің үздігі» медалімен марапатталды.
2018-2020 жж «Правовое регулирование земледелия и растениеводства в Республике Казахстан» тақырыбындағы ҚР Білім және Ғылым министрлігі қаржыландырылатын ғылыми жобаның жетекшісі

Сарықұлов Құрманғали Рахимбердиевич
«Қылмыстық процесс және криминалистика» кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.к., доцент.
«Қаржы полициясы агенттігінің» грамотасы,
№ 108 12.12.2004 ж. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің «Құрмет» грамотасымен марапатталған.

БІЗДІҢ МАҚТАНЫШТАРЫМЫЗ

Нұртазин Еркінбек Қадырбекұлы

«Мемлекет және құқық теориясы» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Нұр Отан партиясының құрметті алғысы, тәуелсіз Қазақстанның болашағы – жастарды тәрбиелеуде қол жеткен табыстары және еліміздің гүлденуіне қосқан үлесі үшін құрмет грамотасымен марапатталған.

Елікбай Мақсат Абдумүталіпұлы
заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Азаматтық құқық және азаматтық процесс» кафедрасының меңгерушісі, 2015-2017жж «Проблемы правового регулирования оборота генно модифицированных организмов в условиях Евразийской интеграции» тақырыбындағы ҚР Білім және Ғылым министрлігі қаржыландырылатын ғылыми жобаның жетекшісі

Жорабеков Серік Жорабекович

«Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, ҚР Ішкі істер министрлігінің «Еңбек сіңірген қызметкері», «Құрметті ардагері» медальдарымен марапатталған.

Ажиметова Закан Абдразақовна
«Қылмыстық құқық және криминология» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты. ҚР Білім және Ғылым министрлігінің «Білім беру ісінің Құрметті қызметкері» 2010ж, «Ерен еңбегі үшін» 2015ж, «Халықаралық ғылым академиясының жоғарғы ордені» 2017ж медалдарымен марапатталған.

Мамашарипова Гүлнара Ануаровна

тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, «Халықаралық қатынастар және кеден ісі» кафедрасының меңгерушісі, 2014 ж. – 2015 ж. АҚШ, Дж.Вашингтон университеті Элиот халықаралық қатынастар мектебінде «Болашақ» халықаралық бағдарламасының степендианты. 2017 жылы ҚХР, Далянь қ., Далянь шет тілдер университетінде «Қазақстан зерттеу орталығында» қызмет атқарған.